This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

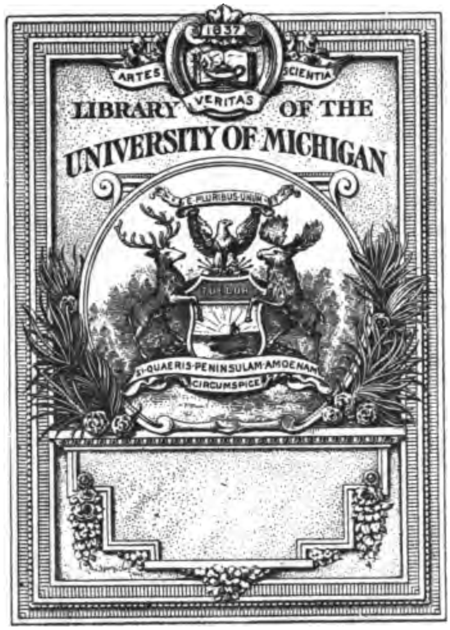
Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

+ *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
+ *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
+ *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
+ *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

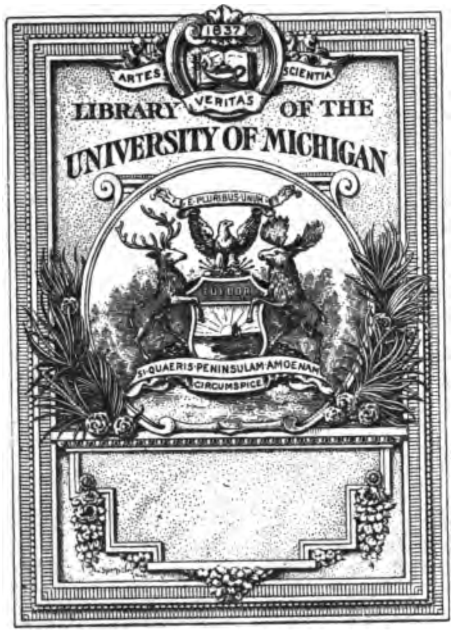
Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter `http://books.google.com` durchsuchen.

B 941,287

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

minary
805
L53

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

Seminary

LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

O. RIBBECK H. LIPSIUS C. WACHSMUTH

SECHZEHNTER BAND.

LEIPZIG

VERLAG VON S. HIRZEL

1894.

INHALT.

253424

DE

LEGIONE ROMANORUM

PRIMA ADIUTRICE

SCRIPSIT

AUGUSTUS JÜNEMANN.

Quanti momenti ad aetatem imperatorum cognoscendam historia legionum sit, nemo fere est, qui nesciat. Sed cum universa omnium legionum historia scribi non possit, nisi antea singularum res pervestigatae sunt, exemplo commotus virorum doctorum, qui nuper de eiusmodi rebus disseruerunt [1]), ego quoque ad historiam legionum perspiciendam, quantum in me est, conferam. Quarum ex numero legionem I. Adiutricem pertractare mihi proposui.

Quam quaestionem ita ad finem perducere, ut omnia, quae aut certo tradita habemus aut coniectura assequi licet, in unum colligamus, quam difficile sit, haud ignoro, praesertim cum neque corporis inscriptionum Latinarum id volumen, quod titulos in duabus Germaniis repertos contineat, in lucem editum sit, et monumenta, quae ad hanc legionem pertinent, in dies nova cum in Germania tum in Illyrico effodiantur. Attamen ad id, quod mihi propositum est, accedere non cunctor ratus materiem, quam et rerum scriptores tradunt et inscriptiones praebent, ita iam sufficere, ut de historia legionis I. Adiutricis certum quid constituere, vel, quoad iam tractata sit, rectius iudicare liceat.

Atque ut brevissime exponam, qua via ac ratione hanc dissertationem composuerim: primum de origine legionis nominibusque dicam, deinde singulis capitibus disseram, quibus in

---

1) Ut E. Ritterling, de legione Romanorum X. Gemina. diss. Lps. 1885, et E. Schultze, de legione Romanorum XIII. Gemina. diss. Kil. 1887. — Nuperrime scripsit Otto Schilling de legione I. Min. et XXX. Ulpia, diss. Lips. 1893. = Stud. Lips. XV p. 1—128.

provinciis haec legio castra habuerit quidque in pace et in bello perfecerit.[1]) —

1) Fontes ac libri, quibus potissimum usus sum, hi sunt:

Corpus Inscriptionum Latinarum, vol. II—XIV (quae volumina solo numero laudantur).

Ephemeris epigraphica, vol. I—VIII (Eph. epigr.).

'Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich' vol. I—XVI (Arch.-epigr. Mitt.).

Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio, ed. Orelli-Henzen (O.).

'Archaeologiai Értesitö', vol. X et XI (Arch. Értesitö).

'Notizie degli Scavi di Antichità' 1886—1892 (Notizie d. Scavi).

Corpus Inscriptionum Rhenanarum Brambachii (Bramb.).

'Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande' XV—LXXXXIII (Bonner Jahrbb.).

Klein, 'Über die Legionen, welche in Obergermanien standen', prgr. gymn. Mogont. 1853.

'Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte u. Kunst' (Westd. Zeitschr.) vol. I—XI. — 'Korrespondenzblatt derselben' (Korresp. d. Westd. Zeitschr.).

Pfitzner, 'Geschichte der Römischen Kaiserlegionen von Augustus bis Hadrian', Lps. 1881.

Aschbach, 'Die römischen Legionen I. u. II. Adiutrix', in: 'Sitzungsberichte der Wiener Akademie, philol.-historische Classe' XX p. 290 sqq.

'Dizionario epigraphico di Antichità Romane di Ettore de Ruggiero' (1886) s. v. Adiutrix.

Dr. Dante Vaglieri, 'le due legioni Adiutrici'. Roma 1887.

Wiener, de legione Romanorum XXII. primig. Darmstad. 1838.

H. Meyer, 'Geschichte der XI. u. XXI. Legion', in 'Mitteilungen der antiquarischen Gesellschaft in Zürich VII 5', Turic. 1853/4.

Metellus Meyer, 'Über die XIV. Gemina', cf. Philol. 47 (1889) p. 660.

Büdingers 'Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte' I—III, Lips. 1868—70.

Theodor Bergk, 'Zur Geschichte und Topographie der Rheinlande in römischer Zeit'. Lips. 1882.

CAPUT I.

De origine et nominibus legionis I. Adiutricis.

1. De origine legionis.

Augusto mortuo viginti quinque legionibus exercitus perpetuus efficiebatur, qui numerus paulatim auctus ita crescebat, ut secundo saeculo ineunte triginta legiones essent.[1] Inter eas, quae post Augusti demum aetatem creatae sunt, fuit legio I. Adiutrix. Cuius de origine docemur et auctorum veterum testimoniis et legionum titulis, quos praebent lapides in omnibus fere imperii Romani partibus reperti. Atque id quidem inter omnes constat hanc legionem anno 68. e classiariis militibus conscriptam esse; cui tamen principi originem debeat, scriptores inter se dissentiunt. Propterea controversia inter viros doctos orta est, utrum Nero legionem Romae constituerit an Galba in Hispania. Atque a Galba legionem I. Adiutricem in Hispania creatam esse Grotefend[2] contendit, ab imperatore Nerone legionem conscriptam esse Rittero placuit.[3] Cui adstipulatus est Pfitzner[4] novis argumentis sententiam confirmans.

---

1) Cf. Marquardt, 'Röm. Staatsverw.' II² p. 448 sqq.

2) 'Gruss an H. L. Ahrens. Die Legio I. Adiutrix von Galba, nicht von Nero errichtet', Hannover 1849 (hunc librum in manibus non habui), et 'Bonner Jahrbb.' XVII p. 209. — Grotefendii sententiam in universum probat Aschbach (l. l.), qui summatim originem legionis explicat.

3) 'Bonner Jahrbb.' XV p. 173.

4) l. l. p. 42 sqq. et p. 218. — Ceterum cf. 'Jahrbb. für class. Philologie, 3. Jahrg.' vol. 75 (1857) p. 730, et 'Zeitschrift für die klassische Altertumswissenschaft' (1846) Nr. 2 p. 14. 15.

Postremus isdem fere usus argumentis rem uberrime tractavit Stille [1]), cuius dissertationem quaeso inspicias, si rem controversam accuratius cognoscere vis.

Qua in re mihi alia ratio videtur esse ineunda. Primum enim a monumentis, quippe quibus certissimis fundamentis quaestio nitatur, proficiscendum esse apparet. Deinde quaerendum est, quid imprimis Tacitus, ut auctor gravissimus, tradiderit, tum quid Dio, denique quid alii auctores veteres referant. Ita spero fore ut quaestio de origine legionis profligari et ad certum finem perduci possit.

Atque ut incipiamus a monumentis, primum haec legio commemoratur in tribus diplomatis militaribus [2]), quae et ad originem investigandam et ad tempora, quibus constituta sit legio, definienda eo maioris pretii sunt, quod et nomen imperatoris Galbae et consules et ipsum diem, quo veterani dimissi sint, inde discimus. Data sunt enim diplomata ante diem XI. Kal. Ian. C. Bellico Natale P. Cornelio Scipione Asiatico cos., i. e. die 22. m. Dec. a. p. Chr. nat. 68; iisque diplomatis „veterani, qui militaverunt in legione I. Adiutrice, et honestam missionem conubiumque et civitatem“ acceperunt. Exeunte igitur illo anno, quo Nero de salute desperans mortem sibi consciverat, et Galba ab exercitu imperator proclamatus erat, legionem I. Adiutricem iam exstitisse ex ipsis tabularum verbis cognoscimus. Ex eo autem quod Galba veteranis etiam civitatem dedit, efficitur, milites illis temporibus in legione stipendia merentes iuris peregrini fuisse. Sed cum omnes legionarios cives Romanos fuisse constet [3]), facere non possumus, quin Mommseni viri doctissimi sententiam sequamur putantis [4]) eadem aetate, qua veterani dimissi civitate donati sint, etiam eos, qui peregrini in legione retinebantur, civitatem Romanam esse consecutos.

1) Historia legionum auxiliorumque inde ab excessu divi Augusti usque ad Vespasiani tempora. diss. Kil. 1877. p. 112.

2) D. IV. et V. = III p. 847, 848; D. LIX. = Eph. epigr. II p. 456.

3) cf. Marquardt, 'Röm. Staatsverw.' II^2 p. 539, 540 adn. 8.

4) cf. CIL. III p. 907. — Ceterum cf. infra p. 19. adn. 2.

Quod si recte statutum est, duo inde efficiuntur: Primum intellegitur, tum demum, i. e. exeunte anno 68., primos milites legionis I. Adiutricis stipendiis absolutis missos, deinde legionem ex militibus, qui iuris peregrini erant, esse conscriptam. Itaque cum hos legionarios anno 68. honesta missione dimissos, priusquam legionem efficere iuberentur, iam auxiliaria stipendia meritos esse perspicuum sit, nihil quantum video obstat, quominus his solis diplomatis nisi contendamus, legionem I. Adiutricem anno 68. ex militibus, qui, quamquam iuris peregrini erant, tamen honoratiorem militiam assecuti erant, constitutam esse, id quod paulo infra aliis quoque argumentis demonstrabitur.

Atque inquirentibus nobis, ex quibusnam militibus et quonam principe legio creata sit, proficiscendum est ab eis verbis, quae et de cunctis rebus anno 68. gestis et de hac ipsa legione Tacitus memoriae prodidit. Nam quem locupletiorem auctorem Tacito inveneris? Qui iuvenis his ipsis temporibus atque perturbationibus imperii aut ipse intererat aut certe habuit fontes, ex quibus certissima posset singulis de rebus factisque haurire, qui neque usquam, quid legiones perfecerint, neglexit, et hac potissimum aetate totam rei publicae salutem in legionariis positam fuisse haud ignorabat. Secundo demum loco alios scriptores puto adhibendos esse sive Latinos, ut Suetonium, sive Graecos, ut Cassium Dionem et Plutarchum. Ex quibus alterum, quamvis haud ignarum rerum imperii Romani, quippe qui bis consulatu functus legatus provinciae Pannoniae fuerit, historiam tamen centum annis post scripsisse non neglegendum est; alterius quoque verba, etsi non ita multo post vixit, tamen ut hominis Graeci non idem valere atque Romani scriptoris inter omnes constat.

Quae cum ita sint, maxime dolendum est, quod illa Taciti operum pars, in qua de hac re scripserat, temporum iniquitate periit. — Initio autem historiarum Tacitus, priusquam destinata, ut ait ipse, componat, repetit, qualis status urbis fuerit, dicitque in capite 6 libri I: 'inducta legione Hispana, remanente ea, quam e classe Nero conscripserat,

plena urbs exercitu insolito'. In urbe igitur, cum Galba eam intraret, tendebat una legio, alteram, Hispanam scilicet, imperator ex provincia secum adduxit.

Oritur hoc loco quaestio difficilis, quae fuerit illa legio 'Hispana'. Legionem Hispanam intellegendam esse legionem in Hispania ex incolis provinciae conscriptam, quis infitietur? Provinciae autem Tarraconensi Galba praefuit, antequam a militibus (legionis VI. Vict.) imperator salutatus est. Quare concludere licet illum, priusquam ex Hispania Romam proficisceretur, ut opes suas augeret, ex incolis provinciae sui studiosissimis novam creavisse legionem. Quam rem ita se habere testatur Suetonius (Galba 10) his verbis: 'e plebe quidem provinciae legiones et auxilia conscripsit super exercitum veterem legionis unius duarumque alarum et cohortium trium', ubi Suetonius in legionis voce plurali numero usus sine dubio rhetoricam hyperbolen adhibuit. Nam Tacitus et unam solam legionem Galbam introducentem facit neque alio loco alteram a Galba lectam esse commemorat. Atque hanc unam a Galba conscriptam legionem esse septimam ex eodem auctore comperimus [1]), qui in capite 11 libri I historiarum scribit: 'septuma a Galba conscripta' [2]), legionemque saepius 'septimam Galbianam' aut 'Galbianam legionem' nominat.[3]) Haec deliberanti dubium esse non potest, quin ea legio, quam Tacitus legionem Hispanam appellet, legio septima sit.

Sed eo iam unde digressi sumus, revertamur, nempe ad Taciti verba narrantis: 'inducta legione Hispana, remanente ea, quam e classe Nero conscripserat'. Itaque hic comme-

---

1) Idem Cassius Dio testatur, sed praeter septimam a Galba creatam esse dicit etiam legionem I. Adi. (in cap. 24 libri 55; cf. p. 10 adn. 2). Errare autem Dionem in hac re infra explicabimus.

2) Nomen quoque unius militis legionis VII. in Hispania a Galba dilecti Tacitus tradit (hist. III 25): 'Iulius Mansuetus ex Hispania, Rapaci legioni additus, impubem filium domi liquerat. Is mox adultus, inter septimanos a Galba conscriptus' et q. s.

3) Hist. II 86; III 7; III 10.

morat auctor praeter legionem Hispanam, id est septimam Galbianam, etiam alteram, quam dicit in urbe etiam post Galbae adventum remansisse. Sub ipsum igitur Galbae introitum Romae erant duae legiones. Sed non ita multo post Othone regnum appetente, in urbe unam tantum legionem castra habuisse ex capite 31 libri I historiarum apparet; idemque Tacitus in capite 44 utitur his verbis: 'praefixa contis capita gestabantur inter signa cohortium iuxta aquilam legionis'. Unde efficitur ante diem duodevicesimum Kal. Febr. [1]), quo die Galba ferro ictus periit, alteram earum legionum, quas Tacitus Romae remansisse dicat, Italiae finibus cessisse. Atque re vera legionem VII. medio mense Ianuario in Pannonia una cum tribus aliis legionibus [2]) tendentem invenimus. Itaque non sine veritatis quadam specie conicere licet, legionem VII. iam paulo post Galbae introitum urbe Italiaque relicta in Illyricum [3]) provinciam esse translatam.

Quod si recte est demonstratum, sequitur, ut ex legionibus, quae apud Tacitum initio historiarum memoratae sunt, altera sola diutius in urbe remanserit usque ad Galbae mortem et ultra; et sine dubio, si quid narrat Tacitus de legione in urbe tendente, quomodo rebus per hoc spatium temporis gestis interfuerit, semper eandem legionem dicit, quam, ut ipse initio pronuntiavit, e classe Nero conscripserat. Hanc vero legionem e classiariis lectam, postquam in capite 31 'legio classica', in capite 36 'classicorum legio' appellata est, paulo post Tacitus [4]) ipse 'legionem primam' vocat atque etiam in capite 43 libri II historiarum 'primam Adiutricem'. Classicam igitur legionem fuisse primam Adiutricem certissime affirmari potest, praesertim cum praeter locos modo laudatos etiam alio Taciti testimonio adiuvamur. An quisquam dubitat,

1) Tacit. hist. I 27.

2) Tacit. hist. II 11; II 67.

3) Ibi tetendit etiam initio aetatis Flavianae; ab eo autem tempore, quo partem reliquiarum legionum a Vespasiano exauctoratarum exceperat, cognomen ei erat 'Gemina'.

4) hist. II 11. 23. 24.

quin prima classicorum legio, quae in capite 67 libri II hist. commemoretur, eadem sit, quae in capite 44 libri III prima Adiutrix nominatur? Qua de causa equidem mihi persuasi legionem, quam Nero e classe conscripserat, fuisse primam Adiutricem.

Qua re cognita iam ea, quae supra disputata sunt, facile posse diiudicari apparet, legionem I. Adiutricem constitutam esse a Nerone ex militibus classiariis, paulo antequam diem supremum obiisset. Hinc igitur optime intellegitur, cur ii veterani, qui legione constituta primi missi sunt, praeter honestam missionem etiam civitatem acceperint; e classe enim, cuius milites libertinorum et peregrinorum ordine erant conscripti, ad honoratiorem militiam provecti erant. Tum ipsa hac re, quod haec legio praeter consuetudinem creata in urbe remanet [1], et eam conscriptam esse turbulentis temporibus, quibus haud raro legibus usuque contemptis novae res moliebantur, indicatur, et sententia, quam supra laudavimus, fulcitur, eodem iam anno 68., quo veteranis primis honesta missio atque civitas data est, legionem constitutam esse.

At dixerit fortasse quispiam neque Dionem esse neglegendum, qui a Galba conscriptam esse legionem I. Adiutricem tradat, neque Suetonium Plutarchumque narrantes legionem, quam Nero e classe conscripserit, iussu Galbae urbem intrantis trucidatam esse.

Sane id quidem concedendum est D i o n e m [2]) testari a G a l b a legionem I. Adiutricem lectam esse. Sed audiendus est Tacitus, qui memoriae tradidit [3]) N e r o n e m conscripsisse e

1) Legibus enim vetabantur legiones et in Italia et in urbe tendere. Itaque stativa instituta videmus, quibus milites procul ab urbe per provincias habebantur. Ab Septimii Severi aetate demum ille usus mutatur, cf. Marquardt, 'Röm. Staatsverw.' II² p. 478 et p. 451 adn. 5.

2) C. Dio 55, 24: *ὁ Γάλβας τό τε πρῶτον τὸ ἐπικουρικὸν τὸ ἐν τῇ Παννονίᾳ τῇ κάτω καὶ τὸ ἕβδομον τὸ ἐν Ἰβηρίᾳ συνέταξεν.*

3) hist. I 6. — Dionem quidem, si his verbis: *ὁ Γάλβας τό τε πρῶτον τὸ ἐπικουρικὸν . . . συνέταξεν* Galbam conditorem legionis significat, in errorem ductum esse contendere possumus, propterea quod incertum est an, cum de origine legionis referre vellet, recordatus sit hanc legionem sub Galba primum rebus gestis interfuisse et ab eodem imperatore primos

classiariis legionem I. Adiutricem. Cuius verba si discrepant cum Dionis verbis, utrius testimonio maior fides tribuenda est? Dionis Graeci rerum scriptoris an Taciti Romani? Taciti, qui Neronis fere aequalis fuit, an Dionis, qui centum fere annis post natus est? Qua in optimorum auctorum discrepantia ad alios confugiamus rerum scriptores necesse est.

De rebus illorum temporum, quantum ad rem suam pertinebat, suo quisque more etiam Suetonius et Plutarchus scripserunt, quorum testimoniis ii, qui Dionis verba ad hanc quaestionem diiudicandam plurimum valere contendunt, utuntur, ut suam sententiam probabiliorem reddant. Censent enim legionem Hispanam (Tac. hist. I 6) eandem esse atque I. Adiutricem.[1] Ac ne quis dicat, si ita res se haberet, duas legiones classicas Romae tum fuisse, affirmare student Neronis legionem classicam a Galba urbem intrante deletam esse. Itaque quamquam Taciti auctoritatem omnino non neglegunt, tamen aliter verba interpretantur ac nos. Atque ad suam sententiam comprobandam Plutarcho et Suetonio, ut dixi, quasi testibus gravioribus utuntur. Sed ipsa auctorum illorum verba apponere liceat:

---

huius legionis veteranos esse missos. Sin autem rem isto modo se habere negamus et Dionis tetimonio utique fidem attribuere volumus, eodem iure confirmaverit quispiam Othonem legionem I. Adi. conscripsisse loco Plutarchi in vita Othonis nisus, ubi in cap. 12 traditur: *ἡ δὲ Ὄθωνος βοηθός.*

1) Grotefend imprimis cum legionem I. Adi. a Galba in Hispania conscriptam esse ex militibus classiariis, qui a Nerone contra Galbam missi ad eum defecissent, contendat (cf. Dio 63, 27: *Νέρων ἐπ' ἐκείνους* (sc. Galbam et Rufum) *Ῥούβριον Γάλλον καὶ ἄλλους τινὰς ἔπεμψεν*), non recte disputasse videtur. Nam etsi concedendum est res, quae in Hispania gesta sunt, ad classem Misenensem pertinuisse (cf. Veget. 4. 31, cuius verba in adn. 1. p. 19. laudantur), tamen equidem non intellego, qui factum sit, ut tot classici milites in Hispaniam venerint, quot ad legionem constituendam necessarii erant, et naves quoque suum numerum haberent. Etiam quod Grotefend Annium quendam primum legatum legionis fuisse, et classiarios comitatui quoque Galbae, cum Romam peteret, interfuisse sentit, falsis lubricisque fundamentis nititur vir doctus. Longum est, omnia haec singillatim refutare, praesertim cum Stille (cf. p. 6 adn. 1) uberius his de rebus disseruerit, quem quaeso inspicias.

Suet. Galba 12.	Plut. Galba 15.
Ea fama (sc. saevitiae) et confirmata et aucta est, ut primum urbem introiit. Nam cum classiarios, quos Nero ex remigibus iustos milites fecerat, redire ad pristinum statum cogeret, recusantes atque insuper aquilam et signa pertinacius flagitantes non modo immisso equite disiecit, sed decimavit etiam.	Ἐπεὶ δὲ προσιὼν ἀπεῖχε τῆς πόλεως περὶ πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους, ἐνετύγχανεν ἀκοσμίᾳ καὶ θορύβῳ τῶν ἐρετῶν τὴν ὁδὸν προκατεχόντων καὶ περικεχυμένων πανταχόθεν. Οὗτοι δὲ ἦσαν, οὓς εἰς ἓν τάγμα ὁ Νέρων συλλοχίσας ἀπέφηνε στρατιώτας. καὶ τότε .... ἐθορύβουν βοῇ σημεῖα τῷ τάγματι καὶ χώραν αἰτοῦντες. Ἐκείνου δὲ ὑπερτιθεμένου .... ἠγανάκτουν καὶ προείποντο μὴ φειδόμενοι βοῇ. Ἐνίων δὲ καὶ τὰς μαχαίρας σπασαμένων, ἐκέλευσε τοὺς ἱππεῖς ἐμβαλεῖν αὐτοῖς ὁ Γάλβας. Ὑπέστη δὲ οὐδεὶς ἐκείνων, ἀλλ' οἱ μὲν εὐθὺς ἀνατραπέντες, οἱ δὲ φεύγοντες διεφθάρησαν.

Apud Suetonium igitur legimus classiarios, qui iusti milites a Nerone facti erant, a Galba urbem intrante trucidatos atque decimatos esse. Contra Plutarchus, quem auctoris Romani memoriam secutum esse per se consentaneum est, his verbis utitur: *(ἐρέται) οὓς εἰς ἓν τάγμα ὁ Νέρων συλλοχίσας ἀπέφηνε στρατιώτας*. Illud quidem *ἐρέτας ἀποφαίνειν στρατιώτας* idem certe declarat, quod Latine 'iustos milites facere classiarios'. At *εἰς ἓν τάγμα συλλοχίζειν* quid significat? Nonne hoc loco Plutarchus dicit de legione Neronis? Sane concedendum est vocem *τάγμα* significare legionem, cum idem scriptor v. Otho. 12 referat: *λεγεῶνες] οὕτω γὰρ τὰ τάγματα Ῥωμαῖοι καλοῦσιν.*

Scriptores igitur cum de re consentiant, de condicione militum interfectorum ambigere videntur. Etenim si illis verbis

εἰς ἓν τάγμα συλλοχίσας omissis Plutarchi testimonium cum Suetonii comparamus, illi optime inter se consentiunt: utrumque enim scriptorem elucet tradere Galbam in classiarios (ἐρέτας), qui ab eo aquilam et signa petebant, gravissime consuluisse, ita ut equitibus in eos immissis plerosque trucidaret. Hac ipsa computatione eo adducimur, ut Plutarchum, quem ignarum rei militaris Romanae, ut hominem Graecum, fuisse constat, hac in re erravisse credamus. Quae sententia confirmatur deliberantibus nobis milites, qui Galbae obviam iverunt, aquilam et signa flagitasse. Nam si aquilam non habebant, legionem omnino non effecerunt.

Iam quaeres, quomodo factum sit, ut Plutarchus in tantum errorem raptus sit. Qua in re maxime adiuvamur illis Taciti verbis (hist. I 87): 'Otho .... Narbonensem Galliam adgredi statuit classe valida et partibus fida, quod reliquos caesorum ad pontem Mulvium et saevitia Galbae in custodia habitos in numeros legionis composuerat'. —

Quod cum hoc quoque loco de militibus classiariis agatur, respiciendum est ex eis legionem non creatam, sed eos in numeros legionis esse compositos. Atque erga classiarios Othonem ita se gessisse veri est simillimum, propterea quod Nero, quem ille in omnibus rebus et publicis et privatis imitabatur [1]), idem fecerat, ut non sit dubium conicere Neronem quoque eos classiarios, qui legione classica constituta superessent, in numeros [2]) legionis composuisse, ita ut iusti milites, i. e. legionarii fierent.

Quare Plutarchum eiusmodi aliquid de numeris legionis, quos Nero e classiariis creavit, apud eum auctorem, quem secutus est, scriptum invenisse putamus [3]); sed scriptor Graecus ea verba haud recte interpretatus hos classiarios eosdem intel-

1) cf. p. 17. adn. 1. et p. 18. adn. 1.

2) cf. Tacit. hist. I 6, ubi vexillationes legionum Germanicarum et Illyricarum numeri vocantur.

3) haec fere: (classiarii) quos in numeros legionis Nero composuerat itaque milites iustos fecerat. — Fortasse haec omnia: 'οὗτοι δὲ ἦσαν, οὓς εἰς ἓν τάγμα συλλοχίσας ἀπέφηνε στρατιώτας' Plutarchus sua sponte supplevit, quo facilius a legentibus res intellegerentur. Primo enim obtutu

lexisse videtur, ex quibus Nero legionem classicam conscripserat.

Persuasum igitur habeo Suetonium et Plutarchum minime inter se discrepare, qui classiarii a Galba interfecti sint. Quin etiam excepto illo loco, quo Plutarchum, quae diversis locis in fonte suo Latino scripta erant de militibus classiariis, confudisse statuimus, tantus consensus scriptorum apparet, ut hoc loco eos ex eodem fonte hausisse [1]) negari vix possit.

Accedit, quod etiam Tacitus, testis illorum temporum gravissimus, nihil tradit legionem Neronis classicam esse deletam. Primum quidem magnum numerum inermium vel innocentissimorum militum a Galba trucidatum esse in universum refert his locis: hist. I 6: (Galbae) 'introitus in urbem trucidatis tot milibus inermium militum infaustus omine', et hist. I 37: (Galba) 'qui nullo exposcente tot milia innocentissimorum militum trucidaverit'. Deinde diligentissime distinguit inter legionem classicam, i. e. primam Adiutricem, et milites classiarios his verbis (hist. I 31): 'legioni classicae diffidebatur infestae ob caedem commilitonum, quos primo statim introitu trucidaverat Galba'. Unde patet Tacitum accurate discernere inter legionem classicam et alios classiarios, qui nondum legionem efficiebant.

Quibus perspectis plane absurdum est legionem, quam Nero e classe conscripserat, Galbae obviam ivisse contendere. Nam cum Tacitus ingentem numerum militum occisum esse

---

videbis ea verba ex ceteris ita eminere, ut eis scriptor ordinem, quo res gestas perscribit, interrumpere videatur, cum inde a particula καὶ res ordine narrare pergat. Quare haud scio an ea omnia, ut scriptoris additamenta in hac quaestione neglegenda sint. — Quae si recte disputata sunt, illud verum esse denuo confirmatur Plutarchum eiusmodi verbis interpositis causas rerum non modo non optime explicare, sed etiam saepe obscurare.

1) Haud semel comprobatum est Suetonium et Plutarchum (itemque Tacitum) in rebus enarrandis eundem auctorem secutos esse, ut primo a viro doctissimo Peter in libro, qui inscribitur: 'Die Quellen Plutarchs in den Biographien der Römer' p. 28ff., cui etiam Mommsen assentitur: Herm. IV p. 323 adn. 3.

tradat; Dio [1]) apertis verbis septem fere milia militum interfecta esse testatur. At legio ipsa ex quinque vel maxime sex milibus peditum constabat. Qua ipsa de causa ii, qui signa a Galba petebant, milites legionis Neronis classicae non intellegendi sunt, nisi forte quis putat fieri posse, ut septem milibus militum occisis tamen legio permaneat.

Sed quid ego de numero caesorum militum loquor? Reliquos, qui caedem effugerant, Galbam in vincula coniecisse Tacitus illo loco, quem supra p. 13. attulimus, refert.

Quae cum ita sint, ubi, quaeso, classiarri legionis fuisse existimandi sunt, — quam etiam, postquam Galba urbem ingressus est, Romae remansisse Tacitus testatur, — si revera Galbae restitissent itaque tam crudeliter puniti essent! Ergo totius de qua agimus rei cardo in eo vertitur, ut praeter legionem classicam, 'quam e classe Nero conscripserat', etiam magnum aliorum classicorum numerum in urbe fuisse eo tempore, quo Galba urbem intraret, concedatur. Quod quam verum sit, ut plane perspiciatur, videamus, quo tempore et qua de causa classiarii in urbem exciti sint.

Cum igitur Romam nuntiatum esset defecisse Galliam et Germaniam, descivisse Hispaniam, hic Galbam a militibus imperatorem appellatum esse, illic Vindicem tumultum movere ac Rufum principatum appetere, tum demum Nero copias comparare coepit [2]), quarum auxilio imperium obtineret. Quare primum vexillationes legionum Germanici et Illyrici exercitus, quae ad bellum, quod contra Albanos paraverat, navibus classis Ravennatis praemissae erant [3]), quam celerrime reportari iussit. Deinde cum praeter cohortes praetorias et urbanas nullae

1) C. Dio (epit.) 64, 3: ... *εἰς ἑπτακισχιλίους ἀπέθανον, οἱ δὲ καὶ μετὰ τοῦτο δεκατευθέντες.* Quo loco iterum errat Dio narrans milites interfectos praetorianos fuisse. Sed fortasse Xiphilini, qui historiam Dionis, ut hoc verbo utar, epitomavit, aut librarii culpa factum est, ut praetoriani pro classiariis hoc loco appellati sint.

2) Cassius Dio 63, 27.

3) cf. Tacit. hist. I 6: 'multi ad hoc numeri e Germania ac Britannia et Illyrico, quos idem Nero electos praemissosque ad claustra Caspiarum et bellum, quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis coeptis revocaverat'.

legiones in Italia praesto essent, quas auxilio vocaret, milites classis Misenensis[1] arcessivit, ut nutantem rem publicam stabilirent. Sed hoc cave, ne nimis mireris, quod imperator ad classiarios confugit et tam benignum erga eos se praestitit. Nam classes Italicae et sub imperio ipsius imperatoris erant, et milites classici Neronis familiaritate praecipue utebantur, praesertim cum eum (peregrinantem aut Campaniae urbes adeuntem) navibus comitari consuevissent. Itaque Nero eos firmissima praesidia imperii in eo discrimine rerum futuros esse ratus Romam[2] excitos ad legionariam militiam promovit. Quin etiam legionem e classe principem conscripsisse ex Taciti verbis (hist. I 6) apparet. Et ex eo, quod legioni ipse numerus (primus) impositus est, efficitur Neronem plures legiones e classe constituere intendisse. Sed imperatori conficere, quae parabat, fato non licuit: rebus adversis eo adductus est, ut omni spe abiecta imperii retinendi vita se ipse privaret.

Quo factum est, ut Nerone mortuo in urbe et legio classica et ii classiarii versarentur, qui in numeros legionis conscripti (cf. p. 13) nondum milites erant. Sed cum legio ipsa nihil haberet, quod Galbam precibus adiret, alios milites sibi suisque rebus timuisse consentaneum est. Nero enim patronus imperium vitamque amiserat, Galbae senatus imperium ac diadema detulerat. Ergo nullo bello instante classiarii veriti, ne Galba ad naves militiamque, quas consueverant, remitteret, ad pontem Mulvium Galbae obviam iverunt flagitantes, ut imperator aquila et signis datis in legionis formam se componeret. Quibus precibus tantum afuit, ut Galba indulgeret, ut contra equites in eos immitteret. Itaque partim caede deleti sunt, partim vitam miserrimam in carceribus trahebant, quoad Otho eos vinculis liberavit.

---

1) Classis Ravennatium — ad eam enim Asia pertinebat — tota in vectationibus transvehendis occupata fuisse videtur, ut milites ex ea nulli Romam transferri possent.

2) cf. Veget. 4, 31: „Apud Misenum igitur et Ravennam singulae legiones cum classibus stabant, ne longius a tutela urbis abscederent" (cf. p. 19, adn. 1).

Quibus rebus bene expensis nemo dubitabit, quin milites a Galba necati illi classiarii fuerint, qui legione a Nerone creata in urbe superfuerint; ex quo intellegitur ea, quae veteres auctores de classicorum caede referunt, non ad legionem, 'quam e classe Nero conscripserat', pertinere.

Quoniam igitur Plutarchi Suetoniique verba apta non sunt, quibus Dionis testimonium confirmetur, ab hac parte Taciti verba, ab illa parte Dionis ponderanda sunt. Quae cum ita sint, facile mihi videtur diiudicare, utrum auctorem sequamur. Ac profecto Taciti verba plus auctoritatis apud nos habere oportet quam Dionis; accedit, quod Suetonius et Plutarchus cum Taciti testimonio adeo non repugnant, ut optime consentiant.

Itaque utri principi legio I. Adiutrix originem debeat, non iam in dubium vocatur, cum pateat N e r o n e m legionem conscripsisse. Dionem autem a G a l b a hanc legionem constitutam esse arbitrantem erravisse pro certo demonstrasse mihi videor. Haec sententia confirmatur, si res per hoc temporis spatium gestas contemplamur. Ab initio 'legioni classicae diffidebatur infestae ob caedem commilitonum, quos primo statim introitu trucidaverat Galba.' (Tac. hist. I 31. cf. p. 14.) Deinde cum non ita multo post imperio ad Galbam translato praetorianorum fides labaret, etiam legio I. Adiutrix cum seditiosis militibus se coniungere non dubitavit itaque Galba vivo in partes Othonianorum transgressa est. Quam ingratum factum, si a Galba ipso creata esset!

Contra si a Nerone legionem conscriptam esse persuasum habemus, facile causas rerum illarum cognoscimus. Othonem enim, cum alter Nero haberetur [1]), etiam in re publica ad-

---

1) cf. Plut. Otho 3: *τοῖς δὲ πολλοῖς χαριζόμενος ουκ ἔφευγε τὸ πρῶτον ἐν τοῖς θεάτροις Νέρων προσαγορεύεσθαι· καὶ τίνων εἰκόνας Νέρωνος εἰς τοὐμφανὲς προθεμένων, οὐκ ἐκώλυσε.* — Tacit. hist. I 13: . . . 'faventibus plerisque militum, prona i n e u m a u l a N e r o n i s u t s i m i l e m.'

ministranda vestigiis eius ingressurum esse milites sperabant[1]); eadem sententia legionem quoque Adiutricem fuisse veri est simillimum. Iam vero Galbae, quod summa crudelitate adversus commilitones saevierat, milites legionis vehementer suscensuisse constat. Quamobrem haec legio, quae ob id ipsum, quod a Nerone conscripta erat, eius familiarissimo magis favebat quam Galbae, una cum praetorianis defecit atque in Othonis partes transiit, cui semper fidem praestabat et in omni fortuna comes erat.

Haec omnia reputantibus nobis id concedendum est propter eas res, quae paulo ante Galbae interitum et post gestae sint, nullo modo Galbam huius legionis conditorem haberi posse. Quamobrem maneat illud atque fixum sit legionem I. Adiutricem anno 68. a Nerone esse constitutam.

Proximum est, ut doceam, ex qua classe Nero hanc legionem creaverit. Quam quaestionem, cum minoris momenti esse videatur, paucis absolvam. Etenim cum duae classes praetoriae, Misenensium et Ravennatium essent, quaeritur, ex utra classiarios Nero ad legionem constituendam exciverit. Ut verum eruamus, legionem I. et II. Adiutrices inter se comparare liceat[2]), cum Tacitus semper in universum de classe loquatur. Legionem quidem II. Adiutricem extremo anno 69. e classicis Ravennatibus conscriptam esse Tacitus testatur (hist. III 50) his verbis: 'ad has copias e classicis Ravennatibus, legionariam militiam poscentibus, optimus quisque adsciti: classem Delmatae supplevere.' Quo loco id potissimum plurimum valet, quod honoratiorem militiam classiarii efflagitaverunt, quasi promissum aliquando eis esset aut id, quod classicis Misenensibus attributum esset, eis detrectari non deberet.

1) cf. Tacit. hist. II 11: . . . 'et praecipui fama quartadecumani rebellione Britanniae compressa. Addiderat gloriam Nero eligendo ut potissimos, unde longa illis erga Neronem fides et erecta in Othonem studia.' Id. hist. II 25: 'Erant, quos memoria Neronis ac desiderium prioris licentiae accenderet.'

2) De utraque legione Adiutrice idem valere accuratius infra p. 21. demonstravi.

Sed id quod per se summa probabilitate commendatur classem Misenensem ipsam quoque legioni I. Adiutrici milites praebuisse, id etiam confirmatur deliberantibus nobis — quod supra p. 16 adumbravi — naves classis Ravennatis eo tempore, quo Nero classiarios, ut urbs Italiaque in eorum tutela esset, Romam arcessebat, transvehendis vexillariis legionum Germanicarum et Illyricarum occupatas afuisse.

Adde locum illum Taciti (hist. I 87. cf. p. 13), quo milites classis Misenensis [1]) ab Othonis partibus stetisse ille tradit, propterea quod Otho commilitones eorum e custodia dimissos in numeros legionis composuisset. Iidem autem classiarii erant commilitones legionis I. Adiutricis. Nulli igitur nisi Misenensis classis milites anno 68. in urbem venerunt ibique iusti milites facti sunt. Quibus expositis legionem I. Adiutricem ex classicis Misenensibus solis creatam esse existimo.

Restat, ut refellamus, quod aliquis contra me dicere potest Mommseni [2]) sententia fretus, quem plurimi viri docti secuti sunt, censentis I. Adiutricem, ut Neroni originem debuerit, iustam legionem benevolentia Galbae imperatoris factam esse, quippe qui ei aquilam et signa dedisset. Equidem ab omni probabilitate abhorrere puto Galbam, qui tam crudeliter in classiarios consuluerat, subito eorum commilitiones beneficiis

1) Nam quamquam Tacitus eam aperte non nominat, tamen nulla alia nisi classis Misenensis intellegenda est, quod contra Galliam Narbonensem mittebatur, quam provinciam ad Misenum spectare constat. Cf. Veget. 4. 31: 'Apud Misenum igitur et Ravennam legiones cum classibus stabant, ne longius a tutela urbis abscederent; et cum ratio postulasset, sine mora, sine circuitu ad omnes mundi partes navigio pervenirent. Nam Misenatium classis Galliam, Hispanias, Mauretaniam, Africam, Aegyptum, Sardiniam atque Siciliam habebat in proximo. Classis autem Ravennatium Epiros, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum petere directa navigatione consueverat.'

2) cf. CIL III. p. 907: . . . 'docemurque iam hisce tabulis paucis ante mortem diebus civitatem, quam a Nerone iure datam esse negabat (sc. Galba), ipsum iis qui vicena stipendia emeruissent concessisse; unde dubitari non potest et legioni tum aquilam datam esse et iis qui classicorum in ea retinebantur item civitatem.'

affecisse. Immo ut classicis militibus, ita classicae legioni eum non favisse veri simillimum est, praesertim cum Neronis studiosissima fuisset. Sed quod tum nusquam bellum imminere videbatur, secundum legem usitatam veteranos eius dimisit. Iam vero argumentatio supra proposita in eo nititur, quod, cum Galba urbem iniret, ibi fuisse statuimus et legionem classicam et multos alios classiarios, qui in legionem non coacti aquilam postulabant. Quodsi ii tantum classiarii, qui in legione a Nerone conscripta non militabant, adducti sunt, ut Galbam eiusmodi precibus adirent, legionem ipsam signa tum habuisse negari non potest. Itaque vel hac deliberatione nos commoveri concedes ut legionem, quo tempore creata sit, statim signis et aquila donatam esse credamus. Nobis igitur persuasum est eundem principem, qui legionem creavit, nempe Neronem, aquilam quoque ei dedisse.

2. De nominibus numeroque legionis.

Initio Taciti historiarum legio I. Adiutrix saepe classica aut prima classicorum vocatur, quae cognomina quid significent explicare non opus est. Primo enim obtutu ea ad originem legionis spectare intelleges; atque re vera eiusmodi origini optime nomina illa conveniunt.

I. Proprium autem et quasi nativum est huic legioni nomen Adiutrix, cuius significatio adhuc nondum constare videtur, quamquam hanc legionem peculiari condicione usam esse dudum cognitum est.[1])

1) Vox ipsa ab adiuvando aliquem ductam esse puto; inde ea vis vocabuli profecta est, quae aliquem significat, qui alicui subvenit in officio aut ipse alicuius munere fungitur. Cf. Ruggiero 'Diz. epigr.' I. 79; Cichorius in 'Paulys Real-Encyclop.' I² p. 366 s. v. Adiutrix. — Haec nominis vis confirmatur titulis III 1471: P. Ael. Sept. Audeo. qui et Maximus vet. ex 7 n. P. O. vixit. ann. LX Ael. Sept. Romanus. mil. leg. XIII. G. Aiut. offic. cornicul. et Septimia Septimina et q. s. — VI 2168: D. M. Cn. Iuli. Cn. fil. Donati Prisci ex equo. public. adiutoris haruspicum imperatoris pontificis Albani. — Multa varia exempla affert Habel in 'Paulys Real-Encyclop.' I² p. 364 s. v. Adiutor.

Sed ut enucleetur, quid sibi velit nomen legionis Adiutricis, iterum legionis II. Adiutricis ratio habenda est. Etenim quod altera legio classica eodem cognomine insignita est, sequitur, ut id cognomen ad eam condicionem pertineat, in qua utraque legio vixdum conscripta erat, quae cum ceterarum legionum condicione comparari non poterat. Nam hae legiones e classe oriundae, quarum primi milites iuris peregrini essent, initio ob eam ipsam causam non pares erant ceteris legionibus, quare Adiutrices appellabantur, ut cognomen virtute belli partum non esse satis appareat.

Adiutricem ergo eam legionem intellegimus, quae e classicis constituta tumultuosis temporibus subsidii causa ceteris legionibus addita est. Nominis igitur vis et notio, si in nostrum sermonem convertere vis, est 'Aushülfslegion' aut 'Reservelegion'.[1])

Ad quam interpretationem optime convenit, quod legionem inde ab initio Adiutricem appellatam esse constat. Quo fit, ut etiam nominis vis et origo ad eum principem spectet, qui legionem creavit, ad Neronem. Is igitur huic legioni nomen Adiutricis imposuit, propterea quod, cum necessitas valde urgeret, eius milites e classe in urbem vocaverat, quorum auxilio ad principatum obtinendum uteretur.

Item numerus primus ad conditorem legionis spectat. Nam hoc ipso numero Nero eam signavit, quod duas vel complures legiones e classiariis conscribere in animo habebat. Sed omnia consilia mors pervertit.

II. Alterum cognomen, quod in multis legionis titulis una cum Adiutrice coniunctum neque unquam sine hoc occurrit, est illud honorificum P. F. i. e. pia fidelis. Sic appellatas esse eas legiones per se apertum est, quae aliquando quovis modo erga imperatorem pie ac fideliter se gesserant; atque amplissimam pietatem et fidelitatem praestandi occasionem legiones certe nanciscebantur, si aliis legionibus seditiosis et

1) Qua de re quod consentio cum viro doctissimo Keller valde gaudeo cf. 'Westd. Zeitschr.' IV p. 6.

contra imperatorem rebellantibus pio fidelique animo resistebant.[1])

Iam quo tempore et qua in provincia legioni facultatem oblatam esse arbitramur, ut tanto honore digna haberetur? Atque cognomen quidem in duobus titulis Apuli repertis III. 1004. 1008 (= n. 47. 48) occurrit, quos inter annos 107. et 114. positos esse constat. His igitur titulis, de quibus infra accuratius disputavi, hanc legionem illo religionis et fidei praemio post Traiani bella Dacica exornatam fuisse evincitur.[2])

Temporum autem bellis Dacicis antecedentium nullus usquam titulus exstat, in quo illud honorificum P. F. inveniatur. Nam in omnibus titulis aetatis Germanicae — Hispanicae nulli adhuc exstant — legio simpliciter I. Adiutrix appellatur, ut in illo potissimum Q. Attii Prisci tribuni militum legionis V. 7425 (= n. 13), qui ab imperatore Nerva dona militaria bello Suebico accepit; cuius tituli annum, quo exaratus sit, artissimis terminis circumscribere licet. Etenim quod Nerva imperator et Germanicus cognominatus neque inter divos receptus est, titulum inter finem anni 97. et diem 27. mens. Ian. anni 98. dedicatum esse efficitur. Itaque patet ne post annum 89. quidem, quo seditio Antonii compressa est, eo cognomine legionem decoratam fuisse.

Atque inter annos 69. et 107. nullum bellum exarsisse con-

1) Postquam Aemilius Ritterling (p. 10) argute iam explicavit, quaenam insit cognomini P. F. vis et origo, quando potissimum tali fidei et religionis praemio legiones decoratae sint, hanc quaestionem nuperrime tractavit Otto Schilling l. l. p. 6.

2) Cum titulus Hispanicae aetatis nullus adhuc repertus sit — ii enim, quos Hispania provincia protulit, posteriorum temporum sunt — Germanicorum tantum titulorum ratio habenda est, quorum nullus eius cognominis notis signatus est. Sed ea quoque aetate, qua provinciae Hispaniae imposita erat, legionem hoc honore ornatam non fuisse nostro nos iure arbitramur, cum cognomen tam honorificum brevi tempore post honorem acceptum intermisso certe in titulis legionum non omittatur, immo summa diligentia poni soleat, ut dubium non sit, quin si antea legio eo exornata fuisset, cognomen etiam in titulis aetatis Germanicae non desideraretur.

stat, in quo occasio fidei servandae legionibus data erat, nisi seditionem Antonianam. Sed cum appareat hanc legionem in ea seditione ita esse versatam, ut Antonium rerum novarum cupidum oppressura ex Hispania venerit, mirum est, quod nihil est traditum de praemio, quo ob fidem et sacramentum servatum ab imperatore ornata sit, quamquam, ut Ritterling et Schilling opinantur, ob eandem causam cognomen P. F. totus Germaniae inferioris exercitus accepit, qui quas partes in seditione egerit, spissa adhuc caligine obvolutum est.

Sed cum praeter seditionem Antonii Saturnini nullam aliam occasionem pietatem fidemque manifestandi per id spatium temporis invenire possimus, meris coniecturis omissis concedendum est plane ignorari, quo tempore, a quo principe grato et beneficii memore, quam ob rem fideliter gestam legio cognomen P. F. acceperit, atque hoc tantum affirmandum usque ad annum 98. legionem hoc honore decoratam non fuisse.[1]

III. Pro cognomine P. F. praebet unus titulus III. 4300 (= n. 57.) compendium CONS, quod Constans intellegitur. Hoc autem cognomen, quo legionem aliquando constanter aliquid gessisse praedicatur, quo tempore, quo facto legio sibi pepererit, incertum est; id tantum apparet eam initio saeculi tertii hoc cognomine exornatam fuisse, cum titulus Deo Soli Alagabalo dedicatus post Caracallae demum aetatem exaratus sit.

Sed cum cognomen Constans semel tantum occurrat, honorificum illud P. F. saepissime in titulis sacris, in cippis

---

1) An vero putas illum temporum posteriorum abusum exeunte primo saeculo receptum fuisse? Postea enim legiones propter res in bello sive intestino sive externo bene et fortiter gestas illo praemio decorari solebant. Quodsi vero ad hanc quoque legionem quadraret, coniciendum erat legionem eum honorem bello Dacico priore aut posteriore sibi peperisse. Sed usque adhuc manet id quod Aemilius Ritterling et Otto Schilling statuerunt per primum post Christum natum saeculum significationem cognominis P. F., qui erat rarissimus illius aetatis ornatus, propriam conservatam esse. Ergo in medio relinquamus, quae fuerit causa huic legioni cognominis P. F. addendi.

sepulcralibus, in tegulis invenitur.[1]) Etiam in eodem titulo idem cognomen legioni saepius additum est, ut bis in tit. III. 4300 (= n. 57), et quinquies vel sexies vel septies in nummis, quos Gallienus in hanc legionem cudit.[2])

IV. Sed tamen inde a Caracallae temporibus is usus irrepsit, ut legiones ab imperatoris nomine gentilicio cognomen sumerent. Ea cognomina ab imperatore petita collata sunt in indice cognominum legionis I. Adiutricis.

Priusquam ad ipsam historiam enarrandam progrediamur, iam pauca verba faciam

3. De origine militum legionis I. Adiutricis.

Quandoquidem Mommsenus accuratissime disseruit[3]), quinam omnium legionum dilectus aetate imperatoria fuisset, quaeritur, quantum ea, quae in universum de origine militum legionariorum dixit vir doctissimus, ad hanc legionem pertineant. Quae cum medio primi p. Chr. n. saeculi aevo constituta sit, ea omnia, quae in ceteris legionibus valeant, in hac non valere manifestum est. Iis enim temporibus usus ille praevaluit, ut non modo Itali, sed etiam provinciales iique ex Illyrico potissimum orti exercitum complerent. Quo fit, ut in titulis huius legionis sepulcralibus, qui non ita multi in castris Mogontiacensibus exstant, unum Italum (sc. Teanensem), quattuor milites ex Pannonia et quinque ex Delmatia oriundos habeamus[4]), ut coniciendum sit legionis supplementa statim a primordiis dilecta esse ex illis potissimum regionibus

1) cf. ind. cognominum leg. I. Adi.

2) cf. Cohen V p. 386 (n. 443—452).

3) cf. Hermes XIX. 1. sqq. et Eph. epigr. V p. 198—231, ubi etiam patrias militum singularum legionum collegit.

4) Originem exhibent tituli Bramb. 1091, 1143, 1146, 1288 (= n. 30, 31, 32, 33) Savariam (Pann.), Bramb. 1142, 1144, 1145, 1147 (= n. 34, 35, 36, 37) Aequum (Delm.), Bramb. 1141 (= n. 38) oppidum Iader (Delm.), Teanum 'Beckers Katalog des Mainzer Museums 1. Nachtrag' 140^a (= n. 40). — Praeterea unus Thrax ex oppido Apro oriundus occurrit in tit. Bramb. 938 (= n. 39).

ad Danuvium et Dravum flumina sitis, quae per totam aetatem imperatoriam semper dilectum legionarium aut auxiliarium admiserunt amplissimum.

Quod quidem cum nuperrime Domaszewskius [1]) negaverit, eius sententiam reicere cogor, praesertim cum aliud quoque haud recte definisse videatur. Putat enim Vespasianum, cum civitatem militibus legionis II. Adiutricis e classe Ravennate ortis daret — quae classis e Pannonia et Delmatia supplebatur (Tacit. hist. III 12) — simul statuisse, ut oppido iuris Romani in Pannonia aut Delmatia sito origine uterentur, itaque omnibus Pannoniis Claudiam Savariam, quae tum urbs civitate Romana ornata una in Pannonia esset, pro origine donavisse; quam ad rationem optime quadrare, quod etiam cippi sepulcrales legionis I. Adiutricis Mogontiacenses Claudiam Savariam originem exhiberent. Neque tamen ullo modo fieri posse, ut provincias Pannoniam et Delmatiam Flaviorum temporibus legioni I. Adiutrici legionarios praebuisse quisquam contendat. Contra quam sententiam haec dicenda sunt:

Primos quidem milites, e quibus legio conscripta est, ut e classiariis Misenensibus accitos [2]), eiusdem originis fuisse, cuius milites classis Misenensis, per se consentaneum est. Sed quod gravissimum est, neque illi classiarii neque primi huius legionis milites ex eadem provincia dilecti erant, e qua classis Ravennatium milites habebat: aliae provinciae classi Ravennati, aliae classi Misenensi dilectum admiserunt. Qua de re cum ambigatur, ne ullus scrupulus resideat, haud alienum esse puto hoc loco exponere, e quibusnam militibus utraque classis praetoria constiterit.

Classis igitur Ravennatium maxima pars militum anno 69. erant Pannonii et Delmatae [3]), qui libentissime ad Vespasianum transgressi esse traduntur, propterea quod eorum patriae ab

---

1) Mus. Rh. 46. p. 602 (adn. 3).

2) cf. supra p. 18 et 19.

3) cf. Tacit. hist. III 12: 'Lucilius Bassus classis Ravennatis praefectus ambiguos militum animos, quod magna pars Delmatae Pannoniique erant, quae provinciae Vespasiano tenebantur, partibus eius adgregaverat.'

illius partibus starent. Quin etiam eodem anno, quo talem fuisse classis statum Tacitus testatur, sex milia Delmatarum classem Ravennatem, postquam ex eius militibus legio II. Adiutrix constituta est, supplevisse ab eodem auctore discimus.[1]) Vespasiani igitur temporibus classis Ravennatium milites natione Illyrici erant. Eiusdem originis etiam posterioribus temporibus milites eiusdem classis maxima ex parte fuisse colligi potest ex titulis sepulcralibus, qui manibus classiariorum dedicati sunt. Quod quo facilius perspiciatur, tabulas nationum classiariorum composui, eorum videlicet tantum, qui patriam disertis verbis enuntiant.

In classe igitur Ravennatium militabant:

Pannonii [2])	7	=	10,9 %	49,9 %
Delmatae [3])	25	=	39 „	
Sardi [4])	2	=	3 „	6 %
Corsi [5])	2	=	3 „	
Germani [6])	3	=	4,5 „	
Bessi [7])	6	=	9 „	
Graeci [8])	3	=	4,5 „	
Bithyni [9])	3	=	4,5 „	15 %
Cilix [10])	1	=	1,5 „	
Suri s. Syri [11])	6	=	9 „	
Aegypti [12])	4	=	6 „	
Libyci [13])	2	=	3 „	

1) hist. III 50 (cf. p. 18): Sex enim milia Delmatarum, 'recens dilectus', una cum undecima legione ex Illyrico contra Vitellianos adducta erant.

2) VI 3156. XI 33. 39. 72. 97. 340. D. VIII.

3) VI 3149. X 3486. XI 44. 53. 54. 68. 69. 71. 76. 85. 89. 90. 98. 100. 104. 108. 118. 343. 349. 3530. 'Notizie d. Scavi' 1890 p. 380. 'Mitt. d. arch. Inst. (Röm. Abt.)' 1891 p. 337. XI 104 (Liburnus). D. VI. D. VII.

4) XI 113. X 3645. 5) II 4063. XI 109.

6) XI 95. 99. XI 42 (Camunnus).

7) III 557. XI 47. 58. 82. 87. 103.

8) XI 60. 122. Notizie d. Scavi 1892 p. 78.

9) XI. 52. 70. 105 (Nicom.). 10) XI 110.

11) VI 3151. XI 26. 36. 43. 56. 352.

12) VI 3159. 3162. XI 29. 94. 13) X 3527. XI 92.

Itaque videmus 49,9 % vel circiter 50 % militum huius classis, quorum natio in cippis indicatur, ex Illyrico ortos fuisse. In tanta multitudine classiariorum Delmaticae Pannonicaeque nationis nihil valet numerus classicorum, qui alius originis sunt, ut Sardorum et Corsorum = 6 %, Aegyptorum = 6 %, Bithynorum Cilicum Syrorum = 15 %, quorum summa etiam multum ab illis abest.

Attamen longe alia est ratio nationum militum, qui in classe Misenensi stipendia merebant; sunt enim:

Pannonii[1]	7	=	3,5 %	9 %
Delmatae[2]	11	=	5,5 „	
Sardi[3]	18	=	9 „	10,5 %
Corsi[4]	3	=	1,5 „	
Germanus[5]	1	=	0,5 „	
Musiaticus[6]	1	=	0,5 „	
Bessi[7]	37	=	18,5 „	
Graeci[8]	7	=	3,5 „	
Phryges[9]	3	=	1,5 „	29,5 %
Pontici[10]	7	=	3,5 „	
Nicaeenses[11]	4	=	2 „	
Bithyni[12]	5	=	2,5 „	
Cappadoces[13]	3	=	1,5 „	
Pamphyli[14]	2	=	1 „	
Cilices[15]	19	=	9,5 „	
Suri s. Syri[16]	16	=	8 „	
Alexandrini[17]	16	=	8 „	28 %
Aegypti[18]	28	=	14 „	
Afri (Libyci)[19]	12	=	6 „	

1) X 3465. 3569. 3607. 3628. 3639. 3375. XIV 238.

2) VI 3108. 3126. X 3475. 3540. 3545. 3570. 3618. 3642. 3666. — Notizie d. Scavi 1886 p. 104. ibidem 1892 p. 119.

3) VI 3101. 3105. 3121. X 687. 3423. 3466. 3501. 3598. 3601. 3613. 3621. 3627. 3636. 3648. 3650. XIV 242. D. XXXV. D. LIX.

4) X 3562. 3572. D. XXXII. 5) X 3588. 6) X 3640.

7) III 558. 6109. VI 3097. 3103. 3107. 3128. 3139. 3141. 3142. 3145. X 1080. 3370. 3374. 3376. 3555. 3573. 3576. 3590. 3600. 3602. 3625. 3653.

Plurimi igitur huius classis milites, qui patriam enuntiant, sunt natione Afri, Aegypti, Asiatici; etiam permulti Bessi, Sardi, Corsi inveniuntur. Quorum omnium numero plane obruuntur Delmatae et Pannonii, cum vix 9 % efficiant; illi autem qui ex Asia, ex Aegypto, ex Africa orti sunt, additis Bessis Sardis Corsis 86,5 % explent.

Quarum tabularum si rationem habemus, perspicue apparet classis Misenensis supplementa praecipue e terris, quae ad orientem spectant, dilecta esse praetereaque multos Bessos Corsos Sardos in ea militasse; classem Ravennatium milites plerosque e Delmatia et Pannonia oriundos habuisse.

Haec sententia confirmatur eo, quod illi tres veterani, qui eodem quo legio conscripta erat anno 68. dimissi sunt, quorum nomina et patriae diplomatis, quae initio protuli, exhibentur, neque e Pannonia neque e Delmatia oriundi sunt, sed primus Diomedes est natione Phrygius, alter Mathaius Syrus, tertius Ursaris Sardus; qui cum e legione I. Adiutrice

---

3656. 3657. 3660. 3664. 7595. XI 3533. 3535. XIV 234. 236. 240. Eph. epigr. IV 920. VIII 144. Notizie d. Scavi 1886 p. 105 (= 2). D. I.

8) VI 3102. 3136. X 3388. 3536. 3603. 3612. 3667.

9) X 3565. D. IV. — X 3508 (Asiacus).

10) VI 3094. 3143. X 3397. 3425. 3461. 3495. 3581.

11) X 3406. 3416. 3419. 3622.

12) X 3490. 3492. 3553. 3597. — XI 78 (Gry. Corvina Nicon).

13) VI 3092. 3140 (C.?) — XI 8261 (Coropissus).

14) X 3400. Eph. epigr. VIII 430.

15) VI 3113. 3123. 3129. X 3372. 3377. 3402. 3424. 3443. 3445. 3454. 3558. 3604. 3605. 3619. 3623. 3651. 3662. 3668. XIV 3627.

16) VI 3114. 3138. X 3407. 3414. 3427. 3450. 3494. 3509. 3546. 3626. 3652. D. V. D. LX. — X 3487 (Seleuciensis). VI 3115 (Cyrenensis). X 3546 (Syrus natione Arabus).

17) VI 3093. 3096. 3112. X 3452. 3500. 3504. 3512. 3535. 3564. 3567. 3574. 3608. 3615. 3617. 7535. 8208.

18) VI 3110. 3117. 3127. 3133. X 3381. 3383. 3396. 3403. 3460. 3464a. 3469. 3470. 3481. 3482. 3489. 3514. 3515. 3516. 3520. 3532. 3534. 3568. 3579. 3583. 3589. 3614. 8374. D. XIII.

19) VI 3171. X 3389. 3400a. 3422. 3433. 3435. 3550. 3630. 3634. 3643. 3644. VI 3134 (Libycus).

dimissi sint, necessario etiam ad classem Misenensem referendi sunt. Porro convenit, quod et ii qui e classe Ravennatium et qui e legione II. Adiutrice stipendiis absolutis dimissi sunt veterani in urbes Pannonicas deducebantur[1]), nimirum ut ea provincia Romano cultu imbueretur, cum ex altera parte veterani classis Misenensis in Aegyptum transferrentur.[2])

Gravissimis igitur argumentis adducimur, ut parum certo fundamento Domaszewskium niti censeamus, cum idem de patriis militum legionis I. Adiutricis quod de legione II. Adiutrice valere putet. Itaque causa tollitur, cur hanc legionem ipsa aetate Flaviorum e Pannonia Delmatiaque suppletam esse neget vir doctissimus. Sane id quod statuit de origine legionis II. Adiutricis eiusque militum patriis, omnino probari potest; sed si idem ad hanc legionem pertineret, offensionis ansam praeberet, quod in castris Mogontiacensibus illorum tantum cippi sepulcrales reperti sunt, qui quondam classiarii e Pannonia Delmatiaque oriundi erant, cum plurimi eorum classicorum, e quibus haec legio creabatur, orientales essent.

Quibus rebus expositis luculentissime apparet, legioni etiam tum, cum in Germania castra habuit, Pannoniam et Delmatiam dilectum admisisse. Deinde cum legio Daciae et brevi post Pannoniae superiori attributa esset, ex eisdem terris ad Danuvium sitis milites oriundos eam habuisse per se consentaneum est, praecipue inde ab Hadriani aetate, quem dilectum ita instituisse constat, ut e sua quaeque provincia legio suppleretur. Quamobrem in titulis sepulcralibus posterioris aevi patria vel origo militum nunquam occurrit nisi in tribus cippis:

I. Primum in titulo VIII 9376 (= n. 151), qui in provincia Mauretania exstat, quadrarius insculpsit: ‘natione Panno-

1) cf. D. VII (CIL III. p. 850) et D. VIII (CIL III. p. 851), et quod ad D. VIII. editor adnotat.

2) cf. Wilcken, ‘Ägyptische Urkunden aus dem Königlichen Museum zu Berlin’ (5. fasc.) P. 6892. No. 113.

nius', suo quidem iure, quod ille miles in ea provincia procul a patria mortuus est.

II. Tum singuli milites ex Iconio (III. Suppl. 11030 = n. 61) et e Theveste (III. Suppl. 6706 = n. 145) oriundi dicuntur, quod fortasse ita explicandum est, ut, quo tempore legio in illis regionibus nescio qua de causa moraretur, detrimenta nuperrime accepta ex vicinis provinciis resarcienda fuisse arbitremur. —

CAPUT II.

De legione I. Adiutrice in Italia et in Hispania versante.

1. Quas res legio annis 68. et 69. in Italia gesserit.

Legionem etiam post mortem Neronis Romae remansisse saepius commemoravimus.[1]) Praeterea tribus illis diplomatis[2]), quae initio attulimus, Galbam a. d. XI. Kal. Ian. veteranos legionis dimisisse comperimus, quorum quantus numerus fuerit, ex sententia diplomatis non apparet. Atque ut hanc quaestionem diiudicemus, horum diplomatum verba comparemus si placet cum diplomate[3]) a Vespasiano Non. Mart. anni 70. veteranis legionis II. Adiutricis dato, cuius quae ad hanc quaestionem spectant verba sunt haec:

'Imp. Vespasianus . . . . . veteranis, qui militaverunt in legione II. Adiutrice p. f., qui vicena stipendia aut plura meruerant et sunt dimissi honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium' et q. s.

Quod cum has duas legiones Adiutrices ex eadem origine i. e. e classe ortas esse itaque earum milites in eadem condicione fuisse constet[4]), Galbam adversus veteranos legionis I. Adiutricis item se gessisse, ut Vespasianum adversus legionem II. Adiutricem, concludere licet. Cuius legionis quandoquidem

1) cf. Tac. hist. I 6 (vide supra p. 7 sqq.).
2) v. supra p. 6 et ibid. adn. 2.
3) cf. D. VI. (CIL III. p. 849).
4) v. supra p. 18 et 21.

omnes illi veterani, qui vicena aut plura stipendia meruerant[1]), statim missi sunt, etiam I. Adiutricis veteranos, qui vicena aut plura stipendia emeriti erant, honestam missionem accepisse arbitror. — Eodem tempore ii quoque, qui peregrinorum in legione retinebantur, civitatem nancti sunt.[2])

Sed tantum afuit, ut legio tantis privilegiis acceptis imperatori obstricta remuneraretur beneficia officiis, ut contra animo ab Galba aversissimo esse pergeret (Tac. hist. I 31); id quod paulo post, initio insequentis anni (69.) ex eo eluxit, quod, cum Othone res novas agitante Galbae imperium labefieri inciperet, legio Galba deserto ad Othonis partes transire cunctata non est (Tac. hist. I 44). Deinde legio, quippe quae magna fide ac studio Othoni dedita esset, contra copias Vitellii profecta est una cum quinque cohortibus praetoriis et duobus milibus gladiatorum (Tac. hist. II 11) duce Annio Gallo praemissa, ut Padi ripas occuparent neque Vitellii exercitus longius progredi sinerent, qui ducibus Caecina et Valente diverso transitu Alpes celeriter transgressi iam in Gallia cisalpina erant.

Quo factum est, ut legio statim primis interesset proeliis cum hostibus commissis. Nam Annius Gallus, cum Placentiam a Caecina oppugnari comperisset, diffisus paucitate militum praesidiariorum, ne incursiones et impetus exercitus Germanici parum tolerarent, raptim legionem I. Adiutricem subsidio adduxit. Qui ubi primum hostes Cremonam versus discessisse audiverunt, Annius Gallus legionem cupiditate pugnandi ardentem vix coercere poterat (Tac. hist. II 23). Denique prope ab urbe Cremona[3]) manus cum hostibus contulit ac primo periclitata superior ex proelio discessit. Sed cum paulo post apud Bedriacum armis decertaretur, variam belli fortunam

1) Legionarii enim vicenis stipendiis functi dimittebantur, classiarii, ex quibus legiones I. et II. Adiutrices conscriptae erant, vicena sena stipendia persolvebant.

2) vide supra p. 6.

3) Locus Castorum vocatur, cf. Tac. hist. II 24.

legio experta est, qua de re cum Tacitus in secundo libro historiarum fusius referat, res summas attingam.

Primo statim proelio res omnino Othonianis bene successit et eximia fortitudine legio I. Adiutrix excellebat. Forte enim concurrerat legio cum legione, miles cum milite, e parte Othonis legio I. Adiutrix, ex altera parte legio XXI. Rapax; haec 'vetere gloria insignis', illa 'nondum in aciem deducta, sed ferox et novi decoris avida'.[1]) Quo in certamine cum primani legioni XXI. aquilam eripuissent, dolore accensi unetvicesimani in pugnam redierunt atque ut abolerent labem prioris ignominiae, impetu iterato et Orfidium Benignum legatum legionis I. Adiutricis interfecerunt et compluria signa vexillaque ex hostibus rapuerunt.

Dum haec inter has duas legiones geruntur, Othoniani multitudine hostium cincti, cum undique a Vitellianis vehementer urgerentur, loco moti sunt. Accessit, ut summi duces ex acie excederent. Quae cum ita essent, legio I. Adiutrix aeque atque ceterae legiones pedem referre Bedriacumque se recipere coacta est.

Sed quamquam pro victa abierat legio prima, Vitelliani ipsi fortitudinem eius agnoscebant. Argumento est, quod una cum quartadecumanis legio Othoniani exercitus robur ducebatur (Tac. hist. III. 13), quas duas legiones abesse, cum de summa rerum inter Vitellium et Vespasianum decerneretur, magni momenti esse Caecina ante proelium initum milites admonuit. Idem inde apparet, quod Vitellius, tametsi vicerat, animos infractos Othonis legionariorum timens, ut milites legionis XIV. Geminae in Britanniam redire iubebat, ita legionem I. Adiutricem in Hispaniam misit, 'ut pace et otio mitesceret' (Tac. hist. II. 66. 67).

Remansit igitur haec legio in Italia inde ab eo tempore,

---

1) Tac. hist. II. 43. Cf. Plut. Otho. 12: *Μόναι δὲ δύο λεγεῶνες .... ἡ μὲν Οὐϊτελλίου Ἅρπαξ, ἡ δὲ Ὄθωνος Βοηθός .... ἐμάχοντο πολὺν χρόνον· οἱ μὲν οὖν Ὄθωνος ἄνδρες ἦσαν εὔρωστοι καὶ ἀγαθοί, πολέμου δὲ καὶ μάχης τότε πρῶτον πεῖραν λαμβάνοντες κτλ.*

quo a Nerone e classe conscripta erat, usque ad initium anni 69.

Venio nunc ad alterum illud, quod institui, ut doceam

2. Quas res legio I. Adiutrix in Hispania gesserit et quamdiu ibi morata sit.

Cum legio in Hispania, ubi paulo post pugnam Bedriacensem eam collocatam esse cognovimus, semper gratissimam Othonis memoriam retineret, ipsa quoque — etenim apud Tacitum etiam hoc loco iterum cum legione XIV. Gemina coniuncta apparet — tentata est, ut Vespasianum sequeretur. Sed quamquam eius rebus favebat, tamen non statim a Vitellio defecisse, sed cunctata videtur esse, dum ad certum finem res pervenirent.[1]) Cum autem Antonius Primus, dux Illyrici exercitus, secundis proeliis usus esset atque Fabio Valente capto opes Vitellii corruissent, palam ad Flavianorum partes transiit reliquasque duas legiones Hispanicas, ut idem facerent, incitavit. — Extremo igitur anno 69. in Hispania tres legiones tendebant[2]), legio I. Adiutrix, VI. Victrix, X. Gemina, ibique remanebant, cum inter Germanicas et Illyricas legiones de principatu in Italia decertaretur.

---

1) cf. Tac. hist. II. 86: 'scriptae in Britanniam ad quartadecumanos, in Hispaniam ad primanos epistulae, quod utraque legio pro Othone adversa Vitellio fuerat, momentoque temporis flagrabat ingens bellum, Illyricis exercitibus palam desciscentibus, ceteris fortunam secuturis'. — Minime igitur quisquam iudicabit (ut Pfitzner ll. p. 219) legionem ita se gessisse, ut exspectaret, quae consilia ceterae legiones Hispanicae caperent, praesertim cum eas quoque iisdem animis esse haud ignoraret. Apertis enim verbis memoriae traditum est omnes legiones, quae tum in Hispania castra habebant, magno erga Vespasianum studio affectas esse (Tac. hist. II. 97. cf. adn. 2).

2) cf. Tac. hist. II. 97: 'neque ex Hispaniis properabatur nullo tum ibi consulari: trium legionum legati pares iure et prosperis Vitellii rebus certaturi ad obsequium, adversam eius fortunam ex aequo detrectabant'. — Id. hist. III. 44: 'Capto Valente cuncta ad victoris opes conversa, initio per Hispaniam a prima Adiutrice legione orto, quae memoria Othonis infensa Vitellio decumam quoque ac sextam traxit'.

Ineunte autem anno 70. cum tumultum, quem Civilis ille Batavus in Germania Galliaque moverat, opprimere necesse esset, legiones ex Hispania quoque ad Rhenum[1]) coactae sunt. Itaque quaeritur, quaenam legiones ad id bellum ex Hispania accitae, utrum omnes tres legiones in Germaniam missae sint necne; quae res in controversiam vocata est, quod eo loco historiarum, quo Tacitus, quae legiones ex singulis provinciis in Germaniam amotae sint, enumerat, codicis litterae tam depravatae ac corruptae sunt, ut alii viri docti alias significari coniecerint.[2])

In codice quidem quae ad hanc quaestionem pertinent compendia sunt haec: ʻui ac $\overset{i}{\text{p}}$maʼ — duae igitur legiones Hispanicae memorantur, quae ad Rhenum translatae sint — atque Aschbach[3]), Mommsen[4]), Ritterling[5]) interpretantur ʻsexta ac prima ex Hispania accitaeʼ; sed cum omnes propter Taciti locum, qui est in historiarum libri V. capite 19[6]), concedant, etiam legionem X. Geminam ad bellum missam esse, postea id factum esse contendunt.

Neque vero erat ducis belli peritissimi, ut Muciani, pau-

1) Hac in re tecum deliberes velim bellum Iudaicum nondum confectum fuisse eodemque tempore Sarmatas in Illyricum subito invasisse (cf. Tac. hist. I. 2 et 79).

2) hist. IV. 68. Editores verba hunc in modum exhibent: ʻlegiones victrices octava undecima (sic demum Nipperdeius), Vitellianarum unaetvicesima, e recens conscriptis secunda Poeninis Cottianisque Alpibus, pars monte Graio traducuntur; quarta decuma legio e Britannia, sexta ac decuma (sic Savilius) ex Hispania accitaeʼ.

3) l. l. p. 317. adn. 3.

4) Herm. XIX. p. 440. adn. 1, ubi iam ipse mutavit, quod Herm. III. p. 119 adn. opinatus erat legionem I. Adiutricem anno 70. in Hispania remansisse.

5) l. l. p. 38. — Ritterling imprimis, ut sententiam suam probet, laudat etiam virum doctum Boissevain, qui ʻde re militari Hispaniarum provinciarum aetate imperatoriaʼ scripsit; cuius viri argumenta examinare non potui, quod eius librum inspicere non licuit.

6) Verba sunt haec: ʻpostera die (sc. post pugnam apud Vetera commissam) quarta decumana legio in superiorem provinciam Gallo Annio missa; Cerialis exercitum decuma ex Hispania legio supplevitʼ.

latim legiones ad pacandam Galliam Germaniamque evocare. Civilis enim, dux Batavorum, homo haud spernenda virtute et mirabili ingenio, quippe qui iam dudum novas res moliretur, prosperis rebus accensus non solum totam Germaniam contra imperium Romanum concitavit, sed etiam Gallias, quae per tot annos fidem erga populum Romanum non mutaverant, abalienare studuit. Quin etiam Romanae quoque legiones tentabantur. Ac denique res eo pervenit, ut, cum in Italia robur exercitus Germanici abesset, ille ad Rheni ripas summa rerum potiri auderet: urbes Romanis fidelissimae expugnatae, castra legionem diruta sunt; legiones ipsae partim occisae, partim pro Galliarum imperio sacramento se adigere coactae sunt. Quare cum omnia adeo turbata ac mixta essent, quam celerrime vi ac manu in seditiosos populos et legiones consuli atque auctoritatem nominis populi Romani restitui necesse erat. Quae res ut Romanis prospere succederet, maximae copiae opus erant.

His fere rationibus adducimur, ut, qui tum Romae auctore Vespasiano summae rerum praeerat, Mucianum statim ab initio satis multas legiones, quoad ceterae provinciae praesidio sine periculo carere possent, ad bellum Batavicum misisse credamus. Unam ergo legionem postea ex Hispania submissam esse in Germaniam cogitare vix licet, si modo destinata erat, quae illi bello interesset.

Et legionem X. Geminam revera Germaniae inferiori attributam fuisse, ex illis Taciti verbis, quae supra p. 35 adn. 6 laudavi, apparet. Quare eodem tempore quo ceteras etiam legionem X Geminam ad bellum Germanicum evocatam esse mihi quidem persuasum est.

Ex altera autem parte omnes tres legiones, quae tum in provincia collocatae erant, ad bellum contra Civilem gerendum accitas esse veri simile esse nego. Nam postquam initiis principatus gravia et diuturna bella contra Astures et Cantabros gesta sunt, Augustus ipse tandem eam regionem, quae inter septentriones et occasum solis spectat, in dicionem populi Romani redegit. Sed ne victa quidem Hispania unquam

militibus legionariis plane nudata erat: ut enim prioribus temporibus provinciae complures legiones attributae erant[1]), sic per reliquum quoque tempus, quo legiones per totum imperium Romanum ita dispersae erant, ut fines ab incursionibus hostium defenderent, in sola omnium provincia Hispania, etiamsi vicina hostibus non erat, tamen una legio remanebat.[2]) Quanto magis tumultuosis illis temporibus praecavendum erat, ne, postquam in Italia decertatum esset, iterum in provinciis tumultus fieret!

Accedebat, quod, cum Cluvius Rufus specie amicitiae et comitatus a Vitellio Romae retentus esset, Hispania tum legato vacua erat.[3]) Quo absente legionis saltem legato opus erat, qui summae rerum in provincia praeesset. Quibus de causis unam legionem tum in Hispania remansisse pro certo habere nos posse putaverim.

Primum igitur, ut summatim, quae protulimus, repetamus, legio X. Gemina, quam bello Batavico interfuisse constat, statim una cum ceteris legionibus, ubi arma contra rebellantes Germanos ferre constitutum est, iter parare iussa est.

Tum unam quidem legionem Hispaniae praesidio remanere necesse fuisse statuimus. Atqui legiones VI. Victricem et X. Geminam in Germaniam advenisse ibique bello Batavorum interfuisse apertis verbis Tacitus testatur, cum de legione I. Adiutrice, quae quibus rebus interfuerit, ad id tempus semper

---

1) Quam necessarium id praesidium ad ipsius provinciae incolas domandos fuerit, inde intellegi potest, quod etiam Neronis aetate legiones contra Astures militasse traditum est. Ergo tum paucis annis intermissis certe timendum erat, ne provinciales vixdum pacati iterum rebellarent, praesertim cum novarum rerum cupidissimi essent.

2) Etiam usque ad Diocletiani aetatem, quantum cognoscere licet, in Hispania legio Romana tendebat, nempe VII. Gemina. Cf. not. dign. Oc. 42. ed. Seek.

3) cf. Tac. hist. II. 65: 'Cluvius comitatui principis adiectus non adempta Hispania, quam rexit absens exemplo L. Arrunti'. — Id. hist. II. 97: 'nullo tum ibi consulari' (cf. p. 34 adn. 2). — Id. hist. IV. 39: 'Mucianus . . . citeriorem Hispaniam ostentans, discessu Cluvii Rufi vacuum'. —

diserte narrat, hoc loco nihil referat. Ergo legionem I. Adiutricem in Hispania remansisse admodum probabile est.

Quibus rebus cognitis ille locus Taciteus (hist. IV. 68) ita necessario restituendus est: 'sexta ac decima ex Hispania accitae'; quae quidem emendatio Savilii ut necessaria est, ita pro certa haberi potest, propterea quod Tacitus legiones, si quas enumerat, plerumque minore numero insignitas maiori numero anteponere solet.

Iam vero quod illae duae Hispanicae legiones, quamvis eodem tempore excitae, tamen uno eodemque die ad belli sedem non advenerunt[1]), id scrupulos movere nequit. Nam nisi in iisdem castris tetenderant, una proficisci non poterant, sed ubi primum litterae allatae sunt, ut castra moverent, pro sua quaeque parte iter ingressa est. Atqui non modo non iisdem castris utebantur, sed legio X. Gemina iis fere temporibus in parte meridionali Hispaniae collocata erat, ut Mauros seditiosos a provincia cohiberet.[2]) Quo factum est, ut, cum legio VI. Victrix iam dudum belli labore occupata esset, X. Gemina die postquam armis decertatum est, in inferiorem Galliam perveniret.[3])

Sed non solum ubi legio anno 70. fuerit, verum etiam qua in provincia post bellum in Germania peractum stationem habuerit, adeo incertum est, ut alii viri docti aliter sentiant.

---

1) Tac. hist. V. 14: 'At Civilis post malam in Treveris pugnam reparato per Germaniam exercitu apud Vetera castra consedit. Secutus est eodem Cerialis, duplicatis copiis adventu secundae et sextae et quartae decumae legionum'. — De legione X. Gemina vide p. 35 adn. 6.

2) Vere anni 69. legionem X. Geminam ad oram paeninsulae in meridiem spectantem collocatam fuisse testatur Tacitus in hist. II. 58: 'Isdem diebus accessisse partibus (sc. Vitellii) utramque Mauretaniam interfecto procuratore Albino nuntii venere . . . . inde Cluvio Rufo metus, et decumam legionem proquinquare litori ut transmissurus iussit'.

3) Ex eo quod, ubi primum legio X. Gemina advenit, legio XIV. Gemina in superiorem provinciam discessit, concluditur illam ad inferiorem Rhenum iter intendere iussam esse; nisi ita esset, multo celerius ex Hispania in superiorem provinciam pervenire potuit neque legionem XIV. Geminam ex inferiore Germania in superiorem dimitti opus erat.

Nam cum Aschbach[1]) et Ritterling[2]) legionem anno 70. ad bellum Batavorum ex Hispania missam esse dicant, Pfitzner[3]) bello Batavico peracto eam in Germaniam venisse contendit in eo tamen omnes consentiunt, quod legionem inde a bello Batavico Germaniae superiori attributam fuisse credunt. Iam vero Mommsen[4]) eam, postquam in seditione sedanda partes egisset, in provinciam Hispaniam remissam esse statuit.

Ex quo perspicuum est illos viros inter se dissentire propterea, quod non constabat, utrum legio bello Batavico interfuisset necne. Quoniam autem eam anno 70. ex Hispania non decessisse supra argumentis statuimus gravissimis, facile intellegitur, cum illo anno castra non mutaverit, annis bello Batavico posterioribus ex provincia sua avocatam non esse.

Quod verum esse ut credamus, ea ipsa deliberatione commovemur Romanos hostibus ubique profligatis tamen Hispaniam copiis plane nudare nondum ausos esse neque tum usquam aliam legionem praesto fuisse, quae ei provinciae praesideret.

Qua de re quamquam controversia non est, tamen valde doleo, quod neque rerum scriptor, quamdiu legio ibi tetenderit, memoriae prodidit, neque tituli reperti sunt[5]), qui, ubinam castra habuerit, quid in bello, quid in pace perfecerit legio, doceant.

Itaque cum res ita se habeat, id tantum affirmare licet, inde ab anno 69. usque ad annum 88. legionem in Hispania collocatam fuisse. Exeunte enim illo anno ex provincia cessit neque eo revertit.

1) l. l. p. 317 et 319.

2) l. l. p. 70 et 75.

3) l. l. p. 71, sed causam vir doctus non affert, qua commoveamur, ut id re vera factum esse putemus.

4) 'Röm. Gesch.' V. p. 59 adn. 1 et p. 145 adn. 1.

5) Tituli legionis, qui in Hispania ad lucem prodierunt, posterioris aetatis sunt.

CAPUT III.

De legione I. Adiutrice in Germania versante.

1. Quo tempore legio in Germaniam translata sit et quamdiu ibi tetenderit.

In Plinii panegyrici capite 14 scriptum est Traianum ex Hispania Domitiani iussu legiones ad Rhenum adduxisse, cuius auctoris verba sunt haec: 'Germaniam Hispaniamque cum plurimae gentes ac prope infinita vastitas interiacentis soli tum Pyrenaeus, Alpes immensique alii montes, nisi his comparentur, muniunt dirimuntque. Per hoc omne spatium cum legiones duceres seu potius (tanta velocitas erat) raperes, non vehiculum unquam, non equum respexisti . . . . . Nec dubito, quin ille, qui te inter illa Germaniae bella ab Hispania usque ut validissimum praesidium exciverat, iners ipse alienisque virtutibus tunc quoque invidus imperator, cum ope earum indigeret, tantam admirationem tui non sine quodam timore conceperit' et q. s.

Exsistunt hoc loco complures quaestiones, quas solvere deinceps conamur, primum quae illae legiones fuerint, deinde quo munere tum Traianus functus sit, denique qua de causa legiones in Germaniam translatae sint.

Ac primum quidem si quaerimus, quas legiones Traianus in Germaniam traduxerit, Ritterling[1]) vocem 'legiones' ita interpretatur, ut Plinium rhetorica quadam superlatione usum esse putet, quod ea aetate una tantum legio in Hispania teten-

1) l. l. p. 70 adn. 3.

derit. At verba illa ad audiendum iucunda non fuissent — id quod efficere voluisse Plinium Ritterling videtur arbitrari — si Plinius plures legiones Traiano attribuisset, quam ille re vera in Germaniam adduxisse putandus erat. Praeterea Romani memoriam illarum rerum nuper gestarum nondum adeo amiserant, ut Plinio legionum numerum, ut adularetur, ad suum arbitrium augere liceret, nisi civibus ludibrio esse vellet. Censemus ergo voce legionum significari complures legiones easque minimum duas. Quarum alteram fuisse legionem I. Adiutricem ex eis, quae supra protulimus, apparet; altera legio VII. Gemina intellegenda est, quam cum ante annum 80. in Hispaniam venisse constet [1]), ab eo tempore

1) Anno 70, quo Vespasianus singulis provinciis occidentalibus denuo suas cuique legiones attribuit, legio VII. Gemina nondum in Hispaniam missa est. Nam apud Tacitum (hist. IV. 39) legimus: 'dimissa in hiberna legione septima', quae hiberna iam tum, cum legiones Illyricae Othonis partes secutae primo contra Vitellium ductae sunt et Galliam cisalpinam occupaverunt, in Pannonia fuisse idem auctor testatur his verbis (hist. II. 11); 'Laeta interim Othoni principia belli, motis ad imperium eius e Delmatia Pannoniaque exercitibus. Fuere quattuor legiones, e quibus bina milia praemissa; ipsae modicis intervallis sequebantur, septuma a Galba conscripta, veteranae undecuma ac tertia decuma et quarta decumani' et q. s. Atque hist. II. 67 legimus legionem a Vitellio Othonianis devictis in castra sua i. e. in Illyricum esse remissam ('undecuma ac septima suis hibernis redditae'). Unde legionem exeunte anno 69. iterum contra Vitellianos duce Antonio Primo profectam esse Tacitus disertis verbis memoriae prodidit (hist. II. 86): 'At in Pannonia tertia decuma legio ac septima Galbiana dolorem iramque Bedriacensis pugnae retinentes haud cunctanter Vespasiano accessere vi praecipua Primi Antonii.' (cf. etiam hist. III. 7 sqq.) Scimus ideo legionem VII. Geminam extremo anno 69. in Pannoniam revertisse. Ibi autem videtur in locum legionis XV. Apillonaris, quae in Syriam ad bellum Iudaicum abducta erat, successisse neque e provincia amota esse, priusquam illa in castra sua reverterat. Anno enim 79. legionem VII. Geminam iam in Hispania collocatam fuisse titulo CIL II. 2477 docemur. Quo titulo demonstrari unam tantum legionem tum provinciae Tarraconensi praesedisse Ritterling contendit (p. 70 adn. 3), sed errasse virum doctum interpretatio tituli Mommseniana docet, secundum quam opus illud — ponte enim facto titulus positus est — fecerunt et legio VII. Gemina et civitates decem infra scriptae

semper ibi castra habuit neque aliam unquam postea legionem in provincia moratam esse traditum est.

Porro quaerendum est, quo munere Traianus eo anno functus sit, cum legiones ex Hispania abducere iuberetur. Qua de re cum iudicium certum ferre non liceat, periclitandum, num probabile quid coniectura assequi possimus. — Ac Mommsen[1]) quidem sentit, Traianum alterius duarum illarum legionem legatum fuisse atque sive plurium stipendiorum esset legatus, sive imperium ei mandatum esset, in itinere utrique legioni praefuisse. Atque legionis I. Adiutricis potissimum legatum eum fuisse vero proximum est, quod et haec legio et Traianus ipse postea in Germania morari una perseverabant, cum legio VII. Gemina in Hispaniam remissa esset. Legato autem Augusti pro praetore loco Antonii Saturnini fieri nondum ei licuit, quia anno demum 91. consul designatus est. Itaque cum certiora non tradita sint, acquiescendum est in eo, quod Traianum tum, cum bello Germanico feliciter patrato in Germania superiore continuo versabatur, legatum legionis, fortasse I. Adiutricis fuisse per se verisimile est.

Iam investigantibus nobis, qua de causa haec legio una cum legione VII. Gemina in Germaniam accita sit, Plinius ipse tanquam ansas praebet, ut verum eruamus. In extremo enim capite, quod supra laudavimus, haec legimus: 'ille (sc. Domitianus) qui te inter illa Germaniae bella ab Hispania usque ut validissimum praesidium exciverat.' Hoc igitur loco agitur de bellis Germanicis. Atque Domitianus quidem bis in Germania bellum gessit: primum anno 83. contra Chattos arma tulit, secundam expeditionem adversus Antonium Saturninum, legatum provinciae superioris, qui ab eo desciverat et a militibus suis imperator consalutatus erat, suscipere coactus est. Atqui belli anno 83. contra Chattos

---

opera coniuncta. — Legionem VII. autem in Germania fuisse demonstratur titulis Bramb. 896 et maxime CIL VI. 3538.

1) Herm. III. p. 120.

gesti ratio non habenda est, quod id Domitianus antea paraverat et sua sponte susceperat.[1]) Ergo facere non possumus, quin propter seditionem Saturnini[2]) exortam statuamus a Domitiano Traianum cum duabus legionibus ex Hispania auxilio accitum esse.

Sed antequam ad id ipsum venio, quod mihi proposui, de seditione Antonii Saturnini, cuius in hac disputatione saepissime mentio fit, breviter, si placet, exponamus, primum quo tempore quoque loco orta sit, deinde quot et quae legiones scelerum participes fuerint, postremo ubi decertatum sit.[3])

Quae seditio cui anno attribuenda esset, postquam diu controversia fuit inter viros doctos, nunc accuratissima indagatione adhibita diiudicatum est a Theodoro Bergk[4]), qui actis potissimum fratrum Arvalium adiutus hieme inter annos 88. et 89. seditionem ortam et sedatam esse demonstravit.

Neque quo loco seditio exstiterit, non iam ambigitur, sed Mogontiaci[5]) Antonium imperatorem consalutatum esse videtur

---

1) cf. Suet. Domit. 6: 'expeditiones partim sponte suscepit, partim necessario: sponte in Cathos, necessario unam in Sarmatas, in Dacos duas' et q. s.

2) cf. Mommsen, Herm. III. p. 118, quocum quod hac in re eadem sententia sum valde gaudeo; neque vero eidem assentiri possum, cum dicat Vindonissam iter Traianum intendisse, quo loco etiam pugna commissa esset, qua de re vide p. 50/51.

3) De hac seditione Antoniana his potissimum libris usus sum: Johannes Dierauer, 'Beiträge zu einer krit. Gesch. Traians' in 'Büdingers Unters.' I. p. 12 adn. 2. — Schiller, 'Gesch. der röm. Kaiserzeit' I p. 524 adn. 2. — Imprimis Th. Bergk, 'der Aufstand des Saturninus am Oberrhein im J. 89' in libro, qui inscribitur 'Zur Gesch. u. Topogr. der Rheinlande in röm. Zt.' p. 61—71 (= 'Bonner Jahrbb.' 58. [1876] p. 134—146). — Cf. etiam Herm. III. p. 120.

4) cf. adn. 3. Sententia Theodori Bergk eis fulcitur, quae hac de re protulit Gsell in: 'Mélanges d'archéologie et d'histoire' IX (1889) p. 1 sqq. in disputatione, quae inscribitur: 'Chronologie des expeditions de Domitien pendant l'année 89'. Qui cum maxime nitatur eis argumentis, quae carmina Statii et Martialis praebent, certis, ut opinor, terminis dies circumcludit, quibus seditio et orta et compressa sit.

5) cf. Asbach, 'Die Kaiser Domitian u. Traian am Rhein' in 'Westd. Zeitschr.' III. p. 8 sqq. (imprimis v. p. 23 adn. 36). — cf. etiam Mommsen, 'Röm. Gesch.' V. p. 137 adn. 1.

inter omnes constare; qua in urbe praeses provinciae superioris sedem habuit simulque duae legiones una praetoria habuerunt.[1]) Quae opinio praeterea eo comprobatur, quod Rheno subito resoluto[2]) Germanos transituros, quominus Antonio auxilium ferrent, impeditos esse apertis verbis traditum est. In hibernis igitur Mogontiacensibus L. Antonius Saturninus sub finem anni 88. Germanorum subsidiis fretus, quibuscum iam dudum agebat, a Domitiano defecit.

Ac si quaerimus, quot et quae legiones Antonium secutae scelere se astrinxerint, illud primum videamus, quaenam legiones tum in Germaniis collocatae quibusque castris impositae fuerint. Quod ut planius exponam, paulo altius repetam necesse est, quomodo anno 70. exercitus Germanicus mutatus sit.

A quaestione igitur difficillima incipiendum est, qua poena Vespasianus legiones affecerit, quae, postquam robur exercitus cum Vitellio in Italiam profectum est, sacramenti fide violata in imperii Galliarum tutelam se contulerant. Et Ritterling exauctoratas esse eas legiones iam statuit[3]), quarum aquilae a Vitellio ad Rheni ripas relictae sceleribus commaculatae essent, scilicet I. Germanicam, IV. Macedonicam, XV. Primigeniam, XVI. Sed quamquam huius viri docti sententiam in universum probo, tamen quattuor illas legiones a Vespasiano dissolutas esse concedere nequeo. Immo assentior commilitoni Schilling, qui non quattuor, sed tres tantum legiones tum dimissione esse punitas ex eo potissimum coniciendum esse optime comprobavit, quod Traianus, cum anno fere 100.

1) Suet. Domit. 7: . . . 'L. Antonius apud duarum legionum hiberna res novas moliens' . . .; ibidem c. 6: 'bellum civile motum a L. Antonio superioris Germaniae praeside'. — cf. Th. Bergk, 'Mainz u. Vindonissa' l. l. p. 80 sqq. — cf. etiam Victor. epit. 11, 9: 'L. Antonius curans Germaniam superiorem' et q. s. — Cassius Dio 67, 11: Ἀντώνιός δέ τις ἄρχων ἐν Γερμανίᾳ. — Spart. v. Pesc. c. 9 et Plut. v. Aemil. Paul. c. 25 vide p. 54 adn. 2.

2) Suet. Domit. 6: . . . 'cum ipsa dimicationis hora resolutus repente Rhenus transituras ad Antonium copias barbarorum inhibuisset' . . .

3) l. l. p. 65, 66 (in app. I.).

primam sui nominis legionem conscripsit eique numerum XXX. imposuit, undetriginta legiones tum habuisse putandus esset[1]; qui numerus non effectus esset, si Vespasianus quattuor legiones anno 70. exauctoravisset.[2]) Itaque Schillingii argumentationem secutus has tres legiones: I. Germanicam, IV. Macedonicam, XVI. dimissas fuisse ipse quoque pro certo habeo.

Ceterae autem Germanicae legiones, quae cum Vitellio in Italiam venerant, post victoriam apud Cremonam reportatam in Illyricum missae sunt[3]) praeter unam, nempe legionem XXI. Rapacem, quae Italia pacata statim una cum septem aliis contra Civilem missa est; ac tum ne castra quidem mutavit, cum eam Vindonissa, ubi etiam antea tetenderat, fines Treverorum ingressam esse Tacitus testetur.[4]) Quare ad Danuvii ripas amotae esse putandae sunt legiones V. Alauda XV. Primigenia I. Italica XXII. Primigenia.

Quo factum est, ut initio anni 70. ad bellum contra Gallos et Batavos conficiendum excirentur legiones VIII. XI. XXI. II. XIV. VI. X.[5]): Ceriale duce contra Civilem pugnabant legi-

---

1) Traianum duas legiones, XXX. Ulpiam et II. Traianam, creavisse ex ipsis nominibus elucet. Deinde ex numeris concludere licet, ante id tempus (sc. a. 105), quo secunda Traiana conscripta est, iam primam Traiani legionem exstitisse, quae Ulpia cognominata erat. Tum quod legioni Ulpiae ipse numerus XXX. impositus est, efficitur eam tricesimam ad undetriginta legiones, quae ad id tempus exstabant, accessisse. Sed cf. Schilling l. l. p. 31 sqq., qui uberius de hac re disseruit.

2) praesertim cum sub Domitiano duas legiones ad Danuvium flumen interiisse constet, quarum altera (sc. V. Alauda) bello Dacico anno 87. deleta eiusque aquila capta est (C. Dio 68, 9), altera (sc. XXI. Rapax) anno 92. a Sarmatis 'cum legato simul caesa' est (Suet. v. Dom. 6) cf. Schilling l. l. p. 22 et 24. — De legione XXI. Rapace vide etiam infra p. 58.

3) cf. Tac. hist. III. 35: 'et victae legiones, ne manente adhuc bello civili ambigue agerent, per Illyricum dispersae'. — Id. hist. III. 46: 'Fonteius Agrippa Moesiae praepositus est, additis copiis e Vitelliano exercitu, quem spargi per provincias et externo bello inligari pars consilii pacisque erat'.

4) hist. IV. 70: 'atque interim unaetvicensima legio Vindonissa, Sextilius Felix cum auxiliariis cohortibus per Raetiam inrupere'.

5) cf. Tac. hist. IV. 68. V. 14, 19. (vide p. 35 adn. 2 et 6, p. 38 adn. 1.)

ones XXI. II. VI. (XIV.) X., sub Annio Gallo, qui in superiore provincia rem gerebat, erant legiones VIII. XI. XIV. et fortasse quarta. Et bello Batavico peracto, simulatque exercitus Germanicus denuo constitutus est, eaedem legiones in Germaniis remanserunt. Constat autem, postquam Germania a provincia Belgica separata et in duas partes divisa est, quaternas legiones in provinciis collocatas fuisse. Quare ad illas septem quas enumeravi legiones octavam quoque accessisse concludendum est, quae legio XXII. Primigenia fuisse mihi videtur, cum nulla usquam eius monumenta reperta sint nisi ad Rhenum.

Quomodo autem is exercitus octo legionum singulis provinciis deinceps distributus sit, nunc quaeritur; qua in controversia disceptanda primum sententias, quas viri docti protulerunt, refutabo, tum quid ipse sentiam, aperiam.

Mommsen [1]) quidem superioris provinciae legato fuisse legiones VIII. Augustam, XI. Claudiam, XIV. Geminam, inferioris provinciae legato VI. Victricem, X. Geminam, XXI. Rapacem, XXII. Primigeniam arbitratur; in locum autem legionis XXI. Rapacis postea in Germaniam superiorem translatae legionem I. Minerviam successisse. Quae si vera essent, superior provincia tribus tantum legionibus per spatium aliquod temporis defensa esset, id quod videtur minus esse probabile. Neque enim ullo tum loco legionarii molestissimis operibus tam distinebantur quam in Germania superiore: varia bella contra Chattos gerebantur, anno potissimum 83.; deinde ea aetate limes castellaque exstrui coepta sunt; tum etiam multis omnino militibus opus erat, qui regiones tam spatiosas defenderent. Praeterea Mogontiaci, in urbe oppugnationibus barbarorum apertissima semper duarum legionum hiberna fuerant; itemque semper Argentorati et Vindonissae singulas legiones tetendisse constat.

Ritterling [2]) quoque, qui quamvis summatim, tamen acute

1) 'Röm. Gesch.' V p. 145 adn. 1 et p. 133 adn. 1.

2) l. l. p. 67 sqq. Idem sentit Keller, cf. 'Korrespbl. d. Westd. Zeitschr. VI (1887) p. 82.

commentatur, quomodo per annos 70.—96. exercitus in Germania mutatus sit et quando legiones sese exceperint, inferiorem provinciam legiones I. Minerviam, VI. Victricem, X. Geminam, XXII. Primigeniam, superiorem legiones VIII. Augustam, XI. Claudiam, XIV. Geminam, XXI. Rapacem obtinuisse putat. Qua in re virum doctum verum haud adsecutum esse crediderim, praesertim cum anno 70. legionem I. Adiutricem in Germaniam translatam esse et inde anno iam 83. cessisse contendat; quam opinionem ne speciem quidem probabilitatis prae se ferre ex eis, quae hac de re disserui, satis apparet.

Etiam in legione XXI. Rapace Aemilium Ritterling erravisse puto, quam Germaniae inferiori usque ad annum 83. attribuit, qua de causa, cum monumenta eius haud rara Mogontiaci reperta sint, nihil aliud reliquum fuit, nisi ut statueret eam etiam post annum 89. in Germania esse versatam. Sed praeterquam quod sub Ceriale contra Batavos dimicaverat, nihil est, quod diutius in inferiore Germania legionem XXI. Rapacem remansisse censeamus. Titulis enim legionis, qui in ea provincia exstant, id probare non cogimur, cum ad unum omnes prioribus temporibus referendi sint, quibus sub Augusto et ceteris Iuliis ibi tetenderat. Quod autem tegulae legionis numeri cognominisque notis signatae Veteribus et Bonnae repertae sunt, quod arae a militibus legionis Herculi Saxano dedicatae in lapicidinis Brohlensibus et ad ipsum oppidum Antunnacum [1]) effossae sunt, id fortasse ita interpretandum est, ut eas tum coctas vel exaratas esse existimemus, cum legio bello Batavico interesset. Quandoquidem enim infensae barbarorum catervae omnia hiberna et castella concremata diruerant, legiones Romanae, ubi primum ad belli locum pervenerunt, nihil antiquius habebant, quam ut provinciarum statum restituerent atque dirutos oppidorum muros reficiendos et aedificia militaria denuo exstruenda curarent. Quibus in operibus legionem XXI. Rapacem imprimis occu-

1) Bramb. 656. 675.

patam fuisse, cum aliae legiones alias regiones ad inferiorem Rhenum sitas pacarent atque munirent, veri est simillimum.[1]) Sed profecto gravissimum, quo Aemilium Ritterling falsum esse demonstratur, est illud, quod alia monumenta, quae una cum aliis legionibus posuerit, in lapicidinis vallis, quae est prope oppidum Brohl, plane desiderantur[2]), cum a vexillationibus omnium Germaniae inferioris legionum illas lapicidinas exercitas esse constet, ut legiones, quippe quae sub eodem legato militarent, cunctae aras dedicarent.[3])

His igitur argumentis ac rationibus vetamur statuere legionem XXI. Rapacem bello Batavorum confecto diutius ad inferiorem Rhenum remansisse. Immo, ut summam rei proponam, initio ipso eius aetatis, qua imperium ad Flavios venit, eam in hibernis Magontiacensibus collocatam fuisse efficitur his de causis.

Mogontiaci reperta sunt multa et varia monumenta legionis, cum tituli tum tegulae, quas maximum momentum ad legionum stationes cognoscendas afferre constat; etiam in vicinis locis nonnullae tegulae effossae sunt, ut in oppido Nied, Höchst, Hofheim, Aquis Mattiacis, Neuenheim (prope Heidelbergam). Ex quo legionem in aedificiis ad usum militarem exstruendis occupatam aliquamdiu illis locis moratam esse perspicuum est. Quod quo facilius intellegatur, res legionis breviter exponam. Legio enim, quae initiis principatus sub inferioris provinciae legato fuerat, inde a Claudii aetate usque ad annum 69. in Germania superiore castra habuit, nimirum

1) cf. Tac. hist. V. 14 sqq.

2) In ara praecipue Herculi Saxano a legionibus VI. Victrice, X. Gemina, XXII. Primigenia dedicata legio desideratur. cf. Bramb. 660; etiam 662. 679. 680. Quibus de titulis accurate disseruit Freudenberg in hoc libello: 'Das Denkmal des Hercules Saxanus im Brohlthal, Festprgr. zu Winckelmanns Geburtstag'. 1862. p. 23, cui plane assentior. Aliter iudicat Mommsen, 'Röm. Gesch.' V p. 133 adn. 1.

3) Fortasse conicere licet legionem XXI. Rapacem tum quoque, cum castris Mogontiacensibus imposita est, vexillationes in lautumias Brohlenses misisse, praesertim cum eae Germaniae superioris finibus includerentur.

Vindonissae.[1]) Domitiani autem temporibus legionem esse iam desiisse inter omnes viros doctos constat.[2]) Ergo monumentorum testimoniis adducimur, ut paulo post bellum Batavicum peractum eam in Germaniam superiorem translatam esse credamus.[3])

Quoniam igitur legionis XXI. Rapacis stativa ea aetate ad superiorem Rhenum iam fuerunt, legionem XXII. Primigeniam, quae postea successit, inferioris Germaniae exercitum complevisse coniciendum est. Inde patet illas Germaniae octo legiones ita distributas fuisse, ut in superiore provincia VIII. Augusta, XI. Claudia, XIV. Gemina, XXI. Rapax, in inferiore II. Adiutrix, VI. Victrix, X. Gemina, XXII. Primigenia tenderent. Quae legiones fere immotae haeserunt in iis regionibus, quibus a Vespasiano impositae erant, excepta una, scilicet II. Adiutrice, quae paulo post in Britanniam missa est.[4]) Cum vero legato inferioris provinciae esset, non per-

1) cf. H. Meyer l. l. p. 125 sqq.

2) cf. Pfitzner l. l. p. 83; Th. Bergk l. l. p. 69; Zangemeister, 'Westd. Zeitschr.' III (1884) p. 254; Keller, 'Korresp. d. Westd. Zeitschr.' VI (1887) p. 82.

3) Nisi ita esset, Germania inferior tum quinque legionibus (II. VI. X. XXII. [XXI.]) ornata fuisset, quod ab omni probabilitate recedere puto; nam quamquam legio II. Adiutrix non ita multo post in Britanniam abducta est, tamen eam re vera ad exercitum Germanicum pertinuisse concedes, si tecum computaveris legionem postea rursus in Germaniam esse translatam. cf. adn. 4.

4) In suam provinciam legio II. Adi. circa annum 82. revertit propter bellum contra Chattos gerendum, ut opinor. Etiam Tacitus (Agric.) memoriae prodidit, Domitianum, paulo postquam principatum obtinuisset, exercitum Britannicum ita deminuisse, ut legatus provinciae Britanniae consilia sua mutaret. Vexillatione autem unius legionis (sc. IX. Hispanae), quam bello Chattico interfuisse constat, id non effectum est, sed legione tota amota, nempe II. Adiutrice. — Cf. Asbach, 'Westd. Zeitschr.' III p. 5 et p. 17 adn. 7. Aliter iudicat Hübner, Herm. XVI p. 540. — V. etiam Ritterling l. l. p. 68, qui legionem simul cum Ceriale duce in insulam transgressam ex Britannia continuo in Pannoniam traductam esse arbitratur, id quod incertissimum est, cum nullo modo possit demonstrari.

tinet ad hanc quaestionem. Hoc igitur in aperto est, anno 88. Germaniam superiorem a legionibus VIII. XI. XIV. XXI. defensam esse.

Quibus rebus expositis facile diiudicatur, quot et quae legiones seditionis Antonianae labe commaculatae sint. Legionem enim XXI. Rapacem Mogontiacensibus castris impositam fuisse modo comprobavi; Argentorati [1]) autem tendebat VIII. Augusta et XI. Claudia Vindonissae. [2]) Itaque cum legionis castra usquam alibi tum fuisse traditum non sit, Mogontiaci autem hiberna duarum legionum fuisse constet, quartam superioris exercitus legionem, XIV. Geminam, ipsam quoque castris Mogontiacensibus attributam fuisse intellegitur. Qua in urbe cum seditio oreretur, Antonium imperatorem consalutaverunt legiones XIV. Geminam et XXI. Rapacem. [3])

Agedum videamus, quo loco decertatum sit. Qua in re viris illustrissimis Mommsen [4]) et Bergk [5]), qui locum pugnae in Helvetiorum finibus prope ad oppidum Vindonissam fuisse opinantur, assentiri non possum. Primum enim quamquam dolendum est, quod de seditione Antoniana nullus rerum scriptor quidquam tradidit praeter unum Suetonium, qui loco laudato [6]) pauca tantum affert, tamen barbaros, quos ille auctor memorat, nullos alios fuisse nisi Germanos [7]), quorum fines

---

1) cf. Hübner, 'Bonner Jahrbb.' 88. p. 31.

2) cf. H. Meyer l. l. p. 146. — cf. etiam 'Korrespbl. d. Westd. Zeitschr. VI. (1887) p. 80 (Hameran). VII. (1888) p. 1, VIII. (1889) p. 33 et 302 (Miller), ibidem p. 224 (Zangemeister).

3) Th. Bergk quidem l. l. p. 80 unam tantum legionem Antonium secutam et sceleris participem fuisse putat, nempe XXI. Rapacem. Contra E. Ritterling, qui rem iam perstrinxit, sed non pertractavit, l. l. p. 77 totum superioris provinciae exercitum seditione esse pollutum, sed propter id scelus duas modo legiones, XI. Claudiam et XIV. Geminam, in Pannoniam ad bellum missas esse contendit. Vide etiam Met. Meyer, l. l. p. 660, qui rem difficilem non accuratius explicat.

4) cf. 'Röm. Gesch.' V. p. 137.

5) cf. 'Mainz u. Vindonissa' l. l. p. 80.

6) cf. p. 44 adn. 1.

7) cf. Mommsen, 'Röm. Gesch.' p. 137 adn. 1.

limitem inter Moenum et Rhenum ductum attingunt, Chattos dico, nemo est, qui neget. Deinde Antonium, postquam a Domitiano defecit, ante omnia operam navasse puto, ut cum Chattis, quibuscum foedus icerat, se coniungeret. Mogontiaci igitur, ubi sedem habebat, in hibernis duarum legionum, quae sceleris participes factae erant, ei manendum erat, dum socii advenirent. An putas et Antonii et Germanorum copias seorsum iuxta Rheni ripas esse profectas, alteras in sinistra, alteras in dextra fluminis ripa, quoad, quoniam in Helvetiorum fines advenerunt ibique a copiis, quae in fide perseveraverant, impugnatae sunt, in conspectu hostium se consociarent? Quis est, qui credat, imperatorem locum ad flumen transeundum idoneum, quem iam in potestate habebat, reliquisse atque se suosque fortunae commisisse? Igitur te assentientem spero me habiturum esse, si conicio Antonium Mogontiaci subsidia Germanorum oppertum esse ibique rem ad certamen venisse. [1])

Iam vero de eo viro, cuius opera et consilio seditio, ubi orta statim compressa prorsusque restincta est, maxime variantur sententiae. Quem L. Appium Maximum Norbanum fuisse cum diserte traditum sit [2]), quibus copiis ille tum praefuerit, ex qua provincia arma adversus Antonium militesque seditiosos tulerit, nihil constat.

Primum Mommsen [3]) eum fuisse legatum Pannoniae putat nisus in Martialis epigr. IX 84,5. Cui sententiae Th. Bergk (ll. p. 65) iam recte adversatus est monens stultitiae ac temeri-

---

1) cf. p. 44 adn. 2. — Idem sentit Hübner, 'Die röm. Herrschaft in Westeuropa' p. 133, his verbis usus: „Die Örtlichkeit jenes Kampfes wird mit grösster Wahrscheinlichkeit unmittelbar vor Mainz zu suchen sein, dem amtlichen Sitz des Statthalters. Wer den Strom und seine Gewalt kennt, weiss, dass bei plötzlichem und starkem Eisgang auch ein Übergang auf Kähnen unmöglich ist."

2) tit. VI. 1347, qui mutilatus est: . . . . 'Appii Maximi bis cos. confectoris belli Germanici.' — Cassius Dio 67. 11, 1: *Ἀντώνιος δέ τις ἐν Γερμανίᾳ ἄρχων . . . τῷ Δομετιανῷ ἀπέστη, ὅν Λούκιος Μάξιμος κατηγωνίσατο καὶ καθεῖλεν.* — Aur. Victor, epit. 11, 10: '(Antonius) quo per Norbanum Appium acie strato Domitianus longe tetrior.'

3) Herm. III. p. 116 et ind. Plin. p. 401 s. v. L. Appius.

4*

tatis fuisse legatum Pannoniae auxilio arcessere, quod bello contra Dacos nondum peracto Suebico gravissimo nuper exorto nova Pannoniis discrimina imminerent. Sed ut iam firmissimum argumentum, quo Norbanum Pannoniae legatum non fuisse demonstratur, afferam: eum anno 116. in expeditione Parthica maioribus copiis praefectum in acie cecidisse Cassius Dio tradit.[1]) Et quis credet eum, qui anno 116, cum copiis praeesset, in acie dimicavit, anno 88. praesidem eius provinciae fuisse, quae in numero provinciarum summae auctoritatis erat atque validissimis fortissimisque legionibus obtinebatur? Quid? Si recte Mommsen rem finxisset, Norbanus nonne ita summum locum magistratuum ascendisset, ut multis annis post aetate longius provectus in inferiorem honoris gradum detruderetur?

Sed ne Bergkii quidem sententiam existimantis Norbanum fuisse procuratorem Rhaetiae probare possum. Contra quem iam Asbach[2]) optimo iure Norbanum bis consulem fuisse dicit, cum procuratores ordinis equestris fuisse constet. Praeterea si revera ex Rhaetia venisset, ei non ita multae auxiliariae cohortes, nedum legiones, praesto fuissent.

Quod autem Asbach ipse difficultates ita tollere conatur, ut eum legatum provinciae Lugdunensis fuisse contendat, ea quoque sententia minime probanda est. Etenim quod tegulis in illis regionibus repertis innititur: LEG VIII AVG L APPIO LEG[3]), ab eo argumentum, quo Norbanum legatum provinciae Lugdunensis fuisse demonstretur, petere non licet, cum etiam in Germania superiore et in Aquitania tegulae ad id tempus, quo Norbanus Antonium suppresserat, potius referendae effossae sint.[4])

1) C. Dio 68, 30: *μαθὼν δὲ ταῦτα τόν τε Λούσιον καὶ τὸν Μάξιμον ἐπὶ τοὺς ἐφεστηκότας ἔπεμψεν καὶ οὗτος μὲν ἀπέθανεν ἡττηθεὶς μάχῃ.*

2) 'Westd. Zeitschr.' III. p. 22 adn. 33.

3) Eodem argumento usus Renier ('Academ. des inscript.' 1872 p. 423) eum legatum Aquitaniae fuisse opinatur.

4) cf. Mommsen, 'Röm. Gesch.' V. p. 137 adn. 1, Herm. XIX. p. 438. — cf. etiam 'Bulletin épigraphique de la Gaule' III. p. 306. — Ceterum quae infra p. 59—61 explicavi.

At vel ex eo, quod exspectatione celerius seditio exstincta est, intellegitur Appium Norbanum ex longinquioribus locis seditionem compositurum venisse. Iam vero mense Nov. aut Dec. anni 88 [1]) seditio orta est, die 25. mens. Ian. senatus in Capitolio supplicationes habuit et postero die Fratres Arvales „ob laetitiam publicam" Iovi bovem immolaverunt. [2]) Quodsi computaverimus, quantum intervallum inter Mogontiacum et Romam intermissum hieme conficiendum fuerit, nuntium minus decem diebus Romam percurrere non potuisse concedemus, praesertim cum Alpes obstarent. Unde efficitur, proelio decertatum esse die 15. mens. Ian. vel paucis diebus ante. Exiguum hercle tempus ingenti rei gerendae! Vix seditio oriebatur, cum Norbanus Antonium devicit. Quomodo autem tam brevi tempore intermisso legatum Pannoniae cum copiis, praesertim media hieme, longam viam usque ad Rheni ripas confecisse putas? Minime igitur legiones Pannonicas contra Antonium profectas esse cogitare licet.

Difficultates autem fortasse expediuntur, si antea investigaverimus, in quo honorum gradu tum Appius Maximus, 'confector belli Germanici', fuerit. Primum quidem cum totum cursum honorum examinare nequeamus [3]), quod notissimus ille titulus Appii (VI. 1347 cf. p. 51 adn. 2) mutilatus est, quo anno primum et quo iterum consulatu functus sit, nescimus. Tum et in Dacia et in Parthia exercitui eum praefuisse constat (C. Dio 68, 9 et 30.). Deinde tegulae eius nomine insignitae, quas supra iam attulimus, apud oppidum, quod nunc *Dijon* vocatur, prope fines Germaniae situm repertae sunt: LEG · VIII · AVG · L · APPIO · LEG. Quibus in tegulis, quid significet compendium LEG nomini Appio postpositum, quaeritur.

Primum legatum eum appellant, qui provinciae praepositus est; tum legatus is vocatur, qui legioni praeest. Quandoquidem autem hae tegulae a legione coctae sunt, compendium

1) cf. Gsell, 'Mélanges d'arch. et d'hist. IX. (1889) p. 9 sqq.

2) Acta fr. Arv. ed. Henzen p. CXXII. cf. Bergk l. l. p. 64.

3) Omnia de hoc viro testimonia diligentissime composita invenies apud Liebenam 'Verwaltungsgesch. des Röm. Kaiserreichs' p. 330.

LEG intellegendum esse „legatum legionis" pro certo affirmare licet.

Patet igitur L. Appium fuisse legatum legionis VIII. Augustae, quae Argentorati semper castra stativa habuit. Inde quam maximis itineribus ad seditionis locum celeriter pervenire poterat, priusquam Antonius satis virium ad certamen undique coegisset. Germani quidem sub ipsum dimicationis initium advenerunt, sed Rheno repente resoluto, ne transirent, deterriti sunt. Ita Norbano contigit, ut Antonio superato seditionem comprimeret, quamquam ei haud ita magnae copiae, fortasse una tantum legio eiusque cohortes auxiliariae, quantum cognosci potest, praesto fuisse videntur.[1] — Quo factum est, ut Domitianus, qui cum cohortibus praetoriis ex urbe ad bellum profectus erat, in itinere ipso iucundissimum nuntium audiret[2], seditionem Antonianam esse sedatam. Neque vero

1) Quomodo exercitus Germaniae inferioris in seditione versatus sit, enodare studuit Ritterling (p. 16) ratus totum exercitum (sc. legiones I. Minerviam, VI. Victricem, X. Geminam, XXII. Primigeniam) simulque classem Germanicam cognomine P. F. decoratum fuisse, quod eo anno fidem et sacramentum Domitiano servavissent; sed in medio relinquendum esse vir doctus ipse concedit, 'utrum legiones Antonium primo secutae postea deseruerint, an omnino illecebras et incitationes neglegentes sacramentum, quo sese Domitiano adegerant, violare non ausae sint, an ultro etiam suis armis castis atque religiosis illorum scelus et impietatem exstinguere subvertereque studuerint.' Res ergo videtur nondum ita expedita esse, ut pro certo statuere liceat, quomodo legiones Germ. inf. anno 89. se gesserint. Quamquam Roulez, quod illae adversus Antonium stetisse opinatur, hoc parum certo fundamento nisus Norbanum legatum provinciae inferioris fuisse contendit ('Mém. de l'acad. de Belgique' 1875 p. 29), id quod valde a probabilitate abhorret neque quidquam habet, quo commendetur. Etiam Ritterling idem videtur censere, cum Appio Maximo duce legiones contra Antonium arma tulisse arbitretur. — cf. etiam quod C. Dio 67, 11 tradit: *ὁ (Λούκιος Μάξιμος) ἐπὶ τῇ μὲν νίκῃ οὐδὲν μέγα ἄξιός ἐστιν ἐπαινεῖσθαι,* quibus Reimarus ex Peiresianis excerptis haecce addidit: *πολλοὶ γάρ που καὶ ἄλλοι παρὰ δόξαν ἐνίκησαν, οἵ τε στρατιῶται αὐτῷ συνηγωνίσαντο.*

2) Plut. v. Aemil. Paul. c. 25: *ὅτε γὰρ Ἀντώνιος ἀπέστη Δομετιανοῦ καὶ πολὺς πόλεμος ἀπὸ Γερμανίας προσεδοκᾶτο τῆς Ῥώμης ταραττομένης ἄφνω καὶ αὐτομάτως ὁ δῆμος ἐξ αὑτοῦ φήμην ἀντέδωκε νίκης*

Romam revertit, sed ad belli sedem ipse se contulit [1]), cum Antonio profligato novum Germanorum bellum immineret, quia socii sceleris Antoniani facti erant. Tantum enim afuit, ut ferocia hostium anno 83. contusa esset, ut contra Germani rebus Antonii studentes contra Domitianum iterum acie dimicaturi essent. Sic re vera bellum adversus Chattos redintegratum est. [2])

Quam in sententiam optime quadrat, quod eae res, quas Romani seditione Antonii orta ad Rheni ripas tum gesserunt, in titulis una voce notatae nomine belli Germanici [3]) appellantur. Quo nomine iam indicatur Antonio suppresso Domitianum

---

καὶ τὴν Ῥώμην ἐπέδραμε λόγος αὐτόν τε τὸν Ἀντώνιον ἀνῃρῆσθαι καὶ τοῦ σὺν αὐτῷ στρατεύματος ἡττημένου μηδὲν μέρος λελεῖφθαι . . . πορευομένῳ δὲ τῷ Δομετιανῷ μετὰ δυνάμεως ἐπὶ τὸν πόλεμον ἤδη καθ' ὁδὸν ἀγγελία καὶ γράμματα φράζοντα τὴν νίκην ἀπήντησεν.

1) cf. Gsell, Mélanges d'arch. et d'hist. IX. 1889 p. 10. — Contra cf. Asbach 'Westd. Zeitschr.' III. p. 9.

2) Asbach, 'Westd. Zeitschr.' III. p. 23 adn. 38, 'Bonner Jahrbb.' 81 p. 30 et 41. — cf. Th. Bergk l. l. p. 66, qui omnia, quae rerum scriptores hac de re tradiderunt, accurate collegit.

3) Sic bellum nominatur in titulo VI. 1347 (cf. p. 51. adn. 2.). Huc referendi sunt etiam titulus VIII. 1026: 'Q. Vilanius 7 coh. XIII. urb. donis donatus a Domitano ob bellum Dacicum, item ab eodem ob bellum Germanicum, item torquibus armillis ob bellum Dacicum.' — et fortasse titulus III. Suppl. 7397: 'M. Iulius Avitus Ultinia Reis Apollinar. 7 leg. XV. Apol. item 7 leg. V. Mac. et leg. XVI. Fl. Fir. bis donis donatus bello Dacico et bello Germanico.' — Hoc titulo Iulii Aviti nisus nuperrime Domaszewskius Mommseni sententiam — Appium Norbanum legatum Pannoniae fuisse (cf. p. 51/52) — eo comprobare studet, quod, cum legiones Moesiacae V. Macedonica et XVI. Flavia longius afuissent, quam ut ad bellum Germanicum excitarentur, illum centurionem tum in legione XV. Apollinare in Pannonia tendente militasse itaque eam legionem contra Antonium esse adductam contendit; ergo Norbanum ex Pannonia per Noricum et Rhaetiam, ut Antonium opprimeret, adventasse atque apud Vindonissam depugnatum esse. Sed primum Domaszewskius certissima argumenta, quibus dona militaria bello Germanico accepta re vera ad legionem XV. Apollinarem pertinere demonstratur, non attulit. Deinde etiam conicere licet Iulium Avitum illis virtutis praemiis decoratum esse, cum gregariam militiam faceret, quae quod in titulo desideratur, nihil offensionis habet. Qua de causa virum illum doctissimum mihi assensuram esse spero, ubi primum ea, quae supra p. 50—54 protuli, legerit.

non prius bellare desiisse, quam etiam in Chattos severe ac vehementer animadvertisset. Deinde id quoque considerandum est, Domitianum anno 89. totiens imperatorem consalutatum [1]) esse, quotiens fieri non potuit, nisi eas acclamationes imperatorias ad res cum in Dacia tum in Germania bene gestas pertinere interpretamur.

Quibus rebus perpensis optime expediuntur ea, quae tradunt Suetonius v. Dom. 6: 'Domitianus de Cattis Dacisque post varia proelia duplicem triumphum egit'; et Hieronymus a. Abr. 2106 = 89/90: 'Domitianus de Dacis et Germanis triumphavit'; et Aur. Victor, Caes. 11, 4; 'Dacis et Chattorum manu devictis'. Itemque variis locis Chattos una cum Dacis Statius et Martialis commemorant, quos eo magis audiendos esse censeo, quod eiusdem fere aetatis erant.[2])

Ex quo efficitur Domitianum et cum Dacis et cum Germanis eodem tempore bellum gessisse atque ut in Dacia ita ad Rhenum rem prospere cessisse. — Quae tamen res altero bello Germanico gestae sint, singulatim exponere nequeo, cum de eo neque rerum scriptores tradiderint neque tituli certi quidquam praebeant; atque id tantum constat bellum feliciter patratum esse. —

Quibus rebus expositis nihil aliud restat, nisi ut anquiramus, quomodo Domitianus milites seditiosos, legionem XIV. Geminam et XXI. Rapacem, tractaverit. Si quae antea legiones tabe seditionis infectae aut alio eiusmodi scelere commaculatae erant, ita punitae sunt, ut deterrima quaeque plane dimitteretur itaque nomen maculatum exstingueretur. Porro eam quoque

1) Nimirum XV.—XXI., cf. Friedländer, Philol. 26. (1867) p. 44—80, maxime p. 53.

2) cf. Asbach, 'Bonner Jahrbb.' 81 p. 44 sqq., qui de singulis locis accurate disputat; praeterea loco potissimum Taciteo (Agric. 41) innititur recte, ut opinor: 'tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania et Pannonia temeritate aut per ignaviam ducum amissi, tot militares vici cum tot cohortibus expugnati et capti; nec iam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum.' Quo loco verba 'in Germania' et 'de limite imperii' ad alterum bellum Chatticum seditionemque Antonianam spectare videntur.

poenam imperatores a legione scelere obstricta exigebant, ut externo bello implicaretur itaque inter pericula et labores mobilem animum deponeret. Ut Vespasianus legiones, quae Vitellium imperatorem consalutaverant atque contra Italiam arma moverant, ad externum bellum in Pannoniam misit, ut Suebos Sarmatas Dacosque a finibus propulsarent.[1]) Eiusmodi poenas sceleri, quod commiserant, accommodatas etiam eas legiones, quae Antonium secutae erant, luisse arbitror. Neque enim ullo modo fieri potuit, ut eaedem legiones quae nuper cum Germanis se consociaverant, ad Rheni ripas permanerent, ut fines imperii Romani ab eisdem barbaris defenderent.

Primum cum legionis XIV. Geminae monumenta anno 89. posteriora in Germania nulla exstent[2]), eam sub Traiano iam in Pannonia superiore tendentem invenimus. Nam quamquam Mursellae, in oppido inter Dravum et Danuvium flumina sito tegula una quidem adhuc exstat[3]), tamen complures tegulae Brigetione[4]) et Vindobonae[5]) nuperrime effossae sunt; quae cum validissimam ansam ad castra stationesque certius cognoscenda praebeant, luculentissime testantur sive legionem totam sive maiores minoresve eius partes per tempus aliquantum in illis locis fuisse. Atque cum ea monumenta tempori bellis Dacicis priori attribuenda sint, sequitur, ut legio XIV. Gemina sub finem ipsum primi saeculi in Pannoniam iam translata sit.[6])

1) cf. Tac. hist. III. 46: '(exercitus Vitellii) quem spargi per provincias et externo bello inligari pars consilii pacisque erat.' — Ceterum cf. p. 45 adn. 3.

2) cf. 'Korrespbl. d. Westd. Zeitschr.' VIII. (1889) p. 293. Cf. etiam ibid. I. (1882) n. 5. — ibid. III. (1884) p. 136. — ibid. VIII. (1889) p. 209 et 244.

3) cf. III. 3755 et quod Mommsen adnotat (p. 416).

4) Tegulae inscriptae sunt: VEXILL · LEG · XIIII. ET XV. — cf. 'Arch.-epigr. Mitt.' XIV. p. 82.

5) cf. 'Korrespbl. d. Westd. Zeitschr.' V. (n. 88) p. 252. Tegulae coctae sunt ad hypocaustum exstruendum vel restituendum eodem fere tempore, quo legio XIII. Vindobonae castra habuit.

6) Eo tempore legionem XIV. Geminam in Pannoniam amotam esse assentiuntur Aemilius Ritterling (l. l. p. 78) et Metellus Meyer (Philol. 47

Quae cum ita sint, quod seditionis Antonianae anno 89. particeps fuisset, hanc legionem e Germania ad Danuvium flumen amotam esse statuere licet. In provinciis enim Illyricis tum omnia bello flagrabant: etsi cladibus nonnullis acceptis tota legione deleta tandem Romani Tetto Iuliano duce victoriam ab hostibus reportaverant (= anno 88.), tamen bellum Dacicum nondum confectum erat et novum alio loco multo maius insuper exarsit [1]), Suebicum Sarmaticum, quod Pannoniae potissimum impendebat. — Ad id igitur bellum, cui Illyricae legiones pares fuisse veri non simile est, legio XIV. Gemina sub Domitiano abducta est.

Eadem poena videtur legio XXI. Rapax affecta esse. Sane quidem cuiuspiam admirationem moveat, quod neque ulla vestigia eius Domitiani aetate posteriora exstant [2]) neque quibus castris deinceps imposita sit, quibus rebus insequentibus annis interfuerit, titulis vel rerum scriptorum testimoniis docemur. Quapropter multi viri docti eo adducti sunt, ut legionem illis temporibus exauctoratam esse statuerent [3]), et cum ea aetate nulla occasio legionis exauctorandae oblata sit nisi seditio Antoniana, eam seditionem causam fuisse, cur legio XXI. Rapax dissolveretur coniecerunt. Sed cum duae legiones in Illyrico in bellis contra Dacos et Sarmatas a Domitiano gestis plane deletae sint [4]), mirum non videtur, quod etiam legionis XXI. Rapacis monumenta ad Danuvii ripas plane de-

---

[1889] p. 661). — Domaszewskius, qui ad id tempus aliter senserat (cf. 'Arch.-epigr. Mitt.' XI. p. 9 n. 9), nunc ipse quoque illis tegulis (cf. adn. 5 p. 57) adductus concedit legionem sub finem saeculi primi ad Danuvium flumen collocatam esse. — Ubi stativa legionis per id tempus fuerint, non constat. Carnuntinis castris imposita videtur esse, postquam legio XV. Apollinaris ad bellum Parthicum profecta est.

1) cf. Asbach, 'Bonner Jahrbb.' LXXXI. p. 36 (= „Die Kriege der flavischen Kaiser an der Nordgrenze des Reiches."). Optime et sagacissime hoc loco vir doctissimus explicat, quae bella Domitianus in regionibus ad Danuvium flumen gesserit, quo anno orta et quo confecta sint.

2) cf. H. Meyer l. l. p. 142 et Th. Bergk l. l. p. 67.

3) cf. Bergk l. l. p. 68—71.

4) Vide supra p. 45 adn. 2.

siderantur. Nam anno 89. a Domitiano in Pannoniam amota paulo post bello Sarmatico interfuit, quibus in proeliis tota legio cum legato simul caesa est.[1]) —

Hoc loco mihi liceat paucis exponere, cui anno eae tegulae in vico *Mirebeau* repertae: VEXILL · LEGIONVM I VIII XI XIIII XXI attribuendae sint, quae, cum in iis etiam prima legio occurrat, ad rem propositam certe pertinent.[2])

Praemonendum est quinque legiones in his tegulis enumerari, id quod iam Mommsen recte praedicat. Itaque hae vexillationes certe missae sunt, quo tempore in Germaniam plus quam quattuor legiones qualibet de causa convenerant. Atque cum insolitum legionum numerum in provincia nisi tumultuosis temporibus non fuisse eluceat, primum annus 70. respiciendus est, quo undique legiones in Germaniam ad bellum contra Civilem peragendum accitae erant (cf. p. 45). Ad eum autem annum illas tegulas referendas non esse apertum est, quod tum nulla legio numero primo insignita in Germania superiore aut inferiore versabatur. Etenim legio I. Germanica a Vespasiano exauctorata erat (cf. p. 45) neque legio I. Adiutrix eo anno suam provinciam Hispaniam omnino reliquit.[3])

---

1) Antonium ipsum, qui in proelio occisus erat, Domitianus poena afficere non potuit, sed multos eius amicos sociosque sceleris capitis damnavit. Quorum omnium capita Romam missa sunt, ut nobiles, qui item consilia nefaria agitarent, ab eiusmodi scelere deterrerentur. Cf. Cassium Dion. 67. 11, 3 (v. p. 51. adn. 2 et p. 54. adn. 1.): *οὐ μὴν οὐδὲ περὶ τῶν ἀναιρεθέντων τῇ βουλῇ τι ἐπέστειλε, καίπερ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, ὥσπερ τὴν τοῦ Ἀντωνίου, πέμψας ἐς τὴν Ῥώμην καὶ ἐς τὴν ἀγορὰν ἐκθείς.*

2) De his tegulis agitur in: 'Bulletin épigraphique de la Gaule' IV. p. 66. Cf. etiam Mommsen, Herm. XIX. p. 439 I. II. et Ritterling l. l. p. 75 adn. 1.

3) Praeterea ceterae quoque legiones, quarum numeri in tegulis cernuntur, coniunctae illo tempore laterculos coquere non potuerunt, cum in eadem provincia simul sub eodem legato non essent. Nam initio illius anni (70.) cum legio XIIII. Gemina tum demum e Britannia transvecta in Nervis Tungrisque (Tac. hist. IV. 79.) moraretur et legio XXI. Rapax in his quidem regionibus versans sub Petilio Ceriali legato inferioris provinciae militaret (Tac. hist. IV. 70. sqq.), legiones VIII. Augusta et XI. Claudia Annio Gallo, qui superiori provinciae praesidebat, paruerunt (cf. supra p. 46.). Sin autem posterioribus demum mensibus eiusdem anni,

Deinde in Germania superiore plus quam quattuor legiones anno 89. moratae sunt, quo anno ad exercitum provinciae legiones Hispanicae, ut supra exposuimus, accedebant, nimirum legiones I. Adiutrix et VII. Gemina. Tum igitur aliquamdiu ad superiorem Rhenum sex legiones collocatae fuerunt. Quarum ex numero cum legio VII. Gemina paulo post in Hispaniam remissa sit, quinque ibi legiones remanebant: I. Adiutrix, VIII. Augusta, XI. Claudia, XIV. Gemina, XXI. Rapax.

Quod cum easdem legiones in his tegulis inveniamus, eas anno 89. attribuendas esse negari vix potest, praesertim cum eo spatio temporis eas coctas esse conicere liceat, quo seditione Antonii compressa bellum in Chattos translatum erat. Sic convenit, et quod iam legionis I. Adiutricis paulo ante ex Hispania adductae vexillatio cum legionibus VIII. XI. XIV. XXI. coniuncta apparet, et quod legiones XIV. Gemina et XXI. Rapax, quas bello Germanico peracto in Illyricum amotas esse comprobavimus, non desiderantur.

Praeterea aliae tegulae his ipsis locis repertae exstant, quibus legione I. omissa quattuor legiones commemorantur. Quae res ut eo explicatur, quod illae vexillationes ante annum 89. videntur missae esse, sic nostram sententiam, quam supra protulimus, usque ad annos 88./89. in Germania superiore tetendisse legiones VIII. XI. XIV. XXI. quodammodo confirmat.

Quae tamen causa fuerit, cur vexillationes legionum in Germania superiore tendentium in extremos fines provinciae, vicinos Galliae Lugdunensis, ducerentur, cum explicare nequeamus, id tantum statuendum est ibi aedificia quaedam militaria exstructa fuisse [1]); id quod eo veri similius fit, cum iisdem

postquam legio XIIII. in Germaniam superiorem abducta est, illas tegulas attribuere vis, ne tum quidem potest vexillatio legionis XXI. Rapacis, quae in Germania inferiore belli labore occupata erat, coniuncta fuisse cum legionibus VIII. XI. XIIII., quae omnes ad superiorem Rhenum sub Annio Gallo erant.

1) Fortasse tum illis locis stationes vel horrea erigebantur; fortasse legionarii adhibebantur ad viam publicam muniendam vel restituendam,

fere locis illae tegulae legionis VIII. Aug., quas supra memoravimus, quibus nomen L. Appii legati inscriptum est, ad lucem prolatae sint. Itaque haec omnia optime expediuntur, si tegulas a legionibus Germaniae superioris coctas esse alias, quibus quinque legiones enumerantur, anno 89., alias, in quibus quinta (sc. I. Adiutrix) desideratur, ante seditionem Antonianam, alias, quas legio VIII. Augusta sola numeri sui et nominis legati notis signavit, post ipsam seditionem repressam conicimus. —

Monumentorum, quae haud ita multa in Germania superiore legio reliquit, unum potissimum hoc loco pertractandum esse censeo, quippe quod, cum omnium gravissimum sit, valde nos adiuvet in tempore, quoad legio in Germania permanserit, recte definiendo, nempe titulum illum notissimum n. 43/44, qui a duabus legionibus, I. Adiutrice et XI. Claudia, exaratus est. Sed valde est dolendum, quod hic lapis, in civitate Aurelia Aquensi repertus, in duas partes diruptus est, quarum adhuc non nisi unum fragmentum exstat. Qua de causa, quamquam legionum nomina accurate legebantur, ceterae litterae quid significarent, cui anno, id quod maximum erat, titulus tribuendus esset, plane cognosci non poterat. — Nunc autem omnia spissa caligine adhuc offusa optime explanata sunt, quod viri doctissimi Caroli Zangemeister acumini debetur. Qui quo loco disputat de tribus cippis miliariis primi saeculi [1]), qui in Germania superiore exstant, postquam miliarium in vico *Brühl* repertum felicissima coniectura supplevit sagaciterque declaravit, id miliarium ad viam publicam in dextra Rheni ripa stratam, quae Mogontiaci in meridiem vergebat, pertinere certis argumentis comprobavit. Anno autem 100. lapidem positum esse ex cognominihus imperatoris Traiani optime effecit.

Qua re bene perspecta, quod ad eiusmodi munera sustinenda legiones adhiberi solebant, facile intellegi potest hunc

---

quae Lugduno in septentriones vertit. — Alia quoque monumenta Romanorum ibi effossa sunt, ut reliquiae aquae ductus. Ceterum cf. 'Bullet. épigr. de la Gaule' III. 221—232, 303—307; ibid. IV. 22—26, 65—68.

1) 'Westd. Zeitschr.' III. (1884) p. 237.

titulum monumento insculptum fuisse, quod opere illo perfecto a duabus legionibus I. Adiutrice et XI. Claudia, quas eam viam publicam munivisse Carolus Zangemeister optimo iure putat [1]), imperatori Traiano dedicatum est. Videmus igitur legionem I. Adiutricem anno 100. in Germania tetendisse atque in opere ad usum militarem exstruendo una cum altera legione eiusdem provinciae occupatam fuisse.

Qua re cognita Aemilii Ritterling sententia facile refutatur, qui putabat (app. I. p. 75) cum anno 85. vel 86. ad Danuvium gravissimum bellum Dacicum ortum esset, non solum ex Britannia legionem II. Adiutricem in Moesiam traductam esse, sed etiam legionem I. Adiutricem ex Germania superiore, quam provinciam tum quinque legionibus ornatam fuisse; atque eam iam tum ex Germania amotam esse eo comprobari, quod laterculi huius legionis in stationibus paulo longius amotis et in ipsius limitis castellis plane desiderentur. — Primum autem quoniam Ritterlingii opinionem, qua maxime

1) Hoc loco etiam quae litterae initio huius tituli supplendae esse viderentur, vir doctissimus sagacissime enucleavit (l. l. p. 246 adn. 1.). Apud Brambachium (n. 1666) sic legimus:

(a | b)
*i*MP NE | RVATRA
PONT | IF MAX
*le*GIADI*l* | EG[illegible]XIC

Zangemeister vero versum primum sic emendandum statuit: Imp. Nerva Tra[ian. Caes. Aug.], versum alterum sic: pontif. max. [trib. pot. . . . cos . . . p. p.]. Sed mihi liceat ipsa verba eius afferre: „Nur das Fragment b. ist noch vorhanden und dieses habe ich kopiert. Die Inschrift ist stets unrichtig ergänzt worden; denn Traian kann nicht bloss imp. Nerva Traian. pontif. max. heissen. Vielmehr muss rechts noch ein Stück fehlen und ungefähr Folgendes ausgefallen sein: Zeile 1: ian. Caesar. Aug., Zeile 3: tr. pot. . . . cos. . . . p. p. Dieser Stein ist vielleicht in späterer Zeit rechts so gerade zugehauen worden, oder die Inschrift setzte sich auf einem andern Quader fort. Oben fehlt nichts. Ein Einschnitt zwischen Zeile 2 und 3 lässt vermuten, dass uns in dem Stein ein Gesimsstück vorliegt. — Haug hatte die Inschrift auf Beendigung des limes beziehen wollen (Philol. Wochenschrift 1882 p. 335); Pfitzner, 'Legionen' p. 84 f. mit wenig wahrscheinlicher Vermutung an eine gemeinsame Unternehmung der beiden Legionen während des Krieges im J. 97 gedacht."

innisus ille argumentationem suam instituit, nempe in Germania superiore tum quinque legiones fuisse, veram non esse fusius supra exposui, non habeo, quod singulatim eius sententiam refutem.

Iam omnino id monendum est totam de qua agitur rem in eo positam esse, ut concedatur legionem I. Adiutricem anno 70. et sequentibus in Hispania remansisse. Sed argumentum ipsum Aemilii Ritterling iam nihil valet, propterea quod vestigia legionis nuperrime, si non in ipsius limitis castellis, at in locis limiti proximis ad lucem prolata sunt (cf. infra p. 64). His potissimum tegulis adiuti optimo iure conicere possumus legionem in limite agendo una cum ceteris esse versatam. Quod quo facilius intellegatur, quas res tum Romani in Germania gesserint, breviter exponam.

Bello quidem Germanico confecto Domitianus, ut provinciam quam firmissimis praesidiis ab incursionibus barbarorum tutaretur, enixe operam dedit. Ut enim iam antea Germaniam praesidiis castellisque in Rheni dextra ripa permunire studuit, his bello Germanico posterioribus annis limitem superioris provinciae ita actum atque praesidia ita promota esse puto, ut nostra aetate ex reliquiis huius qui vocatur limitis certissime cognosci potest. Atque ut terra inter Rhenum et Moenum sita tuto occuparetur, tum etiam *Taunus* mons continuaque regio, quae appellatur *Wetterau* (circa fluvios *Wetter* et *Nidda* patescens), inclusa sunt. Itaque cum huius quoque legionis vestigia haud rara inveniantur in illis locis trans Rhenum sitis, intellegitur legionem I. Adiutricem usque ad bellum Traiani Dacicum in Germania ipsa esse moratam.

2. De castris legionis I. Adiutricis.

Quamquam legio propter seditionem Antonianam ex Hispania adducta erat, tamen bello feliciter patrato non eo revertit, sed ab illo tempore exercitui Germaniae superioris attributa est. Quibus castris deinceps imposita sit, facile cognoscitur. Legiones enim XIV. Gemina et XXI. Rapax, quas,

quod Antonium secutae essent, contra hostes ductas esse supra statuimus, ad id tempus in castris Mogontiacensibus fuerant. Quarum in locum legionem I. Adiutricem successisse et hac ipsa deliberatione efficitur et certissime monumentis legionis Mogontiaci repertis comprobatur.

Namque primum cippi militum sepulcrales, qui vel maximi momenti sunt ad definiendum, quae castra quaeque legio habuerit, ad unum omnes — sunt autem duodecim[1]) — itemque pleraeque tegulae[2]) Mogontiaci exstant. Deinde nulla legio tot lapides centuriarum notis signatos ibi reliquit, quot legio I. Adiutrix, nempe novem.[3]) Praeterea unus quoque titulus sacer nuper effossus est.[4])

Quandoquidem autem legionem inde ab anno 89. usque ad initium saeculi secundi in Germania tetendisse constat, ut titulis centuriarum legionisque laterculis eam multos labores et onera subisse evincitur, ita cippis potissimum sepulcralibus, qui nullo alio loco exstant, eam per totum tempus Mogontiaci castra stativa habuisse demonstratur.

Inde, ut opera aliqua exstruerent, huc vel illuc legionis maiores vel minores partes missas esse probant tegulae, quae cum Treveris et Tabernis tum in dextra ripa Rheni plurimae exstant: Kastelli, ad vicum *Heddernheim,* Aquis Mattiacis, ad vicum *Gernsheim,* nuperrime effossae in vico *Nied* prope oppidum *Höchst* ad Moenum flumen situm.[5])

---

1) n. 30—40, 42.

2) n. 46. II.

3) n. 45. — Haec saxa quadrata postea ad moenia urbis Mogontiaci aedificanda usurpata sunt ibique ante quadraginta annos etiam cernebantur (cf. Klein, 'Über die Legionen, welche in Obergermanien standen', prgr. gymn. Mogont. 1853 p. 21.); nunc quidem in museo Mogontiacensi exstant. Quod autem tantus numerus lapidum, quibus singulorum centurionum nomina insculpta sunt, Mogontiaci repertus est, et aedificia militaria militum manibus exstructa esse et hanc legionem ad multa munera sustinenda adhibitam esse comprobatur.

4) n. 41.

5) cf. n. 46 I et V, III, IV, VI, VII.

3. De bellis, quibus legio I. Adiutrix interfuit.

I. Postquam legio in Germaniam advenit, seditio Antonii Saturnini compressa erat, sed novum bellum contra Chattos, quibuscum Antonius de auxilio ferendo egerat, exarsit. Cui bello legionem interfuisse tam consentaneum esse puto, ut pro certo haberi possit. Nam Traiano, quem legatum legionis tum fuisse supra probare studuimus, copias contra Germanos ducendas esse datas ex eis verbis apparet, quae Plinius extremo illo capite panegyrici tradit (cap. 14. cf. p. 40): 'cum aliis super alias expeditionibus itinere illo dignus invenireris.' Hoc igitur loco expeditiones memorantur, in quas Traiani copiae seditione Antoniana sedata continuo missae sunt. Proxima autem erat expeditio adversus Chattos anno 89. suscepta. Itaque perspicitur legionem I. Adiutricem ei expeditioni interfuisse. Haec igitur legio iam paulo postquam ex Hispania adducta est, Rhenum flumen transiit atque bellum intulit Chattis, qui illis temporibus maxime omnium Germanarum gentium populo Romano molestias exhibebant legionesque exercebant. Sed tum ita superati atque puniti videntur esse, ut nomine imperatorum et fortitudine legionum perterriti per multos annos a Rheni fluminis transitu impedirentur legionesque lacessere plane desisterent.[1])

II. Deinde post bellum Germanicum brevi tempore feliciter confectum in provincia superiore sub Domitiano hostile quidquam gestum esse ignoramus. Sed ad Danuvium simulatque multis cladibus acceptis Daci superati sunt, eodem fere tempore multo gravius bellum cum Suebis ortum est. Quod quamquam ad Pannonicas potissimum legiones pertinebat, tamen etiam Germaniae superioris legiones excitavisse videtur. Nam id bellum, quod Suebicum Sarmaticum vocatur, quotiens repressum esse ducebatur, totiens ita resurgebat, ut sub Nerva

1) Multis demum annis post cum barbaris undique urgentibus bello potissimum Marcomannico legiones occidentales deditae essent, Germani denuo fines Romanorum invaserunt, quos legio I. Adiutrix iterum excepit atque fugavit. Cf. infra p. 89.

demum debellaretur. Quo in bello legionem I. Adiutricem contra Suebos militasse efficitur ex titulo Q. Attii Prisci tribuni legionis (n. 13.), qui bello Suebico donis militaribus ab imperatore Nerva se donatum esse praedicat. Titulum autem re vera ad bellum contra Germanos vel Suebos, qui Danuvium flumen accolunt, gestum referendum esse Mommsen pro certo decrevit illis Plinii (paneg. c. 8) verbis maxime innisus, quibus eodem die, quo Nerva Traianum adoptaret, nuntium victoriae reportatae ex Pannonia allatum esse dicit.

Quamdiu I. Adiutrix ei bello interfuerit, incertum est. Neque vero credibile esse puto legionem, a qua exstructorum operum tam multa vestigia ad Rhenum exstent, diu externo bello implicatam afuisse. Immo integra legione ad belli sedem adducta Romanorum vires tantopere auctas esse, ut brevi tempore bellum conficerent, veri similius videtur. Itaque legionem I. Adiutricem, ut anno 97. in Pannonia fuisse illo titulo probatur, sic paulo post bellum Suebicum confectum castris Germanicis redditam esse existimo.

CAPUT IV.

De legione I. Adiutrice in Dacia.

Duo tituli veteranorum legionis in Dacia Apuli exstant, quorum alter (n. 47) 'pro salute imp. Nervae Traiani Dacici' dedicatus est. Annum vero, cui titulus attribuendus sit, terminis circumscribere possumus propterea, quod et cognomen Optimus, quod inde ab anno 114. continuo in lapidibus invenitur, hoc in titulo desideratur, et quod titulum sacrum post bella Dacica Traiani exaratum esse per se consentaneum est. Itaque certi fines annis 107. et 114. constituuntur.

Alter titulus (n. 48.) 'Fortunae Augustae et Genio Canabensium' a L. Silio Maximo veterano dedicatus est, qui 'primus magistrans' in canabis vocatur. Quo titulo post bella Dacica eo loco, quo urbs Apulum postea aedificata erat, vicum canabarum legionis cuiusdam fuisse docemur.

Duobus igitur titulis legionis ibidem repertis, cum alter veteranus se primum magistratum canabarum exstitisse disertis verbis glorietur — qui honos fortasse ei potissimum veterano mandatus est, qui in eadem legione, cuius erant canabae, stipendia meruerat — eas legionis I. Adiutricis canabas fuisse facile concludimus. Iam vero cum canabae semper castris stativis legionis applicatae fuerint, legionem I. Adiutricem per tempus aliquantum Apuli tetendisse efficitur.

Quodsi alterum titulum inter annos 107. et 114. positum esse probavimus et in altero veteranum legionis primum gessisse magistratum in canabis praedicatur, hos duos veteranorum titulos initio illius spatii tribuo. Itaque ex his, quae attuli, argumentis satis perspici potest legionem I. Adiutricem

post ipsa bella Dacica novae provinciae, quam acquisiverat, Traianum praesidio dedisse. Quin etiam si legio brevi post bella Dacica confecta castris Apulensibus imposita est, ut provinciam tuto occuparet, certe eam illis bellis interfuisse intellegitur. Nam cum Traianum nulla alia causa commotum nisi ut ea firmaret, quae priore bello subegerat, Dacis iterum bellum intulisse constet [1]), dubitandum non est, quin eae legiones, quas Traianus ad bellum contra Decebalum gerendum e Pannonia et Germania coegit, cunctae ante prius bellum Dacicum ad inferiorem Danuvium promotae sint. Sequitur ergo, ut haec quoque legio statim ab initio ad bella Dacica a Traiano excita sit.[2])

Quae cum ita sint, legionem exeunte anno 100. castris Mogontiacensibus relictis e Germania superiore in Illyricum translatam esse [3]) pro certo affirmare licet, unde vere insequentis anni Danuvio flumine transmisso fines hostium Traiano ipso duce invasit. — Atque eo iam temporis intervallo, quod intercedebat inter prius et posterius bellum, eam Daciae praesidio impositam fuisse crediderim.[4]) Quod sive verum est, sive falsum, legionem, postquam Decebali regnum barbaris ad internecionem fere deletis in provinciae formam redactum est, Apuli fuisse collocatam, ut novam provinciam firmaret, satis docuisse videor. —

Huc tegula n. 49. referenda est: LEG XIII GE I ADI, quae in museo Bucaresti exstat. Hoc monumento, in quo legio

---

1) Id Cichorius vir doctissimus certissime comprobavit eis, quae de belli illius historia in columnae Traianae monumentis expressa exposuit.

2) Idem sentiunt Jung, 'Die romanischen Landschaften des röm. Reiches.' p. 327. adn. 1, et Goos, 'Archiv f. siebenbürg. Landeskunde' Nova Ser. XII. 161. Eiusdem viri docti librum: 'Die röm. Lagerstadt Apulum' inspicere non potui.

3) Item e Germania inferiore legionem I. Minerviam Traianus ad bellum adduxit. Cf. Schilling l. l. p. 47.

4) Partem copiarum Romanarum per id spatium temporis aut in terra hostium ipsa aut in finibus remansisse ex eis elucet, quae Cassius Dio l. 68, 8 sqq. de bellis cum Decebalo gestis narrat. Ad id tempus fortasse tegula illa legionum XIII. Geminae et I. Adiutricis referenda est.

iterum una cum alia legione coniuncta occurrit, has duas legiones ad opus publicum, fortasse ad castrorum munimenta exstruenda adhibitas esse discimus. Itaque quaeritur, quale id opus fuerit, quo loco erectum sit. Qua de re etsi iudicium certum ferre non licet, cum quo loco illa tegula effossa sit, incertissimum sit, tamen coniecturam proponere conamur.

Neque vero probanda est Ernesti Schultze [1]) sententia, qui legionem I. Adiutricem in castris muniendis XIII. Geminam adiuvisse posteaque opere perfecto in provinciam suam dimissam esse [2]), putat, quae sententia ne speciem quidem probabilitatis prae se fert. Porro minime cogitare licet una praetoria duas legiones et munivisse et habuisse, cum inde a Domitiani aetate duas legiones unis hibernis imponere inusitatum esset. Quod autem gravissimum est, ne vestigia quidem legionis XIII. Geminae exstant, quibus eam iam anno 107. Apuli tetendisse demonstrari possit.

Certe id quidem constat legionem XIII. Geminam postea castris Apulensibus solam impositam esse.[3]) Sed quamquam eam sub Hadriano iam ibi fuisse fortasse quispiam dixerit [4]), tamen argumentis et titulis id tantum comprobari potest eam inde ab anno 142. Apuli castra habuisse.[5]) Sin autem inde ab anno 107. ibi tetendisset et si canabae, quas Apuli ab eo anno exstitisse supra probavimus, legionis XIII. Geminae fuissent, valde mirabile esset, quod non veteranus legionis

---

1) l. l. p. 97. — Si E. Scnultze eo, quod legio I. Adiutrix — 'hoc in opere re vera Adiutrix' — legioni XIII. Geminae postposita est, sententiam suam fulciri opinatur, rem haud recte definire videtur. Etenim si complures legiones numerorum nominumque suorum notis tegulas signant, is usus observatur, ut aut minor numerus maiori aut maior minori praecedat, id quod optime illustratur titulo no. 43./44., in quo legio I. Adiutrix legioni XI. Claudiae anteposita est.

2) Eam quaestionem, ubi essent castra stativa legionis I. Adiutricis, omnino neglexit neque solvere potuit, cum legio e Germania continuo ad belli sedem duceretur.

3) cf. Mommsen CIL. III. p. 182, et Herm. VII. p. 306 sqq.

4) cf. CIL. III. 1169.

5) cf. CIL. p. 940 et p. 959.

XIII., sed legionis I. primum magistratum obtinuit. Praeterea cum eam tegulam Apuli repertam esse minime constet, acquiescendum est in eo, quod legiones, quarum numeri inscripti sunt, alicubi in Dacia aedificia militaria coniunctas erexisse videntur.

Itaque ut in pauca summam disputationis cogam, post bella Dacica legio Apulensibus castris imposita est[1]); simulatque autem provinciam reliquit, in eius locum legionem XIII. Geminam successisse veri est simile.[2])

1) Huc fortasse referendus est titulus centurionis (n. 134), qui et in legione XIII. Gemina et in legione I. Adiutrice stipendia meruit; sed dubium, in utra legione vite donatus sit.

2) Cum Daciae illis temporibus legatum praetorium praefuisse constet (cf. Marquardt, 'Röm. Staatsverw.' I². p. 308—309 et p. 309 adn. 3.), unam solam legionem tum provinciae praesidio impositam esse apparet. Etenim si a duabus legionibus simul defensa esset, a viro consulari ut postea (cf. Borghesi, 'oeuvr.' VIII. p. 471. — O. Hirschfeld, 'Epigraphische Nachlese zum Corp. Inscr. Lat. vol. III. aus Dacien u. Moesien' Vindob. 1874. p. 10), non a praetorio regi debuit (v. p. 78. adn. 1). Quare legionem XIII. Geminam non post ipsa bella Dacica (id quod putat E. Schultze l. l. p. 59—63) in provincia Dacia collocatam esse equidem persuasum habeo, sed multo veri est similius eam anno 100. castra Vindobonensia ad bellum Dacicum profecturam reliquisse atque post bella Decebali confecta eo revertisse. cf. p. 74 adn. 1.

CAPUT V.

De legione I. Adiutrice in Pannonia.

§ 1. Quomodo legio in Pannoniam venerit et quamdiu ibi tetenderit.

In laterculo illo notissimo (VI. 3492) inter annos 135.[1]) et 169.[2]) exarato, cui omnium legionum, quae quidem tum existebant, nomina secundum ordinem provinciarum insculpta sunt, in Pannonia tendentes comprehenduntur legiones I. Adiutrix, X. Gemina, XIII. Gemina. Nec minus Claudius Ptolemaeus, clarissimus ille geographus, libro II. c. 14 § 3 (p. 292 ed. C. Müller), quo urbes ad Danuvium flumen sitas et legiones ibi tendentes enumerat, Pannoniam provinciam obtinuisse legiones I. Adiutricem, X. Geminam, XIII. Geminam testatur: *πόλεις δὲ εἰσὶν ὑπὸ μὲν τὸν Δανούβιον ποταμὸν Οὐινδόβονα λεγίων ι' Γερμανική* (*Γεμίνη* legendum esse iam dudum cognitum est), *Καρνοῦς λεγίων ιδ' Γερμανική* (= *Γεμίνη*), *Βριγετίων λεγίων α' βοηθός κτλ.* Duobus igitur vetustissimis testimoniis discimus legionem I. Adiutricem medio iam secundi p. Chr. n. saeculi aevo in Pannonia castra stativa habuisse.

1) quod legio VI. Ferrata iam in Iudaea memoratur, quam in provinciam translata est bello Hadriani Iudaico. Inde enim Iudaeae provinciae ad id tempus a viro praetorio gubernatae legatus consularis praesidebat, qua re copias provinciae altera legione adiecta auctas esse probatur (v. p. 78. adn. 1.). cf. Aemilium Ritterling l. l. p. 50 adn. 1.

2) quod legiones II. et III. Italicae, quarum nomina extra ordinem postea demum adscripta sunt, eo anno iam conditas esse titulo III. 1980 edocemur. — Mommsenus Borghesium ('oeuvr.' IV. p. 259) secutus illum indicem legionum inter annos 120. et 170. compositum esse putat. Cf. Marquardt, 'Röm. Staatsverw.' II². p. 451.

Quo autem tempore et quam ob causam legio e Dacia in Pannoniam translata sit, quaeritur. Quandoquidem Ptolemaeus, etsi Antonini Pii demum aetate scripsit[1]), tamen multa et ad provinciarum atque urbium descriptionem et ad res gestas pertinentia memorat, quae erant Traiani potius temporibus, quam quae erant sub Antoninis[2]), auctorem talem legionum distributionem praebere, qualis Traiani temporibus fuerit, inter omnes constat. Unde efficitur legionem I. Adiutricem Traiano imperante in Pannonia collocatam fuisse.

Quod cum duos illos veteranorum titulos aetatis Dacicae inter annos 107. et 114. dedicatos prioribus potius quam posterioribus annis eius spatii tribuendos esse per se verisimile sit, necesse est concludere legionem in Dacia diu versatam non fuisse, praesertim cum monumentorum parvo numero multorum annorum spatium minime conveniat. Itaque id quod per se summa probabilitate commendatur legionem sub finem aetatis Traiani e Dacia amotam esse, id etiam probatur deliberantibus nobis imperatorem, cum bellum contra Parthos pararet, adduci potuisse, ut exercitum Syriacum e Pannonia augeret — quod nihil habet, quo offendamur, cum Syriae saepissime Pannonicae legiones subvenerint. Atque re vera anno 114. Traianus e Pannonia legionem XV. Apollinarem in Asiam secum abduxit.

Quare veri simillimum fit legionem I. Adiutricem, ut exercitus Pannonicus una legione amota attenuatus suppleretur, inter annos 114. et 117. e Dacia in Pannoniam translatam esse.[3])

§ 2. De castris legionis.

I. Castra stativa habuisse legionem semper Brigetione Pannoniae superioris et auctorum fide et lapidum integritate

1) cf. Mommsen CIL. III. p. 416; — Erhard, Regesta historiae Guestphal. p. 42 sqq.; et quae contra eorum sententiam affert Ritterling l. l. p. 49 adn. 1.

2) cf. Müllenhoff, 'Monatsber. der Berl. Akad.' 1866. p. 1.

3) Eodem fere tempore legio X. Gemina in Pannoniam venit et XIII. Gemina in Dacia collocata est. Cf. p. 74 adn. 1.

certissime traditur. Nam praeter Claudium Ptolemaeum supra laudatum legionem in castris Brigetionensibus commemorant et itinerarium Antonini (p. 246) scriptum Diocletiano imperante, et notitia dignitatum (saeculi IV. exeuntis), quae quidem occ. c. XXXIII v. 51 (ed. Seeck.) cohortem quintam legionis ibi collocat. Quae testimonia luculentissime illustrantur monumentis, quorum longe maxima pars Brigetione vel in vicis proximis reperta est: titulis potissimum sepulcralibus militum [1], qui stipendiis nondum absolutis in castris ipsis et mortui et sepulti sunt. Deinde plurimi tituli sacri et sepulcrales cum militum tum veteranorum [2] ibi ad lucem prodierunt. Tum plerique laterculi singularum centuriarum notis signati atque tegulae legionis variis temporibus variis notis coctae [3] iisdem locis effossa sunt. — Haec igitur erant castra legionis eaque sola usque ad tempora extrema, quoad omnino de legionibus Romanorum in provinciis Danuvianis aliquid cognoscere nobis licet. —

Praeterea cum ex cippis sepulcralibus veteranorum, quos multos Brigetione exstare modo cognovimus, tum ex titulo potissimum VI. 3198 (cf. p. 77) elucet ad castra Brigetionensia etiam canabas applicatas fuisse.[4]

II. Si iam quaeritur, ecquam legionem in castris Brigetionensibus ipsa I. Adiutrix exceperit, plane nos ignorare concedendum est, quo tempore, qua legione praetorium Brigetionense constitutum sit. Nullus enim titulus aut Brigetione aut prope Brigetionem repertus est, qui ad primum saeculum ascendat; immo antiquissimus fortasse, quoad cognosci potest, est titulus III. 4356 fere anno 137. scriptus.[5])

---

1) cf. n. 51—53. — Cf. etiam n. 50, qui titulus Brigetionensis a tota legione Iovi Optimo Maximo dedicatus est.

2) cf. n. 52 sqq.

3) cf. n. 107—111 et 112.

4) cf. CIL III. p. 539. Herm. XVI. p. 462 adn. 3.

5) In lapide haec insculpta sunt: Nymphis sacr ‖ L. Attius . . . ‖ Macro ‖ leg. Aug. [pr. pr.] — Legatus Pannoniae superioris L. Attius Macro consul fuit anno 134. cum P. Licinio Pansa. (CIL. III. p. 546.)

Nuperrime quidem monumenta, quae ad alias legiones pertinent, Brigetione effossa sunt, nempe tegulae, una legionis XXX. Ulpiae (cf. Schilling l. l. p. 38), duae legionis XI. Claudiae (III. 4688[a], Eph. epigr. II. p. 433 n. 921.), una in qua illud insculptum est: VEXILL·LEG·XIII·ET·XV· (cf. p. 57. adn. 4.).

Quibus de tegulis si licet coniecturam proponere, ad illa tempora eas referam, quibus Traianus diligentissime bellum contra Dacos comparaturus legiones Illyricas ita collocavit eorumque hiberna ad ipsum flumen Danuvium ita promovit, ut legiones Pannonicas adversus Suebos vel Marcomannos Quados Iazyges, Moesiacae adversus Dacos et Sarmatas disponeret. Quamobrem imperator non modo provinciam Pannoniam in superiorem et inferiorem divisit, sed etiam exercitui superioris provinciae novum praetorium addidit, nempe Brigetionense.

Quae tum Carnunti et Vindobonae castra habebant legiones erant XIII. Gemina et XV. Apollinaris; praeterea legionem XIV. Geminam anno 89. in Pannoniam venisse supra comprobavimus, sed incertum, ubi tetenderit. Ex his igitur legionibus, praecipue ex XIIII. Gemina et XV. Apollinare, vexillationes Brigetionem missae sunt, qui ibi aedificia militaria, fortasse ipsa castrorum munimenta exstruerunt. Legio vero XXX. Ulpia, quam ante ipsa bella Dacica constitutam aliquamdiu in Pannonia, priusquam in Germania collocata est, tetendisse constat, fortasse per id spatium propter bella Dacica ibi stativa cepit. Etiam ante XXX. Ulpiam fortasse legio XI. Claudia, quae postea sub legato Moesiae inferioris militabat, Brigetione morata est. Legione autem XV. Apollinare ad bellum Parthicum abducta et XIII. Gemina in Daciam translata ad duas, quae tum Vindobonae et Carnunti erant legiones, nempe X. et XIIII. Geminas, tertia adiuncta est: I. Adiutrix Brigetionensis.[1])

1) Mihi quidem Traianus, antequam in Asiam ad bellum Parthicum transiit, legiones Pannonicas, quarum unam (XV. Apollinarem) secum abduxit, denuo collocasse videtur: tum legionem X. Geminam e Germania

Sed omnia haec incerta sunt. Atque quaestio, quo tempore castra Brigetionensia constituta sint, pro certo decerni nequit, nisi materies titulis compluribus repertis aucta erit.

§ 3. Quando legio Pannoniae inferiori attributa sit.

Tribus legionibus, quas modo enumeravi, Pannonia superior circiter annum 117. defendebatur. Hae Pannonicae legiones erant omnium firmissimae et validissimae, ut cum provincia viribus plurimum valeret, tum is, qui ei praesidebat, in legatorum numero summae auctoritatis esset, quamquam praeter Pannoniam tres quoque provinciae a ternis legionibus obtinebantur.[1]) Etiam cum Severus, qui Pannoniae superioris legatus summa rerum potitus erat, imperii aemulis tribus devictis Britanniam in inferiorem et superiorem, Syriam in Syriam Coelen et Syriam Phoenicen divisisset, (legio V. Macedonica iam antea e Moesia inferiore in Daciam translata erat): Pannoniam superiorem, quippe ex qua provincia originem principatus haberet, solam tribus legionibus occupatam esse passus est.

Sed post mortem Severi praemio honoris non iam diu provincia videtur usa esse.[2]) Exstat enim Aquinci, ubi lega-

---

translatam esse (cf. Ritterling l. l. p. 51.) et legiones XIII. Gemina et I. Adiutrix provinciam mutasse admodum probabile est.

1) Britannia a legionibus II. Augusta VI. Victrice XX. Victrice, Moesia inferior a legg. I. Italica V. Macedonica XI. Claudia, Syria a legg. III. Gallica IIII. Scythica XVI. Flavia. — Cf. Cass. Dio. LXXIII 14, 3: *τρεῖς γὰρ δὴ τότε ἄνδρες, τριῶν ἕκαστος πολιτικῶν στρατοπέδων καὶ ἄλλων ξενικῶν συχνῶν ἄρχοντες, ἀντελάβοντο τῶν πραγμάτων, ὅ τε Σεουῆρος καὶ ὁ Νῖγρος καὶ ὁ Ἀλβῖνος, οὗτος μὲν τῆς Βριταννίας ἄρχων, Σεουῆρος δὲ τῇ Παννονίας, Νῖγρος δὲ τῆς Συρίας.*

2) Partem huius quaestionis Domaszewskius vir doctissimus iam in Mus. Rhen. XLV. (1890) p. 204 sqq. tractavit atque de titulis, qui ad hanc rem spectant, tam sagaciter disputavit, ut vix pauca in medio relinqueret. Quae tamen omnia hoc loco mihi denuo sunt repetenda, cum alio fundamento nisus aliis atque novis argumentis ea, quae Domaszewskius statuit, comprobare possim. — Aemilius Ritterling, qui hanc quoque rem perstrinxit (l. l. p. 53 et 54), cum Severum Alexandrum auctorem rei mutandae fuisse sentiat, falsus est, ut infra comprobabimus.

tus Pannoniae inferioris sedem habebat, titulus n. 178, testis gravissimus, qui scholam speculatorum legionum I. et II. Adiutricum restitutam esse praedicat. Quo titulo quem legiones Adiutrices una posuerunt, efficitur has duas legiones simul sub eodem legato in eadem provincia fuisse.

Si non ita esset, certe neque communis fuisset schola legionum, quarum altera in oppido ipso Aquinco[1]), altera extra provinciam Brigetione castra habebat, neque omnino fieri potuit, ut speculatores legionis I. Adiutricis e finibus provinciae egressi Aquinci, in capite alius provinciae vicinae, scholam aedificarent. Quin etiam non exstruxerunt, sed restituerunt scholam, quo per complures iam annos speculatores legionis I. Adiutricis Aquincensibus adiunctos esse demonstratur. Nominibus autem consulum adiectis titulum anno 228. exaratum esse arguitur. Hoc igitur anno et fortasse iam multis annis ante utraque legio Adiutrix eidem provinciae praesidebant.

Iam quaeritur legio I. Adiutrix quando castra mutaverit. At castra non reliquisse legionem ex titulo nuper Brigetione reperto apparet (n. 181), in quo legimus: 'Minervae Aug. sacr. scola tubicinum ex voto pos. Imperante d. n. Alexandro et Dione [cos.].'

Cuius igitur legionis tubicines fuerint apertis verbis additum non est, id quod nihil offensionis habet, cum dubium esse non possit, quae legio sit intellegenda. Nam ut primo aspectu titulum sacrum sub Severo Alexandro dedicatum esse intelleges, ita ullam aliam legionem, postquam legio I. Adiutrix castris Brigetionensibus imposita est, ibi unquam tetendisse neque auctorum verbis neque monumentorum testimonio traditur: nullum vel minimum vestigium, ne tegula quidem alius legionis Brigetione apparet.

Qua re perspecta cum nullam nisi legionem I. Adiutricem, inde a Traiani temporibus Brigetione fuisse constet, hunc

1) Quando legio II. Adiutrix, quae antea Acuminci collocata erat, castra mutaverit, probabiliter explicavit Friedericus Gündel in dissertatione 'de legione II. Adiutrice' conscripta.

titulum ad eam pertinere manifestum est. Annus quoque facile ex nominibus Alexandri imperatoris, qui ter consulatu tum functus est, eiusque collegae adscriptis ita efficitur, ut titulum anno 229. dedicatum esse intellegamus.

Quae cum ita sint, cum iisdem fere temporibus, quibus speculatores legionis cum Aquincensibus coniunctis in capite Pannoniae inferioris apparent, legionem ipsam ut antea Brigetione tetendisse hic titulus testetur [1]), vix opus est affirmare legionem castra non permutasse. Contra de recta via vix aberrabimus, si his iam duobus titulis adiuti ante aetatem Alexandri Severi castra Brigetionensia legato Pannoniae inferioris attributam esse statuimus, ita quidem ut regione Brigetionensi una cum legione ibi tendente addita et exercitus provinciae inferioris augeretur et fines ipsi propagarentur.

Quod quam verum sit, etiam inde apparet, quod Brigetio oppidum et legio I. Adiutrix Pannoniae inferioris esse diserte dicuntur in titulo urbano VI. 3198: 'Aurelius Constans eques sing. Aug. n. . . . natus in Pannonia inferiore domo Brigetione at legione prima atiutrice.' [2]) Tum ad Cassium Dionem, testem gravissimum, provoco, qui in l. LV. c. 24 his verbis: *τὸ πρῶτον τὸ ἐπικουρικὸν ἐν τῇ Παννονίᾳ τῇ κάτω* legionem I. Adiutricem in inferiore provincia tendentem facit. Iniuria autem Dionis auctoritatem his in rebus nihili esse habitam ex collatis eius verbis cum titulorum testimoniis satis manifesto apparet.[3]) Hoc igitur statuo Brigétionem cum legione

1) Tubicines enim eodem loco, quo legiones tendebant, stationes habebant. Speculatores autem in officio legati provinciae atque in eius sede versatos esse, quod adhuc incertum erat, certis argumentis comprobavit Domaszewskius in Mus. Rhen. XLV. (1890) p. 209. Quare tum legionem I. Adiutricem sub legato Pannoniae inferioris fuisse apertum est.

2) 'at legione prima atiutrice' legendum est, non 'et'. Etenim non est, cur 'at', quod traditur, in 'et' mutemus, cum littera t pro d etiam in ATIVTRICE usurpetur neque ablativus pro accusativo in titulo, qui posterioris aetatis est, quidquam offensionis praebeat.

3) Testimonium Dionis hac in re minus valere adhuc putabatur, quod intellegi non poterat, quomodo accidisset, ut legio I. Adiutrix, quam per saecula Brigetione, in oppido Pannoniae superioris, castra habuisse

Brigetionensi a Pannonia superiore separata inferiori provinciae additam esse.

Ac si quaerimus, quo tempore Pannonia superior legione I. Adiutrice privata sit, titulus sacer Carnuntinus (n. 182.) afferendus est, quem M. Aurelio Antonino Caracallae corniculari commentarienses speculatores legionum trium Antoninianarum Pannoniae superioris dedicaverunt. Quo ex titulo — annus enim facile ex sententia tituli eruitur — anno 212. tribus legionibus Pannoniam superiorem occupatam fuisse discimus, quarum una legio I. Adiutrix fuit. Itaque cum speculatores huius legionis, qui anno 212. Carnunti, in capite provinciae superioris Caracallae monumentum exaraverant, anno iam 228. Aquinci, qua in urbe legatus inferioris provinciae sedem habebat, una cum legione II. Adiutrice scholam habuerint, fines nobis offeruntur anni 212. et 228., intra quos copiae Pannoniae superioris deminutae sunt.

Accedit, quod eodem tempore, quo exercitus Pannoniae inferioris addita altera legione ad eam, quae ad id tempus provinciam obtinuit, aucta est, etiam praesidem provinciae ad superiorem dignitatis gradum promoveri necesse fuit.[1]) Etenim Pannonia inferior ut ab una tantum legione defendebatur, ita

constabat, inferioris Pannoniae fieret. Item in titulo (VI. 3198.) modo laudato superior pro inferiore emendatum est. Minime enim viri docti de terminis Pannoniarum mutatis cogitabant. Nunc autem inscriptionibus magis magisque perlustratis Dionem, qui scripsit imperante Alexandro, narrantem de rebus, quae quidem ad eius aetatem spectant, levem auctorem non esse perspicuum est, cum titulorum testimonia optime cum eius verbis consentiant. Quin etiam locupletiorem huius rei, de qua hoc loco agimus, testem exstare nego quam Dionem, qui post consulatum in Pannonia legati munere functus (cf. C. Dio XLIX 36: τῇ Παννονίᾳ τῇ ἄνω προσετάχθην = a. 226—228. cf. Wirth, quaest. Sev.) omnium rerum harum provinciarum peritissimus habendus est.

1) Provinciae enim, in qua complures legiones castra habuerunt, legatus consularis praesidebat. Cf. Marquardt, 'Röm. Staatsverw.' I² p. 548 et 549. — Ceterum quod de Pannonia inferiore idem valet de provincia Dacia, quae initio a viro praetorio regebatur, sub quo una legio militabat (sc. XIII. Gemina); tum provinciae a duabus legionibus occupatae (sc. XIII. Gemina et V. Macedonica) praeses fuit vir consularis.

a viro praetorio regebatur. Sic Hadrianus praetoris munere functus fortasse primus, postquam Pannonia in duas partes a Traiano divisa est, legatus praetorius inferioris provinciae exstitit.[1]) Atque etiam sub Septimio Severo talem virum in eam provinciam missum esse efficitur ex titulo illo notissimo 'C. Julio Septimio Castino legato Pannoniae inferioris' dedicato (n. 20. 21. 22.)[2]), qui in *Buda* vetere effossus est. Quo in titulo disertis verbis memoriae proditum est Castinum eo tempore, quo provinciae praesidebat, consulem designatum fuisse. Deinde cum Castinus legatus trium Augustorum nominetur[3]), titulum anno 210. positum et insequenti anno 211. Castinum consulem factum esse elucet. — Semel quidem Pannonia inferior sub legato consulari fuerat, scilicet anno 166. vel 167., quo propter belli necessitatem imperator Marcus Aurelius copias provinciae videtur auxisse.[4]) Tum enim M. Pontium Laelianum consulatu functum eam provinciam obtinu-

---

1) cf. Spart. v. Hadr. c. 3. — CIL. III. 550.

2) Sunt autem tres lapides, qui iisdem verbis eodemque ordine cursum honorum Castini exhibent. Eiusdem viri sunt tituli Bramb. 520, arch.-epigr. Mitt. XIV. p. 59 (n. 22), III. 3480.

3) Patet enim tres illos Augustos intellegendos esse Septimium Severum patrem, M. Aurelium Antoninum Caracallam, P. Septimium Antoninum Getam filios, quorum Geta exeunte demum anno 209. Augustus declaratus est. Itaque cum prid. Non. Febr. anni 211. Septimius pater iam e vita decesserit, accuratissime, quo anno titulus exaratus sit, definire possumus. — Hac in re erravit Otto Schilling ratus (l. l. p. 64) inter annos 203. et 207. Castinum consulem fuisse, quem post annum demum 210. consulatu functum esse ex illo titulo concludendum est. Quae sententia optime eo confirmatur, quod Castinum sub finem aetatis Caracallae provinciae Daciae consularem praesedisse Cassius Dio testatur his verbis: *ἀλογώτατα Μάρκιόν τε Ἀγρίππαν πρότερον μὲν ἐς Παννονίαν εἶτ' ἐς Δακίαν ἡγεμονεύσοντα ἔπεμψεν· τοὺς γὰρ ἄρχοντας αὐτῶν, τόν τε Σαβῖνον καὶ τὸν Καστῖνον, λόγῳ μὲν ὡς καὶ τῆς συνουσίας σφῶν δεόμενος, ἔργῳ δὲ τό τε πάνυ φρόνημα καὶ τὴν φιλίαν αὐτῶν τὴν πρὸς τὸν Καράκαλλον φοβηθείς, εὐθὺς μετεπέμψατο.*

4) cf. Capitol. v. Marci C. 22, 9: 'provincias ex proconsularibus consulares aut ex consularibus proconsulares aut ex praetoriis (*sic Domaszewskius*) consulares pro belli necessitate fecit'. V. Hirschfeld, 'Wiener Studien' III. p. 116.

isse dilucide demonstratur titulo VI. 1497.[1]) Sed id quod inter calamitates et discrimina temporum rei publicae esse placuerat, bello Marcomannico confecto in usum non receptum esse ut per se commendatur, ita titulo Castini supra laudato certissime evincitur.[2]) Sed post Severi aetatem ei provinciae, quae ad id tempus a viro praetorio regi solebat, legatum consularem praepositum fuisse ex titulis cognoscimus. Si igitur demonstrari potest, quo tempore pro praetorio consularis legatus eo coeperit mitti, etiam annus, quo legio I. Adiutrix a superioris provinciae exercitu separata sit, indagatus est.

Primus, qui consulatu functus praeses Pannoniae inferioris occurrit, C. Octavius Appius Suetrius Sabinus[3]), anno 114. consul factus est, et cum viri consulares tribus annis post consulatum provinciam ingredi soliti essent, anno 117. legatus Pannoniae inferioris fuisse putandus est. Itaque annum, quo legio I. Adiutrix legato inferioris provinciae attributa est, artioribus terminis circumclusimus, annis scilicet 212. et 217. atque comprobavimus Caracallam rei mutandae auctorem fuisse.

Qua re perspecta fortasse etiam continget, ut annum ipsum investigemus, quo id factum putemus. Paulo enim postquam principatum occupavit Caracalla, Alemanni limite superato in Galliam perruperant; cupiditate belli adductus imperator ipse, ut hostes propulsaret, anno 213. in Germaniam

---

1) 'M. Pontio M. f. Pup. || Laeliano Larcio Sabino cos. pon || tifici sodali Antoniniano Veriano || fetiali leg. Aug. pr. pr. prov. Syriae leg. Aug. || pr. pr. prov. Pannon. super. leg. Aug. pr. pr. Pan || non. infer. comiti divi Veri Aug. donato donis || militarib. bello Armeniaco et Parthico || ab imp. Antonino Aug. et a divo Vero Aug. || [coron.] mu[rali vallari clas]sica aur[ea || hastis puris IIII vexillis IIII . . .' Cf. Liebenam, 'Verwaltungsgesch.' p. 282. (n. 19).

2) Quae cum ita sint, apparet Borghesium (cf. 'oeuvr.' VIII. p. 460 sqq.), quem Marquardt, 'Röm. Staatsverw.' I² p. 293, et Schiller, 'Röm. Kaisergesch.' p. 644, secuti sunt, rem haud recte definivisse arbitratum inde a Marco Pannoniam inferiorem provinciam consularem fuisse.

3) De huius viri titulis cursuque honorum sagacissime et optime disseruit Mommsen in Eph. epigr. I. p. 130 sqq.

properavit.[1]) Quibus hostibus devictis cum insequentibus annis provincias ad Rhenum et Danuvium sitas contra incursiones hostium permuniendas curaret, etiam in Pannonia constitit. Inde bello inter Marcomannos et Vandalos orto interfuit (cf. Cass. Dio LXXVII 20, 3) et contra Iazyges, quin etiam contra Gothos, qui tum primo cum Romanis concurrebant, pugnavit.[2])

Huic anno, quo diutius in Pannonia Caracalla moratus est et cum omnibus fere finitimis gentibus conflixit, tribuam, quod de novis Pannoniarum finibus imperator statuit. Neque id alienum esse a Caracallae more eo demonstratur, quod idem provincias Hispaniae denuo ita terminavit, ut Asturia et Galaetia, quae antea provinciae Tarraconensis fuerant, novam provinciam formarent.[3])

Quibus rebus expositis satis docuisse videor, anno 214. vel 215. sub Caracalla Pannoniam superiorem Brigetione et legione ibi tendente privatam esse, et inde ab eo tempore Pannoniam inferiorem a legionibus I. et II. Adiutricibus esse defensam.

§ 4. De bellis et expeditionibus, quibus legio interfuit.

Omnium exercituum, qui in omnibus provinciis tendebant, longe praestantissimae fortissimaeque et ea aetate et postea legiones Pannonicae erant.[4]) Id enim primum clarissime eo illustratur, quod milites, qui inde a Septimio Severo optimi et fortissimi in cohortes praetorias diligebantur ex cunctis legionibus, e Pannonia oriundi ceteras provincias numero longe superant. Deinde in omnibus bellis et civilibus et externis, sive ad suam ipsam sive ad alias imperii provincias pertinebant, eas utique versatas esse videmus. Sed cum

1) cf. Cass. Dio. LXXVII 13 et 14. Spart. v. Caracalla c. 5. Vide etiam acta fr. Arv. ed. Henzen p. CXCVII.

2) cf. Spart. v. Caracallae c. 10, 6 et Cass. Dio. LXXVII. — Cf. etiam Wirth, quaestiones Severianae. Diss. Bonn. 1888. p. 14.

3) cf. II 2661 et Marquardt, 'Röm. Staatsverw.' I² p. 255. adn. 3.

4) cf. Jung, 'die romanischen Landschaften des röm. Reiches' p. 340 sqq.

rarissime una et altera legio disertis verbis in fontibus memoretur itaque, quibus legionibus quaeque expeditio facta sit, non plane perspiciatur, historiam legionis pertractare non possumus, nisi simul res totius exercitus Pannonici explicemus; etiam omnes res inde a Traiani aetate usque ad extrema principatus tempora enarrare debui, ut exponerem, quibus singulis bellis deinceps legio interfuisset. Quae tamen narratio cum extra fines, quibus hanc dissertationem circumscripsi, longe egrederetur, pauca, quae certioribus fundamentis vel testimoniis nituntur, attulisse satis habui.

I. Primum quidem miramur, quod militum huius legionis, quae inde a Traiani temporibus in Illyrico semper castra habebat, tres cippi sepulcrales (n. 151. 152. 153.) in Africa reperti sunt[1]), duo Caesareae, in oppido Mauretaniae Caesariensis in ora maritima sito, tertius prope Carthaginem in sepulcreto posteriore familiae domus Augustae; nam ex stipendiorum numero illos milites nondum militia perfunctos in legione militasse apparet. Quorum titulorum de tertio quidem (n. 153.) Carthaginiensi quamquam certi quidquam statuere non licet, tamen Iulium Felicem, cuius manibus titulus positus est, quod in columbario officialium procuratoris (cf. VIII. Suppl. p. 1335.) prope Carthaginem sepeliebatur, procuratori provinciae ministrasse probabile est.[2]) Sed duo alii illi milites huius

---

1) Cagnat, 'l'armée Romaine d'Afrique'. Paris. 1892. p. 270, mihi videtur rem haud recte definivisse his verbis usus (p. 271): 'On peut pourtant, à cause de l'endroit où on les a découverts, se demander si les trois textes précités suffisent à établir la présence d'une vexillation de cette légion en Afrique. Ne se pourrait-il pas que les soldats dont les noms y figyrent aient été personnellement chargés de quelque mission auprès du procurateur de Maurétanie en résidence à Cherchel ou auprès du proconsul fixé à Carthage?' — Primum enim titulum Carthaginiensem et duos alios Caesarienses, qui secernendi sunt, non distinguit. Deinde quod iisdem fere locis Mauretaniae, ubi cippi sepulcrales legionis I. Adiutricis prostant, etiam aliarum legionum Pannonicarum aut Germanicarum militibus tituli exarati sunt, id omnino neglexit vir doctissimus, quamquam ad hanc quaestionem disceptandam maximi momenti est.

2) Etiam lectio tituli depravata videtur esse, cum miles quinquaginta

legionis quomodo in Mauretaniam venerunt? Certe si quis his titulis fretus concluserit legionem I. Adiutricem vel potius partem eius per tempus aliquantum in Mauretania versatam esse, id non sine veritatis quadam specie contenderit.

Sed firmissimum argumentum, quo re vera vexillationem huius legionis in Africam missam esse demonstratur, afferre possumus. Nam in eadem regione Mauretaniae, quae ad septentriones vergit, in locis pariter atque Caesarea ad oram maris sitis etiam complures titulos invenimus ad alias quidem legiones spectantes, qui ipsi quoque militum manibus dedicati eiusdem aetatis esse videntur, ut Cartennae duorum militum legionis I. Minerviae (VIII. 9654, 9662), quattuor militum legionis XXII. Primigeniae (VIII. 9655, 9656, 9658, 9659)[1], militis legionis II. Adiutricis (VIII. 9653) et centurionis eiusdem legionis (VIII. 9660)[2], atque in oppido, quod vocatur Portus magnus, militis legionis IV. Flaviae (VIII. 9762) et militis legionis XI. Claudiae (VIII. 9761).[3]

Primo obtutu cognoscitur illos milites earum legionum fuisse, quae per saecula ad Rhenum aut Danuvium collocatae erant. Urbes autem, ubi cippi sepulcrales effossi sunt, Caesarea, Cartenna, Portus magnus, omnes non longe inter se distantes in Mauretania ad oram maritimam sitae sunt.

---

quinque annos vixisse et decem tantum militasse in lapide enuntietur; fortasse lapidarii culpa in versu quarto tituli numerus X. pro compendio XX. insculptus est. Quocunque modo res se habet, equidem Iulium Felicem potius veteranum (quam militem) esse habendum existimo, qui stipendiis absolutis munus fortasse adiutoris in tabulario provinciae administrabat.

1) Tituli VIII. 9658 et 9659 praebent idem nomen C. Iulii Primi militis.

2) His in titulis legionis II. Adiutricis multum interest, eundem Iulium Quirinalem centurionem, qui T. Caesenio Iuvenali, militi centuriae suae, monumentum exaravit (VIII. 9653), ipsum quoque Cartennae diem supremum obiise; unde sequitur, ut legio II. Adiutrix per spatium aliquod temporis ibi morata sit.

3) Ad hanc quaestionem certe non spectant (non magis quam cippus sepulcralis legionis I. Adiutricis Carthaginiensis, cf. p. 82. et adn. 2.) tituli et centurionis legionis X. Geminae (VIII. 14698) et duorum veteranorum legionis II. Adiutricis (VIII. 3066. Suppl. 14605), qui aut in provincia proconsulari aut in Numidia (Lambaesi) prostant.

In duodecim igitur milites incidimus, qui procul a domo, procul a provincia, cui quaeque legio praesidebat, in Africa mortui sunt. Quare cum nulli nisi exercituum Germanicorum Pannonicorum Moesiacorum milites inveniantur, adducimur, ut has legiones simul eodemque tempore vexillationes in Mauretaniam misisse credamus. Quae sententia eo comprobatur, quod haec provincia non a legione, sed a paucis alis et cohortibus auxiliariis defendebatur, quae quin muneri, quod eis obvenerat, ut provinciam ab incursionibus hostium tutarentur, ob tanta terrarum spatia impares saepe fuerint non dubito. Etiam Numidiae vicinae una tantum legio praesidebat, quae certe in provincia sua defendenda contra lacessentes Nomades (cf. p. 85.) semper tota occupata erat.[1]

Nunc id agitur, quo tempore et quam ob causam vexillationes legionum occidentalium in Africam missas esse arbitremur. Primum sub Hadriano, qui rei militaris peritissimus etiam hostes semper ad incursiones faciendas paratissimos metu compressit, tantam seditionem ortam esse, ut aliarum legionum auxilio opus esset, veri non est simile.[2]

Deinde Pio imperante ut undique hostes iterum magis magisque urgebant, ita Mauri quoque magnis cum copiis in Mauretaniam invasisse videntur. Apud Pausaniam enim, qui ea fere aetate scripsit, legimus VIII 43, 3: (*ὁ δὲ Ἀντωνῖνος*) ... *πόλεμον μὲν Ῥωμαίοις ἐθελοντὴς ἐπηγάγετο οὐδένα, πολέμου δὲ ἄρξαντος Μαύρους, Λιβύων τῶν αὐτονόμων τὴν μεγίστην μοῖραν, νομάδες τε ὄντας καὶ τοσῷδε ἔτι δυσμαχωτέρως τοῦ Σκυθικοῦ γένους ὅσῳ μὴ ἐπὶ ἁμαξῶν, ἐπὶ ἵππων δὲ αὐτοί τε καὶ αἱ γυναῖκες ἠλῶντο, τούτους μὲν ἐξ ἁπάσης ἐλαύνων τῆς χώρας ἐς τὰ ἔσχατα ἠνάγκασεν ἀναφυγεῖν Λιβύης ἐπί τε Ἄτλαντα τὸ ὄρος καὶ ἐς τοὺς πρὸς τῷ Ἄτ-*

1) De copiis, quae Numidiae et Mauretaniae provinciis praesidio impositae erant, optime disseruit Cagnat, 'l'armée Romaine d'Afrique' p. 97 et 267 sqq.

2) cf. Spartian. v. Hadr. c. 5: 'Mauri lacessebant', et c. 12: 'motus Maurorum compressit'. Quibus verbis demonstratur Mauros, ut solebant, huius tractus incolas vexavisse, sed statim esse propulsatos.

λαντι ἀνθρώπους. Quibus ex verbis ea potissimum urgeo: ἐξ ἁπάσης ἐλαύνων τῆς χώρας. Etiam Capitolinus v. Antonini Pii c. 5. breviter id bellum his verbis commemorat: 'Per legatos suos plurima bella gessit ... et Mauros ad pacem postulandam coegit.' [1]) Sub Pio igitur gravissima proelia contra Mauros commissa sunt, qui tum per totam Africam effusi provinciales ita vexavisse videntur, ut ad eos fundendos fugandosque copiae, quae praesto erant, non sufficerent, sed aliarum provinciarum firmissimae quaeque legiones auxilia mitterent. Numidia autem illis ipsis temporibus Mauretaniae vicinae auxilio venire non potuit, cum in ipsa provincia seditiones videantur motae esse; id quod explicatur ex titulo VIII. 2728, ubi librator a procuratore provinciae ad exstruendum aquae ductum Saldensem petitus et missus, quanta pericula in itinere subierit, queritur his verbis: 'profectus sum et inter vias lattrones sum passus, nudus saucius evasi cum meis.' [2])

Quae cum ita sint, ad id bellum Maurorum conficiendum, quod per saecula Romanorum copias vexabat premebatque, minores vel maiores partes earum potissimum legionum Germanicarum et Illyricarum, quarum titulos in Mauretania invenimus, accitae sunt. Atque id quod per se summa probabilitate commendatur legiones, quas enumeravi, expeditionem in Mauros coniunctas suscepisse Pio imperante, etiam confirmatur deliberantibus nobis eo tempore ad Danuvium et Rhenum hostes minus lacessivisse, cum et in Asia et in Africa seditiones moverentur.[3]) Quamquam annum, quo id factum

1) Schiller, 'Röm. Kaisergesch.' I. p. 631. adn. 6. iam adumbravit Antonino Pio imperante expeditiones in Mauros factas et diutius atque saepius cum vagis illis gentibus pugnatum esse. Id etiam indicant nummi, qui sub Pio cudebantur (cf. Cohen, 'Monnaies impér.' II. p. 323/324 n. 551—553).

2) Aquae ductus autem Saldensis fortasse iisdem fere annis (147.—152.) inchoatus et dedicatus est, quibus bellum contra Mauros rebelles gerebatur. — Paucis iam annis ante (145.) legionem III. Augustam in provincia firmanda adiuvit vexillatio legionis VI. ferratae, quae viam Romanam per Aurasium montem stravit, cf. VIII. 10230. Vide etiam VIII. 2490.

3) cf. Capitol. v. Anton. Pii c. 5.

sit, accuratius definire non possumus, tamen optime omnia consonant, si sub Pio anno 145. vel proximis legiones Pannonicas et Germanicas contra Mauros militasse statuimus.[1])

Etiam auxiliarii simul cum legionibus suis ei expeditioni interfuisse videntur, cum complures tituli eorum auxiliariorum, quos exercitus Germanici aut Pannonici fuisse constat, in illa parte septentrionali Mauretaniae Caesariensis ad lucem prolati sunt. Imprimis enim alae I. Ulpiae Contariorum, quam annis 133. 148. 154. in Pannonia collocatam fuisse diplomatis XLVII. LX. LXV. (= XXXIX. p. 881.) evincitur, duo cippi sepulcrales et equitis (Eph. epigr. V. 1061) et curatoris alae (VIII. 9291, qui titulus ab imaginifero alae positus est) in vico *Arbal* prope ad Portum Magnum sito reperti sunt. Praeterea prostant in iisdem Mauretaniae oppidis, in quibus militum legionariorum, quos p. 83. nominavi, cippi sepulcrales effossi sunt, Cartennae et in Portu Magno tituli et equitis alae Afrorum[2]), quae in Germania inferiore stationem habebat, et librarii alae Brittanicae[3]), quae exercitus Pannoniae inferioris erat. Fortasse inter annos 148. et 154. vestigia alae I. Ulpiae Contariorum miliariae c. R. in Pannonia superiore non apparere eo ipso explicatur, quod bello Maurorum implicata procul a castris, quibus uti solebat, aberat.[4]) Quae si recte sunt demonstrata,

1) Assentior hac in re Schillero, qui l. l. (cf. p. 85. adn. 1.) motus Maurorum sub Pio circa annum 145. ortos esse putat, sed potius posterioribus (a. 145.—150.) quam prioribus annis id bellum tribuam. — Aliter iudicant Bossart et Müller in 'Büdingers Unters.' II. p. 309, sed valde premunt nummos initio aetatis Pii cusos.

2) cf. Bonner Jahrbb. LXXXI. 91 et LXI. 70. De variis alis earumque collocatione sagacissime et optime disseruit Cichorius in Paulys 'Real-Encyclop.' I². p. 1224 sqq.

3) cf. D. XXXIX (= XXVI. p. 869), DD. LXVIII/LXIX (= XLII/XLIII p. 884/885), D. LXXIV (= XLVI. p. 888).

4) In Portu Magno etiam hic titulus inventus est (VIII. 9765): 'D. M. ‖ M. Ulpius ‖ Silmius ‖ [p]oetovi ‖ mil. leg. ‖ stip. XVII. ‖ fecit Tauri ‖ us Senecio ‖ h. b. m.' Quo in lapide quod nomen numerusque legionis omissa desiderantur, mirum est; sed cum militem Poetovione in urbe Pannoniae natum esse diserte enuntietur, titulus sine dubio huc referendus est. Idem valet de titulo VIII. 9798 in *Ain Temuschent* (Safar) reperto in via,

magnum argumentum attulimus, quo id bellum Maurorum inter annos 145. et 150. gestum esse comprobatur.[1] —

II. Sub Marco deinde legiones occidentales ad hostium incursiones, quibus castra ad ipsum Danuvium et Rhenum sita opposita erant maxime adhibebantur atque per multos annos distinebantur. Statim initio postquam Marcus simul cum L. Vero principatum occupavit (anno 162), Brittanos et Germanos, qui limitem perruperant, armis castigare et in fines suos reicere debuit.[2])

Sed multo maius eodem tempore bellum a Parthis commotum est, contra quos Romani L. Vero ipso duce arma tulerunt. Ad quod bellum conficiendum iterum Pannonicas le-

---

qua itur a Portu Magno per *Oran Tlemcen* et *Arbal* ad flumen Sennam inter meridiem et occidentem. Attamen Romanus Victorinus, quod simpliciter miles Germaniae inferioris nominatur, auxiliarius videtur fuisse. — Cf. etiam titulos VIII. 9059 ('mil. n̄. Divitiensis G(ermaniae) s(uperioris)') et VIII. 9060 ('ex p(rovincia) G(ermania) s(uperiore) n̄. Melenuens.), qui Auziae (nunc *Aumale*) in media parte Mauretaniae Caesariensis reperti sunt.

1) Nonnullis annis post sub Marco legiones Illyricae bello Marcomannico vix confecto iterum — nam vix repulsi denuo identidem Mauri populsandi causa in provincias invaserunt — vexillationes contra Mauros miserunt, qui tum etiam in Hispaniam transgressi omnes fere Hispanienses provincias vastaverant. — Cf. Cass. Dio. LXXI 12. — Annus 178/179 statuitur ex titulo urbano L. Iulii Vehilii Grati Iuliani ('praef. vexillationis per Achaiam et Macedoniam et in Hispanias adversus Costobocos et Mauros rebelles'), cf. Barnabei, 'Notizie degli Scavi' 1887 p. 536. — Tum quoque auxiliarii cum legionibus ad bellum profecti sunt, quibus a Marco praepositus erat T. Varius Clemens ('praef. auxiliariorum tempore expeditionis in Mauretaniam Tingitanam ex Hispania missorum'); cf. huius viri titulos III. 5211—5216. — Accuratissime de hac expeditione disputavit Heberdey, 'arch.-epigr. Mitt.' XIII. p. 190 (= 'Der Einfall der Kostoboken in Griechenland'). Ceterum cf. Hirschfeld, 'Wiener Studien' VI. p. 123. Huc referendi sunt tituli II. 1120 et 2015, fortasse etiam II. 4114 et VIII. 2786. — Vide etiam Marquardt, 'Röm. Staatsverw.' I². p. 249 adn. 4 et p. 256.

2) cf. Capitol. v. M. Anton. phil. c. 8, 7: 'imminebat etiam Brittanicum bellum, et Catthi in Germaniam ac Retiam inruperant, et adversus Brittannos quidem Calpurnius Agricola missus est, contra Catthos Aufidius Victorinus'.

giones arcessitas esse docemur titulo P. Iulii Geminii Marciani [1]), qui legioni X. Geminae praepositus iussu Marci vexillationes e Pannonia in Cappadociam duxit. Cui expeditioni etiam legionem I. Adiutricem interfuisse ut per se commendatur, ita multo probabilius fit perlustrantibus nobis titulum Concordiensem (n. 19.) qui P. Cominio Clementi ante annum 160. (L. Vero vivo) exaratus videtur esse. Is enim cum tribunatu legionis I. Adiutricis fungeretur, corona murali et hastis puris ab imperatoribus Antonino et Vero donatus esse in monumento praedicatur. Quamquam autem propter lapidem fractum titulus mutilatus est, tamen titulo eiusdem viri V. 8659. adhibito facile compleri potest; sed in versu sexto post vocem expeditionis non adiectivum Germanicum, sed Parthicum [2]) emendandum esse crediderim, praesertim cum bellis et ad Rhenum et in Asia simul ortis legiones Syriacae et Cappadocicae contra Parthos potius adiuvandi essent quam exercitus Germanicus. Itaque partem legionis I. Adiutricis tum in Asia dimicasse equidem persuasum habeo.

Deinde vix anno 166. Marcus et Verus de Parthis triumphaverunt, cum illud bellum periculosissimum quod vocatur Marcomannicum exarsit, quod imprimis Illyricum exercitum evocavit.[3]) Quid autem singulae legiones Pannonicae perfecerint, memoriae traditum non est. Certe qua erant virtute et constantia, in illis gravibus et diuturnis bellis, quae per viginti fere annos cum Marcomannis gesta sunt, fortissimas se praestiterunt. Atque hanc quidem legionem ita se gessisse

---

1) VIII. 7050: . . .'leg. Augg. super vexillationes in Cappadocia leg. Aug. leg. X. Geminae'. . . cf. Renier, 'mélanges d'épigraphie' p. 97—128, Ritterling, l. l. p. 59, Liebenam l. l. p. 15.

2) Quod in hoc lapide expeditio nominatur, certe titulus ad bellum Marcomannicum referendus non est.

3) cf. Cassius Dio LXXI 3: *αὐτὸς δὲ τοῖς περὶ τὸν Ἴστρον βαρβάροις, Ἰάξυσί τε καὶ Μαρκομάνοις, ἄλλοτε ἄλλοις χρόνον συχνὸν ὡς εἰπεῖν δι᾽ ὅλου τοῦ βίου, τὴν Παννονίαν ἔχων ὁρμητήριον, ἐπολέμησε. πολλοὶ δὲ καὶ ὑπὲρ τὸν Ῥῆνον Κελτῶν μέχρι τῆς Ἰταλίας ἤλασαν, καὶ πολλὰ ἔδρασαν ἐς τοὺς Ῥωμαίους δεινά. οἷς ὁ Μάρκος ἀντεπιὼν Πομπηιανόν τε καὶ Περτίνακα τοὺς ὑποστρατήγους ἀντικαθίστη.*

evincitur ex titulo Tiburtino C. Caesonio Macro Rufiniano dedicato (n. 23.) [1]), qui tribunus legionis I. Adiutricis a Marco donis militaribus donatus est.

Porro iisdem temporibus alii expeditioni legio I. Adiutrix interfuisse diserte memoratur. Bello enim Marcomannico denuo inflammato, novum annexum est, cum Germani, Chatti nimirum, Raetiam et Noricum invaderent atque totam provinciam depopularentur et vastarent. Quos ut propulsaret, Pertinacem, qui postea princeps exstitit, a Marco cum legione I. Adiutrice in eas regiones missum esse testantur Capitolinus v. Pert. c. 2, 6 ('Pertinacem primae legioni regendae imposuit: statimque Rhaetias et Noricum ab hostibus vindicavit') et Cassius Dio LXXI 3 (*οῖς ὁ Μάρκος ἀντεπιὼν Πομπηιανόν τε καὶ Περτίνακα τοὺς ὑποστρατήγους ἀντιθακίστη*).

Huc fortasse etiam titulus n. 177. Aquileiae repertus referendus est: VEXILLAT LEG · I · ET · II · ADI [ut] RIC. Constat enim Marcum Aquileiam denuo permuniendam curavisse, id quod nullo alio modo percipi potest, nisi Marcomanni et Quadi tum usque ad hanc urbem progressi sunt eamque fortasse obsiderunt atque expugnaverunt.[2]) Quare vix est audacius conicere, iam initio belli Marcomannici vexillationem legionis I. Adiutricis una cum vexillo II. Adiutricis excitatam esse [3]), ut hostes, qui fusi per agros et dispersi vagantes civibus pericula intendebant, occiderent et copiis Germanorum contusis muros Aquileiae denuo exstruerent atque munirent. —

III. Ut anno 69., sic anno quoque 193. Pannonicae legiones — atque in earum numero erat legio I. Adiutrix — in Italiam profecti sunt, ut legatum suum, quem imperatorem consalutaverant [4]), L. Septimium Severum, Romam du-

---

1) cf. Liebenam l. l. p. 63.

2) Ammian. Marc. XXIX 6, 1. — cf. Jung, 'die romanischen Landsch. des römisch. Reiches.' p. 501. — Mommsen CIL. III. p. 83.

3) Fortasse etiam in Raetiam utraque legio Adiutrix missa est, ut pariter atque Pertinax primae Pompeianus, quem Dio una cum Pertinace memorat, secundae Adiutrici praepositus fuerit.

4) In fidem et virtutem legionum suarum Septimius Severus principatum

cerent atque contra eum, cui senatus principatum detulerat, defenderent. Sequuntur proelia contra Pescennium Nigrum et Clodium Albinum gesta, quorum sine dubio etiam legio I. Adiutrix particeps fuit. Tum illis inimicis devictis Severus cum Parthis conflixit, quos inter annos 196.—202. fudit atque fugavit. Cui bello Parthico Severi tribuam titulum n. 175 Cilii in provincia Byzacena repertum M. Petronii Fortunati, qui, cum esset centurio legionis I. Adiutricis, consecutus esse dicitur 'ob virtutem in expeditionem Parthicam coronam muralem valarem torques phaleras.' Aetati autem Septimii Severi eam expeditionem adscribendam esse comprobavit Willmanns in adnotatione ad titulum (p. 39), cuius verba mihi liceat hoc loco afferre: 'Cum commemoretur iam legio II. Parthica (v. 8) titulus non ante Severum positus est, contra non post Caracallam vel certe non multo post eum, cum dona militaria adhuc occurrant; ideo expeditio Parthica videtur esse Septimii Severi. Eandem aetatem litterae indicant fragmentorum, quae vidi'. Ergo ut in bello Parthico sub Marco gesto, sic in illo bello Severi legio I. Adiutrix arma contra Parthos tulit.[1] —

IV. Maximinus vero Dacos, qui ad id tempus liberi in septentrionali parte Daciae habitaverant, postquam in provin-

---

adeptus nummos cudit. Cf. Cohen, 'Monnaies impér.' IV. n. 256 sqq. (cf. n. 180. I.)

1) Num iam Traiani bello Parthico legio I. Adiutrix interfuerit, incertum, sed veri est simillimum, eam ad id quoque bellum vexillationes misisse; nam Traianus ad bellum proficiscens legionem Pannonicam totam secum abduxit, XV. Apollinarem, quam fortasse ceterarum legionum vexilla secuta sunt. Huc pertinere crediderim cippum sepulcralem n. 145 Cyrrhi effossum, qui signifero legionis dedicatus est; sed id pro certo contendi non potest, cum lectio tituli depravata videatur esse. In eadem provincia Syria prostat titulus n. 146 duorum beneficiariorum legionis I. Adiutricis et Ephesi titulus n. 144 frumentarii legionis, qui nullius momenti sunt ad definiendas regiones, in quibus legio versata sit. Attamen Ancyrae (Galatia) centurio legionis I. Adiutricis, cum in ea stipendia mereret, mortuus et sepultus est; quare aliquando ibi hanc legionem moratam esse necesse est, praesertim cum a collega centurionis monumentum exaratum sit, sed nescio quo anno.

cias vicinas invaserunt easque vastaverunt, devicit et in potestatem populi Romani redegit.[1]) Elucet autem invasionem Dacorum praeter provinciam Daciam maxime Pannoniam attigisse. Ergo legionem I. Adiutricem ei bello implicatam esse (pariter atque II. Adiutricem) et maxime probabile est et certissime demonstratur nonnullis huius legionis titulis.

Primum exstat Crumeri (= *Neudorf*) titulus Aurelii Satulli, militis legionis I. Adiutricis, qui 'incursu hostis Daciae decidit'. Tum in alio monumento legionis Arrabonae reperto mater quaedam Iulia Fuscinilla Iulium Paternum et Iulium Fuscum filios, huius legionis milites, 'bello desideratos' esse narrat, id quod non nisi ad id tempus referri potest, quo Daci subito fines provinciarum penetraverant.

Denique idem vocabulum 'desideratus est' occurrit in titulo Aelii Septimi (n. 75.), sed valde dolendum, quod hic lapis iniquitate temporum ita fractus est, ut de memoria tituli mutilati restituenda ambigatur, quem in Corp. Inscr. Lat. III. p. 541 sic legimus:

Æ SEPTIMO·OPT·LEG·I
ad DESIDERATVS·EST
bello ARIS·QVI·VIX

Nam cum versu altero ante litteram D superior pars hastae conspicua sit, Mommsenus editor supplevit AD]I, quae coniectura videtur probabilis esse; versu autem tertio bellum significari idem putat, quo miles periit. Sed in talem interpretationem convenire litteras quae sequuntur (ARIS) non crediderim. Quare cum eadem vox versus alterius 'desideratus' iam in alio titulo ad bellum Dacicum Maximini referendum inveniatur et si praeterea illum titulum notissimum militis I. Minerviae perlustramus, qui, postquam in castra rediit, votum quod AD ALVTVM FLVMEN susceperat solvit, litterae ARIS

1) Propter eas res anno 237. gestas cognomine Dacico Maximo ornatus est; vide III. 3740. 3722. 4630. 3708. 3716. et a. — Cf. Carolum Goos, 'Studien zur Geograph. u. Gesch. des Trajanischen Daciens' (prgr. gymn. Schässburgens. 1874) p. 68.

fortasse item spectant ad flumen quoddam, [M]ARIS[VM] scilicet, ut versus tertius hunc in modum supplendus sit: AD·FLVM·MARIS·QVI·VIX.

Sed id quamquam summae probabilitatis speciem prae se fert, pro certo affirmari non potest, nisi antea explicatum est, quot litterae lapide rupto omissae sint. Qua in re benignissime me adiuvit Cichorius vir illustrissimus, qui, cum nuper in regiones Illyricas proficisceretur, in *Buda* vetere, ubi in museo titulum exstare editor indicat, lapidis litteras perlustravit atque novum ectypum fecit. Unde apparet ante vocem DESIDERATVS praeter partem superiorem litterae I in lapide etiam exstare reliquias duarum hastarum (VI), quae infra convergunt, ita quidem, ut compendium VI hoc loco insculptum esse videretur; quare commovemur, ut initio alterius versus pro ADI ponamus QVI. Tertio autem versu ante litteras ARIS duarum hastarum vestigia exstant, quae congruunt, atque ante eas pars hastae invenitur, quae reliquiae litteram M indicare videntur.

Quibus rebus bene explicatis cum tituli versu altero recte restituto etiam perspicuum sit, quot litterae in versu tertio desiderentur, septem videlicet, quod supra coniectura proposuimus, id certissime comprobatur in versu tertio emendandum esse: AD·FLVM·MARIS·QVI·VIX.

Haec si recte disputata sunt, cum optio legionis I. — Adiutricem dico, quod titulus Brigetione repertus est — ad flumen Marisum occisus sit, legionem ipsam Maximini aetate in Dacia contra hostes militasse constat.

Neque vero ea, quae arte manuque in hoc lapide ficta sunt, ab editore l. l. recte indicantur; quae quod fusius declarare possum, etiam benignitati Conradi Cichorius debetur. Supra titulum enim primum — in latere intuenti sinistro — militem legionarium videmus in dextram progredientem, dextra manu gladium, sinistra clipeum tenentem. Ante eum — in latere intuenti dextro — homo barbarus genu flectens (notabilis veste, barba, crinibus) in sinistram versus, dextra manu aliquid armorum complectens, quod iam non cognoscitur; id

femur sinistrum militis Romani penetrasse, non fractum esse, videtur. Hic miles legionarius certe is est, cui monumentum dedicatum fuit. Tum post clipeum militis ipsum quoque in dextram versum caput alius legionarii cognoscitur. Ante hunc iterum homo barbatus in dextram fugiens et hastam secum portans. Praeterea ante hos, quos nominavi, barbarus cernitur corpore prostrato cruribus sublatis quasi de muro deiectus; caput ipsum barbatum ita iuxta collum corporis iacet, ut abscisum esse suspicari liceat. Intuenti dextra et sinistra columnae eas imagines ectypas circumcludunt. Lapis ipse ut infra, sic supra fractus est.

Quae cum ita sint, artificem eam pugnam fingere voluisse persuasum habeo, in qua miles legionarius, cuius est titulus, periit. Itaque hac quoque re denuo comprobatur titulum bello Dacico tribuendum esse.

V. Sub Gallieno hanc legionem propter res fortiter gestas magnis honoribus affectam esse ex nummis ut in alias occidentales legiones sic etiam in legionem I. Adiutricem cusis evincitur, in quibus legio saepius pia fidelis cognominata est (cf. n. 180. II.). Quibus in nummis imagines legionis apparent Capricornus et Pegasus.[1]

Postea vero quas res sub singulis imperatoribus legio I. Adiutrix gesserit, exquirere non possumus, cum et veterum auctorum et lapidum inscriptorum testimonia, quae ad illa tempora pertinent, tam rara tamque impedita sint, ut certi quidquam statuere non iam liceat. Id tandum dilucide iam cognoscitur hanc legionem etiam quinto p. Chr. n. saeculo exstitisse.[2]

---

1) De omnium legionum signis sagacissime disseruit Domaszewski, 'die Fahnen im römischen Heere'. Vindob. 1885. Cf. eiusdem viri commentationem: 'die Thierbilder der Signa' in 'arch.-epigr. Mitt.' XV. (1892) p. 182—193.

2) cf. cod. Iustin. XII. 36 (37), 6 et ibid. XII. 52 (53), 3.

Indices legatorum, praefectorum, tribunorum, principalium, centurionum, veteranorum, militum, cognominum et tituli legionis I. Adiutricis:

A. Legati legionis I. Adiutricis.

I. Orphidius Benignus.

Primus legatus legionis videtur fuisse; praeerat enim legioni vere anni 69., quo cum ceteris Othonianis copiis contra Vitellium profectus in pugna Bedriacensi periit. Cf. Tac. hist. II 43.

II. A. Platorius Nepos Aponius Italicus Manilianus C. Licinius Pollio n. 1.

Legatus legionis fuit Traiano imperante, si recte disputavit Mommsen (in adnot.) legationes Germaniae inferioris et Thraciae eum administrasse ante a. 117. Nominat hunc Platorium Nepotem Spartianus v. Hadr. c. 4. 15. 23. Anno 124. provinciae Britanniae praefuit. Cf. Hübner in Mus. Rhen. XII. (1857) p. 58.

III. [T. Statilius] Maximus n. 2.

Sub Pio legatus legionis videtur fuisse. Nam antequam Maximus (anno 144.) consul factus est, utrique provinciae Pannoniae iuridicus propraetoris iure auctus praefuit, quo officio eum functum esse anno 136./137. Otto Hirschfeld felicissima coniectura comprobavit. — De viro eiusque cursu honorum, qui nonnulla memorabilia praebet, cf. Mommseni adnotationem.

IV. T. Flavius Palatina Longinus Cl. Marcius Turbo n. 3.

Legatus legionis fuit sub eodem Pio; anno 155. regebat provinciam Moesiam inferiorem, quod explicatur ex titulo nuper reperto, quem vexillatio legationis XI. Claudiae posuit. Cf. quae adnotavit Mommsen in Eph. epigr. IV. p. 527 sqq., qui opinatur eum esse aut adoptivum aut legitimum filium Cl. Marcii Turbonis praefecti praetorio imperante Hadriano.

V. P. Helvius Pertinax.
Ab imperatore Marco circiter annum 170. legioni praepositus est. cf. v. Pert. c. 2 et quae supra p. 89. exposui.

VI. Claudius Piso n. 4.
Legatus legionis fuit anno 207., cum annus, quo titulus dedicatus est, nominibus consulum arguitur.

VII. Ignotus n. 5.
— 'Caesarum' pertinere videtur ad Caracallam et Getam.

VIII. T. Iulius Maximus Ma . . . Brocchus Servilianus A. Quadronius L. Servilius Vatia Cassius Cam . . . n. 6.
— temporis incerti. cf. 'Ann. d. inst.' 1839. p. 147.

IX. L. Iulius Apronius Maenius Pius Salamallianus. n. 7.
— temporis incerti.

B. Praefecti legionis I. Adiutricis.

I. Aurelius Superinus (agens vices lagati) n. 8.
Sub Aurelio Claudio anno 269.

II. P. Aelius Marcellus n. 9. 10. 11. 12.
— temporis incerti.

C. Tribuni legionis I. Adiutricis.

I. Q. Attius Priscus n. 13 sub Nerva.

II. L. Minicius Natalis Quadronius Verus Iunior n. 14. 15a. 15b. 16a. 16b. 17. sub Hadriano. Consul fuit anno 137.

III. M. Statius Priscus Licinius Italicus n. 18 sub Pio ineunte. De hoc viro notissimo duce in bello Parthico L. Veri cf. Napp, de reb. sub M. Ant. in Or. gest. p. 55—56 et Mommsen in adnot. ad titulum; Borghesi, 'oeuvr.' III. p. 249; Liebenam l. l. p. 99.

IV. P. Cominius Clemens n. 19 sub Marco ineunte.

V. C. Iulius Septimius Castinus n. 20. 21. 22; sub Septimio Severo. Eidem dedicati sunt tituli Bramb. 520 et arch.-epigr. Mitt. XIV. p. 59 (22) et III. 3480. cf. supra p. 79.

VI. C. Caesonius Macer Rufinianus n. 23 sub Severo Alexandro.

VII. C. Nonius Caepianus n. 24.
VIII. Cominius . . . Claud. Bo . . . Agricola Aurelius Aper n. 25.
IX. M. Marius Titius Rufinus n. 26.
X. Salvius Nenius L. Aius Campanianus Cn. Plotius Maximinus T. Oenus Severus Serveienus Ursus n. 27.
XI. Caecilius Rufus n. 28.
XII. Ignotus n. 29.

D. Primipili.

T. Statilius Solo n. 65.
L. Retonius Lucius n. 66.
M. Aurelius Alexander n. 69.
M. Calpurnius Seneca Fabius Turpio Sentinatianus n. 163. 164.
Q. Petronius Modestus n. 166. 167.
C. Cestius Sabinus n. 168.
T. Fl. Antoninus n. 170.
N. Marcius Plaetorius Celer n. 171.

E. Centuriones.

D. Iunius Verecundus n. 45. I.
L. Flavius Pudens n. 45. II.
Iun. Silvianus Varus n. 45. III.
.. Borcus Iuvenalis n. 45. IV.
Seionus Verecundus n. 45. V.
Donatus Priscus n. 45. VI.
Varus Teucus n. 45. VII.
Claudius Buculus n. 45. VIII.
L. Valerius Modestus n. 45. IX.
M. Aurelius Valentus n. 69.
M. Aurelius Emeritus n. 70.
Cn. Curius Lycao n. 71. 72.
L. Albucius Albucianus n. 73.
M. Fuficius Marcellus n. 96.
Apulonius Firmus n. 99.
Q. Numitor Felix n. 126.
M. Ulpius Titus n. 132.
Tib. Claudius Valerianus n. 134.
C. Masculinus Masculus n. 135.
Flavius Victor n. 142.
Q. Antonius Silo n. 159.
Flavius Audax n. 160.
M. Aurelius Lucillus n. 161.
C. Iulius Lepidus n. 162.
L. Titius Flavius Titianus n. 165.
Ignotus n. 169.
N. Marcius Plaetorius Celer n. 171.
Ignotus n. 172.
Aelius Restutus n. 173.
Q. Iulius Aquila n. 174 (eq. publ.).
M. Petronius Fortunatus n. 175.
M. Herennius n. 179 (bis γ legionis).

F. Principales.

1. Optiones: Iulius Vitalis n. 68 (optio hastati).
   Claudius Claudianus n. 74.
   Aelius Septimus n. 75.
2. Tesserarius: Valerius Valerianus n. 76.
3. Aquilifer: P. Ferrasius Avitus n. 157. 158.
4. Imaginifer: L. Titus Valentinus n. 104.
5. Signiferi: Titius Candidus n. 51.
   Bassianus n. 79.
   Maximus n. 80.
   Caesernus Sabinianus n. 86.
   Iulius Paternus n. 105.
   Respectus n. 145.
6. Frumentarii: C. Campanianus n. 116.
   C. Masculinus Masculus n. 135. (?)
   Elpinius Festianus (agens cur. carceris) n. 144.
   M. T. Faricius Atto n. 148.
7. Cornicularii: Salonius Sabinianus n. 141.
   L. Antonius Sabinianus n. 92. 106.
8. Strator legati: Marinus n. 82.
9. beneficiarii:
   a) legati: C. Iulius Candidanus n. 67.
      M. Ulpius Priscus n. 68.
      C. Atilius n. 136.
   b) consulares: Caelius Saturninus n. 137.
      G. Vib. Pomp. Ianuarius n. 138.
      M. Carmeius Maximus n. 139.
   c) tribuni: Aelius Valerianus n. 146.
      Iulius Oratianus n. 146.
      Aurelius Domitianus n. 150.
10. Librarius legati legionis: Regillianus n. 131.
11. Custos armorum: T. Claudius Valentinus n. 100.
12. Pequarii: Aelius Tertius n. 89.
    Aelius Sabinus n. 90.

13. Medicus ordinarius: Aemilius Deciminus n. 103.
14. Salariarii: Ulpius Celerinus n. 84.
Aurelius Eutyches n. 85.
15. Duplarius: Septimius Caesernus n. 86.
16. Immunes: Romanus n. 87.
Aelius Messius n. 127.
17. Equites: Septimius Priscus n. 98.
Troianus Pitoniatus n. 88.

G. Veterani.

1. Aetatis Italicae:
Diomedes D. IV.
Matthaius D. V.
Ursaris D. VI. (LIX.)
M. Aemilius Capito D. VI. (LIX.) (testis).
2. Aetatis Dacicae:
L. Antonius Apollinaris n. 47.
L. Silius Maximus n. 48.
3. Aetatis Pannonicae:
Aurelius Iulius n. 52.
M. Aur. Terentianus n. 58.
L. Antistius Bellicianus n. 59.
Aurelius Adiutor n. 60.
M. Munatius Placidus n. 61.
M. Q. Iannarius n. 62.
L. Valerius Longinus n. 63.
Iulius Fuscinus n. 64.
M. Aurelius Candidus n. 77 (ex imag.).
M. Aurelius Maximus n. 78 (ex sign.).
M. Iulius Proculus n. 81 (cornic. trib.).
C. Iulius Longus n. 97.
Tib. Claudius Valentinus n. 100 (ex cust. arm.).
M. Ulpius Fabia . . . n. 101.
C. Iulius Valentus n. 114.
G. Victor Ursus n. 117.
L. Valerius Censorinus n. 119 (ex bf. cos.).
Aur. Cupitus n. 120 (ex aquil.).
C. Iulius Severinus n. 122.
C. Novetius Restitutus n. 123 (ex bf. cos.).
Lucretius Priscus n. 129.
Salonius Sabinianus n. 141 (ex cornic. cos.).
M. Lucretius Proclus n. 154.
M. Antonius n. 155.
L. Geminius Maximus n. 156.

H. Milites.

1. Aetatis Germanicae:
C. Galerius Pudes n. 30.
C. Cassius Longinus n. 31.
T. Val. . . . Montanus n. 32.

M. Aemilius Fuscus n. 33.
Q. Attius Rufus n. 34.
L. Fidius Clemens n. 35.
M. Marius Vegetus n. 36.
C. Vibius Severus n. 37.
L. Appuleius Iadestinus n. 38.
C. Antonius Rufus n. 39.
Ignotus n. 40.
Sollius Gallicanus (?) n. 41.
Ignotus n. 42.

2. Aetatis Pannonicae:
Q. Valerius Candidus n. 51.
Aurelius Plotianus n. 52.
Flavius Firmus n. 53.
Sp. Primitus n. 54.
Proclinus n. 55.
Ulpius Sabinus n. 56.
Bellicianus n. 59 (exactus off. praesidis).
Flavius Victor n. 79.
Claudius Pusinnius n. 85.
Iulius Serenus n. 91.
Ignotus n. 94.
Valerius Sabinus n. 102.
Iulius Fuscus n. 105.
Sextus Gellius n. 113 (coh. VI).
M. Aurelius Casinius n. 118.
Flavius Atticianus n. 121.
Aurelius Satullus n. 125.
Aurelius Acutus n. 125.
Menilaeus (?) n. 128.
Septimius Constantinus n. 130.
C. Atilius n. 136.
C. Vibius Iulianus n. 140.
Aurelius Marcellus n. 143.
L. Iulius Priscus n. 147.
Aurelius Maximianus n. 149.
C. Cusonius Viator n. 151.
C. Valerius Bassus n. 152.
Iulius Felix n. 153.

Index cognominum.

Legio I.: n. 75. 79.

Legio I. Adiutrix: n. 1. 2. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 13. 20. 21. 22. 23. 25. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43/44. 45. 46. 49. 51. 52. 53. 54. 58. 59. 64. 66. 68. 69. 70. 71. 72. 74. 76. 77. 80. 81. 82. 85. 86. 88. 90. 93. 94. 95. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 107. 108. 109. 110. 111. 112ab. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124 a b c. 125. 127. 128. 129. 130. 131. 133 a b c. 134. 135. 136. 138. 140. 141. 143. 144. 146. 147. 148. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 165. 166. 167. 170. 172. 173. 174. 175. 177. 179. 180. I.

Legio prima Adiutrix: 12. 55. 56. 91. 149 (primes). 164.
τὸ πρῶτον (τάγμα) τὸ ἐπικουρικόν: Cassius Dio LV 24.
λεγεὼν πρώτη ἐπίκουρος: n. 17.
ἡ (λεγεὼν) βοηθός: Plut. v. Othon. 12.
λεγεὼν α' βοηθός: n. 3. Ptolem. II. c. 14, 3.
Legio I. Adiutrix pia fidelis: 4. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 24. 26. 47. 48. 50. 61. 62. 63. 65. 67. 73. 78. 84. 87. 92. 96. 106. 112cdef. 124def. 126. 132. 133def. 137. 139. 142. 145. 156. 168. 169. 171. 176. 178.
Legio I. Adiutrix bis pia fidelis: n. 57.
Legio I. Adiutrix V. pia V. fidelis: n. 180 II. a.
- - - VI. - VI. - n. 180 II. b.
- - - VII - VII. - n. 180 II. c.
Legio I. Adiutrix pia fidelis Antoniniana: n. 84. 182. 112fg. 133e.
sub Caracalla et Elagabalo.
Legio I. Adiutrix Severiana: n. 60. 83(?).
Legio I. Adiutrix pia fidelis Severiana: n. 50. 92. 106. 178 (anni 228).
sub Septimio Severo.
Legio I. Alexandriana Severiana: n. 83.
sub Alexandro Severo.
Legio I. Adiutrix Maximiniana: n. 87.
sub Maximino.

TITULI.

A. Tituli legatorum.

n. 1.
V. 877. Aquileiae.

A. Platorio A. f. ‖ Serg. Nepoti ‖ Aponio Italico ‖ Maniliano ‖ C. Licinio Pollioni ‖ cos. auguri legat. Aug. ‖ pro praet. provinc. Bri ‖ tanniae leg. pro pr. pro ‖ vinci. Germ. inferior. ‖ leg. pro pr. provinc. Thrac. ‖ leg. legion. I. Adiutricis ‖ quaest. provinc. Maced. ‖ curat. viarum Cassiae ‖ Clodiae Ciminae novae ‖ Traianae candidato divi ‖ Traiani trib. mil. leg. XXII. ‖ Primigen. p. f. praet. trib. ‖ pleb. III vir. capitali ‖ patrono ‖ d. d.

n. 2. Pann. inf.
III Suppl. 10336. *Stuhlweissenburg.*

Maximo IIII ‖ trib. leg. III. Sc. ‖ donis milit. a div. ‖ Trai. don. quaest. u ‖ ab act. senat. tr. ‖ plebis praet. curat ‖ ri viae Aurel. leg. ‖ leg. I. Ad. iuridic ‖ pr. pr. utriusqu ‖ Pannoniae leg. p ‖ pr. Pannoniae infe ‖ cos. sodali Augus ‖ li. curat. aed. Sacra ‖ canabens. pub.

n. 3. Moesia.
Arch.-epigr. Mitt. VIII. p. 20. (n. 6.) *Küstendsche.*

Τύχᾳ ἀγαθᾷ ‖ ἁ βουλὰ καὶ [ὁ δᾶμος] ‖ τᾶς Θεοκτίστ[ου Ηρα]‖κλείας ἐτείμασ[αν τὸν] ‖ ἑαυτᾶς πατρῶνα κ[αὶ εὐ]‖εργέταν Τ. Φλ. Παλατεῖν[α Λογγῖ]‖νον Κ. Μάρκιον Τούρβω[να] ‖ ὕπατον πρεσβ. σεβ. καὶ [ἀντιστράτηγον ‖ ἐ]παρχείας Μυσίας τῆς Κ[άτω] ‖ ἐπιμελετὰν τόπων κα[ὶ ἐργῶν] ‖ δημοσίων, πρεσβ. καὶ ἀντ[ιστράτηγον] ‖ Γαλλίας Λυγδωνησίας π[ρεσβευτὰν] ‖ λεγ. α΄ βοη-

ϑοῦ στρατηγὸν ἀ[γοράνομον] ‖ ταμίαν Λ(ουκίου) Καίσαρος Ι . . . . [ἔπαρχον εἴ]‖λης γ' ἱππέων Ρωμαίων [χιλίαρχον] ‖ σπείρης α' Γερμάνω[ν . . . ἐπι]‖μελετὰν πρεσβευτὰν τᾶς ἰδί[ας πόλεως Φιλο ‖ τ] είμου Ἱππονείκου καὶ Ηρα[κλείδου καὶ] ‖ Λεοδίκου καὶ Διονυσίου . . . .

n. 4. Pann. sup.

III. Suppl. 11082. Arrabonae (Iaurini).

in antica: Victoriae ‖ Augg. nn. ‖ et leg. I. ‖ Adi. p. f. ‖ Antoninianae ‖ P. Marcius ‖ P. filius ‖ Sextianus ‖ Epheso ‖ p. p. d. d.

in latere intuenti dextro: Dedicante ‖ Egnatio ‖ Victore ‖ leg. Augg. ‖ pr. pr. ‖ et Cl. ‖ Pisone ‖ legato leg. ‖ V. idus ‖ Iunias ‖ Apro et ‖ Maximo ‖ cos.

n. 5.

X. 336. Atinae.

/ / / / / / / / / / / / leg. leg.] ‖ I. Adiutricis quaes[t. tri]buno mili[t.] legionis X. Geminae in omnibus ‖ honoribus candidato Caesarum ‖ testamento fieri cavit. ex HS . . . . . .

n. 6. Gallia Narbon.

XII. 3167. Nemausi.

T. Iulio Sex. f. Volt. Maximo Ma . . . ‖ Broccho Servilian. A. Quadron[io] ‖ L. Servilio Vatiae Cassio Cam . . . ‖ leg. Aug. leg. IIII. Flaviae leg. Aug. leg. I. Adiut[r. leg. aug.] ‖ iuridico Hisp. citerior. Tarraconens. pr. A[ed. cur. q] ‖ provinciae Hisp. ulterioris Baeticae don[ato in] ‖ bello Dacico coronis murali et vallari h[asta pura] ‖ vexillo trib. mil. leg. V. Macedonic. seviro [equitum] ‖ Rom. turm. I. X viro stlitibus iudic[candis] ‖ Calagurritani ‖ ex Hispania citeriore patr[ono].

n. 7. Numidia.

Eph. epigr. VII. 395. Lambaesi.

L. Iul. Apronio Maenio ‖ Pio Salamalliano trib. latic. leg. X. Gem. ad ‖ lecto inter qq. prae‖posito actis senat. ‖ aed curuli praeto‖ri leg. Aug. vice quin‖que fascium prov. ‖ Belgi[cae le]g. leg. ‖ I. Adiutric. leg. Aug. ‖ pr. pr. provinc. G[ala] ‖ tiae item l / / / / / / / / ‖ pr. pr. c . . . .

B. Tituli praefectorum.

n. 8. Pann. sup.
III. 4289. Brigetione.

g]enio loci ‖ et Fortuna[e ‖ c]onservatri‖ci pro salute ‖ d. n. Claudi Aug. ‖ Aur. Superinu[s] ‖ prf. leg. I. Adi. ‖ a. v. l. ex voto ‖ posuit d. n. i ‖ Claudio Aug. [et] Paterno [cos].

n. 9. Dacia.
III. Suppl. 7795 (= III. 1180). Apuli.

P. Ael. P. f. Pap. Marcello ‖ v. e. p. p. ex praef. leg. VII. Cl. et I. Adiut. s[u]b prin‖cipe pereg. ⅄. frum[ent] ‖ sacer. Lauren[ti patr. colo] ‖ niae patr[ono rerum publi] ‖ car. [f]u[lginatium........

n. 10. Dacia.
III. 1181. Apuli.

P. Ael. Antipat‖ro Marcello ‖ eq R. dec. col. Ap. ‖ fil. P. Ael. Antipa‖tri a mil. et II vir ‖ col. ss. et adoptivo ‖ P. Ael. Marcelli v. ‖ e. ex praef. legi‖on. VII. Claud. et ‖ I. Adiut. Dades et ‖ Filetus actor.

n. 11. Dacia.
III. 1182. Apuli.

Publiae Aeli‖ae Iulianae ‖ Marcellae s p ‖ fil. P. Ael. Iuliani ‖ eq. R. flam. et II vi‖ralis col. Apul. et ad‖optive P. Ael. Mar‖celli v. e. ex pr‖aef. legg. VII. Cl. ‖ et I. Adiut. Dades ‖ et Filetus actor.

n. 12.
XI. 5215. Fulginiis.

P. Aelio P. f. Papir. ‖ Marcello cent. ‖ frum. sub principi ‖ peregrinorum astato ‖ et principi et primipilo ‖ leg. VII. gem. pie. fel. adlec‖to ad munera praeff. ‖ legg. VII. Clau. et primae ‖ Adiutricis v. e. flamini ‖ luculari Lauren. Lavin. ‖ patrono et decurioni co‖lonie Apulesium patrono ‖ civitat. Foroflа. Fulginia ‖ itemque Iguvinorum splen‖didissimus ordo Foro. Flam. ‖ cuius dedicat. decurionibus ‖ et liberis eorum panem ‖ et vinum et SS XX. n̄. item ‖ municipibus SS IIII. n̄. dedit.

C. Tituli tribunorum.

n. 13.

V. 7425. Libarnae.

Q. Attio T. f. ‖ Maec. Prisco ‖ aed. IIvir quinq. ‖ flam. Aug. pontif. ‖ praef. fabr. praef. coh. I. ‖ Hispanorum et coh. I. ‖ Montanorum et coh. I. ‖ Lusitanorum trib. mil. leg. I. ‖ Adiutric. ‖ donis donato ‖ ab imp. Nerva Caesare Aug. ‖ Germ. bello Suebic. coron ‖ aurea hasta pura vexill. ‖ praef. alae I. Aug. Thracum ‖ plebs urbana.

n. 14. Hisp. Tarracon.

II. 4509. Barcinone.

[l. minicius — fil. gal. na]talis cos. procos. ‖ [provinc. africae sodalis augus]talis leg. Aug. pr. pr. divi Traia ‖ [ni parthici et imp. traiani ha]driani Aug. provinc. Pan ‖ [noniae inferioris curator al]vei Tiberis et riparum et ‖ [cloacarum urbis leg. divi tra]iani Parthici leg. III. Aug. leg. di ‖ [vi traiani parthici leg. . . . . . bi]s donatus expeditione Dacic[a ‖ ab eodem donis militaribus.] corona vallari murali aure[a] ‖ has[tis puris iii vexillis iii. l]eg. pr. pr. provinc. Africae pr. ‖ trib. pl. q. p[rov. . . . . iiii vi]r. viarum curandarum · · et ‖ L. Minicius L. f. [natalis. quadro]nius Verus f. augur. trib. plebis ‖ desig. q. Aug. et [eodem tempore leg. p]r. pr. patris provinc. Africae tr. ‖ mil. leg. I. Adiut. p. f. l[eg. XI cl. p. f. leg. xiiii ma]rt. Vic. IIIvir. monetalis a. a. a. f. f. ‖ balineum c[um · port]icibus solo suo et ‖ ductus . . . . fecerunt.

n. 15a.

II. 4510. in museo Barcinonensi.

L. Minici[o l. fil.] ‖ Gal. Natal[i] ‖ Quadronio Vero iu[niori] ‖ cos. augu[ri] ‖ procos. provinc[iae africae] ‖ leg. Aug. pr. pr. [prov. moesiae] ‖ inferior. curat. [oper. public.] ‖ et aedium · sacrar. [curat viae] ‖ flamini praef. alim. [leg. aug.] ‖ leg. VI. Victric. in Br[itannia pr.] ‖ tr. pl. candidato q. candid[ato divi] ‖ Hadriani Aug. et · eodem tem[pore] ‖ leg. prov. Africae dioceseos Ca[rtag.] ‖ procos. patris sui tri. milit. leg. pr[im] ‖ Adiutr. p. f. item. leg. XI. Cl. p. f. item [leg.] ‖ XIIII. Gem. Mart. Vict. triumviro ‖ monetali a. a. a. f. f. ‖ L. Sempronius Carpio clies ‖ l. d. d. d.

n. 15 b.

II. 4511. in museo Barcinonensi.

l. minicio l. fil. || gal. natali || quadronio vero iuniori || cos. auguri || procos. provinciae africae || leg. aug. pr. pr. prov. moesiae || inferior. curat. oper. public. || et aedium sacrar. curat. viae || flamin. praef. alim. leg. aug. || leg. vi. victric. in britannia pr. || tr. pl. candidato q. candidato || divi hadriani. aug. et eodem tempo]re. leg. prov A[fricae. dioceseos || car]thaginiens. procos. pat[ris sui tr. mil.] || le[g. pr.] Adiutric. p. f. item leg. XI. C[l. p. f. item leg.] || XIIII Gem. Mart. Victr. III vir. mo[netali a. a. a. f. f. IIIIII] viri Augustales ob m[erita] || eius in ipsos secundum verba test. [eius] q. [s] || Colon. Barcinonens. ex Hispania [cit]er || [apud] quos natus sum HS. C. ita si cav[e]ant || [se pro ea s]umma [ex] quincuncib. omn[ib. a]nn || [a. d . . .] februar. die natali meo sportula[s || decuri]onib. qui praesentes erunt singul || [x quaterno]s augustalib. qui praesentes erunt || [singul. X. te]rnos daturos si quo pauciores con||[veneri]nt amplius inter praesentes pro rata || div[idat]ur ut +S v̄ usurar. quae annuae competunt || in [han]c rem omnib. ann. die natali eo erogentur.

n. 16 a.

XIV. 3599. Tibure.

L. Minicio L. f. Gal. Natali || Quadronio Vero cos. procos. || prov. Africae auguri leg. Aug. || pr. pr. provinciae Moesiae infer || curatori operum publicorum || et aedium sacrar. curat. viae || flamin. praef. alimentor. leg. || Aug. leg. VI. Victr. in Britannia || praetori trib. pleb. candidato || quaestori candidato divi Hadriani et eodem tempore legato || prov. Afric. dioeceseos Carthaginien. || proconsulis patris sui trib. mil. leg. I. || Adiut. p. f. item leg. XI. Cl. p. f. item leg. || XIIII. Gemin. Martiae Victric. III viro || monetali a. a. a. f. f. patrono municipii || curat. fan. Herc. V. decuriones Tiburt || ex aere collato q. q. maximi exempli || curante || M. Tullio Blaeso.

n. 16 b.

XIV. 3600. Tibure.

[legato prov. Africae dioecese]os Ca[rthaginiensis proconsulis pat]ris sui t[rib. mil. leg. I. adiut. p. f. it]em leg. XI. C[l.

p. f. item leg. XIIII. gemi]n. Martia[e victricis III viro mon]etali a. a. [a. f. f. cura]to[ri fani h. v.

n. 17.

Le Bas-Waddington II. No. 57.

Ἡ βουλὴ ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου Λ. Μινίκιον Νατᾶλιν Κουαδρώνιον Οὐῆρον τρίανδρον μονητᾶλιν χιλίαρχον πλατύσημον λεγεῶνος πρώτης ἐπικούρου, ια' Κλαυδίας ιδ' νικηφόρου ταμίαν θεοῦ Ἀδριανοῦ κανδιδᾶτον καὶ τῷ αὐτῷ καιρῷ πρεσβευτὴν τοῦ ἑαυτοῦ πατρὸς ἀνθυπάτου Ἀφρικῆς διοικήσεως Καρχηδονίας.

n. 18.

VI. 1523. Romae.

M. Stati]o M. f. Cl. Prisco ‖ [L]icinio Italico leg. Augustorum ‖ pr. pr. prov. Cappadociae leg. Aug[g.] ‖ pr. pr. prov. Brittanniae leg. Aug[g.] ‖ pr. pr. prov. Moesiae super. curato[ri] ‖ alvei Tiberis et clacarum urbis co[s] ‖ leg. Aug. prov. Daciae leg. leg. XIII. G. p. f. leg. leg. ‖ XIIII. Gem. Martiae Victricis sacerdoti Titiali ‖ [fl]aviali pr. inter cives et peregrinos tr. pl. quaest. ‖ proc. Aug. XX. hereditatium prov. Narbones. et Aquita[n ‖ p]r. eq. alae I. pr. c. R. trib. mil. leg. I. Adiutr. p. f. et leg. X. G. p. [f. ‖ e]t leg. iii Gallicae praef. coh. IIII. Lingonum vexillo mi[l. ‖ d]onato a divo Hadriano in expeditione Iudaic[a] ‖ Q. Cassius Domitius Palumbus.

n. 19.

'Notizie degli Scavi' 1890 p. 173.

= Cagnat, 'l'année epigr.' 1891. 151. Concordiae.

P. Comi[nio p. f.] ‖ Cl. Cle[menti] ‖ honorat. e[. . . . . praef.] ‖ coh. V. Ling[onum trib. mil. leg. I.] ‖ Adiutr. p. f. [. . . . . in] ‖ expedition[e germanica corona] ‖ murali. has[tis puris don. ab. impera] ‖ torib. Caes. An[tonino et vero] ‖ Armeniac. Me[dic. Parthic.] ‖ praef. alae I. Si[ngularium c. r. proc.] ‖ ad XX hered. pe[r hispaniam citerio] ‖ rem proc. ad f[amil. glad. transpad] ‖ per Italiam p///[. . . . . praef.] ‖ classis pr. Mis[en. et Ravenn] ‖ proc. Daciae [Apulensis] . . . .

n. 20.

III. Suppl. 10471. in *Buda* vetere.

C. Iul. Sep. Castinus cos. ‖ des. leg. Auggg. pr. pr. ‖ P. i. leg. I. M. ex. prec. dom.‖nnn. dux vex ////. Germ. ‖ VIII. Aug. X / //. Pr. I. M. ‖ XXX. Ulp. adver. defec. ‖ et rebelles procos. ‖ Cretae et Cyr. iurid. ‖ per Apul. Cal. Luc. ‖ Bru. cur. viae Sal. ‖ cur. Aetlan. praet. ‖ tutel. tr. pl. quest. ‖ tr. mil. leg. I. ‖ Ad. item. V. Mac.

n. 21.

ib. 10473. ibidem.

C. Iul. Sept. Castinus cos. ‖ desig. leg. Auggg. pr. pr. ‖ P. i. leg. leg. I. M. ex. praec. dom.‖nnn. dux vexil. IIII Germ. VIII. Aug. XXII. Pri‖min. XXX. Ulp. advers. defectores ‖ et rebelles procos. Cretae et Cyr. ‖ iurid. per Apul. Cal. Luc. Brut. ‖ cur. viae. Sal. cur. Aetlan. praet. ‖ tutel. tr. pl. quaest. tr. mil. leg. ‖ I. Adi. item. V. Mac.

n. 22.

ib. 10472. ibidem.

C. Iul. Sep. Castinus cos. ‖ desig. leg. Auggg. pr. pr. P. i. ‖ leg. leg. I M. ex. praec. ‖ dom. nnn. dux vexil ‖ IIII Germ. VIII Aug. XXII. ‖ Primin. XXX. Ulp. adver. de‖fectores et rebelles procos. ‖ Cretae Cyr. iurid. per Apul. ‖ Cal. Luc. Brut. cur. viae Sal‖cur. Aetlan. praet. tutel. tr. pl. q‖aest. tr. mil. leg. I. Adi. item.

n. 23.

XIV. 3900. in agro Tiburtino.

C. Caesonio C. f. Quir. Macro Rufiniano ‖ consulari sodali Augustali comiti imp. ‖ Severi Alexandri Aug. cur. r. p. Lanivinor. II ‖ procos. prov. Africae cur. aquar. et. Minic. ‖ leg. Aug. pr. pr. German. superioris cur. alvei ‖ Tiberis cur. r. p. Teanens. leg. Aug. pr. pr. prov. ‖ Lusitan. cur. r. p. Tarracinens. procos. prov. ‖ Achaiae. leg. leg. VII. Claud. cur. r. p. Asculan ‖ leg. prov. Asiae. pr. leg. prov. Baetic. trib. pl. ‖ quaestori prov. Narbon. trib. leg. I. Adiutric. ‖ donato donis militarib. a divo Marco ‖ III. vir. capitali ‖ patri dulcissimo et incomparabili ‖ Caesonius Lucillus filius ‖ consularis.

n. 24.
XI. 393. Arimini.

C. Nonio ‖ C. f. An. Caepian[o] ‖ equo publ. ex. quin[q] ‖ decuris. iudicu[m] ‖ praef. coh. III. Britt[o]‖num veteranor[um] ‖ equitatae trib. leg. I. Ad[iu]‖tricis piae fidelis pra[ef] ‖ alae I. Asturum praepos[ito] ‖ numeri equitum elector[um] ‖ ex Illyrico ‖ C. Valerius Saturninus d[ec] ‖ alae I. Asturum praef. optim[o] ‖ l. d. d. d.

n. 25. Gallia Narbon.
XII. 672. Arelate.

Cominio // ‖ // Claud. Bo // ı // ‖ Agricola[e aur]elio ‖ Apro praef. cohor[t] ‖ tert. Bracaraugustano ‖ tribun. leg. I. Adiut. procur. ‖ Augustorum ad annonam ‖ provinciae Narbonensis ‖ et Liguriae praef. a[lae] miliariae ‖ in Mauretania Caesariensi ‖ navic. marin. Arel. ‖ corp. quinq. patron. ‖ optimo et innocentis ‖ simo.

n. 26.
IX. 1584. Beneventi.

M. Mario M. f. ‖ Stell. Titio Rufino ‖ cos. ‖ leg. leg. I. Miner. p. f. ‖ cur. Col. Claud. Aug. ‖ Agrippinensium ‖ procos. prov. Siciliae ‖ cur. Amerinor. praet. ‖ trib. pl. q. prov. Mecedon. ‖ sevir. turmar. eq. Rom. ‖ trib. laticl. leg. I. Adi. p. f. ‖ IIII viro stlitibus iudic ‖ Fides cum Hellade et ‖ Tertio. parentibus fec.

n. 27. Galatia.
III. Suppl. 6755. Ancyrae.

D. M. Salvi Neni ‖ L. AI. Camp[ani]‖ani Cn. Plo[ti] ‖ Maximini T ‖ OENI Sever[i] ‖ Serveieni V[rsi] ‖ III vir c. trib. lat. ‖ leg. V. Mac. item ‖ leg. I. Adiutric. ‖ vixit an. XXIX. mens. XI. d. III. ‖ sui.

n. 28. Pann. sup.
III. Suppl. 11025. in agro Brigetionensi.

. . . . menses XI. ‖ [e]t dies XV. ‖ [c]aecil. Rufus ‖ [t]rib. mil. leg. I. Ad. ‖ [e]t Ovidia Tertul‖la filiae dulcis ‖ sime p. c.

n. 29. Pann. sup.
III. Suppl. 11038. Brigetione.

. . . . ano trib. [m]il. ‖ leg. I. Adiu. . . . ‖ Cartagonam ‖ et . . . RPS . . L . . . S ‖ VAPRNC . . A ‖ ILIFEC . . . IS

D. Tituli aetatis Germanicae.

n. 30.

Bramb. 1091. Mogontiaci.

C. Galeri‖us C. f. Cla. ‖ Pudes Sava. ‖ mil. leg. I. ‖ Adi. ann. XXV. ‖ stip. VII. h. s. e. ‖ h. p.

n. 31.

Bramb. 1143. Mogontiaci.

C. Cassi‖us C. f. Cla. ‖ Longinus ‖ Sav. mil. leg. ‖ I. Adi. an. XXX ‖ stip. X. h. s. e. ‖ h. f. c.

n. 32.

Bramb. 1146. *Zahlbach* (Mogont.).

Tit. Val. . . . . . ‖ Mon[ta]n. ‖ Sava[ria] m ‖ il. leg. I. ‖ Adiutr. ‖ ann. XXXI. ‖ stip. XI. ‖ h. s. e. ‖ h. c. e.

n. 33.

Bramb. 1288. Mogontiaci.

M. Aemilius ‖ M. f. Cla. Fus ‖ cus Sava. ‖ mil. leg. I. ‖ Adi. an. XXV. ‖ stip. VIII. h. s. e. ‖ frater Ph. P. I.

n. 34.

Bramb. 1142. Mogontiaci.

Q. Attius ‖ Q. f. Tro. Ru‖fus Aequ. ‖ mil. leg. I. ‖ Adi. an. XXX. ‖ stip. IX. h. s. ‖ e. h. f. c.

n. 35.

Bramb. 1144. in monasterio *Dahlheim.*

[l. f]idius ‖ [l. f.] Trom. ‖ [cle]mens ‖ [aeq]o mil. ‖ [le]g. I. Adi. ‖ [v. an] XXX. stip. ‖ . . . e. t. f. i.

n. 36.

Bramb. 1145. *Zahlbach* (Mogont.).

M. Marius ‖ M. f. Tro. Ve‖getus Aeq. ‖ mil. leg. I. Adi. ‖ an. XXXV. stip. ‖ XV. h. s. e. h. f. g.

n. 37.

Bramb. 1147. ibidem.

C. Vibius ‖ C. f. Trom. ‖ Severus ‖ Aequo mil. ‖ leg. I. Adi. ann. XXXV. ‖ stip. XVI.

n. 38.

Bramb. 1141. ibidem.

L. Appuleius ‖ L. f. Sergia ‖ Iadestinus ‖ Iader. mil. ‖ leg. I. Adiut. ‖ an. XXV. stip. ‖ VI. h. s. e. h. f. [c].

n. 39.

Bramb. 938. Weisenau.

C. An[t]onius ‖ C. f. Cl. Rufus ‖ Apro mil. leg. ‖ I. Adi. an. XXXI. st. ‖ XVII. h. s. e. h. f. c.

n. 40.

Becker, 'Röm. Inschr. v. Mainz', 1. Nachtrag 140ᵃ. Mogontiaci.

M. ‖ FRI·TIANO . . . ‖ leg. I. Adiut. ‖ . . . . it annis . . . . ‖ et·Ser., ‖ . . . . Q. filii . . . ‖ . . . . . QVIN . . . . RES.

n. 41.

Becker, 'Röm. Inschr. v. Mainz', 2. Nachtrag 106ᵃ. Mogontiaci.

. . . . RI VLII ‖ Sollius ‖ Gallicanu[s] ‖ leg. I. A. . . ‖ 𐆛 Val. Fron . . . . ‖ optio. cust. . . . . ‖ d. d.

n. 42.

Brb. 1148. Mogontiaci.

. . . . mil. . . . . . ‖ adi . . . . ‖ st. . . . .

n. 43.

Bramb. 1666. Aurelia Aquensi.

Imp. Nerva Tra‖[ian] pontif. max. ‖ [le] g. I. Adi. leg. XI. C.

n. 44.

Westd. Zeitschr. III. (1884) p. 237. (cf. supra p. 62.)

Imp. Nerva Tra[ian. Caes. Aug.] ‖ pontif. max. [trib. pot . . cos . . p. p.] leg. I. Adi. leg. XI. Cl.

Laterculi singularum centuriarum notis signati.

n. 45.

I. Bramb. 1093. Mogontiaci.

leg. I. Adi. ‖ 𐆛 D. Iun. Ve‖recundi.

II. Bramb. 1102.

leg. I. Adiut. ‖ 𐆛 L. Flavi Pu‖dentis.

III. Bramb. 1103.

leg. I. Adi. | ↄ Iun. Silvi|ani Vari.

IV. Bramb. 1104.

leg. I. Adi. | ↄ //// Borci | Iu[v]ena[lis].

V. Bramb. 1105.

leg. I. Adi. | Seioni Vere.

VI. Bramb. 1286.

leg. I. Adi. | ↄ Domiti | Prisci.

VII. Becker, 'Röm. Inschr. von Mainz', 299ᵃ.

leg. I. A. | ↄ Vari Teuci.

VIII. Becker, 'Röm. Inschr. von Mainz', 2. Nachtrag 293ᵇ.

leg. I. Ad. | ↄ Claudi Buculi.

IX. Korrespbl. d. Westd. Zeitschr. VIII. (1889) p. 246 (= Cagnat, 'l'année epigr.' (1891) p. 25).

leg. I. Ad. | ↄ L. Valeri | Modesti.

Tegulae.

n. 46.

I. Bramb. 829. *Treviris.*

LEG I VD

II. Bramb. 1377. Mogontiaci.

1. LEG·I A[di] 2. EG I ADI 3. LEG·I·AD 4. LEG·I· (retrogr.) 5. LEG·Ī ADI 6. LEG·T ADI 7. LEG I AD, LEGĪAD.

III. Bramb. 1491. *Heddernheim.*

1. LEG Ī ADI 2. LEG I AD

IV. Bramb. 1537. Aquis Mattiacis.

1. LEG I ADI 2. LEG Ī ADI 3. LEG. Ī VD

V. Bramb. 1822. Tabernis.

1. LEG T ADI 2. LEG I ADIV

VI. Korrespbl. d. Westd. Zeitschr. V. (1886) p. 74. *Gernsheim.*

LEG I AD

VII. Berl. philol. Wochenschr. 1892. n. 6 (p. 161). *Nied* prope ad opp. *Höchst.*

LEG I ADI.

E. Tituli aetatis Dacicae.

n. 47.

III. 1004. Apuli.

Dominae et d. ‖ pro salut. ‖ imp. Nerva ‖ Traiani ‖ Caes. Aug. ‖ Ger. Daci. ‖ L. Antonius ‖ Apollin[aris] vet. leg. I. Adi. p. f. c.

n. 48.

III. 1008. Apuli.

Fortunae ‖ Aug. sacr. et geni‖o canabensium ‖ M. Silius ‖ Maximus ‖ v[et.] leg. I. Ad. ‖ p. f. magistras ‖ primus in Can. ‖ d. d. ‖ et Silia Iannaria et Silus Firmianus.

Tegula.

n. 49.

III. 1628. loco incerto.

LEG XIII GE I ADI

F. Tituli aetatis Pannonicae.

I. In ipsis provinciis vel in vicinis exstantes.

1. Brigetionenses.

n. 50.

III. Suppl. 10992. Brigetione.

I. O. M. ‖ et [con]dito[ri] ‖ et fortunae ‖ fortissimae ‖ leg. I. Adi. p. f. S. ‖ t Sere Diogen ‖ . . . . .

n. 51.

III. 4326. Brigetione.

D. M. ‖ Q. Valeri‖o Candido ‖ mil. leg. I. Ad. ‖ Titius Candi‖dus sig. pos.

n. 52.

III. Suppl. 11021. Brigetione.

D. M. ‖ Aur. Plotiano mil. ‖ leg. I. A. st. V. an. XXV. ‖ Aur. Iulius vet. et Aur. ‖ Festina pare. vivi ‖ f. c.

n. 53.

III. Suppl. 11036. Brigetione.

Val. Ursinus Ducenarius q‖ui vixit ann. XXV. m. III.

dies V. Aure | l. Firmilla filia quae vixit ann. | VIII. m. III. dies V. et Fl. Firmus mil. l | eg. I. Ad. qui vixit ann. XV. m. V. d | ies VII. Aurel. Ursicina fratr | i et filiae et coniugi suo ben | e merentibus sepu[l]crum | faciendu[m c]uravit vivit | e felices quibus est fortu | na beata.

n. 54.

III. Suppl. 11003. Brigetione.

Sil. Dom. | Sp. Primitus | mil. l. I. A. | v. s. l. m.

n. 55.

III. Suppl. 11026. Brigetione.

M. Iu. Iust. milit | abit sacro comitat || u Augustalis q. v. a. XL. | et Maxentie con. eius | q. v. a. XXXV. Proclinu | s mil. leg. p. A. sorori | [s]ue et c par ob m. po | c sepulcru | m fec.

n. 56.

III. Suppl. 11008. Brigetione.

Deo invincto || Ulpius Sabinus || miles legio | nis primae || diutricis.

n. 57

II. 4300. Brigetione.

Deo Soli Alagabal. | Ammudati mil. leg. I. Ad. || bis p. f. Cons ////// | [Aere conla. solo de suo || temp. extr. Aemiliano || et Aquil. cos.]

n. 58.

III. 4297. Brigetione.

Liber et Lib. || Augg. pro. sal || M. Aur. Teren. || vet. l. I. Ad. Aur. || Demophilus || libert. v. s. l. m. || impp. add. n. Sev.

n. 59.

III. 4311. Brigetione.

D. M. || et memoriae L. Antisti || Belliciani vet. leg. I. Adiu || t. et Iuliae Proculae eius || Luci Antisti Bellicus | mil. leg. II. Adiut. bf. cos. || et Bellicianus mil. leg. | ss. exactus off. presi | dis parentibus carissim || is. f. c.

n. 60.

III. 4312. Brigetione.

Aur. Adiutor ‖ vet. leg. I. A. S. m. h. ‖ m. q. v. ann. L. Mar‖cia Rufina con‖iunx et heres et Aur. ‖ Vibius fil. f. c.

cf. arch.-epigr. Mitt. I. p. 151, pro Vibio = Albius.

n. 61.

III. Suppl. 11030. Brigetione.

M. Munati‖us M. f. Coll. ‖ Placidus Ic‖onio veter. ‖ leg. I. Ad. p. f. ‖ an. L. h. s. e. T[e]r‖t[i]us Abascan‖tus Dmesic ‖ patrono be‖ne merenti.

cf. arch.-epigr. Mitt. I. p. 153 v. 8: do[mo] M[o]esic[us].

n. 62.

III. Suppl. 11024. Brigetione.

D. M. ‖ Bononius ‖ Vitalis an. XL. ‖ M. Aur. Ianuari‖us vet. leg. I. Ad. p. f. ‖ . . . . ‖ et Aelia Ingenua ‖ marito suo pien‖tissimo posuer.

n. 63.

III. Suppl. 11035. Brigetione.

. . . . . Firmin. an. VI ‖ L. Val. Longin. an. IIII ‖ con. et fil. PH. s ‖ L. Val. Longinus ‖ vet. l. I. A. p. f. vivus et. s. f.

n. 64.

III. Suppl. 11002. Brigetione.

Silvano ‖ Domest. ‖ Iul. Fuscin‖us vet. leg. ‖ I. Ad. pr. se ‖ et pr. su. v. s. l. m.

n. 65.

III. Suppl. 11034. Brigetione.

D. M. ‖ Epaphro ‖ dito alumno ‖ suo T. Statilius Solo ‖ p. p. leg. I. Ad. p. f. ‖ et Portumia ‖ Flora ‖ *Ἐπαφρόδειτε ἥρως* ‖ *χρηστὲ χαῖρε.*

n. 66.

III. Suppl. 11031. Brigetione.

D. M. ‖ L. Retonio Lucio q. p. p. leg. I. A. ‖ qui vix. ann. LXXVIII. stip. LVIII. ‖ Retoni Romanus et Saturnin. ‖ et Lucilla fili f. c.

n. 67.

III. 4321. Brigetione.

D. M. ‖ C. Iul. C. [fi]l ‖ Luperco domo ‖ Sal. vet. ex dec. ‖ alae III. Thra. vixit ‖ an. L C. Iul. Can‖didanus b. leg. ‖ leg. I. Adi. p.] f. ‖ nepos qui ‖ et heres ‖ avonculo ‖ pientissimo ‖ f. c.

n. 68.

III. 4328. Brigetione.

D. M. ‖ M. Ulp. Prisci ‖ bf. legati leg. ‖ I. Adi. stip. XXII. ‖ M. Iul. Vitalis ‖ optio hastati ‖ leg. eiusd ‖ heres. f. c.

n. 69.

III. 4315. Brigetione.

D. M. ‖ Aeternae quieti et perpetuae ‖ securitati M. Aur. q Valenti ⅄ leg. I. A. ‖ qui vix. ann. LIII. stip. XXXII. M. Aur. Alexander ‖ primipilaris fratri et Iulia Theodora ‖ coniugi et Aurelia Sosicratia et Valentina ‖ patri pientissimo ‖ fac. cur.

n. 70.

III. Suppl. 11019. Brigetione.

D. M. ‖ M. Aur. Emerito domo Sergia Kar‖nunto ⅄ leg. I. Ad. Aurelia Maximinae ‖ filia et Aelia Faustina uxor ‖ heredes ‖ f. c.

n. 71.

III. 4285. Brigetione.

Apollin. ‖ Daphnaeo ‖ sacru ‖ Cn. Curius ‖ Lycao ⅄ leg. I. Ad.

n. 72.

III. 4286. Brigetione.

. . . . . [Cn. Curius] ‖ Lycao ‖ ⅄ leg. I. Ad.

n. 73.

III. Suppl. 10979. Brigetione.

I. O. M. ‖ sacr. ‖ L. Albucius ‖ Claud. ‖ Albucianus ‖ Miseno ⅄ leg. I. ‖ Ad. p. f.

n. 74.

III. Suppl. 10983. Brigetione.

I. O. M. ‖ Cl. Clau‖dianus ‖ opt. leg. I. ‖ Adi. v. s. l.

n. 75.

III. 4310. Brigetione.

Ae. Septimo opt. leg. I. ‖ [qu]i desideratus est ‖ [ad flum. M]aris. qui vix . . . .

cf. supra p. 91.

n. 76.

III. Suppl. 11037. Brigetione.

D. M. ‖ Valeriae Valerianae ‖ quae vixit ann. LX. ‖ Val. Valerianus tes. ‖ leg. I. Ad. et Val. ‖ Valerina matri ‖ dulcissime f. c.

n. 77.

III. 4313. Brigetione.

D. M. ‖ M. Aur. Candido q. vet. ex ‖ imag. leg. I. Adi. m. h. m. Aelia ‖ Mercatilla uxor et Aur. ‖ Emeritus filius et heredes ‖ f. c.

n. 78.

III. 4298. Brigetione.

Mercurio ‖ sacrum ‖ ex viso M. V‖al. Marinus ‖ vet. leg. I. Ad. ‖ p. f. ex sign. ‖ dec. Bri. qui ‖ magistrat ‖ v. s. l. m.

n. 79.

III. Suppl. 10994. Brigetione.

I. O. M. et Iunoni regine ‖ pro salutem imperi ‖ Cl. Eltia et Cl. Citanus C. Felix m. pr. ‖ Eleuther et M. Ovilia Cl. Felicis ma ‖ Cl. Felicitas ‖ et Erna Bass. ‖ si[g]nfer le. I. ‖ Cl. Titianus ‖ Fla Victor ‖ mile le. I. ‖ Cl. Crescentin ‖ Cl. Cresces. ‖ Cl. Maura ‖ liberta.

n. 80.

III. 4306. Brigetione.

s]ilvano ‖ [si]lvestr. ‖ /m. Maximus ‖ s]ig. leg. I. A. ‖ v. s. l. m.

n. 81.

III. Suppl. 11027. Brigetione.

M. D. ‖ M. Iul. Proculo ‖ vet. leg. I. Ad. mil. an. ‖ XXVI. corni. trib. an. ‖ XVI. vixit an. LXXX. Iul ‖ [p]rimio aug. m. Brig. ‖ et Iul. Eutyches ‖ [li]be[rti] et heredes ‖ [et] Gellia Quintilia ‖ [co]niux bene mer. ‖ f. cur.

n. 82.

III. 4317. Brigetione.

Marinus stra. leg. ‖ leg. I. Adi. fra. pientis‖m. cura Aur. Ma ‖ oniugi et Ael. Sa . . . ‖ ne et Ael. Sabinia . . ‖ ivus fecit.

n. 83.

III. Suppl. 10984. Brigetione.

I. O. M. pro salute d. n. ‖ imp. Caes. M. Aur. Sever. ‖ Alexandri p. f. Aug. C. Iul. ‖ Maximinus c. a. leg. I. A. Sev ‖ templum vicalem a solo ‖ impendis suis cemento ex‖structum ‖ ex voto restituit.

n. 84.

III. Suppl. 10988. Brigetione.

I. O. M. ‖ Ulpius Celer‖inus salari‖arius leg. I. Adi. ‖ p. f. Antoni.

n. 85.

III. Suppl. 11011. Brigetione.

Cl. Pusin‖nio mil. leg. ‖ I. Ad. et Aur. Eu‖tyche sal. ‖ leg. s. s. cum su‖is. v. s. l. m.

n. 86.

III. 4324. Brigetione.

D. M. ‖ Septimio Caeser‖no duplario ‖ leg. I. Ad. stip. XX. ‖ vixit an. XL ‖ Caesern. Sabini‖anus sig. leg. ‖ I. Ad. // f. c.

n. 87.

III. Suppl. 10996. Brigetione.

a) *in antica:* I. O. M. ‖ Iunon. [reg.] ‖ matri Aur. Cin ‖ s. imm. leg. I. Ad. ‖ p. f. [maximin] ‖ v. s. l. m.

b) *in lat. sinistro:* Imp. Caes. ‖ [d. n. maxi‖mino aug.] ‖ et. Afr. cos.

c) *in lat. dextro:* IIII. Kal. ‖ Ianuar. ‖ d. d.

n. 88.

III. Suppl. 11039. Brigetione.

. . . IRIVA . . ‖ MELAI . . . ‖ Troiani ‖ Pitoniato ‖ equiti ‖ mil. leg. I. Adi. ‖ Arteia Exuperata ‖ soror Adrivirus.

n. 89.

Arch.-epigr. Mitt. XVI. p. 25. Brigetione.

Silvano ‖ Silvest‖ri Aeli‖us Ter‖tius peq‖uarius ‖ v. s. l. m.

n. 90.

III. Suppl. 11017. Brigetione.

D. M. | et perpetuae sec||uritati Aeli || Sabini [p]ecuari leg. I. Ad. || Plotia Ulpia co||niugi | f. c.

n. 91.

III. Suppl. 11028. Brigetione.

D. M. || Iulio Sereno m || l. le. p. Ad. st || i. XX. vi. || annos XLVI. Iul. Rufina coniux || et Terentius || f. c. || e. p. u. l. c. eius.

n. 92.

III. Suppl. 11018. Brigetione.

l. antoni sa]binian || [cornicu]. leg. leg. || [i. ad. p. f. sev. q]ui vix | [it annos] LII. dies XX. || [aurel]ia Aelia||[na coni]ugi sibi || [incompa]rabili || [facie]ndum cu||ravit.

cf. n. 106.

n. 93.

'Arch. Értes.' XI. p. 224. Brigetione.

GENIO || MENSB · 7 || //// G · I · ADI || FP.

n. 94.

'Arch.-epigr. Mitt.' XIV. p. 132. Brigetione.

mil. leg. I. Adiu. . .

n. 95.

III. Suppl. 11041. Brigetione.

. . . I. Ad. | · XXVIII . .

n. 96.

III. 4351. Transdanuviana e regione Brigetionis.

D. [m.] | M. Fuficio M. fil. || Vel. Marcello || Aquil. || 7 leg. I. Adi. p. f. || Ulpia Avita || coniu[x] || et Fuficia || Marcellina || filia || h. f. [c]

n. 97.

III. 4352. Transdanuviana e regione Brigetionis.

D. M. || C. Iul. Lo||n[g]us ve[t.] || leg. I. Ad. || Cl. Secun||dinae c||oiugi et || sibi vivo || fecit.

n. 98.

III. 4271 (= 3396) cf. Suppl. 10962. Adiai (prope *Szöny*).

Aur. Candidae q. quae vixit annos || XXV. Sep. Priscus eques leg. I. Ad. con||iugi carissime || f. c.

n. 99.

III. Suppl. 11078. *Kis-Igmánd.*

D. M. ‖ Capriae ‖ Primigeniae ‖ uxori pien‖tissimae ‖ Apulonius Fi‖r(m) ꓘ leg. (I.) Ad.

n. 100.

III. 4275. Tatae.

D. M. ‖ Aeternae quieti et perpe‖tuae securitati Aurel. Ae‖ternae coniugi rarissimae ‖ quae vixit ann. XXX. et Tib. Cl. Ma‖cedoni qui vixit ann. X. menses III. ‖ et Cl. Iustinae quae vixit ann. III. ‖ menses VI. et Cl. Ligurinae quae vi‖xit ann. I. menses VII. filis eius et Ulp. ‖ Faventinae Tib. Cl. Valentinus vet. e‖x ca. leg. I. Ad. et coniugi et filis et soε‖rui-karissimis f. c.

n. 101.

III. Suppl. 10960. Tatae.

[i. o. m.] et conservato[ri] ‖ pro salute ‖ dd. nn. ‖ Augg. ‖ [m. u]lp. Fabia. ‖ . . . rensis. ‖ [rom]a. vet. ‖ [ꓘ leg.] I. Adiut. ‖ [ex vo]to. fecit.

n. 102.

III. 4278. prope Tatam.

D. M. ‖ Val. Saturnino vet. ‖ ex dup. alae I. Ulp. ‖ Cont. qui vixit an. L. et ‖ Val. Sabino mil. leg. I. Ad. ‖ stip. III. vixit an. XXV. filio ‖ Caes. Digna marito et filio ‖ f. c.

cf. arch.-epigr. Mitt. I. p. 159.

n. 103.

III. 4279. ad Tatam.

Victoria Verinae coniugi pientissimae ‖ domu Foro Hadrianensi provincia ‖ Germania inferiori vix. ann. XXX ‖ Aemilius Deciminus medicus ordi‖narius leg. I. Adi. maritus bene meritae ‖ fac. cur.

n. 104.

III. Suppl. 10965. in vico *Kõrnye* (Adiai).

et perpetuae securita‖ti in memoria Meti‖li Valentini quon‖dam immag. leg. I. Adi. ‖ Aurelia Maximina sibi et ‖ filio viva f. c.

n. 105.

III. 4375. Arrabonae.

Iulio Paterno ‖ q. sig. leg. I. Ad. stip. ‖ VI. qui vix. annos ‖ XXIIII. qui est bell[o] ‖ desiderat. et Iulio ‖ Fusco mil. leg. ss. ‖ stip. II. qui vix. annos ‖ XXII. qui est bell. des. ‖ Iulia Fuscinilla ma‖ter filis pientissimis.

n. 106.

III. Suppl. 11079. Arrabonae.

I. O. M. ‖ Iunoni. Regin. ‖ Minervae Nep‖tuno Libe ‖ Patri ‖ Dianae ceterisq. ‖ dibus. L. Anton. Sa‖binianus corni[c] ‖ leg. leg. I. Ad. p. f. S[ev.]‖templum vetust[ate] ‖ conlapsum fa‖ciundum cur. ‖ cum. Aur[el. a]eliana ‖ con[iuge].

Laterculi centuriarum.

n. 107.

III. Suppl. 11346. Brigetione.

LEG I ADIV ‖ ANTO MAXIMI

n. 108.

Arch. epigr. Mitt. XIV. p. 135. Brigetione.

LEGIADIVT ‖ ANTOMAX·> ‖ ALERFCFAP //

n. 109.

III Suppl. 11347. Brigetione.

a) LEG Ī ADi ‖ BOMMI. TR.

c) (l)EG I AD ‖ (b)OMMI·F

d) f) LEG·I·ADIVTR ‖ BOMMI·F

b) e) LEG I AD ‖ BOMI CRESC

n. 110.

III. Suppl. 11348. Brigetione.

LEG I ADIV ‖ T ELAS MACR F

n. 111.

a) Arch.-epigr. Mitt. I. p. 151. Brigetione.

LEGIADI ‖ LVPICINI·TRIB

b) III. 3767 hi. Brigetione.

LVPICINI·TRIB

c) Arch.-epigr. Mitt. I. p. 150. Arrabonae.

LEG·I·AD ‖ LVPICI . . . .

Tegulae.

n. 112. Brigetione.

a) III. 4655 abo, arch.-epigr. Mitt. XIV. p. 135: LEGIAD (etiam Arrabonae rep.) arch.-epigr. Mitt. XIV. p. 135: LEG·Ī·AD

b) III. 4655 c, arch.-epigr. Mitt. III. p. 147: LEGIADI arch.-epigr. Mitt. III. p. 147: LEGIADI retrogr.

c) III. 4655 dp, arch.-epigr. Mitt. XIV. p. 135: LEGIADPF arch.-epigr. Mitt. XIV. p. 135: LEGIADPF retrogr.

d) III. 4655 enq, arch.-epigr. Mitt. XIV. p. 135: LEG·I·A·P·F (etiam Tatae rep.)

e) III. 4655 f LEG·Ī-AD·P

f) „ hir LEG I ADI·P·F ANT

g) „ k LEG I ADIV ‖ ANTO[ni]N[ian]

2. Aliis locis Pannonicis exstantes.

n. 113. Pann. sup.

III. Suppl. 11221. Carnunti.

D. M. ‖ Sexto Gellio ‖ Urbico mil. ‖ leg. I. Adiut. ‖ chor. VI. natio‖ne Cilix vix. ‖ an. XXXIII. mil. ‖ an. XVI. Gellia ‖ Nica. f. patro ‖ / / o / / / / / /

n. 114.

III. Suppl. 11222. Carnunti.

C. Iul. Valenti vet. leg. I. Ad. an. ‖ LVII. et Iuliae Iullae coni. ‖ eius an. XXXVI. et Iul. Valen‖tinae filiae eorum an. XXX. ‖ et Iul. Cassiano. an . . C. Iul ‖ Praetorinus / par[enti]bus et sorori c[arissimis] ‖ fecit.

n. 115.

III. 11240. Carnunti.

. . . . l. I. Adiutric. ‖ bf. consular. ‖ vixi. anos ‖ XXXX. stip. ‖ XXII. M. Ulpin. ‖ Artlaus. fra‖ter et heres pie . . . .

n. 116.

III. 4462. Carnunti.

D. M. ‖ C. Campa‖niano fr. ‖ leg. I. Adiu. ‖ vix. ano ‖ XXXIII. st. XV. ‖ Ael. Capit[o]‖lina coni. ‖ pientism. ‖ fecit.

(Editor adnotavit: 'Vide ne sit Brigetionensis potius quam Carnuntina.')

n. 117. Pann. sup.
III. 4489. Carnunti.

G. Victor. Urso ‖ vet. leg. I. Adiut. ‖ Iul. Hispani[llae] ‖ coniugi eius ipsi ‖ sibi faciendum curaverunt.

(Editor: 'haec quoque Brigetionensis potius est quam Carnuntina.')

n. 118. Pann. sup.
III. Suppl. 10956. Mursellae.

D. M. M. Aur. ‖ Castinus mil. l. I. ‖ Ad. v. f. s. et Fl. Di‖gne co[n]i. pie an. XXX. et ‖ Au. Castiniano f. an . . . ‖ et Au An[i]ete. f. an . . . et ‖ Au. Maximo f. an . . .

n. 119. Pann. sup.
III. 4191. Savariae.

L. Val. L. fil. Cl. Cens‖orinus dec. c. C. S. item ‖ vet. leg. I. Ad. ex bf. cos.‖añ. v. f. s. et Flaviae Inse‖quentinae coni. an. LX et Val‖eris Censoriniano añ. ‖ Florentino añ. Venerio‖añ. Veterano añ. et Cen‖sorinillae añ. filis item[que] ‖ lib. lib. suis.

n. 120. Pann. sup.
III. 4231. inter Savariam et Scarbantiam.

Aur. Cupitae an. ‖ XXII. et Aur. Caes. ano ‖ ulae an. VIII. Aur. Cupi[t]us ve. ex ‖ aquil. l. Ī. Ad. et Val. Iuliae ‖ flis miserables parentes et ‖ Aur Attulae mtri Cupiti et Aur ‖ Victori filio vive‖nti et Aureliae Lupulae ‖ nur. f. c.

n. 121. Pann. sup.
III. 4129. ad lacum Pelsonem.

[i] O. M. ‖ Flavius ‖ Atticia‖nus mi‖les leg. I. ‖ Ad. v. s. l. m.

n. 122. Pann. sup.
III. 4148. inter Poetovionem et Savariam.

C. Iulius ‖ Severinus ‖ vet. leg. I. Adiut. ‖ viv. fecit sibi et ‖ Straboniae Victo‖rinae coniugi pient‖issimae annor. XXX. ‖ et C. Vlpio Licinio ‖ amico optimo.

n. 123. Pann. sup.
III. 3902. Municipium Latobicorum.

I. O. M. ‖ C. Noveti‖us Restitu‖tus vet. leg. ‖ I. Adi. ex b cos. ‖ v. s.

Tegulae.

n. 124. Pann. sup.

a) Eph. epigr. II. 913 ab:	LEGIVDIE	Carnunti
b) Eph. epigr. II. 913 c, arch.-epigr. Mitt. I. p. 143:		
	LEGIVD	"
c) Eph. epigr. II. 913 d:	LEGIVDI	"
d) III. Suppl. 11345 g:	LEG·Ī·A·P·F	"
e) " " h:	LEG I ADPF	"
f) " " i:	LEG I ADPF	"
g) III. 4699:	TEGIVDIE	"

n. 125. Pann. inf.
III. 3660. Crumeri.

. . . . et perpetuae sec[uritati] ‖ Aur. Satull /// mil. leg. ‖ I. Adi. // vixit annis XX ‖ IIII. stip. VI. incursu ho‖stis Daciae decidit et Aur. Sat‖ullo q[ui] vixit annis XIIII ‖ Aur. Acutus mil. leg. I. Ad. pat. ‖ filis bene merentibus posuit.

n. 126. Pann. inf.
III. 3557. Aquinci.

D. M. ‖ Memoriae quondam ‖ Q. Numitori Felicis 7 leg. I. Adi. ‖ p. f. vixit annis LX. stip. XL. ‖ Aelia Sabina coniugi ‖ pientissimo f. c.

n. 127. Pann. inf.
III. 3531. Aquinci.

D. M. ‖ Ael. Messorine ‖ q. vix. ann. II. m ‖ IIII. dies XV. ‖ Ael. Messius imm. leg. ‖ I. Ad. et Aur. Tacita ‖ filie pientissimae ‖ posuerunt.

n. 128. Pann. inf.
III. Suppl. 10512. Aquinci.

C. Iu[li]o M. Men‖ilaeo mil. leg. ‖ I. Ad. stip. XXII. ‖ et Fla. Gemelle ‖ coniugi eius Iul. ‖ Ampliatus lib. pa‖tronis bene me‖rentibus et Iul ‖ Maximus mil. leg. II. Adi.

n. 129. Pann. inf.
Arch. Értes. X. p. 148. Budae.

I. O. M. ‖ Lucretius ‖ Priscus ‖ vet. leg. I. ‖ Adi. v. s. l.

n. 130. Pann. inf.
III. Suppl. 10299. Lussonii.

L. Sep. Tatulo vet. ex optone coh. ‖ I. Tracu. Germ. . . . et Aurel. ‖ Verina coiux L. Aurl. qui ‖ et Sep. Constans filius mil. ‖ coh. ss. Aur. qui et Septi. ‖ Constantinus fil. m. leg. I Ad. ‖ Aur. qui et Sep. Victorinus fl. Aur. q. ‖ et Sep. Verinus fl. Aur. q. et S emil. fl. Mereccusa ‖ mater vix. an. LXX. vivis fec.

n. 131. Pann. inf.
III. Suppl. 10316. Intercisae.

Marcus Aurel. Deisan domo ‖ Hemesa vet. exs. [c]or trib. coh. X. Hem. ‖ vivus sibi et viven‖tibus Aurelis ‖ Monimo strat. ‖ et Regilliano libr. ‖ leg. leg. I. Adi. fili ‖ posuit ‖ et Aur. Abigeneo q. v. ann. XVII. m. X. [d.] XVII. ‖ et Aur Prisciano m. leg. II. Ad. nepoti q. v. a.

n. 132. Pann. inf.
III. 3259. Opovae.

D. M. ‖ M. Ulp. Tito ‖ Sirmi ‖ 7 leg I Adi. p. f. 7 leg XIV G. M. V. 7 leg V M.

Tegulae.

n. 133. Pann. inf.

III. Suppl. 11345.	a) LEG · I · AD	*Gran.*
„ „ „	b) LEG · I · ADI	
„ „ „	c) LEG · I · AD	*Duna-Pentele.*
„ „ „	d) LEG · Ī · A · P · F	
„ „ „	e) LEG · I · ADI · P · F · ANT	
„ „ „	f) LEG · I · A · P · F	*Puszta Föveny.*

3. In Dacia.

n. 134.
III. 981. Apuli.

Aesculapio et ‖ Hygiae Tib. Cl. ‖ Valerianus 7 ‖ leg. XIII. G. et [leg.] ‖ I. Aitricis ‖ voto p.

4. In Norico.

n. 135.
III. 4787. Viruni.

I. O. M. ‖ sacr. ‖ C. Masculinus ‖ Masculus ‖ 7 leg. I. Ad. fr.

5. In Delmatia.

n. 136.
III. 1907. Novis.

I. O. M. sa[cr.] ‖ C. Atilius Gen // ‖ mil. leg. XIII. ‖ [ge]m. leg. I. Ad. ‖ . . . . . b. cos. ‖ [v] s. l. m.

n. 137.
III. 1909. Novis.

I. O. M. ‖ et G. M. N. ‖ / Caelius ‖ [s]aturninus ‖ b. f. cos. leg. I. Ad. p. f. ‖ [i]m[p. l.] Septimio Severo ‖ Aug. bis [cos]

n. 138.
III. 1910. Novis.

I. O. M ‖ et G. M. N. ‖ G. Vib. Pomp. I[a] ‖ nu[a]rius ‖ b. f. cos. leg. ‖ I. Adi. v. s. l. m. ‖ II viris q. q. Aurr ‖ Maximo. et. Anneo.

n. 139.
III. 3161. loco incerto.

M. Carmeius ‖ Maximus. bf. ‖ cos. I. Adi ‖ p. f. p[ro salute ‖ imp] n. v. s. l. m. ‖ d. n. [Philipp]o Aug. ‖ et Titiano ‖ cos.

n. 140.
III. 2823. Burni.

I. O. M. ‖ C. Vib. Iulia ‖ nus miles leg. ‖ I. Adiutr. fec[it].

n. 141.
III. Suppl. II. 8752. Salonis.

Octavae Carae domin. ‖ et tecusae rarissimae summ. ‖ sanctim et benignitatis femin. ‖ coniugi Saloni Sabiniani vet. ‖ ex cornic. cos. leg. I. Adi. signo ‖ Scamatieor. cum quo conco[r] ‖ diter vixit ann. XXX ob merita ‖ Ulpius Asclepius con . . . ⁎. P.

n. 142.
III. 1790 = III. 6362. Naronae.

Templum Liberi ‖ patris et Liberae vetus ‖ tate dilabsum restituit ‖ coh. I. B[e]lg. adiectis por ‖ ticibus curam agente ‖ [f]l. Victore 7 leg. I. Ad. p. ‖ f. Severo et Pompeiano ‖ II cos.

6. In Thracia.

n. 143.

III. Suppl. 7396. Heracleae.

D. M. ‖ Aur. Marcellus mil. leg. I. ‖ Adiutri. coh. VI. st. V. ann. ‖ XXX. militavit ann. VI. Ael. ‖ Iustinus et Aur. Taurus et ‖ Sep. Sabinianus heredes pos‖uerunt benemerenti MEX //

II. Tituli alibi exstantes.

1. Tituli positi militibus aut a militibus legionis I. Adiutricis, cum adhuc in ea stipendia facerent.

n. 144. Asia.

III. 433. Ephesi.

D. M. ‖ Cornelio Florin. ‖ frumentario leg. X. Geminae ‖ Elpinius Festianus ‖ frumentarius leg. I. Adiutricis ‖ agens curam carceris in memoriae causam ‖ contubernali carissimo.

n. 145. Syria.

III. Suppl. 6706. Cyrrhi.

Respe[c]to P[o]l ‖ Tev. sign. leg. ‖ [i] Ad. p. f. an. XXXVII. ‖ stip. XVII. Ser.

n. 146.

III. 196. Syriae incertae.

D. M. ‖ Ael. Valeriano bf. trib. ‖ leg. I. Adi. ‖ stip. XVIII vixit ‖ ann. XXXVIII Iul. Oratia‖nus bf. trib. leg. eius‖dem secundus heres ‖ et collega bene merenti ‖ titulum statuendum ‖ curavit id[ib]us octo‖br. Arriano et Papo cos.

n. 147.

VI. 3606. Romae.

D. M. ‖ L. Iulius Priscus ‖ miles leg. I. Adiut[r.] ‖ mesor. agrari[us].

n. 148.

VI. 3332. Romae.

D. M. ‖ M. T. Faricius Atto fr. ‖ leg. I. Adiutrices Car‖tinio · grato fr. ‖ leg. X. Gem. colle ‖ b. m. f.

n. 149.
V. 892. Aquileiae.
D. M. ‖ Aur. Clariano ‖ Aur. Maximianus ‖ m. leg. primes ‖ Atiu[tric. p]os ‖ fra[tri caris] simo‖nat .... N[F]E ‖ RIO [re....] MAR ‖ VIC ....)IANO‖AN .... XVIII.

n. 150.
V. 894. Aquileiae.
Aurelius Domitianus ‖ bene. leg. I. ‖ A[t]. vixit ‖ an. XXXX. milit‖avit an. ‖ XX. accepit missionem.

n. 151. Mauretania.
VIII. 9376. Caesareae.
D. M. ‖ C. Cuso‖nius Vi‖ator mi‖les leg. ‖ I. Adiutr. ‖ nation. ‖ Pan. vix. ‖ an. XXVIII. mi.

n. 152. Mauretania.
Eph. epigr. V. 1003. Caesareae.
D. M. ‖ C. Val. Bassus mil. ‖ leg. I. Ad. stip. XIX. vix. ‖ an. XL. her. b. m. f.

n. 153. Prov. proconsularis.
VIII. Suppl. 12877. *Bîr-el-Djebana* (prope Carthaginem).
D M. S. ‖ Iulius Felix ‖ m. leg. I. Aiutricis ‖ pius. v. a. LV. m. X. ‖ h. s. e.

2. Tituli positi veteranis.

n. 154. Bithynia.
III. 343. Prusae.
M. Lucretius Proclus Veteranus ‖ legionis *Αδι*utri plus lent ‖ vix. annos LII.

n. 155.
V. 888. Aquileiae.
M. Antonio ‖ M. filio ‖ vet. leg. I. Adi. ‖ T. Flavius T. f. Vel ‖ Vettianus ‖ iIII. vir. aq.

n. 156.
V. 4123. inter Cremonam et Brixam.
L. Geminius ‖ Maximus ‖ vet. leg. pr. Adiutr. p. f. ‖ sibi et ‖ L. Geminino ‖ Castori lib.

3. Primi ordines et centuriones, qui in titulis ubicumque repertis memorantur.

n. 157. Germ. sup.
Bramb. 1752. *Aschaffenburg* vel potius *Stockstadt.*
I. O. M. ‖ Dolicheno in ho‖nor. d. d. P. Ferasi‖us Cl. Avitus Savari‖a ≻ leg. VIII. Aug. p. f. co ‖ ex aquilifero leg. ‖ I. Adiutricis pro se ‖ et suis v. s. l. l. m ‖ Aproniano ‖ et Bradua cos.

n. 158. Germ. sup.
Westd. Zeitschr. V (1886) p. 349 (frg.) *Stockstadt.*
Mercurio ‖ P. Ferasius Cl. ‖ Avitus Savar. ≻ ‖ leg. VIII. Aug. p. f. co ex ‖ aquilifero leg. I. ‖ et [c. ael.] Masu‖[rinu]s bf. cos. ‖ Apronian et ‖ Bradua cos. ‖ v. s. l. l. m.

n. 159. Germ. sup.
Bramb. 1626. *Alpirsbach.*
Abnobae ‖ Q. Antonius ‖ Silo ≻ leg. I. A‖diutricis et ‖ leg. II. Adiutri‖cis et leg. III. Aug. ‖ et leg. iiii F. f. ‖ et leg. XI. C. p. f. ‖ et leg. XXII. p. f. d. ‖ v. s. l. l. m.

n. 160. Galatia.
III. 265. Ancyrae.
D. M. ‖ Fl. Audacis ≻ ‖ leg. I. Adiutric. ‖ nat. Germanic. ‖ vixit annis L. ‖ mens. III. diebus ‖ IIII. Iulius Fortu‖natus collega ‖ et procur. eius ‖ amico optimo.

n. 161. Prov. Tarraconensis.
II. 4147. Tarracone.
M. Aur. M. f. Pap. Lucil[l]o Poetovione ‖ ex singularib. imp. ≻ leg. I. ‖ Adiut. leg. II. Tr. leg. VIII. Aug. ‖ leg. XIV. Gemi[n]. leg. VII. Cl. ‖ leg. VII. Gemi. hast. pr. ‖ annorum LX. stipendiorum XXXX. ‖ Ulpia Iuventina ‖ uxor et heres mari‖to pientissimo ‖ et indulgentissi‖mo faciendum curavit.

n. 162. Tarraconensis.
II. 4463. Aesone.
C. Iulio Gal. ‖ Lepido Iesson. ‖ p. p. centur. leg. XIII. ‖ Gem. p. f. ≻ leg. I. Adiut. ‖ ≻ leg. X. G. p. f. ‖ [≻. leg.] XX. V. V. [≻. leg. vii] ‖ ge]m p. f. ‖ adlecto in numerum ‖ decurion. ab ordine ‖ Bar-

n. 173.

VIII. 2788. Lambaese.

D. M. ‖ Aelio Restut‖o 7 leg. I. [a]diut‖ricis 7 leg. III. Aug. ‖ fili fece[r vix] anis XXXXX.

n. 174. Prov. procons.

VIII. Suppl. 15872. Siccae.

Q. Iulio C. f. Quir. ‖ Aquilae ‖ equo publico ‖ adlecto in quinq. ‖ decurias 7 leg. I. Adiu‖tricis 7 leg. XXX. Ulpi‖ae Victricis 7 leg. X. ‖ Fretensis ‖ Iulius Fidus Aquila ‖ fratri optimo decreto ‖ ordinis posuit p. p‖remissa.

n. 175. Byzacena.

VIII. 217. Cillii (in mausoleo Petroniorum).

[m. petronius fortunatus] /////// ‖ militavit L. annis IV. in. leg. III. Aug. ‖ librar. tesser. optio signifer ‖ factus ex suffragio leg. IV . . . ‖ militavit 7 leg. II. Ital. leg. VII . . ‖ 7 leg. I. Min. 7 leg. X. Gem. 7 leg. II . . . . ‖ 7 leg. III. Aug. 7 leg. III. Gal. 7 leg. XXX. Ulp. ‖ 7 leg. VI. Vic. 7 leg. III. Cyr. 7 leg. XV. Apol. ‖ 7 leg. II. Par. 7 leg. I. Adiutricis ‖ consecutus ob virtutem in ‖ expeditionem Parthicam ‖ coronam muralem vallarem ‖ torques et phaleras agit in ‖ diem operis perfecti annos LXXX ‖ sibi et ‖ Claudiae Marciae Capitolinae ‖ coniugi carissimae quae agit ‖ in diem operis perfecti ‖ annos LXV et ‖ M Petronio Fortunato filio ‖ militavit ann. VI. 7 leg. XXII. Primig ‖ 7 leg. II. Aug. vixit. ann. XXXV ‖ cui Fortunatus et Marcia parentes ‖ carissimo memoriam fecerunt.

n. 176.

IX. 3920. Albae.

. . . . . [leg] I. Adiutr. p. f. . . . . . ‖ . . . . . IC·CVR·CIVI·TA . . . .

n. 177.

V. 954. Aquileiae.

Vexillat. ‖ leg. I. et. II. ‖ Adiutric.

n. 178. Pann. inf.

III. 3524. in Buda vetere.

Schola Speculatorum ‖ legionum I. et II. Adiutricium ‖ pia-

rum fidelium Severinar. ‖ refecta per eosdem quorum ‖ nomina infra scripta sunt dedi‖cante Fl. Aeliano leg. Aug. pr. pr. Kal. ‖ Octob. Modesto et Probo cos. ‖ Ael. Optatus Ael. Candidus Macr. ‖ Sabinianus Iul. Secundianus Iul. ‖ Emeritus Cass. Fuscinus Iul. ‖ Probinus Ael. Urbanus Pub. Martinus ‖ Val. Festus Iul. Alexander Fl. Emeritus ‖ Val. Clementinus Iul. Priscianus Ver. ‖ Verissimus Iul. Ingenuus Iul. Celerinus ‖ Iun. Adiutor Aur. Lupus Fl. Celsinus ‖ Curante Aur. Pertinace frumentario.

n. 179.

Viestnik hratskoga Arckeologičkoga Družta god. XIV. p. 34.
Vinkovcima.

D. M. ‖ M. Herennius ‖ Tromentina Valenti ‖ Sa(l)ona evocato ‖ leg. XI. Cl. 7 leg. eiusd. ‖ 7 leg. I. Adi. 7 leg. II. Adi. ‖ 7 leg. XV. Apol. 7 leg iteru ‖ I. Adi. 7 leg //// Fl. coh V ‖ IST. post. stip LV ‖ vixit annis LXXV ‖ M. Herennius Helius ‖ libertus et heres ‖ patrono b. m. f. c. ‖ h. m. h. n. s.

Infra effigies ectypa cum duabus aliis imaginibus.

Nummi.

n. 180.

I. Eckhel, Doctr. num. VII 168, Cohen, 'Monnaies impér.' IV. 256 (sub Septimio Severo).

LEG I · ADIVT · TR. P. COS.

II. a) Cohen l. l. V. 443 (sub Gallieno).

LEG I ADI V P V F

b) Cohen ibid. 446. 451.

LEG I ADI VI P VI F

c) Cohen ibid. 452.

LEG I ADI VII P VII F.

cf. Kolb, 'Wiener Numismat. Zeitschr.' V. p. 65.

III. Tituli, qui, quamquam legionis nomen non exhibent, sine dubio ad eam referendi sunt.

n. 181. Pann. sup.

III. Suppl. 10997. Brigetione.

Minervae ‖ Aug. sacr. ‖ schola tu‖bicinum ‖ ex voto pos ‖ Imp. d. n. Alexan‖dro III. et Dione cos.

n. 182. Pann. sup.
III. 4452. Carnunti.

Imp. Caes. ‖ M. Aur. Antonino ‖ pio felici ‖ August. ‖ Part. Max. Britt. Max. ‖ pontif. max. trib. pot. ‖ XVI. imp. II. cos. III. desig. ‖ IIII. p. p. pro. cos. ‖ corniculari ‖ commentarienses ‖ speculatores ‖ legionum III. ‖ Antoninianar. ‖ P. s. devotissimi ‖ numini eius . . .

Sequuntur nomina cornicularioram trium, commentariensium item trium, speculatorum triginta.

Addenda.

Haec dissertatio clarissimorum philosophorum ordini Lipsiensi iam proposita erat, cum Aemilius Ritterling duas commentationes in lucem edidit[1]), quae ad eandem rem, quam tractavi, spectant. In altera quidem commentatione, quae inscribitur 'Zur Geschichte der legio I. Adiutrix', vir doctus hanc legionem inter annos 70. et 86. (vel 88.) in Germania castra habuisse comprobare studet. Sed cum hac in quaestione diiudicanda, quando legio in Germaniam venerit, eodem fundamento, quo Domaszewskius, utatur ratus omnes illos milites legionis I. Adiutricis, quorum cippi sepulcrales Mogontiaci prostant, e classe oriundos esse, quam sententiam iam supra p. 25 sqq. refutare conatus sum, nihil habeo, quod hac in re plura verba contra Aemilium Ritterling faciam.

Tum in altera disputatione 'de seditione Antonii Saturnini' conscripta contendit vir doctus et L. Appium Norbanum Maximum, qui Antonium devicit, fuisse legatum Germaniae inferioris et pugnam, qua seditio exstincta est, commissam esse ad inferiorem Rhenum, in ea regione Germaniae inferioris, quae sita sit inter Bonnam et Mogontiacum, 'fortasse prope ad

1) cf. 'Westd. Zeitschr.' XII. (1893) fasc. 2. p. 105—120 et fasc. 3. p. 203—242.

oppidum *Remagen'*. At Appium Norbanum anno 89. Germaniae inferiori praesedisse iam propterea concedere non possum, quod ad cursum honorum eius viri non quadrat (cf. supra p. 52 et 53). Atque quomodo legatum Germaniae inferioris tam brevi tempore, quod intercedebat inter seditionem ortam et sedatam, totum suae provinciae exercitum, legionarios auxiliarios classiarios, tam celeriter hieme in meridionalem partem provinciae coegisse putas, ut cum Antonio, qui ut milites inferioris provinciae vi et armis sibi adiungeret, profectus esse dicitur, non ita procul a Mogontiaco confligeret? Nonne inferior exercitus fidem et sacramentum Domitiano servare potuit, cum arma contra Antonium non ferret? Sed longum est omnes hic causas et rationes afferre, quibus sententiam Aemilii Ritterling veram non esse demonstrari potest (cf. p. 50 sqq.); alio autem loco fortasse argumenta viri docti accuratius examinare atque refutare mihi licebit.

Quae supra p. 82—87 de illa expeditione disserui, quam Pio imperante legionum Illyricarum et Germanicarum vexillationes coniunctae cum auxiliariis suis in Mauretaniam Caesariensem susceperunt, ea luculentissime comprobantur et illustrantur diplomate nuperrime Brigetione reperto[1]), quod datum est anno 150. Victori Azalo, equiti alae I. Hispanorum Aravacorum.

Extrinsecus: tabella prior.

Imp. Caesar divi [Had]ri[ani] f. divi T[raiani] ‖ Parthic. nep. divi Nervae [pro]nep. T. [Aelius Ha‖d]ri[a]nus Antoninus Aug. Pius [pont.] max. ‖ [tri.] pot. XIII. imp. II. cos. IV. p. [p.] ‖ equitib. qui militaverun[t i]n alis V. [quae] ‖ appell. I. Hispanor. Arav[a]co[r. et III. Aug.] ‖ Thrac. sagitt. quae sunt [i]n [P]ann. su[p]e[rio]‖r. sub Claudio Maximo item I. Fla[via] ‖ Britann. miliaria c. R. et I. Thrac. veter. sag[it.] ‖ et I. Aug. Itureor. sagit. quae sunt in Pa[nn.] ‖ inferior. sub Cominio Secundo quin[is] ‖ et vicenis plurib. stip. emer. d[i]m[iss.] h[o]‖nest. miss.

---

1) cf. arch.-epigr. Mitt. XVI. p. 230 sqq.

per Porcium Vetus[tin]um ‖ proc. cum essent in expedition. Maure ‖ tan. Caesariens. quor. nomin. subscript. ‖ sunt civit. Roman. qui eor. non hab. dedit ‖ et conub. cum uxor: quas tunc habuiss. ‖ cum est civit. is data aut cum is quas ‖ post. dux. dumtaxat singul. ‖ K. Aug. ‖ M. Cassio Apollinare ‖ M. Petronio Mamertino cos. ‖ Alae I. Hispan. Aravacor. ‖ ex gregale ‖ Victori Liccae f. Azalo ‖ descript. et recognit. ex tabula ae ‖ rea quae fixa est Romae in muro ‖ pos. templ. divi Aug. ad Minervam.

tabella posterior.

Sequuntur nomina septem testium.

Intus: tabella prior.

Imp. Caes. divi Hadriani f. divi Traian. Part. ‖ nep. divi Ner. pron. T. Aelius Hadrianus ‖ Antoninus Aug. Pius pon. max. tri. ‖ pot. XIII. imp. II. cos. IV. p. p. ‖ equit. qui milit. in ali. V. quae sunt in ‖ Pann. utra⟨s⟩q. XXV. plu. sti. eme. dim. hon. ‖ mis. per Porcium Vetustinum quor. ‖ [n]om. subscr. sunt civ. Rom. qui eo non ‖ [ha]b. dedit et con. cum ux. qua. [t]un. hab. ‖ [cu]m est civ. is dat. aut cu. is qu. pos. dux. ‖ [d]umtax. singu.

tabella posterior.

K. Aug. ‖ [A]pollinare et Mamertino cos. ‖ [Al.] I. Aravacor. ‖ ex gregale ‖ [V]ictori Liccai f. Azalo.

Quo in diplomate diserte memoriae proditum est quinque alas, duas superioris et tres inferioris Pannoniae, vel potius vexillationes earum fuisse 'in expeditione Mauretaniae Caesariensis' eamque ob causam veteranos illarum alarum stipendiis emeritis per Porcium Vetustinum procuratorem Mauretaniae dimissos esse. Nomina autem alarum sunt haec: I. Hispanorum Aravacorum et III. Augusta Thracum sagittariorum, quae in Pannonia superiore tendebant; I. Flavia Britannica miliaria c. R. et I. Thracum veteranorum sagittariorum et I. Augusta Itureorum sagittariorum [1]), quae in Pannonia inferiore erant.

1) Cum iam constet alam I. Augustam Ituraeorum tum in Mauretania fuisse, fortasse etiam cognovimus, quo tempore et qua de causa

Praeterea alarum Illyricarum, ex quibus in Mauretania veterani fortasse dimissi non sunt, huic expeditioni interfuisse alam I. Ulpiam Contariorum Pannoniae superioris et alam Britannicam veteranam (?) Pannoniae inferioris (VIII. 9764) supra p. 86 statuimus.[1])

Deinde cum ex numero XIII. tribuniciae potestati adscripto annus diplomatis eruatur (= a. 150. p. Chr. n.), etiam tempus illius expeditionis accuratius definire possumus. Etenim cum alarum Illyricarum, quarum vexillationes tum in Mauretania Caesariensi versabantur, veterani medio anno 150. honestam missionem acciperent, Romani eodem anno Mauros iam ita devicisse atque e finibus suis depulisse videntur, ut ab eorum incursionibus hanc provinciam tutam redderent. Per duos autem vel tres annos Romanorum copias contra seditiosos hostes pugnavisse crediderim, praesertim cum Mauros totam septentrionalem partem Africae tum invasisse memoriae proditum sit. Ergo Mauros circa annos 147/148. in Mauretaniam penetravisse puto itaque eodem tempore vexillationes exercitus Illyrici et Germanici eo missae sunt. Ad quam sententiam optime quadrant ea, quae Porcius Vetustinus procurator ad L. Novium Crispinum scripsit, quem annis 147/149. legatum legionis III. Augustae fuisse et Nonium Donatum libratorem procuratore provinciae finitimae ad cuniculum ducendum misisse constat. Verba autem in titulo VIII. 2728 servata sunt haec: 'Et ideo, quamquam tempore urguerer et Caesaream festinarem, tamen Saldas excucurri et aquae ductum bene inchoatum, sed magni operis inspexi et quod absolvi sine curam Noni Donati non potest, qui it simul diligenter et fideliter tractavit.'

---

vexillatio eius alae Romam venerit, quae ibi aram Iovi dedicavit (cf. Cichorius, 'Paulys Real-Encycl.' I² p. 1250). Ex castris enim, quae consueverant, et e provincia sua missi et profecti in itinere Romae constiterunt, ut inde navibus in Africam transveherentur.

1) Testimonio similiter certo caremus, quo demonstratur alam Afrorum Germaniae inferioris (VIII. 9657) bello contra Mauros gesto implicatam fuisse. — Ceterum haud scio an ala Britannica eadem sit atque ala I. Britannica miliaria, quae in diplomate memoratur.

Attamen quamdiu illae vexillationes in Mauretania versatae sint, non constat. Anno autem 150. contra Mauros iam ita debellatum erat, ut veterani earum copiarum, quae auxilio arcessitae erant, dimitti possent. Quare eas non ita multo post annum 150. Africam reliquisse equidem persuasum habeo. Certe anno 154. tres illae alae Pannoniae superioris, quas supra nominavi, rursus coniunctae in diplomate LXV. Vindobonensi nominantur.

Eodem tempore vexillationes auxilium etiam in Mauretaniam Tingitanam missas esse, quibus T. Varius Clemens praefuit, demonstratur huius viri titulis III. 5211—5216, in quibus Varius Clemens 'praefectus auxiliariorum tempore expeditionis in Mauretaniam Tingitanam (ex Hispania) missorum' appellatur. Atque re vera eam quoque expeditionem annis 148.—150. (non aetati Marci, ut supra p. 87. adn. 2 errore adductus putabam) tribuendam esse teste iterum uti licet titulo VIII. 2728, in quo etiam epistula Varii Clementis procuratoris Valerio Etrusco legato misso exstat. Nam cum Valerius anno 152. legatus legionis III. Augustae esset, eo anno Varium Clementem iam procuratorem Mauretaniae Caesariensis fuisse sequitur. Antea autem provinciis Lusitaniae et Ciliciae praesidebat atque praefectus erat equitum alae Britannicae miliariae. Quae cum ita sint, si eum singulis illis muneribus per singulos quoque annos functum esse concludimus, non post annum 149. praefectus auxiliariorum in Mauretaniam Tingitanam missorum exstitit.

CORRIGENDA.

p. 84. v. 23. pro *ea fere aetate* scribendum *paulo post.*

p. 88. v. 6. pro 160. corrigas 169.

p. 91. v. 12. pro *id quod non nisi ad id tempus* legas *id quod fortasse ad id ipsum tempus.*

p. 92. v. 8. pro *in Buda vetere* lege *Budapesti.*

TABULA ARGUMENTI.

CAPUT I.

CAPUT II.

CAPUT III.

CAPUT IV.

CAPUT V.

BEITRÄGE

ZUR

WIEDERHERSTELLUNG ALTGRIECHISCHER KALENDER.

Die dorischen Kalender.

1. Der Kalender von Kos und Kalymna.

Die Ansicht von der Stellung des Panamos und seiner allgemeinen Benutzung als Schaltmonat bei den Doriern, die ich bisher vertreten habe (Leipz. Stud. z. klass. Philol. VII S. 368 u. ö.; A. Mommsen in Bursian-Müllers Jahresber. LX [1889] S. 431), bedarf einer wesentlichen Einschränkung, seitdem nachgewiesen ist, dafs der Panamos in Epidauros und in Tauromenion weder an der 6. noch an der 12. Stelle gestanden hat und ebensowenig Schaltmonat gewesen ist oder gewesen zu sein braucht. Diesem Thatbestand gegenüber wird man das Princip eines allgemein dorischen Kalenders fallen lassen und die einzelnen Kalender für sich betrachten und herstellen müssen. Festzuhalten ist dagegen noch an der Einschaltungslehre, die die Griechen, nicht blofs die Dorier, befolgt zu haben scheinen, nämlich daran, dafs der Schaltung wegen nur der 6. oder der 12. Monat des Jahres verdoppelt worden ist (Leipz. Stud. VII S. 328. 368; A. Mommsen a. a. O. XLIV [1885] S. 421; Jahrbb. f. klass. Philol. 1892 S. 483). In Epidauros wird demnach entweder der Posidaios oder der Apellaios Schaltmonat gewesen sein, und der *Ἀπελλαῖος δεύτερος* würde uns auf Tauromenion, wo sich dieser Schaltmonat wirklich findet, hinweisen. Aus diesen Gründen nehme ich an Patons (The Inscriptions of Cos S. 327 ff.) Rekonstruktion des koischen Kalenders Anstofs. Denn während er den nur für Rhodos bezeugten *Πάναμος β'* auch für Kos in Anspruch nimmt und ihm die 13. Stelle giebt, weist er doch dem gleichnamigen Gemeinmonate die 10. Stelle an. Umgekehrt schliefse

ich folgendermaſsen. Iſt für den koischen Panamos eine andere als die 6. oder die 12. Stelle nachweisbar, so ist der Panamos von den Koern nicht als Schaltmonat benutzt worden. Überliefert ist der *Πάναμος β'* für Kos eben nicht, denn wenn Paton in der Inschrift no. 29 Z. 19 einen *Πάναμος δεύτερος* liest, so ist das nur eine Vermutung von ihm.

Leider läſst sich der koische Kalender auch heute noch nicht aus eigenem Material aufbauen. Wir sind nach wie vor auf Analogien angewiesen, und man würde bei dem Riſs, der jetzt in die Einheit der dorischen Kalender gekommen ist, in arger Verlegenheit sein, welchen dorischen Kalender man zur Hilfe heranziehen sollte, wenn uns nicht gerade der Kalender der Mutterstadt Epidauros bekannt geworden wäre. Allerdings beschränkt sich die Übereinstimmung beider Kalender nur auf die Namen von vier Monaten, wie ich an anderer Stelle schon hervorgehoben habe (Festschrift für J. H. Lipsius S. 4). Aber im allgemeinen dürfen wir doch den Kalender der Mutterstadt für die Kolonien in erster Linie für maſsgebend halten. Jedenfalls ist der Glaube an die näheren Beziehungen des rhodischen Kalenders zum koischen, die bisher vor allem betont zu werden pflegten, einigermaſsen erschüttert worden, und ist dieser Kalender erst in zweiter Linie für den koischen heranzuziehen. Ich bin nämlich neuerdings auf no. 369 in Patons koischen Inschriften aufmerksam geworden, aus der hervorgeht, daſs der Panamos auch im koischen Kalender nicht die letzte Stelle im Jahre eingenommen hat. Denn wenn auch der Name des dort nach dem Panamos aufgeführten Monats unbekannt ist, so steht doch soviel fest, daſs Z. 6 ein anderer Monat gemeint ist, während zuvor (Z. 3) auf den schon Z. 1 genannten *Πάναμος* mit den Worten *τοῦ [αὐτοῦ μηνὸς]* verwiesen war. Auch dieser Umstand spricht also mehr für eine Verwandtschaft des Kalenders von Kos mit dem von Epidauros als mit dem von Rhodos.

Auf Grund dieser Sachlage habe ich das Material des koischen Kalenders einer Nachprüfung unterzogen, und ich gebe hier einen neuen Wiederherstellungsversuch. Auch jetzt

noch sind uns für Kos nur die Namen von elf Monaten bezeugt. Der fehlende ist zweifellos der *Καρνεῖος*. Dieser findet sich im Kalender von Kalymna, der sonst mit dem koischen Kalender völlig übereinstimmt, und aufserdem werden auf Kos *Καρνεῖαι* [*ἡμέραι*] (Paton no. 38) erwähnt, so dafs also die Aufnahme dieses auch sonst allgemein dorischen Monats in den koischen Kalender genug empfohlen ist. Dagegen ist hier für den *Ταυρεών*, der bei Herodas VII 86 vorkommt, kein Raum; ja er käme auch dann nicht in Betracht, wenn seine Zugehörigkeit zu einem dorischen Kalender nicht schon durch die Endung verdächtig wäre. Er gehört zweifellos dem Sonnenkalender der Ära *κατὰ Διονύσιον* an und führt eigentlich den Namen *Ταυρών* (vgl. Rich. Meister, die Mimiamben des Herodas, Abhandl. d. Kgl. S. Gesellsch. d. Wissensch. XXX S. 744 f.).

Zunächst also setze ich die dem epidaurischen und dem koischen Kalender gemeinsamen Monate einander gleich.

Ferner geht aus einer koischen Inschrift (Paton no. 27) hervor, dafs der Batromios dem Gerastios voranging. Dafs sie unmittelbar nebeneinander gestanden haben, ist nur eine Vermutung, die aber bei der Inschrift von Kalchedon (*Ἀθην.* VII p. 207, no. 2; Dittenbergers Sylloge no. 369) in einem ähnlichen Falle auch von andern gewagt worden ist. Dafs weiter Batromios und Kaphisios benachbarte Monate gewesen sind, beweist die Inschrift British Museum 299a, Z. 26, wo sich trotz sonst völliger Gleichheit der Monatsnamen die Gleichung des kalymnischen Batromios mit dem koischen Kaphisios findet. Nimmt man nun an, dafs die Stelle hinter dem Batromios dem Gerastios zukommt, so bleibt für den Kaphisios nur die Stelle vor dem Batromios, sodafs wir also die Reihe Kaphisios, Batromios, Gerastios erhalten. Da in den Raum zwischen dem Panamos und dem Karneios wahrscheinlicherweise der Hyakinthios gehört, so ist für die genannten drei Monate nur zwischen dem Karneios und dem Artamitios genügender Raum, und um der Jahreszeit, wo die Schwalbe zurückkehrt — ein Datum, das allerdings nur für

Rhodos überliefert ist [1]) — möglichst nahe zu kommen, rücke ich diese Trias bis dicht an den Artamitios heran. So wird der Batromios dem Poseideon gleichgestellt, und er kann bei den durch späte Einschaltung veranlafsten Verschiebungen recht wohl gelegentlich der Monat der Schwalbenrückkehr geworden und gewesen sein (vgl. Theognis b. Athen. VIII 360 B; Paton S. 330; Usener, Altgriechischer Versbau S. 82, 38; Peppmüller, Jahrbb. f. klass. Philol. 1894 S. 15 ff.). Dafs der Monat Gerastios auf diese Weise in die Nachbarschaft des Artamitios kommt, kann meines Erachtens den Ansatz nur empfehlen (vgl. Thuk. IV 118 f., V 19; Leipz. Stud. VII S. 367).

Die Reihe der koischen Monate wird vollständig durch Verwendung der Inschrift Patons no. 367, die es nach der nächstliegenden und recht ansprechenden von C. Robert (Hermes XXI S. 170 ff.) herrührenden Deutung denkbar macht, dafs das dort erwähnte Herakleenfest und der Monat Dalios zwischen die Monate Hyakinthios und Alseios zu setzen seien. Nimmt man dann weiter mit C. Robert an, dafs die in der Inschrift 36 a aufgeführten in den Petageitnios gehörigen und auf Herakles bezüglichen Opferhandlungen und Cärimonien eben zu diesem Herakleenfeste gehören, so erhält man — da der Theudaisios und der Petageitnios unzertrennlich sind — die Reihe Hyakinthios, Theudaisios, Petageitnios, Dalios [2]) und Alseios, eine Reihe, die so in die Lücke zwischen dem Panamos und dem Kaphisios einzufügen wäre, dafs der Karneios zwischen den Petageitnios und den Dalios zu stehen käme.

Leider ist aber die von C. Robert vorgeschlagene Monatsfolge nicht die einzig mögliche. Sie wäre es, wenn die Eintragungen in die Mitgliederliste der Kultgenossen am 30. Al-

1) A. Mommsen, Jahreszeiten III 253 und Bursian-Müllers Jahresbericht LX (1889) S. 433 f.

2) Dafs *Δάλιος* vor *Ἀρταμίτιος* gestanden habe, vermutet Rayet nach Patons Inschrift no. 43. Die Vermutung hat aber nichts Zwingendes. Das überlieferte *-ιου* scheint auch auf andere Weise ergänzt werden zu können. Die Inschrift ist überhaupt zu lückenhaft, um aus ihr Schlüsse auf die Monatsfolge zu ziehen.

seios wirklich hätten beendet sein müssen. Nun wird aber den gerade Abwesenden eine τρίμηνος als Frist für ihre nachträglichen Eintragungen gewährt, und es kann deshalb unmöglich angenommen werden, das Verzeichnis hätte in einem Jahre vollendet sein sollen. Dies ist Latischeffs Standpunkt (Über einige äolische und dorische Kalender S. 169, 46) und deshalb hat er s. Z. die Inschrift nicht zur Herstellung des koischen Kalenders benutzt; und auch Paton (S. 328) folgert aus der Urkunde nur, daſs die Monate Hyakinthios, Dalios, Alseios im allgemeinen so aufeinander gefolgt sind. Giebt man zu, daſs das Verzeichnis nicht innerhalb eines Jahres vollendet zu sein brauchte, so läſst die Inschrift auſser dem Robertschen Vorschlag und dem Patons ebenso gut die Reihen Hyakinthios, Alseios, Theudaisios, Petageitnios, Dalios — wie Hyakinthios, Alseios, Dalios, Theudaisios, Petageitnios zu, und zwar brauchen diese Monate, abgesehen von der Dyade Theudaisios — Petageitnios, nicht benachbart gewesen zu sein. Von diesen Möglichkeiten weise ich die Ordnung Hyakinthios, Alseios, Theudaisios, Petageitnios, Dalios deshalb zurück, weil bei ihrer Verwendung das Monatspaar Theudaisios — Petageitnios durch den bereits festgelegten Karneios getrennt würde. Dagegen wird die Reihe Hyakinthios, Alseios, Dalios, Theudaisios, Petageitnios dadurch besonders empfohlen, daſs Theudaisios und Petageitnios in eine Jahreszeit rücken, die recht wohl zu dem allerdings zunächst nur für Rhodos maſsgebenden Häufigkeitsverhältnisse der im Verlaufe dieser Monate verfertigten Henkelkrüge stimmt (vgl. A. Mommsen, Bursian-Müllers Jahresb. LX (1889) S. 429 f.; Paton S. 329 und unten S. 151).

Auf dieselbe Anordnung würde man geführt, wenn man die Annahme Roberts aufgäbe, daſs die bei Paton no. 36 erwähnten, im Petageitnios vorgenommenen Opfer und Cärimonien Bestandteile der auf der Inschrift 367 genannten Ἡράκλεια gewesen seien. Man könnte diese Ἡράκλεια dann in den Hyakinthios setzen und mit Robert annehmen, daſs sie ebenso wie der Dalios dem Alseios vorangegangen seien.

Dagegen würden die Monate Theudaisios — Petageitnios erst hinter den Karneios zu stehen kommen. Indessen sind die Feierlichkeiten, die in der genannten Inschrift dem Herakles zu Ehren veranstaltet werden, doch zu ausgedehnt, als daſs man daneben noch an die Existenz eines anderen Festes glauben möchte, das *Ἡράκλεια* schlechthin geheiſsen hätte. Ich betone aber, daſs auf der ganzen allerdings mehrfach lückenhaften Inschrift der Name *Ἡράκλεια* nicht vorkommt (vgl. Back, De Graecorum caerimoniis, Berlin 1883).

Mit allem Vorbehalte entscheide ich mich gegenwärtig für die Folge Hyakinthios, Dalios, Alseios, Theudaisios, Petageitnios und füge diese Monate so in den Entwurf, daſs der schon eingestellte Karneios zwischen Alseios und Theudaisios zu stehen kommt. Mein Vorschlag, die koischen Monate anzuordnen, nimmt sich also folgendermaſsen aus:

Athen:	Epidauros:	Kos:
Hekatombaion	Azosios	Alseios
Metageitnion	K a r n e i o s	K a r n e i o s
Boedromion	Hermaios	Theudaisios
Pyanopsion	Gamos	Petageitnios
Maimakterion	Teleos	Kaphisios
Poseideon	Posidaios	Batromios
Gamelion	Praratios	Gerastios
Anthesterion	A r t a m i t i o s	A r t a m i t i o s
Elaphebolion	A g r i a n i o s	A g r i a n i o s
Munichion	P a n a m o s	P a n a m o s
Thargelion	Kyklios	Hyakinthios
Skirophorion	Apellaios	Dalios

Offen ist noch die Frage nach dem Jahresanfange. Da „den Hellenen lenzliche Neujahre wenig konveniert zu haben scheinen“ (A. Mommsen, Bursian-Müllers Jahresber. LX 432), so kommen für Kos als Jahresepochen nur die Zeiten der Sommer- und Wintersonnenwende und der Herbstnachtgleiche in Betracht. Obendrein läſst sich beweisen, daſs die Monate Petageitnios, Batromios, Artamitios und Panamos nicht

Schlufsmonate gewesen sind (Paton no. 38. 43. 369), sodafs der Jahresanfang also nicht in den Kaphisios, Gerastios, Agrianios und Hyakinthios gesetzt werden kann. Als erste Monate kommen demnach nur Petageitnios und Alseios in Betracht, und ich wähle von diesen den Alseios im Hinblick auf den Kalender von Epidauros, einen Ansatz, für den auch die allerdings höchst lückenhafte Inschrift Patons no. 369 sprechen könnte; denn aus den Worten: *διαγραφόντω δὲ τοὶ ναποῖαι τῶ[ι ἀεὶ πρια] | μένωι τὰν ἱερωσύναν ἐν τῶι μην[ὶ τῶι Δαλί]ωι* kann gefolgert werden, dafs der Monat *Δάλιος* Schlufsmonat gewesen sei.

2. Der rhodische Kalender.

Die Namen der rhodischen Monate sind vielfach aus Henkelaufschriften bekannt; gröfstenteils sind sie auch anderwärts belegt. Es sind dieselben wie in Kos-Kalymna bis auf die drei Namen Thesmophorios, Diosthyos und Sminthios, die sich statt der Monate Alseios, Kaphisios, Gerastios finden; aufserdem ist für Rhodos der Panamos mehrfach als Schaltmonat überliefert (C. I. Gr. 5381 c. 5382. 5654. 5658; *Ἀθην.* III [1874] S. 231 ff., no. 29. 60. 68).

Für die Ordnung dieser Monate ist vor allem das Bruchstück eines rhodischen Schaltjahrkalenders wichtig. Es werden da (Newton Inscr. of the Brit. Mus. II 344) allerdings nur in Siglen [1]) die Monate Sminthios, Artamitios, Hyakinthios, Panamos *α'* und Panamos *β'* mit allen Monatstagen nacheinander aufgezählt. Leider ist der Zusammenhang durch Beschädigung des Steines mehrfach unterbrochen, und es läfst sich deshalb nur im allgemeinen behaupten, dafs die Monate so, wie sie der Stein bietet, aufeinander gefolgt seien, während man über

1) Hicks-Paton (S. 328) lesen nach der Angabe Cecil Smiths folgende Zeichen: $\overset{\Sigma}{\mathrm{M}}$ $\overset{\mathrm{P}}{\mathrm{A}}$ Ă [A] ΓΒ, während bei Newton statt $\overset{\Sigma}{\mathrm{M}}$ $\overset{\mathrm{P}}{\mathrm{A}}$ und statt ΓΒ [A] steht. Demnach ist Sminthios für Agrianios eingetreten und aus A. Mommsens (Bursian-Müllers Jahresber. LX S. 427) *Πάναμος ὕστερος* ist *Π. δεύτερος* geworden.

die unmittelbare Nachbarschaft nicht immer unterrichtet ist. Doch ist es fast zweifellos, dafs die Namen Sminthios und Artamitios, ebenso wie Hyakinthios und Panamos paarweise zusammen gehören. Ferner sind A. Mommsen (a. a. O. LX S. 431) und Hicks-Paton (S. 328) auch darin einig, dafs zwischen Artamitios und Hyakinthios für einen Monat Raum sei und dafs der Stein zwischen Panamos I und Panamos II eine Lücke aufweise. In der Erklärung dieser Lücke gehen die Ansichten beider Gelehrten aber weit auseinander. Paton schiebt zwischen die beiden Panamos die Monate Dalios und Karneios ein, während Mommsen annimmt, dafs in der letzten Kolumne des Steins (d) zahlreiche Tagstellen unausgefüllt geblieben seien und dafs man bei dem grofsen vorhandenen Spielraum den Panamos II eben nur als Rest angebracht habe. Meines Erachtens ist Mommsens Auffassung nach dem jetzigen Stande unserer menologischen Kenntnisse die einzig mögliche. Auch Paton ist sich des Aufserordentlichen seiner Annahme wohl bewufst, aber er begründet sie mit dem Hinweis auf die Heiligkeit des Karneios, dem er die zwölfte Stelle anweist und der durch Verdoppelung nicht hätte entweiht werden sollen. Doch ist ein ähnlicher Gebrauch in der Benennung und Stellung des Schaltmonats bisher beispiellos; deshalb dürften wir zu ihm nur in der äufsersten Verlegenheit unsere Zuflucht nehmen. Die liegt hier und jetzt überhaupt nicht vor. Drum schliefse ich mich der Ansicht Mommsens an, ordne Sminthios — Artamitios, Hyakinthios — Panamos I — Panamos II und nehme nur zwischen Artamitios und Hyakinthios eine Lücke an. Panamos I mufs der sechste oder zwölfte Monat gewesen sein.

Die Jahreszeit dieser Monate ist bestimmt. Denn die Bakchischen Bräuche und Opfer bei der Sminthienfeier (die doch wohl in den Sminthios zu setzen ist) deuten auf die Zeit des delischen *Ληναιών* (A. Mommsen a. a. O. LX S. 417 u. 433); ebenso ist auch der Artamitios durch den übereinstimmenden Gebrauch der Dorier als Frühjahrsmonat bekannt. Ferner kann der Karneios in Rhodos keinesfalls wie in der

Enkelstadt Agrigent ein Monat des sechsten Bimesters gewesen sein, wenn man nicht gerade von der Gleichung Karneios = ath. Metageitnion abgeht. Dagegen könnte er der zweiten Hexamenos, wie in Gela, angehört haben, wenn dem Panamos I die sechste Stelle anzuweisen wäre.

Für die weitere Anordnung der Monate steht uns leider aufser den Analogien anderer Kalender kein Hilfsmittel zur Verfügung als das Häufigkeitsverhältnis der im Verlaufe der einzelnen Monate verfertigten Henkelkrüge. Früher (Leipz. Stud. VII S. 384) habe ich die Benutzung dieses Hilfsmittels überhaupt von der Hand gewiesen. Jetzt gebe ich den Erörterungen Mommsens gegenüber (a. a. O. LX S. 428 ff.) die Benutzbarkeit des Materials zu; die in ihren Ergebnissen ähnlichen Berechnungen Patons (S. 329) können dazu nur ermutigen, ebenso das übereinstimmende Häufigkeitsverhältnis der während der Dyaden Hyakinthios — Panamos und (koisch) Theudaisios — Petageitnios verfertigten Krüge.

Entschliefsen wir uns, den rhodischen Kalender dort, wo andere Hilfsmittel fehlen, auf Grund dieses Häufigkeitsverhältnisses aufzubauen, so liegt nichts näher als in diesem Punkte, wenn sonst keine widersprechende Überlieferung vorliegt, der Analogie des koischen Kalenders zu folgen. Denn auch dort entspricht ja das Ergebnis der Neuordnung den Erfordernissen der Töpferpraxis, wie sie von Plinius (H. N. XXXV 49) und Vitruv (II 3) bezeugt ist. Wir dürfen dieser Analogie jetzt um so eher folgen, als die Reihenfolge und die Jahreszeit der Monate Artamitios, Hyakinthios und Panamos in der Hauptsache in Rhodos dieselben wie in Kos sind oder sein können, und auf die Weise auch der den Rhodiern eigentümliche Sminthios dem speziell koischen Monat Gerastios geglichen wird. Ich setze also soweit als möglich die rhodischen Monate den gleichnamigen koischen gleich.

Unterzubringen sind noch Thesmophorios und Diosthyos. „Da die Thesmophorien an gewissen Orten früher im Jahre als in Athen gefeiert worden zu sein scheinen“ (A. Mommsen a. a. O. LX S. 436, XLVIII [1886] S. 344: Metageitnion Monat

der delischen Thesmophorien, Hen. Hell. V 2, 29: *θεσμοφοριάζειν θέρους δὲ ὄντος*), so wähle ich für den Thesmophorios die Stelle des koischen Alseios und gebe dem Diosthyos die einzige dann noch übrige Stelle vor dem Batromios, dem koischen Kaphisios entsprechend, wozu Inhalt und Datum der Inschrift Rofs no. 47 gut passen würden.

Das rhodische Kalendarium nimmt sich hiernach so aus:

Athen:	Kos:	Rhodos:
Hekatombaion	Alseios	Thesmophorios
Metageitnion	Karneios	Karneios
Boedromion	Theudaisios	Theudaisios
Pyanopsion	Petageitnios	Petageitnios
Maimakterion	Kaphisios	Diosthyos
Poseideon	Batromios	Batromios
Gamelion	Gerastios	Sminthios
Anthesterion	Artamitios	Artamitios
Elaphebolion	Agrianios	Agrianios
Munichion	Panamos	Hyakinthios
Thargelion	Hyakinthios	Panamos
Skirophorion	Dalios	Dalios

Mit gutem Grunde hat Max. Collignon (Bull. de corr. hell. VII [1883] S. 96 f.) aus der dort abgedruckten rhodischen Inschrift geschlossen, dafs zwischen den Monaten Artamitios und Thesmophorios ein Wechsel des eponymen Priesters stattgefunden habe. Das heifst auf unsere Reihe angewendet: Dalios ist erster Monat des rhodischen Jahres gewesen. Diese Annahme hat allerdings nur den Wert eines Versuchs; aber sie bezeichnet eben augenblicklich den Stand unseres Wissens und ist deshalb bis auf weiteres mit allem Vorbehalte zuzulassen. Zu orientieren ist auch diese Jahresepoche nach der Sommersonnenwende. Die Abweichung vom normalen Stande erklärt sich aus der Schaltung, durch die auch der Batromios in die dem Schwalbenmonat (s. oben S. 145 f.) gebührende Jahreszeit hat rücken können.

3. Der Kalender von Tauromenion.

Die von Wachsmuth (Rhein. Mus. XXIV [1869] S. 451 ff.) aufgestellte und von mir gebilligte Ordnung der tauromenitanischen Monate bedarf jetzt deshalb einer Veränderung, weil es seit der Herausgabe der betreffenden Inschriften in den Inscriptiones Graecae Siciliae et Italiae sicher ist, dafs zwischen den Monaten Karneios und Apollonios nur ein einziger Monat gestanden hat, nämlich der Lanotros. Auf diese Weise rückt der Dyodekateus einen Platz näher an den sechsten Monat, den Apellaios, heran, so dafs wir ihn nicht mehr als zwölften Monat behandeln dürfen. Dies hat Paton mit Recht beobachtet und hervorgehoben. Und wirklich bietet die Inschrift no. 425 hinter dem Dyodekateus noch Raum für einen Monat, der übrigens — wie Paton im Hinblick auf den Kalender von Korkyra vorschlägt — recht wohl der Eukleios gewesen sein kann.

Das Jahr scheint mit dem Artemisios und dem Dionysios, die in no. 423 gleich nach der Präscription genannt sind, begonnen zu haben. Zu diesen beiden Monaten kommen als Monate des ersten Halbjahrs der schon als sechster Monat bezeichnete und als Schaltmonat benutzte Apellaios und aufserdem der Panamos, während von einem andern hierher gehörigen Monate nur die Zeichen ϵ . . *O* erhalten sind (no. 426). An dieser Stelle vermutet Paton, indem er den Buchstaben *O* zu *Φ* ergänzt, den Namen Elaphrios; doch ist das eben nur eine Vermutung.

Auf Grund der Gleichung Karneios = Metageitnion ergiebt sich folgende Ordnung der Monate von Tauromenion:

Athen:	Tauromenium:	Athen:	Tauromenion:
Gamelion	Artemitios	Hekatombaion	Itonios
Anthesterion	Dionysios	Metageitnion	Karneios
Elaphebolion	—	Boedromion	Lanotros
Munichion	ϵ . . O . .	Pyanopsion	Apollonios
Thargelion	Panamos	Maimakterion	Dyodekateus
Skirophorion	Apellaios I.	Poseideon	Eukleios

Für den Panamos und für den Monat unbekannten Namens steht nur fest, daſs sie zwischen dem Dionysios und dem Apellaios unterzubringen sind; über die genauere Anordnung aber und über die Ansetzung der Lücke läſst sich nichts bestimmen. Der bisher unerklärte Name Lanotros ist zweimal (auf den Inschriften no. 427 und 429) deutlich zu lesen, also wohl unantastbar. Dagegen schlage ich als Nominativform zu dem auf dem Stein überlieferten Genetiv *Δυωδεκατέος* (no. 425) statt Wachsmuths *Δυωδεκαταῖος* und Patons *Δυωδεκάτης* die Form *Δυωδεκατεύς* vor, eine Bildung wie *Ψυδρεύς* [1]), *Ἑκατομβεύς*, *Μαχανεύς* und *Τερφεύς*. Ferner bin ich geneigt, dem Namen jetzt den Sinn der Ordnungszahl überhaupt abzusprechen, während ich ihm früher ganz im Gegensatz hierzu so sehr den Wert der Ordnungszahl beigelegt habe, daſs ich ihn in meinem Verzeichnisse der Monatsnamen absichtlich überging (vgl. Landwehr, Philol. Rundschau V [1885] 877). Ein einziger in einem Kalender nach der Ordnungszahl benannter Monat ist an und für sich überraschend, und dazu kommt jetzt der Umstand, daſs wir für diesen vermeintlichen Dyodekatos nicht einmal mehr die zwölfte Stelle zur Verfügung haben und das Zahlwort überhaupt seinen Sinn verloren hat. Ich möchte den Dyodekateus deshalb vielmehr mit den *δώδεκα θεοὶ* in Verbindung bringen, denen auſser den nachweislich [2]) vorhandenen Altären und veranstalteten Festlichkeiten doch auch ein Monat geweiht gewesen sein kann, wie sich die *πάντες θεοὶ* in Neapel eines *Πανθεών*, die *θεοὶ Προκύκλιοι* und *Ἀζέσιαι* in Epidauros eines *Προκύκλιος* und *Ἀζέσιος* erfreut haben.

1) Fehlt in Patons Liste unter den korkyräischen Monaten.

2) Vgl. A. Mommsen, Delphica S. 299 ff.; Chr. Petersen, Zwölfgöttersystem, 1. Abt., S. 11 ff., 2. Abt., S. 2 f.; Hicks-Paton ind. IV (s. v. *δυώδεκα θεοί*).

4. Einzelne Bemerkungen und Nachträge zu anderen dorischen Kalendern.

A. Für die Kalender von Lakedaimon und Herakleia läſst sich die Gleichung des Panamos mit dem athenischen Boedromion nach wie vor aufrecht erhalten; überliefert ist sie nur für Korinth (Ps.-Dem. de cor. 157). Im lakedaimonischen Kalender sind die Stellen, die der Panamos in den neu konstruierten dorischen Kalendern inne hat, obendrein bereits anderweit besetzt, während der dem Boedromion entsprechende Platz noch frei ist. In Herakleia würde dagegen kein Hindernis bestehen, dem Panamos eine frühere Stelle im Jahre anzuweisen. Aber trotz C. Roberts Ausführungen (Hermes XXI 174) halte ich doch an der früher von mir vertretenen und begründeten Ansicht fest, daſs der Panamos in Herakleia dem athenischen Boedromion entsprochen haben kann. Denn mit dem auf den tabulae Heracleenses für Getreide festgesetzten Ablieferungstermin (*Πανάμω μηνὸς προτερείᾳ*) ist doch eben, wie schon der Ausdruck wahrscheinlich macht, ein Endtermin gemeint, der nicht abgewartet zu werden brauchte, der aber seiner späten Lage wegen auch unter ungünstigen Verhältnissen eingehalten werden konnte, ohne daſs erst eine Frist zugelegt zu werden muſste, wie das anderwärts vorgekommen zu sein scheint (vgl. das *μῆνα ἐμβάλλειν Ἑκατονβαιῶνα* des eleusinischen Steuerdekrets *Ἀθην.* VIII 405 ff.; Bull. de corr. hell. IV [1880] 225 ff.; Dittenbergers Sylloge no. 13; A. Mommsens Chronologie S. 138; Ad. Schmidt, Jahrbb. für klass. Philologie 1885 S. 681 ff. und Handb. d. griech. Chronologie S. 403; K. Schäfer, Jahrb. f. klass. Phil. 1886 S. 173 ff.). Zudem muſs ich wiederholt betonen, daſs das abzuliefernde Getreide ausgedroschen sein muſste, daſs also auch deshalb eine etwas längere Frist erwünscht war.

Auch die Frage nach dem Anfange des lakedaimonischen Jahres, die allerdings mit der Stellung des Panamos nur lose zusammenhängt, kann noch in derselben Weise beantwortet

werden, wie ich das früher gethan habe und wie es die Billigung Landwehrs (Philologische Rundschau V 877) und A. Mommsens (Bursian-Müllers Jahresb. LX 431 f.) gefunden hat. Ebenso hindert noch immer nichts, denselben Jahresanfang, d. h. zur Herbstnachtgleiche, für eine gröſsere Anzahl dorischer Städte, wie z. B. für Korinth, Syrakus, Gela, Akragas, Herakleia, Thera, Knidos u. dergl. bis auf weiteres anzunehmen.

B. Die Ordnung der byzantinischen Monate, die Paton giebt, weicht von der meinigen in der Stellung des Karneios und Malophorios ab. Der englische Gelehrte hat, um die Gleichung Karneios = Metageitnion zu gewinnen, die ganze von Papias gegebene Reihe und seine Gleichungen mit den Monaten des julianischen Kalenders um zwei Stellen zurückgeschoben, während ich seiner Zeit die Gleichungen des Papias festgehalten und seine Monate principiell den attischen Monaten gleichgesetzt habe, deren Ende in die angegebenen julianischen Monate fällt, z. B. Dionysios = jul. Februarius = att. Gamelion. Den Karneios habe ich dann, um die ihm gebührende Stelle zu gewinnen, mit dem Malophorios vertauscht.

Zu allgemeiner Orientierung mögen hier die Angaben des Scholion Papiae folgen, wie sie von Bröcker im Philologus II (1847) S. 248 abgedruckt sind.

Dionysios	Byzantinorum	lingua	februarius	mensis
Artemeysios	„	„	aprilis	„
Lycios (Lykeios)	„	„	maius	„
Jatheos (Hyakinthios)	„	„	iulius	„
Agrantos (Agrianios)	„	„	augustus	„
Maleforus (Malophorios)	„	„	september	„
Carinos (Karneios)	„	„	november	„
Machamos (Machaneus)	„	„	december	„

Das sicherste an dieser Tabelle ist jedenfalls die Reihenfolge der Monate; die Gleichungen dagegen haben zum mindesten darauf keinen Anspruch, für ursprünglich gehalten zu werden. Auch die Lücken in der Reihe lassen sich durch

Analogieschlüsse leicht ausfüllen, wie sich z. B. der Petageitnios nach dem Kalender von Kalchedon und Kallatis zwischen Machamos und Dionysios einfügen läfst, ebenso wie der Eukleios zwischen Dionysios und Artemeysios. Die zwei Stellen zwischen Lycios und Hyakinthios und zwischen Maleforus und Carinos bleiben noch unbesetzt.

Führt man nun mit Paton die Gleichung Karneios = Metageitnion dadurch herbei, dafs man alle Monate zwei Plätze früher ansetzt, so gewinnt man allerdings für Artemisios, Lykeios, Eukleios, Petageitnios, allenfalls auch für Dionysios erträgliche Stellen, dagegen wird der Ort des Hyakinthios höchst auffällig. Immerhin mag auch dieses Verfahren als ein brauchbarer Versuch, die Liste des Papias mit unseren sonstigen menologischen Kenntnissen in Einklang zu bringen, hier aufgeführt werden. Denn es bleibt auf diese Weise wenigstens die durch das Scholion überlieferte Reihenfolge der Monate gewahrt. Übrigens ist die Frage wohl immer noch einigermafsen berechtigt, ob wir in dem Jatheos des Papias denn wirklich den Hyakinthios vor uns haben und ob der Carinos wirklich den Karneios vorstellt.

C. Allerdings hat der Hyakinthios (*Ῥαβίνθιος*) im Hemerologium Cretense (Ideler Handb. d. Chronologie I S. 426) eine noch frühere Stelle im Jahre inne. Doch läfst sich diese Monatsliste überhaupt nicht benutzen, da sie augenscheinlich ein Konglomerat verschiedener älterer kretischer Kalender ist, deren Spuren wir ja bereits verfolgen können (Leipz. Stud. VII 385). Ich wundere mich deshalb, diese Liste von Paton so ohne weiteres neben die antiken Kalender von Tauromenion, Korkyra und Byzanz gestellt zu sehen und betone dem gegenüber, dafs von einem antiken gemeinkretischen Kalender überhaupt nicht die Rede sein kann.

D. Endlich mag hier noch eine Anzahl einzelner Monatsnamen dorischer Kalender, die sich seit dem Druck meiner Dissertation (Mai 1884) gefunden haben und von mir bisher noch nicht erwähnt worden sind, aufgezählt werden:

Lakedaimon: *Λύκειος* *Ἐφ. ἀρχ.* 1884, 86.

Knidos: *Ἐλάφριος* Newton II 299 b, 33.
Kallatis, Kolonie von Herakleia Pontike, Enkelstadt von Megara: *Πεταγείτνιος* Arch.-epigr. Mitt. aus Österreich-Ungarn XI (1887) S. 33 no. 32.
Kalchedon: *Ποτάμιος* Journ. of Hell. Stud. VII S. 154 ff.
Astypalaia: Nach Dittenbergers höchst ansprechender Konjektur (Deutsche Litteraturztg. 1891 Sp. 701) hat man den *Λ]ηναιοβάκχιον* der Inschrift C. I. 2484 als *Μ]ῆνα Ἰοβάκχιον* zu lesen, der im Gegensatz zu der unerhörten Bildung Lenaiobakchios für Astypalaia bereits belegt ist.
Mykenai: *Πάναμος* *Ἐφ. ἀρχ.* 1887 S. 156.
Tegea: *Λεσχανάσιος* und *Παναγόρσιος* Bull. de corr. hell. XIII (1889) S. 281 ff.
Messenia: *Μναστήρ, Ἀγριάνιος* und vielleicht *Φυλλ[ικός]* Mitt. d. athen. Inst. XVI (1891) S. 352 f.

Leipzig.

Ernst Friedrich Bischoff.

DIE
PHRATRIE DER DEMOTIONIDAI.

In das Dunkel, das über der attischen Phratrienordnung lag, ist einiges Licht gefallen durch Auffindung des Steins mit den Beschlüssen der Demotionidai. Aber man hat bisher aus der werthvollen Urkunde noch nicht den vollen Ertrag gezogen, den sorgsame Interpretation ihr abzugewinnen vermag. Dass die früheren Erörterungen, denen nur der erste im Corpus inscriptionum atticarum (II n. 841[b]) veröffentlichte Theil der Beschlüsse bekannt war, durch Aufdeckung der Fortsetzung auf der Rückseite des Steins antiquirt werden mussten, lag in der Natur der Sache. Aber auch die späteren Behandlungen gehen vielfach in die Irre, nicht am wenigsten die jüngste Erklärung von Wilamowitz-Möllendorff (*Aristoteles und Athen* II S. 259 ff.), die aus unrichtigen Praemissen weittragende Folgerungen ableitet. Allerdings trägt an den Missverständnissen einen Theil der Schuld die wenig geschickte Redaction des ersten Beschlusses, wie sie auch anderwärts bei Decreten der attischen Corporationen zu beobachten ist. Aber gerade hierin war im Wesentlichen das Richtige schon von R. Schöll (*Sitzungsberichte d. bayr. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Cl.* 1889 II S. 1 ff.) erkannt worden, der freilich auch seinerseits eine unhaltbare Auffassung der Kleisthenischen Phratrien auf die Inschrift gegründet hat. Von einer Wiedergabe der ganzen Urkunde darf ich absehen, da sie in Zeitschriften und Monographien wiederholt gedruckt ist, die man bei Thumser zu Hermann *Gr. St. A.* S. 313. 321 verzeichnet findet (bis auf die erste Publication von Lolling im *Δελτίον ἀρχαιολογικόν* 1888 S. 159 ff. und Ussing *Phratri-Beslutninger fra Dekeleia* 1889). Die Lesung steht überall fest ebenso wie die Ergän-

zung mit einziger Ausnahme einer unwesentlichen Lücke hinter der letzten Zeile der Vorderseite des Steins.[1])

Schon Meier (*de gentilitate Attica* p. 15) hat darauf aufmerksam gemacht, dass die Einrichtungen der Phratrien durchaus nicht einheitlich geordnet waren. Während für die Einschreibung in die Demen gleichmässige Normen darum geboten waren, weil auf ihr die staatsbürgerlichen Rechte und Pflichten beruhten, war den Phratrien von Kleisthenes freiere Hand gelassen worden, weil die Zugehörigkeit zu ihnen zwar nach wie vor Voraussetzung für Ausübung des Bürgerrechts blieb, aber doch nur familienrechtliche und sacrale Bedeutung behielt. Darum hören wir wiederholt von Gesetzen der Phratrien wie der Geschlechter Isai. VI 16. VIII 18. VII 15. Andok. I 127. Einen *νόμος Δημοτιωνιδῶν* lehrt uns die neue Inschrift kennen, den aber die drei auf ihr enthaltenen Beschlüsse in ein paar wichtigen Punkten ergänzen, namentlich die beiden älteren, die von derselben Hand eingehauen, also bald nach einander gefasst sind.[2]) Bisher wussten wir nur von der Form der Eintragung in die Phratrie, dass auf die Vorstellung des Einzuführenden und die Darbringung des Opfers sofort die Aufnahme folgte. Eine Abstimmung der Phrateres war wenigstens dann unerlässlich, wenn ein Einspruch gegen die Aufnahme erfolgt war.[3]) Dass weder für die Phratrien noch die Geschlechter die Beeidigung des Einführenden auf die rechtmässige Geburt des Einzuführenden durchweg vorgeschrieben war, habe ich schon anderwärts bemerkt.[4]) Ein Novum für den Termin der Aufnahme ordnet nun aber der erste Beschluss unseres Steins zugleich mit grösserer Feierlichkeit der

1) In Z. 57 hat Schäfer das Rechte getroffen mit seiner Ergänzung *το ἀργύριον τοῦτο.*

2) Im Eingang des zweiten Beschlusses *τα μὲν ἄλλα κατὰ τὰ πρότερα ψηφίσματα ἅ κεῖται περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν παίδων καὶ τῆς διαδικασίας* ist offenbar der erste Beschluss mitverstanden.

3) Dies ist auch bei [Demosth.] XLIII 82 der Fall, da nach § 14 Makartatos zuerst die Einführung des Eubulides angefochten hatte.

4) *Att. Proc.* S. 543 A. 166. Der Einspruch von Thumser S. 326 A. 3 legt meinen Worten einen Sinn unter, den sie nicht haben.

Abstimmung der Phrateres an: Z. 26 ff. *τὴν δὲ διαδικασίαν τὸ λοιπὸν εἶναι τῷ ὑστέρῳ ἔτει ἢ ᾧ ἂν τὸ κούρειον θύσῃ τῇ κουρεώτιδι Ἀπατουρίων, φέρειν δὲ τὴν ψῆφον ἀπὸ τοῦ βωμοῦ.* Für das Verständniss der Bestimmung ist es unumgänglich, über die Bedeutung des *κούρειον* ins Klare zu kommen.

Wenn im Etym. M. 533, 55 und in den Schol. zu Arist. Frö. 798 das *κούρειον* mit dem *μεῖον* für identisch erklärt wird, so ist das endgültig durch die Demotionideninschrift widerlegt, die B 2 und nach sicherer Ergänzung A 53 beide neben einander nennt und im Eingang den verschiedenen Antheil des Priesters des Zeus Phratrios an dem einen wie dem andern Opfer regelt. Dies hatte bereits Köhler bemerkt und glaubte die Angabe des Pollux bestätigt zu finden, wonach das *κούρειον ὑπὲρ τῶν ἀρρένων — εἰς ἡλικίαν προελθόντων* dargebracht wurde. Die Meinung durfte berechtigt erscheinen, solange nur der erste Theil der Urkunde vorlag. Aber nach Auffindung des zweiten Theils durfte sie nicht festgehalten und am wenigsten von Sauppe (*de phratriis Atticis* II p. 10) zu der Vorstellung ausgebildet werden 'pueros pariter atque puellas minoribus hostiis (*μεῖα*) oblatis receptos esse, deinde uero pueros cum pubescerent denuo ad phraterum sacra uenisse et cum comis suis hostias maiores (*κούρεια*) Ioui obtulisse.' Denn in dem dritten freilich etwas später[1]) zugesetzten Beschlusse B 57 ff. wird auf Menexenos Antrag verordnet *ὅπως δ' ἂν εἰδῶσι οἱ φράτερες τοὺς μέλλοντας εἰσάγεσθαι, ἀπογράφεσθαι τῷ πρώτῳ ἔτει ἢ ᾧ ἂν τὸ κούρειον ἄγῃ τὸ ὄνομα κτλ.* Mit auffälliger Uebereinstimmung verstehen fast alle Erklärer *τῷ πρώτῳ ἔτει* im Sinne von *τῷ προτέρῳ ἔτει*, offenbar verleitet durch das obige *τῷ ὑστέρῳ ἔτει ἢ ᾧ ἂν τὸ κούρειον θύσῃ.* Aber wenigstens Schöll verkannte das Bedenkliche dieser Deutung nicht, weil *πρῶτος* in diesem Sinne erst aus nachchristlicher Zeit zu belegen sei. Und zu der sprachlichen Unzulässigkeit gesellt sich die Zweckwidrigkeit einer Bestimmung, der selbst dann nicht immer genügt

1) Nach Tarbell gar erst etwa zwei Jahrhunderte später, was schon die Schreibweise verbietet.

werden konnte, wenn die Angabe des Pollux zu Recht bestände. Aber unvereinbar ist diese auch mit der einzigen Rednerstelle, an der das *κούρειον* genannt ist, während sonst der allgemeine Ausdruck *ἱερεῖον* gebraucht wird. Bei Isaios VI 22 heisst es *ἐπειδὴ δὲ οὔϑ' ὁ υἱὸς αὐτῷ Φιλοκτήμων συνεχώρει οὔϑ' οἱ φράτερες εἰσεδέξαντο ἀλλ' ἀπηνέχϑη τὸ κούρειον, ὀργιζόμενος ὁ Εὐκτήμων τῷ υἱεῖ κτλ.* Der Sohn der Alke, um dessen Aufnahme in die Phratrie es sich hier handelt, ist damals höchstens neun Jahre alt gewesen; denn im Jahre des Processes hatte er nach § 14 das zwanzigste Jahr noch nicht überschritten, und seit jenem Versuche seiner Einführung sind mindestens zehn Jahre verstrichen, wie sich aus § 27 zusammengehalten mit § 14 leicht berechnen lässt. Also thut man Unrecht, auf die Autorität des Pollux hin, der in der andern Hälfte seiner Notiz über die *γαμηλία* anerkanntermassen geirrt hat[1]), an der Zuweisung des *κούρειον* an die Einführung von Mündigen festzuhalten, auch wenn man bei dieser nur an die Fälle denken wollte, in denen sie durch Adoption oder Legitimation oder Einbürgerung nothwendig wurde. Denn die frühere Lehre von einer zweiten Einführung in die Phratrie beim Austritt aus dem Kindesalter hat ihre letzte Stütze verloren, seitdem der bekannte Vers der Wespen (576) eine richtigere Beziehung gefunden hat.[2]) Schon an sich muss es geboten erscheinen, das *κούρειον* als das Hauptopfer, von dem der ganze Festtag seinen Namen erhalten hatte, auf die regelmässige Eintragung in die Phratrienliste zu beziehen und diese fand im ersten Lebensjahre statt. Das bezeugen die Redner und bestätigt die analoge Vorschrift Platons in seinen Gesetzen.[3]) Eben darin aber finden auch

1) Die Versuche von A. Schmidt *griechische Chronologie* S. 277 und A. Mommsen *Jahresb. f. d. class. Alterthumsw.* LX S. 248 eine doppelte Art von *γαμηλία* zu construieren, bedürfen keiner Widerlegung.

2) Vgl. *Att. Proc.* S. 254. Von der dort gegebenen Auffassung abzugehen giebt mir auch Schulthess *attisches Vormundschaftsrecht* S. 37 f. keine Veranlassung.

3) Isai. VIII 19. Andok. I 126. Plat. Ges. VI S. 785 A. Vgl. Etym. M. 118, 56. Worauf die Angabe des Proklos zu Plat. Tim. S. 21 B be-

die Worte im Psephisma des Menexenos, von denen wir ausgingen, ihre Erklärung und es begreift sich, warum nicht einfach gesagt ist *ἀπογράφεσθαι ᾧ ἂν ἔτει τὸ κούρειον ἄγῃ*. Eine Alternative liegt in der gewählten Wendung ebensowenig als sie in dem entsprechenden lateinischen Ausdruck liegen würde ʻprimo aetatis anno uel quocunque hostiam obtulerit'.[1] Zugleich aber folgt, dass das *κούρειον* bei der Einführung von Knaben, das *μεῖον* also bei der Einführung von Mädchen dargebracht wurde, wie dies bereits von Andern vermuthet worden ist, deren Annahme aber erst jetzt ihre Begründung gefunden hat.

Die Verordnung in dem ersten von Hierokles beantragten Beschluss geht also dahin, dass in Zukunft über die Aufnahme eines neuen männlichen Mitglieds erst im Jahre nach seiner Vorstellung die durch das Gesetz der Demotioniden vorgeschriebene Diadikasie erfolgen soll. Neu ist an der Urkunde die Verwendung des Ausdrucks Diadikasie von der Entscheidung der Phrateren, die mit dem technischen Sinne des Wortes nichts gemein hat und sich den schon bekannten Belegen für seinen uneigentlichen Gebrauch zur Seite stellt.[2] Die näheren Bestimmungen über das in Zukunft einzuhaltende Verfahren trifft das zweite Psephisma, das im Anschluss an die Vorschrift des ersten Beschlusses zwischen *εἰσαγωγή* und *διαδικασία* genau unterscheidet. Bei der ersteren findet nur

---

ruht, dass die Knaben *τριετεῖς ἢ τετραετεῖς* eingeschrieben wurden, ist schwer zu sagen.

1) Dies gegen Thumser S. 330 A. 1. Auch sein Versuch, nach Analogie der Worte *τῷ πρώτῳ ἔτει* das *τῷ ὑστέρῳ ἔτει* A 26 zu deuten ʻin dem der Geburt folgenden Jahre' S. 327 A. 9, thut der Sprache Gewalt an. Noch unzulässiger freilich ist die Meinung von Buermann, *τῷ πρώτῳ ἔτει ἢ* — könne mit *τῷ ὑστέρῳ ἔτει* gleichbedeutend sein.

2) *Att. Proc.* S. 475 A. 9. Der Versuch von Leist *der attische Eigentumsstreit* S. 25 f., den technischen Wortsinn auch für unsre Urkunde festzuhalten, ist nach Auffindung des zweiten Theils nicht mehr haltbar. Aber geradezu unverständlich ist, wie Caillemer im *Dictionnaire d. antiq. gr. et lat.* II p. 122 jenen technischen Sinn für die Mehrzahl der im Attischen Process und von Leist nachgewiesenen Fälle hat in Frage stellen können.

eine Voruntersuchung ἀνάκρισις statt, für die als Novum die Wahl der erforderlichen drei Zeugen aus dem Thiasos des Einführenden und die Formel des von diesen zu leistenden Eides verordnet wird B 13—20. 50—55. Detaillirtere Vorschriften werden für die Diadikasie gegeben (Z. 20—48), die ebenso klar gefasst, als wohl geordnet sind.

Von diesen bleibenden Einrichtungen aber wohl zu scheiden ist eine einmalige Massnahme, die im ersten Theile des ersten Beschlusses verfügt war. Im letzten Jahrzehnt des peloponnesischen Krieges war Dekeleia, das den Mittelpunkt der Phratrie Δημοτιωνίδαι bildete, in den Händen der Feinde gewesen. Es begreift sich, dass da das Gesetz der Phratrie, das die zur Einschreibung Gemeldeten sofortiger Diadikasie zu unterziehen gebot, vielfach ausser Uebung geblieben war. Darum der Beschluss das Versäumte nachzuholen, *αὐτίκα μάλα*, d. i. offenbar in derselben Versammlung, in welcher der Beschluss gefasst war; wer als zu Unrecht in die Phraterenliste eingetragen erfunden wird, soll gestrichen, und der, welcher ihn eingeführt hat, mit hundert Drachmen gebüsst werden (Z. 13—26). Darauf folgt die oben erörterte Bestimmung, die in Zukunft die Diadikasie erst im Jahre nach dem Opfer des κούρειον vorzunehmen verordnet. Hieran aber schliessen sich weitere Anordnungen, was im Falle der Appellation eines Ausgeschlossenen an die Demotioniden zu geschehen habe. Nach der Stellung, die diesen Anordnungen angewiesen ist, muss man geneigt sein, sie den die zukünftige Praxis regelnden Massnahmen zuzurechnen, zumal Z. 44 ein rückweisendes ταῦτα δ' εἶναι ἀπὸ Φορμίωνος ἄρχοντος folgt. Aber wie verhält sich diese Appellation εἰς Δημοτιωνίδας zu der im Ergänzungsbeschluss des Nikodemos vorgesehenen Berufung vom Spruche der Thiasoten εἰς τοὺς ἅπαντας φράτερας? Beide Instanzen als verschieden anzusehn, wie Pantazides und Tarbell in der That gewollt haben, muss, von allem andern abgesehn, schon darum misslich erscheinen, weil zu der zweifachen Appellation noch eine dritte an das Heliastengericht käme.[1]

1) *Att. Proc.* S. 760, wo [Demosth.] XLIII 14. 82 anzuziehen war.

Darum will Gilbert jetzt *Gr. St. A.* I² S. 216 A. 1 auch bei der Bestimmung Z. 26 ff. die einzelnen *θίασοι* als Subject verstanden wissen; ihre Erwähnung habe fehlen können, weil die genaueren Angaben des Gesetzes die Beziehung der Worte klar machten. Mit gleicher Motivirung versteht Wilamowitz den *οἶκος Δεκελειῶν*, der nach dem Gesetz der Demotioniden die Prüfung für alle in die Phratrie Eintretenden gehabt habe. Erst durch das Psephisma des Nikodemos sei das Gesetz dahin abgeändert worden, dass die Prüfung dem Dekeleerhause genommen und an den Thiasos eines jeden gewiesen, zugleich aber die Entscheidung der Gesammtheit der Phrateres, die nach dem ersten Beschluss im Falle einer Appellation erforderlich war, für alle Fälle vorgeschrieben worden sei. Zu dieser Auffassung, die für das Dekeleerhaus eine befremdliche Praerogative in Anspruch nimmt, will aber schon der Eingang des ersten Beschlusses wenig stimmen. Wenn Hierokles, der an jenes Vorrecht nicht gerührt haben soll, die sofort nachzuholende Diadikasie derer *ὁπόσοι μήπω διεδικάσθησαν κατὰ τὸν νόμον τὸν Δημοτιωνιδῶν* den gesammten Phrateres überträgt, so wird sie ihnen überhaupt zugestanden haben. Und noch weniger durfte Nikodemos seinem Antrage die Fassung geben *ὁ φρατρίαρχος μὴ πρότερον διδότω τὴν ψῆφον περὶ τῶν παίδων τοῖς ἅπασι φράτερσι πρὶν ἂν οἱ αὐτοῦ τοῦ εἰσαγομένου θιασῶται κρύβδην — διαψηφίσωνται*, wenn die Gesammtheit nicht schon vorher die Entscheidung gehabt hätte. Das Novum des Antrags kann also nur darin gelegen haben, dass aus leicht ersichtlichem Grunde die einzelnen Thiasoi zu einer ersten aber nicht endgültigen Abstimmung herangezogen wurden. Damit fällt auch Gilberts Auffassung zu Boden. Gegen alle Erklärungen aber, welche die im ersten Beschluss vorgesehene Appellation den bleibenden Massregeln zuzählen, spricht entscheidend der Umstand, dass sie nach dem unzweideutigen Wortlaut nur durch den zu erfolgen hat, dem die Zugehörigkeit zur Phratrie aberkannt ist, und diesen im Falle des Unterliegens die Busse trifft, während bei der regelmässigen Diadikasie der Einführende

es ist, der vom Spruch der Thiasoten an das Plenum zu appelliren und wenn er abgewiesen wird, die Strafe zu zahlen hat; ὅτου (ὧν) ἂν ἀποψηφίσωνται Z. 31 u. 38 kann nicht verschieden sein von dem ἀποδικασθεὶς in Z. 22. Diesem ausschlaggebenden Moment gegenüber verfängt weder die früher von Gilbert versuchte Entschuldigung mit Nachlässigkeit des Ausdrucks noch die verzweifelte Auskunft von Tarbell, den als Kind Abgewiesenen nachträglich als Erwachsenen appelliren zu lassen. Handelt es sich dagegen bei der Berufung εἰς Δημοτιωνίδας um ein Rechtsmittel gegenüber der einmaligen ausserordentlichen Diadikasie, so findet auch die hohe Busse von 1000 Drachmen ihre einzig natürliche Erklärung, während vorher ὁ εἰσαγαγὼν τὸν ἀποδικασθέντα nur mit 100 Drachmen gestraft ist und ebensoviel nach dem Psephisma des Nikodemos der εἰσάγων zu erlegen hat, der bei der Berufung vom Thiasos an das Plenum unterliegt. Und dass unter jener Voraussetzung die Bestellung der Demotioniden auch als Berufungsinstanz verständlich wird, weil sie die Correctur eines mehr summarischen Verfahrens durch eine gründlich vorbereitete Appellverhandlung ermöglicht, das hat Schöll ebenso richtig ausgeführt, wie er die Clausel ταῦτα δ' εἶναι ἀπὸ Φορμίωνος ἄρχοντος aus der Absicht erklärt, der im Vorausgehenden gestatteten Berufung jede rückwirkende Kraft zu nehmen. In ihrer Fassung ist allerdings diese Clausel durch die auf die Zukunft berechneten Vorschriften Z. 26—30 mitbedingt, die ihre Stelle zweckmässiger erst hinter jener gefunden hätten.

Eine Förderung unserer Einsicht in die Natur der Phratrienordnung hat die Urkunde der Demotioniden namentlich in doppelter Richtung gebracht. Einmal lehrt sie, dass die Phratrie in eine Anzahl von kleineren Verbänden, θίασοι zerfiel, denen wir nicht bloss das Dekeleerhaus, sondern auch ein Geschlecht Demotionidai zuzurechnen haben, falls es nicht bereits ausgestorben war. Jedenfalls hatte es die leitende Stellung in der Phratrie an jenes verloren, das darum für das im ersten Beschluss verordnete Appellverfahren die An-

wälte der Phratrie zu stellen hat. Zählen die *γένη* nicht den *θίασοι* zu, sondern stehn sie neben ihnen, so sind von den *θιασῶται* nicht verschieden die *ὀργεῶνες*, die neben den *ὁμογάλακτες* oder *γεννῆται* als gleichberechtigte Mitglieder der Phratrien in dem bekannten von Philochoros bewahrten Gesetz erscheinen, das sicherlich nicht bloss éiner Phratrie gegolten hat. Das Andere ist, dass der schon durch den Pachtvertrag der Dyaleis belegte locale Charakter der Phratrien neue und eclatante Bestätigung findet. Hierauf gründete Schöll in scharfsinniger Ausführung seinen Satz, dass seit Kleisthenes der Demos den Mittelpunkt der Phratrie gebildet habe. Voraussetzung dafür war die zuerst von Platner und Sauppe aus einer Aeusserung der Aristotelischen Politik abgeleitete und dann namentlich von Buermann eingehend begründete Lehre, dass Kleisthenes die Phratrien einer durchgreifenden Neuordnung unterzogen habe. Auffallenderweise fehlt es dieser Lehre auch heute nicht an Vertretern, wiewohl ihr durch das unzweideutige Zeugniss der neugefundenen *πολιτεία Ἀθηναίων* aller Boden entzogen ist. Gegenüber deren ganz präciser Angabe *τὰ δὲ γένη καὶ τὰς φρατρίας καὶ τὰς ἱερεωσύνας εἴασεν ἔχειν ἑκάστους κατὰ τὰ πάτρια*, die ein verschiedenes Verhalten gegenüber den Phratrien und den Geschlechtern vollkommen ausschliesst, kann die Stelle der Politik darum nicht in die Wagschale fallen, weil sie die Frage offen lässt, wieviel von den zur Förderung der Demokratie empfohlenen Massnahmen auf Rechnung des Kleisthenes kommt: *ἔτι δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα κατασκευάσματα χρήσιμα πρὸς τὴν δημοκρατίαν τὴν τοιαύτην, οἷς Κλεισθένης τε Ἀθήνησιν ἐχρήσατο βουλόμενος αὐξῆσαι τὴν δημοκρατίαν καὶ περὶ Κυρήνην οἱ τὸν δῆμον καθιστάντες. φυλαί τε γὰρ ἕτεραι ποιητέαι πλείους καὶ φρατρίαι καὶ τὰ τῶν ἰδίων ἱερῶν συνακτέον εἰς ὀλίγα καὶ κοινὰ καὶ πάντα σοφιστέον ὅπως ἂν κτλ.* Höchstens auf den Ausweg könnte man verfallen, die alten Phratrien durch Kleisthenes in unverändertem Bestande belassen, aber neue ihnen an die Seite gestellt zu denken.[1])

---

1) So zuerst Böckh *Heidelberger Jahrbücher* 1818 S. 316 = *Kl.*

Aber auch dieser Gedanke muss selbst abgesehen davon, dass er dem Wortlaut der Politikstelle nicht einmal gerecht wird, an der Zwecklosigkeit einer solchen Massnahme scheitern. Da die bürgerliche Vollberechtigung an die Theilnahme an den in den Phratrien gepflegten Culten gebunden war, so können die beiden untern Stände der Agroiken und Demiurgen wenigstens damals nicht mehr ausserhalb der Phratrien und Phylen gestanden haben, als Drakon allen denen politische Rechte verlieh, die eine Waffenrüstung zu beschaffen im Stande waren. Für die von Kleisthenes eingebürgerten Fremden aber werden die vorhandenen Phratrien Raum genug geboten haben. Je mehr ihm darauf ankam, die alte Volkstheilung ihrer staatlichen Bedeutung zu entkleiden, um so weniger konnte es in seinem Interesse liegen, die Phratrien in sein Reformwerk mit einzubeziehen. Schwerlich würde die Vermehrung der Phratrien überhaupt so vielen Glauben gefunden haben, wenn nicht mehrfache Gründe veranlassten, in ihnen kleinere Körperschaften zu erblicken, deren Mitglieder in lebendigem Zusammenhange mit einander standen. Diese Gründe sind besonders von Sauppe entwickelt und durch den Fund der Urkunden der Dyaleis und Demotionidai nur vermehrt worden. Wenn in dem Pachtvertrag des *κοινὸν Δυαλέων,* in welchem doch wohl zwei Phratrien vereinigt zu denken sind, beide Phratriarchen ebenso wie der Pächter dem einen Demos Myrrhinus angehören, in dessen Gebiet auch das verpachtete Grundstück liegt, und wenn die Phratrie der Demotionidai in ähnlichem Verhältniss zum Demos Dekeleia steht, so geht es doch unmöglich an, die Gesammtzahl der attischen Phratrien auf zwölf zu beschränken. Aber was man daraus für die Kleisthenischen Phratrien gefolgert hat, das hat schon für die vor-Kleisthenischen seine Gültigkeit[1]), auf die

---

Schriften VII S. 232 und jüngst namentlich Raeder *Athens politiske udvikling* (Christiania 1893) ekskurs 5.

1) Nur die Möglichkeit einer Vermehrung der Phratrien vor Kleisthenes finde ich bei Francotte *l'organisation de la cité Athénienne* p. 78 anerkannt, aber im Zusammenhang mit dem unannehmbaren Satz, dass

nun auch der weitere Schluss auszudehnen ist, den man aus der bekannten Aeusserung des Aischines auf die Zuordnung nichtadeliger Verbände zu den adeligen Geschlechtern gezogen hat. Indessen braucht man dem überlieferten Zahlenschematismus über die Eintheilung der alten Phylen mindestens für das oberste Theilungsglied der Phratrien die Glaubwürdigkeit um so weniger abzusprechen, als in ihrer anfänglichen Zwölfzahl die Tradition von der Zwölfzahl der attischen Städte die einfachste Erklärung findet. Auf eine Bestimmung des Zeitpunktes freilich, zu dem die Eröffnung der Phratrien für den Demos ihre Vermehrung und Erweiterung zur Nothwendigkeit machte, wird man immer verzichten müssen. Dagegen ist Kleisthenes den Phratrien gegenüber auch darin conservativ verfahren, dass er die Zugehörigkeit zu ihnen als Voraussetzung für Ausübung des Bürgerrechtes festhielt, die auch der Neubürger durch Eintritt nicht bloss in die neugeschaffenen Verbände der Demen und Phylen, sondern auch in die überkommenen Phratrien zu genügen hatte. Und diese Verpflichtung hat bis tief in das zweite Jahrhundert hinein in Kraft gestanden, wie die stehende Formel der Bürgerdiplome *καὶ εἶναι αὐτῷ γράψασθαι φυλῆς καὶ δήμου καὶ φρατρίας ἧς ἂν βούληται* beweist. Die Varianten, denen diese Formel noch um die Wende des vierten und dritten Jahrhunderts unterzogen worden ist [1]), zeigen, dass sie damals noch nicht zur Bedeutungslosigkeit herabgesunken war, wie auch bei den Rednern die Berufung auf das Zeugniss der Phrateren niemals fehlt, wo es sich um den Erweis familienrechtlicher Ansprüche handelt.

---

die Reform des Kleisthenes ihre weitere Vermehrung erleichtert habe, weil er ihnen den Charakter staatlicher Einrichtungen genommen habe.

1) Vgl. Dittmar in diesen Studien XIII S. 153 ff.

J. H. Lipsius.

Druck von J. B. Hirschfeld in Leipzig.

LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

O. RIBBECK H. LIPSIUS C. WACHSMUTH

SIEBZEHNTER BAND

Erstes Heft.

LEIPZIG
VERLAG VON S. HIRZEL
1895.

DE

CODICUM ISOCRATEORUM

AUCTORITATE

SCRIPSIT

ENGELBERTUS DRERUP.

Papyro Britannico orationis „de pace" reperto codicibus Isocrateis tractandis me dedi, cum neglectos fere cognovissem. Nam praeter Urbinatem a Martino atque Buermanno accurate examinatum codices vulgatos a Buermanno distinctos quidem, sed nullo modo absolutos vidi, necdum effectum, qua ratione codices, qui aetatem tulerunt, cohaererent. Atque primum codicis Urbinatis familia constituenda erat, quod ut assequerer, suadente I. Hermanno Lipsius, viro illustrissimo doctissimoque, ante annum in Italiam profectus non solum codicibus Vaticano *Δ* et Ambrosiano *E* conferendis operam dedi, sed etiam in codices *ΓΘΛΞ* inquisivi, cum codicis Scaphusiani *Z* excutiendi facultas in bibliotheca universitatis Lipsiensis mihi oblata sit. Sed quaestionem ad finem non perduxissem, nisi Buermanni opibus adiutus essem, cui hoc loco gratias ago quam maximas. Neque Kenyonis, viri humanissimi, obliviscar, qui nova de papyro Britannico libenti animo mecum communicavit. Quaestionem autem sic instituam, ut priore dissertationis parte Urbinatis familiam tractem et nonnulla de codicibus vulgatis addam, altera parte communi codicum servatorum archetypo probato codicum necessitudinem diiudicem.

PARS I.

A. De codicis Urbinatis familia.

Codex Urbinas 111 = Γ.

Postquam Martinus[1]) codicis Urbinatis CXI historiam diligenter tractavit, H. Buermannus[2]) toto codice accuratissime excusso in eius correctionibus examinandis summum acumen praestitit, ut iudicium de iis factum esse videatur. Ipse in hoc codice pervestigando nonnullos dies versatus cognovi, quam difficili munere Buermannus functus sit. Atque in universum Buermanno assentior, quamquam difficultate materiae considerata vix omnibus locis meo iudicio uti possum.

Unum addo: Buermannus correctores 1^b et 2 aliud exemplum etsi cum Urbinate artissime coniunctum adhibuisse collegit ex emendationum natura, quibus ubique fere veram Isocratis manum restitutam esse censet. Sed correctores illos in verbis corruptis expoliendis aliud exemplar adiisse concedere non possum. Argumento utor loco orationis „contra sophistas“ § 18, ubi corrector 1^b ad verbum q. e. *τελέως* in margine *τὸ τέλειον* addidit, quod ex communi vulgatae memoria sumptum est. Sed cum Urbinatis archetypum cum exemplari quodam, quod ad vulgatam propius accedit collatum fuisse ex verbis prima manu litteris uncialibus in margine adscriptis concludatur, hanc quoque varietatem ad archetypum ipsum refero, in quo eam in margine adnotatam fuisse puto.

1) M. Albert Martin: Le manuscrit d'Isocrate Urbinas CXI de la Vaticane. Description et histoire. Recension du Panégyrique. Paris 1881. In ephemeride: Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, fascicule vingt-quatrième.

2) H. Buermann: Die handschriftliche Überlieferung des Isocrates. II. Der Urbinas und seine Verwandtschaft. Berlin 1886.

Eodem modo explicanda sunt haec verba τοῖς ἄλλοις, quae corrector 2 in margine ad IV 6 πρότερον apposuit. Quod de ceteris quoque mutationibus valet: id enim pro certo habeo, correctorem archetypi in verbis illis discrepantibus in margine adscribendis non substitisse, sed etiam in textu quaedam correxisse, cf. IV 104: δι$\overset{\omega}{o}$ικοῦμεν *Γ* pr. Librarius autem ea praebere studuit, quae prima manu scripta in archetypo invenit, quod quidem ex variis lectionibus in margine additis apparet. Itaque loci, quibus verba a correctoribus 1^b et 2 mutata cum vulgata faciunt, ut

V 94. ην *Γ* pr.; που add. *Γ* corr. 2 *ΘΔΠ*.
147. τῆς *Γ* pr.; τῆς ἐν *Γ* corr. 2 *ΘΔΠ*.
IV 93. πεζῆς *Γ* pr.; τῆς add. *Γ* corr. 2 $ΘΔΘ^{α}Δ^{α}$.
122. ποθέσαι *Γ* pr.; ποθῆσαι *Γ* corr. 1^b *ΘΔ*.
162. ἑκατόμνως *Γ* pr.; ἑκάτομνος *Γ* corr. 1^b *Θ*,

eius correctoris indicium mihi praebent, qui Urbinatis archetypum perscrutatus est. Quo concesso Buermanni lex quodammodo infringitur, quae verba a correctoribus 1^b et 2 emendata eadem de causa qua quae primae manus sunt recipi iubet, nisi lectionum natura vetetur.

Codex Vaticanus 936 = *Δ*.

Codex bombycinus saec. XIV foliis 234, quae 23 cm. alta, 15 cm. lata sunt, duodeviginti Isocratis orationes eiusque epistulas continet atque Themistii orationes quasdam. Desunt, quae in codice Urbinate quoque omissae sunt, orationes „in Euthynum“ et „in Callimachum“ atque insuper oratio „de bigis“. Ad orationum autem ordinem, quem ab Urbinate discrepantem Buermannus[1] indicavit, addendi videntur foliorum numeri, qui sunt hi:

Helena f. 1^a; Euagoras f. 6^a; contra sophistas f. 12^b; Busiris f. 14^b; ad Demonicum f. 18^b; ad Nicoclem f. 23^a; Nicocles f. 27^b; de pace f. 33^b; Aegineticus f. 46^a; Trapeziticus f. 51^a;

1) H. Buermann: Die handschriftliche Überlieferung des Isocrates. I. Die Handschriften der Vulgata. p. 4. Berlin 1885.

in Lochiten f. 57[a]; Archidamus f. 59[a]; Areopagiticus f. 70[a]; Plataicus f. 78[b]; Philippus f. 85[a]; Panathenaicus f. 100[a]; Panegyricus f. 127[a]; de permutatione f. 145[b]—183[b].

Sequuntur Themistii orationes, quarum plenas inscriptiones reddo:

184[a] *Θ]εμιστίου σοφιστοῦ καὶ ἐπάρχου λόγος περὶ τῶν ἠτυχηκότων ἐπὶ οὐάλεντος,* i. e. Dd. (= Dindorfii) VII.

190[a] *Τ]οῦ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς εἰρήνης οὐάλεντι* = Dd. X.

194[b] *Θ]εμιστίου προτρεπτικὸς οὐαλεντινιανῷ νέῳ* = Dd. IX.

197[b] *Τ]οῦ αὐτοῦ ὑπατικὸς εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἰοβιανόν* = Dd. V.

200[b] *Ε]ἰς τὸν αὐτοκράτορα κωνσταντῖνον* (sic A pro *κωνστάντιον*) = Dd. IV.

211[b] *Π]ρὸς τὸν ἀξιώσαντα* [*τοὺς ἀξιώσαντας* A] *λέγειν ἐκ τοῦ παραχρῆμα* = Dd. XXV.

[Hic fortasse oratio „*περὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐγκωμιάσαντος αὐτὸν πρὸς τὴν γερουσίαν χαριστήριος* = Dd. II, quam Bekkerus enotavit, inserta est, cum oratio „*πρὸς τοὺς ἀξιώσαντας λέγειν ἐκ τοῦ παραχρῆμα*" apud Dindorfium duas tantum paginas expleat. Equidem titulum orationis non animadverti, neque amicus Schneemannus, qui postmodo librum inspexit, eum repperit.]

219[a] *Ε]ἰς τοὺς σοφιστὰς τοῦ αὐτοῦ* i. e. *προτρεπτικὸς νικομηδεῦσιν εἰς φιλοσοφίαν* = Dd. XXIV, quae oratio in f. 222[b] abrumpitur his verbis: *καὶ ἐκείνων ἀπολωλότων.*

Themistii orationes excipiunt Isocratis epistulae, quae eodem ordine atque in codice *Γ* in foliis 223—234 exstant.

Quaterniones, quibus codex compositus est, octona constanter folia complectuntur duobus exceptis (f. 57—62 et 71—76), quorum uterque sena folia habet. Ultimi autem, qui ad Isocratis orationes attinet inde a f. 181 quaternionis tria tantum folia reliquis excisis scripturam exhibent. Themistii orationes, quae ab Isocrate separandae sunt, quinque quaternionibus continentur, cum Isocratis epistulae duorum quaternionum duodecim folia occupent. Folia vacua hic quoque postea excisa sunt.

Codicis litterae ubique sibi constant; sed cum tres illae partes propter quaterniones dissociatos inter se seiungi debeant, Themistii orationes inter Isocratis orationes et epistulas interiectas esse opinor eo tempore, quo liber conglutinatus est. Involucrum autem codici datum est temporibus papae Pauli V. Borghesii (1605/21), quod ex principum illorum signo (aquila et grypho) impresso patefit. Quo facto folia in superiore angulo dextro numeris notata esse verisimile est, cum eum iam ordinem sequantur, quem nunc in codice deprehendimus.

Initio libri ante Isocratearum orationum quaterniones duo folia chartacea inveniuntur, quorum posterius haec verba exhibet: „C. garatonus | Sermones Isocratis ac Themisti | Saec. XIV | 936“ et in inferiore margine „Sermones hysocratis atque temystij“; in priore folio Isocratearum orationum index cum nota „multi pretii codex“ H. Amatii manu compositus legitur.

Librarius, qui codicem exaravit, inscriptiones atque primam quamque partium maiorum litteram rubricatori supplendas reliquit. Is autem non nisi in prioribus Isocratis orationibus munus suum absolvit, quo effectum est, ut in Themistii quoque orationum titulis prima ubique littera desideretur.

Correctorum quattuor manus secernendae sunt; sed de his agere non licet, antequam constituerimus, ex quo fonte codex Vaticanus originem duxerit, quia hoc probato de correctionum pretio inter nos facilius conveniet.

Iam ex Bekkeri editione innotuerat codicem Vaticanum Δ artissimis vinculis cum codice Urbinate cohaerere, cum apud Bekkerum [1]) haec inveniantur: „communem huius cum Urbinate originem arguit communis in extrema antidosi lacuna“. Ex eodem autem archetypo Vaticanum codicem derivatum esse atque codicem Urbinatem, confirmabat consensus lectionum, cum causae deficere non viderentur, quae impedirent, quominus codicis Vaticani origo ad ipsum Urbinatem referretur. Quae causae erant hae:

1) Oratores attici ex recensione Immanuelis Bekkeri. Tom. II. Isocrates. p. 3. Berol. 1823.

1. orationum ordo, quo codex Δ a codice Γ distat;

2. oratio „de bigis“ omissa;

3. lectiones quaedam, quibus codex Vaticanus ab Urbinate discedere et interdum solus veram Isocratis manum servare videbatur. Attamen difficile non est intellegere, quo modo haec differentia orta sit.

Etenim ordinis orationum dissensus non ita gravis est, ut explicari non possit, cum ordinem sic videamus mutatum: Euagora et Busiride inter se commutatis oratio „de pace“ locum occupavit ante Archidamum, Areopagiticum, Plataicum, qui Philippum, Panathenaicum, Panegyricum praecedunt. Inter Aegineticum et orationem „in Lochiten“ primum orationes „de permutatione“ et „de bigis“ omissae sunt, quarum priorem quidem librarius in fine libri addidit; tum reliquae orationes: Aegineticus, Trapeziticus, in Lochiten inter orationem de pace et Archidamum insertae sunt. Sed id certe negari nequit, semper triadas quasdam orationum priorem ordinem servasse, sicut: ad Demonicum, ad Nicoclem, Nicoclem; Archidamum, Areopagiticum, Plataicum; Philippum, Panathenaicum, Panegyricum. Quocum si conferas ea, quae de codice Θ et Photii libro inter se coniunctis in altera dissertationis parte exposui, facile mihi concedes diversitatem librarii cuiusdam libidine exsistere potuisse.

Quacum orationum ordinis perturbatione videtur conexa esse oratio „de bigis“ omissa. Orationis enim „de permutatione“ finem inde a verbis § 320 *καταλύσω τὸν λόγον* atque orationis „de bigis“ initium usque ad verba § 3 *τὰς κοινὰς αἰτίας* uno archetypi folio interciso ab Urbinatis librario neglecta esse satis notum est. Atque fine orationis „de permutatione“ in codice Urbinate a correctore quarto ex vulgatae quodam exemplari in margine adscripto, orationis „de bigis“ principio supplendo locus non est relictus. Quae cum ita se habeant, mirari non licet, quod codicis Vaticani librarius extremam partem orationis „de permutatione“ omisit, quam corrector secundus postea subiunxit, praesertim cum librarius verba a correctore quarto in codice Urbinate mutata in prioribus

quidem orationibus plane neglexerit. Quamobrem oratio „de bigis“, quae primum omittenda erat, postea oblivioni data est, quocum plane conveniunt correctiones quartae manus in codice Urbinate, quae ad orationem „de bigis“ primum quidem praeteritam non recurrit.[1])

Tertia quoque causa cadit, cum differentiae codicis Vaticani ex ipso Urbinate explicentur. Orationes IX et X quidem, in quibus Bekkerus magnam varietatum copiam indicavit, non contuli, sed sufficit oratio XIII, quam Bekkerus quoque excussit. Qua in oratione codex Vaticanus his locis ab Urbinate discrepare videbatur:

§ 4. *Δ* *ἠμφισβήτησαν* = *Λ*: *Γ* secundum Bekkerum *ἠμφεσβήτησαν*; habet autem: *ἠμφ·σβήτησαν* pr.; *ι* in ras. 1 litt. corr. 1[b].

§ 9. *Δ* *τῶν μισθῶν*: *Γ* *τοῦ μισθοῦ* pr. = *ΘΛ*; *τῶν μισθῶν* litt. unc. in mg. add. pr.

§ 12. *Δ* *πολιτικοῦ*: *Γ* *ποιητικοῦ* pr.; *πολιτικοῦ* litt. unc. in mg. add. pr.

§ 15. *Δ* pr. *χρησιμωτέρως* [in mg. add. 2 *γρ. φρονιμωτέρως*]: *Γ* *φρονιμωτέρως* pr.; *χρησιμωτέρως* litt. unc. in mg. add. pr.

§ 19. *Δ* pr. *ὑπόσχεσιν* [in mg. add. 2 *γρ. ὑπόθεσιν*] = *Γ*, qui non habet *ὑπόθεσιν* [= *ΘΛ*], sed ipse *ὑπόσχεσιν*.

§ 21. *Δ* pr. *συμπαρ* . . . . . . *σασθαι* [*συμπαρασκευάσασθαι* (= *ΘΛ*) in ras. corr. 2]: *Γ* *συμπαρακελεύσασθαι*, quod cod. *Δ* prima manu exhibuisse videtur.

Quibus causis reiectis codicem Vaticanum *Δ* ex codice Urbinate effluere potuisse non negabimus, quod idem iam Buermannus propter lacunam in fine orationis „de permutatione“ contendit (I p. 3).

Sed restat sane varietas lectionum, quae primo quidem obtutu codicis Vaticani originem ad archetypum potius Urbinatis referre videatur. Comparanti mihi hanc discrepantiam in orationibus II, IV 51/99, VIII, XIII eae lectiones in censum

---

1) Buermann II p. 18.

non venerunt, quae correctionibus in Urbinate repertis expediebantur. Neque in ea diversitate haesi, quae librariorum libidini danda attinet ad ν, quod dicitur ἐφελκυστικόν, ad ι subscriptum vel adscriptum, ad elisionem, accentum, spiritum.

Ex diversis autem lectionibus primum eae abiciendae sunt, quae in orationum partibus in antidosi repetitis semel vel in ipso orationum contextu vel in oratione „de permutatione" inveniuntur. Eae enim orationum II, IV, VIII partes, quae in antidosi codicis Γ primis tantum atque ultimis verbis significantur, in codice Vaticano plene exscriptae ex ipsis codicis Urbinatis verbis pendent, quod infra docebo. Qua de causa iis locis, quibus vel Δ vel Δ^{α} (i. e. Δἀντιδόσεως) cum Urbinate faciunt, scriptura codicis Δ^{α} aut Δ ab Urbinate diversa a librario corrupta est neque quidquam ideo ponderis habet. Quae varietates his locis leguntur:

II 17. γίγνου ΓΔ^{α}: γίνου Δ = Λ. 23. ποιεῖσθαι ΓΔ^{α}: ποιεῖεῖσθαι Δ. 24. διανοίας καὶ νομίζειν ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας om. Δ^{α} pr.; in ras. 9—10 litt. add. 2. 32. ὁ μὲν γὰρ θνητὸς, ἡ δ' ἀθάνατος om. Δ^{α} pr.; in mg. add. 2. 36. βασιλεῖς ΓΔ = Θ^{α}: βασιλέας Δ^{α} = ΛΠ. 36. μέμνησο ΓΔ: μέμνηστο Δ^{α}. 37. πράξεις ΓΔ^{α}: πράξης Δ.

IV 55. ὑπὸ τῇ καδμείᾳ ΓΔ^{α}: τῇ om. Δ pr., s. v. add. 2. 60. κατέστη ΓΔ: κατέστημεν Δ^{α}. 61. μεσσήνην ΓΔ: μεσήνην Δ^{α} = ΘΛΘ^{α}. 65. περὶ μὲν τῆς ἐν τοῖς ΓΔ: τῆς ἐν om. Δ^{α}. 65. ἄν τις ΓΔ^{α}: om. Δ pr., s. v. add. 2. 68. νομίζοντες ΓΔ^{α}: om. Δ pr.; δοκοῦντες in mg. add. 3. 70. προσοικοῦντες ΓΔ^{α}: προσηκοῦντες Δ. 74. κατακεχρῆσθαι ΓΔ^{α}: κεχρῆσθαι Δ. 76. ἀπέλαυον μὲν ΓΔ: ἀπέλαβον μὲν Δ^{α}. 77. τὰς ἀλλήλων ΓΔ^{α}: τὰς ἄλλων Δ. 78. ἀλλ' ἀπ' ὀλίγων συνθημάτων om. Δ pr.; in mg. add. 2. 83. ὑπὲρ ΓΔ: οἵ περ Δ^{α}. 84. ἐκείνων ΓΔ^{α}: ἐκεῖνοι Δ = ΘΛΘ^{α}Λ^{α}. 86. ἔφθησαν ΓΔ^{α}: ἔφθασαν Δ. 96. οἷοί τ' ἦσαν ΓΔ: οἷ τ' ἦσαν Δ pr., corr. 2.

VIII 27. ὑμετέρας ΓΔ: ἡμετέρας Δ^{α}. 29. βιαζώμεθα ΓΔ: βιαζόμεθα Δ^{α}. 35. προῃρημένων ΓΔ^{α}: προ · ρημένων Δ (ras. non expleta). 38. τοῖς βαρβάροις Γ pr. = Δ^{α}, τοὺς βαρβάρους Γ corr. 4: τοῦ (?) βαρβάρους Δ pr., τοὺς βαρβάρους

corr. 3. 38. *χρήσωμαι* $\Gamma\Delta^{\alpha}$: *χρήσομαι* $\Delta = \Lambda\Pi\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$. 38. *ὥσπερ περὶ* $\Gamma\Delta^{\alpha}$: *περὶ* om. Δ pr., s. v. add. 1 (?). 38. *ὑμᾶς* ΓΔ: *ἡμᾶς* Δ^{α}. 47. *ὅσο·* Γ pr. (*ὅσω*?), *ὅσων* corr. 4 = Δ^{α}: *ὅσω* Δ. 51. *ὀλιγαρχικοὺς ὄντας* $\Gamma\Delta^{\alpha}$: *ὄντας* om. Δ. 55. *ἐκεῖ σοφωτέρους* ΓΔ: *ἐκεῖσε σοφοτέρους* Δ^{α}. 134. *ἐκεῖνο καταμαθόντες ὅτι μιᾶς μὲν* om. Δ pr.; in mg. add. 1[a]. 137. *ἄξουσιν* $\Gamma\Delta^{\alpha}$: *ἕξουσιν* Δ. 137. *εἴδωσιν* ΓΔ [*εἰδῶσιν* Bl.]: *ἴδωσιν* $\Delta^{\alpha} = \Lambda\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$.

Quomodo dimidiae fere lectionum differentium parti auctoritas detracta est, quarum nonnullas certe absque hoc argumento librarii errori haud facile adscripsisses. Inter eas autem, quae restant, permultae sunt, quas librarii socordiae deberi manifestum est:

II 19. *δεδαπανημένων* Γ: *δαπανημένων* Δ pr., *δε* add. corr. 2. 24. *πρὸς ἑαυτὸν* Γ: *πρὸς σεαυτὸν* Δ = ΛΠ. 44. *ἔσπουσαν* Γ pr., *ἔσπευσαν* corr. 2: *εὔσπευσαν* Δ. 47. *λοιδορουμένους* Γ: *λοιδορομένους* Δ pr., corr. 3. 49. *ἀκουστοὺς* Γ: *ἀκουστὸς* Δ pr., *ἀκουστὰς* corr. 3 (cf. *θεατοὺς*).

IV 97. *αὐτοὶ σωθήσεσθαι* Γ: *αὐτοῖς ὠθήσεσθαι* $\Delta\Delta^{\alpha}$ pr., corr. 2.

VIII 7. *ἡμεῖς* Γ: *ὑμεῖς* Δ, cf. *γενώμεθα*. 9. *ὑμᾶς* Γ: *ἡμᾶς* Δ, cf. *συνεληλύθατε*. 15. *ἣν μὴ καὶ* Γ: *ἣν καὶ μὴ* Δ [ubi *μὴ* ad *βουλευσώμεθα* referendum est, non ad *περὶ τῶν λοιπῶν*. Exempla autem transmutationis verborum postea correctae in Δ haec sunto: IV 62. $\overset{\beta}{\text{οὖσαν}}$ $\overset{\alpha}{\text{αἰτίαν}}$ pro *αἰτίαν οὖσαν*; 98. $\overset{\beta}{\text{εἰπεῖν}}$ $\overset{\alpha}{\text{ἐστι}}$ pro *ἐστὶν εἰπεῖν*]. 56. *πλημμελείας* Γ: *πλημελείας* $\Delta\Delta^{\alpha}$. 62. *ὑμῖν* Γ: *ἡμῖν* Δ, cf. *ἀποκρίσεως . . ἀρεσκούσης*. 85. *προστείων* Γ pr., corr. 2: *προαστίων* Δ pr., corr. 1[a]. 88. *ληξιαρχικὰ* Γ: *ληξειαρχικὰ* Δ. 89. *ἀντηλλαγμένοι* Γ: *ἀντηλαγμένοι* Δ. 95. *ἑπτακοσίοις* Γ: *ἑπακοσίοις* Δ. 95. *ἔτεσιν* Γ: *ἔετεσιν* Δ. 106. *εὑρήσετε* Γ: *εὑρήσεται* Δ. 107. *οὐχ οὕτω* Γ: *οὕτω οὐχ οὕτω* Δ pr.; *οὕτω* priore loco expunctum. 128. *ὥστ'* Γ: *ὥσστ'* Δ. 132. *συναγαγὸν* Γ pr., *συναγαγὼν* corr. 1: *συναγωγῶν* Δ.

XIII 5. δ' οὐδεπώποτε Γ: δ' οὐπώποτε Δ. 17. τὸν μὲν μαθητὴν $Γ^α$: τὸν μὲν μαθητεῖν $Δ^α$, cf. τὸν δὲ διδάσκαλον.

Supersunt hae lectiones:

II 4. τὸν τῶν τυράννων Γ: τὸν om. Δ (cf. τὸν τῶν ἰδιωτευόντων). 9. προσήκειν αὐτοῖς Γ: αὐτοῖς om. Δ. 35. βουλεύσει Γ: βουλεύσῃ Δ = ΔΠ.

IV 61. πόλιν τὴν Γ: πόλιν τῶν Δ = Λ.

VIII 9. ὥσπερ δ' ἤδη Γ: ὡς δ' ἤδη Δ. 22. διὰ πρεσβείας ῥᾳδίως Γ: ῥᾳδίως διὰ πρεσβείας Δ. 92. ἃ καὶ Γ: καὶ om. Δ pr., add. corr. 1^a. 103. τοὺς δὲ χρωμένους ἀπολλυούσαις om. Δ pr.; s. v. add. 1^a.

XIII 2. προγινώσκειν Γ: γιγνώσκειν Δ pr., προ s. v. add. corr. 2. 16. ἐφ' ἑκάστῳ Γ: ἀφ' ἑκάστων Δ pr., ῳ corr. 3. 20. δυναμένου Γ: δυναμένους Δ = ΘΛ pr.

Sed ne in his quidem ulla lectio talis est, ut codicis Vaticani fontem ab Urbinate diversum sumere cogat, praesertim cum eiusdem generis varietates inter eas, quas modo commemoravi, reiciendae essent. Quapropter nihil impedit, quin codicis Vaticani originem ad Urbinatem redire censeamus, quocum totius sermonis congruentia codicem Δ comparat.

Firmissimum tamen argumentum ex verbis in Urbinate correctis peto, quia codicem Vaticanum ex ipso Urbinate pendere liquet, si non solum correctorum 1, 1^b, 2, quos codicem Γ ex ipsius archetypo correxisse demonstravi, sed etiam ceterorum: 1^a, 3, 4, qui Urbinatem cum codicibus vulgatae memoriae contulerunt, vestigia in codice Vaticano inveniuntur. Quod cum optime mihi cesserit, sed ita quidem ut librarium in correctionibus codicis Urbinatis recipiendis nunc hac, nunc illa ratione usum esse viderem, uberius de hac re agere operae pretium est.

Et correctorum 1 et 1^b quidem omnes fere mutationes in codicis Vaticani textu leguntur duobus locis exceptis, quibus lectiones, quas prima Urbinatis manus exaravit, in codice Vaticano iniuria probatae sunt: II 89. θρυλλοῦσιν Γ pr. $ΔΘ^α$: θρυλοῦσιν Γ corr. 1^b $ΘΛΔ^α$; IV 69. κατόρθωσαν Γ pr. Δ: κατώρθωσαν Γ corr. 1^b ΘΛ. Addo eiusdem orationis locum

§ 57, quo verbum q. e. ἀξιοῖν prima manu in Γ scriptum in Δ^α, ἀξιοῦντας autem, quod rectissime corrector 3 restituit, in Δ reperitur. Postquam etiam unum illud scholium, quod Buermannus (II p. 8) ex Urbinate attulit, in codice Vaticano in margine adscriptum esse notavi, paucis exemplis emendationes correctoris 1^b in codicem Vaticanum receptas illustrabo:

IV 85. ἐφιλονίκησαν Γ pr.: ἐφιλονείκησαν corr. 1^b = ΔΔ^α. 93. στρατείας Γ pr.: στρατιᾶς corr. 1^b = ΔΔ^α. 96. ἐμπιπραμένους Γ pr.: ἐμπιμπραμένους corr. 1^b = ΔΔ^α.

VIII 45. ἡμετέρων Γ pr.: τῶν add. 1^b = ΔΔ^α. 121. οιπερ Γ pr.: ὅ·περ corr. 1^b = Δ. 134. δίττους Γ pr.: δ' ἥττους corr. 1^b = ΔΔ^α.

XIII 1. καὶ μείζους Γ pr.: μὴ s. v. add. 1^b = Δ. 18. τελείως Γ pr.: τὸ τέλειον in mg. add. 1^b = Δ.

Non minore cura librarius correctoris 2 mutationes respexit, cum omnes fere textum depravatum sanaverint, quarum graviores lectoris hic oculis subicio:

II 5. χρῆν Γ pr.: ἐχρῆν corr. 2, Δ = Α. 16. πολιτιῶν Γ pr.: πολιτειῶν corr. 2, Δ. 38. βελτείω Γ pr.: βελτίω corr. 2, ΔΔ^α. 44. ἔσπουσαν Γ pr.: ἔσπευσαν corr. 2 = εὔσπευσαν Δ. 46. φθουσι Γ pr.: φθονοῦσι corr. 2, Δ.

IV 51. φιλοτιμομένους Γ pr.: ου ex ο corr. 2, ΔΔ^α. 54. παλείψω Γ pr.: παραλείψω corr. 2, ΔΔ^α. 59. οὐ γὰρ παρὰ μικρὸν ἐποίησαν propter homoeot. om. Γ pr.: in mg. add. 2, ΔΔ^α. 59. προσδοκίσας Γ pr.: προσδοκήσας corr. 2, ΔΔ^α. 64. ἐφρόνισα Γ pr.: ἐφρόνησα corr. 2, ΔΔ^α. 67. ἀρχικωτα Γ pr.: ἀρχικώτατα corr. 2, ΔΔ^α. 74. παραλεῖφθαι Γ pr.: παραλελεῖφθαι corr. 2, ΔΔ^α. 76. ἀπελαυομεν Γ pr.: ἀπέλαυον μὲν corr. 2 = Δ (ἀπέλαβον μὲν Δ^α). 77. ἢ om. Γ pr.: add. 2, ΔΔ^α. 86. κινδυνεύειν Γ pr. = Θ^α: κινδυνεύσειν corr. 2, ΔΔ^α = ΘΑΔ^α. 88. στρατείας Γ pr.: στρατιᾶς corr. 2, ΔΔ^α. 91. τύχειν Γ pr.: τύχην corr. 2, ΔΔ^α. 93. καὶ πεζῆς Γ pr.: τῆς add. 2, ΔΔ^α = ΘΑΘ^αΔ^α. 96. ἐρήμη Γ pr.: ἐρήμην corr. 2, ΔΔ^α. 99. στρατείας Γ pr.: στρατιᾶς corr. 2, ΔΔ^α.

VIII 10. ὑμᾶς Γ pr.: ἡμᾶς corr. 2, Δ. 10. βούλεσθε Γ pr.: ἠβούλεσθε corr. 2, Δ. 15. ἃ om. Γ pr.: in fine versus

add. 2, Δ. 25. ποιήσομεν Γ pr.: ποιήσωμεν corr. 2, $Δ^α$. 26. οὐδὲν δὲ Γ pr.: τούτων add. 2, $ΔΔ^α$ = Δ. 36. νῦν δέδοικα Γ pr.: δὲ s. v. add. 2, $ΔΔ^α$. 39. γεμούσας Γ pr.: γεμούσαις corr. 2, $ΔΔ^α$. 43. οἱ μὴ Γ pr.: εἰ μὴ corr. 2, $ΔΔ^α$. 44. δεῖ Γ pr.: δεῖν corr. 2, $ΔΔ^α$. 45. ἀγανακτο˜μεν Γ pr.: ἀγανακτῶμεν corr. 2, $ΔΔ^α$. 71. ἑτέροις Γ pr.: ἑτέρους corr. 2, Δ. 73. ταῦτ' ἔχω Γ pr.: ταῦτα ἔχω corr. 2, Δ. 75. καταστάσης Γ pr.: καταστάσεως corr. 2, Δ. 84. στρατειαν Γ pr.: στρατιὰν corr. 2, Δ. 91. τοὺς τοιούτους Γ pr.: τοὺς τοιούτοις corr. 2, Δ. 96. ἐποίησαν Γ pr.: ἐνεποίησαν corr. 2, Δ. 101. αὐτοῖς γεγενῆσθαι τῶν συμφορῶν, ὅτε τὴν ἀρχὴν om. Γ pr. propter homoeot.: in mg. add. 2, Δ. 104. μισηθεν Γ pr.: μισηθέντες corr. 2, Δ. 116. τ(·πολ· τούτωι Γ pr.; τὰ πόλη τούτωι corr. 2: τ·πόλη τούτωι Δ pr.; τω πόλη τούτωι in ras. corr. 1^a(?). 125. ὃν et τῶν ἄλλων ἄρχειν om. Γ pr. propter homoeot.: add. 2, Δ. 142. τῶν πολεμίων Γ pr.: τῶν πολέμων corr. 2, Δ.

XIII 3. καὶ ταυτης της ἐπιστημης ευδαιμονες γενήσονται om. Γ pr., litt. unc. in mg. add. pr.: καὶ διὰ τῆς αὐτῆς κτλ. corr. 2, Δ.

At mutationes a ceteris correctoribus profectas non nisi raro in codice Vaticano invenies. Varietates enim, quas librarius ipse litteris uncialibus in margine adnotavit, in orationibus II et XIII septem tantum locis probatae sunt:

II 11. βασιλεῦσι Γ pr.: βασιλεύουσιν litt. unc. in mg. add. pr. = Δ. 13. καὶ τῶν ἄλλων Γ pr.: καὶ τῶν ἀπόντων litt. unc. in mg. add. pr. = Δ. 29. χαίρειν Γ pr., διατελεῖν litt. unc. in mg. add. pr.: χαίρειν in lacuna add. Δ corr. 2; χαίρειν $Δ^α$ pr., διατελεῖν in mg. add. 1.

XIII 3. καὶ ταυτης της ἐπιστημης ευδαιμονες γενήσονται Γ om. pr.: litt. unc. in mg. add. pr., καὶ διὰ τῆς αὐτῆς κτλ. corr. 2 = Δ. 9. τοῦ μισθοῦ Γ pr.: τῶν μισθῶν litt. unc. in mg. add. pr. = Δ. 12. ποιητικοῦ Γ pr.: πολιτικοῦ litt. unc. in mg. add. pr. = Δ. 15. φρονιμωτέρως Γ pr.: χρησιμωτέρως litt. unc. in mg. add. pr. = Δ pr.

Contra in iisdem orationibus huius generis correctiones novies neglectae sunt.

Correctoris 1^a autem, qui Buermanno teste codicem Urbinatem in prioribus orationibus cum vulgato exemplari comparavit, indicia duobus his locis tenemus:

XIII 10. *πραγμάτων* Γ pr.: *γραμμάτων* in mg. add. 1^a = Δ. 10. *ὅσον* om. Γ pr.: in mg. add. 1^a = Δ.

Neque saepius ut correctorem tertium Urbinatis in codice Vaticano deprehenderem, mihi contigit, cum in iis, quas spectamus, orationibus his novem lectionibus totus exhaustus sit, quarum quinque in una illa oratione quarta, quae paenultimum in codice Δ locum obtinet, occurrere memoro:

II 11. *ὧν* Γ pr.: *ἃ* corr. 3 = Δ. 21. *οἰκειαν* Γ pr.: *οἰκεῖα ἂν* corr. 3 = Δ.

III 2. *ὁ μέγιστος* Γ pr.: *ὁ μεγίστην* corr. 3 = Δ.

XIII 9. *παραλειπειν* Γ pr.: *παραλιπεῖν* corr. 3 = Δ.

IV 57. *ἀξιοῦν* Γ pr. (= $Δ^α$): *ἀξιοῦντας* corr. 3 = Δ. 62. *ἄξιον* Γ pr.: *ἀξιοῦν* corr. 3 = $ΔΔ^α$. 83. *ἧς* vel *ἣν* om. Γ pr.: *ἣν* in mg. add. 3 = $ΔΔ^α$. 99. *ἀξιωθεῖμεν, ἀναγκασθεῖμεν* Γ pr.: *ἀξιωθείημεν, ἀναγκασθείημεν* corr. 3 = $ΔΔ^α$.

Maxime denique notanda est ratio, quam librarius correctionum quartae manus Urbinatis habuit, quas miro quodam modo in prioribus orationibus spreverat. In or. II. 31 enim in cod. Γ post *διὰ τὴν* librarii errore verba q. s. *σὴν ἐπιμέλειαν* exciderunt, quae corrector quartus in rasura supplevit. Quae quamvis necessaria sint, a Vaticani librario non utique probata sunt, cum et ipse haec verba primum omissa in margine adscripserit. Atque cum in or. III, quantum quidem contuli, unam correctionem haud dubie recipiendam invenerim: § 8 *μετὰ τοῦ* Γ pr.: *μετὰ τούτου* corr. 4 = Δ, oratio „contra sophistas" his emendationibus omnino caret. Sed postquam in oratione „de pace" non nisi duo haec correctoris quarti testimonia repperi: § 16. *πρὸ χίους* Γ pr.: *πρὸς χίους* corr. 4 = Δ, et § 137. *ποιήσωσι* Γ pr.: *ποι . . ῶσι* corr. 4 = Δ ($ΔΘ^αΛ^α$), lectionum primae manus conservandarum studium in Panegyrico abiectum esse cognovi. Ubi omnes correctoris quarti mutationes Urbinatis memoriam loco moverunt, duobus locis exceptis (§§ 84 et 97), quibus vulgatae correctoris

lectiones in margine additae sunt: IV 51. *ὑποθέμενος* Γ pr., *ἐρεῖν* in mg. add. 4: *ὑποθέμενος ἐρεῖν* Δ (= ΘΛ). 61. *κατῆλθον* Γ pr. (= Θ^{α}), *μὲν* s. v. add. 4: *κατῆλθον μὲν* ΔΔ^{α} (= ΘΛΛ^{α}). 66. *τῶν πρὸς τοὺς* Γ pr. (= $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$): *τῶν πρότερον πρὸς τοὺς* in mg. corr. 4, ΔΔ^{α} (= Θ). 68. *κρατήσειν* Γ pr., *ἐπι* s. v. add. 4: *ἐπικρατήσειν* ΔΔ^{α} (= ΘΛ$\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 73. *ἀλλὰ διὰ* Γ pr., *καὶ* s. v. add. 4: *ἀλλὰ καὶ διὰ* ΔΔ^{α} (= ΘΛ$\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 73. *τοῖν πολέοιν* Γ pr., *ταύταιν* (= ΛΛ^{α}) s. v. add. 4: *τοῖν πολέοιν ταύταιν* ΔΔ^{α}. 83. *πόλιν* Γ pr., *στρατεύσαντες* add. 4: *πόλιν στρατεύσαντες* ΔΔ^{α} (= ΘΛ). 84. *ἐποίησαν* Γ pr. Δ pr. Δ^{α} pr.: *γρ. κατέλιπον* (= ΘΛ) in mg. add. Γ corr. 4, Δ corr. 1, Δ^{α} corr. 1. 91. *ἡμέτεροι* Γ pr., *πρόγονοι* in mg. add. 4: *ἡμέτεροι πρόγονοι* ΔΔ^{α} (= ΘΛ). 96. *κινδυνεύωσιν* Γ pr.: *κινδυνεύσωσιν* corr. 4, ΔΔ^{α} (= ΘΛ$\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 97. *ἐμέλλησαν* Γ pr., *λ* eras.; *ἐτόλμησαν* in mg. add. 4: *ἐμελέτησαν* Δ pr., *ἐμέλησαν* Δ^{α} pr.; *γρ. ἐτόλμησαν* (= ΘΛ$\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$) in mg. add. Δ corr. 1, Δ^{α} corr. 1. 99. *δειν·* Γ pr.: *δεινότατα* corr. 4, ΔΔ^{α} (= Θ).

Nihil aliud in „antidosi“ exspectandum erat, ubi omnes illae lectiones, quas modo ex Panegyrico notavi, reperiuntur; quibus repetendis supersedeo. Accedunt ex orationibus II, XIII, VIII haud paucae lectiones, quas hic composui:

II 17. *κειμένοις* Γ pr., *νόμοις* s. v. add. 4: *κειμένοις νόμοις* Δ^{α} (= ΛΠΘ^{α}). 20. *ἡγοῦ* Γ pr., *δὲ* in mg. add. 4: *ἡγοῦ δὲ* Δ^{α} (= ΛΠΘ^{α}). 22. *λόγους ἢ* Γ pr., *μᾶλλον* in mg. add. 4: *λόγους μᾶλλον ἢ* Δ^{α} (= Θ^{α}).

XIII 15. *ζητεῖν* Γ^{α} pr.: *ζῆν* corr. 4, Δ^{α} (= Λ).

VIII 32. *οὔτε πρὸς δόξαν* om. Γ pr.: in mg. add. 4, Δ^{α} (= $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 33. *τοὺς δ' ἄλλους ὧν οὐ* Γ pr., *οὐδὲ γινώσκειν οὐδὲν* in mg. add. 4: *τοὺς δ' ἄλλους οὐδὲ γινώσκειν οὐδὲν ὧν οὐ* Δ^{α} (= $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, sed omissa negatione *οὐ*). 36. *φενακίζειν* Γ pr., *ἡμᾶς* in mg. add. 4: *φενακίζειν ἡμᾶς* Δ^{α}. 39. *ἁμαρτανομένους* Γ pr., *ἐξ* in mg. add. 4: *ἐξαμαρτανομένους* Δ^{α} (= $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 44. *ἀλλ' ἀνθρώπους* Γ pr., *αἱρούμεθα* in mg. add. 4: *ἀλλ' ἀνθρώπους αἱρούμεθα* Δ^{α} (= $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 46. *λυμαινόμεθα* Γ pr., *δι' οὓς* in mg. add. 4: *δι' οὓς λυμαινό-*

μεθα $\varDelta^{\alpha}$ (= $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$ pr.). ·47. ὅσο· Γ pr.: ὅσων corr. 4, $\varDelta^{\alpha}$. 49. καλῶς Γ pr.: κακῶς corr. 4, $\varDelta^{\alpha}$ (= $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 136. μελέταις παρασκευαῖς Γ pr., ταῖς s. v. add. 1[b], καὶ s. v. add. 4: μελέταις καὶ ταῖς παρασκευαῖς $\varDelta^{\alpha}$ (= $\Lambda\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 137. ὀκνήσουσιν Γ pr. $\varDelta^{\alpha}$ pr.: γρ. ὁμονοήσουσι in mg. add. Γ corr. 4, $\varDelta^{\alpha}$ pr. (= $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 137. ποιήσωσι Γ pr.: ποι . . ῶσι corr. 4, $\varDelta^{\alpha}$ (= $\Lambda\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 139. ἀλλὰ Γ pr., καὶ s. v. add. 4: ἀλλὰ καὶ $\varDelta^{\alpha}$ (= $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 141. λυμαιῶνας Γ pr., supra αι eras. ε, ε ex αι corr. 4: λυμαιῶνας $\varDelta$ pr., λυμεῶνας corr. 1 (= $\Lambda\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$).

Quae omnia collata atque perpensa dubitationem non relinquunt, quin codicem Vaticanum ex Urbinate ipso ortum esse censeamus. Sed fortasse etiam certiora scire licet. Nam etiamsi codicem Vaticanum ad Urbinatem referendum esse constat, dubium adhuc est, quot codicibus interpositis Urbinatis verba ad codicem Vaticanum pervenerint. Quattuor enim saecula inter codicem Urbinatem et codicem Vaticanum exaratos intercesserunt, quae uno fortasse saltu transilienda non sunt. Certa tamen indicia codicem Vaticanum longius ab Urbinate removendum non esse docent.

In oratione VIII § 53/54 enim Urbinatis librarius homoeoteleuto post verbum q. e. προστάτας perductus omnia haec verba iteravit: νέμωσιν, αὐτοὶ δ' οὐκ οἰόμεθα τὴν αὐτὴν λήψεσθαι δόξαν τοῖς προεστῶσιν ἡμῶν. τοσοῦτον δὲ διαφέρομεν τῶν προγόνων, ὅσον ἐκεῖνοι μὲν τοὺς αὐτοὺς προστάτας. Quem quidem errorem corrector 1[b] lineolis curvis in margine appositis significavit; nihilominus in Vaticano quoque tota haec particula repetita legitur. Quin etiam in ea orationis „de permutatione“ parte, quae hunc locum excepit, eadem verba duplicata videmus.

Ex eadem oratione „de pace“ alios quosdam locos affero, qui modo laudatum confirmant:

§ 25. ποιήσομεν Γ pr., ποιήσωμεν corr. 2: ποιησ μεν $\varDelta$ pr., ο supplevit corr. 1[a].

§ 84. δεκελει . . νεστηκότος Γ pr. (erasae sunt 2 litterae), δεκελειασσυνεστηκότος (ασ s. v.) corr. 2: δεκελει [lacuna 9 litt.] κότος $\varDelta$ pr., ασσυνεστη suppl. 1[a].

§ 90. *σιτοδίαις* Γ pr., *σιτοδείαις* corr. 1^b, *γρ. σιτοδοτίαις* in mg. add. 2: *σιτοδ αις* Δ pr., *ει* supplevit 1^a.

§ 131. *εξισωσουσιν* Γ pr., *εξίσωσοῦσιν* corr. 4 = Δ pr., *ἐξισώσουσιν* corr. 1^a.

E ceteris quoque orationibus exempla pauca quamvis non ita significantia arcessere liceat:

II 23. *διαθῆς* Γ pr., *διατίθης* litt. unc. in mg. add. pr.: in Δ syllaba *θῆς* in lacuna a correctore 2 videtur esse addita. 29. *χαίρειν* Γ pr., *διατελεῖν* litt. unc. in mg. add. pr.: in Δ *χαίρειν* in lacunam a correctore 2 insertum est. 32. *κτήματα* Γ pr., *κτητὰ* in mg. add. 3, *κτη . . τὰ* corr. 4: *κτη . . τὰ* Δ (duabus litt. eras.).

IV 91. *ζηλοῦντες* Γ pr. Δ pr.: *ζητοῦντες* Γ corr. 2, Δ corr. 1.

XIII 18. *δικεῖσθαι* Γ pr., *δ$\overset{\alpha}{\iota}$κεῖσθαι* corr. 4: *δ$\overset{\alpha}{\iota}$κεῖσθαι* in ras. Δ corr. 3. 21. *δικαιοσύνηι* Γ pr. Δ pr.; *ι* erasum in Γ et Δ.

Dubitatio enim, quae librarium codicis Vaticani manifesto continuit, commoveri non potuit, nisi ex duabus lectionibus altera eligenda erat. Geminatas autem lectiones, quas codex Urbinas praebet, per longam codicum seriem continuatas esse veri simile non videtur. Sed quominus codicem Vaticanum ex ipso codice Urbinate descriptum esse sumamus, copia lectionum ab Urbinate differentium prohibet, quod altero comprobabo argumento, cum de emendationibus correctoris primi dicturus sum.

Restat, ut eas orationum partes, quas codex Vaticanus in oratione „de permutatione“ exscripsit, tractem. Iudicium enim de ratione, quam inter Urbinatem et Vaticanum codices intercedere statuimus, eo turbari videtur, quod, cum in Urbinate verba ex orationibus II, IV, VIII in antidosi allata primis tantum atque ultimis verbis significata sint, codex Vaticanus totum orationum contextum exhibet. Nam cum codex Urbinas eo quidem, quem ex oratione „contra sophistas“ in antidosi laudavit loco, codices ΘΔ autem in omnibus orationibus in

antidosi excerptis singularem memoriam sequantur (cf. alteram huius dissertationis partem), simile quid in codice Vaticano exspectari potuit.

Sed in hac quoque parte codex Vaticanus nos fefellit, quia in antidosi textum codicis Urbinatis iteratum praebet. Quod arguit praeter generalem consensum locus ille orationis VIII § 53/54 in antidosi quoque duplicatus, cui auctoritatem addunt loci quidam ex ultimis verbis excerptorum illorum petiti. Codicis enim Vaticani vel potius archetypi eius librarius, qui verba orat. II § 14, VIII §§ 25 et 133, IV § 51, quibus orationum partes in antidosi citatae incipiunt, ex Urbinatis in antidosi memoria sumpsit, in orat. II § 39 et VIII § 56 hoc fonte neglecto in ipso Urbinatis textu exscribendo perrexit, quo haec discrepantia in codicem Vaticanum illata est:

II 39. *μεγάλων* Γ^{α}: *μεγίστων* $\Gamma\Delta^{\alpha}$ (= $\Lambda\Pi\Theta^{\alpha}$).

VIII 56. *δ᾽ ἂν τὸ* Γ^{α}: *δ᾽ ἄν με τὸ* $\Gamma\Delta^{\alpha}$ (= $\Lambda\Pi\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$). 56. *πράγμασιν γεγενημένας* Γ^{α} (= $\Lambda\Pi\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$): *πράγμασιν ἐγγεγενημένας* $\Gamma\Delta^{\alpha}$. 56. *ἐπιχειρήσαιμεν* Γ^{α} (= Θ^{α}): *ἐπιχειροίην* $\Gamma\Delta^{\alpha}$ (= $\Lambda\Pi\Lambda^{\alpha}$); sed *ροίην* in lacuna a corr. 2 postmodo additum.

Hoc tamen mirum est, quod verba orationis II eadem ratione in brevius contracta, qua ex codice Θ^{α} solo innotuerunt, in codicis Vaticani antidosi leguntur, cum codex Urbinas huius quoque partis initium tantum atque finem indicaverit. Quo demonstratum esse puto, librario illi codicem quendam vulgatae memoriae praesto fuisse, quem paucis lectionibus exceptis, quas infra commemorabo, hoc solo loco cognoscimus. Duobus autem locis librarius hunc codicem minus accurate respexit, cum in § 24 inepte adderet verba q. s.: *οὕτως ὁμίλει τῶν πόλεων πρὸς τὰς ἥττους* atque in § 29 haec verba in Θ^{α} omissa: *μηδεμίαν συνουσίαν εἰκῇ προσδέχου μηδὲ ἀλογίστως, ἀλλ᾽* retineret.

Quae cum ita sint, neminem contra me pugnaturum esse puto, si codicem Vaticanum Δ ex numero illorum codicum, qui ad Isocratearum orationum verba constituenda valent, delendum esse declaro. Studium igitur, quod in eum con-

vertimus, ad historiam tantum codicum pertinere potest, praesertim cum codex Ambrosianus *E* artissimis vinculis cum eo coniunctus sit. Atque hac de causa uberius de iis quoque agendum est, qui, ut codicem a lectionum corruptarum maculis liberarent, operam dederunt.

Quattuor autem correctores codicis Vaticani secernendi sunt, quorum tres totum codicem retractaverunt. Ex quibus primo loco nominandus est:

corrector primus (1) i. e. codicis librarius, qui et inter scribendum et post opus confectum verba ipsius errore depravata emendavit, cuius exempla nonnulla profero:

II 24. *σεαυτῶν* Δ^{α} pr., *ἑαυτῶν* corr. 1. 26. *ἐπιθυμεῖς* Δ pr., *ἐπιθυμῇς* corr. 1. 54. *δωρὰς* Δ pr., *δωρεὰς* corr. 1. 54. *ἀγωράζεται* Δ pr., *ἀγωράζετε* corr. 1.

IV 76. *τυγχάνει* Δ^{α} pr., *τυγχάνοι* corr. 1.

VIII 22. *δυνασταίαις* Δ pr., *δυναστείαις* corr. 1. 51. *ὀλειγαρχικοὺς* Δ pr., *ὀλιγαρχικοὺς* corr. 1. 71. *ἐπιθυμεῖν* Δ pr., *ἐπιθυμῶν* corr. 1. 81. *γνώσεσθαι* Δ pr., *γνώσεσθε* corr. 1.

Haec autem verba omissa prima manu suppleta sunt:

II 26. *καὶ κακίας* om. Δ pr. (= $\Delta\Pi$), in mg. add. 1. 31. *σὴν ἐπιμέλειαν* om. Δ pr. (= Γ pr.), in mg. add. 1.

VIII 21. *καὶ μετοίκων*: *καὶ* om. Δ pr., s. v. add. 1.

Sed variae quoque lectiones a librario in margine vel supra versum additae sunt, quas ex oratt. II, IV 51/99, VIII, XIII omnes exscripsi:

II 29. *χαίρειν* Γ pr. Δ^{α} pr.: *διατελεῖν* Γ litt. unc. in mg. add. pr. Δ^{α} in mg. 1.

IV 84. *ἐποίησαν* Γ pr. Δ pr. Δ^{α} pr.: *κατέλιπον* Γ in mg. corr. 4, Δ in mg. 1, Δ^{α} in mg. 1 (= $\Theta\Delta$). 97. *ἐμέ·λησαν* (*λ* eras.) Γ pr. Δ^{α} pr. (*ἐμελέτησαν* Δ pr.): *ἐτόλμησαν* Γ in mg. 4, Δ in mg. 1, Δ^{α} in mg. 1 (= $\Theta\Delta\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$).

VIII 137. *ὀκνήσουσιν* Γ pr. Δ^{α} pr.: *γρ. ὁμονοήσουσιν* Γ in mg. 4, Δ^{α} in mg. 1 (= $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$).

XIII 16. *εἰς τοῦτο* Γ pr. Δ pr.: *ἐνταῦθα* Γ litt. unc. in mg. add. pr. Δ in mg. 1 (= $\Theta\Delta\Pi$). 21. *δικαιοσύνῃ* Γ pr. Δ pr.: *ῃ* Γ s. v. add. 4, Δ corr. 1 (?).

Quas lectiones ex Urbinate profluxisse loco orationis II 29 considerato veri simile videtur, cuius lectio ex Urbinate solo nota est. Tria tamen librarii additamenta notavi, quae ad Urbinatem referri non possunt:

IV 60. *μὲν γεγονὼς* Δ^α pr. (= Γ), *ἦν* post *μὲν* add. 1 = $\Theta\Lambda\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$.

VIII 52. *ἀλογίστως* Δ^α pr. (= Γ), *ὀλιγώρως* in mg. add. 1 = Θ^α. 133. *οὐδεὶς οὐδέτερον τούτων* Δ^α pr. (= Γ), *αὐτῶν* in mg. add. 1 = *οὐδεὶς τῶν αὐτῶν οὐδέτερον* Θ^α, om. *τούτων*.

Quo codicis Vaticani archetypum, quem inter codicem Urbinatem et codicem Vaticanum interponendum esse sumpsimus, cum exemplo quodam ex codicis Laurentiani Θ familia collatum esse comprobatur, id quod ex verbis orationis II in antidosi allatis supra iam cognovimus.

Subiungo correctorem 1ᵃ, quem in oratione „de pace" sola atque uno antidosis loco deprehendi, qui cum librario confundi non potest, cum ductus elegantiores atque subtiliores atramento pallido exarati sint.

Atque plurimae correctiones eius et cum Urbinatis mutationibus et cum vulgatis lectionibus congruunt, quas hic reddo:

VIII 32. *οὔτε πρὸς δόξαν* om. Γ pr. Δ pr.: in mg. add. Γ corr. 4, Δ corr. 1^a (= $\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$). 33. *τοὺς δ' ἄλλους ὧν οὐ* Γ pr. Δ pr.: *οὐδὲ γινώσκειν οὐδὲν* in mg. add. Γ corr. 4, Δ corr. 1^a (= $\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$). 39. *τοῖς ἁμαρτανομένοις* Γ pr. Δ pr.: *ἐξ* in mg. add. Γ corr. 4, *τοῖς ἐξ* in ras. Δ corr. 1^a (= $\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$). 44. *ἀλλ' ἀνθρώπους* Γ pr. Δ pr.: *αἱρούμεθα* in mg. add. Γ corr. 4, Δ corr. 1^a (= $\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$). 46. *λυμαινόμεθα* Γ pr. Δ pr.: *δι' οὓς* in mg. add. Γ corr. 4, s. v. add. Δ corr. 1^a, tum hoc additamento deleto in mg. pos. *κείμενον δι' οὓς* (= $\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$ pr.). 49. *καλῶς* Γ pr. Δ pr.: *κακῶς* Γ corr. 4, Δ corr. 1^a (= $\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$). 90. *σιτοδίαις* Γ pr., *σιτοδείαις* corr. 1^b (= Λ), *γρ. σιτοδοτίαις* in mg. add. 2: *σιτοδ αις* Δ pr., *ει* suppl. 1^a. 136. *μελέταις παρασκευαῖς* Γ pr., *ταῖς* s. v. add. 1^b, *καὶ* s. v. add. 4: *μελέταις ταῖς παρασκευαῖς* Δ pr., *καὶ* s. v. add. 1^a (= $\Lambda\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$). 137. *ὀκνήσουσιν* Γ pr. Δ pr.: *γρ. ὁμονοήσουσι* in mg. add.

Γ corr. 4, *Δ* corr. 1ᵃ (= $Θ^α Δ^α$). 139. *ἀλλὰ* *Γ* pr. *Δ* pr.: *καὶ* s. v. add. *Γ* corr. 4, *Δ* corr. 1ᵃ (=$Θ^α Δ^α$).

Quas ad codicis Vaticani archetypum atque eo ad Urbinatem redire colligo ex hoc loco: § 36. *φενακίζειν δυναμένων* *Γ* pr. *Δ* pr.: *ἡμᾶς* in mg. add. *Γ* corr. 4, s. v. *Δ* corr. 1ᵃ (*φενακίζειν ὑμᾶς δυναμένων* $Θ^α Δ^α$), qui tamen momentum vix faceret, nisi hic locus suppeditaret, quo ad originem codicis Vaticani demonstrandam iam usus sum: § 84. *δεκελει . . νεστηκότος* *Γ* pr. (2 litt. eras.), *δεκελειασυνεστηκότος* (ασ s. v.) corr. 2: *δεκελει* [lac. 9 litt.] *κότος* *Δ* pr., *ασσυνεστη* supplevit 1ᵃ.

Sed non praetereo id, quod duobus locis a correctore 1ᵃ emendatis vulgatae lectiones inveniuntur. In § 52 enim verbis q. s.: *καθιστάμενοι οὓς* a correctore 1ᵃ superscriptum est *οἷς*, quod codices *ΔΠ* exhibent, cum $Θ^α Δ^α$ haec verba § 52 *καὶ τοὺς αὐτοὺς* usque ad § 53 *προεστῶσιν ἡμῶν* omittant. In § 133 autem in antidosi exscripta corrector 1ᵃ signo post *πολιτείαν* addito in superiore margine adscripsit: *κείμενον: ἢν οὖν ἀσκῆτε καὶ προσδέχησθε τοὺς χρηστοὺς ἀντὶ τῶν πονηρῶν, ὥσπερ καὶ* (*καὶ* om. $Δ^α$) *τὸ παλαιὸν, βέλτιον ἕξετε χρῆσθαι καὶ τοῖς δημαγωγοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πολιτευομένοις* = $Θ^α Δ^α$.

Quae lectiones ad eam opinionem nos adducunt, correctorem 1ᵃ ipsum codicis Vaticani archetypum prae oculis habuisse, quem codicis Urbinatis varietate magna ex parte servata cum exemplo quodam ex codicis Laurentiani *Θ* familia collatum esse exposuimus; quamobrem correctorem orationis „de pace" littera „a" addita a librario distinxi. Ad archetypi collationem alias quoque nonnullas codicis *Δ* lectiones refero, quae cum vulgata contra Urbinatem conspirant (cf. p. 10. 11. 12):

IV 84. *ἐκείνων* $ΓΔ^α$: *ἐκεῖνοι* *Δ* = $ΘΔΘ^α Δ^α$.

VIII 38. *χρήσωμαι* $ΓΔ^α$: *χρήσομαι* *Δ* = $ΔΠΘ^α Δ^α$. 137. *εἴδωσιν* *ΓΔ*: *ἴδωσιν* $Δ^α$ = $ΔΘ^α Δ^α$.

XIII 20. *δυναμένου* *Γ*: *δυναμένους* *Δ* = *ΘΔ* pr.

At correctori 1ª librarii quoque munus suscipiendum erat in scripturae mendis tollendis, ut:

VIII 85. προαστίων Δ pr., προαστείων corr. 1ª. 87. καὶ τ·· (τὸν? = Γ pr.) ἀστυγειτόνων Δ pr., τῶν in ras. corr. 1ª. 94. κατέλιπον Δ corr. 1ª, quod primum ἀπέλιπον fuisse videtur; librarius in mg. addiderat κατ.

Verba autem omissa adscripta sunt hic: 38. ὥσπερ περὶ: περὶ om. Δ pr., s. v. add. 1ª. 92. ἃ καὶ: καὶ om. Δ pr., add. 1ª, 103. τοὺς δὲ χρωμένους ἀπολλυούσαις om. Δ pr., s. v. add. 1ª. 120. τυχὸν om. Δ pr., in mg. add. 1ª. 134. ἐκεῖνο καταμαθόντες, ὅτι μιᾶς μὲν om. Δ pr., in mg. add. 1ª.

Atque duobus locis corrector 1ª verba adeo suo arbitratu mutasse videtur, scilicet in: 67. ἀνηλώσασθαι ΓΔ pr., ἀναλώσασθαι corr. 1ª, et 116. τ· (τὰ? = Γ corr. 2) πόλη τούτω Γ corr. 2, Δ pr., τω in ras. corr. 1ª, nisi forte hae mutationes correctori secundo debentur.

Venio ad correctorem secundum (2), qui ductibus paululum negligentioribus atque atramento haud ita fusco usus totum codicem perscrutatus est, oratione VIII fortasse exempta, in qua certum eius vestigium non inveni. Atque primum librarii erroribus, qui non pauci supererant, delendis animum advertit, cum ab eo profectae sint emendationes hae:

II 20. δαπανημένων Δ pr., δεδαπανημένων corr. 2.

XIII 2. γιγνώσκειν Δ pr., προγιγνώσκειν corr. 2.

IV 96. οἷ τ' ἦσαν Δ pr., οἷοί τ' ἦσαν corr. 2. 97. αὐτοῖς ὠθήσεσθαι Δ pr., αὐτοὶ σωθήσεσθαι corr. 2.

Verba quoque, quae librarius neglexerat, addidit:

II 24. διανοίας usque ad σωτηρίας om. $Δ^a$ pr., in ras. 8—10 litt. add. 2. 32. ὁ μὲν γὰρ θνητὸς, ἡ δ' ἀθάνατος om. $Δ^a$ pr., in mg. add. 2.

IV 55. τῇ καδμείᾳ: τῇ om. Δ pr., s. v. add. 2. 65. ἄν τις om. Δ pr., s. v. add. 2. 78. ἀπ' ὀλίγων συνθημάτων om. Δ pr., in mg. add. 2.

Neque in eo substitit, sed suo arbitrio passim verba, quae corrupta esse putabat, correxit, quod ex his lectionibus colligo:

IV 73. τοῦτο καὶ μᾶλλον $Δ^a$ pr.: τοῦτο μᾶλλον in ras. corr. 2. 77. ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀποθνήσκειν $Δ^a$ pr.: τῆς αὐτῶν in mg. add. 2. 78. τοὺς νόμους $Δ^a$ pr.: μὲν s. v. add. 2. XIII 6. συμβόλαια Δ pr.: σύμβολα corr. 2.

Ceterum dubitari nequit, quin alterum Isocratearum orationum codicem adhibuerit, quem a vulgatae parte stetisse nonnullis ex magno lectionum numero comprobo:

IV 55. τὴν δὲ πόλιν $Δ^a$ pr.: τὴν δ' ἡμετέραν πόλιν corr. 2 = $Θ^a Δ^a$. 57. εἶχε Δ pr.: κείμενον: καὶ νῦν οὐκ ἀδίκως ἀμφισβητεῖ τῆς ἡγεμονίας in mg. add. 2 = ΘΔ, qui tamen περὶ τῆς ἡγεμονίας exhibent. 60. μὲν γεγονὼς Δ pr.: μὲν γεγονὼς ἦν corr. 2 = $ΘΔΘ^a Δ^a$. 66. πρότερον πειράσομαι Δ pr. (= $Θ^a$): πρότερον διῆλθον πειράσομαι corr. 2 = $ΘΔΔ^a$. 70. τοσοῦτον Δ pr.: διὰ τὴν τότε στρατείαν in mg. add. 2 ex ΘΔ: διὰ τὴν τότε γεγενημένην στρατείαν. 91. ἀγωνι[ῶντες] Δ pr.: ἀγωνιζόμενοι corr. 2 = ΘΔ. 91. προαγαγέσθαι Δ pr.: προσαγαγέσθαι corr. 2 = ΘΔ. 92. καὶ κατασκευάσαντες τὰ περὶ τὴν πόλιν om. $Δ^a$ pr. (= ΓΘΔ): in mg. add. 2 = $Θ^a Δ^a$. 99. τὴν ἡγεμονίαν ἔχειν $Δ^a$ pr.: μᾶλλον in mg. add. 2 ex $Θ^a Δ^a$: μᾶλλον τὴν ἡγεμονίαν ἔχειν.

XIII 2. εἰληφὼς Δ pr.: σχὼν in mg. add. 2 = ΘΔ. 5. παρὰ μὲν ὢν Δ pr.: πὰρ' ὢν corr. 2 = ΘΔ. 10. τηλικοῦτο Δ pr.: τηλικοῦτον corr. 2 = ΘΔ. 13. μετὰ τοῦ καινῶς ἔχειν Δ pr.: γρ. ἱκανῶς in super. mg. add. 2 = ΘΔ. 19. ὑπόσχεσιν Δ pr.: ὑπόθεσιν in mg. add. 2 = ΘΔ. 21. συμπαρ...... σασθαι Δ pr. (= συμπαρακελεύσασθαι Γ): συμπαρασκευάσασθαι in ras. corr. 2 = ΘΔ.

Sed cum his lectionibus comparatis originem varietatum in universum quidem ad vulgatam redire comprobatum sit, codicem collatum ex Laurentiani Θ familia fuisse contendere licet paucis lectionibus in medium prolatis:

IV 61. γενόμενος Δ pr.: γενομένοις corr. 2 = Θ. 79. ὁπότεροι Δ pr.: τοὺς ἑτέρους in ras. add. 2 = Θ. 81. ἐπὶ ταῖς δυναστείαις Δ pr.: αὐτῶν s. v. add. 2 = Θ. 93. εἰσβάλλειν Δ pr.: εἰσβαλεῖν corr. 2 = Θ corr. 1 (ἐμβαλεῖν Θ pr. $Δ^a$). 96. πρὸς ἑκατέραν Δ pr., $Δ^a$ pr.: τὴν δύναμιν add. Δ corr.

2 = Θ, τὴν δύναμιν, ἀλλὰ μὴ πρὸς ἀμφοτέρας add. Δ^α corr. 2 = Θ^α, qui tamen habet ἀμφοτέρους.

VIII 45. ἀκούσωμεν] ἀκο . . ωμεν Δ^α pr.: υ in ras. 2 litt. corr. 2 = Θ^α. 133. ἐπανορθωσόμεθα Δ^α pr. (= Γ^α): ἐπανορθωσαίμεθα corr. 2 = Θ^α. 136. τοῦ μηδὲν Δ^α pr.: τῷ μηδὲν corr. 2 = Θ^αΔ corr. 1.

XIII 17. εἶναι καὶ δεῖν Δ^α pr.: διελθεῖν add. 2 = Θ^α. 22. ῥᾳδίως οἶμαι Δ pr.: ἂν in ras. add. 2 = Θ.

Contra duos locos inveni, qui cum codice Θ pugnant:

XIII 15. ζητεῖν Δ pr.: ζῆν in mg. add. 2 = Δ. 17. εἶναι καὶ δεῖν Δ pr.: διελθεῖν in mg. add. 2 = Θ^α (εἶναι καὶ δεῖ ΘΔ pr., ἔστι καὶ δεῖ Δ corr. 1 Π).

Sed haec differentia momentum non facit, quia omnes eiusdem familiae codices leviter inter se discrepant, praesertim cum corrector 2 etiam finem orationis „de permutatione“ a librario omissum ex libro quodam cum codice Θ familiaritate coniuncto suppleverit. Sed dixerit quispiam omnes has varietates ex codicis Vaticani archetypo esse haustas, quem cum codice quodam ex Laurentiani Θ familia comparatum esse constet. At multitudo lectionum impedit, quominus correctorem secundum ipsum codicis Vaticani archetypum adiisse putemus, cum correctores 1 et 1^a in varietatibus adscribendis tantam lectionum differentium copiam omnino fere neglexisse non sit veri simile.

Corrector tertius (3) denique paucis absolvi potest. Ea enim, quae correxit, accuratiore tractatione digna non sunt, cum ubivis libidine ductus sit. Mitto verba, in quibus librarii menda correxit excepto hoc uno VIII 118. πελτ . . τῶν Δ pr. (cf. πέλτας τῶν Ε), πελταστῶν corr. 3, quod singularitate scripturae delectat: enumero ea, quibus genuinam lectionem videtur assecutus esse:

XIII 16. μίξασθαι codd.: μῖξ . . . . . Δ pr., μίξαι corr. 3 (μῖξαι Plan. et ex Cor. ci. Bekk.).

VIII 81. λυπήσοντα codd. = Δ pr., λυπήσαντα corr. 3. Cobet. Blass. 84. ἐξαμαρτάνοντας codd. = Δ pr., ἐξαμαρτόντας corr. 3. edit. 133. ποιούμεθα ΓΔ pr., ποιώμεθα corr. 3.

(= *A*) edit. 142. *εἴπερει βουλόμεθα ΓΔ* pr., *εἴπερ βουλόμεθα* corr. 3 (= *A*) edit.

Ceteris locis, quibus ingenium exercuit, superflue correctoris munere functus est, neque facere possum, quin florilegium correctionum hic addam:

II 49. *ἀκουστοὺς*: *ἀκουστὸς Δ* pr., *ἀκουστὰς* corr. 3 (Cobet).

IV 57. *ἧττους αὐτῶν Δ* pr., *ἧττους αὐτοῦ* corr. 3. 68. *νομίζοντες* om. *Δ* pr., *δοκοῦντες* in mg. add. 3.

VIII 21. *ὑποδεχομένους Δ* pr., *ἀποδεχομένους* corr. 3. 88. *φρατρίας Δ* pr., *φατρίας* corr. 3. 120. *ὧν Δ* pr., *ἃς* corr. 3. 134. *ὁμοίως ὥσπερ A*: *ὁμοίωσπερ ΓΔ* pr., *περ* del. 3.

Quae cum ita sint, totum codicem excutere nihil attinet.

Codex Ambrosianus O. 144 (non 244) = *E*.

Praeter codicem Urbinatem codex Ambrosianus *E* magni aestimabatur, qui bombycinus saeculo XV ineunti tribuendus videtur. Cuius foliis 275, quae 23½ cm. alta, 16½ cm. lata constanter 31 versus excipiunt, secundum titulum „Isocratis orationes et epistolae, Aristidis orationes aliquot, canones apostolorum“ continentur. 205 folia autem Isocratis orationes et epistulas praebent, quae eundem atque codex Vaticanus ordinem sequuntur, quocum codex Ambrosianus etiam orationibus in Euthynum, in Callimachum, de bigis omissis convenit. Foliorum numeros exscribere inutile videtur, cum paululum in orationibus quidem cum codice Vaticano discrepent; epistularum autem in cod. Vat. Themistii orationibus disiunctarum numeri comparari non possunt.

Post folium vacuum interiectum folia 207—271 Aristidis orationes cum scholiis complectuntur, quibus in f. 272/74 „*κανόνες τῶν ἱερῶν καὶ θείων ἀποστόλων*“ adnexi sunt; totius codicis finem facit f. 275, quod in parte aversa Isocratearum orationum epistularumque indicem exhibet. Trium autem codicis partium, Isocratis, Aristidis, canonum librarii seiungendi sunt, quamquam temporibus haud multum diversis addicendi videntur.

Codici eo tempore, quo conglutinatus est, octo folia chartacea anteposita sunt, quorum primum tegumento agglutinatum, quintum evulsum est. Secundum praeter titulum supra commemoratum haec verba continet: „Codex ante annos ducentos plus minus scriptus, optimae notae, ex insula Chio aduectus. 1606. Fuit ex libris Michaelis Sophiani."

Qui Sophianus eruditissimus in insula Chio natus circa annum 1565 Patavii vita decessit [1]), cuius ex bibliotheca alii quoque libri manuscripti anno 1606 in bibliothecam Ambrosianam translati sunt.

Antequam codex simplici membrana tegeretur, subtili refectione opus erat; margines enim foliorum lacerati charta agglutinata firmati atque circumcisi sunt, quo factum est, ut ex iis, quae in margine notata erant, nonnulla interirent.

Isocratis orationes atque epistulae in 25 quaternionibus octonorum foliorum scriptae sunt, ad quos duo et quattuor folia accedunt. In f. 205[b] subscriptionem prima manu adiectam inveni, quam ut totam explicarem, mihi non contigit. Ad tempus autem, quo codex exaratus sit, definiendum nihil adiuvare videtur.

Altera codicis pars, quae Aristidem exhibet, 8 quaterniones atque praeterea unum folium continet, quod a quaternione pleno discissum in codice nunc agglutinatum est. Codicem autem Aristidis mancum esse ex ultimis quoque verbis his „ὃς τοσοῦτον ἅπαντας" intellegitur. Extrema totius codicis folia, quae canones apostolorum atque indicem Isocrateum exceperunt, agglutinata sunt.

Quae codex Isocrateus passus sit, antequam cum Aristide coniungeretur, ex numeris, quibus quaterniones significati sunt, cognoscitur. Nonnullis enim foliis, quae refectio illa non attigit, quaternionum numeri servati sunt: κ′ (f. 73), κα′ (f. 81), κϛ′ (f. 121), κζ′ (f. 129), κη′ (f. 137), κθ′ (f. 145), λα′ (f. 161),

1) cf. Bibliographie Hellénique, par Émile Legrand, tome second, p. 168/176. Paris 1885. „Michel Sophianos mourut très peu de temps (quelques mois tout au plus) avant Benoit Varchi, qui succomba, en 1565, à une attaque d'apoplexie".

λβ' (f. 169), λϛ' (f. 201). Quo codicem Isocrateum, priusquam cum Aristide uno volumine comprehensus est, cum alio quodam codice compositum fuisse demonstratur. Sed primus numerorum ordo hic non fuit, cum sub numeris allatis passim dignoscantur vetustiores iis temporibus adscribendi, quibus codicem Isocrateum alius liber non praecedebat; etenim sub numero λβ' (f. 169) perspicitur κβ'; sub λϛ' (f. 201): κϛ'; praeterea priorum numerorum vestigium his locis inveni: sub κα': ια'; sub κζ': ιζ'; sub κθ': ιθ'; sub λα': κα', qui a librario foliis videntur esse adiecti.

Postquam codex restauratus atque conglutinatus est, folia in superiore angulo dextro numeris graecis ordinata sunt. Sed post Isocratem absolutum scriba non nisi quintum quodque folium significavit, quo munere tanta cum indiligentia functus est, ut folium ter transiret, qua de causa numerum σμε' = 245 in folio 248 demum notavit. Quo vitio abstinuit is, qui folia nuper plumbo eodem loco quo prior numeris arabicis instruxit.

De iis, qui codicem emendare studuerunt, postea agam, cum id primum quaerendum videatur, unde codex Ambrosianus pendeat. Quod eo accuratius tractandum mihi proposui, quo ampliorem locum codex Ambrosianus adhuc in Isocratis memoria constituenda obtinet.

Id enim constare videbatur, codicem Ambrosianum ad eundem atque Urbinatem archetypum redire, ut Urbinatis lectiones Ambrosiani consensu firmari possent. De quo viri docti vel eam ob causam honorifice existimabant, quod Mustoxydes anno 1812 orationem „de permutatione" ex eo primus totam ediderat. Idem comprobari videbatur argumentis, de quibus ad codicem Vaticanum egi, orationum ordine mutato atque oratione „de bigis" omissa. Sed maius etiam momentum fecerunt varietates fere innumerae, quas cum vulgata saepius convenientes etiam strenui vulgatae contemptores respexerunt, quippe qui Urbinatis textum e codice Ambrosiano corrigi posse arbitrarentur. Qua ratione commotus Baiterus haec verba scripsit: „Necessitas eum totum excutiendi ne

Urbinate quidem sublata est". [1]) Quae tamen sententia ferri non potuisset, nisi codex Urbinas ex Bekkeri collatione parum notus fuisset, quod ex iis orationum I, IV 51/99, VIII, XIII lectionibus cognoscitur, quae adhuc e codice Ambrosiano quidem innotuerunt, sed eaedem in Urbinate exhibentur.

I 2. *ὑμᾶς ΓΕ.* 11. *γινόμενον Ε*: *τινόμενον Γ* pr., *γινόμενον* corr. 2. 12. *οὐ δυνατὸν Ε*: *δυνατὸν Γ* pr., *οὐ* s. v. add. 2. 26. *ἀτυχοῦσι(ν) μὲν ΓΕ.* 35. *ὑπὲρ τῶν σεαυτοῦ Ε*: *ὑπὲρ σεαυτοῦ Γ* pr., *τῶν* s. v. add. 2.

IV 62. *τοσαύτην εὐδαιμονίαν κατεκτήσαντο ΓΕ.* 82. *τοιαύταις ΓΕ.*

VIII 32. *πράττειν βέλτιον ΓΕ* (om. *τῶν ἄλλων*). 37. *πότερα ΓΕ.* 65. *ὑμῶν ΓΕ.* 72. *ἀλλήλοις ΓΕ.* 100. *φλειασίους ΓΕ.*

XIII 13. *καὶ τοῦ καινῶς ἔχειν ΓΔΕ.*

Aliis quoque locis, quibus codex Ambrosianus ab Urbinate distare existimabatur, codices *ΓΕ* consentiunt:

IV 57. *ἥττους αὐτῶν Γ*, *ἥττους αὐτῶν ΕΔΘ^{a}Λ^a*: *ἥττους* usque ad *μείζω* om. *Θ*, *ἥττους αὐτοῦ Δ* corr. 3. 68. *ἔγκλημα ΓΕ*: *ἐγκλήματα ΘΔΘ^{a}Λ^a.* 82. *περὶ δὲ ΓΕΘ*: *πρὸς δὲ ΛΘ^{a}Λ^a.* 83. *τὴν σύμπασαν ἑλλάδα ΓΕ*: *τὴν ἑλλάδα σύμπασαν ΘΛ*, *τὴν ἑλλάδα πᾶσαν Θ^{a}Λ^a.*

VIII 32. *ὅσην ΓΕΘ^{a}Λ^a*: *ὅσονπερ ΛΠ*, *ὅσηνπερ* edit. 52. *καθιστάμενοι οὓς ΓΕ*: *καθίσταμεν οἷς ΛΠ.* 68. *συμφέρει ΓΕ*: *συμφέρον Λ.* 100. *τὴν ἀργείαν ΓΕ*: *τὴν ἀργείων Λ.* 102. *ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ΓΕΛ*: *ταύτης* add. edit. 129. *ἡμᾶς ΓΕ*: *ὑμᾶς Λ.* 133. *ποιούμεθα ΓΕ*: *ποιώμεθα Λ.* 140. *σωτηρίας ΓΕΛΛ^a*: *σωτῆρας Θ^a.*

Errores autem non solum ad codicem Urbinatem attinent, cum ne Ambrosianus quidem accurate excussus sit. Nam in orationibus IV 51/99 et VIII lectiones quasdam ex codice Ambrosiano petitas esse viri docti putabant, quas neque in Ambrosiano inveni, neque ex alio quodam codice, uno excepto loco cognitas habeo:

---

1) Isocratis Panegyricus ed. Spohn; edit. II curavit J. G. Baiterus. Lips. 1831. praef. p. XXIX.

IV 71. *ὀιομένων εἶναι* E^{a} (non om. *εἶναι*). 76. *αὐτὰ τυγχάνοι* E (non *τυγχάνει* = Λ^{a} pr., corr. inter scrib.). 90. *μέγα φρονήσαντα* E^{a} (non om. *μέγα* = Λ^{a}). 94. *προσλάβοι* E^{a} (non *προσλάβοιεν*). 95. *γενομέναις* E^{a} (non *γενομένας*).

VIII 25. *τῶν κακῶν* E^{a} (non om. *τῶν*). 39. *ἀγνοούσαις* E (non *ἐννοούσαις*). 44. *μετ' ἐκείνων* E^{a} (non *μετ' ἐκείνου*). 142. *εἴπερει βουλόμεθα* E^{a} (non *εἴπερ ἐβουλόμεθα*).

Addo eas lectiones, quibus codex Ambrosianus cum vulgata congruere dicebatur, cum Urbinatem sequatur. Inter quas non numero lectiones, quae in Blassianae editionis apparatu in universum antidosi adscriptae sunt, quamvis ad E^{a} quoque referri possint.

II 17. *ὀρθῶς* $\Gamma E^{a}\Lambda\Theta^{a}$: *καλῶς* Π. 20. *θῦμα τοῦτο κάλλιστον εἶναι* ΓE^{a}: *τοῦτο θῦμο κάλλιστον εἶναι* Θ^{a} (*τοῦτο εἶναι θῦμα κάλλιστον* $\Lambda\Pi$). 29. *ψευδῶς διαβάλλοντας* $\Gamma E^{a}\Lambda\Pi$: *ψευδῶς* om. Θ^{a}. 29. *ἢ τῶν* ΓE^{a}: *ἢ καὶ τῶν* $\Lambda\Pi\Theta^{a}$. 31. *γιγνομένους* $\Gamma E^{a}\Lambda\Pi$: *γεγενημένους* Θ^{a}. 36. *καλῶς τεθνάναι* $\Gamma E^{a}\Lambda\Pi$: *τεθνάναι καλῶς* Θ^{a}.

III 6. *ἅπαντα* $\Gamma^{a}E^{a}$: *πάντα* Θ^{a}.

IV 54. *ἡμῖν* $\Gamma E E^{a}$: *ἡμῶν* $\Theta\Lambda\Theta^{a}\Lambda^{a}$. 56. *εὐεργέτησεν* $\Gamma E\Lambda^{a}$: *εὐηργέτησεν* $\Theta\Lambda\Theta^{a}$. 64. *συντομώτερον* $\Gamma E\Theta\Lambda^{a}$: *συντομωτέρως* $\Lambda\Theta^{a}$. 65. *πελοπον⟨ν⟩ησίους* $\Gamma E^{a}\Theta\Lambda\Theta^{a}$: *πελοποννησίων* Λ^{a}. 65. *ἡγεμόνας τοὺς* $\Gamma E\Theta\Lambda$: *ἡγεμόνας τῶν* Λ^{a} (*ἡγεμόνας* Θ^{a}). 66. *μεγίστων* $\Gamma E^{a}\Theta\Lambda\Theta^{a}$: *μεγίστων στὰς* Λ^{a}. 68. *ἐλάττω τεκμήρια* $\Gamma E\Theta^{a}\Lambda^{a}$: *ἐλάττω τούτων τεκμήρια* $\Theta\Lambda$. 73. *τοῖν πολέοιν ταύταιν* Γ corr. 4 $E E^{a}$: *ταῖν πολέοιν ταύταιν* $\Lambda\Lambda^{a}$, *τοῖν πολέοιν* (*πόλοιν* Θ) *τούτοιν* Θ pr. Θ^{a}, *ταῖν* ex *τοῖν* Θ corr. 1. 74. *δέτι* (= *δ' ἔτι*) ΓE^{a}: *δὲ* $\Theta^{a}\Lambda^{a}$ (*δέ τινα* $\Theta\Lambda$. 82. *ὑπερβεβληκότας* $\Gamma E\Theta\Theta^{a}\Lambda^{a}$: *ὑπερβεβηκότας* Λ. 87. *μάχῃ* $\Gamma E^{a}\Theta\Theta^{a}$: *καὶ μάχῃ* Λ (*μάχην* Λ^{a}). 91. *ἐν τοῖς πεζοῖς* codd. = E: *ἐν πεζοῖς* ς. 92. *ἔτι πλέον* $\Gamma E\Theta\Lambda^{a}$: *ἐπὶ πλέον* Λ (*ἔτι πλεῖον* Θ^{a}). 93. *τῶν ἄλλων* $\Gamma E E^{a}$: *τῶν δ'* (*δὲ* Λ) *ἄλλων* $\Theta\Lambda\Theta^{a}\Lambda^{a}$. 98. *ἐστὶν εἰπεῖν* codd. = E^{a}: *εἰπεῖν ἐστὶ* ς.

VIII 25. *οὐ μόνον* $\Gamma E^{a}\Lambda\Pi\Theta^{a}$: *μὴ μόνον* Λ^{a}. 26. *ἐν τούτοις* $\Gamma E^{a}\Lambda\Pi$: *ἐν τοῖς τοιούτοις* $\Theta^{a}\Lambda^{a}$. 29. *διαπράξασθαι* codd. = $E^{a}\Theta^{a}$: *διαπράξεσθαι* Cor. Schn. Bl. 30. *καὶ μὴ*

$\Gamma E^{a}\Lambda\Pi\Theta^{a}$: καὶ μηδενὸς Λ^{a}. 33. ὧν οὐ βέλτιον $\Gamma E^{a}\Lambda\Pi$: ὧν βέλτιον $\Theta^{a}\Lambda^{a}$. 49. ἀλλ' οὐκ ἂν $\Gamma E^{a}\Lambda\Pi$: ἂν om. $\Theta^{a}\Lambda^{a}$. 123. φυγὰς καὶ τὰς ΓE: καὶ om. Λ. 135. ἡγῆσθε ΓE^{a} (ἡγεῖσθε $E\Lambda$): ποιῆσθε Θ^{a}, ποιήσασθε Λ^{a}, ποιήσησθε Ξ^{a}. 135. διδόασιν $\Gamma E^{a}\Theta^{a}$: παραδιδόασιν Λ^{a} (ἐνδιδόασι Λ corr. 2).

Qua ratione cum probaverimus, codicem Ambrosianum cum codice Urbinate plane convenire, quaestio nascitur, quibus vinculis codex *E* cum codice Δ coniunctus sit.

Affinitatem autem praeter verba in codd. Δ^{a} et E^{a} ad orationis II § 24 et § 29 contextum in Θ^{a} traditum addita (cf. p. 19) omnes fere codicis Δ varietates in *E* quoque exstantes arguunt, cum nonnullae differentiae calami lapsu in Δ illatae a codicis *E* librario sublatae sint:

II 23. ποιεῖσθαι ΓE: ποιειεῖσθαι Δ. 36. μέμνησο ΓE^{a}: μέμνηστο Δ^{a}. 44. ἔσπευσαν Γ corr. 2, *E*: εὔσπευσαν Δ.

VIII 38. τοῖς βαρβάρους Γ pr., τοὺς βαρβάρους corr. 4; τοῖς βαρβάροις *E* pr., τοῖς βαρβάρους corr. 1: τοῦ (?) βαρβάρους Δ pr., τοὺς βαρβάρους corr. 3. 55. σοφωτέρους ΓE^{a}: σοφοτέρους Δ^{a}. 95. ἑπτακοσίοις ΓE: ἑπακοσίοις Δ. 95. ἔτεσιν ΓE: ἔετεσιν Δ. 128. ὥστ' ΓE: ὥσστ' Δ.

IV 83. ὑπὲρ ΓE^{a}: οἱ πὲρ Δ^{a}.

Maioris momenti tres lectiones videntur esse:

VIII 9. ὑμᾶς ΓE: ἡμᾶς Δ. 15. ἣν μὴ καὶ ΓE: ἣν καὶ μή. 22. διὰ πρεσβείας ῥᾳδίως ΓE: ῥᾳδίως διὰ πρεσβείας Δ.

Sed varietates §§ 9 et 15 non multum a scripturae erroribus abesse iam supra p. 11 docui, ut librarius, si sententiam respiceret, facile ad Urbinatis lectionem redire posset. Transmutationi autem verborum § 22 auctoritatem tribuere nolim, cum duobus locis idem acciderit:

IV 72. ἡγουμένων ἔχειν $\Gamma\Delta$: ἔχειν ἡγουμένων *E*.

VIII 41. τοὺς λόγους ποιεῖσθαι $\Gamma\Delta$: ποιεῖσθαι τοὺς λόγους *E*.

Quare lectionum illa discrepantia non prohibemur, quominus codicem Ambrosianum ex codice Vaticano descriptum esse putemus. Nam codex Vaticanus ex codice Ambrosiano originem ducere vel propterea non potuit, cum intellegi

nequeat, quam ob rem librarius codicis Vaticani orationis „de permutatione“ finem omiserit, quem in codice Ambrosiano uno tenore additum videmus.

Itaque codicem Ambrosianum aut ad ipsum Vaticanum aut ad eius archetypum referendum esse elucet. Atque sunt lectiones quaedam diversae, quae ad codicis Vaticani archetypum redire Ambrosianum probare videantur. Sed cum plerisque locis differentias librarii neglegentia effectas esse manifestum sit, quod passim correctionibus primae manus confirmatur, nonnullae lectiones diversae ea de causa commemoratione dignae sunt, quia cum vulgata congruunt memoria:

II 48. *φύσιν τὴν ΓΔ*: *τὴν* om. *E* = *Λ*.

VIII 41. *τοὺς λόγους ποιεῖσθαι ΓΔ*: *ποιεῖσθαι τοὺς λόγους E* = *ΛΠΘ*^{a}*Λ*^{a}. 89. *τὰς τυραννίδας ΓΔ*: *τὰς* om. *E* = *Λ*. 91. *πόνους καὶ ΓΔΛ*: *καὶ* om. *E* = ς. 100. *γῆν τὴν κορινθίων ΓΔΛ*: *γῆν τῶν κορινθίων E* = ς. 135. *ἡγῆσθε ΓΔ*: *ἡγεῖσθε E* = *Λ*.

Attamen his lectionibus probandi vim concedere non possum: articulus enim neglectus nihil valet, quoniam his locis idem occurrit:

II 9. *τὰ συμπίπτοντα ΓΔ*: *τὰ* om. *E* pr., s. v. add. 1.

VIII 39. *ἀλλὰ τὴν τὸ ΓΔ*: *τὴν* om. *E*; omissa autem *καὶ* particula cum gravioribus neglegentiis comparari potest:

II 52. *μηδὲν ὢν ΓΔ*: *ὢν* om. *E* pr., s. v. add. 1.

IV 71. *οἰομένων εἶναι ΓΔ*: *οἰομένων* om. *E*.

VIII 38. *ἐμὸν μὲν οὖν ΓΔ*^{a}: *μὲν* om. *E*^{a} pr., s. v. add. 1. 101. *ἀληθέστερα* om. *E*. 143. *μὴ τολμῶντες ΓΔ*: *μὴ* om. *E* pr., s. v. add. 1.

Praeterea, cum verborum transmutationes iam attigerim, ad mendorum naturam acrius designandam nonnullos errores haud ambiguos exempli gratia affero:

II 54. *παρήνεκα ΓΔ*: *παρήνεγκα E*.

VIII 11. *ὑμᾶς ΓΔ*: *ἡμᾶς E* (cf. *οὐδὲν ἂν πάθοιτε τοιοῦτον*). 14. *κωμῳδοδιδασκάλοις ΓΔ*: *κωμῳδιδασκάλοις E*. 92. *τῆς αὐτῶν ΓΔ*: *τῆς αὐτῆς E*. 106. *ἁμαρτάνοντας ΓΔ*: *ἐξαμαρτάνοντας E*. 145. *καὶ τὰ τῶν ΓΔ*: *κατὰ τῶν E*.

Paucae tamen varietates remanent, quibus auctoritas quaedam inesse potest:

II 22. ad λόγους ἤ Δ in textu habet signum a correctore 2 additum, cui tamen nullum neque in margine, neque supra versum additamentum respondet: λόγους μᾶλλον ἤ E = Γ corr. 4 $\Delta^{\alpha}E^{\alpha}\Theta^{\alpha}$.

IV 96. ἐμπιμπραμένους Δ^{α}: ἐμπι πραμένους E^{α}. 97. αὐτοῖς ὠθήσεσθαι Δ^{α} pr., αὐτοὶ σωθήσεσθαι corr. 2: αὐτοὶ ὠθήσεσθαι E^{α}.

Nihilominus his lectionibus, quamvis primo quidem obtutu iudicium turbare videantur, mihi persuasum non esse confiteor, cum ex ipso codice Vaticano aliquo modo explicentur. Etenim in oratione II 22, quamquam verbum μᾶλλον in textu non invenitur, signo adscripto lectio quaedam diversa indicatur. Quae cum in oratione „de permutatione“ legatur, inde in orationem ad Nicoclem inseri potuit. Quod ad antidosis ἐμπι πραμένους pertinet, ad ipsius Panegyrici locum provoco, ubi librarius cum codicem Vaticanum secutus primum ἐμπιμπραμένους exaravisset litteram μ postea delevit. Notandam denique lectionem § 97: αὐτοὶ ὠθήσεσθαι insigne librarii socordiae exemplum esse existimo, quam supra haud paucis locis comprobavi.

Quo cum codicis Ambrosiani originem ad codicem Vaticanum redire posse demonstraverim, idem indiciis quibusdam adventiciis confirmem. In orationis II 14 verbis in antidosi excerptis cod. E^{α} haec habet: κάλιστα δ' ἄν, cum in ceteris codicibus μάλιστα δ' ἄν legatur, excepto codice Vaticano, in quo librarius haec sola scripsit άλιστα δ' ἄν, littera *M* supplenda rubricatori relicta, qui tamen ad hunc locum non penetravit. Neque longe abest lectio or. VIII 35: προηρημένων Γ (προαιρουμένων ΘΔ): προ·ρημένων Δ, littera η a correctore quodam erasa: προειρημένων E, quacum conferas duos hos locos eiusdem orationis: VIII 22. κερσουλέπτην Δ pr. (κερσοβλέπτην corr. 3): κερσοκλέπτην E. 85. ἐμφρονεστέρους ΓΔ: ἐμφανεστέρους E (φρ in Δ litt. coalitis expr.)

Ex ipso autem codice Vaticano Ambrosianum pendere, correctionibus codicis Δ evincitur, quas codice *E* receptas legimus. Et primum quidem correctorem, qui archetypo nisus menda inter scribendum exorta delevit, in cod. Ambrosiano ubique offendimus, iis quoque lectionibus, quae in Δ prima manu in margine adscriptae sunt, non nisi in margine additis.

II 29. *χαίρειν* $Δ^α$ pr. $E^α$ pr.: *γρ. διατελεῖν* in mg. add. 1.

IV 84. *ἐποίησαν* Δ pr. *E* pr. $Δ^α$ pr. $E^α$ pr.: *γρ. κατέλιπον* in mg. add. 1. 97. *ἐμελέτησαν* Δ pr. *E* pr., *ἐμέλησαν* $Δ^α$ pr. $E^α$ pr.: *γρ. ἐτόλμησαν* in mg. add. 1.

VIII 52. *ἀλογίστως* $Δ^α$ pr. $E^α$ pr.: *γρ. ὀλιγώρως* in mg. add. 1. 137. *ὀκνήσουσιν* $Δ^α$ pr. $E^α$ pr.: *γρ. ὁμονοήσουσι* in mg. add. 1.

Ex iis autem locis, quos corrector 1ª emendavit, aegre has quinque lectiones elicui, quae in cod. Ambrosiano non occurrunt:

VIII 52. *καθιστάμενοι οὓς* Δ pr. *E*: *οἷς* s. v. add. Δ corr. 1ª = *ΔΠ*. 67. *ἀνηλώσασθαι* Δ pr. *E*: *ἀναλώσασθαι* Δ corr. 1ª. 116. *τ· (τὰ E) πόλη τούτω* Δ pr. *E*: *τῷ πόλη τούτω* Δ corr. 1ª. 131. *ἐξίσωσουσι* Δ pr. *E*: *ἐξισώσουσι* Δ corr. 1ª. 136. *τοῦ μηδὲν* Δ pr. *E*: *τῷ μηδὲν* Δ corr. 1ª.

Ceteris omnibus locis, quos 66 collegi, mutationes correctorum 1ª et 2 in textu vel interdum in margine codicis *E* adnotatae inveniuntur, quibus enumerandis supersedere licet, cum supra uberius de iis egerim. Id solum addo, emendationes correctoris secundi, quas ex codice vulgatae memoriae petitas esse exposui, in alio codice eodem numero eademque ratione adscriptas esse verisimile non videri.

Correctoris 3 alia est ratio, cum ex correctionibus eius sex tantum in Ambrosiano invenerim, quarum tres, quae librarii tollunt menda, in censum non veniunt:

II 9. *διαφυλαξ . .* Δ pr., *διαφυλάξαι* corr. 3 = *E*. 47. *λοιδορομένους* Δ pr., *λοιδορουμένους* corr. 3 = *E*.

VIII 60. *ἐκεῖν·ν* Δ pr., *ἐκείνων* corr. 3 = *E*.

Restant hae lectiones:

II 49. ἀκουστοὺς: ἀκουστὸς *Δ* pr., ἀκουστὰς corr. 3 = *E* pr., corr. 2.

IV 68. νομίζοντας om. $Δ^a$ pr., δοκοῦντας in mg. add. 3 = E^a.

VIII 88. φρατρίας *Δ* pr., φατρίας corr. 3 = *E*, quas et ipsas librarii libidini deberi putaverim, quem codicis Vaticani correctorem 3 nondum cognovisse verisimile est, cum non solum iis locis, quibus lectio primae manus indagari potest, correctoris 3 emendationes probatae non sint, sed etiam inveniantur, quibus lectiones primae manus, quae radendo mutatae non poterant nisi coniectura reperiri, receptae sint ut:

VIII 21. ἐν ταῖς μὲν *E* = *Δ* pr., ταῖς deletum. 69. οὖν οὐ *E* = *Δ* pr., οὐ eras. 85. ἐξαμαρτάνοντας *E* = *Δ* pr., ἐξαμαρτόντας in ras. corr. 3. 116. πλείστους *E* = *Δ* pr., στ eras. 118. πέλτας τῶν *E* = *Δ* pr., πελταστῶν corr. 3. 120. ὧν *E* = *Δ* pr., ἃς in ras. corr. 3. 142. εἴπερει *E* = *Δ* pr., εἴπερ rad. corr. 3.

Quibus causis perpensis in eam sententiam adducor, ut codicem Ambrosianum ex ipso codice Vaticano descriptum esse credam, quamobrem cum codice Vaticano e codicum numero, qui ad Isocratem restituendum valent, removendus est.

Paucis tamen correctores codicis Ambrosiani tractandi videntur, qui tres discernuntur; inter quos primus laudandus est librarius ipse (1), qui menda ipsius socordia illata inter scribendum emendavit et postea archetypo nisus codicem retractavisse videtur. Sed cum nonnullis locis veram lectionem Isocrati reddiderit, ut:

IV 69. κατόρθωσαν *ΔE* pr., κατώρθωσαν corr. 1. 70. προσηκοῦντες *ΔE* pr., προσοικοῦντες corr. 1, alibi codicis verba corrupit, ut:

II 23. ἐξαίρει *Δ*: ἐξαίρ . . *E* pr., ἐξαίρειν corr. 1.

III 7. κακοὺς *ΔE* pr., καλοὺς corr. 1.

IV 99. τό τε παλαιὸν $Δ^aE^a$ pr., γε in ras. corr. 1.

VIII 60. μᾶλλον *Δ*: μᾶλλον . . . . *E* pr., μᾶλλον εἰς ἔτι in ras. corr. 1, quo facile intellegitur librarium ut archetypum accurate redderet, in mente non habuisse.

Corrector secundus (2), qui atramento pallido cognoscitur, totum codicem perlegisse videtur, quamquam emendationes eius adeo rarae sunt, ut ex orationibus, quas contuli, certum earum exemplum referre non possim. Ideo ex „Helena" haec enotavi:

X 42. *τὸν γάμον τὸν E* pr., *τω γαμω τω* corr. 2. 62. *αὐτῶν τῶν συμφορῶν E* pr., *αὐτὸν τῶν συμφορῶν* corr. 2. ad 64. *ἐπειδὴ δὲ γνοὺς* in mg. adscr. 2: *προ⟨ο⟩ιμιον.*

Sed neque ex his, neque ex illis locis, quibus accentus atque spiritus addidit, certi quidquam efficitur, atque paene me fugit corrector secundus, nisi sententiam a librario initio libri pie additam: *χριστὲ προηγοῦ τῶν ἐμῶν πονημάτων* repetiisset, idemque in subscriptione supra commemorata conatus esset. Quam non intellexit, cum praeter initium:- *τῷ δὲ θεῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας* non nisi verbum q. e. *κέδιζε* iteraverit.

Tertius denique corrector (3) in orationes „ad Demonicum" et „ad Nicoclem" corrigendas incubuit, ad quas ex exemplo quodam vulgatae memoriae differentias in margine plerumque adnotavit. Qui ductu acuto atque eleganti a librario et a correctore secundo distat, quem tempore priorem esse hoc loco comprobo: in or. I 37 *ὧν γὰρ ἂν* librarius particulam *ἂν* neglexerat, quam corrector secundus supra versum addidit; litteras autem parum expressas corrector tertius clariores reddidit. Exemplum autem, quo corrector tertius usus est, ad codicis *Π* familiam propius accedit; nam his lectionibus cum codicibus *ΔΠ* (*N*) [1]) congruit sive cum codd. *ΔZ* — cum codicem *Π* in oratione II non nisi in §§ 14—39 noverim, codex *Z* autem in hac quidem oratione cum codd. *ΠN* comparari possit (cf. p. 53) —, quo familiaritas cum vulgata comprobatur:

I 4. *ἐπὶ λόγον E* pr.: *γρ. ἐπὶ λόγον μόνον* in mg. add. 3 = *ΔΠN*. 13. *τοῖς ὅρκοις E* pr.: *ἀλλαχοῦ τοῖς νόμοις* in mg. add. 3 = *ΔΠN*. 18. *ταῦτα E* pr.: *καὶ ἄνευ τοῦ ταῦτα*

1) Littera *N*, praeeunte Dindorfio (Scholia Graeca in Aeschinem et Isocratem praef. p. VII) cod. Laur. LVIII[5] significo.

in mg. add. 3 = ΔΠΝ. 21. *πονηροῖς* *E* pr.: *γρ.* *λυπηροῖς* in mg. add. 3 = ΔΠΝ. 24. *ἢ* *τυχὼν* *E* pr.: *καὶ* *ἄνευ* *τοῦ* *ἢ* in mg. add. 3 = ΔΠΝ. 25. *βασανίζομεν* *E* pr.: *καὶ* *δοκιμάζομεν* in mg. add. 3 = ΔΠΝ. 32. *τὰ* *αὐτὰ* *E* pr.: *ταὐτὰ* in mg. add. 3 = ΔΠΝ. 37. *οἷα* *E* pr.: *περ* s. v. add. 3 = ΔΠΝ. 45. *ἄλλην* *E* pr.: *σου* s. v. add. 3 = ΔΠΝ.

II 2. *διοικῆς* *E* pr.: *διοικοίης* corr. 3 = ΔZ. 2. *βουλεύεσθαι* *E* pr.: *ἀγωνίζεσθαι* s. v. add. 3 = ΔZ. 6. *καθ' ὅλων* *E* pr.: *καθ' ὅλου* corr. 3 = ΔZ. 7. *μετὰ* *μέτρων* *E* pr.: *ἐμμέτρων* in mg. add. 3 = ΔZ. 11. *ἀσκητῶν* *E* pr.: *ἀθλητῶν* in mg. add. 3 = ΔZ. 11. *τὴν* *ψυχὴν* *ἑαυτῶν* *E* pr.: *τὴν* add. 3 = ΔZ. 11. *ἃ* *E* pr.: *ὧν* in mg. add. 3 = ΔZ. 13. *ἀγωνιστὴν* *E* pr.: *ἀνταγωνιστὴν* corr. 3 = ΔZ. 14. *αὐτοῦ* *E* pr.: *σεαυτοῦ* corr. 3 = ΔΠ. 17. *ποιοῦσι* *E* pr. = ΓΠ: *ποιήσουσι* corr. 3 = ΔZ. 19. *οἴκει* *E* pr.: *γρ.* *διοίκει* in mg. corr. 3 = ΔΠ. 21. *οἰκεῖα* *ἂν* *E* pr.: *ἄνευ* *τοῦ* *ἂν* in mg. add. 3 = ΔΠ. 26. *ἀτυχῆς* *E* pr.: *ἀπορῆς* in mg. add. 3 = ΔΠ. 27. *πλησιάσαντας* *E* pr.: *πλησιάζοντας* corr. 3 = ΔΠ. 35. *ἀκριβῶσαι* *βουληθῆς* *E* pr.: *γρ.* *ἀκριβῶς* *εἰδέναι* *βούλει* in mg. add. 3 = ΔΠ. 35. *μετατίθει* *E* pr.: *γρ.* *μέτιθι* s. v. add. 3 = ΔΠ. 35. *τυράννοις* *ἀπ' αὐτῶν* *E* pr.: *ἄνευ* *τοῦ* *ἀπ' αὐτῶν* in mg. add. 3 = ΔΠ. 37. *ἔτυχες* *πειρῶ* *E* pr.: *ἀθανάτου* *δὲ* *ψυχῆς* in mg. add. 3 = ΔΠ. 40. *παρέλαθεν* *E* pr.: *διέλαθεν* in mg. add. 3 = ΔZ. 40. *καὶ* *τῶν* *ἄλλων* *E* pr.: *καὶ* *τῶν* *ἰδιωτῶν* in mg. add. 3 = ΔZ. 40. *οἱ* *δ' αὐτοὶ* *E* pr.: *ἔνια* *δὲ* *αὐτοὶ* in mg. add. 3 = ΔZ. 41. *ἔξεστιν* *εἰπεῖν* *E* pr.: *ἐστιν* *εὑρεῖν* in mg. add. 3 = ΔZ. 42. *πεπόνθασιν* *E* pr.: *ταὐτὸ* s. v. add. 3 = ΔZ. 44. *ἐκλέξειε* *τῶν* *E* pr.: *καὶ* s. v. add. 3 = ΔZ. 44. *ἔσπευσαν* *E* pr.: *ἐσπούδασαν* in mg. add. 3 = ΔZ. 47. *ἢ* *ληροῦντας* *E* pr. (= Γ): *λοιδοροῦντας* in mg. add. 3 = ΔZ. 47. *δὲ* *οὐ* *E* pr.: *ταῦτα* in mg. add. 3 = ΔZ. 48. *ὅτι* *δὲ* *E* pr. (= ΓΔ pr.): *ὅτι* *δεῖ* corr. 3 = ΔZΔ corr. 1. 48. *ἁμίλλας* *E* pr.: *ἄχθονται* s. v. add. 3 = ΔZ. 49. *τὰ* *δὲ* *τοιοῦτα* *λεκτέον* *E* pr.: *ἐκεῖνα* *δὲ* *γραπτέον* *καὶ* *λεκτέον* in mg. add. 3 = ΔZ. 52. *συμβουλεύοντας* *E* pr.: *τοὺς* s. v. add. 3 = ΔZ. 52. *ἀποδοκίμαζε* *E* pr.:

ἀποδοκιμάζειν corr. 3 = *ΔZ*. 54. *χρῇ E* pr.: *χρήσῃ* corr. 3 = *ΔZ*. 54. *ἀξίας ποιήσεις E* pr.: *οὔσας αὐτὰς* s. v. add. 3 = *ΔZ* corr. 1.

Sed cum sex locis a parte codicum *ΠN* (vel *Z*) contra *Δ* stet:

I 25. *οὕτως ἄριστα E* pr.: *γρ. οὕτω δ' ἄριστα* s. v. add. 3 = *ΠN* (*οὕτως δ' ἂν ἄριστα Δ*). 43. *ἀπένειμεν E* pr.: *ἡ φύσις* s. v. add. 3 = *ΠN* (*Δ* haec omnia om.).

II 21. *πολιτικῶν E* pr.: *ἰδιωτῶν* s. v. add. 3 = *Π* (*ἰδίων Δ*). 51. *ὄντες E* pr. = *Δ*: *διατρίβοντες* s. v. add. 3 = *Z*. 52. *καὶ καθ' ὅλων E* pr.: *τοὺς* et *ου* s. v. add. 3 = *τοὺς καὶ καθ' ὅλου Z* (*τοὺς καθ' ὅλου Δ*). 52. *αὐτὸς E* pr.: *αὐτῷ* corr. 3 = *Z* (*αὐτῶν Δ*),

semel tantum cum *Δ* contra *ΠN* facit:

I 30. *πιστεύσαντας E* pr. = *ΠN*, *πιστεύοντας* corr. 3 = *Δ*.

Praeterea semel codices *ΔN* sequitur contra *Π*:

I 28. *κτᾶσθαι E* pr.: *ἀλλαχοῦ χρῆσθαι* in mg. add. 3 = *ΔN* (*κτήματα δὲ* usque ad *δυναμένους* om. *Π*), atque tribus denique locis ab omnibus codicibus alienum est:

I 19. *χρημάτων E* pr.: *καὶ κτημάτων* in mg. add. 3 = *ς*, Stob. ecl. II c. 31. 21. *καὶ αὐτὸν E* pr.: *καὶ σαυτὸν* corr. 3 = Stob. flor. 5[55] (*καὶ σεαυτὸν ΔΠN*).

II 38. *ἃ τοῖς αὐτοῦ παισὶν ἂν E* pr.: *γρ. ἃ τοῖς παισὶ τοῖς ἑαυτῶν* (compendio scriptum) *ἂν* in mg. add. 3 (*ἃ τοῖς παισὶ τοῖς ἑαυτοῦ ἂν ΔΠ*).

Nonnullis quoque locis, quibus librarius ab archetypi memoria aberraverat, correctorem 3 archetypi lectionem ex vulgata restituisse ad extremum commemoro:

I 6. *ἐξουσία E* pr., *ἐξουσίαν* corr. 3. 29. *τὰ βέλτιστα E* pr., *τὰ βελτίω* corr. 3. 36. *δόξῃ E* pr., *δόξεις* corr. 3.

II 13. *μηδένα E* pr. *ὸς* s. v. add. 3 (= *μηδενὸς*). 26. *μετρίως E* pr., *ν* s. v. add. 3 (= *μετρίων*). 49. *ἀκουστὰς E* pr., *οὺς* s. v. add. 3 (= *ἀκουστοὺς*).

Ut materiam absolvam, unicum codicis Ambrosiani scholium appono, quod corrector tertius ad I 9 adscripsit: *τὸ μέμνημαι ἀεὶ μετὰ γενικῆς, σπανίως δὲ καὶ μετὰ αἰτιατικῆς*

et subscriptionem in f. 206^b ab eodem additam: *ὅτι ἐν ἅπασιν οἷς ἐγὼ ἐνέτυχον ἀντιγράφοις ἐλλειπῶς ἔχει ὁ περὶ τῆς ἀντιδόσεως λόγος.* 1)

Codices orationem Demoniceam solam continentes.

Quorum tres a Buermanno collati sunt, qui humanissime de iis certiorem me fecit, ut materiam quam integerrimam proponere possim. Atque primum codicem Borbonicum (Neapolitanum) II C. 37 chartaceum, saeculi ut videtur XIV foll. 446, excussit, qui foliis 376^a—381^b Isocratis orationem Demoniceam exhibet. Cuius paragraphi 1—20 cum editione Blassiana comparatae codicem artissime cum Urbinate coniunctum esse demonstrant. Quare varietates a Buermanno exscriptas addo, quibus codicem Neapolitanum cum codice Scaphusiano, de quo videas p. 50, cohaerere luculenter probatur:

I 2^4. *ἡμᾶς* *ZΔ.* — 3^7. *ἐπιχειροῦσι ποιεῖν* *Γ* corr. 1^b *Z.* — 4^6. om. *μόνον* *ΓZ.* — 6^2. *ἀνάλωσεν* *Γ* corr. 1^b *Zς.* — 6^6. *ἐλυμήνατο* *Γ* corr. 4 *Z.* — 7^4. *δὲ* *ΓZς.* — 7^6. *ὑπομένουσι.* — 9^3. *ὀλιγωρεῖν.* — 9^5. *ἐγύμναζε* *Zς.* — 9^6. *ὑφίστατο* *Γ* corr. 4 *Z.* — 10^1. *αὐτοῦ* *ΓZ.* — 10^4. *ἑταιρείαν* *ΓZΔN.* — 11^5. *σε* *ΓZς.* — 11^7. *γινόμενον* *Γ* corr. 2 *ZΠN.* — 12^3. *ἐφάμιλλος* codd. — *γενήσῃ* *Γ* corr. 3 *Zς.* — 12^9. *δοκοίης* codd. — 13^6. *ὅρκοις* *ΓZ.* — 14^1. *γίνου* *ΓZς.* — 14^3. om. *τὸ.* — 14^5. *λήγεις* *Z.* — 15^8. *κρατεῖσθαι* codd. — 17^5. *ὀφθήσῃ* *Γ* corr. 3 *Zς.* — 18^1. *ἔσῃ* *Γ* corr. 3 *Zς.* — 20^1. *γίνου* *ΓZς.* — *τῷ δὲ λόγῳ* codd. — 20^6. *ἀπεχθὴς ἔσῃ* *Zς.* — *γενήσῃ* *Γ* corr. 3 *Zς.*

Praeterea notandum est codicem Neapolitanum in § 29^1 cum *ΔEZ* congruere verbo *βέλτιστα* pro *βελτίω* = *ΓΔΠN* Stob. scripto, in § 21^8 cum solo Scaphusiano praebere *πρὸς σεαυτὸν*, quocum conferas § 35^5 *παροξυνθείης βουλεύεσθαι* Neap. *Z.* Orationis sententiae inde a § 13 *πρῶτον μὲν οὖν* usque ad § 43 *μάλιστα μὲν πειρῶ* litteris *α—οβ* in margine

1) cf. Isocratis oratio de permutatione . . . ab anonymo interprete: Mediolani 1813. p. 119 not.

appositis numeratae sunt, quo codex Neapolitanus convenit cum codice Vaticano 790 chart. saeculi XV foll. 277, qui vitiis vulgaribus exceptis, ex quibus exempli gratia haec affero: § 2^{6}. *τῆς οὐσίας τῆς πατρικῆς οὕτω καὶ τῆς φιλίας κληρονομεῖν*. — 3^{4}. *σύ*. — 3^{7}. *καλλὸν*, codicem Neapolitanum sequitur; cf.:

I 3^{7}. *ἐπιχειροῦσι ποιεῖν*. — 4^{6}. om. *μόνον*. — 6^{6}. *ἐλυμήνατο*. — 9^{6}. *ὑφίστατο*. — 13^{6}. *ὅρκοις*. — 14^{5}. *λήγεις*. — 29^{1}. *τὰ βέλτιστα*.

Ex eodem numero est codex Vaticanus 937, chartaceus, saec. XV vol. II foll. 380, qui foliis 1^{a}—6^{b} orationem ad Demonicum excepit. Sed cum haud dubie ad ipsum Urbinatem redeat, cf.: § 3^{7}. *ἐπιχειροῦσι ποιεῖν*. — 4^{6}. om. *μόνον*, propius ad codices *ΔE* accedit, cum lectione § 9^{6}. *ὑπέμεινεν* (= *ὑπέμενεν Γ* pr. *ΔE*) a codd. Neap. Vat. Scaph. (= *ὑφίστατο*) diversus sit.

B. Addenda ad codicum vulgatae memoriae historiam.

Codex Vaticanus 65 = *Δ*.

Vulgatae familiae codices atque maxime codex Vaticanus *Δ* quoniam a Buermanno ¹) diligenter tractati sunt, vix quidquam relictum esse censueris, quod studio dignum sit. Attamen graviora quaedam addenda inveni, quae ad correctiones atque ad scholia codicis *Δ* attinent.

Sed primum de codicis librario hoc unum refero, eum non totum librum scripsisse, cum alter interdum, quem nota 1^{a} significo, librarii partes susceperit; quod accidit in paginis 66^{a}, 87^{b}, $219^{a}/220^{a}$, 238^{a}, 251^{b}.

Ut ad correctores perveniam, correctorem primum (1), scilicet librarium ipsum, totum librum retractavisse dico, ut menda suo errore exorta tolleret. Num archetypum unoquoque loco adierit, decerni non potest; sed obstare videtur locus

1) H. Buermann: Die handschriftliche Ueberlieferung des Isocrates. I. Die Handschriften der Vulgata. p. 4. Berlin 1885.

orationis VIII 136, ubi *Λ* pr. cum *Λ*^a^ *τὸ μηδὲν* habebat, quod a correctore 1 in *τῷ μηδὲν* (= *Θ*^a^) mutatum est.

Mox alter corrector (2), quem Buermannus cum primo confudit, in codicem inquisivit, qui scribendi ratione non adeo diversa, sed litteris minus firmis et quodammodo incertis usus est. Qui haud dubie eo exemplo nisus, quod librarius usurpaverat, id potissimum egit, ut verba errore omissa suppleret his locis:

VI 33/34. *νομίζω. λέγουσι δὲ οἱ συμβουλεύοντες ἡμῖν ποιεῖσθαι* propter homoeot. post *εἰρῆσθαι* om. *Λ* pr.: in mg. add. 2 (44 litterae = 1 versus).

VIII 135/136. *ἑκόντες* usque ad *εἰρημένοις* propter homoeot. post *διακειμένοις* om. *Λ* pr.: *ἑκόντες τὰς ἡγεμονίας καὶ σφᾶς αὐτοὺς ἐνδιδόασι. ἣν οὖν ἐμμείνητε τοῖς εἰρημένοις* in mg. add. 2 (69 litterae!).

XIII 3. *καὶ διὰ ταύτης τῆς ἐπιστήμης εὐδαίμονες γενήσονται* (propter homoeot. post *εἴσονται*? cf. *Γ*) om. *Λ* pr.: in mg. add. 2 (44 litterae = 1 versus).

XIV 61. *ἡμᾶς δὲ τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας συναγωνισαμένους* propter homoeot. post *καθισταμένους* om. *Λ* pr.: in mg. add. 2 (43 litterae = 1 versus).

V 17. *ἐπὶ πράξεις* in fine paginae om. *Λ* pr.: in inferiore mg. add. 2.

Varietates quoque, quae in codicis *Λ* archetypo in margine fortasse notatae erant, adscripsit, ut:

VIII 62. *ἐπικεκαλλυμένως* *Λ* pr., *υπο* in mg. add. 2 (*ἀποκεκαλυμμένως* *Γ*). 72. *δυναστείας* *Λ* pr. (*δυνάμεις* corr. 3): *διανοίας* in mg. add. 2 = *Γ*.

Praeterea in menda librarii neglegentia effecta tollenda intendit, quod nonnullis exemplis ex oratione „de pace" petitis probo:

VIII 13. *ὑπὲρ τῆς πόλεως* *Λ* pr. (= *Γ*): *τῶν* s. v. add. 2 = *Π*. 21. *γιγνομένην*: *γενομένων* *Λ* pr., *γενομένην* corr. 2. 75. *βελτίον* *Λ* pr., *βελτίων* corr. 2. 95. *πολλοὶ γὰρ* *Λ* pr., *πολὺ γὰρ* corr. 2. 106. *ἐμάνθανεν* *Λ* pr., *ἐλάνθανεν* corr. 2.

110. *οἵτινες* Λ pr. (= Γ), *εἴτινες* corr. 2. 115. *βιωτίαν* Λ pr., *βοιωτίαν* corr. 2.

Sed etiam coniectura locis quibusdam lectionem depravatam sanare studuit, ut:

VIII 102. *ἡγεμονίαν γῆν* Λ pr., *γῆν* del. 2. 105. *τὴν ταύτην ἀρχὴν* Λ pr., *τὴν τοιαύτην ἀρχὴν* corr. 2 (*τὴν ἀρχὴν ταύτην* Γ), qua de causa cautionem in correctoris secundi emendationibus diiudicandis servemus necesse est.

Tertius emendator (3) secutus est, cuius correctiones atramento subviridi factae scriptura quoque conspicuae sunt, quem cum Buermannus partim cum primo, partim cum quarto correctore commiscuerit, uberius tractemus. Atque id primum concedendum est, eum in corrigendo codice Λ exemplo quodam usum esse, cum his locis veram lectionem restituerit:

V 13. *εἰρηκέσθαι* Λ pr., *εὑρηκέναι* corr. 3 (a Buermanno non notatum). 16. *προσεῖναι* Λ pr., *προστῆναι* corr. 3 (B. 2 = 4). 75. *πάσχοντας* Λ pr., *φάσκοντας* corr. 3 (B 2 =4).

VI 93. *τὴν πόλιν ἐκλείπουσαν* Λ pr., *τὴν τάξιν* in mg. add. 3. 96. *χρωμένοις* Λ pr., *χρωμένων* corr. 3.

VIII 4. *διάκεινται* Λ pr., *διάκεισθε* corr. 3. 74. *η* Λ pr., *εἰ* corr. 3. 109. *δοκοῦντας ἐν* Λ pr., *τοὺς* add. 3.

Exemplum autem correctoris codicis Vaticani Λ archetypum fuisse ex ea ratione, qua lacunas codicis Λ expletas videmus, colligo. Nonnullis enim locis corrector 3 genuinam lectionem revocavit ut:

V 71. *εἰκότως μέγα νοίης* Λ pr., *φρο* suppl. 3 (B 2 = 4). 71[1]. *ὥσπερ πους* Λ pr., *καρ* suppl. 3 (B. 1). 72[2]. *λόγον οὐ μονήσας* Λ pr., *κάμνη* suppl. 3 (B. 2 = 4). 104. *εἰς νας* Λ pr., *τοὺς ἕλλη* suppl. 3 (B. 2 = 4). 107. *ἐκ τῶν τὴν* Λ pr., *ἐκτῶντο τὴν* corr. 3 (B. 2 = 4), cum alibi lectiones adulterinas in textum interposuerit:

V 78. *ὧν* om. Λ pr., *ἃ* corr. 3 (B. 2 = 4). 105. *τούτων σθαι* Λ pr., *ἔσε* suppl. 3 (B. 1). 110. *ἀπέστην* om. Λ pr., *ἀφέξομαι* in lac. 14 litt. add. 3 (B. 1).

Hoc tamen maxime tenendum est, additamenta nusquam spatium ipsis litteris omissis indicatum excedere, etsi lacuna

codicis Δ multo maior relicta erat, ut V 71/72, 105, 110, ubi corrector quartus spatium vacuum de suo explevit. Sed cum correctorem tertium in or. V 78, 105, 110 quidem ex sua indole medicinam parasse constet, mirum non est, quod aliis quoque locis verba tradita, quae corrupta putaverit, ingenio fisus mutavit, quo aut sanum textum depravavit aut frustra emendare studuit corruptum:

V 102. *συμφόρως* Δ pr., *συμμάχους* corr. 3 (B. 2 = 4).

VIII 72. *δυναστείας* Δ pr., *δυνάμεις* corr. 3. 128. *συμφορᾶς* Δ pr., *εἰσ[φορὰς]* s. v. add. 3.

Ad correctorem 3 etiam numeri referendi sunt, quos orationum ambitus significantes Buermannus indicavit: I p. 7. Hanc autem legem consecuti sumus, emendationes correctoris terii minime spernendas esse, quamvis summa cautione opus sit.

Iam ad quartum correctorem (4) venio, quem Buermannus secundum habuit; qui cum mendis quoque librarii neglegentia natis emendandis operam dederit:

VIII 2. *δύναμι* Δ pr., *δύναμιν* corr. 4. 14. *κωμῳδιδασκάλοις* Δ pr., *κωμῳδοδιδασκάλοις* corr. 4, codicem tamen impudentissime corrupit interpolationibus, quarum exempla Buermannus iam attulit. Addo haec:

V 71/72. *v.* 1. *ὥσπερ* | *καρ* | *πους* Δ pr., corr. 3: *ἄρα* suppl. 4. *v.* 2. *τιμὰς* *ἀπόχρη* Δ pr.; *ἀνεξαλείπτους* suppl. 4. *v.* 3... *μένα* *εἰ μὴ* Δ pr.; *πάντως* suppl. 4. *v.* 4. *λόγον οὐ* | *κ* *ἀμνη* | *μονήσας* Δ pr., corr. 3; *ουν μὲν* suppl. 4. 78. *ἐνθυμούμενον* Δ pr., *ἃ* add. 3; *σε* post *ἐνθυμούμενον* add. 4. 105. *τούτων* *σθαι* Δ pr., *ἔσε* suppl. 3; *αὐτῶν* in mg. add. 4. 110. *ἀπέστην* om. Δ pr., in lac. 14 litt. *ἀφέξομαι* add. 3; *πάντων* add. 4. 110. *πρᾶξιν ἐξ αὐτῶν* ΓΠ (*δ' ἐξ αὐτῶν πρᾶξιν* Θ): *ἐξ αὐτῶν* post *πρᾶξιν* in lac. 8 litt. om. Δ pr.; *ἐκλεξάμενος* add. 4. 111. post *ἐκφέρειν* lac. 6 litt. habet Δ pr.; *μὴ γὰρ ῥαθυμοῦντας* inseruit 4.

VI 109. *γλιχομένους* om. Δ pr.; *κρεῖττον μεγάλου καιροῦ τιμὴν ἀνταλλάξασθαι* add. 4.

VIII 26. ὥστ' ante ὀλίγον s. v. add. Λ^a corr. 4. 95. δύναμιν παρέλαβον Λ pr., εἰ s. v. add. 4. 108. φυλ . . ὴν Λ pr., φυλακὴν corr. 4.

Buermannus tamen his quoque lectionibus codicem quendam subesse suspicatus est, quem ex duabus varietatibus collegit. Sed verba ad II 2 adnotata ἡγησάμην δ' ἂν correctori 4 non utique tribuam, cum suo iure etiam ad correctorem secundum referri possint. Atque verba or. XII 133: „θέλοντας τούτους αὖ τοὐναντίον κακίστους ἑαυτοῖς τε καὶ πολίταις εἶναι νομίζω", quae Buermannus addita esse censet, pro τὰς δὲ τούτων πόλεις ὁμοίως οἰκήσεσθαι ταῖς τῶν προεστώτων πονηρίαις in margine adscripta sunt, cuius mutationis causam facile perspiciamus. Corais enim primus cognovit, verba q. s. „ὅσοι εἰώθασιν, ἐπὶ τὰς ἀρχὰς καθιστάναι καὶ τὰς ἄλλας πράξεις τοὺς ἱκανωτάτους τῶν πολιτῶν" et „τοὺς δὲ τοῖς θρασυτάτοις καὶ πονηροτάτοις ἐπὶ ταῦτα χρωμένους", | tum „τοὺς μέλλοντας ἄριστα καὶ δικαιότατα τῶν πραγμάτων ἐπιστατήσειν" et „τῶν μὲν τῇ πόλει συμφερόντων μηδὲν φροντίζουσιν, ὑπὲρ δὲ τῆς αὐτῶν πλεονεξίας ἑτοίμοις οὖσιν ὁτιοῦν πάσχειν", | denique „τούτους μὲν ἐν ἁπάσαις ταῖς πολιτείαις καλῶς οἰκήσειν καὶ πρὸς σφᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους" et „τὰς δὲ τούτων πόλεις ὁμοίως οἰκήσεσθαι ταῖς τῶν προεστώτων πονηρίαις" inter se esse contraria, quam ob rem verba θέλοντας usque ad εἶναι νομίζω, codicis Vaticani correctione spreta delevit. Corrector autem, vel potius interpolator ille, qui verba τὰς δὲ τούτων πόλεις sententiam antecedentem τοὺς δὲ — χρωμένους excipere et ad τούτους μὲν respicere non intellexerit, membrorum oppositorum relationem participio θέλοντας addito turbavit atque verba τούτους αὖ — νομίζω ad enuntiati τούτους μὲν — καλῶς οἰκήσειν similitudinem formata pro sententia τὰς δὲ τούτων πόλεις — πονηρίαις substituit. Quapropter interpolationem in alio iam codice exstitisse putemus necesse non est, praesertim cum ad correctoris quarti indolem, cuius documenta in aperto sunt, optime quadret.

Quae cum ita sint, altera quoque Buermanni conclusio

corruit, ipsum codicis Δ archetypum in manibus correctoris 4 fuisse, quod eo iam specie veritatis privatur, quod correctorem illum XIII fere saeculo adscribendum esse censeo. Neque ad *ἀφέξομαι* illud (V 110), quod supra a correctore tertio (non primo) additum esse demonstravi, Buermannus recurrere potest, cum correctorem tertium codicis Δ archetypum respexisse, sed lacunas passim suo arbitratu explevisse planum fecerim. Ideo ad eam potius sententiam perducimur, correctorem quartum in codicis Vaticani Δ textum insolenter saeviisse, tradita Isocratis memoria, siquidem aliud exemplum ei praesto fuit, haudquaquam respecta. Quo Buermanni iudicium prorsus confirmatur: „dass dergleichen Leistungen für die Kritik als nicht vorhanden zu betrachten sind.“ Id autem consecuti sumus, ut omnes codices, qui Vaticani correctoris quarti vestigia praebent, e codice Vaticano originem duxisse credamus.

Paucis denique locis atramento nigro adhibito corrector quintus (5) invenitur, quem tamen cum eo librario, cui Buermannus scholia recentiora tribuit, confundere vereor. In iis autem, quas ipse contuli orationibus in eum non incidi, qua de causa correctionum exempla conferre omisi.

Transeo ad scholia codicis Δ, de quibus Buermannus in universum tantum disseruit. Atque primum tres librarios distinguo, cum Buermannus scholia inter duos diviserit. Prima manus, videlicet ipse librarius codicis, perspicuis quamvis exiguis litteris usa ea scholia in margine addidit, quae Corais omnia fere exscripsit, cuius auctoritate Dindorfius in scholiis ad Aeschinem et Isocratem edendis (Oxonii 1852) nisus est. Quod numeris paragraphorum, quibus scholia adscripta sunt, indicatis explano, lectionum varietate, ut levioris momenti, non adiecta: I 48. II 1. 4. 7. 20. 24. 28. 30. 45. III 1^{ab}. 3^{ab}. 9. 23. 33. 34. 43. IV 136. 139. V 120. VIII 100. 108^{b}. IX 1. 3. 4. 5^{ab}. 6. 8. 9^{ab}. 11. 12. 13. 28. 37. 44. 47. 49. 55. X 1. 13. 15. 63. XI 3. 9^{ab}. 35. XIII 9. 14. (non omissum!) 19.

Ut materiem exhauriam ea primae manus scholia addo, quae Corais atque Dindorfius praeterierunt:

II 7. *δεύτερον προοίμιον.* 8. *κατασκευὴ τοῦ δευτέρου προοιμίου.*

III 2. *συμπέρασμα τοῦ προοιμίου, ἀρχὴ δὲ τοῦ ἐπαίνου.*

IX 22. *ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνατροφῆς.*

X 15. *συμπέρασμα τοῦ προοιμίου· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ πρότασις καὶ ἡ κατασκευὴ ἐλήφθη.*

XI 1. *ἡγοῦμαι] κατασκευὴ τοῦ προοιμίου.* 4. *ἁπάντων γὰρ] κατασκευὴ τοῦ προοιμίου.*

Sequitur scholiasta secundus, qui ex eodem fortasse archetypo scholia a librario praetermissa adscripsit, cum non nisi tria ad eum referantur:

III 3. *τὴν ῥώμην καὶ τὴν ἀνδρείαν] ῥώμη μὲν ἐπὶ σώματος, ἀνδρεία δὲ ἐπὶ ψυχῆς,* quae verba Corais iam enotavit.

X 23. *διὸς] ἑρκεῖον, κηναῖον καὶ μινιαῖον — ποσειδῶνος] γαιεῖον (γαιήιον?), ἱππίον καὶ ταυρεῖον,* quae Dindorfius ex codice Parisino *T* sic reddidit: *ἑρκεῖον, κηναῖον καὶ μινναῖον — γασεῖον* (sic!), *ἰθεῖον* (sic!) *καὶ ταυρεῖον.*

Scholia autem recentiora, quae ad duos fortasse librarios redeunt, ita perplexe et tot compendiis adhibitis et in margine et supra versum scripta sunt, ut adhuc omnia legere non potuerim. Nescio an eadem de causa Corais pleraque eorum et inter ea ampla neglexerit[1]), cum haec tantum praebeat:

II 34. 39. 46ab. 54. III 26. V 125. 141. VI 24. 42. 46. VIII 17. 33. (non 23!) 50. 55. 102. 108a. 114. 130. IX 22. XII 47. 125. 126.

Ei autem, qui scholia Isocratea denuo edenda sibi proposuerit, tota scholiorum recentiorum codicis Vaticani *Δ* copia exscribenda erit.

Codex Marcianus 415 = Ξ.

De codice Marciano Ξ, quem B. Keilius in Hermae vol. XXII p. 641 breviter tractavit, pauca monenda restant. Primum addo Isocratis orationes 190 tantum ex 213 codicis foliis

1) Cor. ad schol. III 39: „*Ταυτὶ μόνα μοι ἐξεγένετο ἀναγνῶναι ἐκ τοῦ ἀμυδρῶς γεγραμμένου σχολίου.*“

explere. Sequuntur quinque folia vacua (f. 191—195), quae in f. 196—213 ab eodem librario conscriptis excipit: „*διονυσίου ἁλικαρνασέως τοῦ περὶ συνθέσεως ὀνομάτων ἐπιτομή. προοίμιον ρούφῳ μελιτίῳ.*“

Quem codicem ex codice Vaticano Λ originem duxisse Keilius negat, cum codex Ξ in or. XV 320 *ἔξω* pro *βίᾳ* praebeat, quod in Λ Orellio auctore exstare putat. Sed cum codex Λ cum Marciano consentiat, Keilius Orellium male intellexit, qui codicem Vaticanum Λ littera Θ (i. e. „codex scriptus manu Theodori notarii anno 1063 collatus a Corayo“), codicem autem Laurentianum Θ littera Λ significavit. Orellius[1]) igitur lectionem *βίᾳ* in codicibus *A* (= Ambrosiano *E*) et Λ (= Laurentiano Θ), lectionem *ἔξω* in *B* (= in editione Hieronymi Wolfii 1570) et *K* (= apud Corayum) inveniri testatus est.

Ut rem tamen accuratius examinarem, codicem Marcianum in or. VIII 25/56 et in antidosi VIII 25/56 et 131/145 contuli. Atque ex codicis Λ familia eum esse hae orationis VIII 25/56 lectiones, quibus cum Λ contra Π facit, comprobant.

Ξ cum Λ contra Π:

VIII 26. *εἰπεῖν ὑμῖν* Λ: *εἰπεῖν ἐν ὑμῖν* ΓΠ. 28. *ἐπὶ ταῦτα* Λ: *εἰς ταῦτα* Π. 34. *παροῦσι* Λ: *πᾶσι* Π. 35. *θεοφιλέστατον* Λ: *θεοφιλέστερον* ΓΠ. 38. *πολιτευομένους* Λ: *πεπολιτευμένους* Π. 39. *λόγος* Λ: *λόγῳ* Π. 41. *ἀλλὰ* Λ: *ἀλλὰ πᾶν* ΓΠ. 42. *τὸν βίον* Λ: om. Π. 45. *ὑπὲρ μὲν* Λ: *μὲν* om. Π. 45. *τῶν ἐγκλημάτων* Λ: *τῶν* om. Π. 49. *μάλιστα ἀγανακτήσειεν* Λ: *μάλιστα* om. Π. 49. *φανερώτατα* Λ: *φανερώτατον* Π. 52. *τῶν ἰδίων οὐδὲν* Λ: *οὐδὲν τῶν ἰδίων* ΓΠ. 54. *συμβουλεύσασθαι* Λ: *συμβουλεῦσαι* ΓΠ. 54. *καθ' ἑαυτὸν* Λ: *κατ' αὐτὸν* ΓΠ. 56. *ἐπιλείποι* Λ: *ἐπιλείψει* Π (*ἐπιλίποι* Γ).

Addo earundem paragraphorum locos, quibus Ξ^{α} a parte codicis Λ^{α} contra Θ^{α} stat.

$\Xi^{\alpha} = \Lambda^{\alpha}$ contra Θ^{α}:

VIII 25. *ὅπερ* Λ^{α}: *ἅπερ* Θ^{α}. 27. *μόλις γὰρ ἂν* Λ^{α}: *ἂν*

---

1) *Ἰσοκράτους λόγος περὶ τῆς ἀντιδόσεως*, herausgegeben von Andreas Mustoxydes, verbessert von J. K. von Orelli. p. 201. Zürich 1814.

om. Θ^α. 29. *ἐξ αὐτῶν τούτων* Λ^α: *τούτων* om. $\Gamma\Theta^\alpha$. 30. *καὶ μηδενὸς* Λ^α: *καὶ μὴ* $\Gamma\Theta^\alpha$. 32. *τῆς αὐτῶν διανοίας* Λ^α: *τῆς μὲν διανοίας αὐτῶν* Θ^α. 32. *πράττειν βέλτιον* Λ^α: *βέλτιον πράττειν* Θ^α. 33. *εἴ τις οἴεται* Λ^α: *εἴ τινες οἴονται* Θ^α. 35. *οἷόν τε* Λ^α: *οἴονται* $\Lambda\Pi\Theta^\alpha$ (*οἴεσθαι* Γ). 38. *ὥσπερ καὶ περὶ* Λ^α (*καὶ* om. Γ): *αἴσπερ περὶ* Θ^α. 39. *ἐμὸν οὖν* Λ^α: *ἐμοὶ μὲν οὖν* Θ^α. 40. *τὴν δύναμιν* Λ^α: *τὴν* om. Θ^α. 41. *οὐδὲν ὑποστειλάμενος* Λ^α: *ὑποστειλάμενος οὐδὲν* Θ^α. 42. *τῆς ἡγεμονίας* Λ^α: *τῆς* om. Θ^α. 42. *πραττομένοις ποιοῦντες* Λ^α: *πράττοντες* $\Gamma\Theta^\alpha$. 43. *ἡμετέρας αὐτῶν* Λ^α: *αὐτῶν* om. Θ^α. 44. *κακῶν* Λ^α: *κακουργιῶν* $\Gamma\Theta^\alpha$. 44. *μετ' ἐκεῖνον* Λ^α: *μετ' ἐκείνων* $\Gamma\Theta^\alpha$. 45. *ἀκούσωμεν* Λ^α: *ἀκούωμεν* Θ^α. 49. *τὴν ἡμετέραν αὐτῶν* Λ^α: *αὐτῶν* om. Θ^α. 50. *βελτίονες* Λ^α: *βέλτιον* $\Gamma\Theta^\alpha$. 50. *ἄν τις* Λ^α: *ἤν τις* $\Gamma\Theta^\alpha$. 51. *ἢ περὶ* Λ^α: *περὶ* om. Θ^α. 52. *ἀλογίστως* Λ^α: *ὀλιγώρως* Θ^α. 54. *τὰ βέλτιστα* Λ^α: *τὰ μέγιστα* Θ^α. 54. *τὸν αὐτὸν* Λ^α: *αὐτὸν* om. Θ^α. 54. *βουλεύσασθαι* Λ^α: *βουλεύσεσθαι* Θ^α. 55. *γενησομένους* Λ^α: *ἐσομένους* $\Gamma\Theta^\alpha$. 55. *βουλευσαμένους* Λ^α: *βουλευσομένους* $\Gamma\Theta^\alpha$. 56. *ἐπιχειροίην* Λ^α: *ἐπιχειρήσαιμεν* $\Gamma^\alpha\Theta^\alpha$.

Sed obstant varietates quaedam, quarum permultis quidem ut orthographicis auctoritas tribui non potest; ex quibus duas tantum reddo: 50. *τριβαλοὶ* $\Xi\Xi^\alpha\Theta^\alpha$: *τριβαλλοὶ* $\Gamma\Lambda\Pi\Lambda^\alpha$. 50. *ἀλῷ* $\Xi\Xi^\alpha\Gamma\Pi\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$: *ἁλλῷ* Λ.

Accedunt diversitates aliquot, quae hac ratione expediri non possunt, quarum graviores has excerpsi: 25. *βουλευσαμένους* $\Xi\Gamma\Pi\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$: *βουλευσομένους* Λ. 29. *πολλαὶ* $\Xi^\alpha\Lambda\Pi$: *μεγάλαι* $\Gamma\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$. 37. *συμβουλεύουσιν ἡμῖν πάλιν* $\Xi^\alpha\Gamma\Lambda\Pi\Theta^\alpha$: *συμβουλεύουσιν πάλιν ἡμῖν* Λ^α. 45. *ἐξαμαρτάνοιεν* $\Xi\Theta^\alpha\Lambda^\alpha$: *ἐξαμάρτοιεν* ΓΛΠ. 45. *ἀγανακτοῦμεν* $\Xi^\alpha\Gamma$ pr. $\Lambda\Pi\Theta^\alpha$: *ἀγανακτῶμεν* Γ corr. 2 Λ^α. 56. *ἐπιλείποι* $\Xi^\alpha\Lambda\Pi\Theta^\alpha$: *ἐπιλίποι* $\Gamma^\alpha\Lambda^\alpha$ (*ἐπιλείψει* Π).

Attamen si cum iis nonnullas ex ceterarum corruptelarum numero comparaverimus: 34. *κατ' ἀρχὰς* codd.: *ταραχὰς* Ξ. 46. *ἁπάντων ἀνθρώπων* codd.: *ἀνθρώπων ἁπάντων* Ξ^α. 51. *ἀμελοῦντες* codd.: *ἀμελοῦμεν* Ξ^α. 54. *τοὐναντίον τούτων* codd.: *τούτων* om. Ξ^α. 143. *τάξεις* codd.: *πράξεις* Ξ^α,

discrepantiam codice inter Vaticanum et Marcianum interposito explanari concedamus.

Momentum autem ex iis locis petere licet, qui in codice *Λ* correcti in codice *Ξ* verba a correctoribus substituta praebent:

VIII 26. *ὥστ'* ante *ὀλίγον* add. $Λ^a$ corr. 4 = $Ξ^a$. 38. *περὶ ἂν Λ* pr., *καὶ* s. v. add. 2 = *Ξ*. 46. *αὐτῶν δι' οὓς* $Λ^a$ pr., *δι' οὓς* eras.: *αὐτῶν* $Ξ^a$. 50. *δεκάζων Λ* corr. 1 (*δικάζων Λ* pr. *Ξ*), *ἐπὶ δωροδοκίᾳ* a scholiasta tertio s. v. add., quod in textu habet *Ξ*.

Quo codicem Marcianum *Ξ* ad ipum codicem Vaticanum *Λ* redire demonstratum est.

Codex Scaphusianus MSc. 43 = Z.

Codex chartaceus, cuius folia 20½ cm. alta et 14⅓ cm. lata 23 constanter versus excipiunt, saeculo XV exaratus est, cum compendiis fere careat. Continet 26 quaterniones octonorum foliorum, quaternione primo, qui 10 folia, et vicesimo quinto, qui septem folia habet, exceptis. Constat igitur 209 foliis, quorum duo extrema scriptura vacant. Quaterniones librarius in inferiore foliorum margine litteris graecis ordinavit, quibus interdum numeri arabici in inferiore angulo dextro additi respondent. Numeri denique, quibus unumquodque folium significatum est, postea in superiore angulo dextro plumbo adscripti sunt. In primo codicis folio haec leguntur: „Galterus Grauerius hunc librum suo sibi iure vindicat", quae graece vertuntur verbis nunc oblitteratis: „*γαλτηρὸς ο* (deletum?) *γρανήριος ταυτὴν τὴν βιβλὸν ἑαυτῷ προσλαμβάνει.*"

Duodecim orationes, quas codex eodem ordine atque codex Vaticanus *Λ* continet, in his paginis initium capiunt: *ἰσοκράτους ῥήτορος λόγος παραινετικὸς πρὸς δημόνικον πρῶτος* f. 1^a. — *ἰσοκράτους ῥήτορος πρὸς νικοκλέα περὶ βασιλείας λόγος δεύτερος* f. 11^a. — *νικοκλῆς ἢ συμμαχικός* f. 21^a. — *πανηγυρικὸς λόγος τέταρτος* f. 34^a. — *ἑλένης ἐγκώμιον* (in mg. *πεμπτός*) f. 74^a. — *εὐαγόρας* f. 87^a. — *ἐγκώμιον εἰς βούσιριν* f. 103^b. — *κατὰ τῶν σοφιστῶν* f. 113^a. — *πλαταικός*

f. 118ᵃ. — ἀρεοπαγητικός f. 130ᵃ. — φίλιππος f. 147ᵃ. — περὶ τῆς εἰρήνης f. 178ᵃ—207ᵃ.

Quod ad codicis correctiones attinet, librarius totum librum retractavit atque nonnullis locis lectionum varietates in margine adnotavit. Paulo post alter corrector orationes I, II, III recensuit, quem exemplo quodam usum esse eo indicari videtur, quod in or. I 33 Urbinatis lectiones ὧν et τούτων in codicis Vaticani *Δ* formas ὃν et τούτω mutavit. Ceterum, hoc loco excepto: III 29. ὅτι τοιοῦτος ἐστὶν, in mg. add. 2: γρ. ἦ, errores tantum librarii emendavit, quo ea opinio commendatur, correctorem 2 ipsum codicis Scaph. archetypum adhibuisse, quamvis duobus locis pro mendis menda substituerit:

II 17. πολιτείαις *Z* pr., πολίτοις (pro πολίταις) in mg. add. 2. 29. κριτὴς *Z* pr., κρατὶς (pro κρατῆς) in mg. add. 2.

Codicis pretium Baiterus (praef. ad Paneg. ed. p. XV) in prima quidem oratione summum putavit, in qua codicem Scaphusianum „optimae notae et aliquot locis ipsi Urbinati anteponendum" esse censuit. Sed videamus ipsi.

Codices *Γ* et *Z* in hac oratione artissime coniunctos esse apparet, cum 52 locis, quos enumerare longum est, contra vulgatos codices congruant. Contra permultae inveniuntur lectiones diversae, quae codicem *Z* eiusdem quidem familiae esse atque Urbinatem, sed a vetustiore exemplari originem petivisse arguere videntur, quas omnes, ut Baiteri collationem suppleam, affero:

I 3. παιδεύειν ἄλλους *Γ*: ἄλλους om. *Z*. 6. ἐπεσκότησεν *Γ*: ἐπεσκότισεν *Z*. 8. χρόνον δύνασθαι *Γ*: δύνασθαι om. *Z*. 9. ἀπέλαυε *Γ*: ἀπέλαβε *Z* (ἀπήλαυε *ΔΠΝ*). 10. τῷ γένει *Γ*: γένει *Z* Turr. Blass. 11. δεῖγμα δὲ *Γ*: δὲ om. *Z*. 12. ἡγοῦ *Γ*: ἡγοῦμαι *Z*. 14. λήγοις *Γ*: λήγεις *Z* (λήσῃς *Δ*). 15. ταῦτα νόμιζε *Γ*: ταῦτα om. *Z*. 18. ἐκ τῷ βίῳ *Γ*: ἐν τῷ βίῳ *Z*. 19. μηδὲ τὰς κατὰ γῆν *Γ*: τὰς om. *Z*. 21. εὐδοκιμήσεις *Γ*: εὐδοκιμήσῃς *Z*. 21. εὐπορήσεις *Γ*: εὐπορήσῃς *Z*. 21. ἔχῃς *Γ*: ἔχεις *Z*. 21. πρὸς ἑαυτὸν *Γ*: πρὸς σεαυτὸν *Z* (πρὸς αὐτὸν *ΔΠΝ*). 21. καὶ αὐτὸν *Γ*: καὶ σαυτὸν *Z* (καὶ σεαυτὸν *ΔΠΝ*). 23. προσδέχου *Γ*: προσέχου *Z* pr., προδέχου corr. 1.

24. τοῖς πρότερον Γ: τοῖς προτέροις Z. 24. μεταλλάττειν Γ: μεταλάττειν Z. 25. διαγι⟨γ⟩νώσκομεν Γ: διαγιγνώσκωμεν Z. 26. δοκῇς Γ: δοκεῖς Z. 27. ἐσθῆτα Γ: αἰσθῆτα Z. 28. κτήματα δὲ Γ: δὲ om. Z. 28. καὶ τοῦ φίλῳ Γ: καὶ τῷ φίλῳ Z. 29. τὰ βελτίω Γ: τὰ βέλτιστα ZΔE pr. 31. ἀχαρίστως Γ: ἀχαρίστως χαρίστως Z. 32. ἅρμασι τοῖς τοὺς Γ: τοῖς om. Z. 32. σφάλλεται Γ: σφάλεται Z. 33. βούλῃ Γ: βούλει Z. 34. ἀλλοτρίου τοῦ πράγματος Γ: τοῦ om. Z. 35. βουλεύεσθαι παροξυνθείης Γ: παροξυνθείης βουλεύεσθαι Z. 36. τὸν ἐκείνων τρόπον Γ: τὸν ἐκείνου τρόπον Z. 37. ὧν γὰρ ἂν Γ: ἂν om. Z. 38. κρείττων Γ: κρείττω Z. 40. ἐν ἀνθρώπου Γ: ἐν om. Z. 42. οἰκίαις Γ: οἰκείαις Z. 43. καλῆς Γ: καλῆς τῆς Z (dittographia!). 46. σωφρόνως Γ: σοφρόνως Z. 48. ἐνδέχεται Γ: ἐνδέχηται Z. 51. δεῖ Γ: δὴ Z (χρὴ ΔΠN). 52. δεῖ Γ: δὴ Z (χρὴ ΔΠN). 52. ἐπικρατήσειν Γ: κρατήσειν Z.

Sed cum magna varietatum pars librarii socordia illata sit, nonnulla menda in aliis quoque huius aetatis codicibus inveniuntur, quare differentiarum partem interpolatori cuidam tribuo. Quod paucis lectionibus ostendo, quae in codice Dresdensi D[a] 47, qui hanc solam orationem ex vulgata memoria praebet, perinde leguntur:[1]

I 6. ἐπεσκότησεν codd.: ἐπεσκότισεν Z Dresd. N pr. 12. ἡγοῦ codd.: ἡγοῦμαι Z Dresd. 18. ἐκ τῷ βίῳ codd.: ἐν τῷ βίῳ Z Dresd. 24. τοῖς πρότερον codd.: τοῖς προτέροις Z Dresd. 36. τὸν ἐκείνων τρόπον codd.: τὸν ἐκείνου τρόπον Z Dresd. 37. ὧν γὰρ ἂν codd.: ἂν om. Z Dresd. N.

Accedunt eae lectiones, quibus codex Z cum vulgatis quibusdam codicibus conspirat. Nam cum hoc uno loco § 2 ὑμᾶς ΓΠ: ἡμᾶς ΔZ cum codice Vat. Δ solo consentiat, quater codicis Π memoriam sequitur: 1. ὁ πᾶς ΓΔ: ἅπας ZΠN. 4. ἐν τοῖς λόγοις ΓΔ: τοῖς om. ZΠ. 21. νομίζῃς ΓΔ: νομίζεις ZΠ. 51. χρωμένοις ΓΔ: χρωμένους ZΠN Dresd.

---

1) Collationem debeo viro amicissimo Sakolowski, qui codicem in meum usum diligenter excussit.

Sunt quoque loci, quibus a parte totius vulgatae contra codicem Urbinatem stet:

I 20. *ἀπεχθήσεσι* *Γ* pr., *ἀπεχθὴς ἔσει* corr. 2: *ἀπεχθὴς ἔσῃ* *ΖΛΠΝ*. 24. *πρὶν ἐὰν* *Γ*: *πρὶν ἂν* *ΖΛΠΝ*. 34. *βούλῃ* *Γ*: *βούλει* *ΖΛΠΝ*, cf. § 33. 42. *ἔσει* *Γ*: *ἔσῃ* *ΖΛΠΝ*. 49. *φησαίμεν* *Γ*: *φήσομεν* *ΖΛΠΝ*.

Attamen unum exstat argumentum, quod codicis *Z* in prima oratione originem ab ipso codice Urbinate repetere cogit, quare varietates illas ex alio codice receptas esse putemus: codicis Urbinatis correctiones a vulgatis codicibus alienas dico, quae in codice Scaphusiano reperiuntur:

I 3. *ἔργον ἐπιχειροῦσιν* *Γ* pr., *ποιεῖν* add. 1^b = *Z*. 6. *ἔβλαψεν* *Γ* pr., *ἐλυμήνατο* in mg. corr. 4 = *Z*. 9. *ὑπέμενεν* *Γ* pr., *ὑφίστατο* corr. 4 = *Z*. 12. *δυνατὸν* *Γ* pr., *οὐ* s. v. add. 2: *οὐ δυνατὸν* *Z*. 30. *σεμνὸς* *Γ* pr., *τε καὶ ὑπεροπτικὸς* in mg. add. 4 = *Z*. 35. *ὑπὲρ σεαυτοῦ* *Γ* pr., *τῶν* s. v. add. 2: *ὑπὲρ τῶν σεαυτοῦ* *Z* (*ὑπὲρ τῶν σαυτοῦ* *ΠΝ*). 38. *δοκῆς ὀρέγεσθαι* *Γ* pr., *ἄγαν* in mg. add. 4 = *Z*.

Id ea de causa maxime notandum est, quod codicem Scaphusianum in ceteris orationibus vulgatae memoriae indolem prae se ferre iamdudum cognitum est. In quibus eum codicis *Λ* familiae ascribendum esse constitui oratione VIII §§ 1—56 collata. Quod ut demonstrem, eas §§ 1—16 lectiones exscribo, quae cum codice *Λ* contra *ΓΠ* faciunt:

VIII 4. *γνώμην* *ΖΛ*: *τέχνην* *ΓΠ*. 5. *ἡμᾶς* *ΖΛ*: *ὑμᾶς* *ΓΠ*. 7. *πλημμελείας* *ΖΛ*: *πλεονεξίας* *ΓΠ*. 8. *τῶν ἐχθρῶν ἐπικρατήσομεν* *ΖΛ*: *ἐπικρατήσομεν τῶν ἐχθρῶν* *ΓΠ*. 12. *ἀναιρουμένους* *ΖΛ*: *αἱρουμένους* *ΓΠ*. 13. *πονηροὺς* *ΖΛ*: *πονηροτάτους* *ΓΠ*.

Quibus eas codicis *Z* lectiones adicio, quae cum *ΓΛ* contra *Π* congruunt:

VIII 1. *καὶ περὶ τῶν* *ΖΓΛ*: *καὶ* om. *Π*. 5. *λόγους* *ΖΓΛ*: *λόγον* *Π*. 8. *μοι δοκοῦσιν* *ΖΓΛ*: *μοι* om. *Π*. 8. *ἀκηκοότες* *ΖΓΠ*: *ἀκηκότες* *Π*. 12. *κακὸν* *ΖΓΠ*: *κανὸν* *Π*. 13. *παριόντων* *ΖΓΛ*: *παρεστώτων* *Π*. 14. *ὅσην οὐδὲ* *ΖΓΛ*: *οὐδὲ* om. *Π*. 16. *γεγράφασιν* *ΖΓΛ*: *γράφουσιν* *Π*.

Contra duae solae lectiones sine dubio calami lapsu ortae vim non habent: 1. *νῦν ΓΛ*: *νυνὶ ΖΠ*. 15. *ἔσται Γ*, *ἐστιν Λ*: *ἐστι ΖΠ*.

Discrimen autem positum est in correctionibus codicis *Λ*, quae in codicem *Z* receptae sunt. De quibus, ut chartae parcam, hoc unum refero, me omnes correctoris tertii et quarti mutationes, quas ex oratione V supra composui, in codicis *Z* textu legisse.

At vulgata codicis Scaphusiani memoria non in omnibus orationibus sibi constat. Nam cum in orationem „ad Nicoclem“ inquirerem, ut id enuclearem, in qua codicis *Z* parte Vaticani textus inciperet, codicem *Z* in oratione secunda cum codice Parisino *Π* consonare cognovi. Collatio quidem codicis *Π* in §§ 14/39 tantum mihi praesto est, sed in his quoque magnum lectionum congruentium numerum deprehendi:

II 14. *σεαυτοῦ ΖΠ*: *σαυτοῦ ΓΛ*Θ^{α}. 14. *φρονιμωτέροις ΖΠΓ*Θ^{α}: *φρονίμοις Λ*. 16. *θεραπεύωσι ΖΠΓ*Θ^{α}: *θεραπεύσωσι Λ*. 17. *πραγμάτων ΖΠ*Θ^{α}: *προσταγμάτων ΓΛ*. 17. *ἐπιτηδευμάτων ΖΠΓ*Θ^{α}: *ἐπιταγμάτων Λ*. 17. *κίνει καλῶς καὶ ΖΠ*: *κίνει καὶ ΓΛ*Θ^{α}. 17. *καλῶς ΖΠ*: *ὀρθῶς ΓΛ*Θ^{α}. 20. *τῶν τιμῶν τῶν φίλων ΖΠ* corr. rec.: *τῶν τιμῶν Λ* (*τῶν φίλων Γ*). 21. *τῶν ἰδιωτῶν ΖΠ*: *τῶν ἰδίων Λ* (*τῶν πολιτικῶν Γ*). 21. *τοὺς δαπανωμένους* (*δαπανομένους Z*) *ἀπὸ τῶν σῶν ΖΠ*: *τοὺς δαπανωμένους ἀπὸ τῶν ἰδίων τῶν σῶν Λ* (*τοὺς δαπανῶντας ἀπὸ τῶν σῶν Γ* pr.) 24. *βούλου ΖΠΓ*Θ^{α}: *βούλει Λ* pr., *θέλε* corr. 4. 25. *νόμιζε ΖΠΓ*: *εἶναι νόμιζε Λ*. 25. *μετρίων ΖΠΛ* in mg. add. pr.: *καλῶν ΓΛ* pr. 25. *ἐξεργάσασθαι ΖΠ*: *ἐξεργάζεσθαι ΓΛ*. 26. *ὡς ἐν ΖΠ*: *ὥσπερ ἐν ΓΛ*. 27. *διοικήσης Z* pr. *Π*: *διοικήσεις ΓΛ*Θ^{α}*Z* corr. 1. 27. *ἐξ ὧν ἂν ΖΠΓ*: *ἐξ ὧν Λ* pr., *ἔξων ὧν* corr. 1. 28. *ἢ ποιῇς ἢ λέγῃς ΖΠ* (qui tamen om. prius *ἢ*): *λέγῃς ἢ ποιῇς ΓΛ*Θ^{α}. 28. *συνδοκιμάζοντας ΖΠ*: *συνδοκιμάσαντας Λ* (*συνδοκιμάσοντας Γ*Θ^{α}). 28. *καὶ τοὺς μετ' εὐνοίας θεραπεύοντας ΖΠΓ*Θ^{α}: om. *Λ*. 29. *αὐταῖς ΖΠΓ*Θ^{α}: *ἀκοαῖς Λ*. 31. *τὸ τῆς ΖΠΓ*Θ^{α}: *τὸ* om. *Λ*. 31. *ἦθος ὅλης ΖΠ*: *ὅλης ἦθος ΓΛ*Θ^{α}. 32. *ταῖς ΖΠ*: *ἐν ταῖς ΓΛ*. 32. *ἐσθῆσι ΖΠΛ* corr. 2:

ἐσθήσεσι *ΓΛ* pr. 34. *ἐστὶ* *ΖΠ*: *ἐστὶ τῶν* *ΓΛ*. 34. *ἐπὶ πολὺ* *ΖΠ*: *ἐπὶ τὸ πολὺ* *ΓΛ*. 36. *ἢν* *ΖΠΘ*^{a}: *ἐὰν* *ΓΛ*. 37. *ἃ δ'* *ΖΠ*: *ἅττ'* *ΓΛΘ*^{a}.

Praeterea etiam in §§ 14/39 lectiones inveniuntur, quae vel cum cod. *Λ* contra *Π* vel contra codices *Λ* et *Π* stant. Codicis *Λ* enim lectiones codex *Z* amplectitur his locis:

II 16. *ἀδικηθήσονται* *ΖΛ*: *ἀδικήσονται* *ΓΠΘ*^{a}. 20. *τὰ περὶ* *ΖΛΘ*^{a}: *καὶ περὶ* *Π* (*τὰ μὲν πρὸς* *Γ*). 20. *σεαυτὸν* *ΖΛ*: *σαυτὸν* *ΓΠΘ*^{a}. 22. *εὐδοκιμήσεις* *ΖΛΓ*: *εὐδοκιμήσῃς* *Π*. 27. *τῆς* *ΖΛ*: *τῆς σῆς* *ΓΠΘ*^{a}. 28. *ἔχῃς* *ΖΛΓΘ*^{a} pr.: *ἔχεις* *ΠΘ*^{a} corr. rec. 30. *ἐπ' ἀρετῇ* *ΖΛΓΘ*^{a}: *ἐπ' ἀρετὴν* *Π*,

cum contra codices *Λ* et *Π* faciat hic:

II 18. *ἀμετακινήτως* *Zς*: *ἀκινήτως* *ΓΛΠΘ*^{a}. 24. *τῆς ἑαυτῶν* *Zς*: *τῆς αὐτῶν* *ΓΛΠΘ*^{a} (*τῆς αὐτῶν* Bl.). 25. *περὶ ὧν ἂν . . μέλλῃ* *Zς*: *περὶ ὧν . . . μέλλει* *ΛΠ* (*μέλλοι* *Γ*). 27. *χρωμένοις* *Zς*: *χρωμένοις εἶναι* *ΓΛΠ*. 28. *τοὺς λέγοντας* *Zς*: *τούς τε λέγοντας* *ΓΛΠ*. 29. *αἶσπερ ἂν τοὺς* *Zς*: *αἶσπερ τοὺς* *ΓΛΠΘ*^{a}. 37. *ποιήσεις* *Zς*: *ποιήσῃς* *ΛΠΘ*^{a} (*πράξεις* *Γ*).

Sed primum ad aetatem recurro, qua codex exaratus est, cum in prima iam oratione librarium exemplo contaminato usum esse intellexerimus. Praeterea Buermannus ipse docuit familiam codicis Parisini *Π* complures codices continere, qui sui iuris essent, ut codicem Laurent. 58^{5} (*N*) et cod. Vat. 1383, cum vetustius huius recensionis exemplar servatum non esset. Quibus consideratis mirum quidem est, quod codex Scaphusianus *Z* trium recensionum orationum Isocratearum specimen recepit; in Isocratis autem verbis constituendis posthac rationem eius non habebimus.

Codex Laurentianus 87^{14} = *Θ*.

Codicem a Bekkero in Archidamo solo collatum Buermannus obiter tantum attigit, quare hoc loco supplementum dare liceat. Quod primum ad foliorum numeros attinet, Buermannum folium vacuum, quod inter Ioannem Damascenum et Isocratem intercedit, neglexisse puto, quod tamen momentum

non facit. Disputationes enim „Ἀριστοτέλους περὶ κόσμου“, quae foliis 1—8ᵃ continetur, atque „Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ“, quae in f. 8ᵇ—11ᵇ exstat, duobus quaternionibus octo et quattuor foliorum exhibentur, quorum extremum folium vacuum est. Isocratis autem orationes quaternione pleno absolutas excipit oratio „Πολέμωνος σοφιστοῦ εἰς καλλίμαχον καὶ κυναίγειρον“ in f. 134ᵃ—143ᵇ, quam in fine codicis sequuntur „Θεοφράστου χαρακτῆρες“ f. 144ᵃ—145ᵃ.

Liber Isocrateus quindecim quaternionibus compositus totus ad nos pervenit, cum finis orationis „de permutatione“ in f. 133ᵃ exaratus in figuram quandam redactus sit. Quod confirmatur quaternionum numeris a librario ipso in inferiore foliorum margine adiectis, ex quibus adhuc leguntur: in f. 13 (i. e. in primo Isocratis quaternione) = α, f. 21 = β, f. 39 = δ, f. 47 = ε, f. 71 = η, f. 87 = δέκα, f. 126 = ιε, cum ceteri foliorum marginibus circumcisis perierint. Sed non omnes quaterniones sibi constant, cum duo (f. 21/29 et 30/38) novena folia (quorum postremum quodque agglutinatum est), unus (f. 95/101) septem folia comprehendant.

Folia singula numeris notata sunt, cum codex primum conglutinatus est. Sed numeri, qui in inferiore margine additi numero 2 incipiunt, ut titulum quendam excidisse putaverim, non satis diligenter adscripti sunt, cum inter folia numeris 38 et 39 atque numeris 111 et 112 notata singula folia numero careant. Quod ut corrigeretur, folia denuo in superiore angulo dextro numeris insignita sunt, qui tamen folium vacuum non tetigerunt; qua de causa post f. 38 numeri congruunt, qui consensus folio inter f. 111 et 112 praeterito iterum turbatus est.

Foliorum numeri, quos Buermannus exhibuit, neque ad priores neque ad recentiores plane quadrant, cum folio primo numerum 1 dederit, quare folio vacuo praetermisso eo pervenit, ut primum Isocratearum orationum folium numero 12 signaret.

Digna commemoratione scholia quoque sunt codicis Laurentiani, de quibus nullum adhuc verbum factum est, quae, quamvis pauca sint, ab oblivione vindico gravioribus exscriptis

f. 69ᵃ. XIII 12: *ποιητικὸν πρᾶγμα καλεῖ τὴν ῥητορικὴν πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν κδ στοιχείων, ἣν καλεῖ τεταγμένην τέχνην* (hac tenus etiam *Λ*) *ἀπὸ τοῦ τετάχθαι καὶ ὡσαύτως ἔχειν.* f. 85ᵃ. XII 46. *ἐντεῦθεν τὸ δημοσθενικὸν ταῦτα γὰρ ἆθλα τοῦ πολέμου κεῖται.* f. 85ᵇ. § 49. *πεντακοσίας μυριάδας τὸ σύμπαν, τὸ δὲ μάχιμον ἑβδομήκοντα μυριάδας.* f. 86ᵃ. *ἐκ τοῦδε τοῦ παναθηναικοῦ καὶ τοῦ πανηγυρικοῦ ὁ ἀριστείδης παναθηναικὸν ε* (?) *πλέον ἢ ὅσον ἐστὶν λαβεῖν ἄλλον ἀπ' ἄλλου ἐξυφανθεὶς ἐγνωρίσθη.* f. 86ᵇ. *ἐκ τούτου πάλιν τὸν οἰκεῖον παναθηναικὸν ὁ ἀριστείδης διαποικίλλει καὶ ταῖς λέξεσιν μᾶλλον ἢ τοῖς νοήμασιν ἐξαλάττεται.*

Denique ut codicis *Θ* in or. V lectiones, quas Buermannus in lucem edidit, suppleam, addo verba § 79 *ἄλλως θ' ὅταν* usque ad *καταφρονεῖν* propter homoeoteleuton omissa prima manu in margine adscripta exstare his quidem varietatibus illatis: *γε ὅταν* — *ἑαυτῷ συνίδῃς* — *μὴ* om.

Copiae Victorianae.

Buermannus postquam de codice Laur. *Θ* egit, haec addidit: „Nachkommen oder nähere Verwandte von *Θ* sind nicht vorhanden. Der Codex steht innerhalb der Vulgata als einziger Vertreter seines Zweiges da.“ Quam sententiam universam non nego, quoniam codicem cum *Θ* coniunctum non inveniri concedendum est. Sed cum codice *Θ* conferendae sunt copiae, quae dicuntur Victorianae, quas Baiterus in praef. ad Paneg. editionem p. XII/XV publici iuris fecit. Baiterus enim, qui ipse dubitaret, utrum ex uno an e pluribus codicibus a P. Victorio in exemplari suo editionis Aldinae margini adnotatae essent, nihilo setius eas „subsidium ne hoc quidem spernendum“ ad textum Isocratis constituendum habuit. Quaestio nunc in eam partem decerni potest, ut Victorium duobus codicibus usum esse contendamus, ex quibus alter e codice Vaticano *Λ* oriundus, alter ex codice Laur. *Θ* descriptus aut ipse codex *Θ* erat.

Codex *Θ* autem adhibitus est in Panegyrico, quem primum tracto collatione codicis *Θ* nisus, quam Buermanni

benevolentiae debeo. Consensus autem lectionum in §§ 51/99, in quas potissimum inquisivi, his locis invenitur.

Victorius = Θ:

IV 51. τοῖς προγόνοις ΘΓΘ^{α}Λ^{α}: τοὺς προγόνους Λ. 51. τὰ μέρη Θ: περὶ τὰ μέρη cett. 51. τούτοις Θ: τοῖς τοιούτοις cett. 52. τῶν ἑλλήνων Θ: τῶν ἄλλων cett. 53. ὄντως Θ: οὕτως cett. 54. ἡρακλέους Θ: ἡρακλέους παῖδες cett. 55. παρελέσθαι Θ: ἀνελέσθαι cett. 57. ἥττους — μείζω om. Θ. 57. τοὺς ἀξιοῦντας ΘΓ corr. 3 Θ^{α}Λ^{α} (τοὺς ἀξιοῦν Γ pr.): τῶν ἀξιούντων Λ. 59. τῶν ἔχθρων ἅπανθ' ΘΓΘ^{α}Λ^{α}: τῶν ἔχθρων κρατήσας ἅπανθ' Λ. 59. γενόμενος ΘΓΘ^{α}Λ^{α}: γεγονὼς Λ. 61. πόλιν τὴν ΘΓΘ^{α}Λ^{α}: πόλιν τῶν Λ. 63. συντομώτερον ΘΓΛ^{α}: συντομωτέρως ΛΘ^{α}. 64. οἱ τότε Θ: ὅτε ΓΛΛ^{α}, ὅτι Θ^{α}. 65. κρατήσαντες ΘΓ: νικήσαντες ΛΘ^{α}Λ^{α}. 66. περὶ δὲ τῶν Θ: ἐπὶ δὲ τῶν cett. 66. μικρῷ Θ: ὀλίγῳ cett. 68. ἦρχον Θ: ἐπῆρχον ΓΛΛ^{α} (ἐπέσχον Θ^{α}). 68. νομίσαντες Θ: νομίζοντες cett. 68. ἁπάντων Θ: ἁπασῶν cett. 69. δῆλον γὰρ Θ: δῆλον δὲ cett. 70. μὲν οὖν ἀμαζόνων Θ: οὖν om. cett. 70. ἐν τῷ om. Θ. 71. ταῦθ' Θ: τοιαῦθ' cett. 71. πολέμου συστάντος ἐκείνου ΘΓ: ἐκείνου πολέμου συστάντος Λ (ἐκείνου πολὺ συστάντος Θ^{α}, om. Λ^{α}). 72. τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ΘΓΘ^{α}Λ^{α}: τῆς θαλάττης τὴν ἀρχὴν Λ. 73. ὀλίγον Θ: ὀλίγῳ ΓΛ (μικρῷ Θ^{α}Λ^{α}). 74. χαλεπώτατον Θ: χαλεπὸν cett. 74. μέγιστ' αὐτῶν ΓΘ^{α}Λ^{α} = Θ, qui habet μέγιστα αὐτῶν: μέγιστα τούτων Λ. 75. ἐπιγενομένους Θ: ἐπιγι⟨γ⟩νομένους cett. 75. ἐπ' ἀρετὴν ΘΓΘ^{α}Λ^{α}: ἐπ' ἀρετῇ Λ. 76. καταλιπεῖν Θ: καταλείψειν cett. 77. οὐδὲ τὰς ΘΓ: οὐδὲ γὰρ τὰς Λ (οὐ γὰρ τὰς Θ^{α}Λ^{α}). 77. δεινότερον μὲν ΘΓΘ^{α}Λ^{α}: μὲν om. Λ. 77. πόλεως ἀποθνήσκειν ΘΓ: πατρίδος ἀποθνήσκειν Θ^{α}Λ^{α} (πατρίδος ἀποθανεῖν Λ). 78. οὕτω Θ: οὕτω τοὺς cett. 78. ὁμονοοῦσιν Θ: ὁμονοήσουσιν cett. 79. ὁπότεροι τοὺς ἑτέρους φθήσονται Θ: τοὺς ἑτέρους om. ΓΘ^{α}Λ^{α} (ὁπότεροι ὀφθήσονται Λ). 81. ἐπὶ ταῖς αὐτῶν δυναστείαις Θ: αὐτῶν om. cett. 82. τὰς et ἀρετὰς om. Θ. 82. περὶ δὲ ΘΓ: πρὸς δὲ ΛΘ^{α}Λ^{α}. 86. ἴδιον ΘΓΘ^{α}Λ^{α}: ἴδιον κίνδυνον Λ. 86. ὥσπερ Θ: ὅσηνπερ ΓΛΛ^{α} (οἱάνπερ Θ^{α}). 87. σφόδρως

Θ: *σφόδρ'* (*σφόδρα*) cett. 87. *φθῆναι* *ΘΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *ὀφθῆναι* *Λ*. 91. *περιγενομένην* *Θ*: *περιγιγνομένην* cett. (*π·ρ·γιγνομένην* *Λ*, ras. non expl.). 92. *ὁμοίαις* *ΘΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *ὁμοίως* *Λ*. 92. *φεύγειν* *Θ*: *φυγεῖν* cett. 92. *ἔτι πλέον* *ΘΓΛ*^{a} (*ἔτι πλεῖον* *Θ*^{a}): *ἐπὶ πλέον* *Λ*. 93. *γενομένων* *Θ*: *γεγενημένων* cett. 93. *εἰσβαλεῖν* *Θ* corr. 1 (*ἐμβαλεῖν* *Θ* pr. *Λ*^{a}): *εἰσβάλλειν* *ΓΛΘ*^{a}. 93. *ὑποφαινομένης* *ΘΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *ὑπολειπομένης* *Λ*. 93. *γενόμενοι* *Θ*: *γεγενημένοι* cett. 94. *λαμβάνειν* *Θ*: *λαβεῖν* cett. 95. *διαφυγεῖν* *ΘΘ*^{a} (*καὶ διαφυγεῖν* *Λ*^{a}): *διαφεύγειν* *ΓΛ*. 97. *οὐκ οἶδ' ὅτι* *ΘΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *οὐκ ὅτι* *Λ* pr., *οὐχ ὅτι* corr. 2. 99. *δεινότατα* *ΘΓ* corr. 4: *δεινὰ* *Γ* pr. *ΛΘ*^{a}*Λ*^{a}.

Pauci tamen exstant loci, quibus copiae Victorianae a codice *Θ* discrepant, ex quibus quattuor, ut opinor, calami lapsui vel correctioni debentur:

IV 59. *ὅσον ἐδεδείχεσαν* *Θ*: *ὅσν ἐδεδείχεισαν* Vict. (*ὅσων ἐδεήθη* cett.). 59. *βεβιάσθαι* *Θ*: *βεβιᾶσθαι* Vict. (*βιάσασθαι* cett.). 62. *γεγονόσι* *ΘΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *γεγονῶσι* Vict. (*γενομένοις* *Λ*). 73. *ταῖν πόλοιν τούτοιν* *Θ*: *ταῖν πολέοιν τούτοιν* Vict. *Θ*^{a} (*τοῖν πολέοιν* *Γ* pr., *ταύταιν* add. 4; *ταῖν πολέοιν ταύταιν* *ΛΛ*^{a}).

Restant differentiae tres: 71. *ἐκ τοιούτων* codd.: *ἐκ τῶν τοιούτων* Vict. 87. *πρὶν ἐλθεῖν* codd.: *πρὶν* om. Vict. 96. *ἐτόλμησαν* *ΓΘΛ*: *ἔτλησαν* *Θ*^{a}*Λ*^{a} Vict., addita nota *γρ.* [i. e. *γραπτέον*, non *γράφεται*. Bait.].

Quas ita explicamus, ut Victorium in §§ 71 et 87 quidem neglegenter suo munere functum esse credamus, cum lectio § 96 aut ex antidosi petita aut coniectura sit; quare ipsum codicem *Θ* Victorio praesto fuisse verisimile est, sed cautius iudicium feramus, si Victorium ex codice cum *Θ* artissime coniuncto hausisse censemus.

Aliud exemplar a Victorio in oratione „ad Nicoclem“ et in „Philippo“ usurpatum est, quod ex codice *Λ* originem duxisse congruentia lectionum probatur. Varietates enim, quae ad orationem II adscriptae sunt, omnes in codice *Λ* leguntur duabus exceptis, quarum hanc § 22 *ἀφικνουμένων* codd.: *ἀφικνούντων* Vict. in codice nullo inveni, cum altera § 47

εὐχομένους codd.: εὐωχουμένους Vict. etiam in codice Z exhibeatur.

De Philippo quoque res paucis absolvi potest, cum Buermanni collationes ad hanc orationem in promptu habeamus. Eas igitur lectiones conferre sufficiat, quae Victorio cum uno Δ communes sunt:

V 6. ἡμῖν codd.: ἡμῖν τε Vict. Δ. 7. ἤλπισαν codd.: ἔγνωσαν Vict. Δ. 23. μετέπεσον codd.: κατέπεσον Vict. Δ. 25. ἐργολαβίαν codd.: ἐργολαβείαν Vict. Δ. 34. οὐδὲ codd.: οὐδὲ ἂν Vict. Δ. 35. ἄξια codd.: ἄξιον Vict. Δ. 36. μηδὲν δ' ἧττον αὐτὸν ἢ 'κείνας ὠφελεῖν codd.: μηδὲν ἧττον σεαυτῷ ἢ ἐκείναις συμφέρειν Vict. Δ corr. 2. (?) 65. ἀλόγως codd.: καὶ ἀλόγως Vict. Δ. 68. χρῶο codd.: χρῶ Vict. Δ. 69. βουλεύῃ codd.: βουλεύσησθε Vict. Δ. 85. ὅτι ἂν ὑποπέσῃ καὶ συμφέρῃ codd.: ὅτι ἂν θ' ὕπεστί μοι καὶ συμφέρει Vict. Δ. 98. ἑτέρους codd.: ἕτερον Vict. Δ. 105. κατὰ πόλεμον codd.: κατὰ τὸν πόλεμον Vict. Δ. 152. ἐπιθυμήσῃς codd.: ἐπιθυμήσεις Vict. Δ.

Addo eas lectiones, quae codicis Δ correctiones reddunt: 78. σαυτῷ Δ pr., σοι corr. 2 (?) = Vict. 102. συμφόρως Δ pr., συμμάχους corr. 3 = συμμάχως Vict. 110. ἐξ αὐτῶν om. Δ pr., ἐκλεξάμενος corr. 4 = Vict. 138. καὶ Δ pr., τὰ add. 2 (?) = Vict.

Inepta paragraphi 6 interpolatio: ἐν χεῤῥονήσῳ κατοικοῦντάς τε καὶ γεωργοῦντας pro ἐν χεῤῥονήσῳ γεωργοῦντας ad verba antecedentia τοὺς ἐνταῦθα κατοικοῦντας referenda est; lectio § 54. ἐκείνους, quae cum solo Urbinate conspirat, fortasse correctorem indicat.

Singulas lectiones Victorius etiam orationibus „ad Demonicum", „ad Nicoclem", „Busiridi" adscripsit, quas utrum codicis cuiusdam varietates existimemus necne, dubium est, cum varietates ad Busiridem notatae cum codice Urbinate consentiant. Quas potius coniecturas duxerim, quae haud difficulter inveniri potuerint. Omnibus autem computatis copiis Victorianis quaevis auctoritas abiudicanda est.

PARS II.

Quomodo codicum Isocrateorum memoria ad nos pervenerit.

Quoniam priore dissertationis parte Buermannum secuti codices Isocrateos, qui aetatem tulerunt, tractavimus gravioresque selegimus, nunc ad eam disputationis partem adeamus, qua codicum necessitudinem examinemus, qua absoluta ad eam quoque quaestionem respondere licebit, quanti codices ad Isocratis verba constituenda aestimandi sint.

Atque primus diligentius in hanc rem inquisivit B. Keilius, qui in „analectis Isocrateis" p. 73/88 communem codicum archetypum evincere studuit, e quo codicem Urbinatem vulgatamque memoriam et Dionysiani quod vocatur exemplaris recensionem littera y significatam pendere putat, cui medium, ut ita dicam, locum inter Urbinatis vulgatamque memoriam addicit. Quam sententiam Keilius commendavit orationum delectu et ordine, quo in Urbinate exstant, qui grammatico cuidam paulo ante Dionysium Halicarnassensem auctoritate pollenti deberentur, atque praeterea litteris marginalibus adhibitis, quae in Urbinate traditae ad versuum libri cuiusdam antiquissimi ambitum redeunt, denique ipsa codicis Urbinatis propria virtute in censum vocata. Buermannus autem, quem harum rerum peritissimum esse non est qui nesciat, Keilii librum recensens [1]) hanc opinionem universam quidem amplexus est, sed ita immutavit, ut duas tantum Isocrateae memoriae recensiones statueret, quacum sententia Albrechtius [2]) convenit. Ad hoc Buermannus quid valeant ea, quae Keilius singulis locis Isocrateis nisus

1) Wochenschrift f. klass. Philologie II p. 621/25.

2) Jahresbericht des Berliner philolol. Vereins XVI.

de lacunis archetypi iudicavit (p. 83/86), uno loco V 135 accuratius tractato demonstravit. Addo denique sententiam viri doctissimi Zycha[1]), qui grammatici Dionysio antiquioris ullas esse partes negavit, propterea quod a Caecilii Dionysiique curis profectus grammaticus Hermogeni fere aequalis vel aetate paulo minor orationes genuinas ad eum, qui in codicibus est, numerum redigere potuit.

At mihi sententia Keilii nullo modo probatur, cum primum quidem tempus Isocratei corporis coacti ex verbis a Prisciano atque in Bekkeri anecdotis allatis deductum dubitationem moveat. Apud Priscianum enim decem tantum orationes nominantur, in Bekkeri anecdotis undecim laudantur, quae quomodo ad orationum viginti unius corpus referri possint ignoro. Neque magis viginti orationibus ab aliis scriptoribus citatis (vide Keilii „analecta" p. 13/71) — orationis „in Lochiten" enim atque complurium epistularum apud Photium solum mentio fit, de quo paulo post agam — idem hoc unius et viginti orationum corpus comprobatur, cum nihil impediat, quominus eas ad corpus viginti quinque (Dionysii) vel viginti octo orationum (Caecilii) redire censeamus. Ex ordine autem orationum in Urbinate servato — si quidem auctoritas in eo inest — nihil aliud colligere licet quam grammaticum quendam hanc orationum seriem constituisse, quo nihil lucramur. Nam cum codex $\mathcal{A}$ orationum ordinem in Urbinate traditum valde confundat, duabus insuper additis orationibus, coniectura tantum idem orationum corpus sumitur. Sed haec Keilii coniectura ea de causa veritatis caret specie, quod corpus unius et viginti orationum a grammatico ignoto, sive ante Dionysii tempora sive postea vixit, constitutum Dionysii Caeciliique delectus vicisse fingit adeo, „ut etiam ex recensionis ς et y libris eae tantum orationes exscriberentur, quas resensor Γ selegerat." (cf. p. 88). Atque verbis additis: „sed libri Urbinati consimiles postea non tam saepe adhibiti esse videntur, quam vulgatae textus: etenim sescenti nobis servati sunt codices infimae

1) Berliner philol. Wochenschrift V p. 842/46.

notae, unus Urbinas, quem propius Ambrosianus (*E*) attingit" omnino nugari videtur.

Quamobrem Keilium linquamus atque id primum quaeramus, quid certum de codicum necessitudine adhuc cognoverimus. Duas autem codicum Isocrateorum esse familias, iam Bekkerus docuit. Quarum altera cum solum Urbinatem superstitem habeat, altera codices *ΘΛΠ* complectitur, quos ita inter se cohaerere, ut codices *ΛΠ* codicum *ΘΛ* familiis iam separatis inter se discesserint, a Buermanno (cf. I p. 10) certiores facti sumus. Etenim codex *Θ* saepius cum *Γ* contra *Λ* consentit, cum aliis locis neque paucis librariorum erroribus corruptus contra genuinas codicum *ΓΛ* lectiones faciat. Codicum vero memoriam ad tempus procul remotum persequi licet, cum codex Urbinas saeculo decimo (vel undecimo ex Keilii sententia) [1]) e codice quodam antiquo litteris quadratis exarato [2]) diligenter descriptus sit, codex *Λ* autem anno 1063 a Theodori librarii manu profectus vel lacunis archetypi accurate redditis ipsius fontis vetustatem comprobet. Codex *Θ* denique tertii decimi quidem saeculi non omnes Isocratis orationes continet; sed ad eandem recensionem exemplar Photii probabiliter referamus, quod Isocratis orationes praeter decimam sextam casu fortasse omissam hoc ordine complectebatur: I. II. III. VIII. IV. VII. XIV. VI. XIII. XI. X. IX. V. XII. XV. XVIII. XIX. XXI. XVII XX. [3]) Quarum medias tantum ab or. IV. usque ad XV. codex *Θ* exhibet orationum ordine non variato, nisi quod orationes XI. X. IX. ipsae quidem transpositae (X. IX. XI.) principalem locum obtinuerunt. Photii autem temporibus ordo orationum in codice *Λ* servatus iam constabat; nam orationes duodecim [„ad Demonicum" usque ad „Archidamum", Panegyrico eiecto] in codice *Π* traditae, qui Photii circiter aetate a codice *Λ* discessisse videtur, eundem, quem codex *Λ* ordinem sequuntur. Praeterea codex

1) Wochenschrift für klass. Philologie III p. 1351/52.

2) cf. Martinum: Le manuscrit d'Isocrate Urbinas CXI de la Vaticane. p. 25 et Buermannum II p. 4.

3) cf. Blassium quoque: Att. Bereds. II² p. 102 not.

ab Urbinatis correctore 4 collatus, quem ex codicis Θ familia fuisse Buermannus (II p. 18) docuit, cum Photii libro congruit oratione de bigis omissa.

Quare cum Photii exemplar pro codice Θ substituerimus, diversum orationum ordinem comparantibus mirus quidam consensus efficitur, qui fortuito factus esse nequit. Nempe cum idem orationum I. II. III. ordo servetur, orationes X. XI. XIII. IX. etsi commutatas separari non posse intellegimus, quod propter orationem XIII. additam premo; neque orationum VI. VII. XIV. VIII. V. XII. IV. dispositio, quam praebet Urbinas, a ceteris codicibus ita aliena est, cum codex Λ easdem orationes ordine quidem variato comprehendat, excepto Panegyrico, qui teste codice Π perperam inter Nicoclem et Helenam insertus est. Apud Photium autem orationes eaedem componuntur, nisi quod orationes V. et XII., quae in Urbinate quoque coniunctae exhibentur, orationibus XIII. XI. X. IX. interpositis a ceteris remotae sunt. Orationum demum iudicialium ordinem turbatum esse non est, quod miremur, cum orationes XVIII. et XXI. in codice Γ, orationem XVI. in Photii libro deperditas videamus. Quae principalis orationum dispositio fuerit, disceptari vix poterit, quamvis propter codicis Urbinatis virtutem probabile sit, ipsius ordinem esse amplectendum. Iam ordinis diversis codicibus traditi similitudinem constituisse sufficiat, quae cum per Isocratei corporis redactorem non explicetur, ad communem codicum fontem viginti orationes et unam ex grammatici cuiusdam curis complexum nos revocat, quem accuratius nunc tractemus.

Ut communem orationum Demosthenicarum archetypum ex communi orationis contra Zenothemin lacuna constare notissimum est, ita nos eadem ratione viaque Isocratem aggrediamur. Atque quattuor Isocratis orationes mancae ad nos pervenerunt, ex quibus oratio „in Euthynum“ in censum venire non potest, cum in codice Λ solo servata nihil ad eundem codicum fontem comprobandum valeat. Fortasse in archetypo, quem nunc quidem sumo, non exstitit, sed postea in librum codicibus ΘΛ antecedentem recepta, fortasse casu in Γ amissa est, quod

idem de oratione „in Callimachum“ dictum velim. Quamobrem ad orationes „de bigis“ et „in Lochiten“ transeamus, quarum prooemia et argumentationes desiderantur. Quod in Urbinate praeterea orationis XVI. initium deest, nullius est momenti, cum defectus hic pariter atque finis orationis „de permutatione“ mutilus uno Urbinatis archetypi folio amisso probabiliter explicetur (cf. Buermannum: II p. 5). Sed etiam duabus illis orationibus quominus utamur, eo prohibemur, quod viri quidam docti non sine veritatis specie Isocratem nil nisi partes orationum codicibus servatas publici iuris fecisse existimant [1]) parum scilicet curantes, quod Zycha [2]) miro quodam modo utriusque orationis integritatem comprobare conatus est.

Restat oratio „contra sophistas“, quae et in omnibus codicibus (scil. ΓΘΔΠ) legitur et ex consensu omnium — praeter eundem virum doctum Zycha [3]), qui tamen de orationis integritate nemini persuasit — in fine manca est. Quod cum ad Isocratem ipsum referri nequeat, casu factum esse oportet, quo codices in hac quidem oratione ad unum exemplar redire demonstratum est. Sed ut in ceteris quoque orationibus eundem archetypum codicibus servatis subesse credamus, eo facilius commovemur, quod orationem „contra sophistas“ iam brevi tempore post Isocratis mortem ita mutilatam esse ut finis deperditus restitui non posset, propter auctoritatem orationis verisimile non est, neque variae lectiones huius orationis ceterarum orationum differentias numero superant.

Accedit argumentum ex orationum partibus in antidosi allatis petitum. Quas ab Isocrate plenas exscriptas esse iam pridem ex orationis compositione effectum est [4]); quod non refellitur codicum memoria, cum codex Γ, qui partes quidem ex orationibus IV. VIII. II. depromptas primis tantum ultimisque verbis designet, orationis „contra sophistas“ verba

1) cf. Blassium: Att. Bereds. II² p. 219 et 225.

2) „Ist die XVI. und XX. Rede des Isocrates verstümmelt überliefert?“ Wiener Studien VI p. 23/29.

3) Progr. gymnas. Leopoldst. Vindob. 1880. p. 27 sequ.

4) cf. Blassium: Att. Bereds. II² p. 311 not. 5.

reddat integra, quod in codicibus *ΘΔ* ubique factum videmus exceptis videlicet partibus orationis „de permutatione“ in codice *Δ* omnino amissis, quo orationum II. XIII. III. quoque loci interciderunt. Sed cum antidosis memoria in codicibus *ΓΘΔ* plane conveniat, eundem archetypum sumere cogimur, praesertim cum antidosis loci longe et a vera Isocratis manu et ab orationum textu codicibus servato distent. Contra cum papyrorum recensione conferri possunt, qua de causa propriam auctoritatem ad textum Isocrateum constituendum iis adiudicemus, quod ut comprobemus videamus accuratiora!

Verba orationis „contra sophistas“ in codicibus *Γ*^{α} et *Θ*^{α} solis tradita concentum codicum *Γ*^{α}*Θ*^{α} cum Urbinate contra vulgatam quae dicitur memoriam, scilicet contra codices *ΘΔΠ*, his locis efficiunt:

XIII 15. *γὰρ νῦν Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ*: *γὰρ καὶ νῦν ΘΔΠ*. 15. *ταῦτ᾽ Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ*: *ταῦτα ΘΔΠ*. 15. *αὐτοὺς ἐδίδαξεν* (*ἐδίδαξε Θ*^{α}) *Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ*: *αὐτοὺς* om. *ΘΔΠ*. 16. *εἰς τοῦτο Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ* pr.: *ἐνταῦθα ΘΔΠ, Γ* in mg. litt. unc. corr. pr. 16. *ἔτι δὲ τῶν Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ*: *ἔτι δὲ καὶ τῶν* (dittographia verbi q. e. *καιρῶν*?) *ΘΔΠ*. 18. *μιμήσασθαι Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ*: *μιμεῖσθαι ΘΔΠ*. 18. *ἁπάντων Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ*: *πάντων ΘΔΠ*. 18. *τελέως Γ*^{α}, *τελείωσιν Θ*^{α} = *τελείως Γ* pr.: *τὸ τέλειον ΘΔΠ, Γ* in mg. corr. 1^{b}. 18. *ελλειφθει Γ*^{α} pr., *ελλειφθῇ* corr. 2, spir. add. 3 = *ἐλλειφθῆι Θ*^{α}*Γ*: *ἐλλείπῃ ΘΔ, ἐλλίπῃ Π*. 18. *χεῖρον διακεῖσθαι Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ* pr. (qui habet *χεῖρον δικεῖσθαι*), *χείρους διακεῖσθαι* corr. 4: *χείρους εἶναι ΘΔΠ*.

Raro etiam consensus codicum *Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ* firmatur codicis *Θ* lectione, cum codices *ΔΠ* differant:

XIII 15. *προαγάγοι Γ*^{α}*Θ*^{α}*Θ* Bl., ex quo corruptum *προάγοι Γ* (cf. *ποιήσειεν*): *προαγάγοιτο ΔΠ*. 16. *προελέσθαι Γ*^{α}*Θ*^{α}*ΓΘ* (ci. Cor.): *προδιελέσθαι ΔΠ*. 16. *τάξασθαι Γ*^{α}*Θ*^{α}*ΓΘ*, propter *προελέσθαι* et *μίξασθαι*, quod in omnibus codicibus (*ΓΘΔΠΓ*^{α}*Θ*^{α}) legitur: *τάξαι ΔΠ*. 17. *δεῖσθαι Γ*^{α}*Θ*^{α}*ΓΘ*: *δεῖται ΔΠ*.

Atque codex *Π* bis a parte codicum *Γ*^{α}*Θ*^{α}*Γ* stat, quod tamen fortuito factum esse puto: 14. *κατηγορεῖν Γ*^{α}*Θ*^{α}*ΓΠ*:

κατηγορῆσαι ΘΛ, propter δηλῶσαι. 16. μὴ Γ^{a}Θ^{a}ΓΠ: μὴ om. ΘΛ pr., s. v. add. corr. 1.

Addo locum § 15, quo corrector quartus codicis Γ^a cum Λ congruit: ζητεῖν Γ^a pr. Θ^{a}ΓΘΠ: ζῆν Γ^a corr. 4 Λ.

Duobus contra locis Γ^{a}Θ^a cum vulgata (ΘΛΠ) contra Γ faciunt: 16. τὴν ἐπιστήμην Γ Bk.: ἐπιστήμην Γ^{a}Θ^{a}ΘΛΠ, quod recipiendum est, cum scientia haec non acrius definita, sed in universum tantum significata sit. 18. δυναμένους Γ Bk.: δυνηθέντας Γ^{a}Θ^{a}ΘΛΠ, quod ex verbo ἐκτυπωθέντας fluxisse verisimile est.

Accedit una lectio, qua Γ^{a}Θ^a contra codices omnes coniuncti sunt: 16. ἐφ᾽ ἑκάστῃ τῶν πράξεων Γ^{a}Θ^a: ἐφ᾽ ἑκάστῳ τῶν πραγμάτων ΓΛΠ, τὸ δὲ τούτων ἐφ᾽ ἑκάστῳ τῶν πραγμάτων om. Θ propter homoeoteleuton.

Neque eae lectiones, quibus Γ^a a Θ^a discedit, congruentiam hanc infringere possunt, cum omnibus fere locis corruptelae postmodo illatae codicem Θ^a refutent:

XIII 15. ἐντυγχάνουσιν Γ^a, ἐντυγχάνουσι ΓΘΛΠ: τυγχάνουσι Θ^a, cf. ν ῦ ν ἐ ν τυγχάνουσι. 15. ἀποτελέσειεν Γ^a codd.: ἀποτελέσειαν Θ^a, cf. ποιήσειεν. 15. φρονιμωτέρως Γ pr. ΘΠ = φρονιμώτερον ΛΘ^a: χρησιμωτέρως Γ in mg. litt. unc. corr. pr. = χρησιμωτέροις Γ^a, quod in Θ^a codicum lectione interpolata loco motum videtur esse. 16. δ᾽ ἐπειδὴ Γ^a codd.: ἐπειδὴ Θ^a, quod hiatum efficit. 16. διαμαρτεῖν Γ^a codd.: διαμαρτάνειν Θ^a, cf. καταποικῖλαι. 16. πρεπόντως ὅλον τὸν λόγον Γ^{a}ΓΛΠ (cf. τοῖς ὀνόμασιν εὐρύθμως), ὅλον τὸν λόγον πρεπόντως Θ: τοῖς πρεπωδεστέροις ὅλον τὸν λόγον Θ^a. 17. εἶναι καὶ δεῖν Γ^{a}Γ, εἶναι καὶ δεῖ ΘΛ pr., ἐστι καὶ δεῖ Λ corr. 1 Π: εἶναι διελθεῖν καὶ δεῖ Θ^a, interpolatum ex εἶναι διελθεῖν ὥστε. 17. εἴδη τὰ Γ^{a}Γ: εἴδη Θ^{a}ΘΛΠ; casune factum? 17. παραλείπειν Γ^a pr. Γ pr., παραλιπεῖν utroque loco corr. 1 = Θ^{a}ΘΛΠ (cf. παρασχεῖν). 18. συμπεσόντων Γ^a codd.: συνδραμόντων Θ^a.

Levioris momenti est locus ex oratione III in antidosi laudatus, quo Γ^{a}Θ^a cum Γ contra Λ congruunt his verbis:

III 5. πολλῶν Γ^{a}Θ^{a}Γ: πολλῷ Λ. 6. ᾠκίσαμεν Γ^{a}Θ^{a}Γ:

ᾠκήσαμεν Δ. 7. γὰρ περὶ $\Gamma^a\Theta^a\Gamma$: γὰρ καὶ περὶ Δ. 8. αὐταῖς ταύταις βουλευόμενοι $\Theta^a\Gamma$; ταύταις om. Γ^a pr., αὐταῖς τ ante αὐταῖς add. 2: αὐταῖς ταύταις καὶ περὶ τῶν ἄλλων βουλευόμενοι Δ.

In eadem paragrapho antidosis memoriam cum vulgata consentientem deprehendimus: 8. δυναμένους λέγειν Γ: λέγειν δυναμένους $\Delta\Gamma^a\Theta^a$, quod cum Benselero et Blassio recipiendum esse censeo.

Varietates autem codicum Γ^a et Θ^a in censum non veniunt, cum codicem Θ^a saepius iam corruptelarum convicerimus:

III 5. ὃ Γ^a codd.: ἃ Θ^a. 5. πάντων τῶν ἐνόντων $\Gamma^a\Gamma$. πάντων τῶν ὄντων Δ: πάντων ὄντων Θ^a. 5. οὐδὲν Γ^a codd.: οὐδενὶ Θ^a. 6. τῇ ῥώμῃ Γ^a codd.: ταῖς ῥώμαις Θ^a. 6. ἐγγενομένου Γ^a codd.: ἐγγενομένοις Θ^a. 6. ἅπαντα Γ^a codd.: πάντα Θ^a. 6. λόγος Γ^a codd.: ὁ λόγος Θ^a. 6. ἡμῖν ἐστὶν Γ^a codd.: ἐστὶν ἡμῖν Θ^a. 7. οὕτως Γ^a pr., οὕτως corr. 3, οὗτος corr. 4: οὗτος $\Theta^a\Gamma\Delta$. 7. ἀγαθῆς καὶ πιστῆς Γ^a codd.: ἀγαθῆς Θ^a. 8. τοὺς ἄλλους Γ^a codd.: τοὺς ἀλλήλους Θ^a.

Sed duobus locis Blassius codicis Γ^a solius memoriam praetulit, scil. his: 5. τῶν ζῴων Γ^a Bs.: τῶν ἄλλων ζῴων $\Theta^a\Gamma\Delta$. 7. καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχρῶν Γ^a: καὶ τῶν αἰσχρῶν καὶ τῶν καλῶν $\Theta^a\Gamma\Delta$, quorum priorem quidem ex codd. $\Gamma\Delta\Theta^a$ restituo coll. or.

V 116. ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἄλλων ζῴων ἁπάντων εὐδοκιμούσας, et

XV 293. ἡ φύσις ἡ τῶν ἀνθρώπων τῶν ἄλλων ζῴων scil. διαφέρει.

Necessitudinem vero codicum Γ^aet Θ^a, quam in orationibus XIII et III statuimus, in iis quoque verbis persequi licet, quae quamvis pauca codex Γ^a e ceteris orationibus in antidosi servavit. Nam cum in or. II 38 codex Γ^a quoque verba: χρῶ τοῖς εἰρημένοις ἢ ζήτει βελτίω τούτων post λέγοντας ponat, codicem Γ^a cum Θ^a in verbis ex oratione secunda petitis contrahendis consensisse manifestum est. Atque praeter lectiones, quibus $\Gamma^a\Theta^a$ cum Γ contra vulgatam, imprimis contra codicem Δ congruunt:

II 14. σαυτοῦ $Γ^a Θ^a ΓΛ$: σεαυτοῦ Π. 14. φρονιμωτέροις $Γ^a Θ^a ΓΠ$: φρονίμοις Λ.

IV 51. τοῖς προγόνοις $Γ^a Θ^a Λ^a ΓΘ$: τοὺς προγόνους Λ.

VIII 25. βουλευσαμένους $Γ^a Θ^a Λ^a ΓΠ$: βουλευσομένους Λ. 25. ἄξομεν $Γ^a Θ^a Λ^a Γ$: ἄξωμεν ΛΠ, unum quidem locum invenimus, quo antidosis cum vulgata contra Γ solum facit:

VIII 56. πράγμασι(ν) γεγενημένας $Γ^a Θ^a Λ^a ΛΠ$: πράγμασιν ἐγγεγενημένας Γ.

Spectandae sunt etiam lectiones, quibus $Γ^a Θ^a Λ^a$ contra reliquorum codicum memoriam consentiunt, ut

VIII 132/133, quem locum s. fine tractabo, quocum confero:

II 39. περὶ μικρῶν ἀκριβῶς $Γ^a Θ^a$: ἀκριβῶς περὶ μικρῶν codd., cf. εὖ περὶ τῶν μεγίστων.

VIII 133. πόλεως πράγματα $Γ^a Θ^a Λ^a$: πράγματα om. ΓΛ.

Adicio locum or. VIII 56, quo $Γ^a Θ^a$ ἐπιχειρήσαιμεν cum papyro praebent, cum codicis $Λ^a$ formam: ἐπιχειροίην e codicum ΓΛΠ lectione interpolatam esse censeam. Quocum convenit or. VIII 133, ubi corruptionem gradatim procedentem observamus: ἐπανορθωσόμεθα $Γ^a$ (cf. γενήσεται), ἂν ἐπανορθωσαίμεθα $Θ^a$, ἂν ἐπανορθώσαιμεν $ΓΛ^a$, ἐπανορθώσαιμεν Λ; atque similiter in eadem paragrapho: ποιήσομεν $Γ^a$ pr. (cf. ἐπανορθωσόμεθα): ποιήσαιμεν $Γ^a$ corr. 4 $Θ^a Λ^a ΓΛ$.

Eodem loco duae reperiuntur lectiones, quae a Blassio ex codicis $Γ^a$ memoria receptae sunt:

VIII 133. νομίζοντες $Γ^a$ pr.: εἶναι νομίζοντες $ΓΘ^a Λ^a Γ^a$ corr. 4, νομίζοντες εἶναι Λ Pap. 133. καλούς τε κἀγαθοὺς $Γ^a$: καλοὺς κἀγαθοὺς cett. (καλους και αγαθους Pap.).

Sed καλούς τε κἀγαθοὺς apud Isocratem non legitur, nam et VI 35 codex Γ particulam τε omisit et ceteris omnibus locis, scilicet: III 43. IV 78. 95. VII 72. IX 51. 74. X 8. XI 32. XIII 6. XV 95. 100. 138. 220. 241. 243. 278. 280. 316. ep. VII 8. καλοὶ κἀγαθοὶ exstat. cf. Fuhr. mus. Rhen. XXXIII 334. Verbum autem q. e. εἶναι casu in $Γ^a$ intercidisse puto, cum consensu codicum $ΓΘ^a Λ^a Λ$ Pap. satis confirmetur, quamquam collocatio variata suspicionem movere potest.

Etiam in or. II 39 τῶν μεγάλων $Γ^a$: τῶν μεγίστων $ΓΛΠΘ^a$

Blassius cum Benselero codicis Γ^a solius lectionem probavit, cum μεγίστων revocandum sit propter articulum additum. cf. XV 173 ep. IX 15.

Sed cum his locis codicis Γ^a corruptelae manifestae sint, codicem Θ^a depravatum videmus hic:

II 14. μάλιστα δ' ἂν Γ^a codd.: μάλιστ' ἂν Θ^a.

IV 99. προταχθέντες ὑπὲρ ἁπάντων $\Gamma^a\varLambda^a$ codd.: ὑπὲρ om. Θ^a.

Supersunt paucae lectiones, quibus Γ^a cum Γ consentit, cum $\Theta^a\varLambda^a$ a parte vulgatae stent; sed auctoritas in iis non inest:

IV 51. ἐκ τῶν κινδύνων $\Gamma^a\Gamma$: ἐκ τῶν περὶ τὸν πόλεμον κινδύνων $\Theta^a\varLambda^a$ (ex XV 58) = ἐκ τῶν κινδύνων τῶν πρὸς τὸν πόλεμον $\Theta\varLambda$. 99. ἀναγκασθεῖμεν $\Gamma^a\Gamma$ pr.: ἀναγκασθείημεν $\Theta^a\varLambda^a\Theta\varLambda\Gamma$ corr. 3.

VIII 25. ἡμᾶς $\Gamma^a\Gamma$: ὑμᾶς $\Theta^a\varLambda^a\varLambda\Pi$.

Postquam codices Γ^a et Θ^a consimiles esse docuimus, codices $\Gamma^a\Theta^a\varLambda^a$ inter se consentire demonstratum erit, si codicem $\varLambda^a$ cum Θ^a congruere probaverimus. Codices $\varLambda^a$ et Θ^a autem contra ceteros codices coniunctos esse firmatur vel iis locis, quibus cum codice Γ contra vulgatam faciunt memoriam, cuius generis in oratione „de pace" haec exempla inveni.

$\Theta^a\varLambda^a$ cum Γ contra $\varLambda$ (Π):

VIII 25. ἄξομεν Γ (Γ^a): ἄξωμεν $\varLambda\Pi$. 28. ἔχειν Γ: ἔχουσιν $\varLambda\Pi$. 29. μεγάλαι Γ: πολλαὶ $\varLambda\Pi$. 32. τηλικαύτην δύναμιν Γ: τηλικαύτη ($\varLambda\Pi$) δύναμις (Π). 32. ὅσην Γ: ὅσονπερ $\varLambda\Pi$. 32. καὶ τὰς ἄλλας ὠφελείας Γ: ἄλλας om. $\varLambda\Pi$. 32. ἀμελοῦντες Γ: ὀλιγωροῦντες $\varLambda\Pi$. 32. βέλτιον πράττειν Θ^a, πράττειν βέλτιον $\varLambda^a\Gamma$: βέλτιον τῶν ἄλλων πράττειν $\varLambda\Pi$. 33. ἐν τούτοις Γ: ἐπὶ τούτοις $\varLambda\Pi$. 34. ὁρῶ γὰρ Γ: ὁρῶ μὲν γὰρ $\varLambda\Pi$. 35. προῃρημένων Γ: προαιρουμένων $\varLambda\Pi$. 35. ὥσθ' ὁπόταν Γ: ὥσθ' ὅταν $\varLambda\Pi$. 37. γίγνεσθαι Γ (γίνεσθαι Θ^a): γεγενῆσθαι $\varLambda\Pi$. 38. πρὸ τούτων γενομένοις Γ: πρὸ αὐτῶν γεγενημένοις $\varLambda\Pi$. 38. οὐ πάντων Γ: οὐχ ἁπάντων $\varLambda\Pi$. 38. δοκεῖ μὲν Γ: μὲν om. $\varLambda\Pi$. 39. τὸν μὲν περὶ

Γ: *μὲν* om. *ΛΠ*. 39. *ἀγνοούσαις Γ*: *νοσούσαις Λ*, *νουσούσαις Π*. 41. *ἡμῖν Γ*: *ὑμῖν ΛΠ*. 41. *ἡμᾶς Γ*: *ὑμᾶς ΛΠ*. 43. *τιμὴν ἐκείνοις Γ*: *ἐκείνοις τιμὴν ΛΠ*. 43. *τῶν ἄλλων Γ*: *τῶν ἑλλήνων ΛΠ*. 44. *τις διδῷ πλείω* (*πλείονα* $Λ^α$) *μισθὸν Γ*: *τις πλείονα μισθὸν διδῷ ΛΠ*. 45. *παρανομίας Γ*: *πλεονεξίας ΛΠ*. 45. *διαπεπραγμένους Γ*: *διαπραττομένους ΛΠ*. 46. *τῶν καθ' ἡμέραν ἐσμὲν Γ*: *ἐσμὲν τῶν καθ' ἡμέραν ΛΠ*. 46. *ἁπάντων ἀνθρώπων Γ*: *ἀνθρώπων* om. *ΛΠ*, cf. p. 101. 49. *διοικούμενα περὶ Γ*: *διοικούμενα καὶ περὶ ΛΠ*. 50. *ῥάδιον Γ*: *ῥᾷον ΛΠ* edit. recte: cf. Bait. ad Paneg. p. VIII. 50. *τῆς δυσγενείας Γ* pr., *αὐτῶν* s. v. add. 4: *τῆς αὐτῶν δυσγενείας ΛΠ* cf. p. 98. 51. *ποιοῦντας Γ*: *ἐμποιοῦντας ΛΠ*. 52. *διαλιπόντες Γ*: *διαλείποντες ΛΠ*. 52. *ἐνθάδε Γ*: *ἐνταῦθα ΛΠ*. 52. *χρώμεθα συμβούλοις Γ*: *συμβούλοις χρώμεθα ΛΠ*. 54. *προστάτας τε Γ*: *τε* om. *ΛΠ*. 54. *γενόμενον Γ*: *δυνάμενον ΛΠ*. 133. *εἶναι νομίζοντες Γ*: *νομίζοντες εἶναι Λ* (*νομίζοντες* $Γ^α$ pr., *εἶναι* add. 4, cf. p. 68). 134. *δεύτερον δ' ἦν Γ*: *δεύτερον ἦν Λ*. 135. *τρίτον ἦν Γ*: *τρίτον δ' ἦν Λ*. 135. *τὰς δυναστείας καὶ τὰς ἡγεμονίας διδόασιν* (*παραδιδόασιν* $Λ^α$) *Γ*: *τὰς ἡγεμονίας καὶ σφᾶς αὐτοὺς ἐνδιδόασιν Λ* corr. 2. 136. *τοὺς ἄλλους ἕλληνας Γ*: *τοὺς ἕλληνας Λ*, cf. p. 98. 137. *τό γ(ε) Γ*: *τό θ' = Λ*. 138. *ἀπέχεσθαι τῶν Γ*: *ἀπέχεσθαι τούτων τῶν Λ*. 138. *καταφεύξονται Γ*: *καταφεύξωνται Λ*. 139. *ἀπορήσομεν Γ*: *ἀπορήσωμεν Λ*. 139. *καὶ προθύμως Γ*: om. *Λ*. 139. *γὰρ πόλις Γ*: *γὰρ ἡ πόλις Λ*. 140. *τοιαύτης εὐνοίας ἡμῖν Γ*: *τῆς τοιαύτης εὐνοίας Λ*. 140. *εἰς τὴν πόλιν εἰσρυήσεσθαι Γ*: *εἰσρυήσεσθαι καὶ εἰς τὴν πόλιν Λ*. 141. *ἐπ' ἀρετῇ Γ*: *ἐν ἀρετῇ Λ*. 141. *δόξαν τὴν τῶν Γ*: *τὴν* om. *Λ*. 142. *τούτων Γ*: *πάντων Λ*. 142. *τῇ πόλει Γ*: om. *Λ*. 142. *ἀναλογισαμένους Γ*: *ἀναλογιζόμενος Λ* pr., *ἀναλογιζομένους* corr. 2. 142. *ἐξ αὐτῶν Γ*: *ἀπ' αὐτῶν Λ*. 142. *τὰς ἐν λακεδαίμονι* (*λακεδαιμονίᾳ* $Λ^α$) *βασιλείας Γ*: *τὴν λακεδαιμονίων βασιλείαν Λ*. 143. *τοσούτῳ δὲ Γ*: *τοσοῦτο δὲ Λ*. 143. *καὶ τὰς ἀσπίδας Γ*: *τὰς* om. *Λ*. 144. *τοῖς πράγμασιν ἡμῶν* (*ἡμῶν* om. $Θ^α$) *Γ*: *τοῖς τοιούτοις πράγμασιν ἡμᾶς Λ*. 144. *τῆς τιμῆς*

ταύτης Γ: *τῆς τοιαύτης τιμῆς Δ*. 144. *αἰτίαν αὐτοῖς Γ*: *αὐτοῖς αἰτίαν Δ*. 144. *ἔσεσθαι Γ*: *γενέσθαι Δ*. 145. *καλῶν Γ*: *παντοδαπῶν Δ*. 145. *μῆκος — πλῆθος Γ*: *πλῆθος — μῆκος Δ*. 145. *τοιαῦτα καὶ Γ*: *καὶ* om. *Δ*. 145. *πολὺ βελτίω Γ*: *πολλῷ βελτίω Δ*.

Accedunt paucae lectiones, quibus consensus codicum $\Theta^a \varDelta^a \Gamma$ codicis Π memoria firmatur:

VIII 25. *βουλευσαμένους* $\Theta^a \varDelta^a \Gamma \Pi$ (Γ^a): *βουλευσομένους Δ*. **26.** *εἰπεῖν ἐν ὑμῖν* $\Theta^a \varDelta^a \Gamma \Pi$: *εἰπεῖν ὑμῖν Δ*. **26.** *οἷς νῦν τυγχάνομεν* $\Theta^a \varDelta^a \Gamma \Pi$: *οἷς ἐτυγχάνομεν Δ*. **35.** *θεοφιλέστερον* $\Theta^a \varDelta^a \Gamma \Pi$: *θεοφιλέστατον Δ*, **cf.** *κάλλιον*. **38.** *περὶ ὧν* $\Theta^a \varDelta^a \Gamma \Pi$ = *Δ* **pr.,** *καὶ* **s. v. add. 2. 41.** *ἀλλὰ πᾶν* (*ἀλλ' ἅπαν* $\varDelta^a$) $\Theta^a \varDelta^a \Gamma \Pi$: *πᾶν* **om.** *Δ*. **50.** *ἀλῷ* $\Theta^a \varDelta^a \Gamma \Pi$: *ἀλλῷ Δ*. **54.** *συμβουλεῦσαι* $\Theta^a \varDelta^a \Gamma \Pi$: *συμβουλεύσασθαι Δ*.

Quibuscum conferri possunt eae lectiones, quae concentum codicum $\Theta^a \varDelta^a$ cum $\Gamma \varDelta$ contra Π servant, cum iis quoque librariorum neglegentia patefiat.

$\Theta^a \varDelta^a$ cum $\Gamma \varDelta$ contra Π:

VIII 28. *ἐπὶ ταῦτα ΓΔ*: *εἰς ταῦτα Π*. **34.** *παροῦσι(ν) ΓΔ*: *πᾶσι Π*. **38.** *πολιτευομένους ΓΔ*: *πεπολιτευμένους Π*. **39.** *λόγος ΓΔ*: *λόγω Π*. **40.** *ἀλγηδόνων ΓΔ*: *ἀλγιδόνων Π*. **42.** *τὸν βίον ΓΔ*: **om.** *Π*. **45.** *ὑπὲρ μὲν τῶν ΓΔ*: *μὲν* **om.** *Π*. **45.** *τῶν ἐγκλημάτων ΓΔ*: *τῶν* **om.** *Π*. **47.** *ἡμεῖς δ' εἰς ΓΔ*: *ἡμεῖς δ' εἰ Π*. **48.** *ἀναγκάζομεν ΓΔ*: *ἀναγκάζωμεν Π*. **49.** *μάλιστ(α) ἀγανακτήσειεν ΓΔ*: *μάλιστ'* **om.** *Π*. **49.** *τεταγμένως ΓΔ*: *τεταμένως Π*. **50.** *φροντίζομεν ΓΔ*: *φροντίζωμεν Π*. **50.** *φανερώτατα ΓΔ*: *φανερώτατον Π*.

In Panegyrico lectiones in antidosi traditae rarius cum Γ contra $\Theta \varDelta$ conveniunt.

$\Theta^a \varDelta^a$ cum Γ contra $\Theta \varDelta$:

IV 53. *ἐβουλευόμεθα Γ*: *ἐβουλευσάμεθα ΘΔ*. **57.** *εἶχε(ν) Γ*: *εἶχε καὶ νῦν οὐκ ἀδίκως ἀμφισβητεῖ περὶ τῆς ἡγεμονίας ΘΔ*. **62.** *εἰσβαλεῖν Γ*: *ἐμβαλεῖν ΘΔ*. **66.** *τῶν πρὸς Γ* **pr.:** *τῶν πρότερον πρὸς ΘΓ* **corr. 4,** *τῶν πρότερον τῶν πρὸς Δ*. **67.** *ἡ δὲ πόλις Γ*: *ἡ δ' ἡμετέρα πόλις ΘΔ*. **68.** *ἐλάττω τεκμήρια Γ*: *ἐλάττω τούτων τεκμήρια ΘΔ*. **70.** *τοσοῦτον Γ*:

δι᾽ τὴν τότε γεγενημένην στρατείαν τοσοῦτον ΘΛ. 71. *εἰς τὸν αὐτὸν Γ: κατὰ τὸν αὐτὸν ΘΛ.* 73. *τὴν πόλιν Γ: τὴν πόλιν τὴν ἡμετέραν ΘΛ.* 79. *ὁπότεροι φθήσονται Γ: ὁπότεροι τοὺς ἑτέρους φθήσονται Θ, ὁπότεροι ὀφθήσονται Λ.* 83. *τοσοῦτον μὲν Γ: μὲν* om. *ΘΛ.* 83. *πόλιν Γ* pr.: *πόλιν στρατεύσαντες ΘΛΓ* corr. 4. 84. *ἐποίησαν* $Θ^{α}Γ$ pr. (*πεποίηνται* $Λ^{α}$): *κατέλιπον ΘΛΓ* corr. 4. 85. *ἀλλὰ περὶ Γ: ἀλλὰ καὶ περὶ ΘΛ.* 91. *ἐξισῶσαι Γ: ἐξ ἴσου καταστῆσαι ΘΛ.* 91. *προαγαγέσθαι Γ: προσαγαγέσθαι ΘΛ.* 91. *ἐπὶ τὸ Γ: ἐπὶ τῷ ΘΛ.* 92. *διήνεγκαν Γ: διενεγκεῖν ΘΛ.*

Cuius rei hanc cognosco causam, quod lectionibus codicum $Θ^{α}Λ^{α}Γ$ inter se congruentibus codex Θ saepius assentitur, cum codex Λ librariorum libidine aut socordia corruptus sit.

$Θ^{α}Λ^{α}$ cum *ΓΘ* contra *Λ*:

IV 51. *τοῖς προγόνοις ΓΘ* ($Γ^{α}$): *τοὺς προγόνους Λ.* 55. *τῆς ἐπὶ* (*πρὸς Θ* pr., corr. 1) *θήβας δεδυστυχηκὼς ΓΘ: δεδυστυχηκὼς τῆς ἐπ᾽ ἀθήνας Λ* pr., *ἐπὶ θήβας* corr. 2. 55. *καταλυόμενον ΓΘ: καταλύωμεν Λ,* cf. *γιγνομένους.* 56. *οἱ δ᾽ ἡρακλέους παῖδες ΓΘ: οἱ δὲ παῖδες ἡρακλέους Λ,* cf. § 54. 57. *τίς — τολμήσειεν ΓΘ: τίνες — τολμήσαιεν Λ* (sed etiam *Λ παραλιπὼν*!). 57. *πλὴν τοὺς — ἀξιοῦντας Γ* corr. 3 *Θ* (*ἀξιοῦν Γ* pr.): *πλὴν τῶν — ἀξιούντων Λ,* propter *τῶν ἑλλήνων.* 58. *γὰρ πόλεμον ΓΘ: γὰρ τὸν πόλεμον Λ.* 59. *τῶν ἔχθρων ἅπανθ᾽ ΓΘ: τῶν ἔχθρων κρατήσας ἅπανθ᾽ Λ.* 59. *γενόμενος ΓΘ: γεγονὼς Λ,* cf. Keil. anal. Isocr. p. 128. 60. *καὶ τῷ ΓΘ: καὶ* om. *Λ* (propter homoeot. post *καταστῆναι*). 60. *ἔσχε(ν) ΓΘ: εἶχε Λ.* 61. *ἡμῖν εὐεργεσιῶν ΓΘ: εὐεργεσιῶν ἡμῖν Λ.* 61. *πόλιν τὴν λακεδαιμονίων* (*λακεδαιμόνων* $Λ^{α}$) *ΓΘ: πόλιν τῶν λακεδαιμονίων Λ.* 62. *ὁρμηθέντες ΓΘ: ὁρμηθέντες αὐτῶν οἱ πρόγονοι Λ.* 62. *γεγονόσι(ν) ΓΘ: γενομένοις Λ,* cf. § 59. 62. *αὐτοῖς Γ* (= *αὐταῖς Θ*): *ἑαυτοῖς Λ.* 65. *οἰκιστὰς ΓΘ: οἰκιστὰς τῆς σπάρτης Λ.* 72. *ἑκατέρων ΓΘ: ἑκατέρῳ Λ.* 72. *τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ΓΘ: τῆς θαλάττης τὴν ἀρχὴν Λ.* 74. *μέγιστ᾽ αὐτῶν ΓΘ: μέγιστα τούτων Λ.* 75. *γενομένων ΓΘ: γεγενημένων Λ,* cf. *δυναστευσάντων.* 75. *ἐν ἑκατέρᾳ* (*ἑκατέρ Θ* pr., corr. in

ἑκατέραιν) ΓΘ: ἐν om. Λ. 75. ἐπ' ἀρετὴν ΓΘ: ἐπ' ἀρετὴ Λ. 77. δεινότερον μὲν ΓΘ: μὲν om. Λ, cf. μᾶλλον δ'. 77. κακῶς (καλῶς $Θ^α$ pr., κ super λ add. rec.) ΓΘ: τὸ κακῶς Λ, quocum Spohnius contulit VI 59, ubi tamen articulus τὸ et ad καλῶς πολιτεύεσθαι et ad κακῶς ἀκούειν positus est. 77. ἀποθνήσκειν ΓΘ: ἀποθανεῖν Λ, cf. ἀκούειν. 82. τοιαύταις ΓΘ: τοιαύταις δὲ Λ. 82. νεωτέρους ἐν τοῖς τοιούτοις ΓΘ: νεωτέρους ἐν τοῖς Λ pr., νεωτέρους ἐν τοιούτοις corr. 1. 82. ὑπερβεβληκότας ΓΘ: ὑπερβεβηκότας Λ. 85. ἀλλὰ περὶ μὲν ΓΘ: ἀλλ' ἅμα μὲν περὶ Λ (dittographia). 86. ἴδιον ΓΘ: ἴδιον κίνδυνον Λ. 86. αὐτῶν (αὑτῶν Γ) ΓΘ: ἑαυτῶν Λ. 87. μάχῃ $Θ^α$ΓΘ (μάχην $Λ^α$): καὶ μάχῃ Λ. 87. φθῆναι ΓΘ: ὀφθῆναι Λ; cf. III 22 ὀφθῆναι Γ, φθῆναι Λ (ci. Cor.) 91. αὐτοὺς $Λ^α$ΓΘ (αὐτὴν scil. πόλιν $Θ^α$): ἑαυτοὺς Λ. 91. μὴ δὶς ΓΘ: μηδεὶς Λ pr., corr. 5. 91. καὶ τὸ πρότερον ΓΘ: τὸ om. Λ, cf. p. 114. 91. διὰ τύχην ΓΘ: διὰ τὴν τύχην Λ, cf. δι' ἀρετήν. 92. ὁμοίαις ΓΘ: ὁμοίως Λ, cf. ἴσας δὲ τὰς τόλμας. 92. ἔτι πλέον (πλεῖον $Θ^α$) ΓΘ: ἐπὶ πλέον Λ. 93. ὑποφαινομένης ΓΘ: ὑπολειπομένης Λ, cf. Dd. ad hunc locum. 95. ἐκ παντὸς ΓΘ: ἐξ ἅπαντος Λ. 96. ἐπειδὴ γὰρ ΓΘ: γὰρ om. Λ, quo hiatus efficitur. 96. τὴν αὐτῶν ΓΘ: τὴν ἑαυτῶν Λ. 97. πάντων ἐστὶ ΓΘ: πάντων εἰσὶ Λ. 97. οὐκ οἶδ' ὅτι ΓΘ: οὐκ ὅτι Λ pr., οὐχ ὅτι corr. 2 (?). 98. τὴν πόλιν ΓΘ: τὴν ἡμετέραν πόλιν Λ. 99. αὐτῶν (αὑτῶν $Λ^α$) ΓΘ: ἑαυτῶν Λ.

Sed cum in his non desint loci, qui codicem Λ graviter interpolatum ostendant, ut §§ 59, 62, 65, 86, 98, inter eas lectiones, quibus codex Θ solus a $Θ^α Λ^α$ΓΛ differt, interpolationes frustra quaeras, cum corruptelae non nisi librariorum erroribus illatae sint.

$Θ^α Λ^α$ cum ΓΛ contra Θ:

IV 52. τῶν ἄλλων ΓΛ: τῶν ἑλλήνων Θ. 53. οὕτως ΓΛ: ὄντως Θ. 53. ἡρούμεθα ΓΛ: κινούμεθα Θ. 54. ἡρακλέους παῖδες ΓΛ: παῖδες om. Θ, cf. §§ 56. 58. 62. 65. X 31. 55. ἀνελέσθαι ΓΛ: παρελέσθαι Θ. 56. φεύγοντες ΓΛ: φυγόντες Θ, cf. ὑπερορῶντες, νομίζοντες. 57. ἥττους ἢ usque

ad τοὺς μείζω om. Θ. 59. θαυμαζόμενοι ΓΔ: θαυμάζομεν Θ. 59. ὅσων ἐδεήθη ΓΔ: ὅσον ἐδεδείχεσαν Θ. 59. βιάσασθαι ΓΔ: βεβιάσθαι Θ. 60. τῷ μὲν ὑπερενεγκόντι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὃς om. Θ, quo hiatus oritur. 60. κατέστη ΓΔ: κατέστησε Θ pr., corr. rec. 60. γενόμενος ΓΔ: γενομένοις Θ. 61. μοι μόνης $Θ^{α}Δ^{α}$ = μόνης μοι ΓΔ: μόνον μοι Θ. 63. πάτριόν ἐστιν ΓΔ: ἐστιν om. Θ. 64. χωρὶς ΓΔ: χάρις Θ pr., corr. rec. 64. ὅτι $Θ^{α}$; τε $Δ^{α}$ pr., ὅτε corr. 1 ΓΔ: οἱ τότε Θ. 65. δυνηθείη ΓΔ: δυνηθῇ Θ. 66. ἐπ' ἐκείνους ΓΔ: ὑπ' ἐκείνους Θ. 66. ἐπὶ δὲ τῶν ΓΔ: περὶ δὲ τῶν Θ. 66. ὅνπερ ΓΔ: ὃν Θ. 66. ὀλίγῳ ΓΔ: μικρῷ Θ. 68. ἐπῆρχον $Δ^{α}$ΓΔ (ἐπέσχον $Θ^{α}$): ἦρχον Θ. 68. νομίζοντες ΓΔ: νομίσαντες Θ, propter ποιησάμενοι. 68. ἁπασῶν ΓΔ (scil. πόλεων): ἁπάντων Θ. 68. κρατήσειν Γ pr. Δ: ἐπικρατήσειν ΘΓ corr. 4, quo exsistit hiatus. 69. δῆλον δὲ ΓΔ: δῆλον γὰρ Θ, cf. οὐ γὰρ ἄν.. 70. μὲν ἀμαζόνων ΓΔ: μὲν οὖν ἀμαζόνων Θ, cf. λέγεται δ' οὖν. 70. ἐν τῷ om. Θ. 71. τοιαῦθ' ΓΔ: ταῦθ' Θ, cf. καὶ ταῦτα. 71. οἳ ΓΔ: ἃ Θ. 74. χαλεπὸν ΓΔ: χαλεπώτατον Θ, cf. ὕστατον. 74. ὧν οἱ μάλιστα ΓΔ: ὧν μάλιστ' οἱ Θ pr., θ' ex τ' corr. rec. 74. εἰπεῖν om. Θ. 75. ἐπιγι⟨γ⟩νομένους ΓΔ: ἐπιγενομένους Θ, cf. p. 102. 76. τῶν κοινῶν ΓΔ: τῶν om. Θ. 76. ἀπέλανον ΓΔ: ἀπέλαβον Θ. 76. ὅστις ΓΔ: ὥστις Θ. 76. μέλλοι ΓΔ: μέλλει Θ, cf. τυγχάνοι. 76. καταλείψειν ΓΔ: καταλιπεῖν Θ, cf. εὐδοκιμήσειν. 78. οὕτω τοὺς ΓΔ: τοὺς om. Θ, cf. ὡς τούς. 78. ὁμονοήσουσιν ΓΔ: ὁμονοοῦσιν Θ, cf. δεήσει. 81. ταῖς δυναστείαις ΓΔ: ταῖς αὐτῶν δυναστείαις Θ. 82. ἐστι(ν) χαλεπὸν ΓΔ: χαλεπόν ἐστιν Θ. 82. τὰς τῶν ἄλλων ἀρετὰς ΓΔ: τῶν ἄλλων Θ. 82. οὐκ εἰσὶν ΓΔ: οἰκήσειν Θ pr., οὐκ εἰσὶν s. v. add. 1. 83. ἁπάσης τῆς ΓΔ: τῆς om. Θ propter homoeoteleuton. 83. ἕξειν om. Θ. 85. οἵ θ' ΓΔ: θ' om. Θ, quod hiatum efficit. 86. ἐν ἀλλοτρίαις ΓΔ: ἐν ταῖς ἀλλοτρίαις Θ. 87. σφόδρ(α) ΓΔ: σφόδρως Θ. 89. δ' ἄθω ΓΔ: δ' ἄθων Θ. 90. προελθεῖν Γ corr. rad. Δ: προσελθεῖν ΘΓ pr. 92. οὐδεὶς γὰρ ΓΔ: γὰρ om. Θ. 92. φυγεῖν ΓΔ: φεύγειν Θ. 93. πελοπον⟨ν⟩ησίων μὲν ΓΔ: μὲν om. Θ, cf. τῶν δ' ἄλλων,

προσπλεουσῶν δὲ. 93. γεγενημένων ΓΔ: γενομένων Θ. 93. ἐκείνοις om. Θ. 93. διακοσίων καὶ χιλίων ΓΔ: χιλίων καὶ διακοσίων Θ, cf. Fuhr. in mus. Rhen. XXXIII 345. 93. γεγενημένοι ΓΔ: γενόμενοι Θ, cf. διημαρτηκότες. 94. λαβεῖν ΓΔ: λαμβάνειν Θ, cf. διαφυγεῖν. 97. τῶν (αὐτῶν $Θ^a$ pr., corr. 1) ἡμετέρων ΓΔ: τῶν om. Θ pr., s. v. add. rec. 97. ἠναγκάσθησαν ΓΔ: ἀναγκασθεῖσαν Θ pr., corr. rec. 99. καὶ πολλάκις ΓΔ: καὶ om. Θ. 99. δεινὰ Γ pr. Δ: δεινότατα ΘΓ corr. 4, sed cf. eiusdem § nomina superlativa: μάλιστ᾽ εὐδοκιμήσαντας, τῶν πλείστων πόλεων, ἐκ τῶν μεγίστων συμφορῶν, πλεῖστον μέρος.

Addo nonnullas lectiones, quibus antidosis propius ad codicis Γ verba quam ad vulgatam accedit memoriam:

. VIII 36. λέγομεν $Θ^aΔ^a$ = λέγωμεν Γ: λέγω ΔΠ. 45. εἰπέρ $Θ^aΔ^a$ = εἰ περὶ Γ: ἣν περὶ ΔΠ. 137. τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν ἐφεδρεύουσαν $Θ^aΔ^a$ = ἐφεδρεύουσαν τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν Γ: ἐφεδρεύουσαν τὴν ἡμετέραν πόλιν Δ. 145. τὰ τοιαῦτα καὶ $Θ^aΔ^a$ = τοιαῦτα καὶ Γ: τοιαῦτα Δ.

II 18. προθυμοτέρως $Θ^a$ = προθυμότερον Γ: προθύμως ΔΠ.

At non solum cum codice Γ antidosis memoria persaepe convenit, sed etiam haud raro vulgatas lectiones sequitur, quibus hac congruentia pondus affertur. Atque profecto complures earum iam ab editoribus comprobatae sunt, praeter quas nonnullas alias recipiendas esse puto, cum reliquis locis interdum vulgatam memoriam ex antidosi corruptelas accepisse veri sit simillimum. Stellula autem apposita eas lectiones vulgatas significo, quas antidosis memoria firmatas probo.

$Θ^aΔ^a$ cum vulgata contra Γ:

VIII 25. ὑμᾶς $Θ^aΔ^a$Δ: ἡμᾶς ΓΠ, cf. ὅπως ἄξομεν. *26. οὐδὲν δὲ τούτων ΔΠΓ corr. 2, editores: τούτων om. Γ pr. *28. φερούσας ΔΠ edit. cf. V 65. VI 21. XV 269: φερομένας Γ Bs.². 33. ἀσκοῦντας καὶ ΔΠ: καὶ om. Γ, quod quidem ante καρτερεῖν facile intercidere potuit. 33. ἐθέλοντας ΔΠ: ἐλπίζοντας Γ. *35. οἴονται ΔΠ (οἷόν τε $Δ^a$) edit.: οἴεσθαι Γ. *36. ἐπαινέσαι ΔΠ Bk. Dd. BS.: ἐπαινεῖσθαι

Γ Bs. Bl. cf. p. 106. *36. *πεῖσαι τοὺς ἀκούοντας ΛΠ* Bs. Bl. propter hiatum in *Γ*: *τοὺς ἀκούοντας πεῖσαι Γ*. *37. *ὁμοίους* (*ὁμοίως Θ*[α]) *κελεύουσι ΛΠ*: *κελεύουσιν ὁμοίως Γ*, cf. p. 103. 37. *πότερον ΛΠ*: *πότερα Γ*. 38. *νικήσασι ΛΠ*: *τοῖς* (*τοὺς* corr. 4) *βαρβάρους νικήσασιν Γ*, quod defenditur loco orationis XV 306. 38. *χρήσομαι ΛΠ*: *χρήσωμαι Γ*. *41. *ποιεῖσθαι τοὺς λόγους ΛΠ*: *τοὺς λόγους ποιεῖσθαι Γ*, cf. p. 103. *41. *τίς γὰρ ἂν ΛΠ*, cf. Fuhr. in mus. Rhen. XXXIII 326/27: *τίς γὰρ Γ*. *44. *πρὸς δὲ τοῦτον ΛΠ* edit.: *πρὸς δὲ τούτοις Γ* Bs.[2] *49. *ἀλλὰ γὰρ ΛΠ* edit.: *ἀλλὰ Γ*. 50. *δικάζων Λ* pr.: *δεκάζων ΓΠΛ* corr. 2. 56. *πράγμασι γεγενημένας ΛΠΓ*[α]: *πράγμασιν ἐγγεγενημένας Γ* (**πραγμασι γενομενας* Pap.), cf. p. 101. *136. *μελέταις καὶ ταῖς παρασκευαῖς Λ* edit.: *μελέταις παρασκευαῖς Γ* pr., *ταῖς* s. v. add. 1[b], *καὶ* s. v. add. 4. *136. *τῷ μηδὲν Θ*[α]*Λ* corr. 1 edit., *τὸ μηδὲν Λ*[α]*Λ* pr.: *τοῦ μηδὲν Γ*. 137. *ἕξουσιν Λ*: *ἄξουσιν Γ*, cf. p. 104. 137. *ἴδωσι(ν) Λ* Bk. Dd. BS. Bs.[2]: *ειδωσιν Γ* (*εἰδῶσιν* Bs.[1] Bl.). 137. *ποιῶσι(ν) ΛΓ* corr. 4: *ποιήσωσι Γ* pr. *142. *εἴπερ βουλόμεθα Λ* edit.: *εἴπερει βουλόμεθα Γ*. *144. *ἔνεστι δ' ἐν Λ* Bs. Bl.: *ἔνεστι δὲ Γ*, cf. p. 99/100.

IV 54. *τῆς πόλεως ΘΛ*: *τὴν τῆς πόλεως Γ*. 54. *ἡμῶν ΘΛ*: *ἡμῖν Γ*. 54. *περὶ τῶν ΘΛ*: *ὑπὲρ τῶν Γ*. 58. *ἐπιστρατεύσαντας* (= *Λ*[α] pr.) *ΘΛ*: *ἐπιστρατεύσαντες ΓΛ*[α] corr. 2 (?) 60. *μὲν ἦν γεγονὼς ΘΛ*: *ἦν* om. *Γ*. *61. *κατῆλθον μὲν ΘΛ* edit. propter *κατέσχον δὲ*: *κατῆλθον Γ* pr., *μὲν* s. v. add. 4. *62. *ἀξιοῦν ΘΛ* edit.: *ἄξιον Γ* pr., *ἀξιοῦν* corr. 3. 67. *ἐθνῶν* (*Θ*[α] sic!) *ΘΛ*: *γενῶν Γ*. *68. *ἐγκλήματα ΘΛ* edit.: *ἔγκλημα Γ*. *73. *ἀλλὰ διὰ ΘΛ* edit.: *καὶ διὰ Γ* pr., *ἀλλὰ* s. v. add. 4. 77. *θρασύτητας ἀλλήλων ΘΛ*: *θρασύτητας τὰς ἀλλήλων Γ*: cf. *τὰς αὐτῶν*. 78. *ἑκάστην ΘΛ*: *ἑκάστην τὴν Γ*. *81. *ἑλλάδα ΘΛ* edit., cf. V 127: *αυτων πολιν Γ*, cf. *αὑτῶν πόλεις*. 84. *ἐκεῖνοι ΘΛ*: *ἐκείνων Γ*, quod firmatur Urbinatis et antidosis lectione *ἐποίησαν* (*πεποίηνται Λ*[α]). 85. *ἐφιλονείκησαν ΘΛΓ* corr. 1[b]: *ἐφιλονίκησαν Γ* pr. 91. *ἐν μαραθῶνι ΘΛ*: *μαραθῶνι Γ*, cf. Dd. et Bait. ad hunc locum. *93. *τῶν δ(ὲ) ἄλλων ΘΛ* edit. (cf. *πελοποννησίων μὲν*): *τῶν ἄλλων Γ* Bs.[1]

*93. καὶ τῆς πεζῆς ΘΛΓ corr. 2, quod recipio propter XII 49 (ubi vulgata lectio διακοσίας καὶ χιλίας cum Panegyrici loco comparata revocanda est): καὶ πεζῆς Γ pr. 97. ἐτόλμησαν ΘΛ (cf. 96 ἐτόλμησαν ΓΘΛ pro ἔτλησαν $Θ^αΛ^α$): ἐμέ-λησαν Γ pr., ἐτόλμησαν corr. 4; οὐκ ἐμέλλησαν Dion. 99. ἀξιωθείημεν ΘΛΓ corr. 3: ἀξιωθεῖμεν Γ pr. 99. ἀναγκασθείημεν ΘΛΓ corr. 3: ἀναγκασθεῖμεν Γ pr. $Γ^α$.

Adiciendae sunt nonnullae lectiones, quas in antidosi vulgatae recensioni similes legimus:

VIII 36. οὕτω ῥᾴδιον $Θ^αΛ^α$ = οὕτω καὶ ῥᾴδιον ΛΠ: οὕτω προσῆκον Γ, cf. p. 106. 55. ἑλληνικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἢ περὶ $Θ^αΛ^α$ = ἑλληνικῶν πραγμάτων καὶ πολιτικῶν ἢ περὶ ΛΠ: ἑλληνικῶν πραγμάτων ἢ περὶ Γ.

IV 51. τῶν περὶ τὸν πόλεμον κινδύνων $Θ^αΛ^α$ = τῶν κινδύνων τῶν πρὸς τὸν πόλεμον ΘΛ: τῶν κινδύνων Γ. 55. τὴν δ' ἡμετέραν πόλιν $Θ^αΛ^α$ = τὴν δὲ πόλιν ἡμῶν ΘΛ: τὴν δὲ πόλιν Γ, cf. § 56 τὴν δ' ἡμετέραν ἱκανὴν νομίζοντες. 73. ταῖν πολέοιν ταύταιν $Λ^αΛ$ = τοῖν πολέοιν (πόλοιν Θ) τούτοιν $Θ^αΘ$ pr., ταῖν ex τοῖν corr. 1: τοῖν πολέοιν Γ pr., ταύταιν s. v. add. 4. 76. τυγχάνοι τοιαῦτα $Θ^αΛ^α$ Cor. Bs.[2] (recipiendum) = τοιαῦτα τυγχάνοι Θ Bk. Bs.[1] Bl., τυγχάνει τοιαῦτα Λ: αὐτὰ τυγχάνει Γ. 83. τὴν ἑλλάδα πᾶσαν $Θ^αΛ^α$ = τὴν ἑλλάδα σύμπασαν ΘΛ: τὴν σύμπασαν ἑλλάδα Γ. 91. ἡμέτεροι πατέρες $Θ^αΛ^α$ = ἡμέτεροι πρόγονοι ΘΛ: ἡμέτεροι Γ pr., πρόγονοι in mg. add. 4 (cf. § 90; Orellius cf. XII 50).

Iis autem locis, quibus codex Λ solus cum $Θ^αΛ^α$ contra ΓΘ facit, plerumque codicem Λ ex ipsius antidosi depravatum esse apparet, cum codicem Θ ex Γ correctum esse veri simile non sit.

$Θ^αΛ^α$ cum Λ contra ΓΘ:

IV 65. νικήσαντες Λ: κρατήσαντες ΓΘ. 65. τοῦ πρὸς εὐρυσθέα κινδύνου Λ: τῶν πρὸς εὐρυσθέα κινδύνων ΓΘ (cf. Spohn. ad hunc loc.). 71. ἐκείνου πολὺ συστάντος $Θ^α$ (quae verba omisit $Λ^α$) = ἐκείνου πολέμου συστάντος Λ: πολέμου συστάντος ἐκείνου ΓΘ. 74. ὕστερον Λ: ὕστατον ΓΘ. 77. οὐ γὰρ τὰς θρασύτητας $Θ^αΛ^α$ = οὐδὲ γὰρ τὰς θρασύ-

τητας Δ (cf. § 76 *οὐ γὰρ ὠλιγώρουν*): *οὐδὲ τὰς θρασύτητας ΓΘ*. 77. *ὑπὲρ τῆς πατρίδος Δ*: *ὑπὲρ τῆς πόλεως ΓΘ*. 82. *πρὸς δὲ Δ* edit.: *περὶ δὲ ΓΘ* (recipiendum). 83. *τὰς ἑαυτῶν Δ*: *τὰς αὐτῶν Γ* (*οὐ μόνον* usque ad *διέσωσαν* om. *Θ* propter homoeot.). 86. *ὑμῖν Δ*: *ἡμῖν ΓΘ*. 91. *ἔπειτα δὲ καὶ Δ*: *δὲ* om. *ΓΘ*. 93. *στρατιᾶς ΔΓ* corr. 1^b edit.: *στρατείας Γ* pr. *Θ*. 96. *γιγνομένην Δ*, propter *πορθουμένην*, *συλώμενα*: *γενομένην ΓΘ*.

At codicem *Θ* solum non nisi hoc loco IV 56 *ταῖς αὐτῶν* (*αὐτῷ* $Θ^α$) *Θ*: *ταῖς ἑαυτῶν ΓΔ* cum antidosi contra ceteros libros certe casu consentientem comperimus, quo eum, postquam codices *Θ* et *Δ* inter se discesserunt, interpolationibus diligentius abstinuisse probatur.

Nondum tractavimus verba ex oratione „ad Nicoclem" in antidosin recepta, quia librariorum erroribus, quibus codex *Θ* scatet, respectis lectiones in $Θ^α$ solo servatae non eandem habent auctoritatem atque codices $Θ^α Δ^α$ coniuncti. Sed in hac quoque oratione lectiones antidosis magna ex parte cum *Γ* contra *ΔΠ* consonant, quamvis congruentia haec saepius nullius momenti sit.

$Θ^α$ cum *Γ* contra *ΔΠ*.

II 14. *ἄγνοιαν Γ*: *ἄνοιαν ΔΠ* pr., corr. rec. Bs. Bl. 15. *τῶν δεόντων ποιήσειν Γ*: *ποιήσειν τῶν δεόντων ΔΠ*. 16. *μήθ' ὑβρίζειν τὸν ὄχλον Γ*: *μήτε τὸν ὄχλον ὑβρίζειν ΔΠ*. 28. *τοὺς ἅπαν Γ*: *τοὺς πᾶν ΔΠ*. 28. *συνδοκιμάσοντας Γ*: *συνδοκιμάσαντας Δ*, *συνδοκιμάζοντας Π*. 29. *σαυτοῦ Γ*: *σεαυτοῦ ΔΠ*. 29. *ἔθιζε σαυτὸν Γ*: *ἔθιζε σεαυτὸν ΔΠ*. 31. *σαυτοῦ Γ*: *σεαυτοῦ ΔΠ*. 32. *φαύλοις Γ*: *τοῖς φαύλοις ΔΠ*. 36. *βασιλεῖς Γ* BS.: *βασιλέας ΔΠ* cett. edit. 36. *καὶ σαυτῷ Γ*: *σεαυτῷ ΔΠ*. 37. *πᾶσι Γ*: *ἅπασι ΔΠ*. 37. *ἅπασαν ἅμα Γ*: *ἅμα πᾶσαν ΔΠ*. 37. *ἔτυχες πειρῶ Γ*: *ἔτυχες ἀθανάτου δὲ ψυχῆς πειρῶ ΔΠ*.

Atque pars lectionum cum vulgata contra codicem *Γ* concordat, quarum nonnullae iam in textum receptae sunt.

$Θ^α$ cum vulgata contra *Γ*:

II 17. *ποιήσουσι ΔΖ*: *ποιοῦσιν Γ* (*Π*?). 17. *κειμένοις*

νόμοις *ΔΠΓ* corr. 4 *M* (cf. § 18): κειμένοις *Γ* pr. 20. τὰ περὶ *ΔM* (καὶ περὶ *Π*): τὰ μὲν πρὸς *Γ* (τὰ πρὸς Bk. sequ.), ubi vulgatam lectionem praeferamus collatis his locis III 2. VIII 135. XI 15. (*Γ* πρὸς, ς = περὶ) 24. XII 124. 204. XV 249. XVI 6. 20. ἡγοῦ δὲ *ΔΠΓ* corr. 4 *M* edit. (cf. ποίει μὲν): ἡγοῦ *Γ* pr. 24. ἄμεινόν σε *ΔΠM*: ἄμεινον ἑαυτῶν σε *Γ*, quo loco Blassio, qui nunc[1]) cum papyro Massiliensi vulgatam probavit memoriam, assentior. 29. ἢ καὶ τῶν *ΔΠM* Stob.: ἢ τῶν *Γ*, quod fortasse propter verbi ἧττον consonantiam reiciendum est; cf. IV 57: ἢ τοὺς ἥττους αὐτῶν ἢ τοὺς, quod Martinus[2]) defendit, cui Albrechtius quidem contradixit. (Jahresbericht XI). 31. βασιλέας *ΔΠ* edit.: βασιλεῖς *Γ* BS. 31. ἐὰν *ΔΠ*: ἂν *Γ*. 32. κτητὰ *ΔΠΓ* corr. 3 edit.: κτήματα *Γ* pr. 36. ἐθέλειν τινὰς *ΔΠ*: τινὰς ἐθέλειν *Γ*. 37. ποιήσῃς *ΔΠ*: πράξεις *Γ*. 37. μνήμην *ΔΠ* Bs. Bl.: τὴν μνήμην *Γ* Bk. BS. 38. τοῖς παισὶ τοῖς ἑαυτοῦ (σαυτοῦ $Θ^α$) *ΔΠ*, cf. III 36. IX 35. XII 210. XV 241. ep. II 7: τοῖς αὑτοῦ παισὶν *Γ*, cf. XII 126. 219.

Praeterea lectionibus quibusdam codices $Θ^α ΓΔ$ contra *Π* vel $Θ^α ΓΠ$ contra *Δ* congruunt, quibus codicum *Π* aut *Δ* vitia maiore ex parte librariorum erroribus tribuenda arguuntur.

$Θ^α$ cum *ΓΔ* contra *Π*:

II 14. σαυτοῦ: σεαυτοῦ *Π*. 17. κίνει καὶ: κίνει καλῶς καὶ *Π*. 17. ὀρθῶς: καλῶς *Π*. 27. διοικήσεις: διοικήσῃς *Π*. 28. λέγῃς ἢ ποιῇς: ποιῇς ἢ λέγῃς *ΠM* Stob. 28. ἔχῃς ($Θ^α$ pr.): ἔχεις *Π* ($Θ^α$ corr. rec.) *M* (εχις). 30. ἐπ' ἀρετῇ: ἐπ' ἀρετὴν *Π*. 31. ὅλης ἦθος: ἦθος ὅλης *Π*. 38. ἅττ': ἃ δ' *Π*.

$Θ^α$ cum *ΓΠ* contra *Δ*:

II 14. φρονιμωτέροις: φρονίμοις *Δ*. 16. θεραπεύωσι: θεραπεύσωσι *Δ*. 16. ἀδικήσονται: ἀδικηθήσονται *Δ*. 17. ἐπιτηδευμάτων: ἐπιταγμάτων *Δ*. 20. σαυτὸν: σεαυτὸν *Δ*. 20. τι παρὰ — ἀγαθὸν: παρὰ — ἀγαθόν τι *Δ*. 24. βούλου: βούλει *Δ* pr., θέλε corr. 4. 27. τῆς σῆς: σῆς om. *Δ*. 27. συνδια-

1) Jahrbücher für klass. Philol. vol. 129. p. 425.

2) Martin: Le manuscrit d'Isocrate Urbinas CXI de la Vaticane. p. 29.

τρίψεις: συνδιατρίψης Λ. 28. *καὶ τοὺς μετ' εὐνοίας θεραπεύοντας* om. *Λ* propter homoeot.. 29. *αὐταῖς: ἀκοαῖς Λ.* 29. *ἧττον: ἥττων Λ* pr., corr. 4 (?). 31. *τὸ τῆς: τὸ* om. *Λ.*

Paucae supersunt lectiones codicis Θ^{α} cum *Π* contra *ΓΛ* consentientes, quae cum certe casui debeantur, nihil ponderis habent:

II 17. *πραγμάτων* Θ^{α}*Π*: *προσταγμάτων ΓΛ.* 28. *ἀμφιγνοεῖς* Θ^{α} pr. *Π*: *ἀμφιγνοῆς ΓΛ*Θ^{α} corr. rec. 36. *ἢν* Θ^{α}*Π* Bs. Bl.: *ἐὰν ΓΛ* Bk. BS.

Quoniam evicimus, antidosis memoriam neque cum Urbinate neque cum vulgata confundi posse, eas antidosis lectiones codicibus Θ^{α} simul et Λ^{α} traditas consideremus, quae ab orationum textu plane abhorrent, cum raro veram Isocratis manum servaverint, sed saepius codicum memoriam in deterius mutaverint. Antidosis autem memoria depravata primum in iis intellegitur verbis, quibus orationum textus amplificatus est, cum plerumque antidosis memoriam impudenter interpolatam esse demonstrent:

VIII 26. *ἐν τούτοις* codd.: *ἐν τοῖς τοιούτοις* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$. 32. *οὔτε πρὸς δόξαν* add. $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, quod fortasse delendum est, praesertim cum inter *χρηματισμὸν* et *ἄδειαν*, quod verbum cum Fuhrio ex Cobeti coniectura recipio, male positum esse videatur. 33. *τοὺς δ' ἄλλους ὧν οὐ* codd.: *οὐδὲ γινώσκειν οὐδὲν* add. $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, omissa negatione *οὐ*. 36. *φενακίζειν δυναμένων* codd.: *φενακίζειν ὑμᾶς δυναμένων* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, quo verborum vis minuitur. 44. *ἀλλ' ἀνθρώπους* codd.: *ἀλλ' ἀνθρώπους αἱρούμεθα* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, cf. *ἀναιρούμεθα.* 46. *λυμαινόμεθα* codd.: *δι' οὓς λυμαινόμεθα* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, quod corruptum esse constat; cf. p. 108. 51. *δὲ περὶ* codd.: *δὲ τὰ περὶ* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, cf. *ἢ περὶ.* 51. *πόλεως καὶ* codd.: *πόλεως ἀμελοῦντες καὶ* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, cf. Orell. Antid. p. 237. 133. *πόλεως* codd.: *πόλεως πράγματα* $\Gamma^{\alpha}\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$. 133. post *πολιτείαν* addunt $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$: *ἢν* (*ἵν'* Λ^{α} pr., corr. 2) *οὖν ἀσκῆτε καὶ προσδέχησθε τοὺς χρηστοὺς ἀντὶ τῶν πονηρῶν ὥσπερ καὶ* (*καὶ* om. Λ^{α}) *τὸ παλαιόν, βέλτιον ἕξετε χρῆσθαι καὶ τοῖς δημαγωγοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πολιτευομένοις.* cf. s. fine. 137. *ἂν* codd.: *γ' ἂν* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, cf. *τό*

γ' ἡμέτερον. 139. ἀλλὰ codd.: ἀλλὰ καὶ $Θ^αΛ^α$. 145. ταύτην codd.: ταύτην εἰπεῖν $Θ^αΛ^α$, cf. XI 44. XIV 63 et XII 22. 145. τοιαῦτα codd.: τὰ τοιαῦτα $Θ^αΛ^α$.

IV 66. μεγίστων codd.: μεγίστων στὰς (τὰς $Θ^α$) $Θ^αΛ^α$, cf. Dd. Bait. ad hunc locum. 73. τοὺς καιροὺς τούτους ΓΘ, τούτους τοὺς καιροὺς Λ: τοὺς αὐτοὺς καιροὺς τούτους $Θ^αΛ^α$. 75. ἀξίους codd.: ὑμᾶς ἀξίους $Θ^αΛ^α$. 75. τοῖς σώμασιν codd.: τοῖς (τῶν add. $Λ^α$) αὐτῶν σώμασιν $Θ^αΛ^α$. 86. ἁμίλλης codd.: ἁμίλλης αὐτῶν $Θ^αΛ^α$, sed cf. § 85. 89. φύσεώς ἐστιν codd.: φύσεως ἔργον ἐστὶν $Θ^αΛ^α$, cf. μικρὸν μὲν ἡγησάμενος ἔργον εἶναι. 90. ναυτικόν codd.: ναυτικὸν ἀπήντων $Θ^αΛ^α$, cf. ἀπήντων διελόμενοι τὸν κίνδυνον. 91. δι' ἀρετὴν codd.: ἡ πόλις ἡμῶν δι' ἀρετὴν $Θ^αΛ^α$, interpolatum ex antecedentibus ζηλοῦντες τὴν πόλιν et τὴν πόλιν ἡμῶν, quamobrem in antidosi etiam ἐνίκησεν pro ἐνίκησαν substitutum est. 91. προαγαγέσθαι codd.: προαγαγέσθαι βουλόμενοι $Θ^αΛ^α$, cf. βουλόμενοι διαφυλάξαι. 92. καὶ κατασκευάσαντες τὰ περὶ τὴν πόλιν add. $Θ^αΛ^α$. 97. εἰάθησαν codd.: εἰάθησάν γε $Θ^αΛ^α$. 99. τὴν ἡγεμονίαν codd.: μᾶλλον τὴν ἡγεμονίαν $Θ^αΛ^α$, cf. μάλιστ' εὐδοκιμήσαντες.

II 22. λόγους ἢ ΓΛΠΜ Stob., quod nunc Blassius quoque probavit: [1]) λόγους μᾶλλον ἢ $Θ^αΛ^α$ BS. sequ., qui conferri iubent III 16. VI 89 (bis) 109. X 5. 27. 53. XII 117. XIV 13. XVI 17. XIX 46. ep. VIII 5. Sed ex his locis in censum non veniunt VI 89. 109. X 27. XIV 13. XVI 17. XIX 46, quibus verbum μᾶλλον ad hiatum evitandum iniectum sit. Restant hi loci III 16. VI 69. X 53 ep. VIII 5, ex quibus III 16 quidem in suspicionem vocari licet propter vocabulum μᾶλλον in eadem § ter repetitum; nam X 5 et XII 117 propterea non omni modo conveniunt, quod μᾶλλον in altero tantum membro additum est, quo comparationem in mentem reduci putes. Praeter has autem lectiones non invenies exempla, quibus verbum μᾶλλον in or. II 22 additum firmare possis, quamobrem rarissimum hunc usum hoc loco recuso.

1) Jahrbücher für klass. Philol. vol. 129. p. 424.

Additamentorum autem numerum non assequuntur loci, quibus verba quaedam desunt, quod paucis exceptis lectionibus, quae genuinae videntur esse, librariorum neglegentia factum est:

VIII 36. *οὕτω καὶ ῥᾴδιον* $\Lambda\Pi$: *καὶ* om. $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$ (*οὕτω προσῆκον* Γ), cf. p. 106. 49. *ἀλλ' οὐκ ἂν* codd.: *ἀλλ' οὐκ* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$. 52. *καὶ τοὺς αὐτοὺς* usque ad § 53 *τοῖς προεστῶσιν ἡμῶν* om. $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, cf. sub fine. 55. *οἷς μὲν* codd.: *οἷς* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, cf. *οἷς δὲ*. 132. *διείλεγμαι* usque ad *ἔστι δ' ἐξ ὧν* om. $\Gamma^{\alpha}\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, cf. sub fine. 133. *συμβούλους* usque ad *βουληθεῖμεν καὶ* om. $\Gamma^{\alpha}\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$. 139. *σῴζειν καὶ* codd.: *καὶ* om. $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, sed cf. verba opposita: *καὶ δικαιοτάτους ὄντας καί*. 142. *καὶ τὰς δυναστείας* codd.: *τὰς* om. $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$. 143. *ἀδικεῖν μὲν* codd.: *μὲν* om. $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, cf. *τοσούτῳ δὲ*.

IV 74. *δ' ἔτι*] *δέτι* Γ, *δέ τινα* $\Theta\Lambda$: *δὲ* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, sed cf. *ἤδη*. 82. *τῶν ἐκείνοις πεπραγμένων* codd.: *ἐκείνοις* om. $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$.

II 14. *μάλιστα δ' ἂν* codd.: *μάλιστ' ἂν* Θ^{α}. 29. *ψευδῶς διαβάλλοντας* codd.: *ψευδῶς* om. $\Theta^{\alpha}M$ Stob., quibus testimoniis usus Blassius [1]) a priore sententia recessit, qua verbum *ψευδῶς* tuitus erat. Contra Keilius (anal. Isocr. p. 124) strenuus codicum lectionis exstitit defensor allatis orationis I § 17 verbis: *εὐλαβοῦ τὰς διαβολὰς κἂν ψευδεῖς ὦσιν*. Sed cum verbum *διαβάλλειν* vituperandi notionem apud Isocratem tenere Blassio concedendum sit, hoc autem loco *ψευδῶς* vocabulum membrorum oppositionem aliquo modo turbet, Blassii partes sectemur.

At cum verbis additis componi possunt eae lectiones, quibus verba idem vel simile significantia inter se commutata sunt, cum pleraque primum interpretandi causa adscripta postea in textum irrepserint, inter quas raras tantum margaritas invenies:

VIII 33. *πέπεισμαι* codd.: *οἴομαι* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, cf. *οἴεται*. 39. *ἁμαρτανομένοις* codd.: *ἐξαμαρτανομένοις* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$. 39. *εἰσεβίβαζον* codd.: *ἐνεβίβαζον* $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$. 49. *καλῶς* codd.: *κακῶς*

1) Jahrbücher für klass. Philol. vol. 129. p. 426.

$\Theta^a\varDelta^a\Gamma$ corr. 4. 54. ὅσον codd.: ὥστ' $\Theta^a\varDelta^a$, cf. § 47. 56. δὲ ταῦτ(α) codd.: δὲ τὸν λόγον τοῦτον $\Theta^a\varDelta^a$, quod cum verbo λέγω apte non iungitur. 132. γένοιτ' ἂν τῶν κακῶν τῶν παρόντων (τῶν παρόντων κακῶν $\varDelta$) ... ἔστι δ' ἐξ ὧν ἂν codd.: γενήσεται τῆς ταραχῆς ταύτης καὶ πῶς (ἂν add. $\Theta^a\varDelta^a$) $\Gamma^a\Theta^a\varDelta^a$. 134. δεύτερον — ἧττους codd.: δεύτερον δ' ἢν (δ' ἂν Θ^a) ἐπιχειρῆτε τὰς συμμαχίας κτᾶσθαι μὴ πολέμοις μηδὲ πολιορκίαις, ἀλλ' εὐεργεσίαις· προσήκει γὰρ τὰς μὲν φιλίας ἐκ τούτων γίγνεσθαι, τὰς δ' (δὲ $\varDelta^a$) ἔχθρας ἐξ ὧν νῦν τυγχάνομεν πράττοντες $\Theta^a\varDelta^a$, cf. sub fine. 135. ἡγῆσθε Γ (ἡγεῖσθε $\varDelta$): ποιῆσθε Θ^a (ποιήσασθε $\varDelta^a$), recipiendum cf. p. 106. 137. ὀκνήσουσι codd.: ὁμονοήσουσι $\Theta^a\varDelta^a$. 139. ἐπιθυμήσει codd.: ἐθελήσει $\Theta^a\varDelta^a$.

IV 54. ῥώμην codd.: γνώμην $\Theta^a\varDelta^a$. 60. ἐτελεύτησεν codd.: διετέλεσε $\Theta^a\varDelta^a$, cf. τὸν χρόνον διετέλεσεν. 72. ἔλαβον codd., cf. V 61: παρέλαβον $\Theta^a\varDelta^a$, cf. VIII 101. 73. ὀλίγῳ $\Gamma\varDelta$ (ὀλίγον Θ): μικρῷ $\Theta^a\varDelta^a$. 75. προασκήσαντες codd.: προπαιδεύσαντες $\Theta^a\varDelta^a$. 78. πολλῶν γραμμάτων codd.: πολλῶν πραγμάτων Θ^a, πραγμάτων πολλῶν $\varDelta^a$. 84. τελευτήσαιεν codd.: τελέσειαν $\Theta^a\varDelta^a$, cf. § 60. 85. ἀρετὰς codd. Bk. BS. Bs.: εὐτυχίας Θ^a, εὐψυχίας $\varDelta^a$ Wolf. et Cor. in ant. Bl.; cf. Spohn. ad hunc locum. 88. προθυμηθεὶς codd.: βουληθεὶς $\Theta^a\varDelta^a$, cf. § 89. βουληθεὶς δὲ τοιοῦτον μνημεῖον καταλιπεῖν 96. ἐτόλμησαν codd.: ἔτλησαν $\Theta^a\varDelta^a$ Dion. Arist. rhet. III 7. BS. Bs. Bl. (Wolf. Cor. in antidos.). 96. τοῖς λοιποῖς codd.: τοῖς Ἕλλησιν $\Theta^a\varDelta^a$, τοῖς πολλοῖς Dion. (τοῖς ἄλλοις ci. Fuhr. in mus. Rhen. XXXIII p. 345).

II 24. πολεμικὸς μὲν ἴσθι ... εἰρηνικὸς Γ: πολεμικὸς γίνου (om. μὲν) ... εἰρηνικὸς $\varDelta\Pi$, πολεμικὸν μὲν εἶναι χρὴ ... εἰρηνικὸν $\Theta^a M$; cf. ἀρχικὸς εἶναι βούλου. 27. ἄριστα codd.: ἥδιστα Θ^a, cf. ἥδιστα συνδιατρίψεις.

Neque in iis formis verborum, quorum modi vel tempora mutata sunt, antidosin sequor, cum plerumque casum auctorem habeant, quamvis de nonnullis certi quid affirmari non liceat:

VIII 36. *λέγωμεν Γ, λέγω ΛΠ: λέγομεν* $Θ^aΛ^a$. 43. *γενομένων* codd.: *γεγενημένων* $Θ^aΛ^a$, propter *ἀπολελείμμεθα*? 44. *ἀκολουθήσουσιν* codd.: *ἀκολουθοῦσιν* $Θ^aΛ^a$. 45. *ἐξαμάρτοιεν* codd.: *ἐξαμαρτάνοιεν* $Θ^aΛ^a$. 47. *ψηφίσαιντο* codd.: *ἐψηφίσαντο* $Θ^aΛ^a$. 52. *ἀναβῆναι* codd.: *ἀναβαίνειν* $Θ^aΛ^a$. 142. *γεγενημένας Γ, γενησομένας Λ: γιγνομένας* $Θ^aΛ^a$, cf. *τῶν μάτην γιγνομένων*. 143. *λειπόντων — ἀποβαλλόντων* (cf. *τολμῶντες*) codd.: *λιπόντων — ἀποβαλόντων* $Θ^aΛ^a$.

IV 67. *καταδουλώσασθαι* codd.: *καταδουλοῦσθαι* $Θ^aΛ^a$, cf. *οἱ μὴ δυνάμενοι τυγχάνειν*. 71. *γεγονότας* codd.: *γενομένους* $Θ^aΛ^a$, cf. Keil. anal. Isocr. p. 128/30. 85. *εἶχον* codd.: *ἔσχον* $Θ^aΛ^a$, cf. *ἀεὶ*. 87. *βοηθήσαντας* codd.: *βοηθήσοντας* $Θ^aΛ^a$, cf. *νικήσαντας*. 92. *κρατοῦντας* codd.: *κρατήσαντας* $Θ^aΛ^a$. 94. *ὀργισθέντες* codd.: *ὀργιζόμενοι* $Θ^aΛ^a$. 97. *γενέσθαι* codd.: *γεγενῆσθαι* $Θ^aΛ^a$. 99. *γενομένους* codd.: *γεγενημένους* $Θ^aΛ^a$, cf. *διασώσαντας*.

II 17. *ὁμολογουμένους* codd.: *ὡμολογημένους* $Θ^a$, cf. *συμφέροντας*. 24. *βουλεύεσθαι* codd.: *βουλεύσασθαι* $Θ^a$. 31. *γιγνομένους* codd.: *γεγενημένους* $Θ^a$.

Interdum etiam numerum verborum immutatum esse animadverteris, quod certe consilio, sed iniuria factum est:

IV 52. *ἐπαμύνουσαν* codd.: *ἐπαμύνοντες* $Θ^aΛ^a$, propter *παρέχοντες*. 91. *ἐνίκησαν* codd.: *ἐνίκησεν* $Θ^aΛ^a$, quia *ἡ πόλις* insertum erat. 93. *εἴ τις . . . (παρ ΘΛ) ἠμελήθη* codd.: *εἴ τινες . . . (παρ* $Λ^a$*) ἠμελήθησαν* $Θ^aΛ^a$, relatum ad pluralem formam *τῶν δ' ἄλλων πόλεων*.

Collocationem autem verborum, quam in codicibus nunquam firmam videmus, in antidosi quoque fluctuare liquet; sed cum ad antiquiora tempora varietates redeant, unam alteramve lectionem speciosam in iis inveniri non nego, quamquam res paucis diiudicari nequit:

VIII 141. *τοσούτων καὶ τηλικούτων* codd.: *τηλικούτων καὶ τοσούτων* $Θ^aΛ^a$. 142. *τὸν ἅπαντα χρόνον* codd.: *ἅπαντα τὸν χρόνον* $Θ^aΛ^a$, quod cum ubique apud Isocratem legatur (cf. Fuhr. in mus. Rhen. vol. XXXIII p. 330) hic et IV 178 recipias.

IV 61. μόνης μοι ΓΛ (μόνον μοι Θ): μοι μόνης $Θ^aΛ^a$. 61. ἀγαθῶν αὐτοῖς ἁπάντων ΓΘ, αὐτοῖς ἀγαθῶν ἁπάντων Λ: ἀγαθῶν ἁπάντων αὐτοῖς $Θ^aΛ^a$. 85. φιλοτίμως πρὸς ἀλλήλους codd.: πρὸς ἀλλήλους φιλοτίμως $Θ^aΛ^a$. 92. καὶ καλῶν αὐτοῖς codd.: αὐτοῖς καὶ καλῶν $Θ^aΛ^a$. 97. χιλίας καὶ διακοσίας codd.: διακοσίας καὶ χιλίας $Θ^aΛ^a$, quod comprobandum esse docuit Fuhrius in mus. Rhen. vol. XXXIII p. 345/46.

II 15. οὔτε κυνῶν οὔτ(ε) ἄνδρων codd.: οὔτε ἄνδρων οὔτε κυνῶν $Θ^a$. 20. θῦμα τοῦτο κάλλιστον εἶναι Γ, τοῦτο εἶναι θῦμα κάλλιστον ΛΠ: τοῦτο θῦμα κάλλιστον εἶναι $Θ^a$. 29. ἐπ' ἐκείναις ταῖς διατριβαῖς ἔθιζε σαυτὸν (σεαυτὸν ΛΠ) codd.: ἔθιζε σαυτὸν ἐπ' ἐκείναις ταῖς διατριβαῖς $Θ^a$. 36. καλῶς τεθνάναι codd.: τεθνάναι καλῶς $Θ^a$ Bs. Bl. 38. ἂν συμβουλεύσειας codd.: συμβουλεύσειας ἂν $Θ^a$. 39. ἀκριβῶς περὶ μικρῶν codd.: περὶ μικρῶν ἀκριβῶς $Γ^aΘ^a$.

Ut materiam absolvam, nonnullas alias antidosis lectiones varias affero, quae maiore ex parte sine dubio librariorum neglegentia natae sunt:

VIII 28. ἐπιεικεῖς codd.: ἐπιεικῶς $Θ^aΛ^a$. 39. κηδομένων codd.: κηδεμόνων $Θ^aΛ^a$. 45. περί τινας codd.: πέρ τινες $Θ^aΛ^a$. 55. ῥᾷον codd.: ῥάδιον $Θ^aΛ^a$. 136. καὶ πρὸς τούτοις codd.: καὶ τοιούτους $Θ^aΛ^a$. 142. μισῆσαι μὲν codd.: μισῆσαι δὲ $Θ^aΛ^a$ (δὲ eras. in $Λ^a$). 143. μακαριστότεροι codd.: μακαριστότατοι $Θ^aΛ^a$, cf. p. 107.

IV 58. οὐδὲ ψευσθέντες codd.: οὐδ' ἀψευσθέντες $Λ^a$, οὐδὲ ψευσθῆναι $Θ^a$. 63. ἀκριβέστατον τῶν λόγων codd.: ἀκριβέστατον λόγον $Θ^aΛ^a$. 83. ἣν ΘΛΓ in mg. add. 3: ἧς $Θ^aΛ^a$, quod in Γ post δόξης facilius intercidere potuit, editores. 84. θεῶν τινα συναγαγεῖν ΓΘ, τούτον θεῶν τινα συναγαγεῖν Λ pr., τούτων θεῶν τ. σ. corr. 1: θεῶν τινῶν συναγαγεῖν $Θ^a$ pr., συνάγειν corr. rec., θεόν τινα συναγαγεῖν $Λ^a$.

II 14. ἀσκήσεις codd.: ἀσκήσης $Θ^a$. 15. ἂν codd.: ἐὰν $Θ^a$. 16. ἐὰν codd.: ἢν $Θ^a$. 16. ἅπαντα codd.: πάντα $Θ^a$. 18. ἐργασίας codd.: εὐεργεσίας $Θ^a$. 18. ἀεὶ codd.: αἰεὶ $Θ^a$. 20. ἂν Γ, ἐὰν ΛΠ: ἢν $Θ^a$.

Quoniam demonstravimus, qualis fuerit antidosis memoria antequam codicum Θ et Λ familiae separatae sunt, lectionibus iis, quibus codices Θ^α et Λ^α inter se distant tractatis quaeramus, quid codices postea perpessi sint. Atque primum de iis differentiis agendum est, quibus codices Θ^α aut Λ^α a ceteris libris diversi sunt. Qua ratione cum codicem Θ^α adierimus, additamenta quaedam reperiemus, quae tamen haud dubie fortuito illata sunt:

VIII 30. *ἑκόντων τῶν* (*ἑκ. τῶν τῶν* Π) codd. Λ^α: *ἑκόντων καὶ τῶν* Θ^α. 32. *τῆς αὐτῶν διανοίας* $\Gamma\Lambda^\alpha$, *τῆς ἑαυτῶν διανοίας* $\Lambda\Pi$: *τῆς μὲν διανοίας αὐτῶν* Θ^α.

IV 80. *τῷ* (*τὰ* Λ pr., corr. 2) *ποιεῖν* codd. Λ^α: *καὶ τῷ ποιεῖν* Θ^α (dittographia post *ἀποκαλεῖσθαι*). 86. *ὀλίγοι* codd. Λ^α: *ὀλίγοι δὲ* Θ^α.

Atque ea verba, quae in codice Θ^α desiderantur, casu interciderunt:

VIII 27. *μόλις γὰρ ἂν* codd. Λ^α: *ἂν* om. Θ^α. 40. *ἔχουσι(ν) τὴν* codd. Λ^α: *τὴν* om. Θ^α. 42. *τῆς ἡγεμονίας* codd. Λ^α: *τῆς* om. Θ^α. 43. *ἡμετέραις αὐτῶν* codd. Λ^α: *αὐτῶν* om. Θ^α Dion., cf. VI 83. 49. *ἡμετέραν αὐτῶν* codd. Λ^α: *αὐτῶν* om. Θ^α. 51. *ἢ περὶ* codd. Λ^α: *περὶ* om. Θ^α. 54. *τοσοῦτον δὲ* codd. Λ^α: *δὲ* om. Θ^α. 54. *τὸν αὐτὸν* codd. Λ^α: *τὸν* om. Θ^α. 140. *δι' ἡμῶν* codd. Λ^α: *δι'* om. Θ^α.

IV 52. *παρέχοντες καὶ* codd. Λ^α: *καὶ* om. Θ^α. 53. *διὸ δὴ καὶ* codd. Λ^α: *καὶ* om. Θ^α (*καὶ κατηγοροῦσι*). 54. *μὲν οὖν* codd. Λ^α: *μὲν* om. Θ^α, cf. *πολὺ δὲ*. 57. *ὅτι καὶ καθ'* codd. Λ^α: *καὶ* om. Θ^α, cf. § 53. 57. *τίς γὰρ ἂν* codd. Λ^α: *ἂν* om. Θ^α. 61. *πρόγονοι μὲν* codd. Λ^α: *μὲν* om. Θ^α, cf. *ἔκγονοι δὲ*. 64. *νῦν ἔτι* codd. Λ^α: *ἔτι* om. Θ^α. 68. *μίαν μὲν* codd. Λ^α: *μὲν* om. Θ^α, cf. *ἁπασῶν δὲ*. 73. *ὅτι καὶ* codd. Λ^α: *καὶ* om. Θ^α. 83. *ἐν ὀλίγῳ* codd. Λ^α: *ἐν* om. Θ^α (propter homoeot.). 84. *σώματα ταῖς τῆς* codd. Λ^α: *ταῖς* om. Θ^α. 98. *κίνδυνον τὸν* codd. Λ^α: *τὸν* om. Θ^α. 99. *προταχθέντες ὑπὲρ ἁπάντων* codd. Λ^α: *ὑπὲρ* om. Θ^α.

Sed quamquam in verborum cognominatorum permutatione hic illic consilium apparet:

VIII 52. ἀλογίστως codd. $Λ^α$: ὀλιγώρως $Θ^α$. 54. τὰ βέλτιστα codd. $Λ^α$: τὰ μέγιστα $Θ^α$. 133. οὐδεὶς οὐδέτερον τούτων codd. $Λ^α$: οὐδεὶς τῶν αὐτῶν οὐδέτερον $Θ^α$. 138. ἀδικημάτων codd. $Λ^α$: ἀδικουμένων $Θ^α$. 143. τὰς τυραννίδας κατεχόντων (κατασχόντων $Λ^α$) codd. $Λ^α$: τυραννευόντων $Θ^α$. 143. δωρεὰς codd. $Λ^α$: τιμὰς $Θ^α$.

IV 63. ἐπανελθεῖν codd. $Λ^α$: διελθεῖν $Θ^α$. 67. ἀρχικωτα Γ pr., ἀρχικώτατα Γ corr. 2 ΘΛ, ἀρχαϊκώτατα $Λ^α$: ἀρχαιότατα $Θ^α$. 74. παραλελεῖφθαι codd. $Λ^α$: καταλελεῖφθαι $Θ^α$ (Orell.), cf. κατακεχρῆσθαι. 80. προσαγόμενοι codd. $Λ^α$: προσαγορευόμενοι $Θ^α$, cf. προσαγορεύεσθαι. 86. τοσαύτην .. ὅσηνπερ (τοσαύτην ... ὥσπερ Θ, cf. ὥσπερ ἐν) codd. $Λ^α$: τοιαύτην ... οἵανπερ $Θ^α$. 87. φασὶ codd. $Λ^α$: ἴσασι $Θ^α$, quibuscum compono duos hos locos:

VIII 25. ὅπερ codd. $Λ^α$: ἅπερ $Θ^α$. 33. εἴ τις οἴεται codd. $Λ^α$: εἴ τινες οἴονται $Θ^α$, verborum tamen collocationem non nisi casu mutatam animadvertimus:

VIII 41. οὐδὲν ὑποστειλάμενος codd. $Λ^α$: ὑποστειλάμενος οὐδὲν $Θ^α$, cf. παντάπασιν ἀνειμένως. 137. τοῖς ἀδικουμένοις βοηθεῖν codd. $Λ^α$: βοηθεῖν τοῖς ἀδικουμένοις $Θ^α$. 141. ἅπαντα τῷ λόγῳ περιλαβεῖν codd. $Λ^α$: περιλαβεῖν ἅπαντα τῷ λόγῳ $Θ^α$, quo hiatus nascitur. 145. παύσασθαι λέγοντι codd. $Λ^α$: λέγοντι παύσασθαι $Θ^α$.

IV 54. δίκαιον τὰς πίστεις codd. $Λ^α$: τὰς πίστεις δίκαιον $Θ^α$. 67. ἐφ' ἡμᾶς πρώτους codd. $Λ^α$: πρώτους ἐφ' ἡμᾶς $Θ^α$, quo facto πρώτους ad ἕλληνας quoque referri potest. 69. τῶν κακῶν τῶν γενομένων codd. $Λ^α$: τῶν γενομένων κακῶν $Θ^α$, cf. τῶν κακῶν τῶν παρόντων VIII 25. 132. 93. σωτηρίας αὐτοῖς codd. $Λ^α$: αὐτοῖς σωτηρίας $Θ^α$.

Neque in verborum quibusdam formis variatis consilium inesse puto, quippe quae a calami lapsu non multum absint:

VIII 45. ἐθελήσαιμεν codd. $Λ^α$: ἐθελήσαμεν $Θ^α$. 45. ἀκούσωμεν codd. $Λ^α$: ἀκούωμεν $Θ^α$. 52. χειροτονοῦμεν codd. $Λ^α$ (in Π conglutinatum: συνελθοντεχειροτονοῦμεν): ἐχειροτονοῦμεν $Θ^α$, cf. κατηγοροῦμεν. 54. διαφέρομεν codd. $Λ^α$: διεφέρομεν $Θ^α$, cf. § 50 φροντίζομεν, 51 δυσκόλως ἔχομεν,

52 ἀλογίστως ἔχομεν, χρώμεθα. 54. βουλεύσασθαι codd. $Λ^a$: βουλεύσεσθαι $Θ^a$. 133. καθεστάναι codd. $Λ^a$: καθιστάναι $Θ^a$.

IV 58. οὐδὲ ψευσθέντες codd., οὐδ' ἀψευσθέντες $Λ^a$: οὐδὲ ψευσθῆναι $Θ^a$. 62. καθιστάναι codd. $Λ^a$: καθεστάναι $Θ^a$. 75. γεγενῆσθαι codd. $Λ^a$: γενέσθαι $Θ^a$.

Quin persaepe scripturae menda occurrunt, quae committere pueros dedecet, quo, quantum fidei talibus in rebus codex Θ mereatur, perspicuum est:

VIII 33. πλέον codd. $Λ^a$: πλεῖον $Θ^a$. 45. ὑποσχεῖν codd. $Λ^a$: ἀποσχεῖν $Θ^a$. 50. τριβαλλοὶ codd. $Λ^a$: τριβαλοὶ $Θ^a$. 50. γνώσεσθε codd. $Λ^a$: γνώσεσθαι $Θ^a$. 137. ὁπότερον codd. $Λ^a$: ὁ πρότερον $Θ^a$. 145. καὶ τὰ τῶν codd. $Λ^a$: κατὰ τῶν $Θ^a$.

IV 54. πατρίων codd. $Λ^a$: πατρώων $Θ^a$. 55. ὁ ταλάου codd. $Λ^a$: ὁ τοῦ λαΐου $Θ^a$. 57. δὴ codd. $Λ^a$: δὲ $Θ^a$. 67. ἡμῖν codd. $Λ^a$: ὑμῖν $Θ^a$, cf. ἐφ' ἡμᾶς. 77. ἐζήλουν codd. $Λ^a$: ἐζήτουν $Θ^a$. 77. ἣ (Γ om. pr., add. 2) codd. $Λ^a$: ἦν $Θ^a$. 83. ζῶντες codd. $Λ^a$: ζῶντας $Θ^a$. 84. τῶν αὐτῶν codd. $Λ^a$: τοῖς αὐτῶν $Θ^a$. 85. ἀεὶ codd. $Λ^a$: αἰεὶ $Θ^a$. 92. τῶν κινδύνων codd. $Λ^a$: τῶν ἐν τοῖς κινδύνοις $Θ^a$, cf. ἐν τοῖς τελευταίοις. 96. πρὸς ἀμφοτέρας codd. $Λ^a$: παρ' ἀμφοτέρας $Θ^a$. 97. σωθήσεσθαι codd. $Λ^a$: σωθήσεσθε $Θ^a$. 99. τό τε παλαιὸν codd. $Λ^a$: τό τε παλαιῶν $Θ^a$.

Hoc non reticeo, quod semel codex $Θ^a$ solus veram Isocratis manum servavit, scilicet in or. VIII 141 σωτηρίας $ΓΛΛ^a$: σωτῆρας $Θ^a$, cf. IV 80; sed cum in archetypo corruptela iam exstitisse videatur, praesertim cum papyrus quoque orationis „de pace" hoc vitio maculatus sit, librarium quendam ex suo ingenio genuinam lectionem Isocrati restituisse puto.

Aliter res se habet in codice $Λ^a$, in quo saepius interpolationes reperiuntur, quae a codice $Θ^a$ alienae sunt. Nam quamquam additamenta pleraque fortuito in textum interposita esse videntur, scilicet haec:

VIII 27. ἐξ αὐτῶν codd. $Θ^a$: ἐξ αὐτῶν τούτων $Λ^a$. 47. ὅμως ὑπὲρ codd. $Θ^a$: ὅμως θ' ὑπὲρ $Λ^a$.

IV 74. γὰρ codd. $Θ^a$: γάρ ἐστιν $Λ^a$. 95. διαφεύγειν

ΓΔ, διαφυγεῖν ΘΘ^{a}: *καὶ διαφυγεῖν Δ*^{a}, duobus certe locis interpolatorem deprehendimus:

VIII 42. *πράττοντες* codd. $Θ^{a}$: *πραττομένοις ποιοῦντες Δ*^{a}.

IV 96. *κινδυνεύσωσιν ΓΘΘ*^{a}, *ἅμα κινδυνεύσωσι Δ*: *ἅμα τὰς δυνάμεις παρακινδυνεύσωσι Δ*^{a}, cf. p. 91.

Sed cum verba in codice $Δ^{a}$ omissa, quamvis auctoritate codicem $Θ^{a}$ superent, non consulto praeterita sint:

VIII 55. *τούτους δὲ* codd. $Θ^{a}$: *δὲ* om. $Δ^{a}$, cf. *τούτους μέν*.

IV 53. *παρὰ τὸ* codd. $Θ^{a}$: *παρὰ* om. $Δ^{a}$. 66. *ἅπαντας μὲν οὖν ἐξαριθμῶν τοὺς κινδύνους* om. $Δ^{a}$ propter homoeot. 70. *τῶν μὲν ἐλθουσῶν* codd. $Θ^{a}$: *μὲν* om. $Δ^{a}$, cf. *αἱ δ' ὑπολειφθεῖσαι*. 70. *ἐκ τῆς ἀρχῆς* codd. $Θ^{a}$: *ἐξ ἀρχῆς Δ*^{a}. 70. *καὶ γένη παντοδαπὰ* codd. $Θ^{a}$: *γένη* om. $Δ^{a}$, cf. *ἔθνη πολλά, πόλεις μεγάλας*. 74. *ἤδη κατακεχρῆσθαι* codd. $Θ^{a}$: *ἤδη* om. $Δ^{a}$, cf. *ἔτι παραλελεῖφθαι*. 80. *τὰ τῶν ἄλλων διῴκουν* codd. $Θ^{a}$: *διῴκουν* om. $Δ^{a}$. 90. *μέγα φρονήσαντα* codd. $Θ^{a}$: *μέγα* om. $Δ^{a}$, cf. Orell. p. 228,

tamen iis locis, quibus verba cognominata vel similia commutata sunt, nonnunquam consilium elucere videtur:

VIII 25. *οὐ μόνον* codd. $Θ^{a}$: *μὴ μόνον Δ*^{a}. 30. *καὶ μὴ τῶν* codd. $Θ^{a}$: *καὶ μηδενὸς τῶν Δ*^{a}. 38. *πότερα* codd. $Θ^{a}$: *πότερον Δ*^{a} pr., corr. 1. 44. *κακῶν* codd. $Θ^{a}$: *κακουργιῶν Δ*^{a}. 50. *ἥν τις* codd. $Θ^{a}$: *ἄν τις Δ*^{a}. 55. *ἐσομένους* codd. $Θ^{a}$: *γενησομένους Δ*^{a}. 138. *ἥν τ(ε)* codd. $Θ^{a}$: *ἐάν τε Δ*^{a}. 138. *ἅπαντες* codd. $Θ^{a}$: *πάντες Δ*^{a}.

IV 55. *τύχαις* codd. $Θ^{a}$: *ἀτυχίαις Δ*^{a}. 71. *οἰομένων εἶναι* codd. $Θ^{a}$: *ὄντων Δ*^{a}, cf. *ἡγουμένων ἔχειν*. 81. *ὅρκοις* codd. $Θ^{a}$: *ἔργοις Δ*^{a}. 93. *εἰσβάλλειν ΓΔΘ*^{a}: *ἐμβαλεῖν Δ*^{a}*Θ* pr. *εἰσβαλεῖν* corr. 1. 99. *κοινοῖς* codd. $Θ^{a}$: *κακοῖς Δ*^{a}.

Contra fortunam rexisse calamum omnibus locis, quibus verborum collocatio variata est, pro certo habeo:

VIII 25. *τῶν κακῶν τῶν παρόντων* codd. $Θ^{a}$, cf. § 132: *τῶν παρόντων κακῶν Δ*^{a}. 37. *συμβουλεύουσιν ἡμῖν πάλιν* codd. $Θ^{a}$: *συμβουλεύουσιν πάλιν ἡμῖν Δ*^{a}. 140. *ἐπίδοσιν τὰ τῆς πόλεως* codd. $Θ^{a}$: *τὰ τῆς πόλεως ἐπίδοσιν Δ*^{a}, cf. *πλοῦτος εἰς τὴν πόλιν*. 142. *εἰς ὃ* codd. $Θ^{a}$: *ὃ εἰς Δ*^{a}.

IV 59. *τὰς τύχας ἑκατέρων* codd. Θ^α: *ἑκατέρων τὰς τύχας* Λ^α. 72. *εὐθὺς μὲν τῶν* codd. Θ^α: *εὐθὺς τῶν μὲν* Λ^α, cf. *οὐ πολλῷ δ' ὕστερον τὴν*. 92. *τῆς παρόδου τοὺς πολεμίους* codd. Θ^α: *τοὺς πολεμίους τῆς παρόδου* Λ^α.

Neque in verborum formis mutatis aliud quid video, quam librariorum neglegentiam:

VIII 36. *ἠβουλόμην* codd. Θ^α: *ἐβουλόμην* Λ^α (pap.), quod quidem recte reductum est (cf. Meisterhans[2]: Gramm. d. att. Inschr. p. 134). 45. *ἀγανακτοῦμεν* codd. Θ^α: *ἀγανακτῶμεν* $\Lambda^\alpha\Gamma$ corr. 4 (?). 55. *βουλευσομένους* codd. Θ^α: *βουλευσαμένους* Λ^α, cf. *ἐσομένους*.

IV 86. *πρὸς τοὺς ... καταφρονήσαντας* codd. Θ^α: *πρὸς τοὺς ... καταφρονήσαντες* Λ^α. 89. *ἐξεῦρε* codd. Θ^α: *ἐξεύρειν* Λ^α, propter *πρὶν* (cf. *συνηνάγκασεν*). 93. *συστρατευομένων* codd. Θ^α: *συστρατευσαμένων* Λ^α, cf. *διατειχιζόντων, ζητούντων*. 98. *συνεβάλετο* codd. Θ^α: *συνεβάλλετο* Λ^α,

quippe cum in Λ^α quoque varietates haud paucae orthographiae vel manifestis scripturae mendis debeantur:

VIII 38. *θάλατταν* codd. Θ^α: *θάλασσαν* Λ^α. 50. *βέλτιον* codd. Θ^α: *βελτίονες* Λ^α. 141. *ἐπαινέσεσθαι* codd. Θ^α: *ἐπαινέσεσθε* Λ^α.

IV 63. *ὑποδεξαμένων* codd. Θ^α: *ὑποδειξαμένων* Λ^α pr., corr. rad. 65. *πελοπον⟨ν⟩ησίους* codd. Θ^α: *πελοποννησίων* Λ^α. 73. *ὑπομνήματα* codd. Θ^α: *ὑπόμνημα* Λ^α. 74. *ὅμως* codd. Θ^α: *ὁμοίως* Λ^α. 87. *οὕτω* codd. Θ^α: *οὕτως* Λ^α. 89. *θαλάττης* codd. Θ^α: *θαλάσσης* Λ^α. 94. *ὑπέμειναν* codd. Θ^α: *ὑπέμεινε* Λ^α, cf. *ὥρμησαν*. 95. *δούλαις ... γενομέναις* codd. Θ^α: *δούλας ... γενομένας* Λ^α. 98. *τῷ πολέμῳ* codd. Θ^α: *τῶν πολεμίων* Λ^α. 99. *στρατείας* codd. Θ^α: *στρατιᾶς* $\Lambda^\alpha\Gamma$ corr. 2.

Addo locum orationis IV 65 *τοὺς λακεδαιμονίων* $\Gamma\Theta\Lambda$: *λακεδαιμονίων* Θ^α, *τῶν λακεδαιμονίων* Λ^α, quo in antidosi primum articulus *τοὺς* excidisse atque in Λ^α postea genetivus *τῶν* videtur immissus esse.

Gravior est locus eiusdem orationis IV 96, qui in Γ sic legitur: *πρὸς ἑκατέραν κινδυνεύωσι* pr., *σ* supra *ευ* add. 4;

ad quem fortasse iam in archetypo ex antecedentibus adscriptum erat *τὴν δύναμιν*, cum in codice Θ exstet: *πρὸς ἑκατέραν τὴν δύναμιν κινδυνεύσωσι*. Antidosis autem archetypi lectionem, quae ex *οὐχ οἷοί τ' ἦσαν πρὸς ἀμφοτέρας ἅμα παρατάξασθαι* depravata est, hanc probabiliter putemus: *πρὸς ἑκατέραν τὴν δύναμιν ἀλλὰ μὴ πρὸς ἀμφοτέρας ἅμα κινδυνεύσωσι*, quae ex antidosi in codicem Λ recepta est; nam quod in $Θ^α$ vocula *ἅμα* desideratur, nullius momenti est, cum ex forma *ἀμφοτέρους* codicem $Θ^α$ hoc loco postmodo leviter corruptum esse cognoscamus. Novissimam denique corruptelam tulit codex $Λ^α$, in quo verbo *κινδυνεύσωσι* cum composito *παρακινδυνεύσωσι* mutato post *πρὸς ἀμφοτέρας ἅμα* additum est *τὰς δυνάμεις*. Quo simplicia codicis Γ verba ad hanc monstruosam deformitatem provecta sunt: *πρὸς ἑκατέραν τὴν δύναμιν ἀλλὰ μὴ πρὸς ἀμφοτέρας ἅμα τὰς δυνάμεις παρακινδυνεύσωσι*, quibuscum Morus haec verba Pseudolysiaca conferri iubet: epitaph. § 33: *ἵν' ἐν μέρει πρὸς ἑκατέραν ἀλλὰ μὴ πρὸς ἀμφοτέρας ἅμα τὰς δυνάμεις κινδυνεύσωσιν*.

Restat ut de iis lectionibus in $Θ^α$ et $Λ^α$ varie traditis pauca verba faciam, quarum utraeque cum codicum lectionibus inter se dissentientibus conveniunt. Quod quamquam haud raro fortuito factum esse censeo, alibi ad interpolationes indagandas proficiet. Primum quidem codices $Θ^α Γ$ contra $Λ^α Λ$ (in or. VIII) vel contra $Λ^α Θ Λ$ (in or. IV) consentiunt, quod plerumque casui tribuendum est. Nonnullis autem locis (ut IV 66 et 93) codicem $Λ^α$ ex Λ interpolatum videmus, cum codicem $Θ^α$ ex Γ correctum esse non cum eadem veritatis specie sumi possit:

VIII 29. *θάλατταν* $Θ^α Γ$: *θάλασσαν* $Λ^α ΛΠ$. 32. *συμβάλοιτο* $Θ^α ΓΠ$: *συμβάλλοιτο* $Λ^α Λ$. 38. *αἵσπερ περὶ* $Θ^α$ = *ὥσπερ περὶ* Γ: *ὥσπερ καὶ περὶ* $Λ^α ΛΠ$. 39. *ἐμοὶ μὲν οὖν* $Θ^α$ = *ἐμὸν μὲν οὖν* Γ: *ἐμὸν οὖν* $Λ^α ΛΠ$ (cf. *ὑμᾶς δὲ*). 44. *πλείω* $Θ^α Γ$: *πλείονα* $Λ^α ΛΠ$. 44. *μετ' ἐκείνων* $Θ^α Γ$: *μετ' ἐκεῖνον* $Λ^α ΛΠ$. 45. *τοιοῦτόν τι* $Θ^α Γ$: *τοιοῦτό τι* $Λ^α ΛΠ$. 50. *ἐπὶ τῷ* $Θ^α Γ$: *ἐπὶ τὸ* $Λ^α ΛΠ$. 143. *συμπολιτευομένων*

$\Theta^a\Gamma$: πολιτευομένων $\Lambda^a\Lambda$. 145. τῶν ἐτῶν τῶν ἐμῶν $\Theta^a\Gamma$: τῶν ἐμῶν ἐτῶν $\Lambda^a\Lambda$.

IV 59. οὐ γὰρ παρὰ μικρὸν ἐποίησαν om. $\Theta^a\Gamma$ pr. propter homoeot., habent $\Lambda^a\Theta\Lambda\Gamma$ corr. 2. 66. πρότερον πειράσομαι $\Theta^a\Gamma$: πρότερον διῆλθον πειράσομαι $\Lambda^a\Theta\Lambda$ (cf. καὶ περὶ τούτων διελθεῖν). 86. μέλλοντες κινδυνεύειν $\Theta^a\Gamma$ pr.: μέλλοντες κινδυνεύσειν $\Lambda^a\Theta\Lambda\Gamma$ corr. 2 Bs.[1] Bl. 89. θρυλλοῦσιν $\Theta^a\Gamma$ pr.: θρυλοῦσιν $\Lambda^a\Theta\Lambda\Gamma$ corr. 1. 93. ἠμελήθησαν Θ^a = ἠμελήθη Γ, quod hiatum efficit: παρημελήθησαν Λ^a = παρημελήθη $\Theta\Lambda$ Dd. Bs. Bl.

Accedunt pauci orationis IV loci, quibus codicum $\Theta^a\Gamma$ concentus codicis Θ memoria firmatur contra codices $\Lambda^a\Lambda$, quorum concordia sine dubio forte accidit:

IV 75. ταῖν $\Theta^a\Gamma\Theta$: τοῖν $\Lambda^a\Lambda$. 79. ποιήσαντες $\Theta^a\Gamma\Theta$: ποιήσοντες $\Lambda^a\Lambda$. 79. ἑταιρείαις $\Theta^a\Gamma\Theta$: ἑταιρίαις $\Lambda^a\Lambda$. 81. ἐπὶ τῷ $\Theta^a\Gamma\Theta\Lambda$ corr. 2: ἐπὶ τὸ $\Lambda^a\Lambda$ pr., cf. VIII 50. 81. τὰς αὐτῶν (αὑτῶν Γ) πόλεις $\Theta^a\Gamma\Theta$: τὰς ἑαυτῶν πόλεις $\Lambda^a\Lambda$. 89. τοιοῦτον $\Theta^a\Gamma\Theta$: τοιοῦτο $\Lambda^a\Lambda$.

Huc pertinent eae quoque lectiones codicum $\Theta^a\Gamma$, quae contra Λ^a et Λ inter se discordes congruunt:

VIII 135. διδόασιν $\Theta^a\Gamma$: παραδιδόασιν Λ^a, ἐνδιδόασι Λ corr. 2. 138. ἱκετείας $\Theta^a\Gamma$: ἱκεσίας Λ^a, ἱκετηρίας Λ.

IV 91. ἀγωνιῶντες $\Theta^a\Gamma$: φιλοτιμούμενοι Λ^a, ἀγωνιζόμενοι $\Theta\Lambda$. 96. συλώμενα $\Theta^a\Gamma\Theta$: σεσυλημένα Λ^a, συλούμενα Λ.

Attamen duobus locis codices $\Lambda^a\Lambda$ (et Θ) consentiunt contra Θ^a et Γ, quorum lectiones inter se dissimiles sunt:

VIII 136. τὸ μηδὲν $\Lambda^a\Lambda$ pr.: τῷ μηδὲν $\Theta^a\Lambda$ corr. 1, τοῦ μηδὲν Γ.

IV 87. τὴν ἀπόβασιν τῶν βαρβάρων $\Lambda^a\Theta\Lambda$: τῶν βαρβάρων τὴν ἀπόβασιν Θ^a, τὴν ἀπόβασιν τὴν τῶν βαρβάρων Γ.

At codex Λ^a etiam cum Urbinate plerumque videlicet casu convenit et contra $\Theta^a\Lambda$ (in or. VIII) et contra $\Theta^a\Theta\Lambda$ (in or. IV):

VIII 25. ποιήσομεν $\Lambda^a\Gamma$ pr.: ποιήσω Θ^a, sed ita, ut vestigium terminationis μεν s. v. positae supersit = ποιήσωμεν

ΛΠΓ corr. 2 (?). 52. καθ' αὑτὸν $Λ^aΓΠ$: καθ' ἑαυτὸν $Θ^aΛ$. 56. ἐπιλίποι $Λ^aΓ$: ἐπιλείποι $Θ^aΛ$, ἐπιλείψει Π. 145. προτρέψουσιν $Λ^aΓ$: προτρέπουσιν $Θ^aΛ$.

IV 55. ὑπὸ τῇ καδμείᾳ $Λ^aΓ$ (cf. X 31. XIV 53): ἐπὶ τῇ καδμείᾳ $Θ^aΘΛ$. 56. εὐεργέτησεν $Λ^aΓ$: εὐηργέτησεν $Θ^aΘΛ$. 61. μεσσήνην $Λ^aΓ$: μεσήνην $Θ^aΘΛ$. 93. μικρότητα $Λ^aΓ$: σμικρότητα $Θ^aΘΛ$.

Praeterea duobus orationis IV locis fortuna codices $Λ^aΓΘ$ contra $Θ^aΛ$ comparavit:

IV 54. μικρὸν $Λ^aΓΘ$: μικρῶν $Θ^aΛ$. 64. συντομώτερον $Λ^aΓΘ$: συντομωτέρως $Θ^aΛ$.

Aliter iudicandum est de or. IV 62: τοσαύτην εὐδαιμονίαν κατεκτήσαντο Γ, τοσαύτην εὐδαιμονίαν ἐκτήσαντο $Λ^a$, εἰς τοσαύτην εὐδαιμονίαν κατέκτησαν τὸ Λ pr. (κατεκτήσαντο corr. 5) = εἰς τοσαύτην εὐδαιμονίαν κατέστησαν $Θ^aΘ$; ubi codex Γ archetypi memoriam servavisse videtur, cum vulgatam lectionem codex Θ praebeat, cuius lectio in cod. $Θ^a$ recepta est; archetypi verba in Λ interpolata sunt. Corruptelam autem vulgatae ex dittographia terminationis verbi ὁρμηθέντ-ες profectam esse sumamus.

Quocum conferri potest locus or. IV 77: τὰς αὐτῶν Γ, αὐτῶν $Θ^aΘ$, τῶν αὐτῶν $Λ^a$, τὰς καθ' ἑαυτῶν Λ, ubi codex Γ genuinam lectionem τόλμας τὰς αὐτῶν, cf. θρασύτητας τὰς ἀλλήλων tradidit.

Quibus omnes antidosis lectiones perscrutati id maxime probavimus, codicum $Θ^a$ et $Λ^a$ memoriam plane convenire. Praeterea in iis lectionibus, quibus codices $Θ^a$ et $Λ^a$ differunt, nonnunquam Λ ex $Λ^a$ aut $Λ^a$ ex Λ interpolatum esse cognovimus, cum codex Θ talibus corruptelis fere careat. Sed cum etiam codices $Γ^a$ et $Θ^a$ separari nequeant, unum antidosis memoriae codicibus $Γ^aΘ^aΛ^a$ traditae fontem evicimus, quo, quod supra iam explanavimus, unum codicum nostrorum Isocrateorum archetypum comprobavimus. Duabus igitur, quae ad eum redeunt familiis, videlicet codicis Γ atque codicum ΘΛ, opposita est antidosis memoria, quippe quae modo Urbinatem sequatur, modo cum vulgata faciat atque aliis locis

proprias lectiones, inter quas speciosas quasdam invenimus, servaverit. Antidosis autem memoria consimilis est recensioni papyrorum et Dionysiani quod vocatur exemplaris, de quibus hac de causa statim acturus sum. Sed cum orationum partes in antidosi allatas ex hac recensione sumptas esse verisimile non sit (cf. orationis „ad Nicoclem" verba), antidosis memoriam, quantum quidem ad verba ex aliis orationibus petita pertinet, cum codice quodam ex papyrorum recensione collatam esse puto, antequam oratio „de permutatione" in corpus orationum Isocratearum, quod codicibus servatis subest, recepta sit.

Optimus, qui ad nos pervenit, papyrus Isocrateus nunc in museo Britannico repositus orationem „de pace" continet, cuius collationem F. G. Kenyon, vir doctissimus, in libro, qui inscribitur „Classical texts from papyri in the British museum" anno 1891 publici iuris fecit. Idem papyrum primo p. Chr. n. saeculo addictum breviter describit, quem secutus enoto, papyrum a duobus librariis exaratum esse. Postea tertius librarius papyrum cum alio quodam eiusdem fere generis libro contulit, de quo postmodo dicturus sum. Doleo, quod papyrus nondum accurate descriptus est, cum prior pars usque ad § 61 multis gravissimisque lacunis laboret, qua de causa ea, quae papyrus exhibuerit, inventu difficillima sunt. Praeterea ne eae quidem lectiones, quas Kenyon vel cum Urbinatis vel cum vulgata memoria congruentes composuit, omnes constant, quia codices, qui ad hanc quaestionem valent, ex parte tantum excussi erant. Quamobrem totam materiem retractabo, praesertim cum Kenyon ipse multas novas lectiones ex posterioribus papyri partibus inde a § 62 humanissime mecum communicaverit.

Ex tabulis, quas Kenyon confecit, lectiones papyri cum codice Γ concordes vulgatas numero longe superare animadvertes. Sed cum Kenyon 123 lectiones enumeraverit, iteratis curis 164 converri possunt, quarum 127 cum Γ solo contra Λ faciunt iis computatis locis, quibus antidosis memoria aut

ex parte tantum cum Γ congruit aut omnino ab Urbinate diversa nonnunquam ad eiusdem lectiones propius accedit.

Papyrus cum Γ contra Λ:

VIII 18. *ταῦτα καλῶς* Γ: *καλῶς ταῦτα* Λ. 21. *ἐρήμη* Γ: *ἔρημος* Λ. 24. *στρατοπέδων ξενικῶν* Γ: *στρατοπέδου ξενικοῦ* Λ. 36. *λέγωμεν* Γ: *λέγομεν* $Θ^α Λ^α$, *λέγω* ΛΠ. 37. *πότερα* Γ: *πότερον* $ΛΠΘ^α Λ^α$. 52. *οὐδὲν τῶν ἰδίων* ΓΠ: *τῶν ἰδίων οὐδὲν* Λ. 53. *ὃ δὲ* Γ: *τὸ δὲ* ΛΠ. 63. *σωφροσύνην* Γ Bk. BS. Bs.: *σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην* Λ, quae verba probavit Blassius. Sed primum quidem ea necessario non adduntur, cum verbis q. s. *καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν* comprehendantur, quamquam propter homoeoteleuton in Γ excidere potuerunt. Neque in hunc ordinem apte inserta sunt, cum in §§ 28 sequ. de pietate et justitia (cf. § 33 *τοὺς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν δικαιοσύνην ἀσκοῦντας*), in §§ 41 sequ. de temperantia sola agatur, quamobrem si post *τήν τ' εὐσέβειαν* legerentur, fortasse reciperemus; nunc iure abiciamus. cf. XII 138 et Bs.[2] ad hunc locum. 64. *αἰτία τῶν κακῶν* Γ: *τῶν κακῶν αἰτία* Λ. 66. *τοιαύτην* Γ: *τοσαύτην* Λ. 66. *πᾶσιν φανερὸν ποιήσειν* Γ: *φανερὸν ποιήσειν ἅπασιν* Λ. 68. *δ' ἐπαυσάμεθα πολεμοῦντες* Γ: *δὲ πολεμοῦντες ἐπαυσάμεθα* Λ. 69. *τυγχάνομεν* Γ: *ἐτυγχάνομεν* Λ. 69. *καθεστηκυίας* Γ: *καθεστώσης* Λ. 70. *πολλοὺς . . . προῃρῆσθαι* Γ: *πολλάκις . . . προαιρεῖσθαι* Λ. 71. *ἐπεχείρουν οὕτω* Γ: *οὕτως ἐπεχείρουν* Λ. 71. *ἑτέροις* Pap. Γ pr., *ἑτέρους* corr. 2: *πρὸς ἑτέρους* Λ. 71. *τοὺς ἄλλους Ἕλληνας* Γ: *τοὺς Ἕλληνας τοὺς ἄλλους* Λ. 72. *ἀεὶ* (*αιει* Pap.) *προσήκει* Γ: *ἀεὶ* om. Λ. 72. *βελτίστους* Γ: *βελτίους* Λ. 74. *διέκειτο* Γ: *διωκεῖτο* Λ. 74. *γνωσεσθε οσων* Pap. = *γνώσεσθ' ὅσων* Γ: *γνώσεσθε πόσων* Λ. 76. *ἐγχειρίσαι* Γ: *ἐγχειρίζειν* Λ. 78. *εἰς τοσοῦτον* (*τοσουτο* Pap.) *μῖσος* Γ: *εἰς τοσούτω μίσους* Λ. 80. *περὶ τῶν παρόντων* Γ: *περὶ τῶν ἄλλων* Λ. 81. *μόνον* Γ: *μόνων* Λ. 82. *περιγιγνόμενον τῶν* Γ: *περιγιγνόμενον ἐκ τῶν* Λ. 83. *ημελλεν* Pap. = *ἤμελλες* Γ pr., *σ* eras.: *ἔμελε* Λ. 84. *στρατειαν* Pap. Γ pr., *στρατιὰν* corr. 2 edit.: *στρατιὰς* Λ. 87. *ἐν ῇν τοῦτο* Γ: *ἐν ῇ τούτων* Λ. 87. *ἡμετέραις* Γ: *ὑμετέραις* Λ.

88. *τελευτῶντες Γ*: *τελευτήσαντες Δ*. 88. *φρατρίας Γ*: *φατρίας Δ*. 88. *ἀπολλυμένων Γ*: *ἀπολλομένων Δ*. 89. *ἁπάντων τῶν ἀνθρώπων Γ*: *τῶν* om. *Δ*, quod probandum est, cum Isocrates *ἅπαντες* nunquam articulo cum verbo q. e. *ἄνθρωποι* iungat; cf. Fuhr. in mus. Rhen. vol. XXXIII, p. 330. Sed exemplis a Fuhrio allatis addendus est locus orat. XX 1. 89. *τὰς τυραννίδας Γ*: *τὰς* om. *Δ*. 89. *δυναστείαν Γ*: *δυναστείας Δ*. 89. *διδομέναις Γ*: *διδομέναις δωρεαῖς Δ*. 90. *ἕξιν Γ*: *ἐξουσίαν Δ*. 90. *οὔτ' ἀνὴρ Γ*: *οὐδεὶς οὔτε ἀνὴρ Δ*. 90. *ενειτοδειαις* Pap. pr. *ενσειτοδειαις* corr. 2 = *ἐν σιτοδίαις Γ* pr., *ἐν σιτοδείαις* corr. 1[b]: *ἐν* om. *Δ*. 90. *ταῖς αὐτῶν Γ*: *ταῖς ἑαυτῶν Δ*. 90. *ἐπεθύμησαν Γ*: *ἐπεχείρησαν Δ*. 90. *τοὺς τοιούτους Γ* pr., *τοὺς τοιούτοις* corr. 2 = Pap.: *τοὺς τοῖς τοιούτοις Δ*. 93. *παθοῦσαν Γ*: *πάσχουσαν Δ*. 93. *φροντίζει Γ*: *φροντίζοι Δ*. 93. *μόνον* om. Pap. pr., s. v. add. 2 = *Γ*: *μόνου Δ*. 93. *εἰ δὲ λακεδαιμόνιοι . . . δύναμιν παρέλαβον Γ*: *οἱ δὲ λακεδαιμόνιοι . . . δύναμιν παρέλαβον Δ* pr., *εἰ* post *δύναμιν* s. v. add. 4. 93. *τὴν γὰρ Γ*: *τὴν δὲ Δ*. 93. *ἣν ἐν Γ*: *ἐν* om. *Δ*. 96. *ἐποίησαν* Pap. *Γ* pr., *ἐνεποίησαν* corr. 2: *ἐποιήσαντο Δ*. 96. *ἔξουσιν Γ*: *ἔχουσιν Δ*. 97. *τῶν εὐεργετῶν ἀπέσχοντο τῶν σφετέρων αὐτῶν Γ*: *τῶν σφετέρων αὐτῶν ἀπέσχοντο Δ*. 97. *πεντακισχίλια Γ*: *πεντακόσια Δ*. 97. *τῷ ναυτικῷ συγκινδυνευσάντων Γ*: *συγκινδυνευσάντων τῷ ναυτικῷ Δ*. 98. *ἔφθασαν Γ*: *ἔφθησαν Δ*. 98. *τοὺς μὲν πρώτους Γ*: *τοὺς πρώτους μὲν Δ*. 98. *νεωτερων* Pap. pr., *νεωριων* corr. 2 = *Γ*: *νεωρείων Δ*. 99. *ἐξήρκεσε(ν) Γ*: *ἤρκεσε Δ*. 99. *τυράννους Γ*: *τυραννίδας Δ*. 99. *στάσεων καὶ πολέμων Γ*: *πολέμων καὶ στάσεων Δ*. 100. *γεγενῆσθαι Γ*: *γενέσθαι Δ*. 101. *πολὺ ἄν τις Γ*: *πολὺ ἄν τις πῶς οὐκ ἄν τις Δ* (sic!). 101. *ἐκτῶντο Γ*: *ἐκτῶντό τε Δ*. 102. *τὴν κατὰ γῆν ἡγεμονίαν καὶ τὴν εὐταξίαν Γ*: *τὴν κατὰ τὴν ἡγεμονίαν γῆν εὐταξίαν Δ*. 102. *δυνάμεως Γ*: *ἀρχῆς Δ*. 102. *ἐγγενομένην Γ*: *γεγενημένην Δ*. 102. *ἀπεστερήθησαν Γ*: *ἐστερήθησαν Δ*. 103. *ὑπολαβόντες Γ*: *ὑπολαμβάνοντες Δ*. 103. *ἴδοι τις ἂν Γ*: *ἴδοι ἄν τις Δ*. 104. *τοὺς . . . διεφθαρμένους Γ*: *τοῖς . . . διεφθαρμένοις Δ*. 104. *τοῖς*

ἁμαρτήμασιν Γ: τοῖς αὐτοῖς ἁμαρτήμασι Λ. 105. τὴν ἀρχὴν ταύτην Γ: τὴν ταύτην ἀρχὴν Λ pr., τὴν τοιαύτην ἀρχὴν corr. 2. 105. ἢ πῶς οὐ Γ: πῶς δ' οὐ Λ. 105. τὴν πολλὰ καὶ δεινὰ Γ: τὴν οὕτω δεινὰ καὶ πολλὰ Λ. 107. προηρούμεθα Pap. ut vid. = Γ: προῃρήμεθα Λ. 107. δεσπόται τῶν ἑλλήνων Γ: τῶν ἑλλήνων δεσπόται Λ. 109. τοὺς πολλοὺς Γ: τοὺς om. Λ. 111. δεινῶν ἢ τῶν χαλεπῶν] δεινῶν ἢ χαλεπῶν Γ, quod reducendum est, cf. VI 68: δεινῶν τι τῶν χαλεπῶν Λ. 111. ἐμπεπλεγμένοι κακοῖς εἰσιν Γ: κακοῖς εἰσιν ἐμπεπλεγμένοι Λ. 112. μισεῖν δ' ὑφ' ὧν Γ: μισεῖν δὲ τούτους ὑφ' ὧν Λ. 112. · ε τοις φιλοις Pap. pr., δ s. v. add. 2 = Γ: δὲ καὶ τοῖς φίλοις Λ. 112. τοῖς αὑτῶν Γ: τοῖς ἑαυτῶν Λ. 112. μηδὲν Γ: καὶ μηδὲν Λ. 113. ετερων Pap., sed fort. ex corr. = Γ: ἔργων Λ. 114. αὑτῶν ἀγνοεῖτε Γ: ἀγνοεῖτε αὑτῶν Λ. 114. ἐλάχιστον Γ: ἔλαττον Λ. 114. τὰς αὐτὰς πράξεις Γ: τὰς αὐτὰς ταύτας πράξεις Λ. 115. οὔτε τοῖς . . . οὔτε ταῖς Γ: οὔτ' ἐν τοῖς . . . οὔτ' ἐν ταῖς Λ. 115. τὰ μὲν θηβαίων Γ: τὰ μὲν τῶν θηβαίων Λ. 116. πεισθῆτε Γ: πείθησθε Λ. 117. χώραν ἀρίστην Γ: δύναμιν μεγίστην Λ. 117. ὑπαρξάντων Γ: ὑπαρχόντων Λ. 117. ουδε αργυρεια Pap. Γ pr.: οὐδὲ ἀργύρια ΛΓ corr. 117. οἴκους τῶν ἑλλήνων Γ: τῶν ἑλλήνων οἴκους Λ. 118. αὐτοῖς Γ: αὐτοῖς ἀεὶ Λ. 118. εἰρήνην Γ: τὴν εἰρήνην Λ. 119. βελτίστους Γ: βελτίους Λ. 120. πολὺ Γ: καὶ πολὺ Λ. 120. τελευτήσας Γ: τελευτῆσαι Λ. 122. ἐν τῷ ποιῆσαι Γ: τὸ ποιῆσαι Λ. 123. φυγὰς καὶ τὰς Γ: καὶ om. Λ. 123. ὑπὸ τῶν τυράν⟨ν⟩ων Γ: ἐπὶ τῶν τυράννων Λ. 123. γενομένας Γ: γεγενημένας Λ. 124. ως εφ εκατερων Pap. pr. = Γ: ἐξ ὧν ἀφ' ἑκατέρων Λ (ως εφ εκατερον Pap. corr.; in mg. habet επ αμφοτερα). 125. τὴν μὲν πόλιν Γ: μὲν om. Λ. 125. χεῖρον Pap. add. 2 (om. pr.) Γ: χείρω Λ. 126. χεῖρον Γ: χείρω Λ. 126. τὸν αὑτοῦ Γ: τὸν ἑαυτοῦ Λ. 127. ἡδέως ζῆν μηδὲ Γ: ζῆν ἡδέως μήτε. 128. καὶ τῶν ληιτουργιῶν (sic Pap., λειτουργειῶν Γ pr., corr. rad.) καὶ τὰ κακὰ τὰ περὶ τὰς συμμορίας καὶ τὰς ἀντιδόσεις Γ: καὶ λειτουργιῶν καὶ τὰ περὶ τὰς συμφορὰς (pr., εἰσφορὰς corr. 3) καὶ τὰς ἀντιδόσεις Λ. 129. κατὰ τὴν ἡμέραν ἑκάστην

Pap. pr. *Γ* (*κατα την ημετεραν αγοραν* Pap. corr., sed postea lectio genuina restituta est.): *τὴν* om. *Λ*. 131. *δυναστεύουσιν Γ*: *αὐτοὶ δυναστεύουσιν Λ*. 131. *βίον Γ*: *τὸν βίον Λ*. 131. *ὅπως τοὺς Γ*: *ὅπως καὶ τοὺς Λ*. 132. *τῶν κακῶν τῶν παρόντων Γ*: *τῶν παρόντων κακῶν Λ*. 134. *λογω μεν* Pap. pr., *αυτονομους* s. v. add. 2 = *Γ*: *λόγῳ μὲν αὐτοὺς αὐτονόμους Λ*. 134. *ἐκδιδῶμεν Γ*: *ἐνδιδῶμεν Λ*. 135. *διδόασιν ΓΘ*^{a}: *ἐνδιδόασι Λ* corr. 2, *παραδιδόασιν Λ*^{a}. 137. *ἐφεδρεύουσαν τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν Γ*: *τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν ἐφεδρεύουσαν Θ*^{a}*Λ*^{a}, *ἐφεδρεύουσαν τὴν ἡμετέραν πόλιν Λ*. 137. *ποιήσωσι* Pap. *Γ* pr.: *ποιῶσι ΛΘ*^{a}*Λ*^{a}*Γ* corr. 4. 138. *ἀπέχεσθαι τῶν ἀδικημάτων ΓΛ*^{a}: *ἀπέχεσθαι τούτων τῶν ἀδικημάτων Λ*, *ἀπέχεσθαι τῶν ἀδικουμένων Θ*^{a}. 138. *ἱκετείας ΓΘ*^{a}: *ἱκετηρίας Λ*, *ἱκεσίας Λ*^{a}. 142. *γεγενημένας Γ*: *γιγνομένας Θ*^{a}*Λ*^{a}, *γενησομένας Λ*. 145. *τῶν ἐτῶν τῶν ἐμῶν ΓΘ*^{a}: *τῶν ἐμῶν ἐτῶν ΛΛ*^{a}. 145. *τοιαῦτα καὶ Γ*: *τὰ τοιαῦτα καὶ Θ*^{a}*Λ*^{a}, *τοιαῦτα Λ*. 145. *προτρέψουσιν ΓΛ*^{a}: *προτρέπουσιν ΛΘ*^{a}.

Praeterea 29 inveniuntur loci, quibus papyri codicisque *Γ* memoria cum antidosis lectionibus contra codicem *Λ* congruit.

Papyrus cum *ΓΘ*^{a}*Λ*^{a} contra *Λ*:

VIII 29. *μεγάλαι ΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *πολλαὶ ΛΠ*. 43. *τιμὴν ἐκείνοις ΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *ἐκείνοις τιμὴν ΛΠ*. 50. *τῆς δυσγενείας ΓΘ*^{a}*Λ*^{a} Dion. BS. Bs.[2]: *τῆς αὐτῶν δυσγενείας ΛΠ*; *αὐτῶν* receperunt Bk. Bs.[1] Bl., quod necessarium non videtur. cf. Fuhr. mus. Rhen. XXXIII p. 331. 52. *ἐνθάδε ΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *ἐνταῦθα ΛΠ*; om. Dion., quod probavit Fuhr. mus. Rhen. XXXIII p. 336. 52. *χρώμεθα συμβούλοις ΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *συμβούλοις χρώμεθα ΛΠ*. 133. *δεύτερον δ' ἦν ΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *δεύτερον ἦν Λ*. 135. *τριτον εαν* Pap. = *τρίτον ἦν ΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *τρίτον δὲ ἦν Λ*. 135. *καὶ τὰς δυναστείας καὶ τὰς ἡγεμονίας ΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *καὶ τὰς ἡγεμονίας καὶ σφᾶς αὐτοὺς Λ* corr. 2. 136. *τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ΓΘ*^{a}*Λ*^{a}: *ἄλλους* om. *Λ*, quem secuti sunt editores praeter Benselerum. Equidem Benselero adstipulor, qui codicis *Γ* lectionem Isocrati restituendam esse censuit coll. XIV 60; cf. praeterea V 8: *καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν ἅπασι*. 137. *τό γ'*

ΓΛ^α, τό γε Θ^α: τό θ' Λ. 139. *αποϱησαιμεν* Pap. pr., *αποϱησομεν* corr. 1 vel 2 = *ΓΘ^αΛ^α: ἀποϱήσωμεν Λ.* 139. *καὶ πϱοθύμως ΓΘ^αΛ^α*: om. *Λ* propter homoeot. 139. *γὰϱ πόλις ΓΘ^αΛ^α: γὰϱ ἡ πόλις Λ.* 140. *εἰς τὴν πόλιν εἰσϱυήσεσθαι ΓΘ^αΛ^α: εἰσϱυήσεσθαι καὶ εἰς τὴν πόλιν Λ.* 141. *ἐπ' ἀϱετῇ ΓΘ^αΛ^α: ἐν ἀϱετῇ Λ.* 141. *δόξαν τὴν τῶν ΓΘ^αΛ^α: τὴν* om. *Λ.* 142. *τούτων ΓΘ^αΛ^α: πάντων Λ.* 142. *τῇ πόλει ΓΘ^αΛ^α*: om. *Λ.* 142. *ἐξ αὐτῶν ΓΘ^αΛ^α: ἀπ' αὐτῶν Λ.* 142. *τὰς ἐν λακεδαίμονι (λακεδαιμονίᾳ Λ^α) βασιλείας ΓΘ^αΛ^α: τὴν λακεδαιμονίων βασιλείαν Λ.* 143. *τοσούτῳ δὲ ΓΘ^αΛ^α: τοσοῦτο δὲ Λ.* 143. *καὶ τὰς ἀσπίδας ΓΘ^αΛ^α: τὰς* om. *Λ.* 143. *συμπολιτευομένων ΓΘ^αΛ^α: πολιτευομένων Λ.* 144. *τοῖς πϱάγμασιν ἡμῶν* (*ημ·ν* Pap. pr., *ω* s. v. add.) *ΓΛ^α, ἡμῶν* om. *Θ^α: τοῖς τοιούτοις πϱάγμασιν ἡμᾶς Λ.* 144. *τῆς τιμῆς ταύτης ΓΘ^αΛ^α: τῆς τοιαύτης τιμῆς Λ.* 144. *ἔσεσθαι ΓΘ^αΛ^α: γενέσθαι Λ.* 145. *καλῶν ΓΘ^αΛ^α: παντοδαπῶν Λ.* 145. *μῆκος — πλῆθος ΓΘ^αΛ^α: πλῆθος — μῆκος Λ.* 145. *πολὺ βελτίω ΓΘ^αΛ^α: πολλῷ βελτίω Λ.*

Octo denique papyri lectiones supersunt, quae ab Urbinate haud ita multum distant, cum a vulgata plane abhorreant:

VIII 19. *απαντας τους* (*τϱοπους*) Pap. = *πάντας τϱόπους Γ: πάντα τϱόπον Λ,* quod probandum est, cf. Keil. anal. Isocr. pag. 130/131. 24. *κατασχειν ουκ αν .... θειημεν* Pap. = *κατασχεῖν δυνηθεῖμεν Γ: δυνηθείημεν κατασχεῖν Λ.* 87. *ταφας ποιειν των εγκυκλιων* Pap. = *τῶν ἐγκυκλίων ταφὰς ποιεῖν Γ: τῶν ἐγκυκλίων ταφὰς ποιεῖσθαι Λ.* 96. *υπεϱεβαλοντους* Pap. = *ὑπεϱεβάλοντο τοὺς Γ: ὑπεϱεβάλλοντο τοὺς Λ.* 110. *αυτους λογισμος* Pap. = *αὐτοῖς λογισμὸς Γ: λογισμὸς αὐτοῖς Λ.* 114. *τι παντων αισχιστον και ϱαθυμοτατον* Pap. = *Γ*, qui tamen om. *τι*: *ἅπαν αἴσχιστον Λ.* 140. *τοιαυτης ημιν ευνοιας* Pap. = *τοιαύτης εὐνοίας ἡμῖν ΓΘ^αΛ^α: τῆς τοιαύτης εὐνοίας Λ.* 144. *ενεστι δε και* Pap. = *ἔνεστιν δὲ Γ: ἔνεστι δ' ἐν ΛΘ^αΛ^α,* quod receperunt Bs., Bl., coll. VI 38. XV 271. 309. Quibus accedendum est, cum Isocrates aut utatur verbis *εἶναι ἔν τινι*: cf. II 7. IV 45. 169. V 70. 102. VI 45. VIII 90. XIII 20. XV 39. 157. 239. 281. XVII

46. XXI 20. ep. VI 5. 13. IX 14., aut *ἐνεῖναι ἔν τινι*, cf. II 33. III 5. IV 115. 141. VI 38. 86. VIII 26. IX 42. 75. XII 251. XIII 9. 10. XIV 2. XV 202. 214. 237. 238. 271. 309. Quamobrem uno hoc loco XII 69, quo in codicibus exstat *λογισμὸς ἐνῆν αὐτοῖς* lectio Isocratea: *λογισμὸς ἐνῆν ἐν αὐτοῖς* restituenda est; neque Fuhrius[1]) iure or. XV 271 *ἔνεστιν ἐν τῇ φύσει* correxit in *ἔνεστι τῇ φύσει*.

Sed Kenyon iam 54 papyri lectiones cum vulgatis codicibus contra Urbinatem concordes coegit, quae novis nunc repertis locis 76 colliguntur, ut lectionum congruentium numeri perinde nunc atque antea comparari possint. Ex his autem lectionibus viri docti iam pridem aliquas iure amplexi sunt, quibus nonnullas alias addo, ut papyro consensus cum vulgata ex parte tantum vitio vertendus sit.

Atque 59 lectionibus papyrus cum vulgata sola contra Urbinatem concinit, quem nonnunquam adiuvat antidosis memoria.

Papyrus cum *Λ* (*Π*) contra *Γ*:

VIII 14. *ὥσπερ τοὺς ΛΠ*: *ὥσπερ πρὸς τοὺς Γ*. 14. *βουληθείημεν Λ*: *βουληθεῖμεν Γ*. 20. *εἰς εὐπορίαν Λ* Cob.: *πρὸς εὐπορίαν Γ*, quod contra Cobetum retinendum est, cum Isocratis hic usus loquendi sollemnis sit; cf. III 32. IV 103. VIII 64. et XV 267. Praeterea apud Isocratem haec invenitur coniunctio: *ἐπιδιδόναι ἐπί τι* in or. VII 5. VIII 13.[2]) 24. . . . *θειημεν* Pap. = *δυνηθείημεν Λ*: *δυνηθεῖμεν Γ*. 38. *οὐχ ἁπάντων ΛΠ*: *οὐ πάντων* $Γ Θ^a Λ^a$. 43. *τῶν ἑλλήνων ΛΠ* Dion.: *τῶν ἄλλων* $Γ Θ^a Λ^a$, ubi quid Isocrateum sit, disceptari nequit; nam et *τῶν ἄλλων σωτηρίας* (vel *ἐλευθερίας*) alibi apud Isocratem reperitur, cf. IV 52. 99. XII 82. et aliis locis *τῶν ἑλλήνων σωτηρίας* traditum est; cf. V 147. VIII 141. ep. I 7. et or. IV 91. Quadecausa Dobraeus iniuria certe verba or. VI 83 *τῶν ἑλλήνων ἐλευθερίας Γ* correxit in *τῶν ἄλλων ἐλευθερίας*. Vulgata enim lectio *τῶν ἄλλων ἑλλήνων ἐλευθερίας* ad Urbinatem redit, cuius verba in vulgatis codicibus

1) 'Animadversiones in oratores Atticos.' diss. Bonn. 1877. p. 54.
2) cf. Schneider. ad Euagoram § 68.

cum locis supra allatis contaminata exhibentur. cf. papyrum orationis 'de pace', in quo verba paragraphi 141 τῶν ἑλλήνων ἐλευθερίας a correctore mutata sunt sic: τῶν ἄλλων ἑλλήνων ἐλευθερίας. 46. ἁπάντων κοινοῖς ΛΠ, quod recipiendum esse puto coll. X 40, quem locum Fuhrius attulit in mus. Rhen. XXXIII p. 333, et XVIII 34. οὐ τοὺς τῆς πόλεως μόνον νόμους ἀλλὰ καὶ τοὺς ἁπάντων κοινοὺς παραβήσεσθε: ἁπάντων ἀνθρώπων κοινοῖς $\Gamma\Theta^{a}\Lambda^{a}$, ἁπάντων κοινοῖς ἀνθρώπων D. 52. τῶν κοινῶν ἁπάντων ΛΠ: ἁπάντων τῶν κοινῶν Γ, τῶν κοινῶν om. D; vide XV 145 et Fuhr. mus. Rhen. XXXIII p. 336, qui comparat locum or. XII 139 ad verbum fere cum Γ quadrantem. 53. ἂν ὁμολογήσαιμεν ΛΠ: ὁμολογήσαιμεν ἂν Γ. 57. πῶς οὖν εἴπερ Λ: πῶς εἴπερ Γ. 63. παιδευθείημεν Λ: παιδευθεῖμεν Γ. 64. θάλασσαν Λ: θάλατταν Γ. 65. τούτων Λ: τοῦτον Γ. 68. συμφέρον Λ editores: συμφέρει Γ. 71. αὐτοὺς ὑμᾶς βουλόμενος Λ: ὑμᾶς om. Γ. 76. πάντας Λ: ἅπαντας Γ. 80. ἐν τοῖς χρόνοις γενομένων Λ: ἐν τοῖς πράγμασι γιγνομένων Γ. Sed Blassius paragrapho 56: τὰς ἐν τοῖς πράγμασιν ἐγγεγενημένας comparata ἐν τοῖς πράγμασιν ἐγγενομένων proposuit, quod tamen necessarium non videtur, cum in or. IV 97 eadem haec verba legantur: τοὺς ἐν τῷ πράγματι γενομένους. Neque Blassius certo nititur fundamento, cum in § 56 codicibus $\Lambda\Pi\Gamma^{a}\Theta^{a}\Lambda^{a}$ traditum sit: τὰς ἐν τοῖς πράγμασι(ν) γεγενημένας, quocum convenit papyri lectio: τας εν τοις πραγμασι γενομενας, quod propter lectionum concordantiam recipio. Nam ex usu Isocrateo nihil efficitur, cum Isocrates iungat et verba ἐγγίγνεσθαί τινι: III 6. IV 44. VIII 102. (γεγενημένην Λ) 132. X 55. XII 198. XV 32. 130. 206. 214. 217., et γίγνεσθαι ἔν τινι: IV 97. V 90. 141. VII 38. VIII 56. 80. 104. IX 31. X 55. XII 96. 102. XV 116. ep. IX 4., et ἐγγίγνεσθαι ἔν τινι: III 54. IV 150. V 60. VII 78. X 2. XII 7 (γενομένην ς) 183. XIII 14. XV 290. XVI 45. Singularis hic locus superest V 124: παρὰ μὲν τοῖς βαρβάροις ... ἄνδρες ἐγγεγόνασιν, qui ne codicum quidem auctoritate fulcitur, cum lectio ἐγγεγόνασιν correctori 2 codicis Γ debeatur; quamobrem vulgatam

hanc praefero lectionem: *γεγόνασιν* ΘΛΠ. 82. *φόρων* Λ: *πόρων* Γ. 82. *ταῦτ'* Λ: *τοῦτ'* Γ. 82. *ἐπιδεικνύντες* Λ: *ἐπιδεικνύοντες* Γ. 83. *τῶν μὲν συμβήσεσθαι* Λ editores: *μὲν* om. Γ. 85. *τοῦτο ἀφροσύνης* Λ: *τοῦτ' ἀφροσύνης* Γ. 85. *ποιοῦσι σωφρονεστέρους* Λ: *ποιοῦσιν ἐμφρονεστέρους* Γ edit.; sed cum *ἔμφρων* nusquam apud Isocratem legatur, vulgata lectio probanda est. 86. *αὐτοῖς πληρώμασι(ν)* Λ: *αὐτοῖς τοῖς πληρώμασιν* Γ. 87. *ἕκαστον ἐνιαυτὸν* Λ: *ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν* Γ. 87. *ἀλλ' ἐφησθησόμενοι* Λ Bs.[1]: *ἀλλὰ συνησθησόμενοι* Γ, quod contra Blassium, qui cum Cobeto Polluci confisus *συνηδόμενοι* scripsit, restituendum esse censeo; cf. V 8. 131 et Keil. anal. Isocr. p. 51 not. 2. 89. *φανείημεν* Λ: *φανεῖμεν* Γ. 89. *οἰκησάντων* Λ: *οἰκισάντων* Γ. 89. *μᾶλλον τῶν ἄλλων* Λ edit.: *τῶν ἄλλων* om. Γ Bs.[2], cf. § 97. 90. *οὔτ' ἐν ἐνδείας* Λ edit.: *ἐν* om. Γ propter homoeocatarcton. 92. *ἀποσπῶντας* Λ: *ἀποσπῶντες* Γ. 93. *δεξαίμεθ' ἂν* Λ edit.: *δεξαίμεθα* Γ Bs.[2]. 94. *επιγενομενοις* Pap. (verisim.) = Λ: *ἐπιγιγνομένοις* Γ recte! Isocrates enim semper dicit *οἱ ἐπιγιγνόμενοι* (= posteri) — *οἱ προγεγενημένοι* (= maiores), quae verba inter se contraria legis V 142. 153. VI 105. Praeterea vide *οἱ ἐπιγιγνόμενοι*: II 19. IV 75. 156. V 111. X 43. XII 206. 260. XV 6. 174., *οἱ προγεγενημένοι*: III 30. IV 110. V 57. 110. VIII 37. IX 16. 70. 72. X 23. XI 28. XII 55. XV 129. 95. *αυτων* Pap. pr., corr. in *αυτης* = *αὐτῆς* Λ: *ἑτῆς* Γ pr. *ἑαυτῆς* corr. 1[b]. 95. *οἶδεν* Λ edit.: *εἶδεν* Γ Bs. 95. *σαλευθῆναι* Λ: *σαλεῦσαι* Γ. 98. *ἐξέπεμψαν* Λ: *ἀνέπεμψαν* Γ, cf. XII 104. 99. *ταῦτα* Λ: *ταῦτ'* Γ. 100. *φλιασίους* Λ: *φλειασίους* Γ (cf. edit. Blass. vol. II p. III). 100. *ἧτταν τὴν ἐν* Λ edit.: *τὴν* om. Γ Bs. 101. *λέγων* Λ edit.: *λέγειν* Γ. 104. *αρξαμενος* Pap. ut vid. = Λ: *ἀρξαμένους* Γ. 106. *καὶ πλείους* Λ edit.: *πλείστους* Γ. 108. *ἠνάγκασεν* Λ edit.: *ἠνάγκαζεν* Γ. 115. *νομίζετε πονηρῶς ἔχειν* Λ Bait. (paris.) Bs. Bl.: *πονηρῶς ἔχειν νομίζετε* Γ Bk. Dd. BS. 115. *ἢ ἐκεῖνοι* Λ: *ἢ 'κεῖνοι* Γ. 119. *ἰδίων* Λ Bk.: *ἰδιωτῶν* Γ BS. Bs. Bl., cf. Bait. ad Paneg. p. X. 121. *οἷάπερ* Λ edit.: *οιπερ* Γ pr., *ὅ·περ* corr. 1[b] Bs. 126. *ἀνήνεγκεν* Λ Bk. Dd. Bl.:

ἀνήγαγεν Γ BS. Bs., cf. Bait. ad Paneg. p. X. 128. προσταγμάτων Λ edit.: πραγμάτων Γ Bs.[2] 129. ὁρῶσι γὰρ Λ: ὁρῶντες Γ. 131. εἴδοιεν Λ: ἴδοιεν Γ. 131. ἐξ ὅτου τρόπου Λ (cf. ep. VII 3 Γ): ἐξ οὗ τρόπου Γ. 132. ἐπανελθεῖν Λ edit.: ἐπελθεῖν Γ. 133. ἐξ ὧν Λ: ἐξ ὧν ἂν Γ. 133. βουληθείημεν Λ: βουληθεῖμεν Γ. 133. νομίζοντες εἶναι Λ: εἶναι νομίζοντες ΓΘ^{a}Λ^{a}, νομίζοντες Γ^{a} pr. (Bl.) corr. 4; cf. p. 68. 134. ὁμοίως ὥσπερ Λ edit.: ὁμοίωσπερ Γ. 144. αὐτοῖς αἰτίαν Λ: αἰτίαν αὐτοῖς ΓΘ^{a}Λ^{a}.

Accedunt 11 lectiones, quibus papyrus cum vulgatis lectionibus atque antidosis memoria contra Γ consentit:

VIII 36. ἐπαινέσαι ΛΠΘ^{a}Λ^{a}: ἐπαινεῖσθαι Γ, cf. p. 106. 36. πεῖσαι τοὺς ἀκούοντας ΛΠΘ^{a}Λ^{a} BS. Bs. Bl.: τοὺς ἀκούοντας πεῖσαι Γ Bk. Dd., quod hiatum facit. 37. ὁμοίους (ὁμοίως Θ^{a}) κελεύουσι ΛΠΘ^{a}Λ^{a}, quod codicum consensu commendatur contra: κελεύουσιν ὁμοίους Γ. 41. ποιεῖσθαι τοὺς λόγους ΛΠΘ^{a}Λ^{a}: τοὺς λόγους ποιεῖσθαι Γ, quocum conferendi sunt loci VII 15. VIII 26. XII 137. XV 181., ex quibus ad vulgatam lectionem optime quadrant XII 137 et XV 181, quamvis verba ad hiatum evitandum hoc ordine posita esse contendi possit. Sed collocatio verborum in or. VII 15 et VIII 26 adhibita et a vulgata et ab Urbinatis lectione distat, quare codicum ΛΠΘ^{a}Λ^{a} Pap. lectionem ipsorum codicum auctoritate firmatam amplector. Isocrates autem hoc ordine verborum: ποιεῖσθαι τοὺς λόγους iis potissimum locis usus est, quibus hiatus imminebat, scilicet his: V 72. 83. 119. 131. 134. VIII 71. XII 35. 39. 42. 119. 137. 191. 215. XIV 24. XV 139. 170. 181. 216. XX 5 ep. VIII 7, quamobrem haec verba velim transponas articulo τοὺς cum Benselero addito XVIII 9: ἐπὶ τοῖς ἐργαστηρίοις ἐποιεῖτο τοὺς λόγους ὡς. Quae tamen collocatio aliis quoque locis occurrit: III 47. IV 12. V 30. IX 5. XII 237. XIV 3 ep. IX 12. 14. 16, cum rarius verba: τοὺς λόγους ποιεῖσθαι coniuncta inveniantur: V 98. VII 15. 58. VIII 26. 27 (ubi respondent verbis πολλῶν πραγμάτων ἅψασθαι) XII 11. 22. 86. 221. 229. XV 8. 70. 247. XVI 35. XVIII 1. XIX 43. XXI 19 ep. I 7. VIII 7.

49. *ἀλλὰ γὰρ* ΛΠΘ^{a}Λ^a edit. (*ἀλλὰ γὰρ καὶ* *D*): *ἀλλὰ* Γ. 133. $\pi\overset{o}{\alpha}$ . . *ωμεθα* Pap. = *ποιώμεθα* ΛΘ^{a}Λ^a edit.: *ποιούμεθα* Γ. 136. *μελέταις καὶ ταῖς παρασκευαῖς* ΛΘ^{a}Λ^a edit.: *μελέταις παρασκευαῖς* Γ pr., *ταῖς* s. v. add. 1^b, *καὶ* s. v. add. 4 (*μελέταις καὶ παρασκευαῖς* Bs.). 137. *ἕξουσιν* ΛΘ^{a}Λ^a Orell.: *ἄξουσιν* Γ, quod probo propterea, quod in sequentibus legimus: *ἕξει, ἀπέχεσθαι, ἕξομεν*; nam ex Isocratis usu dicendi discrimen repeti non potest, cum *ἡσυχίαν ἄγειν* inveniamus: IV 118. 182. V 9. VI 2. VII 80. X 49. XII 45. 222. XV 127. XVI 14. XVII 10. XVIII 53 ep. VI 2 (cf. *σχολὴν ἄγειν* V 87. VI 76. VII 26. XV 39. 304 ep. IX 14), contra *ἡσυχίαν ἔχειν*: VI 69. VII 51. VIII 6. 58. IX 31 (*ἦγον* ς). XV 33. 34. XVI 9 (*ἦγεν* ς). 42 (*ἦγε* ς) ep. I 4. IV 12. 137. *ἴδωσι(ν)* ΛΘ^{a}Λ^a Bk. Dd. BS. Bs.^{2}: *ειδωσιν* Γ (*εἰδῶσιν* Bs.^{1} Bl.). 142. *ἐκεῖνο ἔχω* ΛΘ^{a}Λ^a: *ἐκεῖν' ἔχω* Γ. 142. *εἴπερ βουλόμεθα* ΛΘ^{a}Λ^a edit.: *εἴπερει βουλόμεθα* Γ.

Ut materiem conficiam, sex lectiones papyri addo, quae proxime ad vulgatam memoriam accedunt:

VIII 56. *πραγμασι γενομενας* Pap. = *πράγμασι γεγενημένας* ΛΠΓ^{a}Θ^{a}Λ^a: *πράγμασιν ἐγγεγενημένας* Γ, cf. p. 101. 86. *πλειοσι κακοις και μειζοσι* Pap. = *πλείοσιν καὶ μείζοσιν κακοῖς* Λ, quocum XII 195: *πλείοσι κακοῖς καὶ μείζοσι συμφοραῖς* conferri potest: *πλείοσιν καὶ μείζοσιν* Γ. 89. *προς παραδειγμα* Pap. = *παράδειγμα* Λ: *πρὸς δεῖγμα* Γ. Benselerus ad hunc locum verbi *δεῖγμα* apud Isocratem adhibiti duo tantum exempla attulit XV 54: *ἐξενεγκεῖν ἑκάστου δεῖγμα* et ep. VIII 6: *ὥσπερ δείγματι τοῖς τοιούτοις χρώμενοι*, ubi *παρα* post *περ* facillime intercidere potuit. Contra saepissime vocabulum *παράδειγμα* legitur: *παράδειγμα καθιστάναι* II 31. III 37, *π. ποιεῖν* IV 39, *π. παρέχειν* VI 83. XIII 18, *π. φέρειν* VII 6. XIII 12, *π. εἶναι* VIII 49, *π. καταλιπεῖν* IX 12. XI 48, *παραδείγματι χρῆσθαι* IV 143. V 113. VI 41. IX 77. XII 16. XIII 13, *παράδειγμα εὑρεῖν* XVIII 55, *παράδειγμα ὑπάρχει* II 49, atque varie comparatum: III 25. V 57. XIV 40. Quamobrem duobus quidem locis supra nominatis VIII 56

ep. VIII 6 hoc verbum apud Isocratem usitatissimum reddo, lectione codicis Λ in or. VIII 89 probata, cum verborum coniunctio: πρὸς παράδειγμά τι ἀναφέρειν ab Isocrateo usu dicendi aliena esse videatur; XV 54 vero usu maxime Demosthenico firmatur. 93. προνοιαν απαντων τουτων Pap. = πρόνοιαν ἁπάντων τῶν τοιούτων Λ Bk. Dd.: πρόνοιαν Γ BS. Bs. Bl. Sed quod verbum πρόνοια non nisi relatum ad rem quandam apud Isocratem in usu est (cf. II 6. IV 2. 136. V 32. 69. 121. VII 31. VIII 83. IX 25. X 58. XIV 1. 60. XVI 9 ep. IV 12. VI 9), papyri lectio praeferenda est. 101. τοις επι τελευτης γιγνομενοις Pap. = τοῖς ἐπὶ τῇ τελευτῇ γιγνομένοις Λ Bk.: ἐπιγιγνομένοις Γ (τοῖς ἐπιγιγνομένοις Dd. BS. Bs. Bl.). 136. των μηδεν Pap. = τῶι μηδὲν Λ corr. 1 Θ^{α} edit. (τὸ μηδὲν Λ pr. Λ^{α}): τοῦ μηδὲν Γ.

At nonnulli restant loci, quibus papyrus cum vulgata, quae dicitur, contra codicum memoriam, plerumque non iniuria convenit:

VIII 82. διελόντες Pap. ς edit.: διελόντας ΓΛ Bs. 95. θᾶττον ἐκείνοις Pap. ς: θᾶττον ἐν ἐκείνοις ΓΛ. 98. συμβαλομένων Pap. ς edit.: συμβαλλομένων ΓΛ. 100. διῴκισαν Pap. ς edit.: διῴκησαν ΓΛ. 102. ἐνέμενον Pap. ς = ἀνέμενον Λ: ἔμενον Γ, ubi papyri lectionem recipio; sed cum Isocrates verbo ἐμμένειν translato sensu sine praepositione ἐν utatur, cf. Fuhrium [1]), pro οὐδ' ἐν τοῖς ἤθεσιν restituendum propono οὐδὲ τοῖς ἤθεσιν coll. III 56. XII 197. 212. 250. Eadem de causa Fuhrius in or. VII 43. VIII 109 praepositionem ἐν perperam additam delevit. Verba μένειν ἔν τινι autem leguntur: VII 48. VIII 33. XII 42. 238. XVIII 42. 50; restat locus or. XV 262 οὐδ' ἐν ταῖς μνείαις οὐδένα χρόνον ἐμμένειν, ubi pro ἐμμένειν rectius scribas: μένειν.

Unus hic locus subiungendus est § 119, quo papyrus codicum lectionem ἡμῶν contra vulgatam ὑμῶν a Benselero probatam confirmat.

Praeter eas autem lectiones, quibus papyrus ad Urbinatis

---

1) Animadversiones in oratores atticos. diss. Bonn. 1877. p. 51/53.

vulgatamve memoriam accedit, ea imprimis magni momenti sunt verba, quae papyrum cum antidosi concordem ostendunt, quia propriam, quam antidosi addiximus auctoritatem comprobant: 36. *οὕτω ῥᾴδιον* Pap. $\Theta^a \varDelta^a$ = *οὕτω καὶ ῥᾴδιον* $\varDelta\Pi$: *οὕτωι προσῆκον Γ*, qua ex varietate iudicanda totus hic locus pendet, quem in Urbinate quidem corruptum esse constat, cum vulgata lectio *πεῖσαι τοὺς ἀκούοντας*, quam receperunt BS. Bs. Bl., propter hiatum in *Γ* exstantem repudiari non possit, nisi forte verba *ἀσκεῖν αὐτὴν* ut glossema delenda esse censemus. Praeterea Urbinatis verba *οὕτω προσῆκον πεῖσαι τοὺς ἀκούοντας* aptum sensum non habent, quamquam Benselerus in adnotatione huius loci ea defendere studuit, nullo alio quam Hesychii quodam loco allato, qui nihil demonstrat. Quamobrem Orellius primus (in addendis: p. 449/50) et post eum Kayserus, ut medicinam pararent, verba *πρόχειρον* et *προσῆκον* converterunt, quibus Blassius assensus est. Sed omne hoc studium ex nimia codicis Urbinatis aestimatione processit, quem tantopere interpolatum esse viri docti quam maxime negabant. Quod cum recentibus studiis edoctum sit, ad vulgatam lectionem regrediamur, quae papyri et antidosis memoria prorsus confirmatur (excepta particula *καὶ*, quae ab interpolatore in codices $\varDelta\Pi$ inserta est). Quo verborum transmutatio refellitur, quam ad archetypum omnis fere Isocrateae memoriae redire necesse esset, quare locus, cum vulgata lectio optime intellegatur, sic restituendus est: *ἐβουλόμην δ' ἄν, ὥσπερ πρόχειρόν ἐστιν ἐπαινέσαι τὴν ἀρετήν, οὕτω ῥᾴδιον εἶναι πεῖσαι τοὺς ἀκούοντας ἀσκεῖν αὐτήν*. 56. *ἐπιχειρήσαιμεν* Pap. $\Gamma^a\Theta^a$: *ἐπιχειροίην* $\Gamma\varDelta\Pi\varDelta^a$, quae genuina lectio est, ex qua codicem $\varDelta^a$ interpolatum esse puto. Antidosis autem, quae cum papyro consentit lectio ex or. VI 81 recepta est, quod probatur pronomine *με* (*ἐπιλίποι δ' ἄν με*) in Γ^a omisso. 135. *ποιῆσθε* Pap. Θ^a (*ποιήσασθε* $\varDelta^a$): *ἡγῆσθε Γ*, *ἡγεῖσθε* $\varDelta$. Sed cum Isocrates semper certa haec verba: *περὶ πλείονος ποιεῖσθαι* adhibeat, cf. II 32. VI 15. 108. IX 53. XIV 13 (*περὶ* om. *Γ* pr., add. 4), 23, XV 81, quibuscum conferas: *περὶ πλείστου ποιεῖσθαι* II 22. III 36. XVII 1. 57.

XIX 38. XX 1. 16 ep. VIII 6, *περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι* II 53. IX 80. XV 226. 305. XVIII 30. XIX 46. 48 (*πλεῖστον* = ϛ), XXI 3 ep. IV 1 *πρὸ πολλοῦ ποιεῖσθαι* V 14. 138. XII 126. XV 15 ep. II 12. VII 13 (*πρὸ πολλῶν ποιεῖσθαι* XV 176: corrig.?), *περὶ παντὸς ποιεῖσθαι* II 15. IV 174, *περὶ ὀλίγου ποιεῖσθαι* XVII 58, *περὶ μηδενὸς ποιεῖσθαι* XVIII 63, *περὶ ἐλάττονος ποιεῖσθαι* XVIII 63, *περὶ μειζόνων* (corrig.?) *ποιεῖσθαι* IX 60, hoc loco antidosis papyrique lectio restituenda est. Praeterea verba or. XIX 10: *περὶ πλείονος ἡγούμεθα* corrigenda sunt in: *περὶ πλείονος ποιούμεθα*. 139. *σώζειν βουλομένους* Pap. pr. $Θ^a Λ^a$, cf. XII 143: *καὶ* post *σώζειν* add. Pap. corr. 2 = ΓΛ, cf. p. 82. 143. *μακαριστότατοι* Pap. $Θ^a Λ^a$ Prisc. XVIII 296: *μακαριστότεροι* ΓΛ, quod retineo, cum reges Lacedaemoniorum tyrannis, qui vi rerum potiti sunt, opponantur. 143. *λιπόντων — ἀποβαλόντων* Pap. $Θ^a Λ^a$: *λειπόντων — ἀποβαλλόντων* ΓΛ, cf. *τολμῶντες*.

Contra perpaucis locis papyrus cum codicibus contra antidosis lectiones facit, quibus antidosin depravatam esse apparet:

VIII 143. *τὰς τυραννίδας κατεχόντων* Pap. corr. = codd.: *τὰς τυραννίδας κατασχόντων* $Λ^a$, *τυραννευόντων* $Θ^a$. 145. *ταύτην* Pap. codd.: *ταύτην εἰπεῖν* $Θ^a Λ^a$, cf. p. 81.

Quibuscum conferri licet lectionem, quae in papyro eodem modo legitur atque in codicibus, excepto codice $Γ^a$: *καλους και αγαθους* Pap. = *καλοὺς κἀγαθοὺς* codd.: *καλούς τε κἀγαθοὺς* $Γ^a$, cf. p. 68.

Ad idem spectant duo loci, quibus papyrus haud dubie casu cum $Λ^a$ solo congruit: 26. *μὴ μόνον* Pap. $Λ^a$: *οὐ μόνον* cett. 36. *ἐβουλόμην* Pap. $Λ^a$: *ἠβουλόμην* cett., cf. p. 90.

Adnoto denique, papyrum in § 141 cum ceteris codicibus corruptum illud *σωτηρίας* habere, praeter unum codicem $Θ^a$, qui veram Isocratis manum reduxit; cf. p. 88.

Nonnullas autem nondum attigi papyri lectiones, quae virorum doctorum coniecturas confirmant, scilicet has: 84. *εἰσβεβληκότων* Bait. edit.: *ἐμβεβληκότων* codd. 84. *ἐξαμαρτόντας*? edit.: *ἐξαμαρτάνοντας* codd. (cf. Corayum: *κακῶς ἐν τῷ ἐμῷ ἀντιγράφῳ, καθὰ καὶ ἐν τοῖς πλείστοις τῶν πρὸ ἐμοῦ,*

ἐξαμαρτάνοντας, κατ' ἐνεστῶτα). 125. *ευδαιμονοστατους* Pap. = *εὐδαιμονεστάτους* Sauppius: *εὐδαίμονας Δ*, *εὐδαιμονεστέρους Γ*, quod Benselerus meo quidem iudicio iniuria revocavit.

Rursus aliis locis papyrus codicum memoriam sequitur, cum ab editoribus coniecturae in textum receptae sint: 102. *ὑπὸ τῆς ἀρχῆς* Pap. codd.: *ὑπὸ ταύτης τῆς ἀρχῆς* edit. (cf. Cor. *λείπει κακῶς τὸ Ταύτης, ἐν τῷ ἐμῷ ἀντιγράφῳ, καθὰ καὶ ἐν ἑτέροις τισὶ τῶν πρὸ ἐμοῦ*). *ταύτης* fortasse delendum. 119. *τοιοῦτο* codd.: *τοιοῦτον* Bs. Bl. 145. *ἢ ἐγὼ* codd.: *ἠγὼ* Bs. Bl.

Cum Dionysii exemplari papyrus comparari non potest, quia in iis potissimum partibus, quas Dionysius citavit, admodum laceratus est; quamobrem unam tantum affero lectionem graviorem, quae cum Dionysio contra codices convenit: 46. *λυμαινομεθα* Pap. pr., *των ιδια* s. v. add. corr. = *ἰδίᾳ λυμαινόμεθα D*: *λυμαινόμεθα ΓΔΠ*, *δι' οὓς λυμαινόμεθα* $Θ^a Δ^a$, quo nisus Sauppius *ἰδίους λυμαινόμεθα* coniectavit, quod Benselerus[2] (not. ad hunc loc.) recte mihi refutasse videtur. Contra Benselero Dionysianum illud *ἰδίᾳ* defendenti non assentior, quod inane additum esse censeo. Itaque Corayo Cobetoque cum Fuhrio adstipulor, qui *διαλυμαινόμεθα* restituerunt. cf. IV 110.

Solus autem Dionysius lectionem § 41: *ἐγκωμιάζειν ἀξιοῦμεν* tradidit, cum papyrus codicibus consentientibus *ἐγκωμιάζειν ἔχομεν* praebeat.

Iam ad eas papyri lectiones venimus, in quibus ea, quae librarius exaraverat, postea correcta sunt, quibus codicum Isocrateorum historiae lucem affundi videbimus. Atque primum aliud orationis 'de pace' exemplar correctori — vel correctoribus, quos Kenyon satis perspicue non seiunxit — praesto fuisse ex multis illis correctionibus cognoscitur, quibus Urbinatis lectiones pro vulgatis revocatae sunt aut vulgatae lectiones Urbinatis memoriam loco moverunt. Et eae quidem lectiones, quae primum cum Urbinate stabant, his locis in vulgatas correctae sunt, quo nonnumquam vera Isocratis manus reducta est:

VIII 72. *ἀλλήλοις* = *Γ*; corr. in *ἀλλήλαις* = *Δ*. 73. *τὰς πονηρίας* = *Γ*; corr. in *τας πονηρας* = *τάς τε πονηρὰς Δ* (*τάς τε πονηρίας* Bl., quod non probo). 78. *κατέστησαν* = *Γ* Bs.[1]; corr. in *κατέστησεν* = *Δ* cett. edit. 93. *πλὴν εἴ τις* = *Γ*; corr. (2) in *πλὴν εἰ μή τις* = *Δ*. 95. *διέφθειραν* = *Γ*; corr. (2) in *διέφθειρεν* = *Δ* edit. 100. *τὴν ἀργείαν* = *Γ*; corr. in *τὴν ἀργείων* = *Δ* edit. 100. *εἰσέβαλον* = *Γ*; corr. in *ἐνέβαλον* = *Δ*. 100. *δ᾽ ἐπαύσαντο* = *Γ*; corr. in *δ(ὲ) ἐπαύοντο* = *Δ*. 112. *μηδεν δε ηττον* Pap. = *μηδὲν δ᾽ ἧττον Γ*: *μηδεν ηττον* Pap. corr. = *καὶ μηδὲν ἧττον Δ*. 122. *ἃ* = *Γ* BS. Bs. coll. XV 19; corr. in *ὃ* = *Δ* Bk. Dd. Bl. 125. *τούτους δὲ διὰ* = *Γ*; corr. in *τούτους διὰ* = *Δ*.

Contra Urbinatis lectiones in papyro pro vulgatis, quamvis non omnibus locis suo iure substitutae sunt:

VIII 73. *οὕτω* = *Δ*; corr. in *οὗτος* = *Γ*. 79. *συνάγοντες* = *Δ* (quod commendatur participio *πληροῦντες*); corr. in *συναγαγόντες* = *Γ*. 92. *εν · · ιορκιαι* Pap. pr., *πολι* s. v. add. 1 = *ἐν τῇ πολιορκίᾳ Γ*: *τῇ* om. *Δ* = Pap. pr.? 96. *ἐνέπλησαν* = *Δ*; corr. in *ἐνέπλησεν* = *Γ*, cf. *ἐποίησεν*. 109. *καρτερικοὺς* = *Δ* ed. (cf. Bs.[2] ad hunc locum); corr. (2) in *καρτεροὺς* = *Γ*. 114. *ὁμοίως* = *Δ*; corr. in *τῶν ὁμοίων* = *Γ*. 115. *μεγίστων ἀγαθῶν αἰτίαν* = *Δ*; corr. in *μέγιστον τῶν ἀγαθῶν* = *Γ*, quocum conferas III 47. IV 148. V 51 (VIII 34). (IX 6). (XI 47). XII 244. (XV 18). XV 135. Vulgata autem lectio explicatur eorundem vel similium verborum apud Isocratem frequentia: III 5. 30. 36. IV 22. 33. 73. 75. 100 (bis). 189. V 2. 42. (61). 117. 145. VI 15. 44. 103. VII 18. 59. (70). VIII 39. 64. 74. 100. 106. 119. 139. 140. XII 24. 48. 60. 62. 75. 134. 156. 183. 198. 225. 238. XIV 31. XV 58. 79. 101. (110). 135. 171. (226). 231. 232. 257. (301). 308. 313. XVIII 11. 47. 50. 61. XX 7 ep. II 17. VII 9. VIII 9. IX 1 (4), ex quibus maxime hos comparo locos: VIII 64. 74. 106. 118. *βούλωνται* = *Δ*; corr. in *βούλονται* = *Γ*. 123. *πολλοῖς* = *Δ*; corr. (2) in *ἐν πολλοῖς* (*εν* s. v. addito) = *Γ*. 123. *τοιούτους* = *Δ*; corr. (1 ut vid.) in *τοὺς τοιούτους* (*τους* s. v. addito) = *Γ*. 124. *αὐτοὶ* = *Δ*; corr. in *ουτοι* = *Γ*. 129. *ὑμᾶς* = *Δ* edit.;

corr. (2) in ἡμᾶς = Γ. 138. καταφεύξωνται = Δ; corr. (pr. vel 2?) in καταφεύξονται = Γ. 142. ἀναλογιζομένους = Δ corr. 2 (ἀναλογιζόμενος pr.); corr. in ἀναλογισαμένους = Γ. subscriptio prima: ισοκρατους περι της ειρηνης = Δ, subscriptio altera: ισοκρατους περι ειρηνης = Γ.

Quibuscum componi possunt duo loci similes: 116. τη πολ· ταυτα Pap. pr. = τὰ πόλεε ταῦτα Δ; corr. in τω πολ[ε]ε τουτω = τε· πόλ· τούτωι Γ pr., τὰ πόλη ταῦτα corr. 2. 118. πλεον η δισχιλιων = πλέον ἢ τρισχιλίων Δ; corr. in πλεονων τρισχιλιων = πλέον τρισχιλίων Γ.

Subiungo unam lectionem papyri, quae primum cum codicum memoria conveniens a correctore cum antidosis lectione mutata est: 142. καὶ τὰς δυναστείας = codd.; corr. in καὶ δυναστείας = $Θ^{α}Δ^{α}$.

Sed multi praeterea inveniuntur loci, quibus corrector codicum lectiones restituit, quamquam semel prior lectio praeferenda erat:

VIII 81. λυπήσαντα Pap. pr. Δ corr. 3 et ex ci. Cobeti Bl.; corr. in λυπήσοντα = codd. Ceteri loci sunt hi: 65. χαλεπωτατον corr. in χαλεπον = codd. 76. εμβαλλοντας corr. (2) in εισβαλλοντας = codd. 81. φαυλον corr. in φλαυρον = codd. 82. εξευρισκον corr. in ευρισκον = codd. 90. λεγω δε ταις της πολεως δικαιοσυναις corr. (2) in επι δε τηι της πολεως δικαιοσυνηι = codd. 92. φρονειν corr. in φρουρειν = codd. 93. μητε παιδων om. Pap. pr. propter homoeot., s. v. add. (2) = codd. 95. χωραν corr. (2) in πολιν = codd. 95. εδειξαντο (= Δ pr.) . . . αυτων corr. in εδειξατο . . . αυτης = codd. 95. πεντακοσιοις corr. (2) in επτακοσιοις = codd. 95. εποιησαν corr. in εποιησεν = codd. 98. στρατειαν corr. in στρατιαν = codd. 98. νεωτερων corr. (2) in νεωριων = Γ (νεωρείων Δ). 99. εξαμαρτανειν corr. in εξαμαρτειν = codd. 101. ταυτην om. Pap. pr. propter homoeot., s. v. add. (2) = codd. 103. αυτοις om. Pap. pr., s. v. add. (2) = codd. 105. επερασαν corr. in επαιρασαν = Γ (ἐπάρασαν Δ). 106. ει δε τον pr., δε fort. inductum = codd. 107. εκεινοι δ' ουτω κακως προυστησαν των πραγματων (= codd.) om. Pap. pr.

propter homoeot., *εκεινοι δ ουτω κακως προεστησαν* add. in infer. mg. 110. *μαλλον* om. Pap. pr. (cf. *μέλει*), s. v. add. = codd. 113. *τι* et *τους αλλους* om. Pap. pr. (cf. *ἐρῶσι τί*), s. v. add. = codd. 113. *τοιουτων* om. Pap. pr., s. v. add. = codd. 114. *ταυτ* om. Pap. pr., s. v. add. = codd. 116. *φιλοσοφησατε και σκεψασθε* corr. in *φιλοσοφησετε και σκεψεσθε* = codd. (cf. *προσέξετε*). 118. *μεν* et *αει* om. pr., s. v. add. (2) = codd. 119. *γενομενην* corr. in *γιγνομενην* = codd. 119. *ασφαλεστατους* corr. in *ασφαλεστατα* = codd. 121. *πολεδ..* corr. in *δημον* = codd. 122. *καιτοι γε* in mg. corr. in *και ταυτ ειδοτες* = codd. 124. *της ... πονηριας* corr. in *ταις ... πονηριαις* = codd. 124. *ωσθ ορωντες* usque ad *ταραχας* om. Pap. pr. propter homoeot., add. in super. mg. = codd. 129. *τα βελτιστα λεγοντας* corr. in *των τα βελτιστα λεγοντων* = codd. 134. *αυτονομους* om. Pap. pr., s. v. add. (2) = codd. 135. *μετα γε την περι τους θεους* om. Pap. pr., add. in infer. mg. = codd. 135. *εκαστω* corr. in *εκοντες* = codd. 139. *και δυνὰμενους* om. Pap. pr., add. in infer. mg. = codd. 140. *τινας δ ουκ επαινεσεσθαι* om. Pap. in textu (cum lacuna), add. in sup. mg. = codd. 142. *απολυσασθαι* (quod hiatum facit) corr. in *διαλυσασθαι* = codd. 143. *τας τυραννιδας και τας πολεις εχοντων* Pap. pr. (fort. ortum ex ΚⲀΤЄΧΟΝΤⲰΝ), *κατεχοντων* corr. in mg. = codd.

Sed in comparando emendandoque textu corrector non substitit, sed ne genuinis quidem codicum lectionibus pepercit, quas nonnullis fortasse locis suo exemplari nisus attrectavit; plerasque tamen mutationes videtur ex sua indole periclitatus esse, quo textum gravissime corrupit:

VIII 68. *πριν ηθελησαν λακεδαιμονιοι ποιησασθαι τας συνθηκας* Pap. pr. = codd., in infer. mg. add.: *πριν ηναγκασαμεν λακεδαιμονιους ποιησασθ*. 75. *υπερ|βολον* corr. (2) in *υπερ|ευ|βολον*, syllaba *ευ* ante versum in mg. addita. 76. *εν τοις ... κινδυνοις* (cf. *νικᾶν ... ἐν ταῖς μάχαις*) corr. in *των ... κινδυνων*. 79. *περι ημας* corr. in *περι ημων*. 89. *ευδαιμονιζειν* corr. in *ευδαιμονα νομιζειν*. 89. *στεργοντας δε* Pap. pr., s. v. add. *και χαιροντας*. 93. *μετριον βιον*

Pap. pr., s. v. add. (2) *εχειν*. 98. *επεβουλευσαν* corr. in *επεβουλευον* (cf. *ἀνέπεμψαν*, *ἐφυγάδευσαν*). 98. *χιων* Pap. pr., s. v. ante verbum add. (2) *και* (pro *δὲ*?). 102. *ακολασιαν* corr. in *απορΐαν*, cf. § 77: *ἐπὶ τοιαύτην ἀκολασίαν ἡ δύναμις ἡμᾶς αὕτη προήγαγεν*. 107. *επιπολασαι* (cf. V 64) Pap. pr.: *επι πολλας αρχας προελθειν* in infer. mg. add. 110. *αγνοουσι* Pap. pr., in mg. corr. in *αστοχουσι*. 112. *ους* corr. in *οις*. 113. *ετι δε* Pap. pr., in mg. corr. in *ολον δε*. 113. *δοξας* Pap. pr., in mg. corr. in *αρχας*. 114. *αποδεχεσθαι* (= *ἀποδέχεσθε*, cf. *ἀκούετε*) corr. in *αποδεξασθε*. 115. *παντα δεοντα* (= *πάντα τὰ δέοντα*) Pap. pr., *παν* del. 120. *και τας παρα των ανθρωπων* Pap. pr., postea deletum. 122. *ομοια* corr. in *ομοιως*. 124. *επ αμφοτερων* corr. in *εφ εκατερον* (cf. *ἐπὶ μὲν ἐκείνων*, *ἐπὶ δὲ τούτων*); in mg. *επ αμφοτερα*, quod hiatum efficit. 124. *τουτους δε* corr. in *τους δε*. 129. *ημεραν εκαστην* corr. in *ημετεραν αγοραν*, genuina lectione postea in infer. mg. restituta. 130. *υφ αυτοις* corr. in *υφ αυτους*. 131. *εκπορουσι* (= *ἐκποριοῦσιν*) corr. in *εκποριζουσι*. 132. *απορσις* Pap. pr., in mg. corr. in *απορουμενοις*. 133. *ουθεις ουθετερον τουτων* Pap. pr., in mg. corr. in *ουδεν ετερον*. 136. *ην ουν* Pap. pr., *μεν* s. v. add. (2). 139. *προεχουσαις* Pap. pr., in mg. corr. in *προηκουσαις*. 140. *υπαρξασης* corr. in *υπαρχουσης* (propter *σῳζομένης*). 141. *φρονησαντας προστηναι της των ελληνων ελευθεριας και σωτηριας* Pap. pr., in inf. mg. add. *σαντας περι της των αλλων ελληνων ελευθεριας και σωτηριας γενηθηναι*. 142. *δοκιμαζειν* corr. in *συνδοκιμαζειν* (propter *συντείνει*?). 145. *φιλοσοφων* Pap. pr., in mg. corr. in *πολιτευομενων*.

Quibus correctionibus tractatis quid ad codicum archetypum refingendum lucrati simus, circumspiciamus. Ex antidosis igitur papyrique varietatibus intelleximus plerasque lectiones diversas, quas in vulgatis, qui dicuntur codicibus legimus, antiquissimis iam temporibus ortas ea aetate, qua archetypus scriptus est, pervulgatas fuisse. Sed librorum Isocrateorum familiae nondum exstiterant, cum antidosis memoria cum recensione papyrorum et Dionysiani exemplaris

(de quo postmodo breviter dicam) generatim congruat, quamvis singuli codices inter se differant. Codices autem servati quamquam ab eodem archetypo profecti, tantam lectionum discrepantiam ostendunt, quantam non putaveris; ad quam explicandam hoc primum sumendum est, archetypum eodem modo atque papyrum Britannicum cum aliis quibusdam libris contaminatum librariorumque libidine interpolatum fuisse, qui varietates in margine vel supra versum adscripserint. Postea in libros, qui codices *ΘΛ* anteierunt, ex papyris aliae quaedam differentiae videntur illatae esse, codex *Λ* autem ad extremum grammaticorum Byzantiorum temeritate corruptus est. Codicum igitur varietates origine differentes etiam diverse tractandae sunt.

Sed ad papyrum redeamus, cuius lectiones a codicibus alienas nondum spectavimus. Atque ex additamentis vix unam lectionem expiscatus sum, quae probatione digna est:

VIII 16. *εὑρήσομεν* codd.: *ευρησομεν ουσας* Pap. 19. *πάντας τρόπους Γ*, cf. p. 99 (*πάντα τρόπον Λ*): *απαντας τους τροπους* Pap. (dittographia). 24. *κατασχεῖν δυνηθεῖμεν Γ* (*δυνηθείημεν κατασχεῖν Λ*): *κατασχειν ουκ αν . . . θειημεν*[;?] Pap. 25. *ἴσως τις* codd.: *ισως τις ετερα* Pap. 40. *καταγέλαστόν ἐστιν* codd.: *καταγελαστον τι εστιν* Pap., quod hiatum facit. 52. *λόγων καὶ* codd.: *λογων τε και* Pap.; cf. Fuhr.: mus. Rhen. XXXIII p. 334/35. 53. *τούτους πιστοτάτους* codd.: *τουτους ως πιστοτατους* Pap. (dittographia). 82. *τοῖς μὲν συμμάχοις* codd.: *τοις μεν αλλοις συμμαχοις* Pap., cf. *τοῖς δ' ἄλλοις Ἕλλησι*. 87. *καὶ πέντε* codd.: *και κατα πεντε* Pap. (dittographia). 114. *πάντων Γ* (*ἅπαν Λ*): *τι παντων* Pap. 116. *τὴν λακεδαιμονίων* (scil. *πόλιν*) codd.: *λακεδαιμονιων αρχην* Pap. 125. *παραλαβὼν* codd.: *και παραλαβων* Pap. 132. *διείλεγμαι μὲν* codd.: *διειλεγμαι μεν γαρ* Pap. 132. *αὐτὰ* codd.: *επ αυτα* Pap., quod mihi placet, cum Isocrates cum verbis *ἐπανελθεῖν* vel *ἐπελθεῖν* praepositiones *ἐπὶ* aut *εἰς* iungere soleat, cf. *ἐπανελθεῖν ἐπί τι*: IV 63. VI 82. 110 (*ἐπελθὼν*), XIV 36, *ἐπανελθεῖν εἴς τι* X 39. XII 88. 138. *ἦν τ'* codd.: *ην τε πως* Pap. 138. *καταφεύξονται*

πολλὰς codd.: καταφευξονται και πολλας Pap. 144. ἔνεστιν δὲ Γ (ἔνεστι δ' ἐν ΔΘ^{a}Λ^{a}): ενεστι δε και Pap. 145. καὶ λέγειν καὶ γράφειν codd.: και λεγειν και πραττειν και γραφειν Pap., cf. IX 80. XV 3. 276.

Neque iis locis, quibus verba quaedam exciderunt, genuinas lectiones saepius in papyro reperies, cum neglegentia librarii admodum corruptus sit:

VIII 14. ἄλλους ἕλληνας codd.: ἄλλους om. Pap. propter homoeocatarcton. 31. τὸ πρότερον codd.: προτερον Pap., quod fortasse probandum est ex Isocratis usu, qui adverbium πρότερον cum articulo rarissime iungat, cf. πρότερον: IV 6. 8. 10. 20. 21. 125. 139. 183. V 11. 18 (bis). 20. 35. 37. 38. 47. 48. 50. 85. 93. 94. 97. 129. 149. 151. VI 7. 45. 65. 68. 82. 90. 97. VII 18. 25. VIII 6. 78. 96. 101. 102. 104. 121. 127. IX 18. 47. 50. 52. 53. 68. X 13. 49. XI 48. XII 4. 18. 23. 47. 64. 71. 80. 109. 116 (bis). 126. 127. 130. 133. 139. 155. 167. 170. 171. 176. 190. 193. 196. 208. 230. 239. 260. 267. XIV 16. 29. 52. XV 9. 19. 32. 35. 43. 61. 62. 74. 83. 159. 171. 196. 204. 220. 253. 274. 286. 290. XVI 16. XVII 11. XVIII 18. 26. 33. XIX 11. XX 12. XXI 16 ep. II 1. 4. 7. III 3. 4. VI 2. 4. 5. 7 (bis). VII 12. 13. VIII 1. IX 10. 14, non computatis iis locis, quibus πρότερον cum ὀλίγῳ, πολλῷ, πρὶν etc. conexum est. Obstant perpauci loci IV 91: τὸ πρότερον ΓΘΘ^{a}Λ^{a}: τὸ om. Λ. VII 58. VIII 30 (το om. Pap.) XIV 52. XV 113 (τὸ om. ΕΘ). XVI 37, inter quos gravissimus est XVI 37: τὸ μὲν πρότερον — τὸ δ' ὕστερον. 31. τὴν μὲν ἀδικίαν codd.: μεν om. Pap., cf. τὴν δὲ δικαιοσύνην. 48. τὴν τῶν πολεμίων codd.: των om. Pap. 53. πολιτείας εἶναι aut τοιούτους εἶναι codd.: ειναι om. Pap., quod verbo q. e. εἶναι in eadem § ter repetito commendatur. 71. τῶν τοιούτων codd.: των om. Pap. 75. βελτίων ἦν καὶ: ην om. Pap. 79. πολλὰ καὶ δεινὰ codd.: και om. Pap. 83. αὐτοί τε τὴν codd.: αυτην την Pap. 87. καὶ τῶν ἀστυγειτόνων codd.: καὶ om. Pap. 92. ἀντὶ μὲν γὰρ codd.: μεν om. Pap., cf. ἀντὶ δὲ τοῦ. 115. πάντα τὰ δέοντα codd.: παντα δεοντα Pap. pr., παν del. corr. 131. ἅπαντας ὄντας codd.:

οντας om. Pap. 131. *ἔχειν τι δοκοῦντας* codd.: *δοκουντας εχειν* Pap.

Quod firmatur aliis quibusdam lectionibus, quas librarii errore factas esse facile perspicitur:

VIII 20. *επιδωσωμεν* pro *ἐπιδώσομεν*, cf. *οἰκήσομεν*. 40. *δει* (= *Γ* pr.) pro *δεῖν*. 100. *αφειλαντο* pro *ἀφείλοντο*. 110. *αυτους λογισμος* pro *αὐτοῖς λογισμὸς*. 119. *οισθε* pro *οἴεσθε*. 122. *τους . . . εχοντες* pro *τοὺς . . . ἔχοντας*. 123. *δομοκρατιαν* pro *δημοκρατίαν*. 125. *ταις ολιγαρχιας* pro *ταῖς ὀλιγαρχίαις*. 125. *ευδαιμονοστατους* pro *εὐδαιμονεστάτους*. 128. *προ σφας* pro *πρὸς σφᾶς*. 128. *πενουμενους* pro *πενομένους*. 131. *μεν ταυταις* pro *ἐν ταύταις*. 131. *αλ* pro *ἀλλ'*. 133. *γεινοντες* pro *γνόντες*.

Nec paucae varietates diversae scribendi rationi debentur:

VIII 14 et 107. *ουτως* (§ 14 = *Δ*) pro *οὕτω*. 15. *ουθεν* pro *οὐδὲν* (cf. *ουθεις* 52. 77. 95. 133. *μηθεν* 93. *μηθεις* 114. *ουθετερον* 133). 48. *εγβαινουσιν* pro *ἐκβαίνουσιν*. 69. *πολιτιας* pro *πολιτείας*. 72 et 100. *αιει* pro *ἀεὶ*. 73. *γινομενας* pro *γιγνομένας* ('and so throughout' Kenyon). 78. *τοσουτο* pro *τοσοῦτον* *Γ* (*τοσούτω* *Δ*). 79. *τα εκεινων* pro *τἀκείνων*, cf. 133: *και αγαθους* pro *κἀγαθοὺς*. 86. *τεσσερακοντα* pro *τετταράκοντα*. 121. *λυμενομενοις* pro *λυμαινομένοις* (atque similiter saepius). 123. *επει μεν* pro *ἐπὶ μὲν*. 128. *ληιτουργιων* optime pro *λειτουργιῶν* (cf. edit. Blass. vol. II. praef. p. IV: 'Isocratis autem libri omnes ubique quod sciamus *λειτουργεῖν* praebent.')

Complures supersunt lectiones variae, quae quamquam maiore ex parte calami lapsu videntur natae esse, interdum speciem veritatis praebent:

VIII 13. *ὑμῖν* codd.: *ημιν* Pap., cf. *νομίζετε*. 37. *ἡμῖν* codd.: *υμιν* Pap., cf. § 38 *πείθουσιν ἡμᾶς*. 41. *ἄλλοθεν ἐπελθὼν* codd.: *αλλοθεν ελθων* Pap., cf. IV 133. 56. *ἐγγεγενημένας* *Γ*, *γεγενημένας* *ΔΠΓ^{a}Θ^{a}Δ^a*: *γενομενας* Pap., cf. p. 101. 57. *τάχ' οὖν ἄν τις* codd. (cf. V 39. VII 71. XII 149 saepius): *ταχα δ αν τις* Pap. 63. *εὐδαιμονήσειν* codd.:

ευδοκιμησειν Pap., cf. § 32. 77. *ἐπιστρατεύοντας* codd.: *επιστρατευσαντας* Pap., cf. 76: *εἰσβάλλοντας*. 79. *ὑπάρχοντες* codd.: *αρχοντες* Pap., quo recepto concurrerent *γὰρ ἄρχοντες*. 84. *δεκελει . . νεστηκοτος* Γ pr., *δεκελειασσυνεστηκοτος* corr. 2, *δεκελιᾶσιν ἑστηκότος* Δ, *δεκελεικοῦ συνεστηκότος* ς: *δεκελιᾶσι* (sic) *συνεστηκοτος* Pap. (dittographia?) 86. *ἐν δάτῳ δὲ* Γ, *ἐν δὲ τῷ πόντῳ* Δ: *ενδετωδε*¦*κελικω πολεμω* Pap., quod papyrum impudenter interpolatum ostendit. cf. Bait. ad Paneg. p. IX. 88. *ἐπιθυμοῦμεν* codd.: *επεθυμουμεν* Pap. 90. *σχόντες* codd.: *εχοντες* Pap., quo hiatus oritur. 91. *αὐτοῖς* codd.: *εαυτοις* Pap. 96. *ὑπερεβάλοντο τοὺς* codd.: *υπερεβαλον τους* Pap. 101. *γεγενῆσθαι* codd.: *γενεσθαι* Pap., quocum confero locum or. V 61, qui ad verbum fere quadrat. Ubi codex Γ exhibet *γίγνεσθαι*, vulgata *γενέσθαι*, quod propter consensum verborum utroque loco probo, cum Baiterus in or. V 61 ex VIII 101 *γεγενῆσθαι* correxerit. 105. *φεύγειν* codd.: *φυγειν* Pap., cf. *μισεῖν*. 106. *ὑφ' ἡμῶν* codd.: *εφ ημων* Pap., quod vitium sollemne est, cf. IV 16. 101. etc. 111. *ἑτοίμους ὄντας* codd.: *ετοιμους εχοντας*, cf. *ὅσους ἔχουσι*. 112. *οὐδὲ πώποτ'* codd.: *ουδεποτε* Pap. 115. *ἡγεῖσθε χαλεπὰς* codd.: *υπολαμβανετε χαλεπας*, quod recipiendum esse puto, cum in eadem § *ἡγεῖσθε πάντα τὰ δέοντα πράττειν* legatur, *ὑπολαμβάνετε* autem, unde originem duxerit, haud ita facile explicetur. 115. *ὅτι* codd.: *επει* Pap. 118. *ἡμετέρας* codd.: *υμετερας* Pap. 128. *τοιαύτας* codd.: *τοσαυτας* Pap. 129. *μάλιστα* codd.: *μαλλον* Pap., cf. *γένος οὐδὲν κακονούστερον*. 143. *ὅσον* codd.: *οσω* Pap., quod hiatum facit cum *οἱ*.

Nonnullis denique locis verborum collocatio in papyro mutata est, quibus nonnunquam, quid Isocrateum sit, certo demonstrari non potest: 21. *διπλασίας μὲν ἢ νῦν τὰς προσόδους* codd.: *διπλασιας μεν τας προσοδους η νυν* Pap. 24. *πολλοὺς ἂν* codd.: *αν πολλους* Pap. 24. *ἐπιθυμοῦντες ἡμεῖς τυγχάνομεν* Γ, *ἡμεῖς ἐπιθυμοῦντες τυγχάνομεν* Δ: *ημεις τυγ]χανομεν επι[θυμουντες* Pap. 31. *εἰς τοῦτο γάρ τινες ἀνοίας* codd.: *εις τουτο γαρ ανοιας τινες* Pap. 36. *ἐθέ-*

λοντας ἡμῖν codd.: ημιν εθελοντας Pap. 43. ἐκλιπεῖν ἐτόλμησαν codd.: ετολμησαν εκλιπειν Pap., cf. κινδυνεύειν ἀξιοῦμεν. 48. εἰ τριήρεις πληροῖεν codd.: τριηρεις ει πληροιεν Pap. 50. διαφθεῖραι τῶν πολιτῶν codd.: των πολιτων διαφθειραι Pap. 57. κεκτημένοι τυγχάνομεν; ἐγὼ codd.: τυγχανομεν κεκτημενοι εγω, quod hiatum efficit. 70. δέξασθαι διδομένην τῇ πόλει Γ, διδομένην δέξασθαι τῇ πόλει Δ: δεξασθαι τη πολει διδομενην Pap. 72. ὑμᾶς γνώμην ἔχειν codd.: γνωμην εχειν υμας Pap. 75. οὐδ' ἐλπίδων κενῶν codd.: ουδε κενων ελπιδων Pap. 76. αὐτῷ τῶν πόλεων ἑκούσας codd.: των πολεων αυτω εκουσας Pap., quo hiatus oritur. 79. γνώμην ἔσχον codd.: εσχον γνωμην Pap. 80. ἴσως ἂν codd.: αν ισως Pap. 82. ἄνθρωποι μάλιστ' ἂν codd.: αν ανθρωποι τα μαλιστα Pap., cf. Blass.: Att. Bereds. II² p. 144. 83. θαυμάζοντες καὶ ζηλοῦντες codd.: ζηλουντες και θαυμαζοντες Pap., sed invidia admirationem sequitur. 104. ἐξουσίαις γεγενημένους codd.: γεγενημενους εξουσιαις Pap. 112. οὐδὲν κακὸν codd.: κακον ουδεν Pap. 118. κἀκείνων μὲν τὰς ἀκροπόλεις ἄλλοι τινὲς codd.: κακεινων μεν (om. pr., s. v. add. 2) αλλοι τινες τας ακροπολεις Pap. 126. ἐλάττω τὸν αὑτοῦ codd.: τον αυτου ελαττω Pap., quo hiatus exsistit. 131. ἔχειν τι δοκοῦντας codd.: δοκουντας εχειν Pap. 137. οὐδεμία τολμήσει codd.: τολμησει ουδεμια Pap., quod hiatum facit. 140. τοιαύτης εὐνοίας ἡμῖν codd.: τοιαυτης ημιν ευνοιας Pap. 145. καλῶν λόγων ἐνόντων codd.: καλων ενοντων λογων Pap.

Quoniam igitur papyrum Britannicum breviter pertractavimus, de quo uberius agere non prodest, priusquam accurate transscriptus est, progrediamur ad alterum gravissimum antiquitatis testem, papyrum Massiliensem orationis II § 1—30, de quo post Schoenium [1]) sagaciter disseruerunt Blassius [2]) et

1) 'De Isocratis papyro Massiliensi.' Mélanges Graux. 1884. p. 481—504.

2) Jahrbücher für klass. Philologie 129. p. 417/29.

Keilius[1]), quibuscum conferas Albrechtium.[2]) Accedunt denique reliquiae orationum II et V, quae in papyris archiducis Raineri inveniuntur (tom. II/III et IV), de quibus videas Keilium.[3]) Sed cum ea, quae ad textum Isocratis constituendum ex iis effici possunt, iam antea viri docti elicuerint, in tabulis novis conficiendis acquiesco, quae necessariae sunt, ut et errores omissionesque virorum doctorum, quos supra laudavi ex novis, quas collegi copiis emendentur, et omnia, quae ad hanc quaestionem pertinent, una comprehendantur.

Papyri autem Massiliensis — *M* lectiones decies octies cum *Γ* conveniunt contra *ΛΠ* (vel contra *ΛZ*, cum codicem *Π* non nisi in §§ 14—39 collatum habeam, codex *Z* autem in hac quidem oratione ex eadem familia sit).

M cum *Γ* contra *ΛΠ*(*ΛZ*):

II 2. *διοικῇς Γ*: *διοικοίης ΛZ*. 2. . . *λιστα μεν M* = *μάλιστα μὲν Γ*: *καὶ μάλιστα μὲν ΛZ*. 3. *καὶ τῶν ποιητῶν τινες Γ*: *τινὲς καὶ τῶν ποιητῶν ΛZ*. 5. *ἅπαντες Γ*: *ἅπαντας ΛZ*. 8. *μόνον Γ*: *μόνους ΛZ*. 9. *περὶ τῶν μερῶν Γ* pr. (*περι των λοιπων Γ* litt. unc. in mg. add. pr.): *περὶ τῶν ἄλλων μερῶν ΛZ*. 10. *βουλευομένους Γ*: *βουλευσομένους ΛZ*. 10. *τὰς βασιλείας ἕξουσιν Γ*: *ἕξουσι τὰς βασιλείας ΛZ*. 10. *ἑαυτῶν Γ*: *αὑτῶν Λ*, *αὐτῶν Z*. 11. *διοισεις M* = *διοίσεις Γ*: *διοίσῃς ΛZ*. 13. *ἐλαττόνων Γ*: *ἐλασσόνων ΛZ*. 18. *προθυμοτε . . . M* = *προθυμότερον Γ* aut *προθυμοτέρως Θ^a*: *προθύμως ΛΠ*. 19. *οἴκει Γ*: *διοίκει ΛΠ*. 19. *πλιονος M* = *πλείονος Γ*: *πλέονος ΛΠ*. 26. *πάντων Γ*: *ἁπάντων ΛΠ*. 27. *πλησιάσαντες Γ*: *πλησιάζοντες ΛΠ*. 28. *τους απαντας M* = *τοὺς ἅπαν ΓΘ^a*: *τοὺς πᾶν ΛΠ*. 28. *οποι . . . . M* = *ὁποῖοί τινες Γ*: *ὁποῖοι καί τινες ΛΠ*.

Ad hoc novies *M* cum *ΓΠ* (vel *ΓZ*) contra *Λ* facit: 2. *χρησιμωτάτην ΓZ*: *χρησίμην ταύτην Λ*. 8. *ἀλλά τό γε Γ*

---

1) 'De Isocratis papyro Massiliensi' in Hermae vol. XIX. p. 596/643, et: 'Epikritische Isocratesstudien' in Hermae vol. XXIII. p. 346/52.

2) Jahresberichte des philologischen Vereins zu Berlin. XI. p. 73/80.

3) 'Epikritische Isocratesstudien' in Hermae vol. XXIII. p. 383/85.

(ἀλλὰ τότε Z): ἀλλὰ καὶ τόγε Λ. 9. περιλάβωμεν ΓZ: παραλάβωμεν Λ. 12. ἀλλ᾽ ὡς καὶ ΓZ: ἄλλως τε καὶ Λ. 20. σαυτὸν ΓΠΘ^{a}: σεαυτὸν Λ. 24. βούλου ΓΠΘ^{a}: βούλει Λ pr., θέλε corr. 4. 27. τῆς σῆς φύσεως ΓΠ: σῆς om. Λ. 28. καὶ τοὺς μετ᾽ εὐνοίας θεραπεύοντας ΓΠΘ^{a}: om. Λ propter homoeot. 29. αὐταῖς ΓΠ: ἀκοαῖς Λ.

Saepius autem papyrum cum vulgata consentire antea iam constabat. Atque saepissime, scil. 42 locis cum codicibus ΛΠ (vel ΛZ) congruit.

M cum ΛΠ (ΛZ) contra Γ:

II 1. ὑμῖν τοῖς βασιλεῦσιν ΛZ: τοῖς βασιλεῦσιν ὑμῖν Γ. 1. ἄλλο τι ΛZ: τῶν ἄλλων τι Γ. 2. τίνων ἔργων ΛZ: ἔργων om. Γ. 4. καταστασθῶσιν ΛZ: καταστῶσιν Γ. 5. τὰς ... δυναστείας ΛZ: τοὺς τὰς ... δυναστείας ἔχοντας Γ. 5. εὕρωσι ΛZ: ὁρῶσιν Γ. 6. καθ᾽ ὅλου ΛZ: καθ᾽ ὅλων Γ. 7. ἐμμέτρων ΛZ: μετὰ μέτρου Γ (cf. IX 10 μετὰ μέτρων, XV 45 τῶν μετὰ μέτρου ποιημάτων). 8. ὠφελήσειεν ΛZ: ὀνήσειεν Γ. 9. ἐὰν ΛZ: ἂν Γ. 9. τὸ κεφάλαιον καὶ ΛZ: ἐν κεφαλαίοις Γ. 9. πόλιν τε ΛZ: πόλιν Γ. 10. ῥαθυμεῖν ΛZ: ῥαθυμεῖν μηδ᾽ ἀμελεῖν Γ. 10. οἵασπερ ἂν ΛZ: οἵας ἂν Γ. 11. ἀθλητῶν ΛZ: ἀσκητῶν Γ. 11. τὴν ψυχὴν τὴν ἑαυτῶν ΛZ: τὴν ψυχὴν τὴν ψυχὴν ἑαυτῶν Γ pr., τὴν ψυχὴν eras., sed ita ut nunc posterius τὴν desit. (ras. 8 litt.). 12. ἔχειν δύναμιν ΛZ: δύναμιν ἔχειν Γ. 12. ψυχὴν ΛZ: φύσιν Γ. 13. εὐδοκιμούντων ΛZ: εὐδοκιμούντων καὶ Γ pr., καὶ induxit 2. 13. γίνου ΛZ: γίγνου Γ. 13. ἀνταγωνιστὴν ΛZ: ἀγωνιστὴν Γ. 17. κειμένοις νόμοις ΛΠΘ^{a}: κειμένοις Γ pr., νόμοις s. v. add. 4. 19. ἐνδείκνυσο ΛΠ: ἐπιδείκνυσο Γ. 20. τὰ περὶ ΛΘ^{a} (καὶ περὶ Π): τὰ μὲν πρὸς Γ. 20. ἡγοῦ δὲ ΛΠΘ^{a}: ἡγοῦ Γ pr., δὲ s. v. add. 4. 20. ἐὰν ΛΠ: ἂν Γ, ἢν Θ^{a}. 20. ἀληθεστάταις ΛΠ: ἀληθείαις αὐταῖς Γ. 21. διασώζειν ΛΠ: σώζειν Γ. 21. νόμιζε ΛΠ: νόμιζε καὶ Γ. 21. δαπανωμένους ΛΠ: δαπανῶντας Γ. 21. οικια M = οἰκεῖα ΛΠ: οἰκειαν Γ pr., οἰκεῖ᾽ ἂν corr. 2, οἰκεῖα ἂν corr. 3. 23. τοὺς φόβους ΛΠ: τοὺς πολλοὺς φόβους Γ. 24. ἄμεινόν σε ΛΠΘ^{a}: ἄμεινον ἑαυτῶν σε Γ. 24. πρὸς σεαυτὸν ΛΠ: πρὸς ἑαυτὸν Γ.

26. *κινδύνων* *ΔΠ*: *κινδύνων καὶ κακίας* *Γ*. 26. *ἄρχῃς* *ΔΠ*: *ἄρξῃς* *Γ*. 26. *ἐὰν* *ΔΠ*: *ἂν* *Γ*. 26. *ἀπορῇς* *ΔΠ*: *ἀτυχῇς* *Γ*. 29. *σεαυτοῦ* *ΔΠ*: *σαυτοῦ* *ΓΘ*^{a}. 29. *ἢ καὶ τῶν* *ΔΠΘ*^{a}: *ἢ τῶν* *Γ*. 29. *ἐὰν* *ΔΠ*: *ἂν* *Γ*, *ἢν* *Θ*^{a}. 29. *ἔθιζε σεαυτὸν* *ΔΠ*: *ἔθιζε σαυτὸν* *ΓΘ*^{a}.

Quibuscum comparo unum hunc locum, quo *M* cum codice *Δ* contra *Γ* stat, quorum lectiones in *Π* contaminatae sunt: 20. *τῶν τιμῶν* *MΔ*: *τῶν φίλων* *Γ*, *τῶν τιμῶν φίλων* *Π* pr., *τῶν* ante *φίλων* add. rec.

Accedunt tres lectiones papyri, quae codicis *Δ* memoriam sequuntur contra *ΓΠ*, quod fortuito factum esse potest, nisi forte codicem *Π* ex *Γ* correctum esse sumimus, quod propter verba ex § 20 modo allata contendere licet: II 6. *πρᾶξιν* *MΔ*: *τὴν πρᾶξιν* *ΓZ*. 10. *τούτων* *MΔ*: *τηλικούτων* *ΓZ*. 17. *γίνου* *MΔΘ*^{a}: *γίγνου* *ΓΠ*.

Atque tres addendi sunt loci, quibus papyrus proxime ad codicis *Δ* lectiones appropinquat: 4. *αυ[τοις ουχ?] ομιλουσιν* *M* corruptum ex *αὐτοῖς οὐ πλησιάζουσιν* *ΔΠ*: *οὐ πλησιάζουσιν αὐτοῖς* *Γ*. 9. *τα καθ ημεραν συμπιπτοντα* *M* = *τὰ καθ' ἡμέραν ἑκάστην συμπίπτοντα* *Δ* (*τὰ καθ' ἑκάστην ἡμέραν συμπίπτοντα* ς *Z*): *τὰ συμπίπτοντα κατὰ τὴν ἡμέραν ἑκάστην* *Γ*. 21. *των ιδιων* *M* = *τῶν οἴκων τῶν ἰδίων* *Δ* (*τῶν οἴκων τῶν ἰδιωτῶν* *Π*): *τῶν οἴκων τῶν πολιτικῶν* *Γ*.

Papyrum igitur Massiliensem 27 locis cum *Γ* contra vulgatam consonare vidimus 49 lectionibus cum vulgata contra *Γ* facientibus; nam paucas illas lectiones, quibus *M* a parte codicis *Π* (vel *Z*) stat, casui deberi verisimile est: II 13. *βασιλεύοντα* *MZ*: *βασιλεύσοντα* *ΓΔ*. 14. *σεαυτοῦ* *MΠ*: *σαυτοῦ* *ΓΔΘ*^{a}. 27. *διοικισης* *M* = *διοικήσῃς* *Π*: *διοικήσεις* *ΓΔΘ*^{a}. 28. *ποιῇς ἢ λέγῃς* *MΠ* Stob.: *λέγῃς ἢ ποιῇς* *ΓΔΘ*^{a}. 28. *εχις* *M* = *ἔχεις* *Π*: *ἔχῃς* *ΓΔΘ*^{a} pr., corr. rec. 28. *συνδοκιμάζοντας* *MΠ*: *συνδοκιμάσοντας* *ΓΘ*^{a}, *συνδοκιμάσαντας* *Δ*.

Nonnullos appono locos, qui concentum codicum *ΓΔ* cum *M* servant contra ς vel contra *Π* (*Z*): II 3. *ἔδει παιδεύεσθαι μᾶλλον τῶν ἄλλων* *MΓΔ*: *μᾶλλον ἔδει τῶν ἄλλων παιδεύεσθαι* ς, *ἔδει τῶν ἄλλων παιδεύεσθαι μᾶλλον* *Z*. 6. *μὲν οὖν*

ΜΓΔ: μὲν om. *Z*. 11. περὶ ὧν *ΜΓΔ*: ὑπὲρ ὧν ς *Z*. 13. σεαυτὸν *ΜΓΔ*: σαυτὸν ς *Z*. 13. μειζόνων *ΜΓ* pr. *Δ*: μεγίστων *ZΓ* litt. unc. in mg. corr. pr. 13. διοικήσοντα *ΜΓΔ*: διοικήσαντα *Z*. 17. προσταγμάτων *ΜΓΔ*: πραγμάτων *ΠΘ*^{a}. 17. κίνει καὶ *ΜΓΔΘ*^{a}: κίνει καλῶς καὶ *Π*. 17. ὀρθῶς *ΜΓΔΘ*^{a}: καλῶς ς *Π*. 18. ἀκινήτως *ΜΓΔΠΘ*^{a}: ἀμετακινήτως ς *Z*. 25. περι ων . . . ⟨μελλοι⟩ *ΜΓ* (μέλλει *ΔΠ*): περὶ ὧν ἂν . . . μέλλῃ ς *Z*. 25. καλως *Μ* = καλῶν *ΓΔ* pr.: μετρίων ς *ΠΔ* in mg. corr. pr. 26. ὥσπερ *ΜΓΔ*: ὡς *Π*. 28. τούς τε λέγοντας *ΜΓΔΠ*: τε om. ς *Z*. 29. ωσπερ τους *Μ* = αἵσπερ τοὺς codd.: αἵσπερ ἂν τοὺς ς.

Quibuscum iungo lectiones aliquot, quae in priorum numerum referri non possunt: 2. ἡγησάμην δ' ἂν *ΜΓ* pr. *Δ* pr. *Z*: ἐγὼ δ' ἡγησάμην ἂν *Γ* litt. unc. in mg. corr. pr., *Δ* corr. 2. 11. βασιλεῦσι *ΜΓ* pr. *ΔZ*: βασιλεύουσιν *Γ* litt. unc. in mg. corr. pr. 27. χρωμένοις *ΜςZ*: χρωμένοις εἶναι *ΓΔΠ*.

Sed nondum quaesivi, qua ratione antidosis memoria cum papyro *Μ* conexa sit. Quam neglegendam non esse ii loci demonstrant, quibus *Μ* cum antidosi sola (scil. *Θ*^{a}) congruit: II 20. τοῦτο θῦμα κάλλιστον εἶναι *ΜΘ*^{a}: θῦμα τοῦτο κάλλιστον εἶναι *Γ*, τοῦτ' εἶναι θῦμα κάλλιστον *ΔΠ*. 24. πολεμικὸν μὲν εἶναι ⟨χρὴ⟩ . . . εἰρηνικὸν *ΜΘ*^{a}: πολεμικὸς μὲν ἴσθι . . . εἰρηνικὸς *Γ*, πολεμικὸς γίνου . . . εἰρηνικὸς *ΔΠ*. 27. ἥδιστα *ΜΘ*^{a}: ἄριστα *ΓΔΠ*. 29. διαβάλλοντας *ΜΘ*^{a}: ψευδῶς διαβάλλοντας *ΓΔΠ*, quamquam papyrus aliis locis, qui quidem non ita graves sunt, codicum lectiones contra *Θ*^{a} sequitur: 14. μάλιστα δ' ἂν *Μ* codd.: μάλιστ' ἂν *Θ*^{a}. 17. ὁμολογουμένους *Μ* codd.: ὡμολογημένους *Θ*^{a}. 17. ἅπαντα *Μ* codd.: ἅπαν *Θ*^{a}. 22. λόγους ἢ *Μ* codd.: λόγους μᾶλλον ἢ *Θ*^{a}. 29. ἐπ' ἐκείναις ταῖς διατριβαῖς ἔθιζε σαυτὸν *Μ* codd.: ἔθιζε σαυτὸν ἐπ' ἐκείναις ταῖς διατριβαῖς *Θ*^{a}.

In ceteris quoque codicis *Θ*^{a} lectionibus, quas cum aliorum codicum memoria convenientes supra commemoravi, papyrum *Μ* saepius a parte codicis *Θ*^{a} invenies, cum paucis neque gravioribus locis cum eo discordet; quamobrem papyrum *Μ*, qui et a codice *Γ* et a vulgata longe diversus sit,

cum antidosis memoria atque papyri Britannici recensione componas, quamvis ab hac pluribus lectionibus vulgatis receptis differat.

Eundem fere locum atque papyro Massiliensi reliquiis papyri cuiusdam[1]), quem or. ad Nicoclem § 2. *ἰδιώτας ἐστὶ* usque ad § 4. *οἱ δὲ συνόντες* continentem littera graeca *P* (= Raineri) significo, adiudicemus; nam praeter duos locos in *M* et *P* eodem modo perverse traditos: II 2. *πολλα εστιν τα παιδευοντα MP*: *ἔστι(ν) πολλὰ τὰ παιδεύοντα* codd. 3. *επιτιθεσθαι MP*: *ἐπιθέσθαι* codd.

MP cum *Γ* contra *Δ* consentientes invenimus hic: 3. *καὶ τῶν ποιητῶν τινες MPΓ*: *τινες καὶ τῶν ποιητῶν ΔZ*, quocum confero: 4. *ἔδει παιδεύεσθαι μᾶλλον τῶν ἄλλων MPΓΔ*: *μᾶλλον τῶν ἄλλων ἔδει παιδεύεσθαι ς*, *ἔδει τῶν ἄλλων παιδεύεσθαι μᾶλλον Z*.

Duobus praeterea locis *MP* cum *Δ* contra *Γ* faciunt: 4. *καταστα{θ}ῶσιν MPΔ*: *καταστῶσιν Γ*. 4. *αὐτοῖς οὐ πλησιάζουσιν PΔ* (et similiter *M*): *οὐ πλησιάζουσιν αὐτοῖς Γ*.

Quae cum ita sint, hoc fragmentum e Stobaei florilegio (49^{25}) servatum esse non credo, quamvis ambitus prorsus conveniat. Neque tempus, quo papyrus ex Wesselyi quidem sententia (= saeculo IV. p. Chr. n. ineunte) exaratus est, ad aetatem Stobaei quadrat; quare hanc particulam ad florilegium quoddam Stobaeo antiquius attinuisse sumi potest.

Venimus ad alius papyri reliquias[2]) ad Isocratis Philippum pertinentes, quas Keilius Buermannianis iam copiis nisus tractare potuit. Attamen ut materiem integram proponam, haec quoque fragmenta in censum voco, quae cum *Γ* contra *ΘΔΠ* ter consentiunt:

V 114. *δύναι' PΓ* pr.: *δύναιο ΘΔΠΓ* corr. 2. 115. *κτή-*

---

1) Mittheilungen aus d. Samml. d. Papyrus Erzherzog Rainer. 1888. tom. IV. p. 136/39.

2) Mittheilungen aus d. Samml. d. Papyrus Erzherzog Rainer. 1887. tom. II/III. p. 74/76.

σασθαι *ΡΓ* pr.: *κτήσασθαί σε ΘΛΠΓ* corr. 4.. 116. *πραότητα καὶ φιλανθρωπίαν ΡΓ* pr.: *πραότητας καὶ φιλανθρωπίας ΘΛΠΓ* corr. 4.

Quibuscum conferendus est locus, quem cum Keilio sic restituo: 116. *επι των [ανθρωπων] και των [ανθρωπω]ν και των α[λλων ζωων απα]ντων Ρ* = *ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἄλλων ζῴων ἁπάντων ΓΘ*: *ἐπὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ΛΠ*, quamquam Keilio, qui *ζῴων* in *ΓΘ* interpolatum esse putat, assentiri non possum, cum codicum *ΓΘ* consensus contra *ΛΠ* ad archetypi lectionem cum papyro concordem reducat; cf. p. 67.

Bis papyrus cum *ΘΛΠ* contra *Γ* stat: 114. *βουλεύμασιν ΡΘΛΠ*: *βουλήμασιν Γ*. 115. *ἐπὶ τὰς εὐεργεσίας τῶν ΡΘΛΠ*: *ἐπί τε τὰς εὐεργεσίας τὰς τῶν Γ*,

cum semel codicis *Θ* memoriam contra ceteros codices excipiat: 117. *ἡμῖν αἰτίους ΡΘ*: *αἰτίους ἡμῖν ΓΛ*, *αἰτίους Π*.

Unde profectus Keilius papyrum ex codicis *Θ* familia esse iudicat; sed praeterquam quod tota papyri imago cum ceterorum papyrorum fragmentis plane congruit, uni huic lectioni, quae ne satis quidem firma est, cum verborum collocatio facillime casu variata esse possit, alius obstat locus, quo papyrus cum *ΓΛΠ* contra *Θ* consentit: 114. *εἶχεν εἰς ΡΓΛΠ* (*P* in mg. *ες*, cf. IV 61 *Γ*): *εἶχε πρὸς Θ*.

Iam omnibus, quae papyris servatae sunt, Isocratis reliquiis examinatis ad eam sententiam perducimur, ut papyrorum recensionem in universum inter se congruentem cum antidosis memoria consonare censeamus, quia papyri hic cum *Γ*, illic cum vulgata faciunt aliisque locis lectiones antidosi proprias sequuntur.

At non solum papyrorum antidosisque memoria codicibus opposita est, sed etiam in iis partibus, quae apud alios scriptores ex Isocratis orationibus excerptae leguntur, textum a codicibus diversum invenimus. Unum ex iis eligo Diony-

sium Halicarnassensem a Fuhrio [1]) egregie iam tractatum, quo nisus est Keilius in „analectis Isocrateis" componendis, quantum quidem ad Dionysium pertinent. Neque tamen accurate Keilius Fuhrium exscripsit, neque ea, quae contulit, ita comparata sunt, ut ad id, quod spectamus, alicuius pretii sint. Sed cum Fuhrius de textu Isocrateo ex Dionysii verbis constituendo optime meruerit, novas tantum tabulas conscripsi, quae Dionysianum exemplar cum Γ contra vulgatam memoriam consentiens ostendunt hic.

Dion. cum Γ contra ς:

IV 77. *τὰς ἀλλήλων* Γ: *τὰς* om. ΘΔΘ^{a}Λ^a. 77. *τὰς αὑτῶν* D:P, *τὰς αὑτῶν* D:FMΔB = Γ: *αὑτῶν* ΘΘ^a, *τῶν αὑτῶν* Λ^a, *τὰς καθ' ἑαυτῶν* Λ. 96. *κινδυνεύωσιν* Γ pr.: *κινδυνεύσωσι* ΘΔΘ^{a}Γ corr. 4, *παρακινδυνεύσωσι* Λ^a. 97. *οὐκ ἐμέλλησαν* D = *ἐμέ·λησαν* Γ pr.: *ἐτόλμησαν* ΘΔΘ^{a}Λ^{a}Γ corr. 4.

VI 31. *ἀδικουμένοις* Γ: *ἠδικημένοις* ΘΛ. 50. *καινουργίας* Γ: *πανουργίας* ΘΛ.

VII 3. *κάκιστα* Γ: *τὰ κάκιστα* ΘΛ.

VIII 1. *ἥρμοσεν* Γ: *ἥρμοζε* ΛΠ. 1. *παρόντων* Γ: *παρόντων πραγμάτων* ΛΠ. 5. *καὶ γάρ τοι* Γ: *καὶ γὰρ αὐτοὶ* ΛΠ. 5. *ἐρρύηκεν* Γ: *συνερρύηκεν* ΛΠ. 5. *ἦν* Γ: *ἐστι* ΛΠ. 5. *ἥσθησθε* D = *ἡσθήσεσθε* Γ: *ἥδεσθε* ΛΠ. 6. *ἣν πρότερον* Γ: *ἣν καὶ πρότερον* ΛΠ. 6. *τοιοῦτον ὑποτείνουσιν* Γ: *τοιοῦτο προτείνουσι* ΛΠ. 7. *περὶ* Γ: *καὶ περὶ* ΛΠ. 8. *ἀλλὰ τῶν* Γ: *ἀλλ' ὡς τῶν* ΛΠ. 8. *ὅτι κατορθώσομεν* Γ: *ὅτι καὶ κατορθώσομεν* ΛΠ. 11. *ἀμφοτέροις* Γ: *ἀμφοτέρους* ΛΠ. 11. *παράσχοιεν* Γ: *παρέχοιεν* ΛΠ. 13. *οὐ τὴν αὐτὴν* Γ: *ὑμεῖς δὲ οὐ τὴν αὐτὴν* ΛΠ. 13. *ὑπὲρ τῆς πόλεως* Γ = Λ pr.: *ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως* Λ corr. 2 Π. 14. *ὥσπερ πρὸς τοὺς* Γ: *πρὸς* om. ΛΠ. 15. *περὶ τῶν ἄλλων* Γ: *καὶ περὶ τῶν ἄλλων* ΛΠ. 15. *ἔσται* Γ: *ἐστιν* Λ, *ἐστι* Π. 16. *ἀλλὰ* Γ: *ἀλλὰ καὶ* ΛΠ. 41. *τοὺς λόγους ποιεῖσθαι* Γ: *ποιεῖσθαι τοὺς λόγους* ΛΠΘ^{a}Λ^a. 50. *ἐπὶ τῷ* Γ: *ἐπὶ τὸ* ΛΠΘ^{a}Λ^a.

---

1) 'Der Text des Isocrates bei Dionys. v. Hal.' Rhein. Mus. XXXIII p. 325/63.

XVII 1. προσῆκον αὐτὰ, τὰ D:$MPABF^2$, sed προσήκοντος αὐτὰ, τὰ D:F^1 = προσῆκον|τοσ|αῦτα Γ: προσηκόντως τοσαῦτα Λ. 1. ἐγκαλέσαι Γ: ἐγκαλεῖσθαι Λ. 1. βίον Γ: χρόνον Λ. 2. πρὸς τοιούτους Γ: πρὸς τοὺς τοιούτους Λ. 4. τῆς ἄλλης Γ: τῆς ὅλης Λ. 5. ἐπιβουλεύοι Γ: ἐπιβουλεύει Λ. 5. ἐὰν Γ: ἂν Λ. 6. οἰκείως πρὸς αὐτὸν Γ: πρὸς αὐτὸν οἰκείως Λ. 7. προσομολογεῖν πάντα ποιεῖν, ὅσα σάτυρος προσέταττε καὶ om. Γ: habet Λ. 7. καὶ τούτῳ καθάπερ εἶγε ἐπὶ τόκῳ φαίνεσθαι D:F = καὶ τούτῳ καὶ ἑτέροις ἐπὶ τόκῳ φαίνεσθαι Γ: φαίνεσθαι καὶ τούτῳ καὶ ἑτέροις ἐπὶ τόκῳ Λ (in ceteris codicibus Dionysianis haec sola exstant: καθάπερ ἐπὶ τόκῳ φαίνεσθαι). 7. ἤμελλον Γ (ημελλε D:F pr., ημελλον corr. 2): ἔμελλον Λ. 9. εἰσπλευσοίμην Γ: εἰσπλευσαίμην Λ. 9. ἀπορεῖν ἐν τῷ παρόντι καὶ Γ: ἐν τῷ παρόντι Λ. 9. προσπέμπω Γ: προπέμπω Λ. 10. ἀπεστερῆσθαι τῶν χρημάτων Γ: ἀποστερεῖσθαι τὰ χρήματα Λ. 10. καὶ (om. D) ἐμαυτὸν καὶ τὸν πατέρα καταστῆσαι Γ: καταστῆσαι καὶ ἐμαυτὸν καὶ τὸν πατέρα Λ. 11. μεταμέλει Γ: μέλει Λ. 11. ὥστε πίστεις (ὡς πίστεις τε D, cuius codex F^1 pro τε exhibet δὲ) τὰς (om. D c. 20) μεγίστας αὐτῷ Γ: ὥστε πίστεις αὐτῷ τὰς μεγίστας Λ. 11. γυναῖκα . . . εἰληφὼς D = εἰληφὼς γυναῖκα . . . Γ: εἰληφὼς . . . Λ (om. γυναῖκα). 11. υἱεῖ D = ὑεῖ Γ: υἱῷ Λ. 11. φανερῶς ἤδη Γ: ἤδη om. Λ. 12. ἔλεγεν αὐτοῦ τὸ σαφέστερον γεγενῆσθαι D:F (. . . [lacuna 18 = M vel 8 litt. = P] σαφέστερον γενήσεσθαι D:$MPAB$) = ἔλεγχον ἂν τοῦτον σαφέστατον γενέσθαι Γ: ἔλεγχον σαφέστατον τοῦτον ἂν γενέσθαι Λ. 12. λάβοιμεν παρ' αὐτοῦ Γ: παρ' αὐτοῦ λάβοιμεν Λ. 12. ἀφῆκε με Γ: ἀφῆκεν Λ.

Quas ad lectiones nonnullae aliae accedunt, quibus Dionysii et Urbinatis consensus parte codicum vulgatorum firmatur:

IV 77. οὐδὲ τὰς θρασύτητας DΓΘ: οὐδὲ γὰρ τὰς θρασύτητας Λ, οὐ γὰρ τὰς θρασύτητας $Θ^a Λ^a$. 96. συλώμενα DΓ$ΘΘ^a$: συλούμενα Λ, σεσυλημένα $Λ^a$.

VI 73. εἰς σικελίαν DΓΛ: ἐκ σικελίας Θ.

VII 2. εἰκὸς DΓΛ: εἰκότως Θ. 3. ὑμεῖς DΓΛ: ἡμεῖς Θ.

3. *οἶδ' ὅτι* $D\Gamma\varLambda$: *συνειδότι* Θ. 3. *δι' αὐτὰ ταῦτα* $D\Gamma\varLambda$: *διὰ ταῦτα* Θ. 4. *οὐδὲν* $D\Gamma\varLambda$: *οὐδὲ* Θ. 5. *ἄν τις* $D\Gamma\varLambda$: *τις* om. Θ.

et 2 *συντάξεις* $D\Gamma\Theta$: *συνάξεις* $\varLambda$. 3. *βουλευομένας* $D\Gamma\Theta$: *συμβουλευομένας* $\varLambda$. 4. *πολλὴ μετριότης* $D\Gamma\Theta$: *πολλὴ* om. $\varLambda$. 42. *ζημίας ἐξαμαρτάνειν* $D\Gamma\Theta$: *ζημίας ἔσεσθαι ἁμαρτάνειν* $\varLambda$.

VIII 4. *τέχνην* $D\Gamma\Pi$: *γνώμην* $\varLambda$. 8. *κρατήσομεν τῶν ἐχθρῶν* D = *ἐπικρατήσομεν τῶν ἐχθρῶν* $\Gamma\Pi$: *τῶν ἐχθρῶν ἐπικρατήσομεν* $\varLambda$. 12. *αἱρουμένους* $D\Gamma\Pi$: *ἀναιρουμένους* $\varLambda$. 13. *πονηροτάτους* $D\Gamma\Pi$: *πονηροὺς* $\varLambda$. 52. *οὐδὲν ἂν τῶν ἰδίων* D = *οὐδὲν τῶν ἰδίων* $\Gamma\Pi$: *τῶν ἰδίων οὐδὲν* $\varLambda$.

Pauci denique Dionysii Urbinatisque afferendi sunt loci, quibuscum antidosis lectiones contra vulgatam vel contra codicem $\varLambda$ solum congruunt:

IV 77. *δεινότερον μὲν* $D\Gamma\Theta\Theta^a\varLambda^a$: *μὲν* om. $\varLambda$. 77. *κακῶς* $D\Gamma\Theta\Theta^a\varLambda^a$: *τὸ κακῶς* $\varLambda$. 96. *τὴν αὑτῶν* $D\Gamma\Theta\Theta^a\varLambda^a$: *τὴν ἑαυτῶν* $\varLambda$. 98. *πάντων ἐστὶ* $D\Gamma\Theta\Theta^a\varLambda^a$: *πάντων εἰσὶ* $\varLambda$. 98. *οὐκ οἶδ' ὅτι* $D\Gamma\Theta\Theta^a\varLambda^a$: *οὐκ ὅτι* $\varLambda$ pr., *οὐχ ὅτι* corr. 2. 98. *τὴν πόλιν* $D\Gamma\Theta\Theta^a\varLambda^a$: *τὴν ἡμετέραν πόλιν* $\varLambda$.

VIII 41. *ἡμῖν* $D\Gamma\Theta^a\varLambda^a$: *ὑμῖν* $\varLambda\Pi$. 41. *ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον* $D\Gamma\Pi\Theta^a$ (= *ἀλλ' ἅπαν τοὐναντίον* $\varLambda^a$): *ἀλλὰ τοὐναντίον* $\varLambda$. 43. *τιμὴν ἐκείνοις ἕξομεν* D^1D^2 c. 17 Γ $\Theta^a\varLambda^a$ (*ἐκείνοις ἕξομεν τιμὴν* D^2 c. 19): *ἐκείνοις τιμὴν ἕξομεν* $\varLambda\Pi$. 44. *τινες διδῶσι πλείω μισθὸν* D = *τις διδῷ πλείω* (*πλείονα* $\varLambda^a$) *μισθὸν* $\Gamma\Theta^a\varLambda^a$: *τις πλείονα μισθὸν διδῷ* $\varLambda\Pi$. 44. *μετ' ἐκείνων* $D\Gamma\Theta^a$: *μετ' ἐκείνου* $\varLambda\Pi\varLambda^a$. 45. *παρανομίας* $D\Gamma\Theta^a\varLambda^a$: *πλεονεξίας* $\varLambda\Pi$. 45. *τοιοῦτόν τι* $D\Gamma\Theta^a$: *τοιοῦτό τι* $\varLambda\Pi\varLambda^a$. 45. *διαπεπραγμένους* $D\Gamma\Theta^a\varLambda^a$: *διαπραττομένους* $\varLambda\Pi$. 50. *τῆς δυσγενείας* $D\Gamma$ pr. $\Theta^a\varLambda^a$: *τῆς αὐτῶν δυσγενείας* $\varLambda\Pi\Gamma$ corr. 3. 52. *διαλιπόντες* $D\Gamma\Theta^a\varLambda^a$: *διαλείποντες* $\varLambda\Pi$. 52. *χρώμεθα συμβούλοις* $D\Gamma\Theta^a\varLambda^a$: *συμβούλοις χρώμεθα* $\varLambda\Pi$.

Harum autem lectionum, quibus Dionysiani exemplaris recensio cum Γ facit, numerum non assequuntur loci, qui exemplar illud cum vulgata coniunctum probant, quamvis et ipsi numerum non spernendum expleant. Dionysius enim cum $\Theta\varLambda$

(vel Λ solo) et antidosi ($\Theta^a\Lambda^a$) contra Γ quater consentit in or. IV:

IV 81. τὴν ἑλλάδα $D\Theta\Lambda\Theta^a\Lambda^a$: τὴν αυτῶν πόλιν Γ. 96. πρὸς ἑκατέραν τὴν δύναμιν καὶ μὴ πρὸς ἑκάτερα D = πρὸς ἑκατέραν τὴν δύναμιν ἀλλὰ μὴ πρὸς ἀμφοτέρους (ἀμφοτέρας ἅμα Λ, ἀμφοτέρας ἅμα τὰς δυνάμεις Λ^a) $\Lambda\Theta^a\Lambda^a$: πρὸς ἑκατέραν Γ, πρὸς ἑκατέραν τὴν δύναμιν Θ. 96. γιγνομένην $D\Lambda\Theta^a\Lambda^a$: γενομένην $\Gamma\Theta$. 99. ἀξιωθείημεν — ἀναγκασθείημεν $D\Theta\Lambda\Theta^a\Lambda^a\Gamma$ corr. 3: ἀξιωθεῖμεν — ἀναγκασθεῖμεν Γ pr.

Praeterea in oratione VI apud Dionysium bis vulgata codicum $\Theta\Lambda$ memoria exstat, cum in or. VII praeter quattuor lectiones cum $\Theta\Lambda$ convenientes duobus locis consensus cum codice Λ contra $\Gamma\Theta$ inveniatur:

VI 50. εἰρήνης $D\Theta\Lambda$: τῆς εἰρήνης Γ. 70. ὀχυρώτατον $D\Theta\Lambda$: ἐχυρώτατον Γ.

VII 2. προσήκειν $D\Theta\Lambda$: προσήκει Γ. 2. περὶ σωτηρίας $D\Theta\Lambda$: περὶ τῆς αὐτῶν σωτηρίας Γ. 3. κατασχήσειν $D\Theta\Lambda$: καταστήσειν Γ. 42. ἄξιον $D\Theta\Lambda$: ἀξιοῦν Γ.

et 2. ἑτοίμους $D\Lambda$: ἑτοίμως $\Gamma\Theta$. 4. τοῖς μὲν πλουσίοις $D\Lambda$: τοῖς μὲν πλούτοις $\Gamma\Theta$.

Oratio VIII autem septies Dionysium cum vulgata ($\Lambda\Pi$) congruentem exhibet, cum tribus aliis locis antidosis lectiones accedant, quae quinquies Urbinatem contra $\Lambda\Pi$ et Dionysium adiuvant:

VIII 2. περί τε πολέμου $D{:}F$ = $\Lambda\Pi$ (περί τε τοῦ πολέμου $D{:}MP\Lambda B$): τε om. Γ. 5. ἅπασι $D\Lambda\Pi$: πᾶσι Γ. 7. πλείονος $D\Lambda\Pi$: πλέονος Γ. 11. δυνηθεῖεν $D\Lambda\Pi$: δυνηθῶσιν Γ. 12. τῶν πρεσβυτέρων $D\Lambda\Pi$: τῶν τε πρεσβυτέρων Γ. 13. ἐπαινεῖτε $D\Lambda\Pi$: ἀσκεῖτε Γ. 52. καθίσταμεν οἷς $D\Lambda\Pi$: καθιστάμενοι οὓς Γ.

et 41. τίς γὰρ ἂν $D\Lambda\Pi\Theta^a\Lambda^a$: ἂν om. Γ. 44. πρὸς δὲ τοῦτον $D\Lambda\Pi\Theta^a\Lambda^a$: πρὸς δὲ τούτοις Γ. 49. ἀλλὰ γὰρ καὶ D = ἀλλὰ γὰρ $\Lambda\Pi\Theta^a\Lambda^a$ Pap.: ἀλλὰ Γ.

et 41. ὑμᾶς $D^1{:}F$ = $\Lambda\Pi$: ἡμᾶς $\Gamma\Theta^a\Lambda^a$. 43. τῶν ἑλλήνων $D\Lambda\Pi$ Pap.: τῶν ἄλλων $\Gamma\Theta^a\Lambda^a$. 46. ἐσμὲν τῶν καθ' ἡμέραν $D\Lambda\Pi$: τῶν καθ' ἡμέραν ἐσμὲν $\Gamma\Theta^a\Lambda^a$. 49. διοι-

κούμενα καὶ περὶ ΔΛΠ: καὶ om. $Γ Θ^α Λ^α$. 50. ῥᾷον ΔΛΠ: ῥάδιον $Γ Θ^α Λ^α$.

Ex oratione XVII postremo 14 loci offeruntur, quibus Dionysianum exemplar vulgatas lectiones (scil. codicis Λ) recepit, ut omnino 41 locis Dionysium cum vulgata stantem percipiamus, qui 87 lectionibus codicis Urbinatis memoriam sequatur; orationis autem Trapeziticae lectiones hae sunt:

XVII 1. περὶ τοῦ μὴ δοκεῖν ΔΛ: μὴ om. Γ. 2. πρὸς τοὺς ΔΛ: τὰ πρὸς τοὺς Γ. 2. τοσούτων χρημάτων ΔΛ: τῶν χρημάτων Γ. 3. ὅπως (ὡς Λ) ἂν δύνωμαι διηγήσομαι ΔΛ: διηγήσομαι Γ. 4. ἅμα κατ' ΔΛ: ἅμα καὶ κατ' Γ. 6. οὕτως γὰρ ΔΛ: οὕτω γὰρ Γ. 8. ὁμολογοῦντα ΔΛ: προσομολογοῦντα Γ. 9. αὐτῷ μελήσειν ΔΛ: μελήσειν αυτῷ Γ. 9. διενοεῖτό μ' (διενοεῖτο καὶ cap. 20) ἀποστερεῖν τὰ χρήματα D = διενοεῖτο ἀποστερεῖν τὰ χρήματα Λ: διενοεῖτ' ἀποστερεῖν με τῶν χρημάτων Γ. 10. προσπεπτωκότων ΔΛ: συμπεπτωκότων Γ. 10. πρὸς σάτυρον ΔΛ: πρὸς om. Γ (sic!). 10. ἡγησάμην ΔΛ: ἡγησάμην εἶναι Γ. 10. ἀφικνοῦνταί μοι ἀπαγγέλλοντες ΔΛ (ἀφικνοῦνταί μοι οἱ ἀπαγγέλλοντες Wolf.): ἀφικνοῦνται ἀπαγγέλλοντες Γ. 12. ἐπεζήτουν D = ἐζήτουν Λ: ἐξήτουν Γ.

Reliquum est, ut de iis lectionibus agatur, quibus Dionysius cum antidosis memoria comparatur, quas numero pauciores esse eo manifestum est, quod ex iis orationum partibus, quae in antidosi afferuntur, nonnulla tantum verba apud Dionysium laudata sunt. Nihilo setius novem lectiones consentientes enumerari possunt:

IV 77. ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀποθνήσκειν $D Θ^α Λ^α$: ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀποθνήσκειν ΓΘ, ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀποθανεῖν Λ. 96. ἔτλησαν $D Θ^α Λ^α$ (Arist.): ἐτόλμησαν ΓΘΛ. 97. διακοσίας καὶ χιλίας $D Θ^α Λ^α$: χιλίας καὶ διακοσίας ΓΘΛ. 97. εἰάθησάν γε $D Θ^α$ (ἰάθησάν γε $Λ^α$): γε om. ΓΘΛ. 98. γεγενῆσθαι $D Θ^α Λ^α$: γενέσθαι ΓΘΛ.

VIII 43. ἡμετέρας $D Θ^α$: ἡμετέρας αὐτῶν $Γ Λ Π Λ^α$. 45. εἴπερ τινὲς ἐξαμαρτάνοιεν $D Θ^α Λ^α$: εἰ (ἦν ΛΠ) περί τινας ἐξαμάρτοιεν ΓΛΠ. 46. ἰδίᾳ λυμαινόμεθα D Pap. = δι' οὓς

λυμαινόμεθα $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}\Gamma$ corr. 4: *λυμαινόμεθα* Γ pr. ΔΠ. 48. *ἐνεβιβάζομεν* D = *ἐνεβίβαζον* $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$: *εἰσεβίβαζον* ΓΔΠ.

Antidosis autem memoriam cum Dionysio non omni modo convenire vel ex iis lectionibus cognoscitur, quas supra exscripsi, quibuscum nonnullas alias confero, quibus Dionysius et codices cum antidosis lectionibus discrepant:

IV 99. *τὴν ἡγεμονίαν* DΓΘΔ: *μᾶλλον τὴν ἡγεμονίαν* $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$. 99. *γενομένους* DΓΘΔ: *γεγενημένους* $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$.

VIII 44. *ἀλλ' ἀνθρώπους* DΓ pr. ΔΠ: *ἀλλ' ἀνθρώπους αἱρούμεθα* $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}\Gamma$ corr. 4. 47. *ψηφίσαιντο* DΓΔΠ: *ἐψηφίσαντο* $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$. 49. *καλῶς* DΓ pr. ΔΠ: *κακῶς* $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}\Gamma$ corr. 4. 49. *ἀλλ' οὐκ ἂν* DΓΔΠ: *ἂν* om. $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$. 51. *δὲ περὶ* DΓΔΠ: *δὲ τὰ περὶ* $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$. 51. *πόλεως καὶ* DΓΔΠ: *πόλεως ἀμελοῦντες καὶ* $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$. 52. *ἀλογίστως* DΓΔΠ$\Delta^{\alpha}$: *ὀλιγώρως* Θ^{α}. 52. *ἀναβῆναι* DΓΔΠ: *ἀναβαίνειν* $\Theta^{\alpha}\Delta^{\alpha}$.

Attamen exemplar Dionysii, quod nonnullis gravioribus lectionibus cum antidosis memoria consonet, cum saepissime ab Urbinate stet atque aliis neque paucis locis vulgatas lectiones praebeat, ex eodem quo papyros numero fuisse intelleximus, ad quod firmandum omnes illas lectiones Dionysii, quae contra codicum memoriam faciunt, quamvis nonnunquam speciosae sint, enumerare longum est. Quo ad eum finem pervenimus, ut iis temporibus, quibus archetypus codicum exaratus est, libros Isocrateos in familias nondum seiunctos fuisse constituerimus. Sed cum e codicum archetypo duas codicum familias deductas esse cognoverimus, papyrorum atque Dionysiani exemplaris recensioni recensionem codicum opponamus. Sic duas librorum Isocrateorum recensiones nancti sumus trium illarum loco, quas Keilius proposuit, quo Buermanniana quoque refellitur sententia codices vulgatos e papyris cum papyro Massiliensi affinitate coniunctis originem duxisse.

Sed unam nondum attigi quaestionem, quae cum ceteris cohaerens hic absolvenda est: dico duplicem orationum Isocratearum recensionem, quam Orellius primus atque post eum

Benselerus, Blassius, Albrechtius defenderunt. Orellius vero praecipue codicum *E* et *Θ* varietatibus in or. XV § 222/24 nisus, de quibus egit p. 276/79, antidosin ab Isocrate retractatam esse contendit etiam in p. 210 (ad XV 28) et 301/2 (ad XV 321). Praeterea orationem „de pace" ab Isocrate iterum tractatam esse censuit (cf. p. 241 ad VIII 134 et p. 304 ad VIII 36), quod vel ea de causa recuso, quia Orellius ipse codicum lectiones, quas ad priorem illam recensionem pertinere vult, contra antidosin recepit, quo Isocratem iteratis curis textum depravavisse concessit (cf. Bs.[2] ad VIII 133). Contra Blassius praeter antidosin (cf. ad §§ 222. 225. 235.) orationem Trapeziticam ab Isocrate retractatam esse existimavit, cui contradixit Albrechtius, qui tamen cum Blassium de locis orat. XV 225. 235. XVII 7 refellerit [1]), ad or. XV 222/24 eius partes amplexus est. Neque Keilius (anal. Isocr. p. 148) neque Havetius Albrechtium de hac sententia depulerunt [2]), cum paraphrasin rhetoricam in his paragraphis inesse contenderint, quod Keilius nonnullis exemplis firmare studuit.

Equidem in Keilii Havetiique partem cedo, exemplis quibusdam paraphrasis rhetoricae interpolationumque, quae in codicibus Isocrateis reperiuntur, adhibitis. Inter quae primum orationis VIII 132/34 varietates offendimus, quas Keilius breviter iam attulit. Ubi § 132 totam fere in antidosi omissam videmus exceptis his verbis: *τίς οὖν ἀπαλλαγὴ γενήσεται τῆς ταραχῆς ταύτης* pro *τίς οὖν ἀπαλλαγὴ γένοιτ' ἂν τῶν κακῶν τῶν παρόντων*, quod ad Isocratem ipsum redire puto, qui in § 25, qua partes ex oratione „de pace" in antidosi allatae incipiunt, eadem verba scripserit: *ἀπαλλαγὴν εὑρήσομέν τινα τῶν κακῶν τῶν παρόντων*; tota quoque § 132, quae ad partes orationis ipsius coniungendas suum locum obtinet, in antidosi superflue neque minus inepte addita fuisset. In § 133 autem, ut in antidosi exstat, haec verba: *συμβούλους ποιώμεθα* usque ad *βουληθεῖμεν καὶ* interciderunt, cum post *πολιτείαν* insertum

1) Jahresberichte d. philol. Vereins zu Berlin XI. p. 53/54.
2) ib. XVI. p. 20.

sit: „ἣν οὖν ἀσκῆτε καὶ προσδέχησθε τοὺς χρηστοὺς ἀντὶ τῶν πονηρῶν ὥσπερ καὶ (καὶ om. $Δ^α$) τὸ παλαιὸν, βέλτιον ἕξετε χρῆσθαι καὶ τοῖς δημαγωγοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πολιτευομένοις.“ Praeterea pro § 134 in antidosi leguntur haec: „δεύτερον δ' ἣν ἐπιχειρῆτε τὰς συμμαχίας κτᾶσθαι μὴ πολέμοις μηδὲ πολιορκίαις ἀλλ' εὐεργεσίαις· προσήκει γὰρ τὰς μὲν φιλίας ἐκ τούτων γίγνεσθαι, τὰς δὲ ἔχθρας ἐξ ὧν νῦν τυγχάνομεν πράττοντες.“

Atque primum ea, quae in codicibus tradita sunt, examinemus. In quibus § 133 et § 134 concinne formatae sunt, cum opponantur a) πρῶτον μὲν ἢν συμβούλους ποιώμεθα et δεύτερον δ' ἢν ἐθελήσωμεν χρῆσθαι τοῖς συμμάχοις, b) καὶ παυσώμεθα δημοτικοὺς μὲν νομίζοντες — ὀλιγαρχικοὺς δὲ et καὶ μὴ λόγῳ μὲν αὐτονόμους ἀφιῶμεν, ἔργῳ δὲ — ἐκδιδῶμεν, c) γνόντες ὅτι et ἐκεῖνο καταμαθόντες ὅτι, quamobrem primum hoc membrum συμβούλους ποιώμεθα — βουληθεῖμεν καὶ ad Isocratem auctorem referri debet. In antidosi autem verborum concinnitas turbata est, praeterquam quod ea, quae addita sunt, in contextum sermonis non quadrant. Nam cum verbis codicum ἔργῳ δὲ etc. Charetis expeditio dilucide significetur, quae Isocratem ad orationem „de pace“ componendam commovit, antidosis verba Athenienses adhortantur, ut novos socios sibi concilient, de quibus res non est. Provoco praeterea ad antidosis verba § 133 χρῆσθαι τοῖς δημαγωγοῖς, quibus verba genuina § 134 χρῆσθαι τοῖς συμμάχοις loco videntur mota esse. Quibuscum conferas ridiculum illud προσήκει γὰρ τὰς φιλίας ἐκ τούτων γίγνεσθαι, τὰς δὲ ἔχθρας ἐξ ὧν νῦν τυγχάνομεν πράττοντες, cum ad genuinam sententiam γνόντες ὅτι etc. Corais iam adnotaverit locum Lysianae orationis XXV 8: πρῶτον μὲν οὖν ἐνθυμηθῆναι χρὴ, ὅτι οὐδεὶς ἐστιν ἀνθρώπων φύσει οὔτε ὀλιγαρχικὸς οὔτε δημοκρατικὸς, ἀλλ' ἥτις ἂν ἑκάστῳ πολιτεία μὴ συμφέρῃ, ταύτην προθυμεῖται καθιστάναι. Quomodo antidosis verba ab Isocrate profecta non esse demonstratum est, quae pro paraphrasi rhetorica habeo antiquissimis temporibus tribuenda, cum propter codicum $Γ^α Θ^α Δ^α$ consensum iam in archetypo codicum fuerit.

Praeter rhetoricas autem paraphrases codices Isocratei gravibus interpolationibus commaculati sunt, quas in exemplari Dionysiano Fuhrius probavit. Inter quas hunc imprimis specto locum: XVII 6. *ἡγούμην — πρὸς σάτυρον*, qui apud Dionysium traditus in codicibus deest. Blassius quidem eo offenditur, quod haec verba in codicibus casu excidisse non videantur; sed illud non multum interest, cum verisimilius sit, ea in libris, e quibus archetypus codicum originem duxit, omnino exarata non fuisse (cf. Albrechtium: Jahresberichte des philol. Vereins zu Berlin XI. p. 54). Quibuscum conferri licet interpolationem codicis Δ in § subsequenti: *προσομολογεῖν πάντα ποιεῖν, ὅσα σάτυρος προσέταττε καὶ,* neque aliter iudicandum est de aliis quibusdam locis Dionysianis: IV 98 et VIII 16.

Sed etiam in codicum nostrorum archetypo interpolationes demonstrari possunt. Orationis VIII § 52/53 enim verba: *καὶ τοὺς αὐτοὺς τούτους* § 52 usque ad: *τοῖς προεστῶσιν ἡμῶν* § 53 in antidosi casu vel librarii cuiusdam errore intercidisse non puto, quia homoeoteleuton ante oculos non erat. Itaque nisi archetypum hoc antidosis loco mancum fuisse censes — quae sententia eo commendari videtur, quod totus hic locus in papyro quoque legitur — defectus duplici ratione explicari potest, ut Isocratem hunc locum aut in conscribenda oratione „de permutatione" delevisse aut nunquam composuisse sumamus. Lacunae autem archetypi, quas Keilius in „analectis Isocrateis" enucleare studuit, nullo modo probatae sunt [1]), praesertim cum hic locus, si quando damnum acceperat ex oratione ipsa facile suppleri potuerit, neque video, cur Isocrati in oratione „de permutatione" elaboranda auferendus fuerit. Quare interpolationem subesse opinor, quacum papyri Britannici corruptelae comparari possunt. At inquiramus, quomodo hic locus cum proximis paragraphis cohaereat. Isocrates igitur, quamobrem res publica male administretur demonstrat, cum potissimum Atheniensibus exprobret, quomodo legibus

1) cf. Buermannum: Wochenschr. f. klass. Philol. II. p. 621/25.

obtemperent (§ 50), quam cupide bellum appetant (§ 51), qua temeritate deliberent, quid agendum sit (§ 52). Vehementius tum in eos invehitur, qui pravorum consiliorum auctoribus ab omnibus contemptis utantur. Paragrapho 53 missa Isocratem deinde praesentia cum praeteritis conferentem audimus, cum Athenienses increpet, qui contraria faciant atque maiores; quod optime cum antecedentibus iungitur, si § 53 delemus. Haec enim paragraphus comparatione parum ingeniosa addita languide eadem repetit, quae extrema § 52 dicta sunt, neque ad compositionem verborum totius capitis quadrat, cum in antecedentibus subsequentibusque paragraphis quaelibet periodus concinne concepta sit, haec autem paragraphus ab arte Isocratea longe differat. Qua de causa paragraphum 53 ut interpolatam eicio; nam extrema paragraphi 52 verba propter homoeoteleuton (*καταφρονήσειεν* — *ἐπιτρέψειεν*) intercidere potuerunt. Ceterum Dionysium paragraphum 53 non legisse inde colligas, quod in exscribenda hac orationis parte in § 52 (*ἐπιτρέψειεν*) substitit, quamvis in codicibus quidem „contumeliosissimum“ illud opprobriorum agmen claudat.

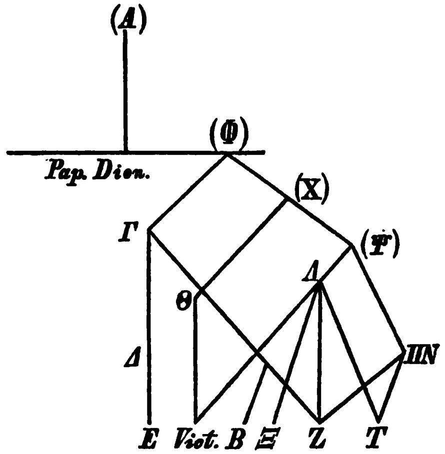
Quibus cum a codicibus Isocrateis neque paraphrases rhetoricas neque interpolationes alienas esse probaverimus, hac ratione habita locum orationis XV § 222/24 consideremus. Atque ex hac parte Isocratem orationem „de permutatione“ retractavisse inde concluditur, quod textus duplici recensione servatus est, quarum utraque ad Isocratem redire potest. Quod cum vehementer pugnet cum Isocratis consuetudine, qui orationes non nisi perpolitas in lucem ediderit, altera ex parte paraphrases rhetoricas in Isocratis orationes illatas esse constat, quibuscum vulgatas lectiones antiquissimis temporibus ortas iam in archetypo codicum adscriptas fuisse docuimus. Ratio autem, ut eam sententiam sectemur, qua discrepantiae facilius explicentur flagitat. Quae cum ita se habeant, non dubito, quin in or. XV § 222/24 quoque, quo loco maxime nituntur Blassius et Albrechtius, rhetorica paraphrasis agnoscenda sit, quo duplicis orationum Isocratearum recensionis fabulam tandem sustulisse mihi videor.

Iam ad finem disputationis penetravimus, quadecausa breviter colligamus opus est, quibus de rebus verba fecerimus.

Dionysii igitur temporibus sincera Isocratis memoria perdita codices in universum non differebant[1]), nisi quod varietates prioribus saeculis oriundas plus minusve receperant, quomodo papyros servatos atque Dionysianum exemplar convenire supra vidimus. Atque ex eodem numero codicum archetypus fuit, qui quamvis haud incorruptus vulgatis lectionibus solito magis abstinuerat, etsi non paucas earum in margine adscriptas fuisse cum specie veritatis explanavimus. Ab eo duae profectae sunt codicum familiae, quarum altera, ex qua codex *Γ* superest, postmodo corruptelis fere intacta mansit, altera permultis lectionibus vulgatis ex archetypo iam inductis postea cum aliis codicibus contaminata memoriam Isocrateam penitus perversam praebet. Quae codicum familia, quam vulgatam nominamus, in duas iterum partes discessit, cum meliorem textum codex *Θ*, qui librariorum quidem erroribus pueriliter depravatus est, tradiderit. Ex altera parte codex *Λ* originem duxit paulo postquam codicis *Π* familia se separavit, quae recentioribus tantum codicibus servata est. Ad codicem *Γ* autem uno intercedente libro codex *Δ* redit, ex quo codex *E* descriptus est. Praeterea codices quidam ab Urbinate originem traxerunt, qui solam orationem Demoniceam continent, inter quos praeter codicem Borbonicum (*B*) aliosque libros supra allatos codicem *Z* nomino, cuius in or. I memoria ex Urbinate fluxit. Sed cum codex *Θ* sine propinquis sit, nisi quod 'copiae Victorianae' in or. IV quidem ad ipsum codicem *Θ* referendae sunt, ad codicem *Λ* plerique libri recentiores regrediuntur, ex quibus codicem *Ξ* et inde ab oratione III codicem *Z* tractavi, qui in or. II cum codicibus *ΠN* conferendus est. Qui libri (*ΠN*) cum codice *Λ* comparati libros contaminatos ediderunt, quorum princeps est codex Par. *T*.[2]) Quomodo cum codicum Isocrateorum necessitudinem breviter exposuerim, hoc quod dicitur stemmate oculis quoque

1) cf. Kenyonem quoque: Classical texts p. 67.
2) cf. Buermann. II. p. 13/15.

subiciam ea, quae disserui ratione non habita lectionum antidosis, quas ex aliis libris receptas esse demonstravi:

Sed nondum, quae ad Isocratis verba constituenda consecuti simus docuimus. Quae codicum auctoritate sola ad integritatem redigi non posse primum concedendum est, cum ne Urbinas quidem codex, qui ex eodem atque ceteri codices archetypo deductus iisdem archetypi vitiis infectus sit, hoc efficiat, quamobrem menda, quae iam ante Christum natum in Isocratis orationes irruperunt, coniectura tollenda sunt. Sed quamvis codex Urbinas Isocrateam memoriam inter omnes sinceram tradiderit, (quadecausa dubitantes eum sequemur) non constat, quot lectiones vulgatas ex archetypo receperit, quare ne archetypum quidem ex Urbinate solo reparare licet. Itaque inter vulgatas lectiones eae, quae codicibus Θ et Λ coniunctis exhibentur, diligenter respiciendae sunt; in iis autem orationibus, in quibus codex Θ deficit, codex Π, quantum quidem exstat, comparandus est. Ideo is, qui ut Isocratem emendatiorem edat sibi proposuerit, primum codicibus ΘΛΠ conferendis operam navare debet, cum codex Γ laboriosis studiis Buermanni totus iam excussus sit. Praeterea omnes

lectiones, quae dubitationem movent, exemplis ex ipso Isocrate petitis probandae sunt, quo plenus index graecitatis Isocrateae, quem iam diu desideramus, pernecessarius factus est.

Finem impono dissertationi, cum gratias egerim omnibus, qui in materie tironi tractatu difficili absolvenda me adiuverunt orans, ut exiguarum quidem iniquitatum venia habeatur.

Addo collationem orationis 'de pace' secundum editionis Blassianae textum factam, ut ea, quae exposui, accuratius examinari possint. Quam codicum *ΓΘ*$^{\alpha}$*Λ*$^{\alpha}$*Λ* §§ 1—56 et 131—145, *Π* §§ 1—16 et 25—56 insigni liberalitate Buermanni accepi, cum de compluribus papyri Britannici lectionibus F. G. Kenyon, vir doctissimus humanissimusque, certiorem me fecerit. Cetera ipse paravi, videlicet collationem codicum *ΕΕ*$^{\alpha}$*ΔΛ*$^{\alpha}$*Λ* §§ 57—130, *Ξ* §§ 25—56, *Ξ*$^{\alpha}$ §§ 25—56 et 131—145, *Z* §§ 1—56. Praeterea eas, quae apud Dionysium inveniuntur lectiones inserui, cum Dionysium supra tractaverim. Sed ea codicum compendia, quae in usu sunt, quamvis adversante Keilio (Wochenschr. f. klass. Philol. III. p. 525) retinui, cum codices graecis litteris apte ab editoribus latinis litteris significandis discerni censeam.

---

p. **172.** *περὶ εἰρήνης ΓΔΕ, περὶ τῆς εἰρήνης ΛΠΞΖ, περὶ τῆς εἰρήνης ἢ συμμαχικός* ς § 1. 2. *ΓΔ* in mg. habent *α'* — 4. *ἂν* om. *D* (= Dionysius Hal. de Isocr. iud. c. 16) — *μέλλουσι D* — *συμβουλεύειν Z* pr. (corr. 1) *D* — 6. *ἥρμοσεν Γ, ἥρμοζε ΛΠ* — *δοκεῖ μοι πρέπειν* om. *D* — *καὶ* om. *Π* — 7. *νυνὶ ΠZD:MP* — *παρόντων πραγμάτων ΛΠZ* — *ποιήσασθαι*: *αι* ex *ε* corr. vid. *Γ, ποιεῖσθαι D:F* § **2.** 8. *ἐκκλησίας ὄντες ΔΕ, ἐκκλησιάσαντες Π, ἐκκλησιάζοντες Z* — *περί τε πολέμου ΛΠZD:F, περί τε τοῦ πολέμου D:MPΔB* — 9. *δύναμι Λ* pr., corr. 4 — 10. *βουλευσαμένους D* — *πράττειν*: litt. *ειν Λ* corr. 2 — 12. *ΓΔ* in mg. habent *β'* § **3.** 13. *ἐξ ἴσου*: *ἀξίους D:F* pr., corr. 1 — 14. *τοῖς*: *τõ . . Γ* pr., corr. 1 — *προσέχονται Γ* pr., corr. 1 — 15. *δὲ ΛΠZ* — *τῆς φωνῆς*

D — 17. τοὺς ἄλλους πάντας *D*:*F* pr., τοὺς ἄλλους ἅπαντας *D*:*F* corr. 2 *MPΔB* — πλὴν: τὴν *D*:*F* pr., corr. 1 — 18. ταῖς ἐπιθυμίαις ὑμῶν *D* § 4. ἃ *ΓΔE*, οἷς *D* — 19. ὑμῖν om. *D* — 22. τέχνην: γνώμην *ΔZ* — 23. διάκεινται *Δ* pr., corr. 3 — 24. μᾶλλον φαίνεσθε *D* — 25. τούτοις: τοῖς τοιούτοις *ΓΔED*: *MPΔBF*² § 5. 26. καὶ γὰρ αὐτοὶ *ΔΠZ* — 28. λόγον *Π* — 29. ἐρρύηκε *ΔE*, συνερρύηκεν *ΔΠZ* — *ΓΔ* in mg. habent γ' — ἅπασι *ΔΠZD* — γάρ ἐστι *ΔΠZ*

p. 173. 1. ἥδεσθε *ΔΠZ*, ἥσθησθε *D* — ἡμᾶς *Δ* — 2. τοῖς om. *D*:*F*¹ § 6. 3. καὶ om. *D* — 4. πόλεσιν *Γ* — 5. πάλιν ex πόλιν corr. *D*:*F*¹ — ἦν καὶ πρότερον *ΔΠZ* — 6. τοιοῦτο *ΔΠZ* — προτείνουσιν *ΔΠZ* — 7. ἐπιθυμεῖν ex ἐπιτυχεῖν corr. *D*:*F*¹ — παρὰ in ras. 2—3 litt. *Γ* corr. 4 — 8. τοῖς παροῦσιν: τὸ ἴσον *D*:*F*, τὸ ἴσον *D*:*MPΔB* (ἐπὶ δὲ τοῖς παροῦσι *D* c. 8) § 7. ὃ in ras. 1—2 litt. *Γ* corr. 4 — 9. οὕτως γὰρ *D* (sed *F* ex corr.) — 11. πλεονεξίας: πλημμελείας *ΔZ* — ἀπλείστως *E* pr., corr. 1 — ὡς οὐδὲ οἱ *D* — 13. πλέονος *ΓΔE* — καὶ περὶ *ΔΠZ* — 14. κινδυνεύουσι. διόπερ *D* — ἐστιν *Γ* — 15. ὑμεῖς *ΔE* — γενόμεθα *Γ* pr. (ω corr. 1) *D* — *ΓΔ* in mg. habent δ' — ἐννοίαις *Δ* pr., ἀνοίαις corr. 1 § 8. 16. μοι om. *Π* — 18. ἀλλ' ὡς τῶν *ΔΠZ* — ἀκηκότες *Π* — ὅτι καὶ *ΔΠZ* — 19. τῶν ἐχθρῶν ἐπικρατήσομεν *ΔZ*, κρατήσομεν τῶν ἐχθρῶν *D* — 20. ἴσασιν *Γ* — 21. ἐγνώκασιν *ΓΠ* — 22. βουλεύονται *D*:*F* pr., ω corr. 2 — τὰ συμβησόμενα *D*:*F* — 23. ὅτι δὲ ἂν τύχῃ *D* — 24. οὕτωι *Γ* pr., ι eras. § 9. 25. post οὐδέτερον in *Π* iteratum οὕτω διανοεῖσθαι περὶ αὐτῶν atque postea inductum — ταραχωδέστατον *D*:*F* — μὲν om. *D* — 27. ἡμᾶς *Δ* — ἐκλέξαι τὸ βέλτιον *D* (αι in ras. habet *F*) — 28. ὡς δ' ἤδη *ΔE* — δ' om. *D*:*F* — 29. οὐκ ἐθέλετε *ΔΠZ*, οὐ θέλετε *D*:*MPB*, οὐ θέλεται *D*:*FΔ* — ἡδον·ν *Γ* pr., ὴ in ras. corr. 2 — εἰς ἡδονὴν κατηγορούντων *D* § 10. 30. ὑμᾶς *Γ* pr., *Z* corr. 1; ἡμᾶς *Γ* corr. 2 *ΔEZ* pr. — βούλεσθε *Γ* pr. corr. 2, ἐβούλεσθε *D*

p. 174. 1. χαριζομένοις *D* — εἰδότες *D* — 4. ὑμᾶς om. *D* § 11. 6. ὅπως δ' ἂν *ΔΠZ* — δυνηθεῖεν usque ad 8 ἄνθρωποι om. *D* — δυνηθῶσιν *ΓΔE* — ἡμᾶς *E* — 8. δυνηθεῖεν

καλῶς D — 9. *βουλεύεσθαι D* (*βούλεσθαι F*[1]) — 10. *μὲν* om. *D:F* — *τοὺς τῶν*: *τοὺς* om. *D:PΔ* — 11. *ἐξετάσειεν D:MPAB* — *δὲ ΔΠΖ* — *ἀμφοτέρους ΔΠ*, *ἀμφοτέρων Z* — 12. *παρέχοιεν ΔΠΖ* — *ΓΔ* in mg. habent *ε'* § 12. *δὲ τὰ τῶν D* — *τε* om. *ΔΠΖD* — 13. *μνημονεύουσιν Γ* — *καὶ τῶν*: *τὰ τῶν D* — 14. *μηδὲν Z* — *ἀκηκόασιν ὅτι*: *ἀσύναπται D:F* (i. e. *ἀσύναπτα* Usenerus), lacuna capax litterarum 18 in *M*, litt. 11 in *P*, lacunae etiam in *AB* — *μὲν γὰρ τοὺς D* — 15. *ἀντέχεσθαι* (*ἀντ* in ras. *Δ* corr. 1): om. *D:F* — *ἀντέχεσθαι τῆς εἰρήνης*: lacuna in *D:M* capax 21 litterarum, in *P* 12 litt., *AB* — *κακὸν*: *κανὸν Π*, *οὐδ' ἐλλειπῆ D:F* (i. e. *ὧδ' ἐλλειπῆ* Usenerus, *οὐδὲν ἐλλείπει* Keilius), lacuna in *D:AB*, capax litterarum 13 in *M*, litt. 9 in *P* — 16. *τὸν πόλεμον*: *πολεμεῖν D* — *ἀναιρουμένους ΔΖ* — 17. *πολλαῖς ἤδη καὶ* om. *D* — 19. *μηδ' εἰς D* — *τὸ πρόσθεν D* — *αὐτοῖς Z* — 21. *οἷς ἂν τύχωμεν ὥσπερ* (*ὡς* add. *Z*): *ὥσπερ ἂν τύχωμεν D* — 22. *τῇ* om. *D* — § 13. 23. *ὑπὲρ* om. *D* — 24. *ὑπὲρ* om. *D* — *σπουδάζειν*: *ει* in ras. 1 litt. *Γ* corr. 2 — *ὑμεῖς δὲ οὐ τὴν ΔΠΖ* — 25. *περὶ αυτον Γ* pr., *ῶ* corr. 1, spirit. add. 3 — 26. *ἰδίων*: *ἰδ* in ras. *Δ* corr. 1 — post *βουλεύησθε Γ* corr. 3 in mg. add. *η* — 27. post *φρονοῦντας* in *Γ* ras. 4 litterarum — *αυτῶν Γ* pr., spiritum add. 3 — *δὲ ὑπὲρ ΔΠΖ* — *τῆς πόλεως Δ* pr., *τῶν* s. v. add. 2 = *τῶν τῆς πόλεως ΠΖ* — 29. *πονηροὺς ΔΖ* — *παριόντων*: *παρεστώτων Π* — 30. *ἀσκεῖτε*: *ἐπαινεῖτε ΔΠΖD* — *δημοτικωτέρους*: . . *ολικωτερους* Pap.

p. 175. 1. *ἰδίας* om. *D* — *ημιν* Pap. — 2. *ὥστε ΔΠΖ* — 3. *ἐπιδώσειν* ex *ὑποδώσειν* corr. *D:F*[2] § 14. 4. *δὲ ΓΔΕ* — *ΓΔ* in mg. habent *ς* — 5. *καὶ διότι D* — 6. *εστιν* Pap. — *πλὴν ἐνθάδε μὲν οὐκ ἔστι παρρησία D* — 7. *εὐφρονεστάτοις Z* — 8. *κωμῳδιδασκάλοις ΕΔ* pr. (corr. 4) *ΠD*, *κωμῳδισκάλοις Z* — *ἐστὶν Γ* — 9. *αλλους* om. Pap. — 10. *τὰ* om. *D* — *ἁμάρτημα D:FAB* — 11. *οὐδὲ* om. *Π* — *ποιοῦσιν ΓΔΕΠ* Pap. — *πρὸς τοὺς δ' ἐπιπλήττοντας D:FPAB* (*M* = Is.) — 12. *οὕτως Δ* Pap. — *διατίθεσθαι Δ* pr., corr. 1 — 13. *πρὸς* om. *ΔΠΖ* Pap. § 15. 17. *ἃ* om. *Γ* pr., in fine versus add. 2 —

18. ὁ πρύτανις προτίθησιν *D* — ἔπειτα καὶ περὶ *ΛΠΖ* — 19. τῶν om. *D* — ουθεν Pap. — ἐστιν *Λ*, ἐστι *ΠΖ* — 20. τῶν ὑπὲρ τῆς *D* — ἢν καὶ μὴ *Δ*, ἂν μὴ *D* — 21. περὶ τῶν ὀρθῶς λοιπὸν *D*:*F*, περὶ τούτων ὀρθῶς λοιπὸν *D*:*MPΛB* § 16. ante φημι *Γ* in mg. pr. > — 22. πρὸ χίους *Γ* pr., corr. 4 — χίους τε καὶ *D* — 23. βυζαντίους καὶ κῴους *D* — ἀλλὰ καὶ *ΛΠΖ* — πρὸς ἅπαντας: πάντας *D* — 24. καὶ χρῆσθαι ταῖς συνθήκαις: κεχρῆσθαι *D* — 25. γράφουσιν *Π* — μὲν om. *D* — 27. τὰς om. *Z* — 28. ἐξεῖναι *D* — τὴν αὐτῶν *ΓΔΕ*, τὴν αὐτὴν *D* (τὴν om. *D*:*PΛB*, αὑτῶν in mg. add. *B*) — 29. ευρησομεν ουσας Pap. — 30. μᾶλλον om. *D*:*MPΛB*, add. in mg. *B* § 17. 31. ἢν οὖν μὲν *ΛZ* corr. (*Z* pr. = *Γ*) — ἕξουσιν *ΓΔ*

p. 176. 1. θεσπιὰς *Z* pr., ει corr. pr. — δὲ *Λ* — 4. προσχοντες *Γ* pr., προσέχοντες corr. 1 — 5. πάντας ἂν ὑμᾶς *ΛZ* — καταγνώσεσθαι: σθαι in ras. totidem litt. *Λ* corr. pr. — 7. κατεχόντων βίᾳ *ΛZ* — 8. τὰ συμφορὰς *Γ* pr., τὰς συμφορὰς corr. 2 § 18. 10. πειράσομεν *Λ*, πειράσομαι *Z* — 12. βουληθείημεν *ΛZ* Pap. — καλῶς ταῦτα *ΛZ* (Pap. = *Γ*) — 13. νουνεχόντως libri — 14. βουλευσόμεθα: σο *Γ* corr. 2 (fuit fort. ο), βουλευσώμεθα *Δ* pr., corr. 1, βουλευσοίμεθα *ΛZ* § 19. 16. ἐξαρκέσειεν ἂν *Z* — 17. τὰ πρὸς τὸν *ΛZ* — 18. γιγνόμεθα *ΛZ* — ὁμονοοῦμεν *Z* — 19. τοῖς ἄλλοις ἕλλησιν *ΛZ* — 20. τὴν πόλιν πάλιν *ΛZ* — 22. ἀπεστέρηκε *ΔΕΛΖ* — γάρτοι πενεστέρους *ΛZ* — 23. ἐποίησεν *Γ*, πεποίηκε *ΛZ* — ἠνάγκασεν *ΓΔ* — 24. διαβέβληκεν *Γ* — απαντας τους (τροπους) Pap., πάντα τρόπον *ΛZ* § 20. 27. προστάττουσιν *ΓΔΕ* pr., corr. 1 — 30. εἰς εὐπορίαν *ΛZ* Pap. — 31. επιδωσωμεν Pap. — 32. τριηραρχῶν *Γ* pr., corr. 1

p. 177. § 21. 4. ἢ: η· *Γ* pr. — τας προσοδους η νυν Pap. — 5. δὲ om. *ΓΔΕ* — γενομένων *Λ* pr., γενομένην *Λ* corr. 2 *Z* — 6. καὶ om. *Δ* pr., s. v. add. 1 — ἔρημος *ΛZ* (Pap. = *Γ*). — καθέστηκε *ΔΕΛΖ* — 8. ἐν ταῖς μεν ταῖς μεν *Γ*, ἐν ταῖς μὲν *Δ* pr. *ΕΛ*, ταῖς del. *Δ* corr. 3, ἐν μὲν ταῖς *Z* — 9. ὑποδεχομένους *Δ* pr., ἀποδεχομένους *Δ* corr. 3, ὑποδεξομένους *ΛZ* — 11. ὡς om. *ΛZ* § 22. 13. ῥᾳδίως διὰ πρεσβείας

Δ — 14. *κερσουλέπτην* Δ pr., *κερσοβλέπτην* Δ corr. 3, *κερσοκλέπτην* ΕΖ — 15. *χερονήσου* Λ — 16. *ἡμῖν πολεμήσειν* ΛΖ — 18. *αὐτῶν* libri — *δυνασταίαις* Δ pr., corr. 1 **§ 23.** 19. *ὁρῶσιν* Γ — *ἐφ'* om. ΛΖ — *ἔχομεν* Ε — 20. *πλέονος* ΓΔΕ — 22. *αὐτῶν* ΓΔΕ — *προσδῶσι* ΛΖ — 23. *λυσιτελεῖ* ΓΔΕ (sic!) — *θεραπεύουσιν* Γ — 24. *αὐτῶν* Λ, *ἑαυτῶν* ΓΔΕ **§ 24.** 26. *ἀυτος* Γ pr., *ἀυτους* corr. 2, *ἀυτοὺς* corr. 3, *αὑτοὺς* ΛΖ — 30. *οἰκῆσαι* ΛΖ — 31. *αν πολλους* Pap. — 32. *δυνηθείημεν κατασχεῖν* ΛΖ, *κατασχειν ουκ αν . . . θειημεν* Pap.

p. **178.** 3. *στρατοπέδου ξενικοῦ* ΛΖ (Pap. = Γ) — *ἡμεῖς ἐπιθυμοῦντες τυγχάνομεν* ΛΖ, (*ημεις τυγ*)*χανομεν επι*(*θυμουντες*) Pap. **§ 25.** 6. *πολλὰ ἂν* libri — *ετερα προσθειη* Pap. — § 25. *ἡγοῦμαι δὲ* usque ad § 56 *ἐξετάζειν ἐπιχειρήσαιμεν* recepta sunt in Antid. § 66. Sed cum in Γ prima tantum atque extrema verba reddita sint, in codd. ΔΕΘΛΞ tota haec pars exscripta exstat. — 7. *δὲ* om. Ξ$^{\alpha}$ — *ὑμᾶς* ΛΞΖΘ$^{\alpha}$Λ$^{\alpha}$ — *μὴ μόνον* Λ$^{\alpha}$Ξ$^{\alpha}$ Pap. — 9. *βουλευσομένους* ΛΖ — *αξομεν* Γ pr., *άξομεν* corr. 1^{b}, *ἄξομεν* corr. 4, *ἄξωμεν* ΛΠΞΖ, *ἕξομεν* Ξ$^{\alpha}$ — *ποιήσομεν* Γ pr., *ποιήσ μεν* Δ pr., *ο* add. 1^{a}, *ποιήσωμεν* Γ corr. 2 Δ$^{\alpha}$Ε$^{\alpha}$ΛΠΞΖ, *ποιήσω* Θ$^{\alpha}$, sed ita ut vestigium terminationis *μεν* s. v. positae supersit — 10. *ἅπερ* Θ$^{\alpha}$ — *ὥστ'* ante *ὀλίγον* add. Λ$^{\alpha}$ corr. 4 Ξ$^{\alpha}$ — 12. *ἀλλὰ* Δ — *τῶν παρόντων κακῶν* Λ$^{\alpha}$Ξ$^{\alpha}$ **§ 26.** 13. *τούτων* om. Γ pr., add. 2 — *ἐστὶν* Γ — 18. *ἐν* om. ΛΞΖ — 21. *ἐν τοῖς τοιοῦτοις* Θ$^{\alpha}$Λ$^{\alpha}$Ξ$^{\alpha}$ — *οἷς ἐτυγχάνομεν* Λ, *οἷς τυγχάνομεν* ΞΖ **§ 27.** 23. *ἡμετέρας* Δ$^{\alpha}$Ε$^{\alpha}$Ζ — 27. *ἂν* om. Θ$^{\alpha}$ — 28. *φροντίσαι* Ξ **§ 28.** 32. *εἰς ταῦτα* Π — *φερο·μένας* Γ, *φερομένας* ΔΕΔ$^{\alpha}$Ε$^{\alpha}$, *συμφερούσας* Ζ

p. **179.** 2. *ἔχουσιν* ΛΠΞΖ — *ἐπιεικῶς* Θ$^{\alpha}$Λ$^{\alpha}$Ξ$^{\alpha}$ **§ 29.** 5. *οἰόθαμεν* Π, *ᾠόμεθα μὲν* ΞΖ — *θάλασσαν* ΛΠΞΖΛ$^{\alpha}$Ξ$^{\alpha}$ 6. *βιαζόμεθα* Δ$^{\alpha}$Ε$^{\alpha}$ — *ταῖς* Ξ$^{\alpha}$ — *διαπράξασθαι* libri — 9. *ἔχθρας* Ξ$^{\alpha}$ — 10. *ἐξ αὐτῶν τούτων* Λ$^{\alpha}$Ξ$^{\alpha}$ — *μεγάλαι: πολλαὶ* ΛΠΞΖΞ$^{\alpha}$ (Pap. = Γ) **§ 30.** 11. *τὸ* om. Ξ$^{\alpha}$ Pap. — *πολλυπραγμοσύνης* Π — 14. *καὶ μηδενὸς* Λ$^{\alpha}$, *καὶ μηθενὸς* Ξ$^{\alpha}$ — 15. *ἑκόντων τῶν τῶν* Π, *ἑκόντων καὶ τῶν* Θ$^{\alpha}$ — 16. *πολλὺν* Π **§ 31.** 17. *γαρ ανοιας τινες εληλυσασιν* Pap. — 18. *ὥστ'*

Γ, ὥστε $Θ^α Λ^α Ξ^α$ — ὑπειλήφασιν E pr., corr. 1 — μεν om. Pap. — 19. μὲν om. $Ξ^α$ — κερδαλαίαν $Ξ^α$ § 32. χρηματισμόν: πλοῦτον D (de Isocr. iud. c. 7) — οὔτε πρὸς δόξαν $Θ^α Λ^α Ξ^α$: om. Γ pr., Δ pr., ΛΠΞΖ; in mg. add. Γ corr. 4, Δ corr. 1ª (habent $EΔ^α E^α$) — 24. οὐδ' ὅλως ΛΠΞΖ — 25. συμβάλλοιτο $ΛΞΛ^α$ — τηλικαύτη ΛΠΞΖ — δύναμις ΠΞΖ — ὅσην περ: ὅσην $ΓΔΕΔ^α E^α Θ^α Λ^α Ξ^α D$, ὅσονπερ ΛΠΞΖ — 27. ἄλλας om. ΛΠΞΖ — 28. ὥστ' Λ pr., corr. 1 — τῆς αὐτῶν διανοίας $ΔΕΔ^α E^α$, τῆς ἑαυτῶν διανοίας ΛΠΞΖ, τῆς μὲν διανοίας αὐτῶν $Θ^α$ — 29. ἀμελοῦντες: ὀλιγωροῦντες ΛΠΞΖ — ἅμε Z — 30. βέλτιον πράττειν $Θ^α$, βέλτιον τῶν ἄλλων πράττειν ΛΠΞΖ § 33. 31. εἴ τινες οἴονται $Θ^α$ — 32. καρτερεῖν $Δ^α$ pr., καὶ add. $Δ^α$ corr. 2, καὶ καρτερεῖν $E^α ΛΠΞΖΘ^α Λ^α Ξ^α$ — ἐπὶ τούτοις ΛΠΞΖ

p. 180. 1. ἐλπίζοντας: ἐθέλοντας $ΛΠΖΘ^α Λ^α Ξ^α$, θέλοντας Ξ — 2. παρὰ $ΛΠΞΖΘ^α Λ^α Ξ^α$ — 3. ante πλέον ras. 3 litt. in Γ, πλεῖον $Θ^α$ — πέπεισμαι: οἴομαι $Θ^α Λ^α Ξ^α$ — 4. τοὺς δ' ἄλλους ὧν οὐ βέλτιον Γ pr. Δ pr., οὐδὲ γινώσκειν οὐδὲν in mg. add. Γ corr. 4, Δ corr. 1ª, in textu habent $Δ^α E E^α$, τοὺς δ' ἄλλους οὐδὲ γινώσκειν οὐδὲν ὧν βέλτιον $Θ^α Λ^α = Ξ^α$, qui tamen post ὧν inserit ἂν § 34. 5. ὁρῶ μὲν γὰρ ΛΠΞΖ — 7. ἀγαθὸν εἶναι νομίζοντας ΛΠΞΖ — πάσχοντες Ξ — 8. ζώιων Γ — κατ' ἀρχάς: ταραχὰς Ξ — ἀπολάβοντας $Δ^α E^α$ — 11. παροῦσιν Γ, πᾶσι Π — 12. ἡδείους Γ pr., corr. 2 § 35. 13. εἰ μή: εἰ μὲν Ξ — 14. γε ὡς ΛΠΞΖ — 15. γίνεται $ΓΔΕΔ^α E^α$, γίνεσθαι $Θ^α$, γίγνεσθαι $Λ^α Ξ^α$ — 18. δὲ ΛΞΖ — 19. μὲν om. $Ξ^α$ — θεοφιλέστατον ΛΞΖ — 20. οἴεσθαι $ΓΔΕΔ^α E^α$, οἷόν τε $Λ^α Ξ^α$ — 21. χρωμένους: ω in ras. Δ corr. 1 — 22. προ·ρημένων Δ (ras. non expleta), προειρημένων E, προαιρουμένων ΛΠΞΖ § 36. 23. ἐβουλόμην $Λ^α Ξ^α$ Pap. — δὲ $Δ^α$ — πρόχειρον libri = Pap. — ἐστι Λ pr., corr. 4 — 24. ἐπαινέσαι $ΛΠΞΖΘ^α Λ^α Ξ^α$ Pap. — οὕτωι Γ — προσῆκον $ΓΔΕΔ^α E^α$, ῥᾴδιον $Θ^α Λ^α Ξ^α$ Pap., καὶ ῥᾴδιον ΛΠΞΖ — τοὺς ἀκούοντας πεῖσαι $ΓΔΕΔ^α E^α$ (Pap. = $ΛΠΘ^α Λ^α$) — 25. δὲ om. Γ pr., s. v. add. 2 — 26. λέγομεν $Θ^α Λ^α Ξ^α$, λέγω ΛΠΞΖ (Pap. = Γ) — 27. ὑπὸ ΛΠΞΖ — φενακίζειν

Γ pr. *Δ* pr., ἡμᾶς in mg. add. *Γ* corr. 4, s. v. add. *Δ* corr. 1ª, φενακίζειν ἡμᾶς *ΕΔ*ª*Ε*ª, φενακίζειν ὑμᾶς *Θ*ª*Λ*ª*Ξ*ª — 29. ὁπόταν: ότα in ras. *Δ* corr. 1, ὅταν *ΛΠΞΖ* — βουληθῶσιν *ΓΔ* — 32. θάλασσαν *Λ*ª*Ξ*ª

p. **181.** 1. ημιν (εθελοντας) Pap. — ὑμῖν *Ξ* pr., corr. inter scrib. § **37.** 3. υμας Pap. — ὁμοίους κελεύουσι *ΛΠΞΖΛ*ª *Ξ*ª Pap., ὁμοίως κελεύουσι *Θ*ª — 4. γίνεσθαι *Θ*ª, γεγενῆσθαι *ΛΠΞΖ* — πότερον *ΛΠΞΖΘ*ª*Λ*ª*Ξ*ª (Pap. = *Γ*) — 6. συμβουλευουσι Pap. — 7. πάλιν ἡμῖν *Λ*ª, υμιν παλιν Pap. § **38.** 8. ἐν Μαραθῶνι libri — τοῖς *Γ* pr. *Ε*, τοῦ (?) *Δ* pr., τοὺς *Γ* corr. 4, *Δ* corr. 3 — βαρβάροις *Ε* pr., βαρβάρους corr. 1 — τοὺς βαρβάρους om. *ΛΠΞΖΘ*ª*Λ*ª*Ξ*ª — νικήσασιν *Γ* — 9. πρὸ αὐτῶν γεγενημένοις *ΛΠΞΖ* — οὐχ ἁπάντων *ΛΠΞΖ* Pap. — 10. εἰς τοὺς *Γ* pr., corr. 1 — πεπολιτευμένους *Π* — 12. τοιαῦτα *Ξ*ª — περὶ ὧν *Λ* pr., καὶ s. v. add. 2, περὶ ὧν καὶ *ΞΖ* — 13. πότερον *Λ*ª pr., corr. 1 — χρήσομαι *ΔΕΛΠΞΖΘ*ª*Λ*ª*Ξ*ª, χρήσ·μαι *Ε*ª pr., ω in ras. corr. 1 — 14. ὥσπερ *Δ* pr., περὶ s. v. add. 1ª, αἴσπερ περὶ *Θ*ª, ὥσπερ καὶ περὶ *ΛΠΞΖΛ*ª*Ξ*ª — δείξας *Ξ*ª — 15. ἡμᾶς *Δ*ª*Ε*ª — μὲν om. *Ε*ª pr. (s. v. add. 1) *ΛΠΞΖ* — 16. δὲ *ΛΠΞΖ* § **39.** 19. φανοίην *Ξ*ª — φροντίζων: φρο in ras. *Δ*ª corr. 1 — 20. ἐμὸν: ἐμοὶ *Θ*ª — μὲν om. *ΛΠΞΖΛ*ª*Ξ*ª — 21. ἐστὶν *Γ* — κηδεμόνων *Θ*ª*Λ*ª*Ξ*ª — 22. ἡδίους *Ζ* — 24. γινώσκειν libri exc. *Π* (γιγνώσκειν) — μὲν om. *ΛΠΞΖ* — σῶμα *Γ* pr., σῷμα corr. 1ᵇ — 26. ἀγνοούσαις: νοσούσαις *ΛΞΖ*, νουσούσαις *Π* — γεμούσας *Γ* pr., corr. 2 — 27. λόγω *Π* — 28. ἁμαρτανομένοις *Γ* pr. *Δ* pr., ἐξαμαρτανομένοις *Γ* corr. 4, *Δ* corr. 1ª, *ΕΔ*ª*Ε*ª*Θ*ª*Λ*ª*Ξ*ª § **40.** 29. καταγελαστον τι Pap. — εστιν *ΓΖ* pr., ν eras. — 30. ἀλγιδόνων *Π*

p. **182.** 1. ἔχουσιν *Γ* — τὴν om. *Θ*ª — ὥστε *ΛΠΞΖ* § **41.** 3. δὲ *ΛΞΖ* — 4. ὑποστειλάμενος οὐδὲν *Θ*ª — 5. μέλλων *D*¹ (= de Isocr. iud. c. 17), μέλλ in ras. *F*¹ pro λόγ — ποιεῖσθαι τοὺς λόγους *ΕΛΠΞΖΘ*ª*Λ*ª*Ξ*ª Pap. (*D*¹ = *Γ*) — 6. γὰρ ἂν *ΛΠΞΖΘ*ª*Λ*ª*Ξ*ª *D*¹ et *D*² (= de adm. vi dic. in Dem. c. 17 et 19) — ελθων Pap. — μήπω: μὴ *D* — συνδιεφθαρμένως *Γ* pr., corr. rad., συνδιεφθειρόμενος *D*¹ — 7. ὑμῖν

ΛΠΞΖ — *γινομένοις* D^2, *γενομένοις* D^1 — 8. *ὑμᾶς* *ΛΠΞΖ* D^1:*F* — 10. *ἀξιοῦμεν* *D*: *ἔχομεν* libri Pap. — 11. *ἀλλὰ* (om. *πᾶν*) *ΛΞΖ*, *ἀλλ' ἅπαν* $Λ^α Ξ^α$ § 42. 14. *οὐσίας* *D* (?): F^1, corr. 2, *ἀσίης* *M*, *ἀσίης* *P* — *τὸν βίον* om. *Π* — 16. *βοητοῦντες* D^2: *P* c. 17, *βοηθοῦντας* D^2:*M* c. 19 — *αὐταῖς*: *αὐτὰς* D^2: *P* c. 17 et 19 — 17. *τῆς* om. $Θ^α$ — *δὲ καὶ καταδουλούμενοι* D^2: *MP* c. 19 — 18. *τὰ ἐναντία* $Θ^α$ — *πράττοντες*: *πραττομένοις ποιοῦντες* $Λ^α Ξ^α$ § 43. 19. *οἱ μὴ* *Γ* pr., *εἰ μὴ* corr. 2 — *ἐκείνοις τιμὴν ἕξομεν* *ΛΠΞΖ*, *ἐκείνοις ἕξομεν τιμὴν* D^2: *P* c. 17 (Pap.$D^1 D^2$ c. 19 = *Γ*) — *ἕξομεν*: *ἥρομεν* D^1:*F* — 20. *καὶ ταῖς διανοίαις καὶ τοῖς ἔργοις* D^2: *MP* c. 19 — 21. *γεγενημένων* $Θ^α Λ^α Ξ^α$, *γινομένων* D^1:*F* — 22. *τῶν ἑλλήνων* *ΛΠΞΖ* Pap. *D* — *ἐλευθερίας* D^2 c. 19 — *αυτῶν* *Γ*, *αὐτῶν* $ΔΕΛ^α Ε^α$, *ἑαυτῶν* D^2 — 23. *ετολμησαν εκλιπειν* Pap. — 24. *δὲ* $ΛΞΖΘ^α$ — 25. *αὐτῶν* om. $Θ^α D^2$ § 44. 26. *στρατεύειν* D^2 — 27. *δεῖ* *Γ* pr. Pap., *δεῖν* *Γ* corr. 2 — 28. *πάντας* D^2 — *τούτοις* $ΓΔΕΛ^α$ pr., corr. 2 — 29. *ἀλλὰ* *ΛΠΞ* — *ἀνθρώπους* *Γ* pr. *Δ* pr., *αἱρούμεθα* in mg. add. *Γ* corr. 4, *Δ* corr. 1^a, *αἱρούμεθα ἀνθρώπους* *E*, *ἀνθρώπους αἱρούμεθα* $Δ^α Ε^α Θ^α Λ^α Ξ^α$ — 31. *κακῶν* $Λ^α Ξ^α$ — *ὁπόταν*: *ποτ' ἂν* D^2:*P* — *τις πλείονα μισθὸν διδῷ* *ΛΠΞΖ*, *τις διδῷ πλείονα μισθὸν* $Λ^α Ξ^α$, *τινες διδῶσι πλείω μισθὸν* D^2

p. 183. 1. *μετ' ἐκεῖνον* $ΛΠΞΖΛ^α Ξ^α$, *μετ' ἐκείνου* *ς* — *ἀκολουθήσουσιν* $Δ^α$ pr., *ησ* eras., *ἀκολουθοῦσιν* $Ε^α Θ^α Λ^α Ξ^α$ § 45. 2. *μὲν* om. *Π* — 3. *τῶν* om. *Γ* pr., s. v. add. 1^b — *ἣν περί τινας* *ΛΠΞΖ*, *εἴπερ τινὲς* $Θ^α Λ^α Ξ^α D^2$ — *ἐξαμαρτάνοιεν* $ΞΘ^α Λ^α Ξ^α D^2$ — 4. *ἐθελήσαμεν* $Θ^α$ — *ἀποσχεῖν* $Θ^α$ — 5. *παρανομίας*: *πλεονεξίας* *ΛΠΞΖ* — *τῶν* om. *Π* — *ἐφ' ἡμᾶς τῶν ἐγκλημάτων* *Z* — *ἥκειν* D^2 — 6. *ἀγανακτοῦμεν*: *ἀγανακτο·μεν* *Γ* pr., *ἀγανακτῶμεν* *Γ* corr. 2 $ΔΕΔ^α Ε^α Λ^α$ — *ἀλλαὶ* $Ξ^α$ — 7. *ὅτ' ἂν* *Λ* — *ἀκο··ωμεν* $Δ^α$ pr., *ἀκούωμεν* corr. 2 $Ε^α Θ^α$ — *τοιοῦτό τι* $ΛΠΞΖΛ^α Ξ^α$ — 8. *διαπραττομένους* *ΛΠΞΖ* § 46. 9. *ἐσμὲν τῶν καθ' ἡμέραν* $ΛΠΞΖD^2$ — 10. *δὲ* $ΛΠΞΖΔ^α Ε^α Λ^α$ — 11. *ἰδίους* deest in libris — *λυμαινόμεθα* *Γ* pr. *Δ* pr., *δι' οὓς* in mg. add. *Γ* corr. 4, s.

v. add. Δ corr. 1^a, tum hoc additamento deleto in mg. pos. κείμενον δι' οὕς; δι' οὕς λυμαινόμεθα $E\Delta^{\alpha}E^{\alpha}\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$ pr., δι' οὕς eras., quamobrem om. Ξ^{α}; ἰδίᾳ λυμαινόμεθα D^2 = Pap., in quo των ιδια s. v. add. — 12. ἀνθρώπων ἁπάντων Ξ^{α}, ἀνθρώπων om. $\Lambda\Pi\Xi Z$ Pap. — ἁπάντων κοινοῖς ἀνθρώπων ἔχθροις D^2 § 47. 13. τοσοῦτο δὲ Z, τοσοῦτον δὲ D^2 c. 20, τοσούτῳ δὲ καὶ D^2 c. 17 — 14. ου μονον librarii errore iteratum in Pap. — 15. ὅσο· Γ pr., ὅσων corr. 4 $\Delta^{\alpha}E^{\alpha}$, ὅσω ΔE — πρός τινα D^2 c. 20 — 16. ἐψηφίσαντο $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}$, ἐψηφίσαιντο Ξ^{α} — 17. ὅμως δ' ὑπὲρ $\Lambda^{\alpha}\Xi^{\alpha}$ — αὐτῶν $\Gamma\Delta E\Delta^{\alpha}E^{\alpha}$ $\Xi Z\Xi^{\alpha}$ D^2 c. 17: P, ὑ ex ὐ corr. M, ἑαυτῶν D^2 c. 20 — 18. δ' εἰ Π, δὲ εἰς D^2 c. 20 — τοσαύτην ἀπορίαν ἐληλυθότες καὶ om. D^2 c. 17: P — 20. μισθοτοῖς Γ pr., ω corr. 2 § 48. 21. τριηρεις ει πληροιεν Pap., εἰ τριήρεις ἐπληροῦμεν D^2 — εἰσβίβαζον Γ pr., corr. 2, ἐνεβίβαζον $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}\Xi^{\alpha}$, ἐνεβιβάζομεν D^2 — 23. ἐξέπεμπεν Z, ἐξεπέμπομεν D^2 — 24. ἐλαύνειν ἀναγκάζωμεν Π: μεθ' ὅπλων ἐξεπέμπομεν D^2 c. 17: P — 25. ἀναβαίνωσιν D^2 c. 17 — των om. Pap. — 27. εγβαινουσιν Pap. — οἱ δὲ usque ad κινδυνεύουσιν om. D^2 c. 17: P — 28. διῆλθον: εἶπον D^2 c. 20 §. 49. 30. ἀλλὰ γὰρ: γὰρ om. $\Gamma\Delta E\Delta^{\alpha}$ pr., s. v. add. 2, ἀλλὰ γὰρ καὶ D^2 (Pap. = $\Lambda\Pi$) — ἰδὼν ἄν τις D^2 — 31. καλῶς Γ pr. Δ pr., κακῶς Γ corr. 4, Δ corr. 1^b, $E\Delta^{\alpha}E^{\alpha}\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}\Xi^{\alpha}$ — καὶ περὶ $\Lambda\Pi\Xi$ ZD^2 — θαρσήσειεν D^2 — 32. ἂν om. $\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}\Xi^{\alpha}$ — μάλιστα $\Lambda\Xi Z\Theta^{\alpha}D^2$, om. Π

p. 184. 2. δὲ $\Lambda\Xi Z$ — 3. ἅπασιν εἶναι: εἶναι τῶν ἄλλων D^2 — καλῶς τε καὶ D^2 — τεταμένως Π — 5. αὐτῶν om. Θ^{α} § 50. 6. σεμνυνόμεθα μὲν καὶ: α μὲν καὶ in ras. Δ^{α} corr. 2 — μεγαλοφρονοῦμεν D^2 — 7. ἐπὶ τὸ $\Lambda\Pi\Xi Z\Lambda^{\alpha}\Xi^{\alpha}$ — βέλτιοι Z, βελτίονες $\Lambda^{\alpha}\Xi^{\alpha}$ — τῶν ἄλλων γεγονέναι D^2 — ῥάιδιον $\Gamma\Delta E\Delta^{\alpha}E^{\alpha}\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}\Xi^{\alpha}$ — 9. τριβαλοὶ $\Xi\Theta^{\alpha}\Xi^{\alpha}$ Z pr. E^{α} pr., τριβαλλοὶ Z corr. 1, E^{α} corr. 1 — τε καὶ λευκανοὶ D^2 — τῆς δυσγενείας Γ pr. $\Delta E\Delta^{\alpha}E^{\alpha}\Theta^{\alpha}\Lambda^{\alpha}\Xi^{\alpha}D^2$, αὐτῶν s. v. add. Γ corr. 3 — 10. φροντίζωμεν Π — 11. ἐν: ἐὰν D^1 — γνώσεσθαι Λ pr. (corr. 2) Θ^{α}, γνώσησθε D^1 — 12. ἄν τις $\Lambda^{\alpha}\Xi^{\alpha}$, ἐάν τις D^1 — 13. ἀλλῷ Λ — δικάζων Λ pr. (corr. 1)

ΠΞΘ^α*Λ*^{α}*Ξ*^{α}, *δὲ καὶ ζῶν D*^{1}; recens scholium *ἐπὶ δωροδοκίᾳ* s. v. add. *Λ*, in textu habet *Ξ* — *. . ραν τουτους α . .* Pap. (ft. *εαν τουτους α*[*λω*?]) — *καὶ τοὺς τοῦτο D*^{1}*:MPΑB* (*F* = *Γ*) — *φανερώτατον Π* — 14. *πλεῖστ*^{ον}*ους Ξ*^{α} — *των πολιτων διαφθειραι δυνηθεντα* Pap., *διαφθεῖραι δυνηθέντα τῶν πολιτῶν D*^{1} § 51. 16. *δὲ τὰ περὶ Θ*^{α}*Λ*^{α}*Ξ*^{α} — 17. *περὶ* om. *Θ*^{α} — *τῆς σωτηρίας Ξ*^{α} — 18. *ἀμελοῦντες καὶ Θ*^{α}*Λ*^{α}, *ἀμελοῦμεν καὶ Ξ*^{α} — *δημοκρατείαν Γ* pr., corr. 2 — 19. *αὐξανουμένην Γ* pr., *υ* eras., *αὐξομένην D*^{1} — 21. *ὀλειγαρχικοὺς Δ* pr., corr. 1 — 22. *ὄντας* om. *ΔE* — 23. *ἐμποιοῦντας ΛΠΞZ*, *ἀγαπῶντας D*^{1} — *εὔνους εἶναι* iteratum in *Δ*, priore loco inductum a corr. 1^a § 52. 24. *λογων τε και* Pap. — *πραγματ . . . . . . ον* (corr. in *ου*) . . . *ως εχομε . . . . . . περι* Pap. — 25. *ἀλογίστως*: *ὀλιγώρως Θ*^{α}, in mg. add. *Δ*^{α} corr. 1, *E*^{α} corr. 1 — 26. *οὐ ταῦτα ΔE*, *ουτ᾽ αὐτὰ Δ*^{α}*E*^{α}, *οὐ τὰ αὐτὰ Θ*^{α}*Λ*^{α}*Ξ*^{α} — *γινώσκομεν ΓΔ*^{α}*E*^{α}*ΠZΘ*^{α}*Ξ*^{α} — 27. *μὲν* om. *D*^{1} — *ἀναβαίνειν Θ*^{α}*Λ*^{α}*Ξ*^{α} — 28. *οὖν ἐλθόντες* (= *συνελθόντες*) *D*^{1}*:F*^{1}, *ἐλθόντες D*^{1}*:MPΑBF*^{2} — *συνελθοντεχειροτονοῦμεν Π*, *συνελθόντες ἐχειροτονοῦμεν Θ*^{α} — 29. *διαλείποντες ΛΠΞZ* — *ἐνθάδε* (= Pap.): *ἐνταῦθα ΛΠΞZ*, om. *D*^{1} — 30. *σωφρονέστατοι D*^{1} — 31. *τούτοις D*^{1}*:F*^{1} — *συμβούλοις χρώμεθα ΛΠΞZ* (Pap. = *Γ*) — *καταφρονήσειε E*^{α}*ZΘ*^{α}

p. **185.** 1. *καὶ τοὺς αὐτοὺς* usque ad § 53 *προεστῶσιν ἡμῶν* om. *Θ*^{α}*Λ*^{α}*Ξ*^{α} — post *αὐτοὺς* in *Γ* vocula *καὶ* primum expuncta, postea erasa — *τῶν κοινῶν ἁπάντων ΛΠΞZ* Pap., *τῶν κοινῶν* om. *D*^{1} — 2. *καθιστάμενοι οὓς ΓΔ* pr. (*οἷς* s. v. add. 1^a) *EΔ*^{α}*E*^{α} — *ουθεις αν* Pap. — *οὐδεὶς ἂν τῶν ἰδίων οὐδὲν ΛΞZ*, *οὐδεὶς οὐδὲν ἂν* (*οὐδένα F*) *τῶν ἰδίων D*^{1} (Pap. = *Γ*) — *ἐπιτρέψειε Ξ* § 53. 3. *τὸ δὲ ΛΠΞZ* (Pap. = *Γ*) — 4. *ἂν ὁμολογήσαιμεν ΛΠΞZ* Pap. — 5. *ως πιστοτατους* Pap. — 6. *ειναι* om. Pap., sed dubium quo loco — 7. *νέμωσιν* usque ad 10. *προστάτας* iteraverunt *Γ* pr. *ΔΔ*^{α} pr., lineolas curvas singulis versiculis apposuit *Γ* corr. 1^b, del. *Δ*^{α} corr. 3 — 8. *δὲ ΛΠΞZ* § 54. 9. *δὲ* om. *Θ*^{α} — *διεφέρομεν Θ*^{α} — 10. *ὅσον*: *ὥστ᾽ Θ*^{α}*Λ*^{α}*Ξ*^{α} — *τε* om. *ΛΠΞZ* — 11. *ἡροῦντο*:

ἦρ in ras. 2 litt. Δ corr. 1ᵃ — 12. τὰ μέγιστα $Θ^α$ — συμβουλεύσασθαι ΛΞΖ — 13. τὸν om. $Θ^α$ — βουλεύσεσθαι $Θ^α$ — 14. καθ' ἑαυτὸν $ΛΞΖΘ^α$ — γενόμενον: δυνάμενον ΛΠΞΖ — τούτων om. $Ξ^α$ § 55. 15. μὲν eras. $Δ^α$ corr. 3 (?), om. $E^αΘ^αΛ^αΞ^α$ — 19. δὲ $ΓΔΕΔ^αE^α$, om. $Λ^αΞ^α$ — 20. ἐκεῖσε $Δ^αE^α$ — σοφοτέρους $Δ^α$ — γενησομένους $Λ^αΞ^α$ — ῥᾴδιον $Θ^αΛ^αΞ^α$ — βουλευσαμένους $Λ^αΞ^α$ — 21. ἑλληνικῶν πραγμάτων $Δ^α$ pr., τε s. v. post ἑλληνικῶν et καὶ πολιτικῶν in mg. add. $Δ^α$ corr. 2, ἑλληνικῶν τε πραγμάτων καὶ πολιτικῶν $E^α$, ἑλληνικῶν πραγμάτων καὶ πολιτικῶν ΛΠΞΖ, ἑλληνικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων $Θ^αΛ^αΞ^α$ § 56. 22. ταῦτα ΛΠΞΖ, τὸν λόγον τοῦτον $Θ^αΛ^αΞ^α$ — 23. τῷ Λ pr., ν s. v. add. 1 — ἐπιλείποι $ΛΞΖΘ^αΞ^α$, ἐπιλείψει Π — 24. μετα Γ pr., με τὸ corr. 1, με om. $Γ^α$ — 25. πλημμελείας $ΔΕΔ^αE^α$ — πράγμασι (πράγμασιν $Γ^α$) γεγενημένας $ΛΠΞΖΓ^αΘ^αΛ^αΞ^α$ — 26. ἐπιχειροίην: ροίην om. $Δ^α$ pr., in lac. add. 2, ἐπιχειρήσαιμεν $Γ^αΘ^α$ Pap. § 57. 27. ταχα δ αν τις Pap. — 28. πῶς οὖν εἴπερ Λ Pap. — 30. οὐδὲ μιᾶς Δ pr. Ε pr., accent. s. ε eras. — τυγχανομεν κεκτημενοι Pap. — 31. ταῦτα Λ — ἂν ἀποκριναίμην Λ (Pap. = Γ)

p. 186. § 58. 2. τήν τε ΓΔΕ — πελοπόνησον Ε — 3. τοὺς ἄλλους ἕλληνας Λ — 4. τοιαῦτα Λ — ἐξημαρτάνομεν: η in ras. Ε corr. 1 — 5. ἔσχεν Γ, εἶχε Λ — ποιήσασθαι ταύτην Λ — 6. ἐστιν ΓΛ — post τὸ littera erasa in Λ § 59. 7. περιέστηκε τὰ πράγματα Λ — 9. ἡμᾶς Λ — 10. δὲ ἐκείνους Λ — ὥστε ΓΔΕ — εἴχομεν Λ — 11. παρείχομεν Λ — 13. ποιοῦσι ΔΕ, ποιοῦσιν Λ pr., ν eras. § 60. 14. ἁμαρτήμασιν Γ — 15. αὐτῶν libri — 16. πράγμασιν Γ — αὐτῶν libri — 17. ἐκεῖν·ν Δ pr., ἐκείνων corr. 3 — 19. βεβαίως Λ — μᾶλλον . . . . . . παραμείνειεν Ε pr., εἰς ἔτι in ras. 6 vel 7 litt. add. 1 — παραμείνοιεν Λ § 61. 21. ὑπολήψεις Λ — 24. προσομολογήσειεν ΓΔΛ, προσομολογήσειε Ε, sed ε in ras. corr. 1 § 62. 27. ποίων Λ — 28. τίνων Λ — 29. τοιαῦτα Λ — 31. καὶ: οὐδὲ Λ — ἀλλὰ Λ — ἡμῖν ΔΕ — 32. ἐπικεκαλλυμένως Λ pr., υπο in mg. add. 2, ἀποκεκαλλυμένως corr. 4

p. 187. § 63. 3. εὐδαιμονήσειν: ευδοκιμησειν Pap. — 4. τ' om. ΓΔΕ — 5. καὶ τὴν δικαιοσύνην om. ΓΔΕ Pap. — 7. παιδευθείημεν Λ Pap. — 8. δόξειεν libri § 64. 12. θάλασσαν Λ Pap. — 16. τῶν κακῶν αἰτία Λ (Pap. = Γ) — 17. τε Λ § 65. 18. χαλεπωτατον Pap. pr., corr. — ἐστιν Γ — 19. ἐρωμένους Λ — 20. δὲ Λ — 22. τούτων Λ Pap. — ὑμᾶς Λ — ἀνέχεσθαι Λ § 66. 23. τοιαύτη Ε pr., ν s. v. add. 1, τοσαύτην Λ (Pap. = Γ) — 24. ἄρα Λ — ἂν om. Λ — 25. οὕτωι Γ pr., ι eras. — 26. πᾶσιν Γ — φανερὸν ποιήσειν ἅπασιν Λ (Pap. = Γ) § 67. 31. ἀνηλώσαμεν Δ pr., ἀναλώσαμεν corr. 1ᵃ (?) — 32. δεξιόντες Γ pr., ï s. v. add. 1

p. 188. 1. δὲ Λ. — § 68. 2. ἐλλογίμων: ἑλληνίδων Λ 3. συ·στᾶσαν Γ — 5. διδασκούσας Λ — 6. συμφέρει ΓΔΕ (Pap. = Λ) — 7. δὲ πολεμοῦντες ἐπαυσάμεθα Λ (Pap. = Γ) — 8. πρὶν ἠθέλησαν λακεδαιμόνιοι ποιήσασθαι: πριν ηναγκασαμεν λακεδαιμονιους ποιησασθ' in infer. mg. add. in Pap. § 69. 10. οὐ eras. in Δ — ἐστιν Γ — 12. ἐτυγχάνομεν Λ (Pap. = Γ) — πολιτιας Pap. — 13. ὑμῖν ΓΔΕ — καθεστώσης Λ (Pap. = Γ) — 14. οδ' Γ pr., οὐδ' corr. 1 — δυνηθείημεν libri Pap. — 15. καταστήσασθαι Λ, κατασ... εσθαι Pap. (καταστησεσθαι? Kenyon) — 16. τε Λ — 18. δυνηθείημεν Λ Pap. § 70. 20. διδομένην δέξασθαι τῇ πόλει Λ, δεξασθαι τη πολει διδομενην Pap. — 23. πολλοῖς: πολλάκις Λ (Pap. = Γ) — τισὶν Γ — προαιρεῖσθαι Λ (Pap. = Γ) § 71. 25. δὲ Λ — οὕτως ἐπεχείρουν Λ (Pap. = Γ) — 28. ἑτέροις Γ pr. (= Pap.), ἑτέρους corr. 2 ΔΕ, πρὸς ἑτέρους Λ — ἐπιθυμεῖν Δ pr., corr. 1 — 29. αὐτοὺς ὑμᾶς Λ Pap. — των om. Pap. — 30. ἐστιν Γ — βέβαιος Λ — 31. τοὺς ἕλληνας τοὺς ἄλλους Λ (Pap. = Γ)

p. 189. § 72. 1. δυναστείας Λ pr., δυνάμεις corr. 3, διανοίας in mg. add. 2 — 2. αλληλοις Pap. pr. (= Γ), ἀλλήλαις Λ Pap. corr. — τε Λ — 3. ταὐτὰ: ταῦτα libri — αιει Pap. — οὐ προσήκει, om. ἀεὶ Λ — γνωμην εχειν υμας Pap. — 6. ὠφελιαι Γ pr. Pap., ὠφελεῖαι Γ corr. 1ᵇ — βελτίους Λ (Pap. = Γ) § 73. 8. τὰς πονηρίας ΓΔΕ = Pap. pr., corr. in τας πονηρας, τάς τε πονηράς Λ — 9. γινομενας Pap. —

10. *οὕτω* *Λ* Pap. pr., corr. in *ουτος* (= *Γ*) — 11. *δεῖ βελτιόνων* in ras. *E* corr. 1 — 13. *ταῦτ᾽ Γ* pr., *ταῦτα* corr. 2 *ΔE* **§ 74.** 18. *εἰ*: *η Λ* pr., *εἰ* corr. 3 — *σκέψεσθε E*, *σκέψασθαι Λ* pr., *αι* in *ε* corr. 3 — *διωκεῖτο Λ* (Pap. = *Γ*) — 20. *παράλληλα* libri — 21. *γνωσεσθε οσων* Pap. (= *Γ*), *γνώσεσθε πόσων Λ* **§ 75.** 23. *βελτίον Λ* pr., corr. 2 — 24. *ην* om. Pap. — *ἢ τότε Δ* pr. *E*, *ἡ τότε Δ* corr. 3; om. *Λ* pr., *η τότε* s. v. add. 2, *ἢ τότε* corr. 4 — *καταστάσης Γ* pr. (= Pap.), *καταστάσεως* corr. 2 *ΔE* — 26. *υπερβολου* Pap. pr. (= codd.), *ευ* (= *υπερ* | *ευβολου*) in mg. add. 2 — 28. *ουδε κενων ελπιδων* Pap. **§ 76.** 30. *πάντας Λ* Pap. — *εμβαλλοντας* Pap. pr., corr. 2 — 31. *εν τοις . . . κινδυνοις* Pap. pr. (= codd.), corr. in *των . . . κινδυνων* — 32. *οὕτωι Γ*

p. **190.** 1. *των πολεων αυτω* Pap. — *ἐγχειρίζειν Λ* (Pap. = *Γ*) **§ 77.** 3. *ευδοκουσης* Pap. — 4. *αὔτη Λ* — *ουθεις* Pap. — 5. *επιστρατευσαντας* Pap. **§ 78.** 8. *αὑτοῖς Γ* — 9. *εἰς τοσούτω Λ*, *εις τοσουτο* Pap. — 10. *μίσους Λ* (Pap. = *Γ*) — *κατέστησαν ΓΔE* Pap. pr., corr. in *κατεστησεν* (= *Λ*) **§ 79.** 15. *αρχοντες* Pap. — *πολλὰ καὶ*: *και* om. Pap. — 16. *εσχον γνωμην* Pap. — *περι ημας* Pap. pr. (= codd.), corr. in *περι ημων* — 17. *ὑπέμεινεν Γ* — 18. *συνάγοντες Λ* Pap. pr., corr. in *συναγαγοντες* (= *Γ*) — 21. *ἕλλησιν Γ* — 23. *τα εκεινων* Pap. **§ 80.** 24. *τοῖς πράγμασι* (*πράγμασιν Γ* pr., corr. 1) *γιγνομένων ΓΔE*, *τοῖς χρόνοις γενομένων Λ* Pap. — 25. *αν ισως* Pap. — *βέλτιον* iteratum in *Δ*, priore loco inductum a corr. 1ᵃ — 26. *παρόντων* (= Pap.): *ἄλλων Λ* **§ 81.** 30. *φαυλον* Pap. pr., corr. — *λυπήσοντα ΓΔ* pr. *EΛ*, *λυπήσαντα Δ* corr. 3 = Pap. pr., corr. in *λυπησοντα*

p. **191.** 1. *μόνων Λ* (Pap. = *Γ*) — *γνώσεσθαι Δ* pr. *Λ* pr., *γνώσεσθε Δ* corr. 1, *Λ* corr. 2 **§ 82.** 3. *εξευρισκον* Pap. pr., *εξ* inductum — *εξ ων αν ανθρωποι τα μαλιστα* Pap. — 5. *ἐκ τῶν φόρων Λ*, *των φορων* Pap. — *διελόντες ς* Pap., *διελόντας* libri — 7. *ἐπειδ᾽ ἂν ΔE* pr. (corr. rad.) *Λ* — *ταῦτ᾽ ΔEΛ* Pap. — 8. *παρησῆγον Γ* pr., corr. 1 — 9. *ἐπιδεικνύντες Λ* Pap. — *τοις μεν αλλοις συμμαχοις* Pap. — 11. *ελλησιν* Pap. **§ 83.** 13. *αὐτοί τε τὴν*: *αυτην την* Pap. —

14. ἠὐδαιμόνιζον Λ (Pap. = Γ) — 15. μὲν om. ΓΔΕ (Pap. = Λ) — 17. ζηλουντες και θαυμαζοντες Pap. — 19. ἤμελλες Γ pr., σ eras., ημελλεν Pap., ἔμελε Λ § 84. 20. δὲ Λ — 21. εισβεβληκοτων Pap.: ἐμβεβληκότων libri — 22. δεκελει··νεστηκότος Γ pr. (erasae sunt duae litterae, quarum posterior fortasse fuit ι), δεκελει(ας)συνεστηκότος corr. 2; δεκελει κότος Δ pr., ας συνεστη supplevit corr. 1ᵃ; δεκελείας συνεστηκότος Ε, δεκελιᾶσιν ἑστηκότος Λ, δεκελεικοῦ συνεστηκότος ς, δεκελιᾶσι συνεστηκοτος Pap. (acc. s. δεκελιασι add. prima manus) — 25. πώπατε Λ — ἐξαμαρτάνοντας ΓΔ pr. ΕΛ, ἐξαμαρτόντας Δ corr. 3 Pap. — 26. στρατειαν Γ pr. (= Pap.), στρατιαν corr. 2, στρατιὰν corr. 1ᵇ ΔΕ, στρατιὰς Λ § 85. τοῦτο Λ Pap. — 27. προστείων Γ pr., προαστίων Δ pr., προαστείων Γ corr. 2, Δ corr. 1ᵃ, . . . αστειων Pap. — 31. ποιοῦσι Λ — ἐμφανεστέρους Ε, σωφρονεστέρους Λ Pap. § 86. πλείοσιν καὶ μείζοσιν Γ, πλείοσι καὶ μείζοσι κακοῖς Λ, πλειοσι κακοις και μειζοσι Pap.

p. 192. 3. τοῖς om. Λ Pap. — πληρώμασιν Γ Pap. — 5. ἐν δὲ τῷ πόντῳ Λ, εν δε τω δεκελικω πολεμω (litt. δε verbi δεκελικω s. v. add.) Pap. — αὐτῶν libri — 6. τέταρας Λ — 7. τεσσερακοντα Pap. § 87. 9. και κατα πεντε Pap. — 10. ἐξαριθμήσειε Λ — 11. ἐνῆν ΔΕΛ — τούτων Λ (Pap. = Γ) — τῶν ἐγκυκλίων ταφὰς ποιεῖσθαι Λ, ταφας ποιειν των εγκυκλιων Pap. lineolis supra appositis, quibus fortasse ordo verborum mutandus indicatur — 12. τὸν om. Λ Pap. — 13. πολλοὶ καὶ] και om. Pap. — τῶν ἀστυγειτόνων: τὸν Γ pr., τ·· Δ pr., τῶν Γ corr., Δ corr. 1ᵃ — 14. οὐ corr. vid. ex οἱ Γ — ἀλλὰ συνησθησόμενοι ΓΔΕ, ἀλλ' ἐφησθησόμενοι Λ Pap. — 15. ὑμετέραις Λ (Pap. = Γ) § 88. τελευτήσαντες Λ (Pap. = Γ) — 16. δὲ Λ — 17. φρατρίας Δ pr., φατρίας Δ corr. 3 ΕΛ (Pap. = Γ) — 18. ληξιαρχικὰ ΔΕ — 20. ἀπολλομένων Λ (Pap. = Γ) — 23. επεθυμουμεν Pap. § 89. 24. ὥστε ΓΔΕ — 25. πρὸς δεῖγμα ΓΔΕ: παράδειγμα Λ, προς παραδειγμα Pap. — 26. φανείημεν Λ Pap. — ἀντηλαγμένοι ΔΕ — 27. ευδαιμονιζειν Pap. pr., corr. in ευδαι-

μονα νομιζειν — 28. *ἁπάντων τῶν ΓΔΕ* Pap. — 29. *ἀλλὰ τὴν*: *τὴν* om. *E* — *οἰκησάντων Δ* Pap. — 30. *τῶν ἄλλων* om. *ΓΔΕ* (Pap. = *Δ*) — 31. *τὰς* om. *ΕΔ* (Pap. = *Γ*) — 32. *δυναστείας Δ* (Pap. = *Γ*)

p. **193.** 1. *στεργοντας δ'* Pap. pr., *και χαιροντας* s. v. add. — *δὲ Δ* — 2. *διδομέναις δωρεαῖς Δ* (Pap. = *Γ*) § **90.** *ἐξουσίαν Δ* (Pap. = *Γ*) — 3. *οὐδεὶς οὔτε ἀνὴρ Δ* (Pap. = *Γ*) — 4. *οὐδὲ ἀσφαλεστέραν Δ* — 5. *εχοντες* Pap. — 7. *δὲ Δ* — *ἐν* om. *Δ* — *ἐν σιτοδίαις Γ* pr., *σιτοδείαις* corr. 1ᵇ, *γρ. σιτοδοτίαις* in mg. add. 2; *ἐν σιτοδ αις Δ* pr., *ει* suppl. 1ᵃ; *ενειτοδειαις* Pap. pr., *ενσειτοδειαις* corr. 2 — 9. *οὔτ' ἐνδείαις ΓΔΕ* (Pap. = *Δ*) — 10. *λεγω δε ταις της πολεως δικαιοσυναις* Pap. pr., *επι δε τη της πολεως δικαιοσυνη* (= codd.) corr. 2 — 11. *αὐτῶν ΓΔΕ* (Pap.), *ἑαυτῶν Δ* § **91.** 13. *ἐπεχείρησαν Δ* (Pap. = *Γ*) — 15. *ἐστὶν Γ* Pap. — 16. *αὐτῶν ΓΔΕ, ἑαυτῶν Δ* — 17. *καθέστηκεν Γ* Pap. — 18. *καὶ* om. *E* — *ἀυτοῖς Γ* pr., *ἅυτοῖς* corr. 1ᵇ, *αὐτοῖς E*, *εαυτοις* Pap. — 19. *τοὺς τοιούτους Γ* pr., *τοὺς τοιούτοις* corr. 2 (= Pap.), *τοὺς τοῖς τοιούτοις Δ* § **92.** 22. *καὶ* om. *Δ* pr., add. 1ᵃ — *μεν* om. Pap. — 23. *φρονειν* Pap. pr., corr. in *φρουρειν* (= codd.) — *αὐτῶν ΓΔ, αὐτῆς E* — 25. *ἀποσπῶντας Δ* Pap. — 27. *αὐτῶν ΓΔΕ* — *τῇ* om. *Δ* — *εν[τη?] ιορκιαι* (*πολι* s. v.) Pap. corr. pr. — 29. *οὐδὲ ΓΔΕ* — 30. *αὐτῶν* libri § **93.** *ὅστ' Γ* pr., *ὥστ'* corr. 2 — 31. *δεξαίμεθα τοσοῦτον ΓΔΕ* (Pap. = *Δ*) — *πάσχουσαν Δ* (Pap. = *Γ*) — 32. *ὁμολογήσειεν Δ* pr., *ν* eras., *ὁμολογήσειε E*

p. **194.** 1. *εἰ μή τις Δ, ει τις* Pap. pr., *μη* s. v. add. 2 — *ἐστὶν Γ* Pap. — 2. *μήτε παίδων* om. Pap. pr., s. v. add 2 — *φροντίζοι Δ* (Pap. = *Γ*) — 3. *μόνον Δ*, om. Pap. pr., *μονον* (= *Γ*) s. v. add. 2 — *ἑαυτὸν* libri — 5. *πρόνοιαν ἁπάντων τῶν τοιούτων Δ, προνοιαν απαντων τουτων* Pap. — *πεποιημένων Δ* (Pap. = *Γ*) — *μηθεν* Pap. — 7. *μετριον βιον* Pap. pr., *εχειν* s. v. add. 2 — 8. *πλοῦτον μέγαν Δ* (Pap. = *Γ*) — *μετὰ Δ* § **94.** 9. *αὐτοὺς ΓΔΕ* — *εὐδαιμονεστάτην*: *τάτην* in ras. corr. *E* pr. — 10. *ἐπιγενομένοις Δ* et

fort. Pap. — *αὐτῶν* libri — 11. *κατέλιπον*: *κατ* in ras. *Δ* corr. 1[a], *κατ* in mg. add. 1 — 12. *ἐστιν ΓΔ* Pap. — 16. *αὐτήν Δ* pr., *αὐτῇ* corr. 2 § 95. 18. *πόλιν*: *χωραν* Pap. pr., corr. 2 — *διέφθειραν ΓΔΕ* Pap. pr., corr. 2 (= *Δ*) — *οὕτως ὥστε Δ* (Pap. = *Γ*) — 21. *δημοκρατῆσθαι Γ* pr., corr. 1 — *ἐχρισάμεθα Δ* pr., corr. 2 — 22. *οἱ δὲ λακεδαιμόνιοι . . . δύναμιν παρέλαβον Δ* pr. (*αμιν πα* corr. in ras.), *εἰ* post *δύναμιν* s. v. add. 4 (Pap. = *Γ*) — 23. *αυτοὺς ΓΔ*, *αὑτοὺς Δ* — 24. *πολλοὶ γὰρ Δ* pr., corr. 2 — *ἐν* om. ς Pap. — *ἐπεδείξαντο Δ* pr., corr. 2, *εδειξαντο* Pap. pr., corr. in *εδειξατο* — 25. *ἑτῆς Γ* pr., *ἑαυτῆς* corr. 1[b] *ΔΕ*, *αὐτῆς Δ*, *αυτων* Pap. pr., corr. in *αυτης* — *τὴν δὲ Δ* (Pap. = *Γ*) — *ἐν* om. *Δ* — *ἐν ἑπακοσίοις Δ*, *εν πεντακοσιοις* Pap. pr., corr. 2 — 26. *ἔετεσιν Δ* — *ουθεις* Pap. — *εἰδεν Γ*, *εἶδεν ΔΕ* (Pap. = *Δ*) — 27. *σαλευθῆναι Δ* Pap. — 28. *εποιησαν* Pap. pr., corr. § 96. 29. *αυτοῖς Γ* — 30. *ἐνέπλησαν Δ* Pap. pr., corr. in *ενεπλησεν* (= *Γ*) — 32. *ὀλιγωρίας*: *ωρ* in ras. *Δ*

p. 195. 2. *ὑπερεβάλλοντο τοὺς Δ*, *υπερεβαλοντους* Pap. — 3. *ὑπάρχουσιν Γ* Pap. — 4. *ἐποίησαν Γ* pr. (= Pap.), *ἐνεποίησαν* corr. 2 *ΔΕ*, *ἐποιήσαντο Δ* — 5. *ἔχουσιν Δ* (Pap. = *Γ*) § 97. 8. *ὥστε* libri — *οὐδὲ τῶν σφετέρων αὐτῶν ἀπέσχοντο* (om. *τῶν εὐεργετῶν*) *Δ* (Pap. = *Γ*) — *αυτῶν Γ* — 9. *ἀπέχοντο Ε* — 11. *πεντακόσια Δ* (Pap. = *Γ*) — 12. *συνκινδυνευσάντων Γ* pr., corr. 2 — *συγκινδυνευσάντων τῷ ναυτικῷ Δ* (Pap. = *Γ*) § 98. 13. *μεγίστιν Γ* pr., corr. 2 — 14. *συμβαλομένων* ς Pap., *συμβαλλομένων* libri — *ἔφθησαν Δ* (Pap. = *Γ*) — 15. *επεβουλευσαν* Pap. pr., corr. in *επεβουλευον* — 16. *στρατειαν* Pap. pr., corr. — *ἐξέπεμψαν Δ* Pap. — 17. *χιων* Pap. pr., *και* s. v. add. 2 — *πρώτους μὲν Δ* (Pap. = *Γ*) — 18. *νεωρείων Δ*, *νεωτερων* Pap. pr., *νεωριων* corr. 2 (= *Γ*) § 99. 19. *ἐξήρκεσεν ΓΔ*, *ἤρκεσε Δ* (Pap. = *Ε*) — *αυτοῖς Γ* — *ταῦτα Δ* Pap. — 20. *εξαμαρτανειν* Pap. pr., corr. — 22. *τὰς* iteratum in *Γ*, priore loco erasum — *τυραννίδας Δ* (Pap. = *Γ*) — 23. *καθιστᾶσαν Δ* — *πελοπόννησον Ε* — 24. *πολέμων καὶ στάσεων Δ* (Pap. = *Γ*) § 100. 27. *αφειλαντο* Pap. — *γῆν τῶν Ε* ς (Pap. = *ΓΔ*) — 28. *διῴκισαν* ς

Pap., *διῴκησαν* libri — *φλιασιους Δ* Pap. — *δὲ Δ* — 29. *τὴν ἀργείαν ΓΔΕ* Pap. pr., *την αργει^{ων}αν* corr. 2 (= *Δ*) — *ἐνέβαλον Δ*, *εισεβαλον* Pap. pr. (= *Γ*), corr. in *ἐνέβαλον* — *δὲ Δ* — *ἐπαύοντο Δ*, *επαυσαντο* Pap. pr. (= *Γ*), corr. in *επαυοντο* — 30. *αὐτοῖς* libri — *ἧτταν τὴν*: *τὴν* om. *ΓΔΕ* (Pap. = *Δ*) — 31. *φασί Γ* pr., *ν* add. 1, *φασιν* Pap. — 32. *γενέσθαι Δ* (Pap. = *Γ*)

p. **196.** 3. *αὐτῶν ΓΔΕ* § **101.** 4. *κακοῖς τοῖς*: *τοῖς* om. *ΓΔΕ* (Pap. = *Δ*) — 5. *ἐπὶ τῇ τελευτῇ γιγνομένοις Δ*, *επι τελευτης γιγνομενοις* Pap. — 6. *ταυτην* om. Pap. pr., s. v. add. 2 — 7. *πολὺ ἄν τις πῶς οὐκ ἄν τις Δ* (Pap. = *Γ*) — *ἀληθέστερα* om. *E* — *λέγειν ΓΔΕ* (Pap. = *Δ*) — 8. *αὐτοῖς γεγενῆσθαι τῶν συμφορῶν, ὅτε τὴν ἀρχὴν* propter homoeoteleuton om. *Γ* pr., in mg. add. 2 — *γενεσθαι* Pap. — 9. *ἐκτῶντότε γὰρ Δ* (*εκτῶντο γαρ* Pap. = *Γ*) § **102.** 11. *τὴν κατὰ τὴν ἡγεμονίαν γῆν εὐταξίαν Δ* pr., *γῆν* indux. 2 (Pap. = *Γ*) 12. in Pap. in inferiore margine adnotatum ... *μελετων ραδ^{ω}ι* — 13. *ἀρχῆς Δ* (Pap. = *Γ*) — *ακολασιαν* Pap. pr., corr. in *αποριαν* — 14. *ταύτης* om. libri Pap. — *γεγενημένην Δ* (Pap. = *Γ*) — 15. *ἐστερήθησαν Δ* (Pap. = *Γ*) — 17. *παρέλαβον*: *παρε··β··* in ras. *Δ* corr. 1, *παρέλαβον* in inf. mg. add. 1 — *οὐδὲ τοῖς Δ* pr., *ν* et spiritum s. v. add. 1 — *ἀνέμενον Δ*, *ἐνέμενον ς* Pap. § **103.** 18. *ὑπολαμβάνοντες Δ* (Pap. = *Γ*) — *αὐτοῖς* libri, om. Pap. pr., s. v. add. 2 — 23. *αὐτῶν ΓΔΕ*, *ἑαυτῶν Δ* — 24. *τοὺς δὲ χρωμένους ἀπολλυούσαις* om. *Δ* pr., s. v. add. 1[a] § **104.** 26. *γεγενημενους εξουσιαις* Pap. — *ἴδοι ἄν τις Δ* (Pap. = *Γ*) — 27. *ἀρξάμενος Δ* et fort. Pap. — 32. *προσήκει τοῖς Δ* (Pap. = *Γ*)

p. **197.** 1. *διεφθαρμένοις Δ* (Pap. = *Γ*) — *πράξεσιν Γ* Pap. — 2. *τοῖς αὐτοῖς Δ* (Pap. = *Γ*) — *ἁμαρτήμασιν Γ* Pap. — 3. *ἐχρήσαντο* in ras. *Δ* corr. 1 — *ὁμοίως Δ* § **105.** 4. *μισηθεν Γ* pr., *τες* s. v. add. 2 — 8. *τὴν ταύτην ἀρχὴν Δ* pr., *τὴν τοιαύτην ἀρχὴν* corr. 2 (Pap. = *Γ*) — 9. *οὕτωι Γ* pr., *ι* eras. — 10. *ἢ πῶς οὐ* (= Pap.): *πῶς δ' οὐ Δ* —

φυγειν Pap. — τὴν οὕτω δεινὰ καὶ πολλὰ Λ (Pap. = Γ) — 11. επα·ρασαν Γ pr., επαιρασαν corr. 2, accent. add. 1[b], spirit. add. 3; επερσσαν Pap. pr., corr. in επαιρασαν (= Γ) § 106. 13. ει δε τον Pap. (δε fort. inductum) — 14. ἐμάνθανεν Λ pr., corr. 2 — 15. αὐτὰς Λ (Pap. = Γ) — εφ ημων Pap. — 16. εὑρήσεται ΔΕ — 17. ἐξαμαρτάνοντας Ε — 18. πλείστους ΓΔ pr. (corr. rad.) Ε (Pap. = Λ) — 20. αὐτῶν Λ § 107. 21. οὕτω οὐχ οὕτω Δ pr., οὕτω priore loco expunctum, ουχ ουτως Pap. — 22. προῃρήμεθα Λ (Pap. = Γ, ut vid.) — 23. τῶν ἑλλήνων δεσπόται Λ (Pap. = Γ) — δὲ Λ — οὕτωι Γ pr., ι eras. — ἐκεῖνοι δ' οὕτω κακῶς προὔστησαν τῶν πραγμάτων om. Pap. pr., sed εκεινοι δ ουτω κακως προεστησαν in inf. mg. add. — 25. ἐπιπολάσαι: Pap. in infer. mg. add. επι πολλας αρχας προελθειν § 108. 28. λακονιζόντων Γ pr., ω corr. 1 — 29. ἠνάγκαζεν ΓΔΕ (Pap. = Λ) — 30. ἐπεθύμησεν Γ — 32. τὴν ἐπὶ τῶν Λ — πάντες Λ — δημοτηκοτεροι Γ pr., ι corr. rad.

p. 198. 1. φυλ··ὴν Λ pr., φυλακὴν corr. 4 § 109. 3. τοὺς om. Λ (Pap. = Γ) — 6. ἀμφότερα καὶ ταῦτ' ΓΔΕ — ὠφελοῖντο Λ — 7. καρτεροὺς ΓΔΕ, καρτε]ρικου[ς Pap. pr. (= Λ), ικ del. 2 — τοὺς om. Λ pr., add. 3 § 110. 8. οἵτινες Λ pr., εἴτινες corr. 2 — αιει Pap. — ζῶσιν Γ — 9. μαλλον om. Pap. pr., s. v. add. — 11. ἀγνοοῦσιν Γ, Pap. in mg. habet αστοχουσι — μηθεις Pap. — 12. πώποτε libri — λογισμὸς αὐτοῖς Λ, αυτους λογισμος Pap. § 111. 14. πόλεσιν Γ — ἔχουσιν Γ — ἐπιθυμητάς: μη in ras. 3 vel. 4 litt. corr. Ε pr. — 15. ὄντας: εχοντας Pap. — ὅτι οὖν Λ pr., accent. s. ὅ eras. — 16. δεινῶν ἢ χαλεπῶν ΓΔΕ Pap., δεινῶν τι τῶν χαλεπῶν Λ — 17. ἐπειδ' ἂν Λ — 18. κακοῖς εἰσὶν ἐμπεπλεγμένοι Λ (Pap. = Γ) § 112. ὥστε ΔΕ — 19. μισεῖν δὲ τούτους Λ (Pap. = Γ) — 20. κακον ουδεν Pap. — δὲ καὶ τοῖς Λ, [τ?]ε τοις Pap. pr., δε τοις corr. 2 (= δε τοις) — 21. αὐτῶν ΓΔΕ (Pap.), ἑαυτῶν Λ — 23. ους Pap. pr., corr. in οις — οὐδὲπώποτε Λ, ουδεποτε Pap. — καὶ μηδὲν ἧττον Λ, μηδεν δε ηττον Pap. pr., δε inductum § 113. 27. αὐτῶν libri — τετυραννηκότας Λ et post hoc verbum εἰκότως erasum

— τῶν om. Λ — 28. τῶν om. Λ — 29. ετι δε Pap. pr., in mg. add. ολον δε — 31. αὐτοὺς Λ — 32. Pap. in mg. οπου δε οι — δόξας: Pap. in mg. αρχας

p. **199.** 1. ἐρῶσιν Γ — τοὺς ἄλλους θαυμάζειν Λ — τι et τους αλλους om. Pap. pr., s. v. add. — τοιουτων om. Pap. pr., s. v. add. — ἑτέρων (= Pap., sed fort. per correctionem): ἔργων Λ — επιθυμουσι Pap. § **114.** 3. δὲ Λ — 4. ἀποδέχεσθαι Λ pr., corr. 2, αποδεχεσθαι Pap. pr., corr. in αποδεξασθε — 5. ἅπαν αἴσχιστον Λ, τι παντων αισχιστον Pap. — καὶ ῥᾳθυμότατον om. Λ (Pap. = Γ) — 6. ταῦτα libri, om. Pap. pr., s. v. add. ταυτ — 7. ἀγνοεῖτε αὐτῶν Λ (Pap. = Γ) — 8. ἔλαττον Λ (Pap. = Γ) — τὰς αὐτὰς ταύτας πράξεις Λ (Pap. = Γ) — 9. ὁμοίως Λ = Pap. pr., corr. in των ομοιων (= Γ) — φαίνονται Γ pr., corr. 1 § **115.** 11. ἡγεῖσθαι Δ pr. Λ pr., ἡγεῖσθε Δ corr. 1, Λ corr. 1, υπολαμβανετε Pap. — 13. μεγίστων ἀγαθῶν αἰτίαν Λ Pap. pr., corr. in μεγιστον των αγαθων (= Γ) — 14. οὔτ' ἐν τοῖς . . . οὔτ' ἐν ταῖς Λ (Pap. = Γ) — πράξεσιν Γ Pap. — 15. τῶν θηβαίων Λ (Pap. = Γ) — 16. πονήρως (sic!) ἔχειν νομίζετε ΓΔΕ (Pap. = Λ) — ὅτι: επει Pap. — 18. ἡ κεινοι Γ pr., ἦ κεῖνοι Γ corr. 4 Δ, ἢ 'κεῖνοι Ε, ἢ ἐκεῖνοι Λ Pap. — βιωτίαν Λ pr., corr. 2 — πάντας Λ — παντα δεοντα Pap. pr., παν indux. 2 § **116.** 20. πείθησθε Λ (Pap. = Γ) — 22. φιλοσοφήσεται Λ pr., corr. 2 — φιλοσοφησατε και σκεψασθε Pap. pr., corr. — 23. τῶ· πόλ· τούτωι Γ pr., τὰ πόλη τούτωι corr. 2 = Ε, τ· πόλη τούτω Δ pr., τω in ras. corr. 1[a], τὰ πόλεε ταῦτα Λ, τη πολ· ταυτα Pap. pr., corr. in τω πολ[ε]ε τουτω — 24. τὴν λακεδαιμονίων: λακεδαιμονιων αρχην Pap. — 26. ἐπεὶ δ' libri § **117.** 28. χώραν ἀρίστην (= Pap.): δύναμιν μεγίστην Λ — 29. καθεστήκασιν Γ — 31. ὑπαρχόντων Λ (Pap. = Γ) — 32. οὐδὲ libri Pap. — ἀργυρεια Γ pr. Pap., ἰ supra ει add. Γ corr., ἀργύρια ΔΕΛ

p. **200.** 1. τῶν ἑλλήνων οἴκους Λ (Pap. = Γ) § **118.** 2. αλλοι τινες τας ακροπολεις Pap. — μεν et αει om. Pap. pr., s. v. add. 2 — ο·των Γ pr. (ου τῶν ut vid.), ὄντων corr. 2 — 3. πλέον ἢ τρισχιλίων Λ, πλεον η δισχιλιων Pap. pr., corr.

in πλεονων τρισχιλιων — πελτ··τῶν Δ pr., πελταστῶν corr. 3, πέλτας τῶν Ε — 4. δυδυναμιν Δ — αὐτῶν libri — 5. βούλωνται Λ Pap. pr., corr. in βουλονται (= Γ) — διοικοῦσι ΔΕΛ Pap. — 6. αὐτοῖς ἀεὶ Λ (Pap. = Γ) — πελοπονησίων Ε — 7. υμετερας Pap. — 8. τὴν εἰρήνην Λ (Pap. = Γ) § 119. 9. διεξήειτε Λ, διεξ . . . Pap. pr. (circa 3 litt. evanuere), η suprascriptum manu secunda — 11. γενομενην Pap. pr., corr. — 12. ἰδίων Λ Pap. — 13. ασφαλεστατους Pap. pr., corr. — βελτίους Λ (Pap. = Γ) — ἡμῶν libri Pap., ὑμῶν ς — οισθε Pap. — 15. τοιοῦτο libri Pap. § 120. 16. καὶ πολὺ Λ (Pap. = Γ) — 18. τυχὸν om. Δ pr., in mg. add. 1[a] — φθάσειεν Γ — τελευτῆσαι Λ (Pap. = Γ) — 20. ὑπομένουσιν Γ — και τας παρα των ανθρωπων Pap. pr., sed lineolis supra appositis deletum, ad quod respicit nota marginalis, cuius tamen haec sola remanent: αρ . . . φευγ . . . § 121. 22. ὧν: ἃς in ras. Δ corr. 3 — 25. δῆμον: πολεδ . . Pap. pr., corr. — 26. λυμενομενοις Pap. — 27. παρέλαβον Δ pr., γ supra π et accentum add. 3 (= γὰρ ἔλαβον) — 29. οιπερ Γ pr., ὅ·περ corr. 1[b] ΔΕ (Pap. = Λ) § 122. 30. ἃ ΓΔΕ Pap. pr., corr. in ο (= Λ) — 31. εχοντες Pap. — 32. ομοια Pap. pr., corr. in ομοιως

p. 201. 2. καὶ ταῦτ᾽ εἰδότες: καιτοι γε Pap. pr., corr. in mg. — ἐν τῷ ποιῆσαι (= Pap.): τὸ ποιῆσαι Λ § 123. 4. δομοκρατιαν Pap. — επει μεν Pap. — ἐν om. Λ Pap. pr., s. v. add. 2 (= Γ) — 7. φυγὰς καὶ: καὶ om. Λ (Pap. = Γ) — ὑπὸ τῶν (= Pap.): ἐπὶ τῶν Λ — τυράνων Γ — 8. γεγενημένας Λ (Pap. = Γ) — τοὺς τοιούτους: τοὺς om. Λ Pap. pr., s. v. add. 1, ut vid. (= Γ) § 124. 11. ὡς ἐφ᾽ ἑκατέρων Γ Pap. pr., corr. in ως εφ εκατερον, in mg. επ αμφοτερα: ἐξ ὧν ἀφ᾽ ἑκατέρων Λ — 13. της . . . . πονηριας Pap. pr., corr. — ὥστ᾽ Γ pr., corr. 2 — ωσθ ορωντες δια τον πολεμον και τας ταραχας om. Pap. pr., in inf. mg. add. — 14. αὐτοὶ Λ Pap. pr., corr. in ουτοι (= Γ) — πεποιήκασιν Γ — 16. τούτους δὲ Λ Pap. pr., corr. in τους δε — ἐκ τῶν Λ pr., τῶν eras. § 125. 18. μὲν om. Λ (Pap. = Γ) — 21. ὃν et τῶν ἄλλων ἄρχειν om. Γ pr., ὃν s. v., τῶν ἄλλων ἄρχειν in mg.

add. 2 — 22. *χείρω Δ*, om. Pap. pr., *χειρον* (= *Γ*) add. 2 — *πράττοντας Δ* pr., corr. 3 — *ταις ολιγαρχιας* Pap. — 23. *τούτους δὲ* = Pap. pr.: *δὲ* om. *Δ* = Pap. corr. 2 — 24. *εὐδαιμονεστέρους ΓΔΕ, ευδαιμονοστατους* Pap. § **126**. 26. *και παραλαβων* Pap. — *πόλιν* in ras. totidem litt. *Γ* corr. 1 — *χείρω Δ* (Pap. = *Γ*) — 27. *δὲ Δ* — 29. *ἐλάττω τὸν αὐτοῦ ΓΔΕ, ἐλάττω τὸν ἑαυτοῦ Δ, τον αυτου ελαττω* Pap. — 31. *ἀνήγαγεν ΓΔΕ* (Pap. = *Δ*)

p. **202**. § **127**. 2. *τολμωσι* Pap. — 3. *αὐτῶν* libri — 7. *οὕτωι Γ* pr., *ι* eras. — *ζῆν ἡδέως μήτε Δ* (Pap. = *Γ*) § **128**. 10. *προ σφας* Pap. — *αὐτοὺς Δ* — 11. *πραγμάτων ΓΔΕ* (Pap. = *Δ*) — *τῶν* om. *Δ* (Pap. = *Γ*) — *λειτουργειων Γ* pr., corr. rad., *ληιτουργιων* Pap. — 12. *καὶ τὰ κακὰ . . . ἀντιδόσεις* (= Pap.): *καὶ τὰ περὶ τὰς συμφορὰς καὶ τὰς ἀντιδόσεις Δ* pr., *εἰσφορὰς* corr. 3 — 13. *τοσαυτας* Pap. — *ὥστ' Δ* — 14. *πενουμενους* Pap. § **129**. 16. *εστιν* Pap. — 18. *τὴν* om. *Δ* — *κατα την ημεραν εκαστην* Pap. pr. (= *Γ*), corr. in *κατα την ημετεραν αγοραν*; nota autem in inf. mg. addita genuina lectio restituitur — *μαλλον* Pap. — 19. *ἡμᾶς ΓΔΕ, υμας* Pap. pr. (= *Δ*), *η* s. v. add. 2 (= *Γ*) — *ὁρῶσι γὰρ Δ* Pap. — 20. *τὰ τὰ σφέτερ' Ε* — 21. *τα βελτιστα λεγοντας* Pap. pr., corr. in *των τα βελτιστα λεγοντων* (= codd.) § **130**. 23. *αὐτοῖς Δ, αυτοις* Pap. pr., corr. in *αυτους* — 25. *ισαγγελίαις Γ* pr., corr. 1, *εἰσ ἀγγελίαις Δ* pr., spirit. s. *α* eras. — 26. *αὐτῶν* libri § **131**. 27. *αὐτοὶ δυναστεύουσιν Δ* (Pap. = *Γ*) — *μεν ταυταις* Pap. — 28. *εἴδοιεν Δ* Pap. — *οντας* om. Pap. — 29. *σκοπουσι* Pap. — *ἐξ ὅτου τρόπου Δ* Pap. — 30. *τὸν βίον Δ* (Pap. = *Γ*) — *εκπορουσι* Pap. pr., corr. in *εκποριζουσι* — *αλ* Pap. — *ὅπως καὶ τοὺς Δ* (Pap. = *Γ*) — *ἔχειν τι δοκοῦντας*: *δοκουντας εχειν* Pap. — 31. *αποροις* Pap. pr. (= codd.), in mg. add. *απορουμενοις* — *εξισωσουσιν Γ* pr., *ἐξισωσοῦσιν Γ* corr. 4 = *ἐξισωσοῦσι Δ* pr. *Ε*, *ἐξισώσουσι Δ* corr. 1[a].

p. **203**. § **132**. verba *τίς οὖν ἀπαλλαγὴ* usque ad finem orationis recepta sunt in Antid. § 66, cf. § 25 — 1. *ἀπαλαγὴ Ξ*[a] — *γένοιτ' ἂν τῶν κακῶν τῶν παρόντων* (= Pap.): *γένοιτ'*

ἂν τῶν παρόντων κακῶν Λ, γενήσεται τῆς ταραχῆς ταύτης $Γ^αΔ^αΕ^αΘ^αΛ^αΞ^α$ — 2. διείλεγμαι usque ad 6. πειραθείην om. Antid. — μεν γαρ τα Pap. — 3. συνέπιπτε ΔΕ — 4. ἐγγένοιτο Γ pr., corr. 2 — συναγαγὸν Γ pr., corr. 1, συναγωγῶν ΔΕ — 5. ἐπελθεῖν ΓΔΕ (Pap. = Λ) — επ αυτα Pap. § 133. 7. ἔστιν δ' ἐξ ὧν ἂν Γ, ἔστι δ' ἐξ ὧν Λ, εστιν δ εξ ων Pap.: καὶ πῶς $Γ^αΔ^α$ pr., ἂν s. v. add. 2, καὶ πῶς ἂν $Ε^αΘ^αΛ^αΞ^α$ — ἐπανορθωσόμεθα $Γ^αΔ^α$ pr., ἐπανορθωσαίμεθα $Δ^α$ corr. 2 $Ε^αΘ^α$ — 8. πόλεως πράγματα $Γ^αΔ^αΕ^αΘ^αΛ^αΞ^α$ — ποιήσομεν $Γ^α$ pr., corr. 4 — ΓΔ in mg. habent Λ — ἦν Δ pr. (corr. 3) Ε, ἂν $Θ^α$ pr., corr. 1 — συμβούλους usque ad βουληθεῖμεν καὶ om. Antid. — 9. ποιοῦμεθα ΓΔ pr. (corr. 3) Ε, $\overset{ο}{πα}\cdot\overset{οι}{\cdot}ωμεθα$ (= παυσωμεθα?) Pap. — 10. βουληθείημεν Λ Pap. — 11. παυσαίμεθα $Ξ^α$ — νομίζοντες $Γ^α$ pr., εἶναι νομίζοντες $Γ^α$ corr. 4 $ΓΔΕΔ^αΕ^αΘ^αΛ^αΞ^α$, νομίζοντες εἶναι Λ Pap. — 12. καλούς τε κἀγαθοὺς $Γ^αΔ^αΕ^α$: καλοὺς κἀγαθοὺς $ΓΔΕΛΘ^αΛ^αΞ^α$, καλους και αγαθους Pap. — 13. γεινοντες Pap. — οὐδεὶς οὐδέτερον τούτων $Δ^α$ pr., αὐτῶν in mg. add. 1, οὐδεὶς αὐτῶν οὐδέτερον τούτων $Ε^α$, οὐδεὶς τῶν αὐτῶν οὐδέτερον (om. τούτων) $Θ^α$, ουθεις ουθετερον τουτων Pap. pr., in mg. add. ουδεν ετερον — 15. βούλωνται Λ pr., corr. 1 — καθιστάναι $Θ^α$ — πολιτείαν $Δ^α$ pr., ἢν (ἵν' $Λ^α$ pr., corr. 2) οὖν ἀσκῆτε καὶ προσδέχησθε τοὺς χρηστοὺς ἀντὶ τῶν πονηρῶν, ὥσπερ καὶ (καὶ om. $Λ^αΞ^α$) τὸ παλαιόν, βέλτιον ἕξετε χρῆσθαι καὶ τοῖς δημαγωγοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πολιτευομένοις in sup. mg. add. $Δ^α$ corr. 1^a, in textu habent $Ε^αΘ^αΛ^αΞ^α$ § 134. ΓΔ in mg. habent Β — 16. δ' om. Λ (Pap. = Γ) — pro ἢν ἐθελήσωμεν usque ad ἁπασῶν δ' ἥττους $Θ^αΛ^αΞ^α$ exhibent: ἢν (ἂν $Θ^α$) ἐπιχειρῆτε τὰς συμμαχίας κτᾶσθαι μὴ πολέμοις μηδὲ πολιορκίαις, ἀλλ' εὐεργεσίαις· προσήκει γὰρ τὰς μὲν φιλίας ἐκ τούτων γίγνεσθαι, τὰς δ' (δὲ $Λ^αΞ^α$) ἔχθρας ἐξ ὧν νῦν τυγχάνομεν πράττοντες — 17. ὁμοίωσπερ ΓΔ pr. $ΕΔ^αΕ^α$, περ del. Δ corr. 3 (Pap. = Λ) — λόγῳ μὲν αὐτοὺς αὐτονόμους Λ, λογω μεν Pap. pr., αυτονομους s. v. add. 2 — 18. ἀφίωμεν $Δ^αΕ^α$ — 19. ἐκδίδωμεν $ΓΔΕΔ^αΕ^α$ (Pap.),

ἐνδιδῶμεν Λ — 20. *ἐκεῖνο καθαμαθόντες, ὅτι μιᾶς μὲν* om. Δ pr., in mg. add. 1ᵃ — 22. *δίττους* Γ pr., *δ' ἥττους* corr. 1ᵇ, *δὲ ἥττους* Λ § 135. *τρίτον δὲ ἦν* Λ, *τριτον εαν* Pap. — ΓΔ pr. in mg. habent Γ, eras. in Δ — 23. *ἡγῆσθε*: *ῆ* in ras. Δᵃ corr. 1, *ἡγεῖσθε* ΕΛ, *ποιῆσθε* Θᵃ Pap., *ποιήσασθε* Λᵃ, *ποιήσησθε* Ξᵃ — *μετα γε την περι τους θεους* om. Pap. pr., in inf. mg. add. — 25. *ἑκόντες* usque ad 27. *εἰρημένοις* om. Λ pr., in mg. add. 2 — *εκαστω* Pap. pr., corr. in *εκοντες* — *καὶ τὰς δυναστείας καὶ τὰς ἡγεμονίας*: *καὶ τὰς ἡγεμονίας καὶ σφᾶς αὐτοὺς* Λ corr. 2 (Pap. = Γ) — 26. *ἐνδιδόασι* Λ corr. 2, *παραδιδόασιν* ΛᵃΞᵃ (Pap. = Γ) § 136. 27. *ην ουν* Pap. pr., *μεν* s. v. add. 2 — *καὶ πρὸς τούτοις* Δᵃ pr., *τοι* in ras. pro *προσ τ* corr. 2, *καὶ τοιούτοις* Εᵃ, *καὶ τοιούτους* ΘᵃΛᵃΞᵃ — 28. *ὑμᾶς*: *ὑ* ex *ἡ* Θᵃ corr. 1 — 29. *μελέταις παρασκευαῖς* Γ pr., *ταῖς* s. v. add. 1ᵇ, *καὶ* s. v. add. 4, *μελέταις ταῖς παρασκευαῖς* Δ pr., *καὶ* s. v. add. 1ᵃ, *παρασκευαῖς καὶ ταῖς μελέταις* D: de Isocr. iud. c. 7 (Pap. = Λ) — 30. *τοῦ μηδὲν* ΓΔ pr. Δᵃ pr. Ε, *τῷ μηδὲν* Δ corr. 3 (?) Δᵃ corr. 2 ΕᵃΘᵃΞᵃΛ corr. 1, *τὸ μηδὲν* Λ pr. Λᵃ, *των μηδεν* Pap. — 31. *τοὺς ἄλλους ἕλληνας* ΓΔΕΔᵃΕᵃΘᵃΛᵃΞᵃ Pap.

p. **204.** 1. *ἕλληνας ἅπαντας*: *νας ἅ* in ras. Δᵃ corr. 1 § 137. *τολμησει ουδεμια* Pap. — 2. *ὀκνήσουσιν* Γ pr., *ὀκνήσουσι* Δ pr. Ε pr. Δᵃ pr. Εᵃ pr., *γρ. ὁμονοήσουσι* in mg. add. Γ corr. 4, Δ corr. 1ᵃ, Ε corr. 1, Δᵃ corr. 1, Εᵃ corr. 1, in textu habent ΘᵃΛᵃΞᵃ — 3. *ἕξουσιν* ΔΕΛΘᵃΛᵃΞᵃ Pap. — *εἴδωσιν* ΓΔΕ, *ἴδωσιν* ΔᵃΕᵃΛ Pap., *ἴδωσι* ΘᵃΛᵃΞᵃ — *ἐφεδρεύουσαν τὴν ἡμετέραν πόλιν* Λ, *τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν ἐφεδρεύουσαν* ΘᵃΛᵃΞᵃ (Pap. = Γ) — 5. *βοηθεῖν τοῖς ἀδικουμένοις* Θᵃ — *βοηθεῖν. οὐ μὴν*: *ν. οὐ μὴν* in ras. Δ corr. 1ᵃ — *ὁ πρότερον* Θᵃ — 6. *γ' ἂν* ΘᵃΛᵃΞᵃ — *ποιήσωσι* Γ pr., *ποι..ῶσι* corr. 4, *ποιῶσι* ΔΕΔᵃΕᵃΘᵃΛᵃΞᵃ, *ποιῶσιν* Λ (Pap. = Γ) — *τό γε* Θᵃ, *τό θ'* Λ (Pap. = Γ) § 138. 7. *προεχουσαις* Pap. pr., in mg. add. *προηκουσαις* — 8. *ἀπέχεσθαι τούτων τῶν* Λ (Pap. = Γ) — *ἀδικουμένων* Θᵃ — 9. *ἥν τε* Λ, *ἐάν τε* Λᵃ, *ην τε πως* Pap. — *ἐπιρῶσιν* Ε — 10. *πάντες* Λᵃ — 11. *καταφεύξωνται* Λ Pap. pr., corr. pr. vel 2 — *και πολλας*

Pap. — ἱκετηρίας Λ, ἱκεσίας $Λ^α Ξ^α$ (Pap. = Γ) — 12. δεδόντες Λ pr., corr. 1 § 139. 13. ἀπορήσωμεν Λ, απορησαιμεν Pap. pr., corr. pr. vel 2 — 14. ἀλλὰ Γ pr. Δ pr., καὶ s. v. add. Γ corr. 4, Δ corr. 1ᵃ, ἀλλὰ καὶ $EΔ^α E^α Θ^α Λ^α Ξ^α$ — 15. καὶ προθύμως om. Λ (Pap. = Γ) — 16. γὰρ ἡ πόλις Λ (Pap. = Γ) — ἐθελήσει $Θ^α Λ^α Ξ^α$ — 20. σώζειν καὶ: καὶ om. $Θ^α Λ^α Ξ^α$ Pap. pr., s. v. add. 2 — δυναμένους καὶ βουλομένους E pr., litteris α β s. v. additis corr., και δυναμενους om. Pap. pr., in inf. mg. add. 2 § 140. 22. προσδοκᾶν τὰ τῆς πόλεως ἐπίδοσιν $Λ^α Ξ^α$ — 23. τοιαύτης εὐνοίας ἡμῖν: τῆς τοιαύτης εὐνοίας Λ, τοιαυτης ημιν ευνοιας Pap. — υπαρξασης Pap. pr., corr. in υπαρχουσης — 24. εἰσρυήσεσθαι καὶ εἰς τὴν πόλιν Λ (Pap. = Γ) — δι' om. $Θ^α$ — 25. σωιζομένης Γ — τινας δ ουκ επαινεσεσθαι om. Pap. in textu (lacuna), add. in sup. mg. — ἐπαινέσεσθε $Λ^α$ — 26. τηλικούτων καὶ τοσούτων $Θ^α Λ^α Ξ^α$ § 141. 28. τῷ λόγῳ περιλαβεῖν ἅπαντα $Θ^α$ — 30. φρονησαντας προστηναι της των ελληνων ελευθεριας και σωτηριας Pap. pr. (= codd.), in inf. mg. add.: σαντας περι της των αλλων ελληνων ελευθεριας και σωτηριας γενηθηναι — 31. σωτηρίας libri exc. $Θ^α$, qui recte praebet σωτῆρας — 32. λυμαιῶνας Γ pr. $ΔEΔ^α$ pr., in Γ supra αι eras. ε, ε ex αι corr. 4, λυμεῶνας Δ' corr. 1 (= Pap.)

p. 205. 1. ἐν ἀρετῇ Λ (Pap. = Γ) — δόξαν τὴν: τὴν om. Λ (Pap. = Γ) § 142. 3. τούτων (= Pap.): πάντων Λ — ἐκεῖνο $ΛΘ^α Λ^α Ξ^α$ Pap. — 4. ὃ εἰς $Λ^α Ξ^α$ — 5. δοκιμαζειν Pap. pr., corr. in συνδοκιμαζειν — 6. εἴπερει ΓΔ pr. $EΔ^α E^α$, poster. ει del. in Δ (Pap. = Λ) — απολυσασθαι Pap. pr., corr. — μὲν διαλύσασθαι $Ξ^α$ pr., sed signis additis corr. — 8. πολεμίων Γ pr., corr. 2 — τῇ πόλει om. Λ (Pap. = Γ) 9. ἅπαντα τὸν χρόνον $Θ^α Λ^α Ξ^α$ — μισῆσαι δὲ πάσας $Θ^α Ξ^α Λ^α$ pr., δὲ erasum, sed ita, ut adhuc dignosci possit — 10. τὰς δυναστείας (= Pap. pr.): τὰς om. $Θ^α Λ^α Ξ^α$, τας in Pap. lineola supra apposita deletum — ἀναλογιζόμενος Λ pr., ἀναλογιζομένους corr. 2 = Pap. pr., corr. in αναλογισαμενους (= Γ) — 11. ἀπ' αὐτῶν Λ (Pap. = Γ) — γενησομένας Λ, γιγνομένας $Θ^α Λ^α Ξ^α$ (Pap. = Γ) — 12. τὰς ἐν λακεδαιμονίᾳ βασιλείας

Λ^a, την λακεδαιμονίων βασιλείαν Λ (Pap. = Γ) **§ 143.** 13. μὲν om. Θ^{a}Λ^{a}Ξ^a — εστϊν Ξ^a pr., ἐξ s. v. add. pr. — 14. τοσοῦτο Λ (Pap. = Γ) — μακαριστότατοι Θ^{a}Λ^{a}Ξ^a Pap. — 15. τὰς τυραννίδας κατασχόντων Λ^{a}Ξ^a, τυραννευόντων Θ^a, τας τυραννιδας και τας πολεις εχοντων Pap. pr., in mg. add. κατεχοντων — οσω Pap. — 16. δωρεὰς: τιμὰς Θ^a — 17. πολιτευομένων ΛΛ^{a}Ξ^a (Pap. = Γ) — 18. δὲ οἱ ΛΘ^{a}Λ^{a}Ξ^a — μὴ om. E pr., s. v. add. 1 — 19. πράξεις Ξ^a — λιπόντων Θ^{a}Λ^{a}Ξ^a Pap. — 20. τὰς om. Λ (Pap. = Γ) — ἀποβαλόντων Θ^{a}Λ^a Pap. **§ 144.** 21. ἔνεστι δ' ἐν: ἔνεστιν δὲ Γ, ἓν ἐστι δὲ ΔΛ^a, ἔνεστι δὲ EE^a, ενεστι δε και Pap. — τοῖς πράγμασιν ἡμῶν [ιμῶν Γ pr., corr. 1, ημ · ν (= ημειν?) Pap. pr., ημων corr.]: ἡμῶν om. Θ^a, τοῖς τοιούτοις πράγμασιν ἡμᾶς Λ — 22. τῆς τοιαύτης τιμῆς Λ (Pap. = Γ) — 23. ὑπολάβωσιν Γ Pap. — 25. αἰτίαν αὐτοῖς ΓΔΕΔ^{a}E^a, αὐτοῖς αἰτίαν Λ Pap. — γενέσθαι Λ (Pap. = Γ) **§ 145.** 26. καλῶν (= Pap.): παντοδαπῶν Λ — λόγων ἐνόντων libri, ενοντων λογων Pap. — 27. ταύτην Δ^a pr., εἰπεῖν in mg. add. 2, ταύτην εἰπεῖν E^{a}Θ^{a}Λ^{a}Ξ^a — 26. λέγοντι παύσασθαι Θ^a — πλῆθος . . . μῆκος Λ (Pap. = Γ) — 29. τῶν ἐμῶν ἐτῶν ΛΛ^{a}Ξ^a (Pap. = Γ) — 30. ἢ ἐγὼ libri Pap. (η εγω Γ pr., ἠ εγὼ corr. 1^b, ἢ ἐγὼ corr. 4) — παρακελευ$\overset{o}{ω}$μαι Pap. — 31. τοιαῦτα καὶ (= Pap.): τὰ τοιαῦτα καὶ Θ^{a}Λ^{a}Ξ^a, τοιαῦτα Λ — λεγειν και πραττειν και γραφειν Pap.

p. **206.** 1. προτρέπουσιν ΛΘ^a (Pap. = Γ) — 2. καὶ τὰ τῶν: κατὰ τῶν EΘ^a — φιλοσόφων: Pap. in mg. πολιτευομενων — πολλῶ βελτίω Λ (Pap. = Γ) — subscribit Γ: περι τῆς είρηνης = Λ pr. Pap. pr., τέλος τοῦ περὶ τῆς εἰρήνης Λ corr. 4, περὶ εἰρήνης E Pap. corr. 2.

CONSPECTUS LOCORUM

quibus a textu Blassiano primus nunc recedendum esse censui:

⟨ ⟩ = inserendum, [ ] = delendum.

INDEX DICTIONUM:

TABULA ARGUMENTI.

DE FONTIBUS

LIBRI V ET VI ANTIQUITATUM ROMANARUM

DIONYSII HALICARNASSENSIS

QUAESTIONES VARIAE

SCRIPSIT

OTTO BOCKSCH.

Quaerentibus nobis indicia, quibus adhibitis cognoscere possimus, quosnam fontes Dionysius Halicarnassensis ad antiquissima liberae republicae Romanorum tempora enarranda adierit, primo loco auctores nominatim laudatos respiciendos esse arbitror, tametsi minime in certissimis haec numeranda esse vestigia nemo eorum negabit, qui veterum scriptorum morem fontes laudandi cognoverit. Attamen ne haec quidem indicia praetermittenda sunt, praesertim cum Dionysio ut ex antiquorum consuetudine scriptores, quibus singulas historias enarratas debet, plerumque tacet, sic scriptorum nomina exhibenti cur diffidamus, causa idonea non sit. Quod facile concedent, qui cum prooemium antiquitatibus praemissum perlegerint, tum in rebus enarrandis disquirendisque haud aspernando (quamquam saepe pravo) veritatis studio ac cura ductum eum intellexerint.

Laudantur autem in eis libris, qui de liberae rei publicae gestis integri ad nos pervenerunt, Fabius Pictor semel (VII 71, 1); Cn. Gellius (una cum Licinio Macro) bis (VI 11, 2 et VII 1, 4); Licinius Macer quater (V 47, 3; 74, 4; VI 11, 2; VII 1, 4). Atque Fabium quidem iam mittere licet, cum Dionysius eis quidem in libris, qui nobis curae sunt, eum certe non latius secutus sit, sed peculiaris tantum rei causa adierit. Studet enim l. l. antiquissimo illo Romanorum auctore adlato probare Romanos nondum Graecorum moribus cognitis tamen eodem fere modo eisdemque ceremoniis in ludis faciundis ac Graecos usos esse. Etiam ex ipsa narrationum, quae his libris continentur, natura annalium Romanorum a peritis aperte cognosci nihil fere praeterea Dionysium ex Fabii libris sumpsisse vix est quod moneam.

Ex reliquis autem, quos attuli, locis duos Licinii Macri nomen cum Cn. Gellii praebere coniunctum modo dixi. Ac coniecerit fortasse quispiam ex laudandi ratione VI 11, 2 adhibita (*Λικίννιος μὲν γὰρ καὶ οἱ περὶ Γέλλιον . . .*), quoniam Gellius ante Licinium fuisse vulgo putatur, unum Licinium Macrum a Dionysio exhaustum esse, Gellium omnino non inspectum. Quae coniectura si satis certa esset, non inepte ille concluderet libri sexti illorum capitum Licinium Macrum auctorem fuisse principalem, in singulari quadam re a Dionysio spretum. Sed ut vix est credibile iam annalium scriptores Romanos fontes, ex quibus hauserint, laudasse, praesertim ubi eos non repudiassent, sed bona fide exscriberent, ita belli Latini, quae apud Dionysium exstat, enarrationem (VI 2—22) liberius ex compluribus diversorum auctorum contextam esse demonstrari posse arbitror. Quod tamen non huius est loci. Accedit, quod in rebus quibusdam, quae prioribus in libris enarratae sunt, Dionysius sine dubio ipsum adhibuit Gellium (cf. II 31; 72; 76).

Altero loco, quo coniuncta Gellii et Licinii nomina occurrunt (VII 1, 4), non solum horum duorum scriptorum libros, sed etiam alios quosdam re vera Dionysium Halicarnassensem contulisse — id quod ipse dicit — est veri simile. Nam toto illo loco id agit, ut Romanos scriptores in temporibus computandis errasse demonstret et suo Marte certe conicit non Dionysium tyrannum, sed Gelonem Romanis in summas angustias adductis frumentum condonasse. Tamen hic sane iusta oritur suspicio ipsum eum scriptorem, ad quem Dionysius Halicarnassensis, etiamsi de hac una re eum reiceret, ceteroquin potissimum sese applicaret, fuisse Licinium Macrum.

Neque altero eorum locorum, quibus Licinius Macer solus nomine adlato laudatur (V 47, 2 sq.), Dionysius fide videtur indignus adfirmans, cum peculiaris cuiusdam adnotationis illum testem adferat, de re ipsa etiam alios sese audivisse.

Iam restat quartus locus (V 74, 4), ubi de dictaturae origine agitur. Quem magistratum Dionysius, aesymnetis, qui a Graecis dicebantur, comparatis, Romanos e Graecis transtulisse

suspicatur, sed addit Licinio auctore dictaturam ad Albanorum exemplum esse institutam. Neque de hoc loco quisquam negabit, quoniam prior illa coniectura aperte Dionysii ipsius est, veri esse simillimum Licinium Macrum in hac una re ab eo spretum ceteroquin horum capitum narrationes ei suppeditasse; quamquam ne hic quidem reticendum capitis 73. initio duo de dictatoris nomine veriloquia, velut e diversis auctoribus deprompta, proferri, ut appareat, ultra satis angustos fines talia auctorum indicia, ex ipsorum nimirum nominibus desumpta, non valere.

Sed utut in singulis certisque locis res se habet, id certe iam laudatis auctorum nominibus discimus: Licinium Macrum Dionysio haud parvi aestimatum fuisse, immo in eis videri numerandum esse, quos potissimum secutus sit. Ac profecto hoc idem, quod vel ex ipso prooemio concludi posse quidam putant, viri docti cum variis indiciis adhibitis certas quasdam antiquitatum partes Licinio ascriberent, etiam comprobasse sibi visi sunt. Sed vereor, ne campum iusto latiorem huic annalium scriptori plerique dederint.

Iam exspectaveris fortasse argumenta illa tecum me esse perlustraturum perpensurumque, quibus usi adhuc viri docti cum alios auctores tum Licinium in Dionysii libris agnoscere ac discernere conati sunt. At prorsus alia via progredi mihi satius videtur. Liceat igitur illas quaestiones, ut eam, qua quaeritur, utrum ex cognominibus Licinius cognoscatur necne, aliasque similes mittere, et nunc quidem ea tantum curemus auctorum indicia, quae non historias a Dionysio, Livio, aliis traditas nobis disquirentibus et inter se comparantibus excutienda et probanda sint, sed quae quasi sua sponte se offerant. Haec autem si percensuerimus, unum tantum mea quidem sententia remanebit, quo ducti quod certum sit enucleare possimus. Quod vestigium nunc quaeso mecum ceteris interim neglectis ad Dionysii auctores discernendos adhibeas.

CAPUT I.

Quo ex fonte Dionysii Halicarnassensis ant. Rom. V 59—77 fluxerint.

Etenim Licinium Macrum, quem supra diximus, annalium scriptorem, ex gente illa plebeia oriundum, cuius olim C. Licinius Stolo una cum Sextio collega consulatum a patribus expugnaverat, anno a. u. c. 681/73 a. Chr. n. tribunatu functum esse accepimus. Quo in magistratu gerendo, si modo Sallustii Crispi historiarum fragmento cuidam (III 48 ed. Maurenbr.) fides habenda est, optimatium inimicissimum se praebuit et quasi maiorum suorum et omnino antiquiorum illorum plebei iuris propugnatorum aemulator summo infestissimoque odio optimates persecutus est, defendit acerrime popularium partes. Quamquam enim oratio illa Licinio tribuno ad plebem habita, quae temporum iniquitatem effugit, quin a Sallustio ipso composita sit, vix dubium est, tamen verum Licinii spiritum inesse est consentaneum. Quod eo promptius concedes, si Sallustium iam vicesimum fere annum egisse computaveris, cum Licinius, ut fertur, mortem sibi conscisceret. Nostro igitur iure credemus Licinium reapse talia saepe coram plebe iactasse, qualia Sallustius eum dicentem facit: acerrime optimatium iniurias, licentiam, avaritiam, impudentiam castigasse; pristinae plebis imaginem proposuisse fortiter pro causa sua propugnantis; aequalium vituperasse socordiam ac torpedinem; se tamen, quamvis in via periculosissima, praeiturum esse promisisse. Quod si recte statuimus, quis est annalium Romanorum vel mediocriter peritus, qui dubitet, quin Licinius, utpote qui tanto studio contentioni partium ipse interesset, etiam in rebus enarrandis partium studiosus fuerit? Qua ex re efficitur, ut

narrationes, quas ad maiorem, ut ita dicam, patriciorum gloriam vel fictas vel exornatas esse patet, vel quae omnino colorem quendam patricium produnt, Licinio ascribi nequaquam liceat; contra patrum invidia atque insectatione, plebis studio atque amore, rebus ipsis eo consilio immutatis, ut nobilitati obtrectetur, plebei laudibus augeantur, in Dionysio Licinius quasi digito ostendatur. Haud enim pauca, ut supra docui, Dionysius his in libris e Licinii annalibus repetivit.

Atque si iam in Dion. ll. V—VIII recensendis haec, quae modo indicavi, vestigia sequemur, unam quandam omnis materiae partem ex illo fonte fluxisse perspiciemus: librum V. exeuntem dico, inde a cap. 59. Dices hoc iam multis [1]) cognitum fuisse. At non sine fructu censeo accuratius hanc partem nos consideraturos esse et iustis finibus circumscripturos, ut certa incertaque diligenter discernantur.

Narratur enim his capitibus, quae res Romanis anno 256/498 gestae sint, inter quas maximi est momenti dictatura instituta (inde a cap. 63). Quae qua de causa inventa sit explicaturus Dionysius refert imminente cum foederatis Latinorum civitatibus bello, cum exercitus conscriberetur, omnes fere pauperes, eos imprimis, qui aes alienum solvere non possent, eamque ob rem nexu oppressi essent (*οἱ . . . ἐνδεεῖς βίου καὶ μάλιστα οἱ τὰ χρέα τοῖς συμβαλοῦσι διαλῦσαι οὐ δυνάμενοι*), nomina non dedisse, neque prius se daturos iactasse, quam senatus consulto debita sibi remissa essent; quin etiam secessionem iam minatos esse. Id ipsum iam non iniuria popularem quendam fontem resipere suspiceris comparato alio quodam Dionysii loco (VI 22, 1 sq.) [2]), quo plebei non solvendo non fuisse, sed solvere se non posse simulasse dicuntur. Sed audiamus, quae sequuntur! Senatus multis de debitorum postulatis ver-

1) Virckio imprimis, cuius diss. 'Die Quellen des Livius und Dionysius f. d. älteste Geschichte d. röm. Republ.' p. 37—41 quaeso conferas.

2) *τῶν μὲν δημοτικῶν ἀδυνάτως ἔχειν σκηπτομένων* (de notione verbi *σκήπτεσθαι* cf. Dion. ant. III 3, 2; 23, 17; 26, 2; 29, 1; 37, 3; 39, 4; 73, 3; V 6, 2; VII 50): *διαλύειν τὰ χρέα* et infra (VI 22, 2): *οὔτε τῶν χρεωφειλετῶν ποιεῖν οὐδὲν δίκαιον* (sc. *ἀξιούντων*).

bis factis diversissimisque sententiis dictis (cap. 63—69) decrevit, ut senatus consultum de ea re differretur, dum bellum confectum esset, interea vero ne ullae pecuniae a debitoribus exigerentur, neve ullus magistratus iudicia exerceret, nisi militaria (69, 2). Sed etiamsi aliquantulum hoc consulto ad populum edito tumultus repressus esset, tamen erant, qui fore ut his dilationibus plebs deciperetur praemonerent; sine fuco et fallaciis potius aut petentibus sibi obsequendum fuisse aut aperte negandum; aliam enim esse mentem hominum angustiis circumventorum auxilium petentium, aliam postea, cum optata eis contigissent (69, 3).

Sed ad eas res potissimum velim animum attendas, quae deinceps enarrantur: apertissime enim fontem arbitror eas quasi demonstrare, ex quo haustae sint. Namque senatui curanti ac circumspicienti, quo modo seditio iamiam eruptura reprimatur, novum magistratum, dictaturam nimirum, instituere placet. Plebs autem, si Dionysium audimus, hoc instituto turpiter et fraudulenter iure suo destituta est. Nam lex de provocatione a P. Valerio Publicola lata dissoluta est, novum nobilitatis praesidium positum, quo facilius plebs, quae tum ne suspicabatur quidem patriciorum insidias, servitute premi posset. Sed ipsius Dionysii verba adferam, ut me ea non nimis premere cognoscas; leguntur autem V 70, 4 haec: *προβούλευμα, δι' οὗ παρακρουσαμένη* (sc. *ἡ βουλή*) *τοὺς πένητας καὶ τὸν βεβαιοῦντα τόν ἐλευθερίαν αὐτοῖς νόμον ἀνελοῦσα ἔλαθεν.* Praeterea cf. qu. 70, 3 et 5; et Virckii diss. p. 39.

Sed ut iam omnis dubitatio evanescat eluceatque neminem nisi Sullae aequalem eumque inimicissimum memoriae, quae apud Dionysium exstat, auctorem esse, i. e. Licinium Macrum, legas quaeso cap. 77. Vides acerrimo cum Sullae odio inter se opponi primam, T. Larcii, dictaturam et dictaturam, quae dicebatur, L. Cornelii Sullae, qui primus ac solus huius magistratus potestate crudeliter abusus sit, cum tot penes homines tamque periculosis temporibus dictatura a tyrannica dominatione et superbia libera mansisset. Sed

dixerit quispiam nondum demonstratum esse Dionysium, quae hic profert, iam in fonte suo invenisse. Quod si quis dubitaverit, concedam sane aliqua ex parte illa, quae de dictaturae historia et usu exponuntur, esse ipsius Dionysii, huius ipsius iudicio et doctrina permixtis, totamque ipsi attribuerim imprimis paragraphum 6 (inde ab εἰ μὲν οὖν ἀναγκαίως etc.). Sua tamen sponte eum Sullae dictaturam in comparationem vocasse et acerbissima damnatione affecisse, meo iure negaverim, praesertim cum cap. exeunte ipse dubitet, num tali iudicio re vera Sulla dignus fuerit. Patet enim casu fieri non potuisse, ut primus dictator T. Larcius, quamvis ipse quoque minus popularis fuisse diceretur, quam Cloelius collega, benevolentissima laude efferretur, confestim deinceps Sulla, dictator novissimus, inimicissimis obrueretur opprobriis. Immo de industria Licinius Macer T. Larcii laudes auxit, quo clarius elucere aequalibus Sullae superbia, iniuria, crudelitas.

Atque ut hic Sulla ipse inducitur, sic alias Sullanae aetatis si non res ipsae, tamen velut imagines speculo repercussae cernuntur aut, ut ita dicam, praeter res ante oculos propositas umbrae quasi temporum Sullanorum ascendunt. Ut cap. 60, 2 eiusdem T. Larcii modestia iniussu senatus suo arbitrio quidquam statuere nolentis aequalibus imitandum exemplum proponitur; 60, 4 quam potuerit, mitissime in Fidenates, qui a populo Romano defecerant, victos consuluisse Larcius narratur: paucos tantum defectionis auctores inspectantibus omnibus in Fidenatium foro caedi iussit. At quanta crudelitate Sulla in socios Italicos, Praenestinos, Neapolitanos, Samnitium imprimis civitates saevierat! [1]) Talia profecto aequalibus Licinii annales legentibus in mentem venire et collata cum pristina modestia ac clementia vel foediora et indigniora videri paene necesse erat.

Sed ne hoc quidem praetermittendum arbitror ei, qui auctoris narrationis indolem cognoscere cupiat, cap. 59, 1 Larcii collegam, Q. Cloelium Siculum, gratia plebis et miti ingenio

1) Cf. Ihne 'Röm. Gesch.' V 387 sqq.

insignem describi. Nimirum idem, ne dictator dicatur, deinde a senatu, qui eius erga plebem favorem metuebat, fraude quadam impeditur. Vides annalium scriptorem popularium partium studio hic in angustias quasi inductum esse, cum premere vellet et consulem civili laude digniorem dictatura prohibitum et alterum, cum dictator dictus esset, tamen ipsum quoque summa modestia — si quis cum Sulla conferret — usum esse.

Ideo quoniam tam certa vestigia aetatis, qua ille annalium scriptor fuerit, invenimus tamque perspicue ipsius studium atque iram cernimus, de fonte non iam poterit dubitari.

Sed illud sane adhuc incertum est, num omnia, quae Dionysius illa in parte antiquitatum narrat, Licinio debeat. Cui sententiae primum repugnare videtur locus quidam orationis, quam Valerium in senatu pro plebis causa habuisse Dionysius tradit. Cap. enim 64, 2 Valerius vereri se dicit, ne plebei aere alieno oppressi Tarquiniorum blandimentis inducti arma contra patricios caperent et regnum restituerent. Quod a Licinio excogitatum esse non crediderim. Sed cum in oratione (quamvis non ipsius oratoris verbis reddita) ista occurrant, in promptu est suspicio ipsi Dionysio ea esse ascribenda. Constat enim — Flierlii imprimis dissertatione [1]) — orationes antiquitatibus insertas magnam ad partem ex ipsius Dionysii officina ita prodisse, ut et quae apud Romanos scriptores invenit, arriperet et ipse amplificaret, adiceret, fingeret Graeca saepissime exempla secutus.[2]) Facillime autem fieri potuit, ut hic recordaretur, quae in cap. 53—57 de plebeiorum quorundam et servorum coniuratione ad Tarquinium restituendum facta — incertum adhuc, quo auctore adhibito — enarraverat.

1) Flierle, 'Ueber Nachahmungen des Demosth., Thucyd. u. Xenoph. in den Reden d. Röm. Archäol. des Dion. v. Hal.' Cf. etiam: Ranke, 'Weltgesch.' III 2, 136; Virck, l. l. p. 82.

2) Etiam in hac oratione inesse, quae ut scriptor Romanus componeret, fieri non poterat, cognosces ex 65, 1, ubi de Solonis σεισαχθείᾳ sermo fit. Tamen ne hic quidem desunt, quae iam ex Romano fonte fluxerint necesse est, ut pacis cum Porsenna rege ictae condiciones, de quibus v. infra caput V.

Hanc igitur orationem cur **totam** a Licinio abiudicem, non habeo.[1])

At unam sane partem reperies his in capitibus, quam equidem neque a Licinio neque ab ullo Romanorum scriptore talem saltem, qualem Dionysius reddit, exhibitam existimaverim, quippe quae nequaquam Romana et satis inepta sit: dico narrationem de dolis, quibus senatus assecutus sit, ut non Cloelius, sed Larcius, collega eius, dictator diceretur (inde a V 71). Ipse audias velim rem paucis comprehensam: convenit inter senatores Larcium dicendum esse, pudore autem quodam et metu impediuntur, ne repudiantes Cloelium laedant vel etiam incitent, ut plebis partes apertius fortiusque capiat. Tum maximus natu et auctoritate excellentissimus inter consulares — attendas quaeso nomen nullum adferri — orationem in senatu consulibus nimirum praesentibus habens nihildum decretum esse simulat suadetque, ut alter consulum aut sorte aut collega cedente eligatur. Omnes nempe hanc sententiam collaudant. Surgit vero alius — ne huius quidem nomen adfertur — et censere se dicit alteri consulum esse mandandum, ut collegam dictatorem dicat; sic enim aequo — id quod sane difficile est intellectu — honore ac gaudio utrumque fruiturum esse. Hoc quoque cum placuerit, ratum fit, ut ipsis consulibus inter se conveniat, uter utri dicendus sit. At quid iam fit? *Θαυμαστόν τι καὶ παρὰ πάσας τὰς ἀνθρωπίνας ὑπολήψεις πρᾶγμα ἐποίουν:* alter alterum verecundia ac modestia praecurrentes magnam senatui difficultatem adferunt, quomodo res absolvenda sit. Denique cum diu Larcius frustra clam a senatoribus maxime auctoritate valentibus rogatus sit, ut tandem se a collega dici sineret, Cloelius coram senatu eo dicto consulatu se abdicat.

Quas ineptias non Romanas esse plus uno indicio cognoscitur. Ac primum quidem, id quod iam Mommsenus [2]) monuit, haudquaquam credibile est, Romanum ullum scriptorem tam

1) Notandum est a Virckio (l. l. p. 54) totam hanc orationem Valerio Antiati tribui — iniuria, ut equidem putaverim. Sed vide infra caput V.
2) 'Röm. Staatsr.' II 155.

fuisse Romani instituti quamvis tum sublati imperitum, ut dictatore dicto consules abdicantes faceret, ut Dion. V 72, 3; 71, 2; 70, 4. Qui error quoniam apud Graecos scriptores saepius occurrit [1]), Mommsenus non sine veritatis specie coniecit Dionysium a Polybio optime ei cognito inductum esse. — Porro id mihi insigne Dionysii indicium videtur esse, quod hic, cum ceteroquin oratorum nomina adferre vel adamaverit, illarum sententiarum auctores qui fuerint, tacet. Videtur talibus in rebus amor eius veritatis, quem initio antiquitatum tanto cum spiritu de se praedicavit, cum studio illo pugnasse, quod item non semel confessus est, accurate explicandi et enarrandi, quanam ratione omnia acta essent, quae in senatu dicta, quibus causis ac rationibus homines commoti essent. Quae ut effusius referret, non satis materiae auctores Romani saepe ei suppeditabant.

Attamen fundamentum, ex quo opus suum exstruere posset Dionysius, hoc quoque loco iam a Licinio fortasse iactum fuit. Quid enim veri est similius, quam hunc ut alias sic hic quoque Larcium quam dissimillimum Sullae, pristinos illos homines quam dissimillimos aequalium suorum descripisse? Sulla, si verum dicendum erat, se ipse dictatorem fecit; contra T. Larcius quamvis omnium precibus petitus tamen commoveri vix potuit, ut amplum illum magistratum acciperet. Quo modo autem Licinius rem narraverit, quamquam ad amussim statui non potest, tamen aliqua ex parte puto adhuc cognosci posse. Nam duas illas rationes, quibus constitui posset, uter consulum dictatorem diceret, aut sorte decernente aut consulibus sua sponte rem inter se discernentibus, sollemnes fuisse etiam posterioribus quoniam accepimus, consentaneum est ne a Licinio quidem, cum dictaturae institutionem referret, illas neglectas esse. Id quoque iam a Licinio traditum fuisse facile crediderim senatum, qui posterioribus temporibus ipse dictatorem consulibus designare solebat, tum veritum consulum alterum alteri posthabere, ne hic plebis gratia elatus novarum rerum

1) Polyb. III 87, 8; Appian. Hann. 12; Plut. Anton. 8.

studeret, non aperte, sed fraude ac dolo id, quod vellet, perfecisse. At certe Licinius haec et brevius et minus inepte narraverat.

Sed iamdudum vereor, ne nimis longus videar in hac antiquitatum parte Macro adiudicanda, i. e. in re omnibus fere probata. Sed respicias quaeso me iudice hac una in parte Licinii vestigia, quae quidem totius narrationis natura atque indole prodantur, prorsus perspicua esse.

At obstant virorum doctorum sententiae, quibus toti hi libri antiquitatum maxima saltem ex parte Licinio tribuuntur. Ac ne ego quidem nego permulta praeter eam, quam modo perlustravimus, partem eodem ex fonte Dionysium hausisse: demonstravisse quemquam certas quasdam partes praeter hanc Licinianas esse nego. Quas enim huius opinionis viri docti protulerunt causas, eae ad gradus quosdam compositionis historiarum enucleandos suffecerint, ad ipsos auctores non sufficiunt. Ut si quae res apud Dionysium occurrunt, quae post Gracchos demum inventae esse possint vel Marianae vel Sullanae aetatis facta et mores redoleant, etiamtum de compluribus auctoribus cogitari potest, praesertim cum nos non ita certo sciamus, quibus annis vixerint nedum scripserint singuli annalium scriptores. Ita fit, ut quae nullis aliis indiciis accedentibus Licinium Macrum indicare putantur, etiam Valerii Antiatis, Aelii Tuberonis, vel etiam Gellii [1]) esse possint. Sic igitur censeo iudicandum esse de senatus auctoritate nimis iam imminuta, de iuribus iam illa pristina aetate, falso nimirum, tribunis plebis et plebi vindicatis, de tumultuosis senatus, populi, plebis conciliis, de militum nimia intemperantia, aliis similibus. Qualia etiam Virckius ut premeret ea fortasse ratiocinatione adductus est, ut concluderet: quoniam omnia, quae Dionysius narrat, uno tenore ac stilo [2]) composita essent, nempe eo, quem Graeci πραγματικόν vocant,

1) De Gellii aetate tam incerta habemus, ut Kiesslingius, de Dion. Hal. auct. lat. p. 31 etiam Licinio eum minorem esse censeat vel saltem aequalem.

2) Cf. Virckii diss. pp. 23. 29. 36.

una autem in parte Licinius, recentioris aetatis auctor, aperte cognitus esset et talibus, qualia modo enumeravi, indiciis certi quidam eique inferiores memoriae gradus et aetates auctorum significarentur, propterea illis iam Licinium ipsum prodi. At primum non solum Macer, sed etiam alii rerum scriptores non simpliciter eventa rettulerunt, sed sagacitatem illam, quam putabant, et diligentiam appetiverunt, ut quibus de causis res gestae essent, quibus rationibus homines commoti, quomodo singula cohaererent, demonstrarent; id quod ipse Virckius (p. 27) de Valerio Antiate exponit. Tum autem, cum mos fuerit annalium scriptorum Romanorum eos, qui antea scripserant, in suum usum vocare, quae illi tradiderant, exscribere, immutare, amplificare, sine dubio fieri potuit, ut duo vel plures fontes eiusmodi in universum consentientes Dionysio se offerrent, quibus promiscue uti posset nec continuationem rerum delens neque ordinem narrationis nimis perturbans. Quod re vera Dionysium fecisse, quamquam e rei natura sequitur ut raro perspiciamus, tamen e discrepantiis interdum aut inconstantia quadam cognoscimus, et ipse Virckius hac ratione adhibita praeter Licinium Valerium Antiatem a Dionysio exscriptum esse comprobavit, nec non ego exemplum unum alterumque adlaturus sum.

Restat, ut profitear me neque alia quaedam indicia, quae Virckius perlustratis V. et VI. Dionysii libris et cum aliis auctoribus collatis reperta ad Licinianam memoriam agnoscendam adhiberi posse arbitratur, pro satis certis habere, quae denuo disceptationem instituturus sequar: ut pugnarum varie et effuse exornandarum studium, familiae Larciae favorem. Unum tamen fundamentum, in quo bona fide nova quaedam erigere possimus, iam iactum esse, aliud quoddam praeterea iaci posse confido.

Sed priusquam ad haec consideranda adgrediamur, paucis, quae adhuc disputavimus, complecti liceat. Probatum igitur esse censeo libri V. finem (capp. 59—77) aut totum aut longe maximam partem Dionysium ex Licinii annalibus recepisse, quamquam non plane

integra, quae invenisset, redderet, sed, ut verbis Graecis utar, ῥητορικῶς et πραγματικῶς amplificata et exornata. Contra reliquis in partibus antiquitatum etsi quin Licinium saepius assumpserit, propter nomen eius saepius laudatum dubitari non potest, tamen per latiorem, ut ita dicam, campum certa eius vestigia adhuc nondum esse demonstrata arbitror.

CAPUT II.

Sequitur, ut, id quod modo promisi, de alia quadam inquirendi in Dionysii auctores ratione dicam, iamdudum viris doctis cognita nec non adhibita:

De Plutarchi P. Valerii Publicolae vita.

Quam primus, quantum video, Kiesslingius[1]) ex Valerii Antiatis annalibus haustam esse contendit. Ac cum plerique[2]) ei assensissent, Ad. Schmidtius suspicatus est et nuper Korber[3]) argumentis probare studuit Plutarchum sua non ipsi Antiati, sed Iubae regi debere, sed ne hi quidem negant primarium fontem fuisse Antiatis annales.[4]) Nec quisquam id iure potest negare. Nam certissimis ex indiciis Plutarchi narratio Valeriana esse perspicitur.

Quae ut paucis repetam, summum imprimis enitet familiae Valerianae studium, id quod maxime perspicuum fit Livii et Dionysii de eisdem rebus narrationes comparanti. Is enim cognoscet non solum Valerios summis laudibus ornatos, sed etiam plus semel rebus aperte fictis gloriam Valerianam esse auctam. Accedit quod numeri in ingens aucti aut subtiliter computati, quos Valerium Antiatem adamasse a Livio acce-

---

1) De Dion. Hal. auctoribus latinis p. 20 sqq.

2) Inter quos etiam H. Peter, 'Die Quellen Plutarchs in den Biographieen der Römer' p. 45 sqq. — Cf. praeterea Münzer, de gente Valeria p. 55 sq.

3) M. Korber, de fontibus Plutarchi in vitis Romanorum. Commentat. I. Berol. 1885.

4) l. l. p. 21.

pimus, in Plutarchi vita non desunt: cf. capp. 9 (11300 Etruscorum, 11299 Romanorum occisi); 20 (11300 Sabinorum, ne unus quidem Romanus); 16; 17. Adde, quod fragmenta nonnulla Valerii Antiatis, quorum in uno ipse Valerius laudatur, cetera magna cum specie veritatis ei a Kiesslingio et Petero [1]) tribuuntur, cum Plutarchi locis consentiunt (Ascon. in Pison. p. 13 Orelli = Plut. Publ. 20; Plin. nat. hist. 28, 4, 16 = Plut. Publ. 13; Gell. noct. Att. 7, 1 = Plut. Publ. 8).

Hic sane praetermittere nolo Korberum [2]) suo iure alteram partem primi fragmenti, quam H. Peter cum loco capitis 10. Plut. Publ. congruere dicit, a Valerio Antiate omnino abiudicare. At ea re sententia, qua Valerium Antiatem Plutarcho materiam vitae subministrasse putamus, non infringitur, ut Korber censet, sed firmatur. Nam in posteriore illius fragmenti parte, quam Hygino intercedente e Varrone desumptam esse Münzer [3]) docet, una saltem res exstat, quae et cum Plutarchi narratione pugnet et ad Antiatem nequaquam quadret:

Ascon. in Pis. 13	Plut. c. 10
Publ. Valerio Volusi filio Publicolae aedium de (*re* codd.) pub⟨lico lo⟩cum (*pul* .... *cum* codd.) sub Velia ubi nunc aedis Victoriae est, populum ex lege, quam ipse tulerat, concessisse tradunt.	ἐδέχοντο γὰρ οἱ φίλοι τὸν Οὐαλέριον ἄχρις οὗ τόπον ἔδωκεν ὁ δῆμος αὐτῷ καὶ κατεσκεύασεν οἰκίαν ἐκείνης μετριωτέραν, ὅπου νῦν ἱερόν ἐστιν Οὐίκας πότας ὀνομαζόμενον.

Vides eam memoriam, quam Asconius exhibet, Valerio Publicolae multo minus favere, quam Plutarchum, quo auctore non solum non Publicola legem rogante, sed sua sponte locum ad domum aedificandam populus donavit, verum etiam ipsam domum aedificavit.

---

1) l. l. p. 46 sq.

2) l. l. p. 19.

3) l. l. p. 19 idem minus probabiliter Varronem ex Antiate dependere conicit.

Constat igitur, quae Plutarchus enarrat, ex Valerii annalibus originem traxisse. Id tamen nuper in dubitationem vocatum est, ut iam commemoravi, num re vera Plutarchus ipse Valerium adierit.[1]) Quam dubitationem non solum nullo iure motam esse dissertatiuncula commentationibus in honorem Lipsii nuper editis inserta[2]) demonstrasse mihi videor, sed etiam spero multis me persuasisse reapse Plutarchi Publicolae vitam nullo alio auctore intercedente ex Valerii annalibus fluxisse.

Sed liceat mihi hic alias quaestiunculas quasdam de nonnullis locis Plut. Publ. inserere, quae tametsi ad Dionysii fontes perscrutandos minoris sunt momenti, tamen non ita a re quam agimus alienae videntur, utpote quae scientiae nostrae annalium scriptorum Romanorum rationisque, qua alter alterum respexerit quique paulatim fabulae creverint et excultae sint, aliquantulum adiciant. Tum autem semper cum aliqua voluptate nec sine fructu puto in Plutarchi auctores exscribendi rationem et varia frustula coniungendi inquiri. Quaeritur enim, utrum in eis locis 'Publicolae', ubi et ex sermone Plutarcho usitato et ex narrationum natura atque indole diversas diversorum auctorum memorias contextas esse colligere malis, re vera fontem Plutarchus mutarit, an interdum iam apud auctorem suum varias relationes coniunctas vel diversas impugnatas invenerit.

Qua in re miror, quod Münzer l. l. p. 10 dicit Valerium Antiatem, 'gravissimum Plutarchi auctorem esse ita, ut ei etiam

1) Reussins, 'de Iubae regis historia Romana a Plutarcho expressa' comprobare studet Plutarchum non ex ipso Valerio, sed ex Iubae historia omnem Valerianam rerum Romanarum memoriam una cum Valerii Antiatis nomine desumpsisse. Laudatur enim Antias a Plutarcho Romul. 14. Num. 22 Flamin. 18 de fort. Rom. 10; aliis indiciis agnoscitur Romul. 10. Num. 15.

Ad. Schmidt, 'Perikl. Zeitalter' II 52. A. confidenter negat omnino Plutarcho cognitos fuisse Valerii annales, id quod Korber l. l. per singulas Romanorum vitas etiam argumentis probare conatur.

2) 'Griechische Studien, Herm. Lipsius zum 60. Geburtstag dargebracht'. 1894 p. 169 sqq.

debeantur, quaecunque ex aliis fontibus adferantur'. Mitto Plut. Publ. 9 Anaximenem rhetorem, cap. 17 Athenodorum quendam laudari, cap. 15 historiam templi Iovis Capitolini usque ad Domitiani tempora referri, quales nimirum loci Münzero verba laudata conscribenti non erant in animo. Mitto adnotationes de vocis peculii origine et nominibus nonnullis propriis Romanorum (cap. 11 ex.) Plutarchi prodere usum, quippe qui in deliciis habuerit talia adnectere. Sed ne id quidem spero eis dubium futurum esse, qui dissertatiunculam meam supra laudatam legerint, quin fabula illa de Cloelia ceterisque obsidibus Romanis (cap. 19) ab ipso Plutarcho ex diversis fontibus (tribus minimum) congesta sit.

Contra H. Petero non minus astipulandum est ea, quae in fine cap. 8 (Sint. ed. min. 197, 20 sqq.) inde a verbis, quae sunt *ἔνιοι δὲ τοῦτο συμπεσεῖν ἱστοροῦσιν κτλ.*, et quibus fontem mutatum esse oritur suspicio, leguntur, Valeriana esse asserenti collatis Gell. VII 7 (= Val. Ant. fr. 1).

Varium est virorum doctorum iudicium de cap. 14 Plut. Publ. dedicationem templi Iovis continente. Quam narrationem totam ex annalibus Valerii Antiatis fluxisse cum Münzero placeat, H. Peter, nec non O. Gilbertius (philol. Anz. IX 289), ut videtur, e variis fontibus ab ipso Plutarcho congestam esse iudicant ita quidem, ut verba fere, quae sunt: *Ἔνιοι δὲ κλήρῳ τῶν ὑπάτων λαχεῖν ἐκεῖνον ἐπὶ τὴν στρατείαν ἄκοντα, τοῦτον δὲ ἐπὶ καθιέρωσιν* (Sint. p. 204, 4—6) alteri auctori tribuantur, ea autem, quae sequuntur: *Ἔξεστι δὲ περὶ τούτων ὡς ἔσχεν εἰκάζειν τοῖς πραχθεῖσι περὶ τὴν καθιέρωσιν* ipsius Plutarchi efficiant iudicium. Et Münzer et Gilbertius Virckii sententiam, qui opinatur alteram narrationis partem, dolum Valeriorum continentem, ab Antiate demum fictam esse, reiciunt.

Ut vero, quae ipse de hac re sentiam, exponam, ex integro quaestionem tractare liceat. Ac primum quidem initium capitis 14 usque ad *ἔνιοι δέ φασιν* (Sint. 203, 21—204, 4) cur a Valerio Antiate abiudicemus, non est; immo etiam certa

Antiatis vestigia cernuntur. Nam cum ceteroquin eadem referantur, quae a Dionysio Hal. V 35, 3, Plutarchus e a i n r e ab hoc dissentit, quod Horatium non sua sponte, sed incitantibus Publicolae inimicis honorem templi dedicandi appetivisse, auctoribus eisdem dedicationem arripuisse dicit: vides Antiatem gentilis sui laudatorem (cf. 203, 28: *Ἐφθόνουν δὲ πολλοὶ τῶν δυνατῶν κτλ.* et 204, 2: *ψηφισάμενοι τὸν Ὡράτιον καθιεροῦν*).

Quam narrationem cum Dionysiana fere consentientem si solam Antias in fontibus suis invenisset, ut Dionysius solam rettulit, quomodo fieri potuisse credes, ut talem fabulam de suo adnecteret, qualem altera in parte capitis 14 'Publicolae' legis? Audimus enim M. Valerium, ut fratri Publicolae honorem sua quidem sententia inique ereptum quoquo modo recuperaret, M. Horatio iam ipsam precationem sollemnem pronuntianti fictum nuntium misisse filium eius mortuum esse, eo quidem consilio, ut ille dedicationem perficere non posset; Horatium vero nihil turbatum, ut corpus mortui efferretur imperasse. Tantum profecto abest, ut talia ipsum Valerium finxisse Virckio concedamus, ut etiam prona sit suspicio eum ista omnino non rettulisse. Sed ne haec quidem sententia stare potest, cum etiam hac in parte narrationis Plutarcheae uno quodam indicio prodatur auctor Valerius Antias. Animum enim quaeso advertas a Plutarcho non ut a Livio eandem rem narrante necessarios nominibus neglectis, sed fratrem Publicolae nominatim induci, qui fraudem illam atque insidias Horatio intulerit. Quod fortuito accidisse cave putes. Nam apparebit Publicolae vitam a Plutarcho enarratam cum reliquorum scriptorum memoria comparanti, imprimis cum Dionysii alioquin simillima narratione, nemini nisi Valerio Antiati in deliciis fuisse, scientiam familiae Valerii Publicolae quam accuratissimam iactare; saepius enim ille non solum, quae Valerius ipse fecisset, sed etiam quomodo frater, quomodo coniunx eum adiuvissent, memoriae tradidit.[1] Mea igitur

---

1) Cf. Plut. Publ. 5 (194, 1—7 et 19) cum Dion. V 7, 4 sq.

sententia iam Valerius Antias illum dolum contra Horatium commissum non sane totum finxit, verum alium quendam auctorem secutus reddidit.

Quam sententiam confirmari credo hac deliberatione. Fac rem non ita se habere, sed in Antiatis annalibus tantum ea relata fuisse, quae Plutarchus capitis 14 initio enarrat: Valerio Publicola absente Horatium mandante senatu templum Iovis dedicasse; alteram vero fabulae formam, qua inter Valerium et Horatium sorte convenisse ferebatur, ex alio nescio quo scriptore esse depromptam; praeterea Plutarchum apud eundem — non Antiatem — machinationem illam Valeriorum invenisse. Haec enim duo ab uno eodemque scriptore re vera enarrata fuisse testis est Livius, qui II 8, 6 sqq. plane eadem exhibet. Haec igitur si posueris, existimandus erit Plutarchus verbis, quae sunt: 'Ἔξεστι δὲ περὶ τούτων ὡς ἔσχεν εἰκάζειν τοῖς πραχθεῖσι περὶ τὴν καθιέρωσιν' priorem alterius memoriae (quam Livianam vocare liceat) partem suo Marte refutasse eiusdem memoriae parte posteriore, cum hac vero ita coniunxisse alteram sc. Antiatis relationem, ut plane nova fabulae memoria evaderet. Nescio an hoc sit nimiae libertatis fabulas traditas et expendendi et variandi quam ut Plutarchum talia ausum esse credamus. Porro aliam quoque ob rem, nisi fallor, Plutarchus, etiamsi duos fontes inspexisset, illam de M. Valerii fraude fabellam in utroque traditam invenisse putandus esset. Dicuntur enim ea, quae M. Valerius contra Horatium susceperit, a Plutarcho simpliciter 'τὰ πραχθέντα', ex quibus quae vera sint inter ceteras res relatas, quae non, colligi possit; Plutarcho igitur illa 'τὰ πραχθέντα' re vera facta esse auctores sui videntur persuasisse. Vix autem tali elocutione et ratiocinatione usus esset, si rem ab altero scriptore enarratam invenisset, ab altero omissam. Quare, etiamsi ponamus (Petero concedentes verbis qu. s. Ἔξεστι δὲ κτλ. ipsius Plutarchi iudicium expressum esse) Plutarchum ipsum complures adhibuisse fontes, credere proclivius sit duas in promptu fuisse Plutarcho narrationes parte priore inter se dissentientes, posteriore — de

machinatione Valeriorum — in summa consentientes, alteram vero earum — quam diximus Livianam — ut minore fide dignam ab eo esse reiectam. Haec vero si tibi comprobavero, concedes et ab altero illo Plutarchi auctore et ab Antiate dolum illum Valeriorum traditum fuisse.

Ergo enarravit Antias, si me audis, et Plutarcho suppeditavit fabulam illam de Valeriorum contra Horatium fraude. Quod si verum est, valde hercle licet dubitare, num omnino alium praeter Antiatem Plutarchus assumpserit scriptorem, ut modo supra posuimus. Cognoscis enim tam manifestum familiae Valerianae studium ceteris in partibus narrationis Plutarcheae — ut supra iam adnotatum — ut vix credas, eundem Valerium Antiatem enarrasse M. Valerii contra Horatium conatum haud profecto honestum, nisi hac quoque re quodammodo in suum usum conversa. Quod re vera fecit, nisi iniuria ego totum cap. 14 Plut. Publ. Antiati ascribo de hac re prorsus ad Münzeri sententiam me applicans.[1]) Reddidit igitur, si haec recte sunt disputata, Antias, quae in fontibus exhaustis invenerat, fere omnia, neque tamen integra, sed partim immutans partim refutans. Legit in eisdem, ut videtur, annalibus, quos Livius secutus est, sortem inter consules iactam esse, uter templum dedicaret, tamen Valerios fraude parata operam dedisse, ut Publicolae honorem recuperarent. Cuius doli memoria cum maiore esset auctoritate, quam ut prorsus neglegere auderet, ex ea saltem argumentum repetivit, quo narrationem illam de sorte iacta traditam falsam esse demonstrare posset: nimirum ineptus fuisset M. Valerii conatus, si numine divino Horatius electus fuisset, qui templum dedicaret. Ipse igitur alteram relationem probavit, qua Publicola absente Horatius dedicationem arripuisse fertur. Quo id quoque assecutus est, ut minus improba viderentur, quae M. Valerius, non iam contra deorum decreta, sed adversus hominum invidiam conabatur. Nempe etiam in priore parte narrationis novavit, id quod ex memoria

1) Cf. Münzer l. l. p. 12.

Plutarchi cum Dionysii collata facile cognoscitur, ex qua quin illa, i. e. Valerii ipsius, deducta et transformata sit, mihi quidem non est dubium. Plutarcho enim vel potius Antiate auctore Horatius ab optimatibus incitatus est, ut dedicationem appeteret. Etiam hac mutatione effecit, ut turpitudo fraudis Valeriorum aliquantulum imminueretur, utpote qui iniuriam accéptam ulcisci studuissent.

Hic non alienum puto a re, huius de templo dedicato fabulae historiam inserere, quam dilucidiorem quam alias solemus perspicere ac distinguere possumus, si ea, quae varia ad nos pervenere, exempla ita inter se conferemus, ut alterum ex altero deducatur.

Ac primum quidem si originem totius fabulae quaeris, discrepantia quaedam annalium scriptoribus videtur offensioni fuisse, cum alia facta esse exspectarent, alia monumentis credo notata viderent. Nam M. Horatium re vera templum dedicasse, testis sine dubio etiamtum aderat ipsa templi inscriptio dedicatoria. Quod testimonium non sine admiratione videntur illi legisse, quoniam praeter hunc honorem acceptum et consulatum fortasse gestum nihil gloriose ab eo facti neque in annalibus, qui dicuntur, maximis relatum neque hominum memoria propagatum inveniebant. Contra, qui collega eius in consulatu erat, P. Valerii Publicolae tanta paulatim gloria et fama et fictionibus variis Valeriorum aucta creverat, ut iam per omnium ora res ab eo gestae vel non gestae ferrentur. Quare causas desiderabant historici illi, cur non etiam templi dedicatio Valerio potius quam Horatio delata esset. Quas videmus varias ab eis repertas esse, quarum unam tamen praeter ceteras et simplicitate et veritatis specie commendari et quasi sua sponte se offerre necesse erat. Nam cum antiquissimis certe temporibus nisi consulem aut imperatorem templum dedicare Livio teste [1]) fas non esset, quid promptius esse poterat, quod conicerent, quam tum, cum

1) Cf. Liv. IX 46, 7 '. . . cum more maiorum negaret nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare.'

templum dedicandum esset, Valerium afuisse, ut hostes defenderet? Quod si semel inventum erat, illud quoque facillime adici poterat, Horatium ipsum Valerio absente, ut dedicationis honorem praeoccuparet, egisse. Quibus ita constitutis iam tenes narrationem Dionysianam V 35, 2, quae ut simplicitate, quam exposuimus, ita compositionis brevitate priorem prodit aetatem. Dionysium autem, qui novissimos fere fontes videtur secutus esse, tam antiquam praebere formam cave ne mireris. Occurrunt enim saepius in ipsis partibus, quae seram clamant aetatem, pristinae memoriae vestigia, quae vix aliter interpretari possis, nisi ut Dionysii auctorem recentiora et antiquiora in novam conflavisse narrationem statuas. Quis hic fuerit auctor, quanquam nunc non curo, adnotandum tamen puto, Nitzschium et Virckium Licinio Macro has partes assignavisse.

Erat tamen praeter hanc altera quaedam via explicandi, quomodo fieri potuisset, ut non Valerius, sed Horatius templum dedicaret. Permultis enim in rebus magistratibus Romanis usitatissimum erat sorte iacta provincias distribuere. Sed, si quid video, minus in promptu erat haec ratio, quam altera, cum rarissime sorte, plerumque senatus consulto aut populi scito dedicationum honores videantur dispertiti esse.[1] Serius igitur, quam prior illa historiae forma constituta est, hanc, qua dedicatio ad Horatium sorte delata esse ferebatur, nescio quis videtur substituisse; quae quin re vera in annalibus Romanis fuerit, non dubito.

Ad nos sane non iam integra haec forma pervenit, sed cum novo commento coniuncta: cum fraude Valeriorum contra Horatium parata.[2] Cuius additamenti formam antiquissimam, quam quidem adhuc traditam habeamus, Cassius Dio, nisi fallor, exhibet.[3] Rectissime enim iam

---

1) Cf. Liv. II 27, 5.

2) Non reticendum Nitzschium 'Die römische Annalistik' p. 42 huic narrationis parti antiquissimam vindicare vetustatem.

3) fr. 13 ed. Melber.

Münzer[1]) docuit nonnullis Livii locis[2]) ad antiquiores auctores sine dubio revocandis vestigia quaedam invidiae aut saltem minoris erga Valerium Publicolam pietatis distingui, cum posterioribus temporibus semper magno cum amore et admiratione videatur descriptus esse. Atqui talia indicia etiam in Dionis narratione manifesta cernuntur. Nam cum Livio et Plutarcho auctoribus M. Valerius frater vel necessarii insidias in M. Horatium machinentur, secundum Dionis memoriam Publicola ipse et dolum invenit et falsum nuntium ad Horatium iamiam postes templi tenentem misit.

Iam age ascendamus ad quartum fabulae gradum, in quo ex duabus veterrimis formis unam novam contextam videmus. Etenim ut apud *Dionysium* legis, Valerius cum hostibus pugnaturus Roma copias eduxit, Horatius templum dedicat; ut *Cassius Dio* enarrat, sorte Horatio obtigit dedicatio; ex *Livii* vero narratione (II 8, 6 sqq.) ambae sorte provinciae dispertitae sunt, qua huic dedicatio illi bellum gerendum tribuebatur. Qua ipsa ex re aliam immutationem eius narrationis, quae apud Dionem est, trahi necesse erat. Nimirum cum Valerius Publicola absens Horatio fraudem inferre non iam posset, res gerenda saltem *necessariis* erat suscipienda itaque factum est, ut Publicola non iam inhonestas partes ageret. Livius vero etiam rationes rei excogitatas ad necessarios alia multa iam frustra molitos relegat.

Iam vero nominatim adferre possumus eum, qui proximam fabulae formam excoluit: Valerium dico Antiatem. Qui altera ex parte, quam modo adumbravimus, Livianam, altera antiquissimam memoriam, quam nos quidem apud Dionysium legimus, secutus est. Ex Liviana enim narratione fraudem Valeriorum excepit, nisi quod in necessariorum Valerii locum unum M. Valerium fratrem substituit; contra provinciarum distributionem sorte factam et repudiavit et refutavit, cuius in locum antiquissimam memoriam, aliquantulum

1) l. l. p. 11 sq.
2) Cf. Münzer l. l. 11 sq.

in Valeriorum gratiam auctam et excultam restituit. Animadvertas enim quaeso — id enim dignum est, quod ab eis, qui annalium scriptorum artem ac consuetudines cognoscere volent, animadvertatur — eum primum perspexisse sorte coniecta fraudem Valeriorum absonam esse, cum priores hanc discrepantiam plane non curasse putandi sint. Qua denique ratione etiam id simul Antiati contigerit, ut famae Publicolae et Valeriorum consuleret, supra iam mihi explicatum est.

Sed iam e deverticulo, quo huius fabulae historiam persecuti sumus, ad Plutarchum revertamur! Ut in cap. 14 sic in 9 (199, 1—4) sententiam a comprobata discrepantem, quam primo aspectu ex altero aliquo scriptore petitam esse suspiceris, iam in annalibus Valerii Antiatis significatam atque impugnatam fuisse putaverim, quamquam certis argumentis evinci non posse concedo. P. 199, 1—4 Sint. de triumpho, quem Valerius Publicola egit, leguntur haec: '*καὶ τὸ πρᾶγμα σεμνὴν καὶ μεγαλοπρεπῆ παρέσχεν ὄψιν, οὐκ ἐπίφθονον οὐδ' ἀνιάσασαν, ὥς ἔνιοι λέγουσιν, τοὺς ὁρῶντας*'. Etiam hic, nisi fallor, habemus Antiatem contra priores scriptores, qui nondum tanto erga Valerios studio et pietate ducebantur, pugnantem.

At nequaquam possum ad Münzeri illud placitum de Antiate Plutarchi auctore me applicare de cap. 17 Plut. Publ. iudicium prolaturus. Ubi de Mucio Scaevola narratio ab his verbis incipitur: '*Τὸ περὶ Μούκιον εἴρηται μὲν ὑπὸ πολλῶν καὶ διαφόρως, λεκτέον δὲ ᾗ μάλιστα πιστεύεται καὶ ἡμῖν*'. Vel ex hac praefatione colligere debemus Plutarcho praeter eam, quam Antias offerebat, narrationem alteram, si non complures alias fuisse cognitas. Nam quamquam minime diligenter auctores laudare solet, tamen nusquam simulandi studium deprehenditur. Sed accedunt alia quaedam indicia, quae Virckius detexit (l. l. p. 79 sq.). Tritam illam de dextra super igni iniecta fabulam et Cicero (pr. Sest 21, 48; parad. 1, 2, 12) et Dionysius (V 27 sqq.)[1]) videntur ignorasse, ut serioris aetatis suo iure eam iudicet Virckius)[2]; Valerio autem

1) Cf. Virck. p. 79.

2) Virckius p. 80: 'Es ist also sehr wohl möglich, dass diese Anec-

Antiati et Dionysii his in partibus auctori saepius unum eundemque fontem esse exhaustum idem Virckius docuit. Itaque suspicio oritur ne Antiatem quidem illam fabulam cognovisse, Plutarchum autem, quia narratiunculae de manu tosta aliunde sibi notae recordaretur, ab Antiate hic recessisse et alium quem scriptorem adisse vel ex memoria eam addidisse. Antiatis vero de Mucio narrationem non vulgatissimam nec fide dignissimam sibi visam esse ipse Plutarchus verbis supra laudatis significavit. Prorsus igitur hac in re astipulor Virckio (p. 79 sq.), una tamen re excepta: minus enim crediderim Livium fuisse Plutarchi auctorem. Id sane non obstat, quod Livius multo fusius, Plutarchus brevius fabulam enarrat. Concedendum enim erit Plutarchum, quemcunque sibi proposuit auctorem, eius narrationem contraxisse, cuius rei certa vestigia facile reperies. At nihilo setius, si Livium secutus esset, unum saltem adiecisse putandus erat. Nam cum Plutarcho auctore Porsenna Mucio ab igni vi remoto gladium, admiratione captus, reddat (*καὶ τὸ ξίφος ἀποδιδοὺς ὤρεξεν ἀπὸ τοῦ βήματος*), Livius II 12, 13 sqq. de hac re tacet. At fortasse hic opposuerit quispiam haud ita raro maiore cum licentia Plutarchum auctorum narrationes exornavisse. Cui respondebo aliam rem apud Plutarchum esse, quae cum in narratione Liviana desideretur, in Dionysii (V 28, 1) redit. Apud Plutarchum enim scriptum legis Mucium, ne hostium castra ingressus Romanus esse cognosceretur, Etrusca veste indutum Etrusco sermone usum esse (Sint. 207, 23: *Τυρρηνίδα φορῶν ἐσθῆτα καὶ φωνῇ χρώμενος ὁμοίᾳ*); quam rem utramque frustra quaeris apud Livium II 12, 5; alteram saltem reperis in Dionysio V 28, 1, ubi item Mucius Etrusca lingua loquens inducitur. Si vero scriptor aliquis ab alio recedens cum alio consentit, id casu factum esse vix potest, immo paene certissimum est argumentum consentientes illos aliquo vinculo inter se esse conexos. Ergo hac in re Plutarchus non Livium,

dote von dem alten Mucier erst an die Scaevolae geknüpft ist, als diese eine grosse Rolle spielten und vielleicht erst mit oder kurz vor Livius die vulgata ward.'

sed alium nescio quem secutus est. Sed ne illa quidem ex Livio Plutarchus haurire poterat, quae leguntur ed. Sint. 208, 7—10: *ἐγὼ δὲ κλήρῳ λαχὼν καὶ προεπιχειρήσας οὐκ ἄχθομαι τῇ τύχῃ διαμαρτὼν ἀνδρὸς ἀγαθοῦ καὶ φίλου μᾶλλον ἢ πολεμίου Ῥωμαίοις εἶναι πρέποντος.* Similiter rursus in Dion. V 30, 2 si non Mucius, at Arruns filius Porsennae suadet, ut amicos Romanos ex hostibus faciat.

Neque si quis dicat fortasse Antiatem et Livium in Plutarcho commixtos esse, hoc facile concesserim, si quidem de dextra combusta nihil apud Atiatem erat, ut supra conieci. Namque prima, quam inter Livium et Plutarchum attulimus, discrepantia de gladio Mucio a Porsenna reddito quodammodo cum narratiuncula illa de manu igni consumpta cohaeret. Nempe secundum vetustiorem memoriam, cum fabula illa de dextra combusta nondum inserta esset, si quidem ex uno Dionysio colligere licet, Mucius adeo non tanta benevolentia et paene dixi amicitia a Porsenna tractatus videtur, ut non solum gladium non reciperet, sed etiam in vincula coniceretur (V 30, 1). Ac per se intellegitur sine illo praeclarissimo virtutis exemplo causam non fuisse, cur Porsenna clementius Mucium tractaret. Mea igitur sententia Plutarchus de Mucio Scaevola fabulam neque ex Antiate neque ex Livio hausit, sed ex scriptore aliquo aut ipse petivit aut per alios perlatam accepit Antiate certo, Cicerone facile posteriore, eam ob causam, quia narratiuncula de dextra combusta inferioris est aetatis.

Lubet his adnectere quaedam de Plut. Publ. cap. 19, de quo in commentationibus in honorem Lipsii editis exposui, et de variis narrationis de Cloelia formis gradibusque. Demonstravi duos ad minimum fontes a Plutarcho adhibitos esse praeter Antiatem subsidiarios. Quorum in altero fuit obsides omnes Tiberim transnatasse, unam Cloeliam equo vectam. Etiam haec narratio in altiore aliquo gradu memoriae ponenda est, quoniam facile ex duabus aliis conflata esse perspicitur. Simplicissima fabulae de Cloeliae fuga ea videtur forma, secundum quam illa sola fugisse fertur, aut trans

Tiberim suis viribus natans, (ut Serv. Aen. 8, 646 et schol. ad Iuvenal. 8, 265), aut equo arrepto (ut Valer. Max. 3, 2, 2; Flor. 1, 10, 7; (Aur. Vict.) de vir. ill. 13). Nam nullo alio consilio nec causa fabula inventa est, nisi ut Cloeliae statua equestris explicaretur. Iam vero — apud Livium — comites fugienti datae sunt item transnatantes, ipsi tamen ducis partes relictae (Liv. II 13, 6). Elucet in Plutarchi narratione Livianam et eam, quam apud Val. Max., Flor., Aur. Vict. legimus, esse coniunctas. Cognoscimus autem auctorem satis inscite varias memorias confundentem et commiscentem, utpote quem plane videatur effugisse Cloeliam inter ceteras suis viribus Tiberim transnatantes equo vectam non iam solam statua dignam esse, immo etiam maiores honores ceteras meritas esse.

Ea huius narrationis forma, quam Plutarchus significat verbis quae sunt, '*οἱ δ' οὔ φασιν, ἀλλὰ τιμῆσαι τὸ ἀνδρῶδες αὐτῆς τὸν Τυρρηνόν*' artiore cognatione videtur coniuncta fuisse cum Dionysii memoria (V 33 sq.). Cuius narratio ea in re cum Liviana congruit, quod omnes virgines flumen transnavisse dicuntur. Sed nova explicatio equestris illius statuae inde paratur, quod Cloelia a Porsenna equum bellicum accepisse narratur.

Cum in hac fabula versemur, exemplum adnectere placet, quo luculenter apparet, quomodo annalium scriptores alius alium exscripserint et quamvis variantes et immutantes tamen sententias ab auctoribus suis expressas reservarint vel aliis locis inseruerint. Conferenda sunt: Plut.: *τὸ ἀ ν δ ρ ῶ δ ε ς τιμῆσαι* et: Serv. Aen. 8, 646: 'Porsenna . . . . rogavit per litteras populum Romanum, ut ei (sc. Cloeliae) aliquid v i r i l e decerneretur'; et Dion. V 34, 3: *τὴν πόλιν μακαρίσας* (sc. Porsenna) *ἐπὶ τῷ . . . . . ἐκτρέφειν . . . . καὶ παρθένους ἀ ν-δ ρ ά σ ι ν ὁ μ ο ί α ς, δωρεῖται τὴν κόρην ἵππῳ.*

CAPUT III.

De Plutarchi C. Marcii Coriolani vita.

Restat, priusquam ad Dionysium nos convertamus, ut de fontibus alius Plutarchi libri disseramus. Ut enim olim viris doctis probatum est in vita Publicolae exponenda Valerium Antiatem a Plutarcho imprimis esse expressum, ita spero me tibi persuasurum esse, etiam Coriolani facta fataque non e Dionysio Halicarnassensi solo, sed praeter hunc ex annalibus Romanis esse petita.

Quod fortasse miraris, cum H. Peter, vir in Plutarcho versatissimus, inter omnes constare dicat Coriolani vitam paene totam ex Dionysio pendere. Sed ratione, quae inter Dionysium et Plutarchum intercedit, iam Heerenius inductus est, ut ex communi fonte et Dionysii et Plutarchi narrationes manasse contenderet.[1]) Quam sententiam quamquam, si summam eius spectas, suo iure H. Peter reicit, tamen non omnibus numeris falsam esse, sed prope iam Heerenium ad verum accessisse credo. Illud enim asserenti Petero astipulari non possum, tametsi nuper a Korbero paene idem repetitum est, Plutarchum rebus nonnullis in primis septem capitibus exceptis unaque in cap. 9 totum ad Dionysium se applicasse.

Hoc sane concedendum est hac in vita narrationem minus facile quam in 'Publicola' et alias interdum in diversas diversorum fontium partes dissecari posse. Quod, quantum video, et alia causa, quam mox apparituram spero, et eo efficitur,

1) De fontibus et auctoritate vitarum parall. Plut. comment. quatuor. Gött. 1820.

quod maiore libertate usus quam ex. gr. in 'Publicola' auctores suos in 'Coriolano' secutus est, eorum narrationem modo cogens, modo amplificans, modo rhetorice exornans, quin etiam simplici narratione relicta sic res exponens, quasi ante oculos agerentur, ipsis hominum sermonibus insertis. Ita fit, ut nequaquam ex quibuslibet dissensionibus, quae inter Dionysium et Plutarchum reperiuntur, colligere liceat alium ac Dionysium Plutarchi fuisse auctorem. Cuius rei luculentissimum totius libri exemplum H. Peter [1]) proposuit, cum Plut. Cor. c. 9 et 10 conferret cum Dion. VI 92, 6—94, 2.

Verum enim vero, ut ad ipsam rei disceptationem adgrediamur, Dionysium et revera a Plutarcho exscriptum neque parvi aestimatum esse ex hac una re cognoscitur, quod erroris cuiusdam correctio, quam Dionysius multis commendare studuit, a Plutarcho errore ipso et causis corrigendi omissis accepta est. In annalibus enim Romanis legebatur Dionysium tyrannum Syracusarum a. 262/492 Romanis fame oppressis frumentum dono misisse; Dionysius Halicarnassensis VII 1 ea aetate non Dionysium, sed Gelonem Syracusis regnasse probare studet; Plutarchus Coriol. c. 16 Gelonem misisse pro vero tradit. Qua ex re quoniam constat Plutarchum e Dionysio hausisse, eiusdem rei vestigium adferri potest etiam illud per se non satis certum argumentum, quod et a Dionysio et a Plutarcho (consentientibus de uno loco nonnullis Livii manuscriptis) Coriolanus appellatur Gaius Marcius, a ceteris omnibus Gnaeus. Sed hoc, etiamsi communi aliquo fonte Dionysii et Plutarchi usi essent, satis explicaretur: graviores mihi videntur esse verborum et elocutionum congruentiae, quae quamquam angustioribus finibus plerumque includuntur, tamen passim occurrentes a Petero [2]) non erant denegandae.

Sed alteram in partem disputanti primo obtutu sese offerunt nomina compluria aliter a Dionysio aliter a Plutarcho ex-

1) l. l. p. 10.
2) l. l. p. 13—16.

hibita. Volscorum duci apud Dionysium VIII 1 nomen est Tullo Attio, apud Plutarchum 22 Tullo Amphidio; Volumnia Plutarcho non uxor, sed mater Coriolani est, quae apud Dionysium (VIII 39) Veturia audit; contra quae apud Dionysium (VIII 40) Volumnia nominatur, uxor Coriolani, a Plutarcho Vergilia dicitur (cap. 33 Sint. 450. 25). Optimo iure Korber (l. l. 41) adnotat hanc rem Peterum non ita declaravisse, ut nihil dubitationis relinqueretur. Hic enim censet Plutarchum Dionysii libris diligenter perlectis plurima ex memoria litteris mandasse, nonnullis tantum schedis adiutum, in quas accuratius quaedam excerpserat. Concedes credo Korbero fortasse nomina exscribi solere. Quod vero hic ipse suspicatur: imprimis varias exstitisse de illis nominibus relationes, ex quibus eam, quae Volumniae et Vergiliae nomina praeberet, scribenti Plutarcho in mentem venisse, eo nequaquam difficultas expeditur. Attamen expediri eam posse censeo.

Reperiuntur enim accuratius perscrutanti discrepantiae quaedam inter Plutarchi et Dionysii narrationes, quibus sine ulla dubitatione alterum praeter Dionysium fontem a Plutarcho exhaustum esse demonstrabitur. Initio Plut. Cor. cap. 26 legimus Tullum Amphidium et Marcium Coriolanum clam cum Volscorum principibus in consilium ivisse operamque dedisse, ut eos ad bellum contra Romanos suscipiendum commonerent; sed illos foedus cum Romanis ictum frangere magnopere esse veritos. Prorsus aliter Dionysius VIII 2 rem gestam enarrat: Tullus Attius et Marcius Coriolanus soli inter se bellum contra Romanos gerere decernunt; ceterorum autem omnium Volscorum animi sua sponte videntur eo inclinare, ut bello se interponant; Plutarcheae vero memoriae quasi vestigium videtur illud remansisse, quod Attius, simulatque Coriolanus eum precibus adiit, promisit se omnium Volscorum amicitiam ei conciliaturum esse (VIII 2, 1). Ut tamen bellum differatur, id non Volscorum, sed Marci Coriolani ipsius culpa fit monentis, ut priusquam bellum incipiatur, iusta piaque belli causa quaeratur (VIII 2). Contra Plutarchus hac in re a Dionysio discrepans consentit

fere cum Livio (II 35, 8) et Cassio Dione (exscripto a Zonara VII 16), ipsis quoque de aliis rebus plane dissentientibus. Namque Livio et Zonara auctoribus plebs Volscorum magnopere a bello Romano abhorruit, eo tantum interposito discrimine, quod Zonaras addit optimates ad bellum pronos fuisse (*οἱ πρῶτοι καὶ οἱ ἐν τοῖς τέλεσιν αὐτῶν ὄντες ἔχαιρόν τε αὐτῷ καὶ αὖθις πρὸς πόλεμον ἡτοιμάζοντο*). Ut vero etiam plebs ad bellum incitetur, initio belli dilato fraudem illam parant, qua inter ludos instauratos decipiant Romanos atque adducant, ut Volscorum odium in se inflamment. Quae cum ita sint, nulla credo relinquitur dubitatio, quin Plutarchus, quoniam nec fortuito fieri potuit, ut ea in re cum Cassio Dione et Livio consentiret, in qua suo Marte a Dionysio recessisset, neque ulla cum probabilitate suspicari possumus Livium ceteroquin de Coriolani vita factisque plane discrepantem hanc unam narrationis particulam ei suppeditasse, alium quem auctorem praeter Dionysium assumpserit.

Neque deest hoc loco aliud quoddam alterius fontis indicium, quod, qui me hucusque audiverit, iam non audebit falsa interpretatione auferre. Sequuntur enim paulo infra verba illa Plutarcho fontes mutanti usitatissima: '*Ἔνιοι δέ φασιν*', quibus alterius illius scriptoris memoriae adiunxit Dionysianam.

Ac mihi quidem hoc uno loco persuasum est plus unum auctorem a Plutarcho adhibitum esse. Ut tamen et is, qui uno argumento rem diiudicari posse neget, dubitatione liberetur neque hac solum in parte, sed per totum Plutarchi librum alterius fontis vestigia cerni posse eluceat, multa eiusdem rei exempla proferre placet.

Plut. Cor. cap. 33 (Sint. 450, 32 sqq.) Valeria, Publicolae soror, Coriolani matrem uxoremque, ut ad illius iram placandam et pacem conciliandam in Volscorum castra eant, his fere verbis commovere studet: 'Obsecro vos, Marcium nobiscum adeatis et imploretis patriaeque exsistatis testes incorruptae

iustaeque eam multa passam adeo nihil tamen mali vobis intulisse, ut nunc vos etiam tradat, etiamsi periculum sit, ne non gratiam probam ab illo accipiat'. Similia sane etiam apud Dionysium (VIII 46,2), si non eodem loco, quo apud Plutarchum, at de eadem re occurrunt, scilicet in precibus, quas Veturia mater, iam Valeriae voluntati obsecuta, ad Marcium filium facit. Sed Veturia testimonium, quod Valeria apud Plutarchum de patria eam profiteri iubet, apud Dionysium matronis Romanis tribuit, quae dicuntur *οὐδὲν μὲν οὔτε μεῖζον οὔτ' ἔλαττον εἰς ἡμᾶς* (sc. Coriolani matrem, uxorem, liberos) *ἐξαμαρτοῦσαι, πολλὴν δὲ καὶ ὅτ' εὐτυχοῦμεν, εὔνοιαν ἔτι παρασχόμεναι, καὶ ὅτ' ἐπταίσαμεν, συμπάθειαν. Ἔχομεν γὰρ αὐταῖς μαρτυρεῖν . . . . . συνεχῶς τε παραγινομέναις πρὸς ἡμᾶς καὶ παραμυθουμέναις τὰς συμφορὰς ἡμῶν καὶ συναλγούσαις.* Quos Plutarchi et Dionysii locos aliquo modo inter se conexos esse ita, ut aut ex uno eodemque invento originem traxerint aut alter ex altero deductus sit, non negaverim; Plutarchum autem ex Dionysio sua sumpsisse nego, ea potissimum causa, quia quae apud Cassium Dionem (fr. 17, 7 Melber) de hac re leguntur, quamquam ex Plutarcho petita esse non possunt, multo tamen propius ad Plutarchi accedunt, quam ad Dionysii narrationem. Redit enim apud Dionem, quamquam ne apud hunc quidem eodem narrationis loco, quo apud Plutarchum, sed eo, quo apud Dionysium similia exstant, et eadem sententiae figura, qua patria tamquam persona inducitur, et similiter atque apud Plutarchum hoc premitur Coriolano necessarios tradi nulla fide data illum Romanis gratias relaturum esse. Ipse conferas quaeso fr. 17, 7: '*οὐκ ηὐτομολήκαμεν, ἀλλ' ἡμᾶς ἡ πατρὶς ἔπεμψέ σοι, εἰ μὲν πείθοιο, μητέρα καὶ γυναῖκα καὶ τέκνα, εἰ δὲ μή, λάφυρα κτλ.*'

Cap. 34 matronarum Romanarum cum liberis in Volscorum castra adventus depingitur. Quae cum per tentoria ad Marcium eant, *ἡ ὄψις αὐτῶν τότε οἰκτρὰν καὶ τοῖς πολεμίοις ἐνεποίησεν αἰδῶ καὶ σιωπήν*. Haec sane cogitari possunt exornandi causa ab ipso Plutarcho amplificata esse ex eis, quae Dionysius

(VIII 46, 1) brevius expressit. Quo auctore Veturia orationem illam ad Marcium filium iam habitura *πολὺν ἐκίνησεν ἐκ τῶν παρόντων ἔλεον.* Sed quae apud Plutarchum sequuntur, prorsus alium rerum ordinem conformationemque efficiunt, ac quam apud Dionysium reperimus (VIII 44). Hic enim tradit equites quosdam, simulac mulieres accedentes ex castris conspectae essent, missos esse, qui quaenam esset illa turba, explorarent. Re cognita eum temeritatem matronarum mirantem tamen matri suae paucis cum comitibus ex castris obviam ire decrevisse, lictoribus iussis fasces securibus nudas demittere. Ergo extra castra Coriolanus matrem convenit, si Dionysium audis, contra si Plutarchum (l. l. v. 23), mater ipsum in tribunali sedentem invenit: '*Ἔτυχε δ' ὁ Μάρκιος ἐπὶ βήματος καθεζόμενος μετὰ τῶν ἡγεμονικῶν.*' At idem sibi finxit Livius, id quod ex II 40, 3 et 5 ('ab sede sua') cognoscere licet. Contra, quod in Plutarchi narratione proximum est (v. 24 sqq.: '*ὡς οὖν εἶδε προσιούσας τὰς γυναῖκας, ἐθαύμασεν*'), cum a Livii memoria absit, a Dionysio narratur VIII 44, 2, cum dicit Coriolanum, cum matronas Romanas et matrem suam uxoremque advenire audivisset, primo miratum esse de mulierum audacia ('*πρῶτον μὲν ἐθαύμασε τῆς τόλμης τὰς γυναῖκας*'). Neque sine quadam probabilitate, quae apud Plutarchum iam subsequuntur (Coriolanum, cum matrem suam matronis praeeuntem vidisset, initio valde studuisse, ne pietate victus a decreto recederet) contenderit quispiam ex Dionysii narratione deducta esse VIII 45, 1 haec dicentis: '*ἦν ὁ Μάρκιος ἰδὼν ἄτεγκτος τέως καὶ στερρὸς . . . οὐδὲν ἔτι τῶν λελογισμένων φυλάττειν ἱκανὸς ἦν*'. Multo tamen similiora Livius praebet, ita fere ut medium quendam locum teneat inter Plutarchi et Dionysii memorias Liviana, qua (Liv. II 40, 3) Coriolanus, priusquam matrem agnovisset, multo, quam antea in viros, tum 'obstinatior adversus lacrimas muliebres' fuisse dicitur. In proximis vero Plutarchi narratio plane a Dionysii memoria recedit, quam proxime ad Livianam accedit:

Liv. II 40, 5.	Plut. 34 (Sint. 451, 28 sqq.)
Coriolanus prope ut amens	οὐκ ἔτλη καθεζομένῳ προσελ-

consternatus *ab sede sua* cum ferret matri obviae complexum etc.	θεῖν (sc. τὴν μητέρα) ἀλλὰ καταβὰς θᾶττον ἢ βάδην καὶ ἀπαντήσας, πρώτην μὲν ἠσπάσατο τὴν μητέρα κτλ.

Quam deinceps prolaturus sum inter Dionysii et Plutarchi narrationes discrepantiam, ea nescio an etiam maioris momenti sit, quippe ex qua appareat non hic illic Plutarchum singulas particulas illius alterius fontis inseruisse vel substituisse Dionysianae memoriae, verum etiam de toto rerum ordine Dionysio repudiato ad illum se applicavisse. Dionysius enim fabulam illam de somnio Latinii, quo adductus senatus Romanus ludos magnos, primum cum fierent non rite exactos, instaurari iussit, iam eo loco narravit, quo servata temporum ratione enarranda erat, sc. ineunte anno 264/490. Sed dubium esse non potest, quin huic loco narrationis sera demum opera illa fabula inserta sit, veteres autem scriptores non ante eam prodiderint, quam ubi opus erat, ut belli origo explicaretur. Etenim inter hos ludos instaurativos Coriolanus et Tullius dolo illo, quem supra iam diximus, efficiunt, ut Volsci Romanorum iniuria abalienati bellum iam cupiant. Atque hic rerum ordo servatus est et apud Livium (II 36) et apud Plutarchum (cap. 24. 25), qui prorsus a Dionysio dissentientes, postquam Coriolanum Antii a Tullio hospitio exceptum eorumque de bello Romano consilia rettulerunt, tum demum de somnio Latinii fabulam inserunt.

Atque ut hac discrepantia alium praeter Dionysium fontem adhibitum esse probatur, ita in singulis rebus eiusdem rei vestigia cernuntur. Velut secundum Plutarchi relationem illum servum, qui sub furca caesus per vias urbis actus erat, *ἡ πομπὴ κατὰ τύχην ἠκολουθήκει* (Sint. 441, 22). Contra ex Dionysii verbis puto ita rem interpretandam esse, ut ille dominus servum suum ante pompam circumagi iusserit: VII 69,1 *ἀνὴρ Ῥωμαῖος . . . . θεράποντα ἴδιον . . . παραδοὺς τοῖς ὁμοδούλοις ἄγειν . . . δι᾽ ἀγορᾶς αὐτὸν ἐκέλευσε μαστιγούμενον ἕλκειν καὶ εἴ τις ἄλλος ἦν τῆς πόλεως τόπος ἐπιφανὴς ἡγούμενον τῆς πομπῆς.* Item id, quod Plutarchus adnectit,

apud Dionysium desideratur: iam tum, cum impio illius servi supplicio ludi vitiarentur, multos eius domino maledixisse propter improbum factum. Neque laudes clementiae, qua pristinis temporibus servi a dominis tractari soliti essent, ab auctore illo altero Plutarchum accepisse incredibile est, quamquam ultro Plutarchum talia inserere de moribus Romanis adamasse non ignoro. Sed etiam annalium scriptoribus Romanis usitatum fuisse priscam simplicitatem ac virtutem laudare Calpurnii imprimis Pisonis nonnullis fragmentis discimus (cf. fr. 8 et 38).

Verum enim vero non magis est dubium, quin Plutarcho haec duo capita, in quibus certissima alius auctoris cuiusdam indicia modo demonstravi, conscribenti *etiam Dionysii libri usui fuerint*, sive antea compluries accurate perlecti sive in ipso scribendo iterum atque iterum consulti. Quod ut luculentissime pateat, hos quaeso locos Dionysii et Plutarchi inter se componas:

Dion. VII 68, 3:	Plut. 24 (441, 12):
Ἔπειθ᾽ ἧκέ τις ἐπὶ τὸ συνέδριον τῆς βουλῆς ἄρρωστος ἐπὶ κλινιδίου κομιζόμενος.	*Ταῦτα δ᾽ ἐν κλινιδίῳ φοράδην κομισθεὶς εἰς τὴν σύγκλητον ἀπήγγειλεν.*

Et somnium Latinii interpretaturus uterque ab eadem elocutione, iisdem fere verbis usus, incipit:

Dion. VII 69, 1:	Plut. 24 (441, 17):
Ἦν δὲ τοιόνδε·	*Ἦν δὲ τοιοῦτον·*

Nec minus in ipsis interpretationibus miram verborum consensionem invenimus:

Dion. VII 69, 1:	Plut. 24 (441):
ἀνὴρ Ῥωμαῖος .... θεράποντα ἴδιον ... παραδοὺς τοῖς ὁμοδούλοις ἄγειν .... δι᾽ ἀγορᾶς αὐτὸν ἐκέλευσε μαστιγούμενον ἕλκειν.	*οἰκέτην τις αὐτοῦ παραδοὺς οἰκέταις ἑτέροις ἐκέλευσεν ἐξάγειν δι᾽ ἀγορᾶς μαστιγοῦντας...*

Praeterea nescio an etiam id Dionysii auctoritati debeatur, quamquam etiam alia ratione haec res explicari potest, quod

homo ille plebeius, cui Iuppiter in somnio visus esse dicitur, a Plutarcho et Dionysio ʻΛατῖνοςʼ vocatur, cum a ceteris scriptoribus aut ʻLatiniusʼ ei aut aliud, quod in litteras ʻ—iusʼ desinat, nomen inditum sit. [1])

Restat, ut aliud quoddam argumentum, quo confirmatur, duos a Plutarcho fontes in unum rivum conductos esse, repetamus ex cap. 3 cum 15 coniuncto. Plut. Cor. cap. 3 de Coriolani primitiis militiae in pugna Regillensi meritis historiola refertur. Quam H. Peter (p. 17) eiusque iudicium quasi suum denuo proferens M. Korber (p. 38) neque in Dionysii antiquitatibus neque ab alio ullo rerum scriptore relatum reperiri adfirmant. At hoc ita est verum, ut maiore ex parte falsum sit. Namque fugisse videtur viros doctos easdem res gestas, quamvis certa quadam pugna non adlata, apud Dionysium VIII, 29 ab ipso Coriolano legatis senatus Romani respondente describi. Ac si quis utriusque de hac re relationes contulerit, non iam dubitabit, quin Plutarchus ad Dionysianae exemplar suam narrationem composuerit. Mira enim est similitudo:

Dion. VIII 29, 4:	Plut. (420, 6):
πρώτην ἐστρατευσάμην ἔξοδον κομιδῇ νέος ὤν, ὅτε . . .	*Ἐστρατεύσατο δὲ πρώτην στρατείαν ἔτι μειράκιον ὤν, ὅτε . . .*
ἐκ ταύτης τῆς μάχης ἀριστείοις ἀνεδούμην ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ στεφάνοις πολίτην ὑπερασπίσας (cf. infra p. 203) *καὶ πολέμιον ἀποκτείνας.*	v. 12: *Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ . . . . Μάρκιος . . . ἄνδρα Ῥωμαῖον πεσόντα πλησίον ἰδὼν οὐκ ἠμέλησεν, ἀλλ' ἔστη πρὸ αὐτοῦ καὶ τὸν ἐπιφερόμενον τῶν πολεμίων ἀμυνόμενος ἀπέκτεινεν. ὡς οὖν ἐκράτησεν ὁ στρατηγός, ἐν πρώτοις ἐκεῖνον* ἐστεφάνωσε δρυὸς στεφάνῳ.

1) Liv. II, 36, 2: ʻTito Latinioʼ; Val. Max. 1, 7, 4: ʻT. Latinioʼ; Lactant. instit. div. 2, 7, 20: ʻAtinioʼ; Aurel. August. d. c. d. 4, 26: ʻT. Latinioʼ; Macrob. sat. 1, 11. 3: ʻAnnioʼ.

Omnia, quae ex Plutarcho descripta supra posuimus, ex Dionysio petita esse possunt, nisi quod ex eius narratione non cognoscitur quernea corona Marcium tum donatum esse. Sed cave putes hac de re alium auctorem Plutarcho aditum esse; nempe is propriam scientiam prioribus morum Romanorum studiis partam commode, nimirum qua tenuis memoria de Marcii adulescentia aliquantulo largius exornaretur, ostentari existimabat. Quod inde quoque licet cognoscas, quod statim id, quod ipse amplificans addidit, legibus Romanis quasi testibus productis defendere ac probare studet: 'τοῦτον γὰρ ὁ νόμος τῷ πολίτην ὑπερασπίσαντι τὸν στέφανον ἀποδέδωκεν'. Atque ut iam omnis evanescat dubitatio, quin exornatius enarraturus, qua ratione prima stipendia Coriolanus meruerit, nullum praeter Dionysium ante oculos habuerit auctorem, sed nihil nisi huius narrationem amplificaverit et verbosiore oratione dilataverit: in ipsa de corona quernea explicatione reperies verba ab eodem Dionysio Plutarcho subministrata: τῷ πολίτην ὑπερασπίσαντι (Cf. supra: Dion. VIII 29, 4: πολίτην ὑπερασπίσας). Nec mirum est, quod Plutarchus ad solum Dionysium hac in re se applicavit, qui, cum praesertim orationi hanc historiolam inseruerit, iam ipse, isque primus, videtur hanc rem fusius narravisse.

Sed tamen restat unus scrupulus: Plutarchus rem factam esse in pugna Regillensi tradit; Dionysius ad id tempus relegat, 'ὅτε τοὺς βασιλεῖς βίᾳ κατιόντας ἠγωνιζόμεθα'. Quibus verbis quamquam certo definitum tempus non significatur, tamen meliore iure de prioribus cum Tarquinio Superbo bellis cogitemus, (ac nescio, an optimo iure de pugna ad Arsiam silvam commissa), quam de novissimo Tarquiniorum conatu, quem 13 annis post susceptum esse accepimus (245/509 — 258/496). Nihilo tamen setius omnia, quae de pugna Regillensi Plutarchus profert, optime congruunt cum Dionysii narratione, quae in ant. libr. VI 2—17 de hac pugna exstat, nisi quod Plutarchus, utpote qui copiosam Dionysii narrationem in paucos versus cogat, minus accurate 'πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἄλλων Ἰταλιωτῶν (sc. praeter Latinos) συνεστράτευον καὶ συγκατῆ-

γον ἐπὶ τὴν Ῥώμην' dicit, unde eos etiam pugnae interfuisse colligas, cum secundum Dion. VI 3, 5; 14 Antiates illi quidem proelio interfuerint, Volsci autem et Hernici re iam gesta advenerint. Ceterum tantus emicat etiam verborum concentus, ut de auctore Plutarchi nemo possit dubitare. Cf. quaeso:

Dion. VI 13, 1:

Ἐν ταύτῃ λέγονται τῇ μάχῃ Ποστομίῳ τε τῷ δικτάτορι καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν τεταγμένοις ἱππεῖς δύο φανῆναι .... καὶ μετὰ τὴν τροπὴν τῶν Λατίνων ... ἐν τῇ Ῥωμαίων ἀγορᾷ τὸν αὐτὸν τρόπον ὀφθῆναι δύο νεανίσκοι λέγονται .... (καὶ) τοὺς ἵππους ἱδρῶτι διαβρόχους ἐπαγόμενοι κτλ.

Plut. cap. 3 (420, 29):

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ μάχῃ καὶ τοὺς Διοσκόρους ἐπιφανῆναι λέγουσιν, καὶ μετὰ τὴν μάχην εὐθὺς ὀφθῆναι ῥεομένοις ἱδρῶτι τοῖς ἵπποις ἐν ἀγορᾷ κτλ.

Animadvertas imprimis utrumque eisdem locis verbis 'φανῆναι (ἐπιφανῆναι)' et 'ὀφθῆναι' uti!

Sed de tempore huius facinoris Coriolani ut a Dionysio Plutarchus discrepat, ita cum ipsius cap. 15 eius narratio pugnat. In quo legis Coriolanum anno 262/492 per septendecim iam annos militia functum consulatum petisse[1]: 'ἑπτακαίδεκα ἔτη συνεχῶς στρατευόμενος.' Contra quae hic habes, melius quadrant ad Dionysii locum supra laudatum (VIII 29, 4), ex quo Coriolani primum facinus militare ad pugnam ad silvam Arsiam factam a Dionysio revocari coniecimus 492 + 16 (17) = 508 (509). Attamen quominus ex hoc loco Plutarchum septendecim illos annos sibi computasse suspicemur, eo impedimur, quod is illud factum, Dionysii memoria reiecta, anno 258/496 demum (i. e. non septimo decimo, sed quinto anno ante Marcii de consulatu ambitionem) accidisse tradidit. Apparet igitur septendecim illos annos, utcumque ceterum res se habet, ex alio quo fonte esse petitos.

1) Repulsae Coriolani consulatum petentis Dionysius quoque VII 21 mentionem facit, nihil tamen de militia eius adnotans.

At nondum difficultas tota est expedita. Quaeritur enim, qui factum sit, ut Plutarchus aliis temporibus ac Dionysius primam Marcii militiam ascriberet. Patent duae, quantum video, viae, quibus progressi forsitan rem perspicere possimus. Ac primum quidem prona est coniectura eas res, quae quamquam non omnes apud utrumque scriptorem pari modo, sed partim apud Plutarchum, partim apud Dionysium traduntur, in unam tamen memoriam videntur conciliari posse, ex eodem haustas esse fonte. Quod si verum esset, ab eodem auctore Plutarchus septendecim illos annos a Dionysio non suppeditatos accepisset, quem secutus Dionysius primam Coriolani militiam ad primos vel primum reipublicae annum revocavisset. Sed quoniam, hoc si recte posuerimus, neque Dionysium neque alterum illum auctorem secutus Plutarchus primum Coriolani militare facinus pugnae Regillensi inseruisse potest, ad tertium aliquem fontem Plutarchi nobis esset profugiendum, nisi forte sumis Plutarchum Dionysii verba quae sunt 'ὅτε τοὺς βασιλεῖς κατιόντας' falso de pugna Regillensi interpretatum esse. At mihi quidem magis arridet haec explicandi ratio: suspicor in altero Plutarchi fonte praeclarum illud Coriolani facinus, quod a Dionysio primae Coriolani militiae attributum legimus, ad pugnam Regillensem fuisse revocatum. Quas duas relationes Plutarchus, utrumque auctorem secutus — congessit enim, ut priora historiae Marcianae tempora quam maxime expleret, quae hic illic repprererat — in unam fabulam videtur conexuisse (cap. 3). Iam cum eo processisset, ut Coriolani repulsa consulatus narranda esset, iterum alter ille auctor tradidit iam septendecim per annos usque ad illud tempus Marcium militia functum esse. Quod item, ut Dionysii narrationem suppleret, in cap. 15 prodidit ratione non habita cum primo illo Coriolani facinore militari in pugna Regillensi facto militiam septendecim annorum conciliari non posse.

Neque hic praetermittendum censeo cap. 15 etiam aliud indicium, quamvis per se haud satis grave ducas, inveniri, unde concludas alterum praeter Dionysium fontem adhibitum

esse. Dionysius enim cum VII 21, 2 Marcio consulatum petenti plebem obstitisse tradat, Plutarchus cum cap. 14 ineunte, tum cap. 15 ineunte plebem dicit Coriolani virtutum verecundia adfectam primo veritam esse, consulatum tanto viro denegare: quin etiam ‘λόγον ἀλλήλοις ἐδίδοσαν ὡς ἐκεῖνον ἀποδείξοντες’. Sed tamen causam, qua denique adducta plebs illum repulisset, Plutarchus (c. 15, Sint. 431, 21 sqq.), sive eam ex Dionysio (VII 21, 2 fin.) ipso petivit, sive in altero fonte, qui hac in re forte cum Dionysio congruebat, invenit, Dionysii certe elocutionem imitans et dilatans exposuit.

Alia eiusdem rei argumenta, nempe quibus appareat a Plutarcho ad vitam Marcii Coriolani describendam praeter Dionysium alterum quendam scriptorem esse adhibitum, facili opera petiveris ex Plut. Cor. capp. 14 et 15 ineuntibus collatis cum Cass. Dion. fr. 17, 5 et Dionys. VII 21; — ex Plut. Cor. capp. 16 (Sint. 432, 29) (‘περιχυθεὶς ὁ δῆμος ἔξωθεν ἐκαραδόκει τὸ τέλος’) et 17 (Sint. 433, 32) (‘Οἱ γὰρ δήμαρχοι . . . ἐξέδραμον εἰς τὸν ὄχλον μετὰ βοῆς’) collatis cum Liv. II 35, 2 (‘in exeuntem ex curia impetus factus esset, ni . . .’) et Dion. VII 21—26; — ex Plut. Cor. cap. 26 exeunte (Sint. 443, 18) (‘ὅτι συμμαχῶν ὠφελήσει, ὅσα πολεμῶν οὐκ ἔβλαψεν’) collato cum Cass. Dion. fr. 17, 5 (‘ἀντίπαλα ἢ καὶ μείζω δι’ αὐτὸν τοὺς Ῥωμαίους, ὧν ἔπαθον (sc. οἱ Οὐόλσκοι), δράσειν ἀντελπίσαντας’) et Dionys. VIII 1, 6 (‘ὑπισχνοῦμαι δέ σοι τοσαῦτ’ ἀγαθὰ ποιήσειν Οὐολούσκους φίλος τῷ ἔθνει γενόμενος, ὅσα κακὰ εἰργασάμην ἐχθρὸς ὤν’).

Sed spero eis, quae adhuc disputavi, rem satis demonstratam esse. Iam vero quaestio exoritur, num quid certius de altero illo fonte enucleari possit. Quam ut solvamus, accuratius priora Coriolani capita percensere opus erit. Ac maxime quidem in capp. V et VI alterius fontis indicia cernuntur, ut nemo adhuc haec aliunde petita esse negaverit. Hic enim Plutarchus summatim de illis inter patres et plebem seditionibus enarrat, quibus respublica Romana adeo implicata esse fertur, ut denique plebs secederet. In universum igitur

de plebis aere pressae angustiis et patriciorum in nexos iniuriis praefatus neglectis plane eis tumultibus et externis pugnis, quae Dionysius et Livius anno 259/495 facta esse tradunt, ex eis bellis, quae ante secessionem plebis cum finitimis gentibus narrantur gesta esse, novissimum tantum paucis tangit, quo cum Sabinis pugnatum sit (*ὧν τὴν τελευταίαν ἐδέξαντο πρὸς Σαβίνους*: Cor. c. 5, Sint. 422, 11). Quibuscum Livii et Dionysii narrationes comparanti apparebit tria, quae illi referunt, bella cum Volscis, Sabinis, Aequis anno 260/494 gesta Plutarchum in unum comprehendisse. Narrantur enim haec tria bella Sabinorum studio et opera conflata esse (Liv. II 27, 10; 30, 3; Dion. VI 34, 1). Itemque quadrat optime, quod *Μάρκιος* — Marcus an Manius scribendum sit, nondum curo — *Οὐαλέριος ὁ ἄρχων* (i. e. dictator) plebeis fide sua obligata promittit fore, ut plebis difficultatibus provideretur, simulac feliciter bellum confectum sit. Nam etiam Livio et Dionysio auctoribus Valerii dictatoris opera et gratia factum est, ut plebs, quae, cum Volsci, Aequi, Sabini una omnes in armis essent, militiam detrectasset, tamen denique nomina daret. Iam vero si accuratius Dionysium et Plutarchum inter se contulerimus, et alias et hic modo satis magnam et rerum et verborum similitudinem, modo discrepantiam videbimus. Quod enim legis dictum apud Dion. VI 41, 2 in oratione a Valerio dictatore ad plebem habita, '*ἐγγυῶμαι ὑμῖν τὴν βουλὴν ἐγώ*', habes fere idem, quamvis oratione ipsa non reddita, apud Plutarchum c. 5 v. 12: '*τῶν τε πλουσιωτάτων ἐπαγγειλαμένων μετριάσειν καὶ τῆς βουλῆς τὸν ἄρχοντα Μάρκιον Οὐαλέριον ἐγγυήσασθαι ψηφισαμένης*'. Sed ne discrepantia quidem, quam dixi, te fugerit: Plutarchus enim expressis verbis dicit senatus iussu (*ψηφισαμένης τῆς βουλῆς*) Valerium fidem dedisse, cum Dionysio auctore sua sponte Valerius videatur fecisse.

Neque vero quae proxime sequuntur: '*Ἐπεὶ δὲ κἀκείνην ἀγωνισαμένοις τὴν μάχην προθύμως καὶ κρατήσασι τῶν πολεμίων οὐδὲν ἐγίνετο παρὰ τῶν δανειστῶν ἐπιεικὲς οὐδ' ἡ βουλὴ προσεποιεῖτο μεμνῆσθαι τῶν ὡμολογημένων*', a Dio-

nysii narratione abhorrent; at rursus discrepant, quae haec excipiunt: senatum bello confecto non impedivisse, quominus denuo debitores vi abriperentur et necterentur (ἀγομένους πάλιν περιεώρα καὶ ῥυσιαζομένους) — quae desunt in Dionysii memoria; deinde, cum denuo tumultus in urbe erupissent, hostes fines Romanorum transgressos agros vastavisse — quas hostium incursiones post secessionem plebis factas esse Dionysius narrat (VI 50). At haec si leviora existimes, prorsus a Dionysio abhorret Plutarchus, cum tradit propter illas irruptiones hostium, rursus cum milites conscriberentur τῶν ἀρχόντων . . . καλούντων, i. e. nimirum a consulibus, neminem nomen dedisse. Ergo tum delectus habetur, cum iam Valerius dictatura se abdicavit, consules soli imperium tenent. Quem delectum et Livius et Dionysius plane tacent, neque omnino cum horum memoria conciliare potes. Immo Livius (II 32, 1) patres censuisse narrat milites sacramento etiam tum teneri; Dionysius (VI 45, 1) autem tradit dictatoris quattuor legionibus invito senatu dimissis consules, cum senatus eis interdixisset, ne ipsi quoque suas copias dimitterent, cum reliquis sex legionibus ex urbe egressos esse. At Plutarchus, quamquam rem ipsam praetermittit, tamen, ut ex brevi eius relatione concludere licet, auctorem quendam secutus est, qui totum exercitum a Valerio, priusquam dictatura abiret, dimissum esse prodiderat.

Quam ad coniecturam illud quoque optime quadrat, quod saepe brevi tempore senatus convocatur (Plut. cap. 6), ut quomodo seditio sedari possit, deliberetur: nimirum quoniam exercitus dimissus est, non iam sufficit consules, ut urbs tumultu liberetur, in hostem proficisci iubere, id quod Livio et Dionysio auctoribus factum est. Neque aliam ob causam, nisi quia exercitus educi iam non potest, Plutarchus non ut Dionysius VI 45, 2 (et Livius) ex castris extra urbem positis in Sacrum montem plebem secessisse refert, sed in ipsa urbe novo repente tumultu orto eam coisse et inde nihil opinantibus patriciis penates reliquisse.

Quibus gravissimis differentiis cum luce clarius fiat al-

terum illum fontem hic a Plutarcho exhaustum esse, etiam leviores quasdam discrepantias, si non ut argumenta, at vestigia eiusdem rei, liceat adferre. Secundum Plutarchi enim narrationem [1]) plebei, cum in Sacro monte versantur, in patricios frementes conqueruntur, quod non tunc demum, sed iam dudum ab illis in exilium expulsi sint, aequis nimirum civium iuribus destituti. Frustra quaeres locum Dionysii, ex quo haec sententia desumpta sit. Deinde Plut. c. 6 (423, 10 sqq.) Agr. Menenius oratione, quam apud plebem in Sacro monte habet, etiam senatum defendere studet; Dion. VI 83, 3 idem Menenius dicit non, ut id faceret, ad plebem se venisse. Notae illius fabulae, quam Menenius coram plebe de seditione inter membra corporis humani et ventrem exorta narrasse fertur, Plutarchus propriam quandam formam quamvis Livianae similiorem quam Dionysianae, tamen ne cum hac quidem plane convenientem exhibet. [2])

Sed ut iam haec leviora mittamus, ex eis, quas attuli, inter Plutarchum et Dionysium differentiis duas praecipue velim respicias, quibus perspici posse arbitror, cuinam auctori Plutarchi narratio debeatur. Ac primum quidem vidimus et apud Dionysium et apud Plutarchum M. Valerium dictatorem pro senatu plebi sponsionem facere; sed cum ex Dionysii narratione Valerius sua sponte id videatur fecisse, Plutarchus a senatu eum iussum esse expressis verbis addit. Atqui plebi fides tamen non servatur. Ergo Dionysii relatione fidei fractae culpa in ipsum Valerium videtur conici, eius autem auctoris, quem Plutarchus sequitur, commutatione a Valerio in senatum transfertur.

Tum accepimus a Dionysio Valerium, priusquam dictatura abiret, senatu invito quattuor suas legiones, i. e. totius exercitus partem minorem dimisisse, cum ex Plutarchi memoria necesse sit suspicemur totum exercitum, a Valerio ni-

1) Plut. Cor. c. 6 (423, 3 sqq.).

2) Quae modo protuli diversitates fieri potest, ut ad tertium quendam fontem revocandae sint, id quod infra accuratius exponam.

mirum, esse dimissum. Vides rerum scriptorem id, cum historiam immutat, agentem, ut Valerius, quam fieri possit, optimus et plebis amicissimus videatur.[1]

Quisnam fuerit hic Plutarchi auctor, non difficile fore credo ei persuadere, qui vitam Valerii Publicolae a Plutarcho tali auctori deberi reputaverit, scilicet Valerio Antiati. Quae cum ita sint, mea quidem sententia dubium non est, quin Plutarchus, ut Coriolani vitam describeret, praeter Dionysii antiquitates annales Valerii Antiatis exscripserit.

Quod cum nulla dubitatione relicta evici, totum Plutarchi de Coriolano libellum accuratius excutere et discerpere, ut quae Antiati, quae Dionysio, quae ipsi Plutarcho sint assignanda, appareat, nunc quidem supersedeo. Quem autem fructum hac ex re ad Dionysii fontes indagandos capere possimus, partim inferiore huius dissertationis loco explicabo, partim alia occasione oblata spero me esse expositurum.

Attamen priusquam Plutarchum relinquamus, ut quaestio instituta ad finem quendam perducatur, in universum, qua ratione Plutarchus duos fontes suos permiscuerit et congesserit, adumbrabo.

Ac primum quidem id mihi videtur observandum permultis locis, quibus Plutarchi dictio Dionysium valde resipit, singula tamen Antiatis vestigia cerni; ut, nisi fallor: Plut. Cor. c. 15. 17. 18. 20. (21.) 22. 24. 26. 29. 30. 36. 37. 39; quibus locis forsitan addendi sint hi: c. 3. (33. 34.). Contra Antiatis cum nulla agnoscantur vestigia, bono iure videntur tota ascribi Dionysio capita haec: 7.—12. 16. 19. (21. 23.) 25. (27.) 28. 35. — Porro puto premendum nonnullas narrationis particulas aperte ex Dionysio petitas Plutarchum aliis locis inseruisse, ac quibus Dionysius prodiderat; ut c. 3 (= Dion. VIII 29); c. 4 (= Dion. VIII 29); cap. 13 (= VII 19 et 64);[2]

1) Neque tamen censeo Plutarcheam historiae formam ex ea deductam esse, quam Dionysius praebet; immo equidem puto Dionysianam ex illa esse transformatam.

2) Iam M. Korber vidit, l. l. p. 38, adn. 2.

cap. 17 (= VII 26 et 35).[1] — Denique vidimus semel certe Plutarchum Dionysii rerum ordine relicto ad Romanum auctorem sese applicavisse: cap. 24 et 25 (= Dion. VIII 2 + VII 68—73). Cui loco nescio an addendus sit alter: cap. 13 (Dion. VII 13—19).

Quae omnia si tecum reputaveris, concedes veri non esse simile Plutarchum singula tantum frustula ex Antiatis annalibus excerpta Dionysianae narrationi inseruisse; sed propius nos ad verum accedere conicientes aut ipsos Antiatis libros Plutarcho Coriolani vitam componenti praesto fuisse aut epitomas, quas ex illis sibi fecisset, eas tamen, quibus omnes res ad Valerium Publicolam et Coriolanum eorumque tempora pertinentes comprehenderentur.

Ac postea demum Dionysii antiquitates eum cognovisse inde concludo, quod cum Publicolae vitam describeret, illas nondum in usum suum convertit.[2] In Dionysio autem simulatque res sibi enarrandas deprehendit, facere non potuit, quin etiam illius libros, ex quo ut fructum caperet, non Graecus tantum stilus ei suadebat, aut saepius antea perlectos aut, quod malim, in ipso conscribendo evolutos sequeretur. Quod ut commode facere posset, etiam ea re sine dubio effectum est, quod iam Dionysius et ipse Antiatis annales exscripserat et, nisi fallor, alio quodam auctore intercedente eius memoriam reddiderat. Inde enim veri fit simile satis magnam inter Dionysii et Antiatis intercessisse similitudinem. Ita factum est, ut tametsi Valerium Antiatem ducem Plutarchus relinquere nolebat, tamen passim etiam vestigia Dionysii, idque saepe invitus, premeret, res similibus elocutionibus eisdemque verbis exprimens, interdum de ipsis rebus vel Antiate neglecto ad Dionysium se applicans vel utroque audito diversa coniungens. Quod si spectaveris, non iam miraberis, quod tales elocutiones, quibus moti viri docti Plutarchi fontes perscrutantes diver-

1) Iam H. Peter vidit, l. l. p. 10.

2) Aliud neque id infirmius eiusdem sententiae adminiculum posui in Griechische Studien f. H. Lipsius' p. 172 sq.

sorum auctorum frustula discernere solent, in Coriolani vita desiderantur excepto uno loco (cap. 26. Sint. 443,3), qui tamen ita caret perspicuitate, ut adhuc a viris doctis spretus sit.[1]) Mea tamen sententia etiam hoc loco verbis quae sunt *ἔνιοι δέ φασιν* fidem esse restituendam iam supra dixi, alia fortasse occasione accuratius docebo.

---

1) Cf. H. Peter, l. l. p. 8.

CAPUT IV.

Comparantur inter se Plutarchi Valerii Publicolae vita et Dionysii Hal. ant. Rom. V 1—43.

Nunc tandem aliquando, cum fundamentum iecerimus, ad ipsam rem reversi videamus, quid novi firmique in illo exstrui possit. Praemoneo autem, ne quid magni exspectes; sunt enim tales fontium disquisitiones eius modi, ut magnis laboribus parva assecuti saepe acquiescamus necesse sit. Quod vero hac quidem dissertatione rem non totam absolvam, sed pars fundamenti quod ieci, opere imposito carebit, id quaeso ignoscas; alio tempore, quod nunc deest, me adicere posse spero.

Constat igitur, ut adhuc disputata repetamus, Dionysii ant. Rom. l. V 59—77 capitum auctorem vel solum vel principalem fuisse Licinium Macrum; Plutarchi vitam Valerii Publicolae paucis aliunde additis (vel substitutis) totam ceteroquin ex Valerii Antiatis fluxisse annalibus; in Plutarchi 'Coriolano' Antiatis et Dionysii narrationes miro modo contaminatas esse.

Ex quibus cum unum, scilicet quod docui Valerium Antiatem in Plutarchi Coriolani vita cognosci posse, plane sit novum, ex reliquis iam dudum viris doctis ad fontes Dionysii Halicarnassensis antiquitatum enucleandos maxime adhibitum est illud, quod medio loco posui: Plutarchi vitam Valerii Publicolae ex Valerii Antiatis annalibus esse desumptam. Tamen ne ego quidem potui facere, quin iterum rem retractarem ea potissimum re adductus, paene dixi coactus, quod duo viri doctissimi et sagacissimi, postquam primus Kiesslingius hac in

re versatus est, Plutarcho et Dionysio inter se collatis quaestionem ad exitum plane diversum perduxerunt. Nitzschius enim a Dionysii auctore — quem arbitratur esse Licinium Macrum — Valerii Antiatis fusam narrationem cum tenui memoria antiquissimi cuiusdam annalium scriptoris — Fabii Pictoris — continuo conglutinatam esse censet, ut nova memoria quam Valeriana etiam latior, quae minus tamen Valerianae genti faveret, exsisteret. Qua sententia reiecta Virckius, quod Dionysii et Plutarchi memoriae quamvis arte inter se attingant, saepe tamen singulari modo divergant, ita potius studet explicare, ut gloriam ac laudes Valeriorum non a Valerio Antiate demum inventas esse ponat, sed per complurium scriptorum, ut ita dicam, officinas perlatas magis magisque auctas esse, quare necesse non esse talia omnia ad ipsum Valerium Antiatem referri; cui sententiae, quo melius magna similitudo et singulares quaedam consensiones expediantur, id addit saepius Dionysium Licinio Macro relicto ad ipsum Valerium Antiatem sese convertisse.

Ac Nitzschius quidem propterea Valerium Antiatem ipsum a Dionysio esse exscriptum negavit, quod saepe Valerius Publicola eiusque gens apud Dionysium minoribus laudibus quam apud Plutarchum efferuntur. Quam rem, cum cetera pleraque, quae in Plutarchi 'Publicola' legis, in Dionysio quoque inveniantur, optime putat explanari, si coniciamus iam Licinium Macrum, Dionysii auctorem, Antiatis annales in usum suum convertisse, eo tamen consilio, ut Valeriorum gloriam ab Antiate praeter modum auctam aliquantulum imminueret. At Virckius non iniuria opponit consilium gloriae Valerianae detrectandae adeo non in Dionysii narratione cognosci, ut interdum etiam maiore quam Plutarchus laude Publicolam ornarit. Cuius rei exemplum ut luculentissimum adfert Dion. ant. Rom. V 48, ubi scriptor, postquam de morte Valerii rettulit, viri clarissimi indolem atque merita sub uno aspectu comprehensa oculis propositurus laudationem (quasi funebrem) de eo inserit. Ex qua quamquam talia non concludam, quia accurate Dionysii scribendi ratione considerata multa ab ipso Dionysio

inventa esse pro certo habeo, tamen libenter Virckio concedo nequaquam invidiam Valeriorum his in partibus Dionysii perspici.

Sed refutavit Virckius ratiocinatione sua Nitzschii ratiocinationem, non ipsam rem. Nam, si quid video, minime Nitzschio ad Licinii contra Valeriam gentem invidiam erat refugiendum. Aliis enim causis si re vera Valerii Antiatis memoriam cum antiquissima quadam a Licinio vel — si alius is fuit — ab auctore Dionysii contextam esse demonstrari potest, hac ipsa re satis explicatur, quomodo fieri potuerit, ut hic illic res immutarentur, interdum etiam, forte magis quam consilio, Valeriorum gloria imminueretur. Accedit — id, quod nunc quidem non appositis argumentis proferre mihi liceat — quod multa haud ita scite et eleganter Antias videtur excogitasse, ut auctori Dionysii, qui sagacitate quadam et elegantia res componere solebat, multa displicuisse consentaneum sit. Neque illud neglegendum est, etiamsi ab Licinio Antiatem et Pictorem coniunctos esse Nitzschio concedas, nihil tamen obstare, quominus Licinius etiam alios scriptores inspexerit. Quare meo quidem iudicio Nitzschii et Virckii argumentis Dionysii auctorem Valerii Antiatis annales exscripsisse neque probatum est neque refutatum.

Apparet autem, si res nobis esset cum scriptoribus nihil nisi compilantibus eos, qui antea de isdem rebus scripserunt, haud ita fore difficile duabus collatis memoriis discernere, utrum altera ex altera dependeat necne. Sed qui singularem illam annalium scriptorum Romanorum rationem componendae historiae perspexerit (scilicet eos non solum superiorum libros exscripsisse, sed etiam immutasse, amplificasse, suo Marte novasse; non modo unum vel plures auctores in vicem secutos esse, sed saepe complurium relationes diversas in unam novam, non sine vi, contexuisse; non solum veritatis, sed etiam partium studio esse ductos), ei profecto non minus apparebit satis esse difficilem talem disceptationem. Qua denuo quam accuratissime instituta ego quidem, ut hoc statim profitear, Virckium de Dion. ant. V 1—48 c., i. e. ea parte, qua eaedem res, quae

Plutarchi 'Publicola' continentur, rectius iudicavisse quam Nitzschium censeo. Sed cum sperem fore, ut hic illic aliquantulum novae lucis annalium quaestionibus adferatur, liceat mihi disquisitionem, si non fusius exponere, tamen adumbrare et, quae inveni, referre.

Visum est mihi quaestionem ingresso in partes quasdam totam materiem separatim comparandas dissecare. Ac primum quidem de Dion. V 1—13, coll. cum Plut. Publ. c. 1—8 dicendum erit. Quae hac parte a Dionysio enarrantur, ea ullo modo ex Valerii Antiatis memoria deducta esse, veri adeo est dissimile, ut vice versa plurima, in quibus Plutarchus a Dionysio discrepat, ex ea narratione, quam Dionysius secutus est, videantur certo consilio transformata esse. Velut ea legatio, quae Dion. V 3, 3 sqq. ad duas res petendas, ut si maior reiecta esset, minor saltem concederetur, a Tarquinio Romam missa esse dicitur, Plut. Publ. 2 in duas legationes dissoluta est, eo nimirum consilio, ut Valerius Publicola priorem re infecta domum dimittere posset, ne referri quidem in contione mandata passus. Porro Plut. Publ. 6 sq. (coll. c. Dion. V 9) idcirco Brutus filiis percussis a foro videtur decedere, ut pars laudis severi iudicii contra nimiam Tarquinii Collatini clementiam defensi Valerio quoque tribueretur, cuius apud Dionysium hac in re nulla fit mentio. Attendas autem, quo artificio ille annalium scriptor, nempe Valerius Antias, ne longius audaciusque a vulgata memoria recederet, in Dionysianam, quam appellare liceat, suam reflexerit narrationem: Valerius, cum magnus ortus sit tumultus, denique Brutum consulem rursus arcessit.

Praeterea leges complures, quae apud Livium et Dionysium vel Bruto et Tarquinio Collatino (Liv. II 1, 10), vel Bruto et Valerio (Dion. V 13), vel Valerio et Horatio consulibus latae esse narrantur, a Valerio Antiate ei tempori reservatae sunt, quo Valerius Publicola solus rei publicae praeesset (Plut. P. 10). Accedunt leves quaedam in singulis rebus discrepantiae, quae si Dionysii auctorem ab Antiate tradita mutasse sumis, omni videantur carere ratione, at narrationi acumen quoddam vel pecu-

liarem colorem addunt, si Valerius Antias ex eis fere profectus est, quae nos hodie apud Dionysium legimus.

Unde efficitur Valerii Antiatis annales non fuisse fontem eius auctoris, quem Dionysius secutus est. Hoc autem cognito cogimur putare et auctorem Dionysii et Valerium Antiatem unum eundemque adisse fontem. Nam auctorem Dionysii ab Antiate exscriptum esse ne coniciamus, eo impedimur, quod aliae inveniuntur diversitates, ex quibus Dionysii memoriam etiam longius a veterum simplicitate remotam esse appareat, quam Antiatis.[1]) Nam etiamsi de singulis plerumque Valerius Antias multo plus novavit quam Dionysii auctor, tamen hic in rebus aliis ex aliis ordine deducendis et arte inter se coniungendis causisque probabilibus fingendis plus et curae et artis sagacitatisque posuit, ut, si solum rerum ordinem spectes, Dionysianam memoriam ex Antiatis Valeriana prodisse facile iudices. Etenim secundum Livii narrationem iuvenum patriciorum a Tarquinio Superbo corruptorum coniuratio nullo vinculo cum Tarquinii Collatini abdicatione cohaeret. Cuius rei causa adeo non ex illa coniuratione repetitur, ut tum demum iuvenes coniurasse audiamus, postquam Collatinum ex urbe decessisse legimus (Liv. II 2, 3 sqq.; II 3—5). Plutarcho autem auctore cum ex coniuratis Aquillii et Vitellii cum Collatino affinitate coniuncti erant, tum Collatinus propter clementiam, qua in patriae illos proditores consulturus fuerat, civium invidiam sibi conflavit. Qua re, quo-

1) Hic minoris est momenti, quod nonnulla apud Dionysium legis, quae apud Plutarchum desunt; quibus ex rebus tamen duas auctorem popularium partium prodere cave putes: dico leges populares, quae Servius Tullius olim tulerat, restitutas (Dion. V 2, 2) et bona regum expulsorum publice civibus regumque agros pauperibus distributa (V 13, 2). Talia non necessario ad Licinium Macrum revocari, ex eo cognoscitur, quod prius illud ad vulgatam de Servio Tullio opinionem, quam iam vetustissimi auctores sibi finxerant, quadrat (cf. Liv. I 46, 1 quem locum ex antiquioribus annalibus fluxisse constat et Dion. V 20, quem Licinio Macro non deberi spero me tibi persuasurum esse), et quod attinet ad agrorum assignationes, item antiquissima memoria iam idem Servius Tullius agros pauperibus distribuisse ferebatur (cf. Liv. I 46, 1).

niam etiam odio Tarquinii nominis iamdudum premebatur, denique adductus est, ut sua sponte magistratu deposito urbem relinqueret. Sed tenendum est coniurationem iam antea oppressam esse (Plut. Publ. 3—6; 7). Dionysii vero auctor coniurationem et Collatini abdicationem ita conglutinavit, ut hanc quasi partem illi insereret: Brutus Collatino, quia is Vitellios et Aquillios severo supplicio levare studuit, consulatum abrogat; Collatinus se abdicat et urbem relinquit; Valerius consul suffectus creatur; tum demum Aquillii et Vitellii et damnantur et supplicio adficiuntur.[1]

Eadem fabula annalium scriptorum arte paulatim exculta auctaque eius rei praebet novum exemplum, quam Nitzschius recte in singulis perspectam iniuria, ut credo, in universum de Dionysii narratione professus est: memoriam serae aetatis (putat Antiatis) in illa coniunctam esse cum alia vetustissima. Cicero enim Brutum Collatino consulatum abrogavisse credebat.[2] Contra Livio auctore Collatinus precibus Bruti commotus sua sponte magistratum deposuit, ut populum Romanum nominis Tarquinii timore liberaret. Etiam Plutarchus Collatinum ultro decessisse narrat, quamquam permulta, quae iam ostendi, in narratione eius, si cum Liviana comparantur, novata esse cognoscuntur. At ab auctore Dionysii et nova servata et antiquissima memoria ita restituta est, ut Collatinus quamquam Brutus ei magistratum iam abrogavit, tamen Sp. Lucretii soceri precibus adductus etiam sua sponte abeat; quam ob rem denique a Bruto et laudatur et magna pecunia donatur.[3]

1) Virckius (l. l. p. 23) hanc fabulam sibi elegit, ut memoriam Livianam vetustiorem esse demonstraret, quam Plutarchi Dionysiique.

2) Cf. Cic. Brut. 14, 53 et de off. III 10, 40; Schwegler 'Röm. Gesch. II 82 A. 1; Virck. l. l. p. 24.

3) Virckius l. l. p. 37 suspicatur hanc fabulam de Collatini abdicatione compositam esse ad exemplar tribunatus abrogationis, qua Ti. Sempronius Gracchus Octavium pl. tribunum loco removit, eo tantum discrimine interposito, quod Octavio re vera magistratus abrogatur, Collatino, priusquam idem fiat (rectius dicerem: quamquam idem iam factum est) Lucretius persuadet, ut sua sponte abdicet. Ad illud Sempronii factum

Sequitur, ut Plutarchi et Dionysii de pugna ad silvam Arsiam facta narrationes inter se conferamus (Plut. Publ. c. 9 Dion. V 14—18). Initio pono eiusdem rei exemplum, de qua modo appendicis loco disserui. Secundum Livii (II 6, 6 sqq.) narrationem, antequam peditum exercitus advenerunt, equites concurrerunt, in quibus primi congressi duces, Brutus et Arruns, alter alterum transfixit; postea demum pedites proelium commiserunt. — Plutarchus de una tantum pugna narrat, quae ex certamine singulari inter Brutum et Arruntem facto initium ceperit. — Quas diversas traditiones auctor Dionysii in unum conglutinavit. Nam Dionysius V 14 sq. primum leve inter equites proelium commissum esse refert; quod cum fuisset dubium, totos et peditum et equitum exercitus concurrisse; priusquam autem ad manus ventum esset, Brutum ab Arrunte ad certamen singulare esse provocatum.

Ceterum facile perspicimus eandem rationem inter has Dionysii et Plutarchi partes intercedere, quam inter priores, nisi quod non tantum Antias recessit a communi fonte, quantum supra vidimus. Sed liceat hic ipsis argumentis praetermissis sententiam proferre: hac quoque de pugna Dionysii auctor non videtur Antiatis annales adisse, sed uterque fortasse eundem fontem.

Neque vero tacendum est me assentiri Virckio p. 56 asserenti unam quandam rem ex Valerii Antiatis annalibus petitam non Dionysii auctorem, at ipsum Dionysium alterius, quem sequebatur, auctoris narrationi inseruisse: nempe fabulam, ex qua Valerius Publicola primam orationem funebrem (de Bruto mortuo) habuisse fertur (Dion. V 17 coll. cum Plut. Publ. 9). Nam Dionysius cum hoc loco duos simul auctores inspiceret, factum est, ut errore, videtur, id cum Valerio Antiate omitteret, quod de matronis per annum Brutum lugentibus et Livius (II 7, 4) tradit et alterum illum Dionysii auctorem enarravisse ex Dion. V 48, 4 veri simile fit.

Dionysii auctorem spectasse, ut verioribus coloribus quasi rem exornaret, non negaverim. Sed diversus rei eventus sine dubio eo effectus est, quod ille auctor varias, quas descripsimus, memorias in unum consulto colligavit.

Tertia, de qua dicendum est, parte agitur (Plut. Publ. 10—12 = Dion. V 19) de Valerio Publicola sine collega per aliquod tempus consule, de legibus popularibus tum ab eo latis, de domo in Velia aedificata populique ob eam rem invidia. Hic vero neutiquam ille auctor, quem Dionysius secutus est, Antiati sua debuit. Nam pleraque, quae quo consilio Antias in hoc temporis spatium coartaverit, facile perspicis, apud Dionysium (et Livium) aut aliis locis dissipata occurrunt aut omnino desiderantur.[1]) Nec minus aliae quaedam discrepantiae, quas in fabula de domo Valerii[2]) potissimum invenies, gloriae Valerianae augendae studium produnt. Accedit quod plane alium rerum ordinem auctor Dionysii secutus est. Is enim Valerium Publicolam, ut primum populi invidiam cognovisset, ne diutius solus imperium teneret, statim Sp. Lucretium, eoque paulo post mortuo M. Horatium collegam creavisse tradit, ut leges populares, quae Plutarchi (et Livii II 8, 3) narratione soli Valerio ascribuntur, Dionysii e relatione ab utroque consule latae sint. Vides igitur et Valerium Antiatem et auctorem Dionysii quamvis diversa ratione utrumque tamen novas laudes Valerio Publicolae comparasse.

Hic non videtur memoratu indignum aliud quoddam exemplum illius, quam saepius iam invenimus, confusionis diversorum fontium, quod tamen non apud Dionysium, sed apud Plutarchum (i. e. Valerium Antiatem) occurrit. Livius II 7, 7 enim enarrat Publicolam, ut falso regni crimine liberaretur, summissis fascibus in contionem prodisse, Dionysius V 19, 3 securibus ademptis; utramque rem ab Antiate coniunctam cognosces apud Plutarchum et secures ademptas esse et fasces summissas referentem.

Sed venimus nunc ad quandam historiarum partem, in qua longe aliter res se habet, ut nesciam an hac sola spectata aliquis pari iure ad contrarium finem quaestionem, quam supra nobis proposuimus, perducere possit.

1) Cf. supra p. 216.

2) Cf. Münzer, de gente Valeria p. 11.

Sed priusquam ad Dionysii et Plutarchi relationes de bello cum rege Porsenna gesto (Plut. Publ. c. 16—19 et Dion. V 20—35) — hoc enim modo spectabam — comparandas adgrediamur, rursus liceat diversarum memoriarum conglutinationis exemplum praecipere. Livius (II 12, 5) antiquiores auctores secutus C. Mucium 'abdito intra vestem ferro' in castra Etruscorum profectum esse dicit; Plutarchus (Publ. 17) eum (Etrusca veste indutum et) Etrusca lingua usum in castra irrepsisse narrat. Quae cum tria sint, quibus Mucius ne Romanus agnosceretur providisse fertur, duo certe ex his ex diversis memoriis in unam congesta habes apud Dionysium V 28, 1 (nisi etiam tertium illud verbis, quae uncis inclusi, subesse concedes): (*παρακρουσάμενος τοὺς φυλάττοντας ὡς τῶν ὁμοεθνῶν τις) ὅπλον τ᾽ οὐδὲν φανερὸν ἔχων καὶ γλώττῃ Τυρρηνικῇ διαλεγόμενος.*

Verum enim vero ut iam novam, quam dixi, rationem de bello Etrusco inter Plutarchi et Dionysii narrationes intercedentem ostendam, sane hic quoque tales inveniuntur discrepantiae, ut Antias nonnulla in Valeriorum gratiam immutasse argui merito videatur. At nihilo setius hic de omnibus inter Dionysium et Plutarchum differentiis, etiam eis, ex quibus Antiatem Valerianis quasi coloribus res fucasse concluseris, non peiore fortasse iure contrarium iudicium faciamus historiarum traditionem non Antiate praeterito ab huius auctore vel auctoribus statim ad Dionysii auctorem venisse conicientes, sed quae ipse Antias tradidit et invenit, ab illo esse arrepta, immutata, aucta. Nam etiamsi hoc modo gradus, per quos historiarum memoria, ut ita dicam, escenderit, sese excipere ponamus, non offendendum erit in partibus Valeriorum paululum repressis neque sumendum auctorem Dionysii Valeriorum gloriae consulto obtrectasse, cum hae commutationes aliis quibusdam rebus mutatis vel novatis necessitate quadam possint tractae esse. Sed hic, quoniam in tam difficilibus rebus non sufficit sententiam profiteri, iuvabit ipsam comparationem accuratius proponere.

Atque ut, quod modo contendi, luculentissimo exemplo

nempe populi favore, quem supra aperte deprehendimus, inductus esse potest, ut Horatium Coclitem honores, quibus exornabatur, τῷ δήμῳ debuisse premeret (Dion. V 25, 2), cum Antias expressis verbis a Valerio Publicola hanc legem latam esse teste Plutarcho (c. 16, 207, 5) rettulisset. Sed hic sane apparet ne illi quidem sententiae quidquam obstare Valerium Antiatem, quae ex eodem fonte petiverat, ex quo auctor Dionysii (nihil mutans) hausit, in propriae familiae gloriam, Valerii ipsius nomine inserto, paululum deflexisse. Omnino haec discrepantia non nimis est premenda, quia Dionysiano illi τῷ δήμῳ utrum populus an plebs subsit, incertum est.

Ne illud quidem, quod in locum Valeriae Publicolae filiae quam Antias obsidum trans flumen effugientium ducem fuisse tradiderat [1]), Dionysii auctor Cloeliam restituisset, in scriptore saepissime diversas traditiones inspiciente et coniungente ei deberet offensionem movere, qui Dionysianam memoriam ex Valerii Antiatis exortam esse coniecisset. Namque etiam Valeria Dion. V 32, 3 inter obsides Porsennae datas memoratur.

Meliore autem iure mireris, quod Dionysius de insigni fortitudine tacet, quam Valeria Plutarcho auctore sola ex obsidibus insidiis oppressis per medios pugnantes fugiens praestitit. Nam haec historiola facillime Dionysianae narrationi inseri poterat. Sed lubricum est argumento ex silentio repetito et rebus satis pusillis quaestionem diiudicare.

Neque contra nos facit, ut iam supra monui, si quaedam alium scriptorem secutus Dionysii auctor vel tradidit vel novavit. Quod etiam in proelium illud cadit, quod Dionysius V 31, 1 et a Plutarcho c. 17 et a Livio II 11 discrepans enarrat. Qua de re primum praemonendum est auctorem Dionysii etiam alio loco narrationis hanc pugnam collocasse. Ex eo enim loco, ubi apud Livium et Plutarchum occurrit, in multo posteriorem transposuit, sine dubio eo consilio, ut gravioribus causis quam

1) Valerium Antiatem Cloeliae merita plane tacuisse et in Valeriam gentilem suam transtulisse comprobasse mihi videor in 'Griechische Studien f. H. Lipsius' p. 170.

apud ceteros auctores, Porsenna ad pacem faciendam urgeretur: milites enim Porsennae cruenta clade hac pugna adfecti domum abire cupientes seditionem minantur. Hanc autem pugnam ex superiore loco huc translatam esse ex similitudine cognoscitur, quae Plutarcho discrepante inter Livianam et Dionysianam huius pugnae descriptiones (Liv. II 11; Dion. V 31, 1; Plut. 17) intercedit, quamvis hic paucis verbis referat, ille fusa expositione depingat. Nam utroque auctore Etruscorum copiae praedatum per agros dispersi Romanos ad pugnam incitaverunt, cum Plutarchus alterum exercitum recentem ex Etruria fines Romanos ingressum, ut Porsennae auxilium ferret, illam pugnam elicuisse tradat; utroque auctore consules — ex Livii memoria Valerii Publicolae potissimum consilio res geritur — hostibus insidias parant, cum ex Plutarchi narratione acie dimicatum esse concludendum sit; utroque permulti Etruscorum occiduntur.

Petivit igitur auctor Dionysii hanc pugnam ex fonte illi satis propinquo, quem Livius exhausit, multo tamen tenuiore i. e. ex vetustiore.[1]) Sed si hoc loco hac de re auctor Dionysii Valerio Antiate spreto alium scriptorem adiit, non simul sequitur ne alias quidem eum ad Antiatem se applicavisse. Quin vel optimo iure contendas illam pugnam, quam Plutarchus describit, novo quodam exercitu, qui ex Etruria nuper advenerit, excitatam valde abhorruisse ab eo consilio, quo Dionysii auctor

1) Ea pugna, quam *Plutarchus* quamvis paucis describit, tantopere a *Liviana* abhorret, ut *nullo modo Livium ex Antiate hausisse Virckio* (*l. l. p. 55*) *credam*. Cf. ceterum Gilbertum 'phil. Anz.' IX 289. Secundum unius Plutarchi memoriam non cum Porsennae exercitu, sed cum aliis copiis nuperrime ex Etruria profectis pugnari iam dixi, item Plutarchum insidias nescire. Praeterea ex huius narratione Valerius Publicola pugna vera commissa hostes fugat. Contra a Livio hostes dicuntur, 'caesi in medio'. Quantumvis Plutarchus fontem suum contraxerit, ex Antiatis annalibus Livius certe non hausit. Sed memorabile est iam Livii narratione nondum Valerianis Antiatis commentis exornata tam insignes partes Valerio Publicolae datas esse. Qua ex re luculentius quam ex ulla alia apparet, quam recte Virckius (l. l. p. 71) dixerit iam ante Valerium Antiatem Valeriorum gloriam magis magisque esse auctam.

duceretur, nec minus a loco, in quem pugnam transpositurus erat, ut ad alium quem scriptorem se convertere etiam cogeretur.

Ceterum Dionysii auctorem hanc pugnam loco suo removisse ex eo quoque elucet, quod eo loco, ubi Livius (II 11) et Plutarchus (c. 17) eam narrant, etiam apud Dionysium (V 26, 1 sq.) hostium praedationes famesque Romae his effecta quasi remanserunt. Nam Porsennae milites praedantes terram vastavisse latius exponit eodem loco Livius (II 11); famis mentio redit eodem Plutarcheae narrationis loco (c. 17).

Etiam illud liceat huic quaestiunculae subnectere: vel alterius illius exercitus Etruscorum, de quo a solo Plutarcho accepimus, vestigium quoddam apud Dionysium deprehendi. Hic enim loco modo laudato Porsenna Ianiculum tenente Sex. et T. Tarquinios Octaviumque Mamilium cum suis copiis Tiberim transgressos in altera ripa nova castra munivisse tradit, unde vagati agros vastarent.

Sed reliquum est, ut exemplum proferam, quo nullum aliud melius doceat auctorem Dionysii ex ea narratione profectum esse, quam nunc Plutarchus exhibet, sive ipsum Antiatem ille scriptor adiit, sive ex eo fonte hausit, ex quo Antias quoque, nulla fere re mutata, sua petiverat. Plutarchus c. 16 (206, 15—22) P. Valerium Publicolam T. Lucretium consules audacissime pugnantes tot vulnera accepisse refert, ut confecti e proelio asportari deberent (*ἄχρι οὗ τραύμασι νεανικοῖς περιπεσὼν ἀπεκομίσθη φοράδην ἐκ τῆς μάχης*). Idem legis apud Dion. V 23, 1 non *P.* Valerio T. Lucretio, sed *M.* Valerio T. Lucretio accidisse (*τραυματίας ἀποκομισθέντας ἐκ τῆς μάχης*). Quo ipso discrimine, quod inter nomina intercedit, docemur, quomodo haec, quam Dionysius reddit, memoria ex Antiatis relatione facta sit. Dionysius enim eiusque auctor non per duos annos bellum cum Etruscis gestum esse volunt, ut Plutarchus Antiatem secutus, sed bellum et coeptum et confectum esse P. Valerio Publicola M. Horatio consulibus. Quare scriptor, quem Dionysius secutus est, illos consules tanta fortitudine insignes in suam narrationem recipere non iam poterat. At tamen nitidam fabellam cum omittere nollet, ne nominibus

prorsus mutatis nimis novaret aut impares viros congregaret — alter enim P. Valerius etiam hoc anno consulatum gerebat, alter T. Lucretius homo erat privatus — Publio Valerio Marcum fratrem substituit, T. Lucretium retinuit totiusque exercitus imperio adempto laevo Romanorum cornu eos praefecit (Dion. V 22, 5).[1])

Quae hucusque de bello Etrusco disputavimus, eis aut videtur suaderi, ut Antiatis annales fontem fuisse auctoris Dionysii putemus, aut saltem haec sententia non refutatur. Restat, ut discrepantias quasdam quamvis leves proferam, quibus is fortasse niti possit, qui Dionysii narrationem ab Antiate non pendere contendat. Atque levissimum est, quod Plutarchus (c. 16 [p. 206, 6]) Valerium Publicolam absentem consulem creatum esse prodit. Nam hoc ne probaret (V 20 et 21), diversa fortasse temporum ratione, quam sequebatur, auctor Dionysii poterat commoveri. Gravius sit, quod teste Plutarcho (16 [206, 15])

1) Est hoc insigne exemplum, quo historicorum illorum Romanorum historiam et inveniendi et depravandi ratio optime illustratur. Cuius rationis formas usitatissimas cum Curtius Wachsmuthius praeceptor illustrissimus non sine fructu collectum et descriptum iri nuper (in 'Kleinere Beiträge zur Geschichte; Festschrift zum deutsch. Historikertag in Leipzig' p. 68) iudicaverit, non abs re puto nonnulla alia exempla, quae hac in parte historiae Romanae occurrunt, adnectere. — Eius, de quo supra diximus, simillimum exemplum cognoscitur Dion. VI 12 coll. c. Liv. II 20, 1—3: pro M. Valerio, quem in pugna Regillensi occisum esse antiquiores tradiderant scriptores, a posteriore quodam — Antiatem fuisse infra (cap. VII) docebo — P. et M. Valerii, fratris filii, substituti sunt, quia Marcus patruus dictaturae anni 260/494 reservandus erat. — Item pro Tarquinio Superbo in hoc proelio pugnante a sciolo quodam auctore — nescio an Pisone (cf. Münzer d. gent. Val. p. 14) —, qui Tarquinium Superbum tum provectiore aetate fuisse computaverat, quam ut ipse pugnare posset, substitutus est Titus filius cf. Dion. VI 5, 5; 11, 1 coll. c. Liv. II 19, 6. — Ei fictioni quam Wachsmuthius l. l. illustravit, similes sunt hae: apud Dionysium VI 25, 4 scriptum legimus Latinos ultro auxilium obtulisse, at a senatu populum Romanum eius non indigere esse responsum; Dionysius IX 5, 2 narrat dimidium auxiliorum, quae Latini et Hernici miserant, maxima cum gratia remissum esse.

Nec non alia similium inventorum exempla reperiuntur, quae tamen nunc mitto.

Antias Publicolae strenuitate copias Etruscorum pugna ad flumen commissa retinentis factum esse expressis verbis dixerat, ut Porsenna Ianiculo capto [1]) non continuo urbem invaderet. Quod cur (V 22, 3 fere) Dionysii auctor non redditurus fuerit, si apud Antiatem legisset, causam frustra quaero. Ut denique finem faciam de hac re, praetermisit item auctor Dionysii, quae Plutarchus (c. 19 [210, 10]) de more 'bona Porsennae vendendi' et de lignea Porsennae statua narrat.

Quare, ut huius de bello Etrusco quaestionis summam faciamus, certam ansam ad rem diiudicandam nos non repperisse confitendum est. Id autem pro certo adfirmare possumus Dionysii narrationem ex tali fere deductam et amplificatam esse, qualis apud Plutarchum exstat. Itaque si Virckio astipulati — id quod paucis indiciis non tam probari quam commendari videtur — auctorem Dionysii ipsos Antiatis annales exhausisse negabimus, id saltem erit premendum haud multa ab Antiate hac in parte esse novata.

Reliquas partes, de quibus ex consilio nostro dicendum est, breviter tantum liceat perstringere.

Ac quae Dionysius V 36 cap. tradit, ea Plutarchus omnino omisit. — Proxima parte, qua Dionysius V 37—39 de primo bello Sabino (anni 249/505) narrat, cum Plut. Publ. cap. 20 diligenter comparata, quamquam in multo an-

1) De Ianiculo occupato sane Plutarchus ipse omnino ne verbum quidem facit. Sed facile perspicis hoc loco eum annales, quos exscripsit, mutilasse, id quod ipse quoque verbis illis *οὐ μὴν ἀλλά*, ante quae res quaedam videntur intercidisse, non tam dissimulat quam invitus indicat. Sigliuriam enim coloniam a Porsenna tum temporis captam esse — nam ad hanc verba, quae inde a vv. 206, 12 de castello occupato leguntur, revoces necesse est — sine dubio apud Antiatem enarratum non invenit. Etenim accepimus ex Dion. V 20 Signurium castellum, quod idem esse ac Plutarchi Sigliuriam (*ΣΙΓΝΟΥΡΙΟΝ* = *ΣΙΓΛΙΟΥΡΙΑ*) nemo non videt, ex altera parte Romae ad Latinorum et Hernicorum fines situm fuisse. Nullus vero scriptor Romanus ab hac regione Porsennam adgredientem facere poterat. Mea quidem sententia ex hoc errore apparet Plutarcho librum suum componenti ipsos Antiatis annales ad manum non fuisse, sed potius antea ab eo, quae narraturus erat, excerpta.

gustius spatium Plutarchus Antiatis narrationem videtur coegisse, tamen nulla dubitatione relicta cognovi diversissimas fuisse Antiatis et auctoris Dionysii relationes. Sed argumenta huius sententiae quaeso mihi remittas, ut potius consuetudinem quandam annalium scriptorum olim viris doctis cognitam, qua saepissime tenuem pristinorum temporum memoriam exornantes illi usi sunt, novo exemplo ex hac Dionysii parte repetito illustrem: nempe res institutaque atque etiam facta suae aetatis ad antiquissima tempora transferre solebant. Quod hic etiam auctor Dionysii fecit, ut pleniorem rerum imaginem ante oculos poneret. Explicaturus enim, quomodo pugna Aniensis concitata sit, haec fere (V 37, 4 et 38) narrat: Romanos in altera ripa Anienis, in altera Sabinos in castris sese tenuisse; sed cum milites nonnulli et Romanorum et hostium aquarentur et equos ad potum duxissent, accidit, ut pauci primo congrederentur, quibus cum ex utrisque castris alii et alii auxilio venirent, factum est, ut denique ipsi duces ad exercitus in proelium ducendos incitarentur. Ab eisdem autem rebus re vera pugnam ad Aquas Sextias commissam initium cepisse Plutarchus est testis in vita Marii cap. 19.[1])

Sequitur, ut de postrema parte earum, de quibus Plutarchi et Dionysii narrationes comparandas mihi proposui, iudicium faciam: Plut. Publ. c. 21 sq. et Dion. V 40—43. Sed hic quoque satis habebo paucissimis adumbrasse, quaenam ratio inter utriusque memorias intercedat. Videtur autem simillime, ac de bello Etrusco vidimus, Dionysii narratio ex ea, quam Plutarchus reddit, deducta et amplificata esse. Nam idem totius pugnae consilium, eaedem artes imperatoriae, idem eventus, quae apud Plutarchum habes, omnia fere etiam in Dionysii narratione agnoscuntur, quamquam plus minusve immutata; pauca tantum omnino desiderantur. Accesserunt enim apud Dionysium et novus hostium exercitus, cui Sex. Tarquinius praefuisse dicitur, et nova consilia, certamina, novumque quod-

1) Cf. Ihne 'Röm. Gesch.' V 185, Mommsen 'Röm. Gesch.' II 183.

dam strategema, qua ratione factum est, ut quaedam ex illis prioribus et contraherentur et removerentur. Tamen etiam hic quaedam desiderari concedendum est, quae omitti necesse non erat.[1])

Ut denique uno in conspectu paucis comprehensa ponamus, quae ex hac, quam sane magna ex parte magis adumbravi quam exposui, quaestione de Dion. V 1—48 cum Plut. Publ. collatis cognosci posse credo, haec videntur dicenda. Alia in aliis partibus ratio videtur inter Dionysii et Plutarchi narrationes intercedere. Nam modo omnia, quae Plutarchus refert, praesertim quod ad singulas res attinet, ex Dionysii memoria deduci possunt, modo Dionysii narratio omnia fere, quae Plutarchus tradit, recepisse, ut ita dicam, videtur et immutata saepius et aucta plerumque. Quare magis ad Virckii sententiam inclino censentis Valerium Antiatem his quidem de rebus ab auctore Dionysii non esse exscriptum, quamquam meo quidem iudicio vix unquam certis argumentis comprobari poterit. Sed utut res se habet, eum certe fructum ex accurata comparatione cepisse mihi videor, ut cognoscerem memoriam, quam Dionysius tradidit, multo magis annalium scriptorum artibus esse exornatam et maiore subtilitate excultam, quam Antiatis narrationem fuisse ex Plutarcho colligi potest, magisque, ut Graeco verbo utar, *πραγματικῶς* singula omnia esse conexa.

---

1) Occurrit in hac Dionysii parte lectio scribarum incuria depravata: censeo enim Dion. V 40, 3 pro *Τῖτος Κλαύδιος* coll. Liv. II 16, 4 'Attius Clausus' et Plut. Publ. 21: 'Appius Clausus' scribendum esse: *Ἄττιος Κλαύδιος* (vel *Κλαῦσος*); *ΤΙΤΟΣ* enim ex *(Α)ΤΤΙΟΣ* corruptum.

CAPUT V.

De fontibus Dionysii Halicarnassensis in ant. Rom. V 1—43 adhibitis.

Sed quoniam disseruimus, quaenam ratio inter Valerii Antiatis memoriam et eam, quam Dionysius exhibet, intercedat, deinceps quaerendum est, num quid certius de ipso auctore vel — si hoc rectius dicatur — de ipsis auctoribus Dionysii enucleari possit.

Etenim mihi ea indicia, quibus freti et Nitzschius et Virckius hanc quoque primi libri partem, ille totam, hic maxima ex parte ex annalibus Licinii Macri petitam esse censent, satis probata esse iam supra negavi.[1]) Meo quidem iudicio duabus tantum rebus aliquis non argumentis, sed adminiculis huius sententiae uti potest: primum enim constat Dionysium Halicarnassensem aut omnia aut longe plurima, quae V 59—77 narrat, ex Licinio hausisse et ceteroquin quoque saepe eum adisse; deinde iam vidimus[2]) quaedam in priore quoque parte V libri a populari scriptore videri novata esse.

At si quis his solis nisus Licinium Macrum Dionysii auctorem fuisse coniecerit, ei locum quendam opponam, quem ex Licinio petitum esse mihi quidem nullo modo persuadebitur. Dion. V 26, 3 enim leguntur haec: *καὶ μετὰ τοῦθ' οἱ θεράποντες πολλοὶ καταλιπόντες τοὺς δεσπότας ηὐτομόλουν ὁσημέραι, καὶ ἐκ τοῦ δημοτικοῦ πλήθους οἱ πονηρότατοι πρὸς τοὺς Τυῤῥηνοὺς ἀφίσταντο.* Quibus verbis in Livii narratione respondent haec (II 11, 5): '. . . in obsidione et fame servitia infida transfugerunt'. Vides igitur in an-

1) Cf. p. 177 sq. 2) Cf. p. 222 sqq.

tiquiore memoria de transfugis plebeis relatum non fuisse. Itaque num quid veri est dissimilius, quam Licinium popularium rerum studiosissimum talia novasse? Quin tam est incredibile, ut talia ne accepta quidem ab alio nescio quo scriptore eum tradidisse mihi persuadeas. Quod eo minus eum fecisse censendum est, si revera Dionysius priorem V libri partem ex annalibus eius desumpserit. Namque huius partis auctorem memoriam antiquiorem vel antiquissimam et cognovisse et saepissime respexisse satis multis exemplis et Nitzschius et nos probavimus. Ergo si tamen illam sententiam, qua Licinius Dionysii huius partis auctor putatur fuisse, tenere vellemus, quae supra exscripsimus, verba alii fonti subsidiario ascribere debebamus. Ac nescio an Virckium assentientem haberem, si Valerio Antiati ea assignarem. Neque cum hac coniectura pugnaret, quod Plutarchus, qui Antiatem adhibuit, cap. 17 transfugarum plebeiorum mentionem non facit, quippe qui sine dubio Antiatis narrationis hanc potissimum partem valde contraxerit. At alia res est, qua haec sententia etsi non refutetur, tamen haud ita commendetur. Neque enim, quae ante aut post locum laudatum Dionysius narrat, cum eis, quae Plutarchus refert, conveniunt neque ullum vestigium fontis mutati in Dionysio hic reperitur. Itaque hanc unam rem reliquae narrationi sc. Licinianae Dionysius ex Antiatis annalibus excerptam inseruisse putandus esset.

Sed porro videamus! Etenim inter hanc priorem V libri partem et illam, quam e Licinianis annalibus petitam esse pro certo licet adfirmare, tam insignes discrepantias credo me invenisse, ut iustae moveantur dubitationes, num et haec et illa ex uno fonte possint haustae esse.

Ac primum quidem in Dion. V 61, 4 legimus anno 256/498 Romanos per legatos Latinos a populo Aricino accusatos esse, quod, cum Etrusci Aricinis bellum inferrent, non solum eos per agrum Romanum iter facere sivissent, sed etiam omnibus rebus eos adiuvissent et postea ex proelio fugaces saucios et inermes recepissent. At haec una illa re excepta, quod Etrusci fugientes a Romanis hospitio excepti essent, Dionysius V 36,

ubi exspectas, non narravit (cf. etiam VII 5). Immo haec Aricinorum accusatio ab eis plane videtur abhorrere, quae apud Dionysium V 34—36 leguntur. Nam quoniam Arruns Porsennae filius contra Aricinos profectus esse dicitur, simulatque pater cum Romanis pacem fecisset, Romanis ne licuisse quidem putes Etruscos impedire, ne fines Romanos transirent. Quantamcunque enim historici, qui dicuntur, Romani operam dederunt, ut infamiam belli Etrusci singulis quibusdam victoriis, fabulis gloriosis inventis exstinguerent, ad id tamen ne illi quidem patriae amore adducti sunt, ut Romanis victoriam totius belli darent.

Sed obiecerit quispiam fortasse id ipsum consilium Licinii Macri fuisse, ut Aricini crimine quam ineptissimo Romanos viderentur accusavisse. Hoc sane cogitari potest. Sed etiam si id sumamus et ponamus, quae Aricini ab Romanis Etruscis subministrata esse querebantur, ab illis non sua sponte esse data, sed a Porsenna victore imperata, tamen locus laudatus (61, 4) non quadrat ad V libri priorem partem, ubi de talibus condicionibus nihil habes; at optime congruit cum alio quodam loco partis illius Licinianae (V 59—77).

Etenim Dion. V 65, 4 M.'[1]) Valerius, qui in oratione in senatu habita plebis aere oppressae partes defendit, inter condiciones, quas de pace cum Porsenna facienda Romani subierint, eam quoque commemorat, ex qua ei etiam commeatum et arma illi dederint (*διδόντες καὶ ἀγορὰν καὶ ὅπλα καὶ τἆλλα, ὅσων ἐδέοντο Τυρρηνοὶ παρασχεῖν ἐπὶ τῇ καταλύσει τοῦ πολέμου*). Quibuscum iam Schwegler ('Röm. Gesch.' II 182) optime confert locum Plinii n. h. 34, 139, ubi eiusdem pacis condicio dicitur, 'ne ferro nisi in agricultura uterentur.' Cum igitur hoc Plinii loco memoriam quandam [2]) fuisse constet, qua Romani arma tradere ferebantur coacti esse, vix errabimus, si eiusdem rei vestigium in Dionysii verbis supra laudatis

1) De praenomine vide append. huius diss. I.

2) Cf. Urlichs 'Quellenregister zu den letzten Büchern des Plinius.' Urlichs hic de Pisone tantum aut Cassio Hemina Plinii auctore cogitari posse dicit, hunc autem mavult exscriptum esse quam illum.

agnoscemus reiecta suspicione, quae ceteroquin haud iniuria alicui orationes a Dionysio redditas legenti oritur, ab hoc ipso illud inventum esse. Adde, quod iam supra vidimus cum tali condicione etiam priorem illum locum, quasi alterum eiusdem rei vestigium, posse conciliari (V 61, 4). Contra in Dionysii de bello Etrusco narratione frustra quaeritur, ut iam dixi, haec condicio; quin non modo Romanis arma non redemit Porsenna, sed etiam agro Romano cum decederet, eis castra opulentissima dedit (cf. Val. Ant. apud Plut. Publ. 19; Dion. V 34, 4; Liv. II 14) omnibus captivis sine pretio redditis (Dion. V 34, 4).

Atqui ille M.' Valerius M. f. (Volesi n.) [1]) sine dubio a Valerio Antiate historiae inculcatus est [2]), ad quam sententiam optime quadrat, quod ille plebis causam, Publicolae gloriam appetens, defendit (Dion. V 64 sqq.), cum Appius Claudius plebis inimicissimus depingatur. Ergo facile concluserit aliquis etiam commeatum a Romanis Porsennae datum armaque tradita, de quibus V 65, 3 M. Valerium admonentem facit, Dionysium Antiati debere, quamquam alioquin hac in parte narrationis Licinium Macrum secutus est. Sed ex Plutarchi Publ. 19 elucet tales condiciones ne in Antiatis quidem narratione de pace cum Porsenna facta locum habuisse. Quare nihil videtur aliud relinqui, nisi ut credamus iam ipsum Licinium Macrum Valerii Antiatis annales historiae scribendae fontem adhibuisse, ex his igitur M.' Valerium in suam narrationem transtulisse, Valerii autem orationem aut ipsum finxisse aut ab Antiate acceptam ita excoluisse, ut suas ipsius condiciones pacis inter Romanos et Porsennam factae supponeret. Quod si verum est, Dionysius bellum cum Porsenna gestum (V 21—35), aut saltem finem belli non Licinium Macrum, sed alium nescio quem scriptorem secutus narravit.

Atque ut hoc ex ea parte V libri, quam certum est e Licinii annalibus petitam esse, cum prioribus capitibus collata

1) Cf. Liv. II 18, 6 et Fest. p. 198 et append. huius diss. I.
2) Cf. etiam Virckii diss. p. 55.

cognovimus, ita ne illa quidem Liciniana esse, quae Dionysius V 20 refert, eadem ratione docebimur. In hoc enim capite Dionysius illo anno (246/508) primum liberae rei publicae censum habitum esse narrans hoc institutum, Tarquinio Superbo regnante plane neglectum, a Servio Tullio adnotat olim sanctum esse. Quodsi optime fieri iudicabis, ut instituti alicuius originis admoneamur, quod longo temporis intervallo intermisso tum primum in usum revocatum est, eo magis, credo, miraberis, quod in cap. 75, 3 alterum liberae rei publicae censum (anni 256/498) relaturus tamen iterum Servium Tullium instituti auctorem inducit nec minus copiosa oratione census actionem exponit. Quorum utrumque apud eundem scriptorem Dionysium invenisse vix mihi persuaserim. Conferas quoque, quam paucis alioquin censuum mentio fiat: Dion. VI 96, 4; IX 36, 3. Quare equidem collegerim duos census, ambos primos liberae reipublicae, a Dionysio ex duobus nimirum fontibus exceptos, alterum autem, quoniam alteri iam dudum primus liberae rei publicae locus concessus erat, non ut primum expressis verbis ab eo redditum esse, tamen servata, quae in primo tantum suum locum haberet, expositione.

Quae sententia eo quoque, nisi fallor, aliquantulum commendatur, quod Dionysius V 20 (et Plut. Publ. 12) 130 000 civium capita, sed V 75 150 700 censa esse refert. Nam haec differentia satis magna neque aliis rebus inde a cap. V 20 usque ad V 75 enarratis neque Atti Clausi cum 5000 clientibus adventu satis explanatur, quomodo facta sit, offensione autem carebit ei, qui ex duobus fontibus Dionysium hausisse sumpserit. Atque ita melius illam numerorum difficultatem expediri arbitror, quam si cum Schweglero 'Röm. Gesch.' II 681 sqq. fusius de hac re disputante ad licentiam vel potius incuriam unius annalium scriptoris, nempe Valerii Antiatis, quamvis numerorum fingendorum hariolationibus famosi, refugeremus (Schw. p. 689).

Sed haud ignoro fuisse [1]), qui census illos annorum 246/508 et 256/498 propterea putarent ex uno eodemque fonte esse

1) Ut Nitzschium l. l. p. 43 sq.

desumptos, quod alter decem ipsis annis i. e. duobus lustris post alterum narratur habitus esse. Quam sententiam quoniam ego non probo, aliter decem illi anni mihi erunt explicandi. Conicio igitur primum liberae rei publicae censum initio cum prima dictatura (256/498 secundum alteram traditionem, secundum alteram 253/501) coniunctum fuisse [1]), ut primus, qui regiam paene potestatem in re publica libera adeptus esset, Servii Tullii regis institutum restitueret. Postea demum census annorum 251/503 [2]) et 246/498 adiecti videntur esse, sollemni nimirum intervallo interposito, ut iam is primus esset in libera re publica habitus, quem denique Antias [3]) e secundo ad primum liberae rei publ. annum relegavit eo nempe consilio, ut restituti census quoque laudem Valerio Publicolae adderet.[4])

Sed ut ad Dionysium redeamus, quoniam V 75 e Licinii annalibus haustum esse vidimus, iam sequitur, ut primus ille census V 20 ex alio quo auctore exscriptus sit.

Ceterum cognoscitur ex V 75 cum V 20 collato Licinium Macrum non solum numeros dedisse, sed hoc numero (150700) etiam Antiatem superasse (130000), etsi ut Dionysio ita Antiate auctore (Plut. Publ. 21; Dion. V 40, 3) interim 5000 Sabinos cum App. Claudio advenisse respicimus.

At totum caput 20. V. libri Dionysii antiquitatum ut vix Licinio debetur, ita ne ab eo quidem auctore prioris huius libri partis (V 1—43), quem supra compluribus locis deprehendisse nobis videbamur quemque principalem ducem hac in parte

1) Cf. Matzat 'Röm. Chronol.' II 8.

2) Cf. Hieronym. chron. (Ol. 69 = 503).

3) Non tacendum puto etiam alia coniectura satis bene rem explicari, quamquam utrum verum sit, vix poterit diiudicari. Fortasse tum, cum ante primum censum a dictatore primo habitum novi duo census supplebantur, nondum insertus erat tertius ille liberae rei publ. annus, ut primus annus rei publ. non undecim, sed decem annis ante dictaturam institutam fuerit.

4) Nitzsch. l. l. p. 43 vice versa a Dionysio hunc censum ex annalibus Antiatis petitum in alterum annum translatum esse putat.

Dionysius sibi videtur sumpsisse, petitum esse demonstrari potest. Supra cognovimus Dionysii narrationem de bello Etrusco ex tali fere transformatam et amplificatam esse, qualem Plutarchus Antiatem secutus memoriae prodidit. Ex indiciis autem, quibus ducti id conclusimus, illud erat facile praestantissimum, quod quae Plutarchus (16) de *P.* Valerio T. Lucretio consulibus narrat, eadem ab auctore Dionysii in sequentem annum translata, quia hunc unum annum bello Porsennae is dederat, de *M.* Valerio T. Lucretio legatis tradita erant. Qua ex re efficitur, ut auctor Dionysii aut auctoris auctor ipsam narrationem rerum in bello Etrusco gestarum ex annalibus quibusdam petiverit, in quibus hoc bellum per duos annos P. Valerio, T. Lucretio et P. Valerio, M. Horatio consulibus gestum esse erat traditum, at alium nescio quem scriptorem secutus totam illam materiam in unum consulatum P. Valerii et M. Horatii coartaverit. Habes igitur rursus, quam saepe iam deprehendimus, diversarum memoriarum coniunctionem. Unus autem annus etiam a Livio (II 9 sqq.), Eutropio (1, 11), Cassio Dione (ap. Zonar. 7, 12) bello Porsennae datur, eo sane discrimine interposito, quod Livio saltem auctore P. Valerio et T. Lucretio consulibus bellum gestum est.

Atqui, si omnem huius narrationis historiam spectas, consentaneum est eam formam, qua bellum Porsennae uno anno absolutum esse fertur, superiori aetati esse ascribendam quam eam, quam apud Plutarchum nos legimus; atque idem Livio teste constat, qui quin hac in parte vetustiores auctores adierit, non dubitatur. Neque vero minus apparet non sine certa causa in duos annos bellum a posteriore nescio quo auctore distributum esse. Atque mea quidem sententia ille in aliis annalibus bellum P. Valerio T. Lucretio consulibus gestum esse invenit, in aliis P. Valerio M. Horatio consulibus. Quorum neutrum cum reicere vellet, utrumque secutus est ita, ut duos illos consulatus bello fuisse expletos traderet. Simul autem ut res ipsae, quae hoc bello gestae esse ferebantur, utpote quibus maius iam spatium erat explendum, amplificarentur, et Signuriam coloniam deductam munitamque et forsitan censum

restitutum inseruit atque Romanorum a Ianiculo in urbem fugam in veram pugnam commutavit, ex qua nulla alia causa viderentur Romani inferiores decessisse, nisi quia Valerius et Lucretius duces tanta audacia pugnaverant, ut permultis vulneribus acceptis a suis e proelio auferendi essent (Plut. Publ. 16 [206, 12 sqq.] coll. c. Liv. II 10, 3).

Quae memoria, cum rerum copia nec non, ut videtur, quodam splendore ac subtilitate compositionis praeter ceteras placeret, aut ab ipso Dionysii auctore aut ab eo, cui hic sua debuit, arrepta est, quamquam ille unum tantum annum bello Porsennae daturus erat. Age vero num tu putas hoc facturum eum fuisse, nisi in eis fastis consularibus, quos historiae enarrandae substruendos sibi proposuerat, prior ille consulatus, Valerii et Lucretii, omnino defuisset? Equidem profecto hunc consulatum, quem ab ipso Dionysio redditum legimus, in illius scriptoris annalibus, a quo aut ipse aut auctor eius dependet, omnino non exstitisse persuasum habeo.

Neque alia huius rei indicia desiderantur. Mira enim et rerum et compositionis tenuitate caput V 20 a sequentibus differt. Nam nihil narratur aliud nisi census restitutus et Signurium castellum praesidio munitum, ex quibus illum, si ex Plutarchi Publ. 12 colligere licet, Valerius Antias iam a. 245/509 habitum esse, Signuriam autem coloniam Porsenna bellum iam inferente (a. 246/508) occupatam esse memoriae prodiderat. Sed cur Dionysius hic tacet de Tarquinio Superbo post pugnam ad silvam Arsiam factam ad Lartem Porsennam fugiente? Cur non huic capiti potius hoc inseruit, quam ut initio insequentis anni rem prius iam factam subiceret? Nam et Plutarchus et Livius Tarquinium Superbum non eo anno, quo quae facta sint, cap. V 20 Dionysius rettulit, i. e. altero liberae rei publicae (246/508), sed ipso primo anno (245/509) pugna ad silvam Arsiam commissa victum ad Porsennam refugisse tradunt, idque ita, ut Livius sequentis anni expositionem iam ingressus hanc fugam priore anno factam esse subnectat (L. II 9, 1), Plutarchus narrationi ipsius primi liberae rei publ. anni insertam eam praebeat. Quin Plutarchus referens, quae hoc

anno (245/507) evenerint, non solum duas legationes a Porsenna Romam missas bellumque indictum esse tradit eaque demum re Romanos commotos esse, ut P. Valerium Publicolam iterum consulem in insequentem annum crearent, sed etiam cum exercitu Porsennam iam illo ipso anno facit ad urbem accedentem (Plut. 16, 206, 2—6). Atque legatos a Porsenna Romam missos esse ἐν τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ i. e. altero liberae rei publicae (246/508 non a. 245/509 ut Plutarchus tradit) etiam Dionysius V 21 commemorat. Cur non rem ad eum annum, quo factam esse dicit, etiam enarrat? Quod non satis possum mirari, quoniam nullius annalium scriptoris ita videtur proprium fuisse quam eius, qui Dionysii narrationem magna arte et opera composuit, res quasi anticipare et homines multo prius inducere, quam vulgata memoria inducuntur. Velut a Livio (II 15, 18) Latini et Octavius Mamilius, Tarquinii Superbi gener, non prius quam bello Porsennae confecto commemorantur: Dionysius (V 21, 2) eos iam cum Porsenna Tarquinii socios fuisse tradit; Sp. Larcius et T. Herminius a Plutarcho (Publ. 16) et Livio (II 10) non prius quam cum Horatio Coclite pontem sublicium defendentes inducuntur (= Dion. V 23, 2): Dionysius (V 22, 5) eos in ipsa pugna antea commissa dextero Romanorum cornu praeficit; Porsennae postulatum, ut Romani regibus expulsis bona regia restituerent, idcirco vidimus fictum esse, ut a populo repudiaretur (cf. Dion. V 32): multo iam ante (Dion. V 21, 1) de eo audimus. Quare non dubito, quin hic scriptor etiam Tarquinii ad Porsennam fugam et Porsennae ad Romanos legationem consulatui P. Valerii et T. Lucretii adnexurus fuerit, si hunc consulatum omnino habuisset.

Itaque meo iudicio, ut rem quam accuratissime repetam, is auctor Romanus, qui belli Porsennae eventa, scriptorem nescio quem secutus duos annos huic bello tribuentem, in unum annum rursus coartavit, consulatu Valerii et Lucretii non edito memoriae prodidit Romanos P. Valerio et M. Horatio consulibus *altero* lib. rei publ. anno (246/7 = 508/7) cum Porsenna bellum gessisse.

Iam vero quaeritur, utrum id in ipsum Dionysii auctorem cadat, an is iam eandem fere narrationem prodiderit, quam in Dion. V 20—35 capp. legimus; vel, ut idem aliis verbis dicam: utrum Dionysius V 20—35 ex uno fonte hauserit, an ex alio bellum Porsennae (cap. 21—35), ex alio annum Valerii et Lucretii (cap. 20). Illud si sumpseris, illum auctorem putes necesse est belli Etrusci narrationem satis fusam et expolitam cum capitis 20 relatione satis tenui et angusta coagmentasse nullis fere rebus adiectis nec mutatis; nam si multa, quae in Dionysiana expositione novata esse suspiceris, huius ipsius, quem statuisti, capitum 20—35 auctoris inventioni atque arti dares, exspectarem etiam in cap. 20 eiusdem studii indicia ostendi posse; at huius capitis relationem ad reliquam compositionem prorsus non accommodatam esse vidimus. Verum vix crediderim ullum Romanorum annalium scriptorem eumque posterioris aetatis tam parce arte sua usum esse neque magis fuso suo stilo indulsisse. Multo igitur mihi quidem veri est similius Dionysium ipsum illum annum inseruisse, ut fastos, quos semel sequendos sibi proposuerat, quamvis tenui relatione expleret. Etenim alio quoque indicio prodi videtur, quas in angustias Dionysius venerit, cum hunc annum in amplis, quos plerumque sequebatur, annalibus abesse cognovisset: in hoc enim capite, quo nullum brevius in toto Dionysio invenies, ne praenomina quidem exstant, nedum cognomina adiecta sint, quae ceteroquin hac in parte antiquitatum rarissime desunt. Aliunde igitur corripuit Dionysius, quae capiti 20 obiter inseruit, quamquam unum certe, Signurium castellum praesidio occupatum etiam apud auctorem, quem V 21—35 secutus est, sine dubio invenit (tametsi ad sequentem annum relatum). Tamen et hoc et censum restitutum — quem nimirum auctor capitum 21—35 ad annum 247/507 i. e. ad annum n o n u m ante alterum dictaturae censum narrare non poterat [1]) — aliunde petita esse putaverim. Ac si porro quaerimus, quisnam is fuerit, primum quidem de Licinio Macro cogitari certe non potest. Nam hic, ut supra docui, a Larcio primo dictatore anno 256/498 demum

1) Cf. supra p. 236.

primum in libera re publica censum habitum tradiderat. Artiore sane quasi cognationis vinculo Dionysii primus census cum eo videtur cohaerere, quem Antias teste Plutarcho exhibuit. Id enim interest inter Licinii (Dion. V 75) de censu expositionem et eam, quam et in Dion. V 20 habes et ex Plut. Publ. 12 colligis, quod his locis pro censu etiam tributa civibus imperata esse docemur[1]), Dion. V 75 autem nihil de hac re audimus. 'Sigliuriam' quoque coloniam munitam (ut Dionysius V 20 'Signurium') Plutarchus Publ. 16 ineunte bello Etrusco, i. e. a. 246/508 refert. At uterque de hac re quaedam habet, quae apud alterum desiderantur. Nam Plutarcho auctore Valerius Publicola nullo alio consilio illam coloniam deduxit[2]), nisi ut Porsennam iam bellum inferentem temeritate ac securitate perterreret (*βουλόμενος τῷ φρονήματι πρῶτον ὑπερβαλέσθαι*); contra si Dionysium audis, adversus Hernicos et Latinos, a quibus bellum timebatur, colonia constituta est. Accedit, quod Valerius Antias iam a. 245/509 censum, a Valerio Publicola sine dubio, restitutum esse videtur tradidisse, cum Plutarchus in ipsa narratione de hoc anno composita referat. Quare censeo Dionysium capitis V 20 tenue argumentum neque ex auctore capitum V 21—35 neque ex Licinio neque ex Antiate, sed ex alio quodam auctore[3]) petivisse idque ita, ut ex largiore eius narratione de 246/508 i. e. priore belli Porsennae anno, quae sibi usui essent, excerperet eundemque forsitan Antias adiit, censum vero suo Marte in primum lib. rei p. annum transposuit, ut Valerio Publicolae sine collega consuli ascriberet.[4])

1) Plutarchus enim (Publ. 12) una cum (primis) quaestoribus aerariis tributorum exigendorum et dispensandorum causa institutis primi in re publica census mentionem facit.

2) Ne id quidem plane cum Dionysii narratione convenit, quod tum demum deducta esse dicitur, cum hic eam iam antea conditam esse videatur putare.

3) Quisnam is fuerit, equidem non curo. Si tamen nomina, quae in talibus quaestionibus semper fere incerta sunt, desiderares, Cn. Gellii te monerem. Cf. supra p. 168, 177, adn.

4) Conferas tamen, quae adnotatione 3) ad p. 236 exposui.

Dionysius igitur, quamquam eum auctorem, quem et V 1—19 et V 21—35 principalem ducem videtur secutus esse, tanti faciebat, ut etiam in alio temporum ordine illius narrationem retineret, tamen eius fastos reiecit. Neque id mirum. Per se enim, etiamsi Dionysium librum quendam peculiarem de temporibus Romanis ad Graecos accommodandis scripsisse nesciremus, consentaneum esset tantae diligentiae auctorem, priusquam historiam Romanam secundum olympiades et archontes Atheniensium dispositam conscribere inciperet, antea certos quosdam fastos cum Graecis olympiadibus, magistratibus Atheniensibus coniunctos sibi constituisse. Sic igitur factum est, ut cum in eo esset, ut bellum Etruscum enarraret, nisi omnem ordinem semel constitutum, etiam sequentium temporum, perturbare vellet, alios fastos sibi sequendos videret, alios annalium, quos exscribebat, narrationi substructos inveniret. Ceterum templum Capitolinum tertio liberae reipublicae anno dedicatum esse, qua in re Dionysius V 35 ab omnibus ceteris scriptoribus discrepat, iam Dion. III 69 et IV 61 legimus. Qua ex re apparet etiam de ipsius dedicationis tempore iam tum disquisitione facta postea Dionysium impeditum esse, quominus illum auctorem, ex quo belli Etrusci narrationem petivit quique altero rei publ. anno templum dedicatum tradidit, cap. V 35 sequeretur. Atque ego quidem coniecerim in ipso illorum fastorum Romanorum exemplari, quos ex prioribus studiis praeferendos ceteris memoriis esse iudicaverat, templi dedicationem ad tertium lib. rei p. annum adnotatam fuisse. Certum sane quendam scriptorem Romanum, qui templi Capitolini dedicationem ad tertium liberae rei publicae annum rettulerit, nos quidem non possumus agnoscere. Nam auctor a Dionysio et de bello Etrusco et de ipsa dedicatione exscriptus alteri liberae rei publ. anno eam tribuit, L. Cincius Alimentus et Valerius Antias et Livii auctor ad primum narraverunt. Attamen quin revera fuerint, qui tertio eam assignarent, is non dubitabit, qui quomodo variae horum annorum memoriae alia ex alia ortae sint, mecum perquisiverit.

Quam diversarum narrationum seriem ut etiam magis clariusque, quam nunc fieri potest, perspiciamus, ad fastos Livianos disquirendos paululum deflectamus. Simul fore credo, ut ex eis, quae hucusque de belli Porsennae memoria cognovimus, Livianae cuidam quaestioni, de qua varias viri docti protulerunt sententias, lucis aliquantulum adfulgeat.

Plutarchea igitur memoria belli Etrusci, aut ab ipso Valerio Antiate primo sic constituta aut ab antiquiore quodam scriptore admodum similiter tradita, ex duabus diversis, quarum altera hoc bellum Valerio et Lucretio, altera Valerio et Horatio consulibus gestum esse ferebatur, exorta est. Atque eum scriptorem, qui hanc memoriam praebebat, alterum consulatum, Valerii et Lucretii, omnino non exhibuisse videor mihi demonstrasse. Sed etiam illud est veri simillimum, ne dicam apertum, ab altera illa memoria, qua Romani Valerio et Lucretio coss. cum Porsenna bellasse tradebantur, Valerii et Horatii consulatum afuisse.

Quae cum ita sint, mirum profecto esset, si casu in Livii libris, qui quae de his temporibus narravit, e vetustioribus annalibus deprompsit, M. Horatii nomen excidisset. Nam et nunc in omnibus Livii codicibus desideratur, et anno 519 p. Chr. in breviario, ex quo Cassiodorus Senator Livii fastos excerpsit [1]), non exstitisse ex 'chronicis' eius cognoscitur. Atque cum Liviani fasti tertii anni ita sint perturbati, ut primo obtutu certa colligere non liceat, nisi quod Horatii nominis nullum cernimus vestigium, Cassiodori certe fasti omnibus numeris cum eis conveniunt, quae nos modo suspicati sumus in antiquissimis annalibus fuisse: Valerium enim iterum, T. Lucretium I. consules statim excipiunt Sp. Largius et T. Herannius (i. e. Sp. Larcius, T. Herminius) omissis Valerio III. et Horatio II. consulibus. Itaque meo iudicio ea, quam de antiquissimis horum annorum fastis professi sumus, sententia non solum et Livii codicum et Cassiodori testimonio fulcitur, sed etiam, per se ipsa satis probabilis, una cum Cassiodori 'chronicis' suadet,

1) Cf. Th. Mommsen, 'Die Chronik des Cassiodorus Senator' in 'Abh. d. K. Sächs. Ges. d. W., ph.-h. Cl.' III 547 sqq. (cf. Monum. Germ. hist. XI 112).

ut a Livio ipso illum consulatum iam omissum esse credamus. Atque hac sola causa iam commotus Mommseno astipulor Liv. II 15, 1 scribenti: 'Sp. Larcius inde et T. Herminius consules facti'[1]), nequaquam vero assentior neque Mommseno neque Madvigio[2]) de Valerii et Horatii consulatu aliis locis inserendo.

Tamen et hi et ei, qui Mommseni emendationem Liv. II 15, 1 non probant, etiam aliis argumentis refutari possunt. Atque primum quidem vix locus idoneus reperiatur, quo hic consulatus inseri possit. Ipsum enim Mommsenum[3]) proponentem, ut Liv. II 8, 9 scribatur: 'inde P. Valerius iterum, T. Lucretius ⟨post eos P. Valerius tertium, M. Horatius iterum⟩, consules facti' rectissime iam Holzapfelius[4]) reiecit monens illum T. Lucretium Liv. II 11, 8 'consulem' vocari. Quod autem Madvigius ante vel post ipsa Larcii et Herminii nomina P. Lucretii et P. Valerii Publicolae consulatum exstitisse vult, id propterea mihi non placet, quia hac scriptura in textum recepta 'septem illos pagos', quos altero post bellum confectum anno Romanis redditos Dionysius V 36 narrat, Livius tertio demum anno restitutos esse diceret. Sed praeterea eorum sententiae mihi obstant, qui quamquam unum consulatum recte a Livii fastis antiquissimis abesse concedunt, tamen Liv. II 15, 1 Larcium et Herminium

---

1) Codices praebent has lectiones:
plerique:
publius lucretius inde et p. valerius publicola;
optimus Mediceus:
spurius publius lucretius inde et p. valerius publicola;
sed tres inferioris familiae, interdum tamen praeferendae, Florentinus S. Marci:
purius lucretius inde et titus ermenius p̄. valerius publicola;
Vaticanus 3329:
spurius lucretius inde et titus ermenius p̄. valerius publicola;
Leidensis I:
purius lucretius inde et titus hermenius p. valerius publicola.

2) Cf. Madvigium in ed. Liv. I, p. XV.

3) Cuius sententiam probat H. J. Müller in edit. Weissenb. adn. ad II 8, 9.

4) 'Röm. Chronologie' p. 23 sqq.

locum habere negant, dico Holzapfelium, Gilbertum.[1]) Ille enim scribi iussit Liv. II 15, 1: 'Sp. Larcius inde et P. Valerius Publicola', Horatio et Herminio omissis; hic Medicei probat lectionem: 'Sp. Lucretius inde et P. Valerius Publicola III', omissis Larcio et Herminio et Horatio. Confiteor sane ea causa potissimum, quam ex historia narrationis de bello Etrusco repetivi, me adduci, ut has sententias improbem. Quibus si assentirer, id quoque eis concederem necesse esset, pro tertio et quarto liberae rei publ. annis olim unum exstitisse (247 + 248 = 247); at ego ex belli Etrusci variis memoriis cognovisse mihi videor alterum et tertium potius ex uno eodemque anno annalium scriptorum arte factos esse. Credo tamen fore, ut eis, qui non occupata sententia ad Livii illum locum accesserint, etiam narrationis historia neglecta, sola codicum ratione habita, Mommsenum hac ex parte verum vidisse persuadeatur. Nihil enim dicit Holzapfelius, cum eos codices, in quibus tria exstant nomina, in deterioribus esse habendos admonet, si quidem interdum solos eos verum servasse constat.[2]) Quare propius ad veritatem accesseris, si statueris Herminii nomen in tribus illis codicibus servatum, in reliquis nomine Valerii adiecto loco suo remotum esse, quam si cum Holzapfelio coniceres Herminii nomen in archetypo trium illorum codicum margini ab aliquo appositum et inde in textum esse illatum. Etenim Lucretio cur quis Herminium collegam adiungeret, quem Larcii collegam fuisse alias traditum erat? Lucretius autem iam in omnium, qui aetatem tulerunt, codicum archetypo Larcii locum obtinuit, nedum in trium illorum archetypo Larcius servatus fuerit! Contra ut Valerii Publicolae nomen ascriberet, facilius aliquis induci poterat, cum intellexisset, quamquam tres tantum huius viri consulatus omnino in Livii fastis reperirentur, tamen ultimum ex his quartum dici: L. II 16, 2.

Non sane me fugit hunc scrupulum, quem Mommsenus eo,

1) 'Philol. Anz.' 9, 291.

2) Cf. A. Frigell., Livianorum librorum primae decadis emendandae ratio p. 29.

quod Valerii et Horatii consulatum inseruit, effugere aperte studuit, remanere: tantae enim incuriae Livius mihi arguendus est, ut ne trium quidem consulatuum numerum recte computarit. Sed Livio ipsi, quem saepius variis memoriis perturbatum in errorem incidisse scimus, hoc crimini dare malim quam ad correctorem aliquem ignotum confugere.

Sed quoniam pro Valerio Herminii consulatum restituendum demonstravi, restat, ut pro Lucretio Larcium corrigendum esse probem. Exstant enim praeter Mommseni argumentum ex Cassiodori chronicis repetitum etiam alia. Nam quem Gilbertus tenere vult, Sp. Lucretium[1]) ei scriptores, qui inter primi anni consules eum numerabant[2]) (ceteri autem aperte eum magistratu ullo functum esse omnino ignorabant), iam a. 245/509 mortuum esse tradiderant. Accedit, quod Larcius et Herminius, quippe qui fabula coniuncti in ponte sublicio Horatii Coclitis socii incredibilis certaminis inducantur, ne in fastis quidem secernendi sunt. Apparet enim consulatum eis quasi praemium illius praeclari facinoris ab annalium scriptoribus donatum esse, sicut Lucretius propterea consul factus est, quia eius quoque opera reges expulsi ferebantur.[3])

Verum enim vero Livio tandem relicto ad rem ipsam redeamus. Reliquum enim est, ut uno conspectu proponam, qua ratione quibus ab initiis quos per gradus belli Etrusci fastos ab annalium scriptoribus mutatos esse putem. Assentior igitur Holzapfelio (l. l. p. 65) suspicanti ea re primum horum annorum fastos perturbatos esse, quod dedicatio templi Capitolini

---

1) Hoc enim praenomen magis codicum testimonio commendatur quam Publii.

2) Nam Livius II 8, 5 apud quosdam se eum non invenisse profitetur.

3) Sententia mea, qua in Livii fastis consulatum, quem nunc cum fastis Capitolinis tertium numerare solemus, ab initio defuisse conicio, eo optime stabilitur, quod Livius III 33, 1 fastorum Capitolinorum annum 303 (451) dicit 302 a. u. c. fuisse; quam rem etiam Holzapfelius adhibuit, ut suam sententiam commendaret.

de loco suo remota esset.[1]) Rem tamen ipsam non item atque ille factam esse animo mihi fingo. Ac primum quidem nescio quis illa inscriptione dedicatoria, quam in ipso templo servatam fuisse non ita est incredibile, commotus videtur esse, ut M. Horatium in altero consulatu templum dedicantem faceret. Sed cum Horatii nomen tum semel in fastis exstaret, alter ille consulatus erat fingendus. Et quoniam propter fabulam illam, quam de dolo Valeriorum in Horatium dedicantem parato iam tum in annalibus fuisse puto, P. Valerius Publicola collega ei addendus erat, maxime se offerebat, cui Horatii consulatus insereretur, alter liberae rei publicae annus; T. Lucretii autem consulis non iam usus erat. Sic factum est, ut bellum Etruscum, quod antea P. Valerio *T. Lucretio* coss. gestum esse ferebatur, ab hoc auctore in consulatu P. Valerii et *M. Horatii* narraretur, Horatii nomine pro Lucretii substituto. Quas diversas memorias alius quis cum conciliare vellet, ita confudit, ut bellum Porsennae per duos annos extenderet.[2])

1) Primo liberae reipublicae anno templum Iovis dedicatum esse tradiderunt *L. Cincius Alimentus* (auct. Liv. VII 3, 8); *Polybius* III 22; *Livius* II 8, 6—8; *Plutarchus* Publ. 14; tertio *Dionysius* III 69, IV 61, V 35; in altero M. Horatii consulatu *Tacitus* hist. III 72. Cf. Schwegler 'Röm. Gesch.' II 51.

2) Quam Valerius Antias Plutarcho teste exhibuit memoriam hoc in gradu ponendam, in ea P. Valerium T. Lucretium excipiunt P. Valerius M. Horatius. Sed apparet etiam facillime fieri potuisse, ut inverso ordine consulatus illi coniungerentur. Neque enim quidquam erat, quantum video, quo quis impediretur, quominus potius P. Valerii M. Horatii consulatum priore loco collocaret. Ac nescio an etiam huius memoriae vestigia inveniantur. Etenim si Valerio et Horatio prior, Valerio et Lucretio posterior annus datus erat, templi Capitolini dedicatio in altero liberae reipublicae anno erat ponenda. Atqui Tacitus in hist. III 72 inter templum a M. Horatio iterum consule dedicatum et L. Scipione C. Norbano consulibus incendio deletum 'quadringentorum quindecim annorum spatium interiectum' fuisse dicit. Qui numerus cum aperte depravatus sit, olim Lipsius 'CCCCXXV' lenissima coniectura scribendum proposuit. Quae si vera est Taciti scriptura, is hic auctorem aliquem secutus est, qui templum Capitolinum anno 246 a. u. c., i. e. altero rei publicae, dedicatum esse tradiderat, sed ne Valerii et Horatii quidem consulatum omiserat. Cf. tamen Holzapfelium l. l. p. 66,

Exstitit denique tertius aliquis — id quod ex Dionysii narratione colligitur — qui cum integriores illos fastos sequendos sibi proposuisset neque eo setius compositionem quam copiosissimam exornatissimamque appeteret, consulatu P. Valerii T. Lucretii omisso bellum Etruscum P. Valerio M. Horatio coss. et illatum et confectum tradidit, omnibus autem fere eis rebus, quibus alter ille annalium scriptor, exornavit et praeterea ipse quasdam adiecit.

Quae narrationis historia quo facilius perspiciatur, tabula illustrabo, quonam ordine memoriae de bello Porsennae sese exceperint. Antiquissima igitur traditione hoc bellum gestum ferebatur:

I.

P. Valerio T. Lucretio } coss. a. lib. rei p. { altero = 246(47)/507;

deinceps:

II.

P. Valerio M. Horatio } coss. a. lib. rei p. { altero = 246(47)/507;

quae memoriae (duplici ratione, ut videtur) in unam confusae effecerunt bellum gestum:

III, a.

Antiate auctore:

P. Valerio T. Lucretio
et P. Valerio M. Horatio } coss. a. lib. rei p. { altero = 246/508 et
tertio = 247/507;

(III, b.

ut *Taciti hist. III 72 auctor* tradidisse videtur:

P. Valerio M. Horatio
et P. Valerio T. Lucretio } coss. a. lib. rei p. { altero = 246/508 et
tertio = 247/507;)

denique *Dionysii ant. Rom. V 21—35 auctor* memoriae II. fastos et memoriae III, a. narrationem comprehendit bellumque gestum tradidit:

IV.

P. Valerio M. Horatio } coss. a. lib. rei p. { altero = 246(47)/507.

---

adn. 2 et Violetum 'Der Gebrauch der Zahlwörter in Zeitbestimmungen bei Tacitus' p. 190, qui mihi non persuasit.

CAPUT VI.

De fontibus Dionysii Halicarnassensis in ant. Rom. V 44—58 adhibitis.

Itaque quoniam de Dion. V 59—77 initio dissertationis, de V 1—43 modo satis multis disputavimus, restant capp. V 44—58, quibus anni a. u. c. 251—255/503—499 a. Chr. n. continentur.

Qua in parte unus ex eis locis occurrit, quibus ipse Licinius Macer auctor nominatim laudatur: V 47, 2. De quo loco iam initio iudicium feci: colligo inde Licinii annales a Dionysio esse adhibitos; sed quonam ambitu adhibiti sint, cognosci nequit. In ipsa autem narratione iam nihil invenitur, ex cuius indole Licinium auctorem fuisse aut suspicari aut negare possimus. Nam quod Kiesslingius[1]) numeris illis, qui 49, 1 (10300 occisi, 4000 capti) et 49, 2 (10000 iugera) occurrunt, Valerium Antiatem prodi putat, propterea incertius est, quia et Licinium ipsum numeros dedisse et Antiatis annales ab eo adhibitos esse demonstravi.

Verum in eis, quae de anno 253/501 Dionysius (V 50 et 51) exposuit, narratiunculam quandam deprehendimus, quam a Valerio Antiate fictam esse olim viri docti intellexerunt.[2]) Audimus enim V 50, 3 sqq. forte factum esse, ut M. Valerius a populo Romano legatus ad finitimos populos missus ducibus necopinantibus in communem Latinarum civitatum conventum veniret, qui tum belli contra

1) Kiesslingius, de Dion. Hal. auctoribus lat. p. 23.
2) Cf. Virckium l. l. p. 54.

Romanos deliberandi causa Ferentini habebatur. Sed M. Valerium dicendi venia bis petita, cum vehementer Latinorum duces iniuriae increparet causamque Romanam strenue defenderet, tantopere concilium perculisse, ut illo quidem die Romanorum adversarii nihil efficerent. At nihilo setius sequenti die Valerio consilio interesse a praesidibus prohibito, ut bellum Romanis indiceretur, Latinos omnes constituisse. — Vides illum M. Valerium quamvis multum oratione sua assecutum ipsum tamen rerum eventum non mutavisse. Hinc autem fabulam sero demum priorum auctorum narrationi illatum certissime agnoscimus. Quod vero simul Valerianae gentis homini tam praeclarae partes tribuuntur, ea re ab Antiate fabulam inventam esse discimus.

Sed quaeritur, num ab hoc ipso Dionysius eam petiverit. Quod hic reapse eum fecisse malim credere, quam in his quoque Antiatem a Licinio, Licinium a Dionysio exscriptum esse. Videtur enim ex T. Larcii nominibus sine cognomine in fastis editis (V 50, 1) concludi posse Dionysium hic non modo non narrationem, sed ne fastos quidem ex eo fonte hausisse, ex quo V 59—77 fluxerunt i. e. ex Licinii annalibus. Nam in Dion. V 59, 1 i. e. ea in parte, quam supra Licinio tribuimus, cognomine adiecto dicitur idem T. Larcius Flavus.[1])

Sequitur, ut de eis, quae ad annum 254/500 in Dionysio relata legimus, iudicium proferam (Dion. V 52—57). — Ex his coniurationem, quam a plebeis factam Dionysius V 53—57 tradit, a Licinio Macro enarratam fuisse mihi persuadere vix possum. Nam plebei pauperes et aere alieno oppressi Tarquiniorum pecunia corrupti adeo, ut etiam cum *δούλοις πονηροῖς* societatem inirent, coniurasse dicuntur, ut noctu caede facta et urbis castellis occupatis portae tyrannis aperirentur. Talia vero Licinium Macrum, hominem popularium rerum studio flagrantem, reddidisse, etiamsi in

1) Non neglegendum etiam ad annum a. u. c. 253 (= Dion. V 50, 1), cognomen exstare in fastis Idat. et chron. Pasch.: 'Flavo.' De qua re adeas Cichorium, de fastis consularibus antiquissimis p. 199 sqq.

superiorum libris scripta invenisset, nullo pacto credam. At, ut ex Plutarchi 'Publicolae' quodam loco colligere licet, tales de plebe illorum temporum opiniones animo sibi fingere — nisi hic quoque iam ab antecedentibus accepit — a Valerii Antiatis ratione ac consuetudine non fuit alienum. Namque Plut. Publ. cap. 2 in fine Valerius Publicola, Tarquinii legati re infecta ut dimitterentur, egisse dicitur, ne sineret *ἀνθρώποις πένησι καὶ βαρυνομένοις μᾶλλον τῆς τυραννίδος τὸν πόλεμον ἀρχὰς καὶ προφάσεις νεωτερισμῶν ἐγγενέσθαι.* Quare Valerium Antiatem hoc, de quo agimus, loco a Dionysio exscriptum esse, praesertim cum etiam in V 50sq., ut videtur, eum adhibuit, non sine aliqua probabilitate coniciamus. Tamen nihil pro certo adfirmare ausim, nisi, quae supra de coniuratione excerpsi, ex Licinii annalibus hausta non esse. Cetera enim, quae his in capitibus inveniuntur, indicia incertiora sunt, quam ut certa inde colligere possimus. Facile sane si Dionysium audiveris explicantem quomodo fieri potuerit, ut ad tale scelus plebei homines adlicerentur, Licinium ipsum loqui putaveris. Dicit enim haec Dionysius V 53, 2: *ἤδη δ' ὑπεκίνει τὸ πολὺ τοῦ δημοτικοῦ μέρος καὶ ἐνόσει, μάλιστα δὲ τὸ ἄπορον καὶ ὑπὸ δανείων ἠναγκασμένον μηκέτι τὰ κράτιστα τῷ κοινῷ φρονεῖν· ου γὰρ ἐμετρίαζον ἐν ταῖς ἐξουσίαις οἱ δανείζοντες, ἀλλ' εἰς δεσμοὺς τὰ τῶν ὑποχρέων ἀπῆγον σώματα καὶ ὥσπερ ἀργυρωνήτοις αὐτοῖς ἐχρῶντο.* Itaque nescio an aliquis iure quodam suspicetur Dionysium, quamquam hoc loco ad Antiatem magis se applicasset, tamen etiam a Licinio de origine ac causis intestinae discordiae disserente quosdam colores petivisse, quo ornatior et plenior compositio sua fieret. Sed ne illud quidem inepte contenderit quispiam Valerium Antiatem, tamquam Valerii Publicolae erga plebem amoris et clementiae heredem, in historia depingenda ipsum quoque plebeis adeo favisse, ut medium quendam locum inter optimates et populares tenens et excusare ac defendere plebem studeret neque tamen, quae illa peccasset, omnino taceret.

Sed contra in cap. 52 quaedam occurrunt, quae

dubito an meliore iure Licinio, quam Antiati ascribantur, quamquam ne id quidem dubitatione caret, num omnino alterutri debeantur. Legis enim Dionys. V 52, 2 et 4 in omnibus Latinorum civitatibus populares bellum cum Romanis gerendum recusavisse et foedera potius servanda censuisse, cum optimates eique potissimum, qui principatum adfectarent, bellum excitare summopere molirentur. Quorum simillima, quae etiam clarius popularem quasi stilum produnt, redeunt apud Dion. VI 2, 1. Talia autem ut a Valerio Antiate abiudicare malim, loco quodam Plut. Publ. 21 (211, 17 sqq.) adducor, ubi legimus Attium Clausum Sabinum eo, quod bellum Romanum confecisset, non solum Sabinorum principum, sed etiam plebis summam invidiam sibi conflasse et ea potissimum causa patria relicta Romam fugisse, quia illorum contra se accusationes videret βουλομένῳ τῷ πλήθει esse. De qua re cum et Livius II 16, 4 et Dionysius V 40, 4 sq. taceant, a Valerio Antiate ea inventa videtur esse. Hoc autem si verum est, suspicio oritur ne aliis quidem locis Antiatem sociorum vel hostium popularibus ita favisse, ut talia narraret, qualia exstant Dion. V 52, 2 et 4.

Varia igitur hac in parte elementa e diversis narrationibus petita et permixta esse opinor. At utrum ipse Dionysius illa confuderit, an a Romano aliquo auctore iam confusa acceperit, his saltem in capitibus discerni vix poterit. Neque hoc in haec tantum capita cadit, sed in universum de Dionysii antiquitatibus dicendum est. Qui quoniam nusquam fere excerpta nuda conseruit, sed plerumque magna cum diligentia exornavit, suis saepe commentis et sententiis permixta reddidit, haud raro molesta paene loquacitate exposuit, difficillimum plerumque est, quid huic, quid illi debeat, diiudicare, aliquanto facilius, quid ipse adiecerit, cognoscere. Vix enim ipse in historia suo Marte novavit, ut scriptores Romani, quippe qui compluries ab eorum memoria discrepans, quibus de causis ab eis recessisset, addiderit. Itaque quae nullis rebus prorsus mutatis ex diversis narrationibus petita in unum tantummodo

coniuncta sunt, ea et a Latinis auctoribus et a Dionysio iudicabimus posse conglutinata esse; quae vero ita sunt contaminata, ut plane nova evaserit memoria, altera narratione alterius gratia aut mutilata aut immutata, ea ab ipso Dionysio confusa esse negabimus. Saepe autem magis sentiri quam intellegi videtur, utrum res a Dionysio variis e fontibus congestae sint, an ab auctore Latino iam coniunctae fuerint, paucissimisque locis vere cognosci ac discerni potest.

Quare de loco illo, de quo nunc agimus, ne de re dubia, quae vix diiudicari poterit, videamur decernere velle, id tantum liceat addere: hanc Dionysii de coniuratione plebeiorum narrationem, maxime de coniuratis oppressis et supplicio adfectis, sine dubio ex auctore Sullae aut aequali aut certe non superiore esse desumptam. Nam hic quoque, ut in Liciniana parte, quam vocavi (V 59—77), ille scriptor tota coniurationis historia id maxime videtur agere, ut pristinorum hominum sapientiam, moderationem, clementiam quasi exemplum imitandum aequalibus proponat, praecipue autem summo fastidio abhorret a delatorum denuntiationibus.

Quod reliquum est, caput Dion. V 58 (de anno a. u. c. 255/499 a. Chr. n.) ansam non praebet, qua quis ad auctorem cognoscendum uti possit.

CAPUT VII.

De fontibus Dionysii Halicarnassensis in ant. Rom. VI 23 sqq. adhibitis.

Sed de Dionysii libro V hactenus: sequeretur, ut eadem fere ratione de sequentibus disputarem. Quare mihi venia erit petenda, si de VI libro disquisitione angustioribus finibus circumscripta ea tantum prolaturus sum, quae faciliore negotio in fundamentis a me iactis, quamvis pusilla in satis magnis, exstrui possint, ad libros VII et VIII autem percensendos omnino nondum sum adgressurus.

Id tamen facere non possum, quin de parte quadam antiquissimae historiae Romanae a multis varie temptata ipse quoque disseram: de secessione plebis dico. De eis partibus Livii et Dionysii, quibus horum annorum res enarratae sunt, inde a Nitzschio, quantum scio, hae expositae sunt sententiae:

Nitzschius [1]) Dionysii narrationem e Licinii Macri annalibus putat exscriptam, Livianae (II 22—31 incl.) alteram partem (II 22—28) ex Antiate, alteram ex Licinio pendere, ut Liv. II 29—31 et Dion. VI 34, 2 fin. — 45, 1 ex eodem fonte petita sint.

Quam sententiam primus impugnavit Clason [2]), qui vice versa Livii narrationis priorem partem ex Licinii, posteriorem ex Antiatis annalibus haustam esse existimat, sic tamen capitibus dispertitis, ut priori parti II 22—29, posteriori II 30 et 31 daret. Neque idem de Dionysii auctore cum Nitzschio

1) 'D. röm. Annal.' 1873, p. 61—66.

2) 'Römische Geschichte' II (Schwegl. V) 1876, p. 88—91.

consentit, sed Dion. VI 23—42, 1 ad Antiatis annales, VI 42, 1 fin. — 45 ad Licinii relegat, ut Liv. II 30, 1—7 fere et Dion. VI 39—42, 1 eidem Antiati ascribantur.

Ac ne Virckio[1]) quidem omni ex parte sententiam suam Nitzschius probavit: immo ille quamquam Nitzschio Dionysii narrationem e Licinii annalibus petitam esse concedit, Livii totam Valerianam esse vult. — Denique novissimus huius rei iudex exstitit Volkmar[2]), qui 'certissimum esse iudicat ipsum Dionysium Livio ipso usum esse'.

Qua sententia refutanda — facillima cura — tempus non teram. Ex eis autem, qui et Dionysio et Livio annales quosdam Romanos hac quoque in historia subesse putant, nescio an proxime ad verum accesserit Clason. Quae autem ex huius et ceterorum placitis videantur abicienda esse, quae retineri posse, ex ipsa disputatione apparebit. Neque tamen aeque atque illi fecerunt certas partes certis auctoribus assignabo, quod cum aliqua spe veritatis fieri posse omnino negem.

Proficiscamur igitur ex eis, quae de Plutarchi vitam Coriolani enarrantis fontibus supra[3]) cognovimus. Ubi demonstravi, in quibus Plutarchus a Dionysii narratione discrepat, ea ex Antiatis annalibus manasse. Quoniam autem Plutarchus de secessione plebis paucis referens (cap. 5 et 6) vel maxime a Dionysii memoria recedit[4]), inde patet Dionysium de eisdem rebus Antiatem certe non adisse, quamvis certa Antiatis vestigia hac ipsa in parte Dionysii cernere nobis videamur.[5])

---

1) Virck. l. l. p. 27—32.

2) Volkmar, de annal. Romanis quaestiones 1890, p. 54—65.

3) Cf. cap. III.

4) Cf. supra p. 206 sqq.

5) Cf. Dion. VI 43, 2: *ὁ Οὐαλέριος πολλὰ καὶ ὡς οὐ δίκαια πάσχοι διαβεβλημένος ὑπ' αὐτῶν πρὸς τὸν δῆμον ὀνειδίσας, τήν τε μέλλουσαν καταλήψεσθαι σφᾶς τύχην τοιαῦτα βουλευσαμένους ἀνακλαυσάμενος, καὶ οἷα εἰκὸς ἐν τοιούτῳ κακῷ τὰ μὲν ἐκ πάθους, τὰ δὲ ἀπὸ τοῦ πλεῖόν τι τῶν πολλῶν νοεῖν ἀποθεσπίσας, ᾤχετο ἀπιὼν ἐκ τοῦ βουλευτηρίου.* 44, 2 Valerius haec ad populum contionatur: *ὠνείδισται δέ μοι καὶ ἡ τῶν κληρούχων εἰς Οὐολούσκους ἐκπομπή, ὅτι γῆν πολλὴν καὶ*

Atque cetera quidem, quae inter utriusque narrationes intercedunt, discrimina nunc iterum exponere opus non est; unum autem ex eis, ex quo plus etiam videtur colligi posse, liceat repetere. Conclusi enim ex Plutarchi relatione quamvis concisa cum Dionysii narratione comparata Antiatem memoriam illorum annorum hunc in modum interpolasse, ut Valerium illum dictatorem anni 260/494 patriciis summo opere resistentibus plebis miseriae consulere frustra conatum, cum totum exercitum de signis dimisisset, tum demum dictatura se abdicasse narraret. Id quoque iam exposui Livio auctore totum exercitum tum sub imperio remansisse, Dionysio quattuor dictatoris legiones dimissas, sex illas consulum retentas esse. Quae cum tres sint relationes diversae, si quonam ordine alia ex alia facta in annalibus Romanis exstiterint, quaeris, per se intellegitur non bene quemquam coniecturum esse ex Liviana Dionysianam, ex Dionysiana Valerianam esse deductam. Immo sine dubio Valerius Antias, ut Valeriorum laudes populares augeret, ex ea fere memoria profectus, quam Livius (II 32) exercitum sub signis retentum esse narrans reddidit, primus milites dimissos esse finxit. Tum alius quis scriptor, cum in Antiatis annalibus exercitum dissolutum, in antiquioribus nescio quibus etiamtum milites sacramento obligatos fuisse scriptum invenisset, duabus his narrationibus confusis eam fere condidit, quam Dionysius exhibet. Ergo si haec bene sunt disputata, Dionysius non ipsum Valerium Antiatem, at tamen annalium quendam scriptorem, qui Antiatis annales adhibuerat, secutus est. Nam Dionysium ipsum tanta audacia usum Romanorum historiam immutasse prorsus incredibile est. Pertinet autem haec argumentatio ex Plutarchi 'Coriolano' repetita ad Dionysii capita VI 40—45, 1.

ἀγαθὴν οὐ τοῖς πατρικίοις οὐδὲ τοῖς ἱππεῦσιν ἐχαρισάμην, ἀλλὰ τοῖς ἀπόροις ὑμῶν διένειμα· καὶ ὃ μάλιστά μοι τὴν πλείστην ἀγανάκτησιν παρέσχεν, ὅτι πλείους ἢ τετρακόσιοι ἄνδρες ἐκ τοῦ δήμου τοῖς ἱππεῦσι προσκατελέγησαν ἐπὶ τῆς στρατολογίας βίων εὐπορήσαντες.

Sed nisi spes me fallit, alia ratiocinatione, quod modo explicavi, et adfirmare et latius id valere demonstrare possumus. Apud Dion. VI 12 (1 et 2) scriptum est M. Valerium, P. Publicolae fratrem, in pugna Regillensi, cui legati munere fungens interesset, hasta ictum cecidisse; a Publicolae autem filiis Publio et Marco defensum ab armigeris inspoliatum et adhuc spirantem[1]) e proelio asportatum esse; illos autem, Publium et Marcum, summa cum audacia in medios hostes sese coniecisse et multis acceptis vulneribus conferta manu hostium cinctos una occisos esse. Neque vero Livius, cum M. Valerium temere in exulum aciem invectum et transfixum esse ipse quoque enarret, de P. et M. Valeriis patruum protegentibus scriptum quidquam exhibet. Unde apparet duos illos Valerios adulescentes posterioris demum scriptoris annalium inventione historiae pugnae Regillensis illatos esse.

Iam quaeritur, quis is fuerit scriptor, tum quanam ratione adductus memoriam vulgatam immutaverit. Atque illud quidem facile perspicitur: neque enim dubito, quin hic quoque Antiatem summam gloriam maiorum suorum appetentem deprehenderimus. Nam quamquam etiam ab aliis auctoribus Valeriorum laudes magis magisque augebantur, tamen is, qui pro *uno* vel *tres* Valerios eximia virtute praestantes induxit, nemo fuit, nisi Antias. Imprimis enim, ubicunque non solum novae laudes in Valerium aliquem historicis iam cognitum coacervatae sunt, sed nulla re cogente novae stirpes huic genti insertae vel rebus, in quibus nullae antea Valeriorum partes erant, aut auctores aut adiutores sera demum memoria ei exstiterunt, eis locis Valerium Antiatem novasse non iniusta, credo, mihi oritur suspicio. Velut in pugna Regillensi M. Valerium occidi si alius quis scriptor noluisset, is pro M. Valerio alium Valerium substituisse satis habuisset; Antias vero hoc non contentus occasione arrepta uni illi duos simul addidit. Quibus expositis etiam, quare Antias hac in re novasse mihi videatur, iam tetigi. Nempe M. Valerium iam

1) 'μικρὸν ἔτι ἐμπνέοντα.'

tum diem supremum obire cum nollet, gravissimo vulnere accepto tamen Publio et Marco adulescentibus defendentibus servatum esse finxit.[1])

Neque id sine causa fecit. Erat enim quaedam memoria, qua idem M. Valerius, quem plerique in pugna Regillensi 258/496 necatum esse tradebant, tertio anno post 260/494 dictatura functus esse ferebatur.[2]) Ad quam cum Antias se applicaturus esset, M. Valerius in pugna Regillensi anima privandus ei non erat. Itaque cum aliam causam, cur tantopere memoriam a prioribus acceptam mutarit, nullam ego videam, pro certo habeo Antiatem dictatorem anni 260/494 non *Manium* sed *Marcum* Valerium vocavisse.[3]) Quapropter in Plutarchi quoque contextu (Coriol. c. 5) pro *Μάρκιον* quin *Μάρκον* (non *Μάνιον*) scribendum sit, non dubito.

Hic autem non abs re esse videtur, ut supra in aliis et rebus et personis compluries conatus sum, etiam M. et M.' Valeriorum non historiam, sed quasi historiae historiam constituere, praesertim cum hac perlustrata magis etiam sententiam meam, qua Antiate auctore Marcum Valerium anni 260/494 dictatorem fuisse posui, te probaturum esse sperem.

Varias igitur memorias, quae de M. et M.' Valeriis ad nos pervenerunt, si percensuerimus, ex una discrepantia omnes originem duxisse intellegemus. Cognoscimus enim in antiquis-

---

1) Hic mihi fortasse aliquis opponet, ex Dionysii narratione M. Valerius quamquam vivus e proelio asportatus esset, tamen quin mortuus sit dubitari non posse, quoniam Dionysius VI 12, 1 ut morituri eius facta repetat: *Μάρκος Οὐλέριος, ὁ τὸν κατὰ Σαβίνων πρῶτος καταγαγὼν θρίαμβον καὶ τὸ φρόνημα τῆς πόλεως τεταπεινωμένον ἐκ τοῦ Τυρρηνικοῦ πταίσματος ἀναστήσας, δόρατι πληγεὶς πίπτει.* Sed hoc nihil contra nos facit. Namque aut Dionysium ipsum Antiate non bene intellecto hoc addidisse, aut — neque scio an hoc veri sit similius, — Dionysii auctorem Antiatis narrationem cum vulgata iam confudisse statui potest.

2) Cf. Liv. II 30, 5 (secundum codices optimos); Cic. Brut. 14, 54; Oros. II 5; Zonar. VII 14; item Plut. Cor. 5, ubi pro '*Μάρκιον*' scribendum est est '*Μάρκον*'.

3) Quae ex his de 'elogio' Valerii sequi videantur, explicabo in append. II.

simis certe annalibus traditum fuisse aliis M. Valerium anno 258/496 in pugna Regillensi occisum esse, aliis M. Valerium anno 260/494 dictatura functum esse. Atque num iam tum nescio quis exstiterit, qui satis neglegens has duas res neutra mutata coniungeret, ut diversos auctores secutus Livius fecit, non quaero. Illud autem video duo remedia, quibus haec discrepantia exstingueretur, adhibita esse. Inter quae et simplicitate et ex annalium scriptorum consuetudine — nam etiam alias similes difficultates simillima ratione illi expediebant — maxime in promptu fuisse cognoscitur alterum, quo in *M.* Valerii dictatoris loco *Manius* frater, etiamsi de hoc nusquam quidquam traditum esset, substitutus est.

Sed etiam alia re sic primum traditam memoriam immutatam esse probatur. Is enim, qui deinceps novo commento historiam exornavit, Valerius Antias videtur fuisse. Scriptum ille nimirum invenit in aliis libris anno 264/494 Marcum Valerium, in aliis Manium dictatorem dictum esse. Ex duobus autem his dictatoribus Valeria gente natis cum neutrum dimittere vellet, anno 260/494 Marcum Valerium restituit dictatorem, Manium autem, ut oblatam occasionem Valeriorum gloriae augendae teneret, primum liberae rei publicae dictatorem fuisse satis impudenter mentitus est.[1]) Atque simul hunc non Publicolae fratrem, sed patruelem, Marci filium, Volesi nepotem fuisse docuit.[2]) Ut autem Marco dictatura anni 260/494 reddi posset, anno 258/496 in pugna Regillensi idem servandus erat. Ecce nova occasio Valerios extollendi, qua arrepta Antias illos adulescentes Publium et Marcum eximia fortitudine pugnantes proelio Regillensi inculcavit.

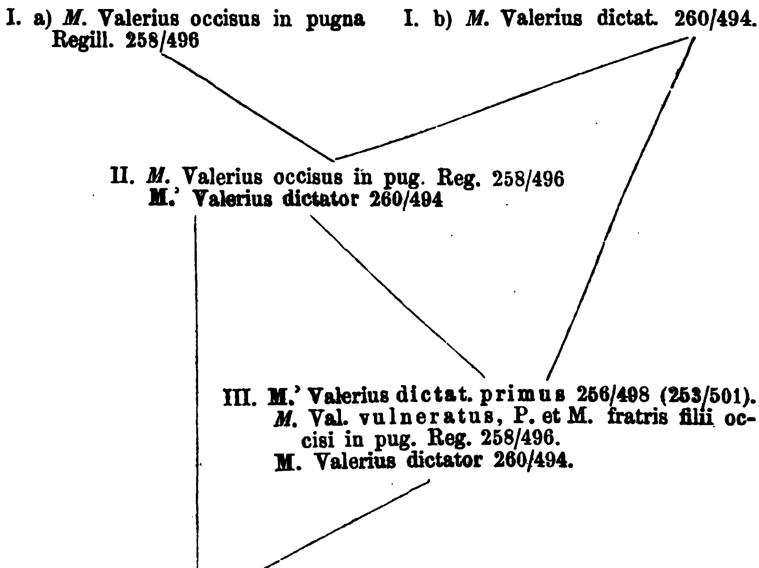
Iam vero hanc Antiatis memoriam ex diversis confusam iterum cum antiquiore quadam narratione, qua Manius anni 260/494 dictator fuisse ferebatur, i. e. cum eadem fortasse, quam Antias reiecerat, confudisse videtur auctor Dionysii.[3]) Nam quoniam Antiatem Marco

1) Cf. Liv. II 18, 6; Fest. p. 198.
2) De qua re vide append. I.
3) Cf. VI 23, 3; 39, 2; 57, 2; 69, 3; 71, 1; 77, 1.

Valerio anni 260/494 dictaturam tribuisse intelleximus, Dionysius autem **Manii** praenomen huic dictatori dedit, de nomine saltem Dionysium ab Antiatis annalibus recessisse apertum est.[1])

Sed tamen in eius expositione vestigia Antiatis cerni negari nequit. Inter quae illud non hercle minimi facio, quod Dion. VI 23, 3 Servilius consul ex sententia M.' Valerii, popularissimi senatoris censuisse apertis verbis dicitur; tale enim Antiatis historiam interpolantis indicium inter certissima habendum esse supra (p. 257) exposui. Haec sane Valeriana Dionysium ipsum ab ipso Antiate accepta alius cuiusdam narrationi inseruisse non posse, certis argumentis demonstrari non poterit. Sed cum eum auctorem, quem Dionysius VI 40—45, 1 secutus est, ipsum quoque Antiatis inventa in usum suum convertisse supra viderimus, constetque omnino in VI 23—77, quamvis ibi

1) Tabula appicta rursus memoriarum series dilucidior fiat:

Antiatis vestigia spectentur, tamen alium certe auctorem de dictatoris nomine saltem auditum esse, hunc et illum crediderim eundem esse, eum videlicet, qui Antiatis narrationem cum vetustiore quadam colligavit. Hoc vero si recte vidi, suspicio oritur Dionysium etiam hac in parte elementa illa Valeriana narrationis, pleraque certe, non ab ipso Antiate petivisse, sed ab altero illo auctore accepisse.

Atque quae hucusque disputavi, ea si tibi comprobavero, concedes Clasonem refutatum esse censentem Dion. VI 23—42, 1 ex Antiatis annalibus esse desumpta. Neque si mea vera sunt, Virckii sententia stare potest, qua Licinium Macrum, quem ex Antiatis annalibus hausisse neget, huius partis auctorem fuisse putat.

At nondum reiecta est Nitzschii sententia, qui hanc Dionysii narrationem a Licinio Macro adhibitis et auctis immutatisque Antiatis annalibus compositam esse censet. Quin facile aliquis, qui hucusque mihi se dederit, suspicetur, quoniam ipse quoque Licinium ab Antiate revera exscriptum esse docuissem, me ad Nitzschii sententiam me applicaturum esse. Sed plus unum est, quo Licinio hanc Dionysii partem assignare vetemur. Atque primum iam supra me dubitare significavi, num Dionysius Licinium secutus id rettulerit, quod VI 22, 1 (i. e. novissimo capite ante hanc, de qua agimus, partem) scriptum legis: sc. plebeios tum simulasse se solvendo non esse.[2] Quo etiam magis a Licinii ingenio popularissimo mihi videtur abhorrere, quod cap. 26, 2 narrat Dionysius: neminem patriciorum, cum nexi undique catenis vincti et pauperes plebei in forum magno tumultu concurrerent, eos retinere ausum esse; quin si quis patricius eos tantummodo attigisset, statim velut belli iure eum discerptum esse (*ἐν χειρῶν*

1) Cf. Virck. l. l. p. 69 sqq.

2) Cf. etiam, quae VI 22, 2 leguntur: *ἀξιούντων δ' οὔτε τῶν δανειστῶν οὐδὲν μέτριον ὑπομένειν οὔτε τῶν χρεωφειλετῶν ποιεῖν οὐδὲν δίκαιον, ἀλλὰ τῶν μὲν οὐδὲ τοὺς τόκους ἀφιέναι, τῶν δὲ μηδὲ αὐτὰ τὰ συναλλάγματα διαλύειν* (sc. *ἀξιούντων*!).

νόμῳ διασπαραττομένου vel *διαπραττομένου*). Quod ne Licinio tribuam, etiam magis adducor collata Livii de eisdem rebus narratione: Liv. II 23, 9: 'Magno cum periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt; nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent.'

Tum vero non hunc solum locum, sed in universum Livii de his annis narrationem auctorem multo populariorem prodere, quam Dionysianam Clasoni[1]) concedere debemus. Quare si ex duabus his relationibus altera utique, aut Liviana aut Dionysiana, Licinio Macro vindicanda erat, Clasoni libentissime assentirer Livium e Licinio sua (II 22—29) petivisse censenti. Sed malim in re difficillima diiudicatu certo iudicio abstinere. Etenim quamquam diligentissime varias illorum annorum memorias perscrutatus sum et inter se comparavi, tamen, etiamsi pauca quaedam de ratione, quae inter Livianam et Dionysianam intercedat, satis certo cognosci possint, ea non sufficiunt ad ipsos fontes investigandos.

Itaque his praetermissis id tantum exponere liceat, quod ex eis, quae de Valeriana horum annorum memoria supra cognovimus, de Livii II 23—31 auctore videatur colligi posse. Commemoravi enim supra Nitzschium Liv. II 22—28, Clasonem II 30—31, Virckium vero omnia (II 22—31) Valerio Antiati assignavisse. Atque cum hoc annalium scriptore certe Livius congruisse putandus est de dictatoris praenomine. Nam sine dubio in cap. 30, 5 cum melioribus codicibus scribendum est: '*M.* Valerium'. Sed hoc, etiamsi Livium hac in parte ad seriorem memoriam se applicasse apertum sit, non sufficit, ex quo concludamus Valerium Antiatem ab eo exscriptum esse. Nam etsi hic pro Manio Marcum Valerium restituit, tamen proptera non iam constat neminem alium fuisse, qui idem alia ratione efficiens ipse quoque Marcum Manio praeferret. Et quamquam illum M. Valerium Liv. II 31, 1—3 tanta laude extolli tantisque honoribus or-

1) l. l. p. 89.

nari concedo, ut facile legentibus Antiatis auctoris in mentem veniat, tamen Virckio[1]) assentiri non possum Antiatem hunc locum Livio subministrasse pro certissimo habenti. Nam quaecunque et ex Plutarchi brevi relatione et ex Dionysii fusa narratione in Antiatis libris fuisse cognovimus vel suspicati sumus, eorum apud Livium nec vola nec vestigium apparet.[2]) Quare Livius, si modo II 31, 1—3 revera Valeriana sunt, et quae antecedunt et quae sequuntur omnia fere tamen ex aliis fontibus hausisse putandus est. Ac profecto complurium fontium indicia et Nitzschius et Clason et Volkmar apud Livium reperisse sibi visi sunt et apud Dionysium quoque videntur cognosci posse.[3]) Quae quamquam neque omnia probo neque omnia non credo, tamen nunc has res obscuriores, ut videtur, quam ut certi aliquid enucleari possit, mittere liceat.

Ut autem, quod certius de hac Dionysii parte cognovisse mihi videor, repetam, censeo auctorem quendam imprimis subesse, qui, etsi non Licinius fuit Macer, Valerium Antiatem certe ipse quoque exscripsit.

Ac vereor ne de ceteris quoque libri sexti partibus viri docti adhuc simplicius iudicium quam verius fecerint, non solum Nitzschius omnia e Licinii Macri annalibus petita esse

1) l. l. p. 39. 'So gewiss nun aber jene Angaben des Plutarch' (de M. Valerio et Publicola in Plutarchi vita Publicolae; cf. imprimis cap. 20) 'auf Antias zurückgehen, so gewiss müssen auch diese jenen so ähnliche(n) auf ihn zurückgeführt werden'.

2) Cf. Dion. VI 23, 3 cum Liv. II 23, 15; Dion. VI 43, 1 et 2 et 44, 2 cum Liv. II 31, 7—11, ad quae cf. h. dissert. pp. 255, 260 sq.

3) Cf. Nitzschium, l. l. p. 63 sq. Clasonem, l. l. p. 91. Volkmarum, l. l. p. 60, 65. Quibus hoc addere liceat. Dionysius, postquam bella anno 259/495 gesta enarravit, statim (c. 44) sequentem annum ingreditur, cum Livius, antequam ad hunc annum sese convertit, toto cap. 27 seditiones civiles iterum excitatas, quia senatus Servilii promissa non solvisset, interponat. Eadem vero etiam in Dionysii narratione necessario exspectes, praesertim coll. VI 34, 2 et 76, 2. Oritur igitur suspicio Dionysium complures fontes una inspicientem erravisse. Nihilo tamen setius in universum eum uni prae ceteris auctori sese dedisse crediderim.

censens, sed etiam Virckius Licinium principalem fuisse Dionysii auctorem ratus, quaedam tamen ex Antiatis narratione repetita hic illic esse immixta. Neque vero minus vereor, ne de certis quibusdam fontibus indagandis omnino sit desperandum. Accedit, quod ansae, quas modo ad Dionysii capita VI 23—45 perscrutanda adhibuimus, posteriorem huius libri partem ingressuros iam deficiunt. Livius enim inde a II 32 ad vetustiorem auctorem suum revertitur, quo fit, ut nullum omnino ex huius relatione cum Dionysii comparata capere possimus fructum. Plutarchus vero, qui septimum 'Coriolani' caput ipsi Dionysio videtur debere, dubito an iam in sexti capitis parte posteriore conscribenda Antiatem reliquerit. Iure enim conieceris hunc de consularium legatione ad plebem in Sacrum montem missa enarrantem praestantissimas partes M. Valerio gentili suo dedisse (cf. Dion. VI 71 sqq.). Sed Plutarcho auctore, qui M. Valerium hac in re ne commemorat quidem, solus, ut videtur, Agrippa Menenius item atque antiquissima memoria ferebatur 'προηγόρει'. Quare veri est simile Plutarchum 'notam illam de membris humanis adversus ventrem discordantibus fabulam' ex tertio quodam fonte hausisse, praesertim cum reputaveris similiter eundem Plutarchum fabulam illam de Mucii Scaevolae facinore ex subsidiario nescio quo fonte Antiate duce relicto petivisse. [1])

His igitur disceptationis adiumentis subtractis, ne difficili labore pusilla quaedam neque satis perspicua elucubrem, paucissimis liceat de sexto Dionysii libro perorare.

Ac concedes, puto, veri simile esse hac quoque in parte, quippe quae est de eiusdem anni eventis, eundem auctorem prae ceteris aditum esse, quem in VI 23—45, i. e. neque Antiatem neque Licinium, sed alium quendam, qui Valerii certe Antiatis annales adhibuerit. Num praeter hunc alios quoque auctores assumpserit Dionysius, certis indiciis disceptari vix poterit. Sed id eum fecisse ut ipsa eius consuetudine, ita loco quodam (VI 83, 2) commen-

1) Cf. huius diss. p. 190 sqq.

datur, ex quo multos auctores illum inspexisse concludendum est. Denique hoc pro certo dicere possumus Licinium Dionysio non suppeditasse hos locos, utpote qui a populari illius ingenio ac tribuniciae praecipue potestatis amore valde abhorreant: VI 46, 3; 47, 2; (49, 2); 70, 1; 70, 2; 81, 3 sq.; 82, 1. Talem profecto cum pristinae plebis tum primorum tribunorum imaginem Licinium aequalibus non proposuisse certissimum indico.

Sed iam finem imponam dissertationi meae tametsi confessus rem nondum absolutam esse. Quodsi tibi non satisfecero, quippe qui has de fontibus Dionysii quaestiones in ipsis fontibus enucleandis fructuosiores exspectaveris, respicias non mea solum culpa id factum esse, sed non minus rei difficultate. Illud tamen maxime spero te concessurum esse Romanorum annalium scriptorum artem variis exemplis satis recte me illustrasse nec sine fructu diversarum de eisdem rebus memoriarum series me persecutum esse. Etiam ad ipsius Dionysii rationem, qua in fontibus adhibendis usus sit, cognoscendam nonnulla contulisse mihi videor. Ex singulis autem, quae docui, haec imprimis comprobata volo: Valerii Antiatis annales a Plutarcho in 'Coriolano' componendo exscriptos esse; ex eisdem iam Licinium Macrum hausisse; in Dionysii narratione praeter Antiatem et Macrum haud raro tertium quendam auctorem cognosci, qui interdum saltem ipse quoque Valerii Antiatis annales in usum suum converterit.

suspicor Livium avi nomine inductum errasse, illum autem M.' Valerium M. filium Vol. nepotem rectius pro fratre patrueli P. Valerii Publicolae quam pro fratris filio haberi. Apparet enim ex Plut. Publ. 1 et Dion. II 46; V 12 1) Valerium Antiatem familiae Valerianae memoriam ex temporibus Romuli et T. Tatii repetivisse, neque aliter interpretandum est, quod Dionysius semper Publicolam non Volesi filium ut Livius, sed *Οὐολούσσου ἀπόγονον* dicit. Itaque crediderim, si coniectura augurari licet, tale fere familiae stemma Antiatem sibi finxisse:

Volusus (s. Volesus), qui fuisset Romuli aequalis;
⋮
*
⋮
*
⋮
Volesus

Volesus — Marcus

P. Valerius Vol. f. Vol. n. Publicola. — M.' Valerius M. f. Vol. n. (= Liv. II 18, 6 et Dion. V 64, 1 et Fest. p. 198).

Quae si recte sunt divinata, efficitur, ut, ne idem quod Livio etiam Dionysio crimini demus, in codicum lectione nondum acquiescendum sit. Adde quod verbum *ἀδελφοῦ* quamquam, ut sanus aliquis sensus eliciatur, simpliciter reici non debet, tamen quoniam ab optimis codicibus non exhibetur, aperte coniectura in nonnullis deterioribus additum est. Quae cum ita sint, nescio an non nimis confidenter audeam: '*Μάνιος Οὐαλέριος, υἱὸς Μάρκου Οὐαλερίου, ⟨ἀνεψιὸς⟩ ἑνὸς τῶν καταλυσάντων τὴν τυραννίδα* (*Ποπλίου*, quod dubito an rectius cum cod. Urbinati omittatur) *τοῦ κληθέντος διὰ τὴν εἰς τὸ δημοτικὸν εὔνοιαν Ποπλικόλα.*' Attendas quoque facillime fieri potuisse, ut *ΑΝΕΨΙΟΣ* inter *ΟΥΑΛΕΡΙΟΣ* et *ΕΝΟΣ* intercideret.

1) Cf. Münzerum d. gente Val. p. 9.

APPENDIX II.

De elogio M.' Valerii Maximi.

Supra p. 258 in annalibus Valerii Antiatis Valerio dictatori anni 260/494 non Manio, sed Marco praenomen fuisse docui. Quam sententiam si probaveris, etiam illud concedas necesse erit elogium, quod dicitur, de M.' Valerio Maximo servatum (C. I. L. I² 189) ex Antiatis annalibus non fluxisse, cum ibi Valerius dictator Manius (ꟿ) appelletur. De hoc igitur elogio ab Antiate abiudicando facio cum Mommseno, qui nuper iterum C. I. L. I², 191 hanc sententiam professus est, Hirschfeldii[1]) coniectura (Phil. 34, 85), quae Huelseno probatur (C. I. L. I² p. 190), reiecta. Neque tamen Mommsenus mihi id persuasit 'ex annalibus antiquis et optimis' res illas, quae elogio traduntur, petitas esse. Immo cum alia tum Valeriorum gloria in maius etiam elata quam in reliquis, quae de eisdem rebus ad nos pervenerunt, narrationibus seram mihi prae se ferre videntur originem. Sed quaeritur, cuinam Valerianus ille elogii color debeatur, si non ipsi Antiati. Qua de re cum deliberarem, Cichorius, praeceptor summe mihi venerandus, suspicionem mihi iniecit, num a M. Valerio Messalla Rufo fortasse elogii argumentum petitum esset. Atque haec sententia, quo magis eam examinabam, eo magis mihi arridebat. Etenim hunc Valerium Messallam 'oratoris' Messallae Corvini patruum, quem a. 701/53 consulem fuisse[2]) et per 55 annos augurale sacerdotium habuisse[3]) accepimus, eundem esse Messallam 'senem' (Rufum), qui Plinio teste[4]) libros 'de familiis' condidit, H. Peter

---

1) Virckius quoque idem iam senserat l. l. p. 30.

2) Cf. Cic. ad Qu. fr. 2, 15; ad Att. 4, 15. 7.

3) Macr. Sat. 1. 9. 14.

4) N. h. 35, 8, cf. 34, 137.

in Fleckeis. annal. 125, p. 107 sq. (cf. H. Peter hist. rom. fr. p. 265) omnibus, credo[1]) probavit. In his autem, quos 'de familiis' scripsit, libris, quamquam ea, quae Plinius ex eis excerpsit, tantum ad Cornelios Scipiones, Pomponios, Servilios pertinent, de sua ipsius familia quoque Valerium egisse veri est simillimum, ne dicam certum. Itaque eum, qui a Caesare Augusto iussus elogia composuit, 'quadratarium potius quam antiquarium', ut Mommseni verbis utar, librum adisse, in quo, quippe qui 'de familiis' conscriptus esset, omnia singulorum virorum facta et honores in unum iam congesta erant, haec coniectura magis mihi placet, quam illum e prolixa Antiatis narratione, ubi multis locis dissipata colligenda erant, magna cum opera nomina ac res excussisse.

1) Cf. Schäfer-Nissen 'Quellenkunde' p. 105; Teuffel 'Gesch. d. röm. Lit.' [5], § 199, 2.

INDEX RERUM.

TABULA ARGUMENTI.

CORRIGENDA.

P. 167 v. 3 lege *rei publicae* pro *republicae*.

p. 181 v. 16 pro eis, quae sunt *Münzer docet,* scribendum: *ipse Asconius dicit* (*cf. Münzerum l. l. p. 19 sq.*).

ibid. v. 19 pro *Ascon. in Pis. 13* scribendum: *Ascon. in Pis. ed Kiessl.-Schoell. 12, 7—9* (*= Orell. 13, 11—14*).

ibid. v. 26 dele verbum, quod est *tradunt.*

p. 192 v. 10 lege *Antiatem* pro *Atiatem.*

p. 196 v. 12 lege *imprimis* pro *fortasse.*

ibid. v. 13 lege *fortasse* pro *imprimis.*

Druck von J. B. Hirschfeld in Leipzig.

LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

O. RIBBECK H. LIPSIUS C. WACHSMUTH

SIEBZEHNTER BAND.

LEIPZIG
VERLAG VON S. HIRZEL
1896.

LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

O. RIBBECK H. LIPSIUS C. WACHSMUTH

SIEBZEHNTER BAND

Zweites Heft.

LEIPZIG
VERLAG VON S. HIRZEL
1896.

INHALT.

Vitruvius libri X. capitibus XIII—XV (p. 272—79 ed. Rose et Mueller-Struebing) de oppugnatoriis rebus docet. De quibus postquam nonnullos locos Schneiderus in commentario ad Vitruvium conscripto (editionis vol. III. p. 361 sqq.) cum Athenaei περὶ μηχανημάτων libro composuit, Haasius in eis, quae de Philone Byzantio in Erschi et Gruberi encycl. (p. 429 adn. XI) disseruit, totam illam expositionem ex Athenaei libro sumptam esse contendit. Cui sententiae, cum diu omnibus esset probata, nuper Dielesius exstitit adversarius, qui de Stratone physico disputans ('Sitzgsber. d. Berl. Akad.' 1893 IX. p. 11 adn. I) obiter adnotavit Athenaeum propter dicendi genus sibi videri altero p. Chr. n. saeculo fuisse, quae autem inter Vitruvium et Athenaeum essent similitudines, eas ex communi fonte fluxisse. Videtur igitur operae pretium esse iam accuratius examinare, quid de ratione, quae inter Vitruvium et Athenaeum intercedit, iudicandum sit.

Atque hoc quidem vel festinantius utrumque legenti apparebit solum licere quaerere, *utrum Vitruvius Athenaeum secutus sit, an uterque ad eundem fontem redeat.* Nam Athenaeum non ex Vitruvio hausisse adeo est perspicuum, ut satis habeam obiter duo argumenta attingere: *primum* Vitruvii descriptionem ad Graecum aliquem scriptorem redire planum est (interdum etiam Graeca verba servavit; cf. p. 274, 19 κριοδόκη. 275, 23 ἐσχάρα. 276, 3 ἁμαξόποδες. 275, 13 ὄρυγες), Athenaeum autem, Latino auctore usum esse cum per se minus veri est simile, tum quo hoc colligatur, omne deest vestigium. *Deinde* vero accedit, quod Athenaeus multa exhibet, quae apud Vitruvium plane desiderantur (infra ea afferam; cf. p. 293 sqq.).

Iam non minus apertum est Vitruvium singularum machinarum descriptiones non diversis fontibus debere, quamvis hoc simulet: postquam enim de ariete exposuit, de quo quem secutus sit auctorem celat — 'aries', inquit p. 272, 23, 'sic inventus memoratur esse' —, his verbis (p. 273, 19), tamquam alium fontem adhibeat, pergit 'itaque Diades scriptis suis ostendit'; ac paulo infra (p. 275, 18) profitetur 'quae sunt ab Diade de machinis scripta .... exposui, nunc quemadmodum a praeceptoribus accepi et utilia mihi videntur exponam'. Omnia autem eodem ordine servato apud Athenaeum legimus neque fieri potuit, ut uterque eadem pluribus eisdem auctoribus debita eodem ordine referret. Atque etiam magis Vitruvii commentum perspicitur, cum p. 275, 12, quasi ipse Diadis libros inspexerit, narret 'de corace nihil putavit scribendum, de accessu quae *ἐπιβάθρα* graece dicitur et de marinis machinationibus ... tantum pollicitum esse vehementer animadverti neque rationes earum eum explicavisse'; apud Athenaeum autem (poliorcétique des Grecs par C. Wescher. Paris 1867. p. 15, 5 sqq.) simillima legimus haec '*τὸν δὲ κόρακα οὔ φημι εἶναι ἄξιον κατασκευῆς, τὴν δ' ἐπιβάθραν ὃν τρόπον δεῖ γενέσθαι προειπὼν ἐν ἀρχῇ δηλώσειν, οὐδὲν διεσαφήνισεν. οὐδ' ὑπὲρ τῶν κατὰ θάλασσαν δὲ αὐτῷ* (†) *προσαγομένων ἔργων δεδήλωται. ἀλλὰ καὶ ταῦτα παρεῖται, καίτοι σφόδρα ἐπαγγελτικῶς καὶ μεγάλως ποιησαμένου τοὺς λόγους*'. Nequaquam igitur plures Vitruvium fontes adisse licet cogitare et erravisse constat, qui hoc voluerunt, Marinium (ed. v. II p. 34, 1 adn. 2 et p. 345, adn. 4) et Rochasium d' Aiglun, qui in Athenaei Franco-Gallicae versionis praefatione (mélanges Graux p. 781 sqq.) p. 782 'Athénée', inquit, 'se trouverait ainsi le contemporain de Vitruve, qui a puisé aux mêmes sources que lui pour composer son livre X'. 1)

1) Consentire videtur cum illis Droysenus (K. Fr. Hermann 'gr. Antt.' II, 2 p. 206) cum dicit 'speciell über die Construction der Belagerungsmaschinen handeln die Schriften des Athenaeus ...., ein Auszug aus den Schriften Früherer, bes. des Diades und des Agesistratus, und aus derselben Quelle

Sed anquiramus nunc, quod propositum est, utrum Vitruvius sua ex Athenaeo repetiverit an utrique idem fons subsit. Athenaei libri imprimis huc pertinet ea pars, quae in editione Wescheriana exstat p. 9, 4—31, 10. Atque in universum si comparationem alterius auctoris cum altero instituimus, tantam esse videmus non solum rerum, sed etiam verborum congruentiam, ut, quod argumentum ex dictione repetivit Dielesius, de eis quidem, quae exhibet uterque, minus valere videatur: nam etsi inter Vitruvium et Athenaeum communem interponimus fontem, necessarium tamen est sumere tam arte ad illum utrumque se applicavisse, ut ne dictio quidem Athenaei sit peculiaris, sed auctoris alicuius, qui fuit ante Vitruvium. Accedunt vero quaedam (infra accuratius explicanda p. 295 sqq.), quae per se considerata etiam obstare videntur, quo minus negemus Vitruvium ex Athenaeo hausisse. Quibus ipse iam eram adductus, ut ad priorum sententiam reverterer, quamquam et integriore quam qui nunc legitur contextu Vitruvium usum esse censebam neque veri existimabam simile Marcellum, cui liber Athenaei est dedicatus, expugnatorem illum Syracusarum esse, sed recentioris aliquem aetatis. Sed tamen, id quod Wachsmuthius mihi persuasit, nonnullae in maximis Athenaei et Vitruvii congruentiis sparsae discrepantiae unde originem duxissent non intellegeretur, si Vitruvius Athenaeum secutus esset; exhibet enim non solum Athenaeus quaedam quae apud Vitruvium non legimus, sed etiam apud hunc exstant quae desideramus apud Athenaeum. Ac quod ad Athenaei genus dicendi attinet, iam persuasum mihi est Dielesium, cum illud ad sophistarum recentiorum aetatem referendam esse censeret, non tam spectasse ad eam libelli partem, quae a Vitruvio in Latinum sermonem versa est, quam ad alia; nam haudquaquam iure contendas per totum librum aeque apparere infimae aetatis vestigia. Quae maxime occurrunt in eis quae p. 3—9, 3 et p. 31, 11—40, 2 exstant: legas Athenaei praefationem (p. 3—7) et epilogum (p. 39/40): tota dictio — afferuntur prae-

(sc. den Früheren, bes. Diades und Ages.) sind die Kapitel 19—21 im 10. Bch. des Vitruvius entlehnt'.

ceptum Delphicum (p. 1 init.), sententiae Homeri (p. 2, 3. 4), Anaxarchi (4, 2)[1]), Calani (5, 8), Isocratis (6, 6), Callisthenis (7,2) — redolet rationem sophistarum.

Animadvertas porro, quantus numerus noviciorum et malorum verborum in illis quas significavi libelli partibus occurrunt; e quibus haec satis habeo attulisse: *πολυγραφοῦντες* (p. 4, 9; ἅπ. λεγ.); *ἐπιστόλιον* (p. 6, 7; primum repperi apud Plutarchum, qui saepe adhibet); *μηχανουργίαν* (p. 31, 13; praeter Athenaei locum non reperitur nisi apud Tzetz. hist. XI 595, Is. Porphyr. in Allatii excerptis var. p. 278. 80. 86); *ἀναπολάζει* (p. 32, 7; ἅπ. λεγ.); *αὐτεπιβουλεύτου* (p. 32, 9; ἅπ. λεγ.); *ἐμπαράσκευον* (p. 33, 1; primum inveni apud Basil. homil. 6 [vol. I p. 50 B=68 C], deinde ap. Theophyl. epist.); *κλιμακόδεσις* (p. 36, 6; ἅπ. λεγ.); *κορυφώματος* (p. 36, 7; ἅπ. λεγ.); *ὑποστροφάδος* (p. 37, 1; ἅπ. λεγ.); *ἐργοποιίας* (p. 38, 2; ἅπ. λεγ.); *περιστρόγγυλος* (p. 38, 11; ἅπ. λεγ.); *ἐσχηματογραφημένα* (p. 39, 8; primum reperitur ap. Nicom. introd. arithm. II 8 init.); *ἀποστενοχωρούντων* (p. 40, 1; ἅπ. λεγ.). Quibus fortasse addi potest forma 'ὑποταγησομένων' p. 39, 6, quamquam apud Plutarchum vitt. 526 A in Phrynichi versu (Kock, F. C. Gr. I. p. 385 fr. 59) formam 'ὑποταγείς' libris traditam legimus; Kockius enim hanc lectionem in suspicionem vocavit. Item cum in fragmento Euripideo exstare videretur 'ταγείς', in altera Euripidis editione (fr. 979) Nauckius verba 'ἐπὶ τούτῳ ταγείς' Plutarcho tribuenda esse censuit (cf. etiam mél. gréco-rom. IV p. 80). Praeterea reperitur 'ἐτάγην' ap. Stobaeum 79, 50 et 'ἐπετάγην' Apollod. bibl. I 9, 23 (I 127 p. 43 ed. W.).

His igitur expositis cum Athenaeum posteriore quam Vitruvium aetate fuisse satis cognosci videatur, ita ut communem fontem utrique subesse statuere cogamur, ad eandem sententiam nos duci etiam alia ratione ostendam.

Quamquam enim in universum quidem fere ad verbum consentiunt Athenaeus et Vitruvius, interdum tamen alter altero locupletiorem exhibet descriptionem aut quodam modo diver-

1) cf. Bernays, *ges. Abhh.* I p. 129 (mus. rhen. XXIII 375. 76).

sam. Itaque si Athenaeo Vitruvius usus esset auctore, concludendum esset hunc, quibus illo est uberior, ea de suo addidisse; quod de quibusdam quidem plane absurdum est cogitare. Quibus autem Athenaeus plenior est Vitruvio, ea per se ad communem fontem probandum nihil iuvant, quoniam Vitruvius ea omittere potuit, etiamsi ex Athenaeo hausisset. Similiter iudicandum est de eis locis, ubi vehementius alter ab altero discrepat: nam quo iure dixerit quispiam alterum a communi fonte recessisse, eodem dicere licet Vitruvium recessisse ab Athenaeo. Attamen si aliis causis satis constabit communem Athenaeo et Vitruvio adhibitum esse fontem, operae fortasse pretium erit, quantum fieri poterit, communem illum fontem restituere. Quod ut fiat opus erit etiam in ea, quibus Athenaeus copiosor est quam Vitruvius, et in ceteras amborum discrepantias inquirere.

Sed primum quidem afferam, quae, cum apud Athenaeum desiderentur, Vitruvius praebet neque meo quidem iudicio addidisse potest de suo:

Vitr.		Athen.
p. 275, 4	longitudine cubitorum L, altitudine cubiti	p. 14,6
6	dextra ac sinistra	8
21	e qua etiam accessus ad murum potest haberi [1])	16, 3
276, 13	praeter cardines	17, 7
14	crassitudine quoquo versus palmipedales	17, 8/9
18	quadratum quo caprioli coniungantur	12
277, 6	et superne subgrundas proclinatas supra	18, 11. 12
26	triplici materia	21, 8/22, 1
278, 23	duo [2])	23, 10

1) Quod ad rem attinet cf. Athen. p. 18, 13 'καὶ ἔστιν αὐτὴ ..... οἱ γὰρ στρατιῶται ἐμβαίνοντες εἰς αὐτὴν προσάγουσι πρὸς τὸ τεῖχος'.

2) Nisi forte apud Athenaeum huius verbi omissio librario tribuenda est; fortasse enim non arbitrio pictoris debetur, quod apud Anonymum Byzant. (ex Athenaeo haurientem) p. 231 (Wesch.) in figura sunt duo speculatores; fieri certe potest ut pro 'τοὺς' apud An. Byz. legendum sit 'δύο' vel ut figura illa debeatur ipsi An. Byz., hic autem in Athenaei libro

Elegi has tamquam certissimas communis Vitruvii et Athenaei fontis reliquias; neque iam temerarium videbitur, ea quoque Vitruvii, quae singula per se considerata possint videri cuipiam ab ipso fusius explicata, ad eius fontem referre:

		Athen.
p. 272, 23	Carthaginienses ad Gades oppugnandas castra posuerunt	p. 9, 5
273, 1	capiteque eius summum (murum) continenter (pulsantes) summos lapidum ordines deiciebant et ita gradatim ex ordine	9, 8
273, 5	ac ratione	9, 9
273, 20	(turres ambulatorias) quas etiam dissolutas in exercitu circumferre solebat	10, 11
21	qua ad murum plano pede transitus esse possit	10, 12
22	demolitorem quem nonnulli gruem appellant	ibid.
274, 8/9	ut ab omni plaga essent tutae	12, 10. 11
16	ad exstinguendum si qua vis ignis immitteretur	
275, 7. 8	capite ferrato	14, 9
278, 3	supra transtrorum planitiem quae fuerat	22, 2
16	cardinato et lamnis ferreis religat	23, 3
18	alternis cheloniis et anconibus firmiter inclusa	23, 5
279, 6	ita religati quemadmodum a puppi ad proram continenter.[1]	24, 5

Sed ut etiam obstinatum si quis se praebeat adversarium refutem, denique gravissimum, quod duco, argumentum proferam:

---

incorrupto legerit *δύο*, quod quamquam non in contextum transtulerit, attamen secutus sit in pingenda figura; cf. adn. sequentem.

1) Verbis p. 278, 22 'turriculae similitudine ornatum' apud Athenaeum (p. 23, 9) non est quod respondeat; attamen pro certo existimo hic librarium peccavisse; nam servavit quae apud Athen. legerat Anon. Byz. p. 231, 5 '*οἱονεὶ περίφραγμα*'; cf. etiam adn. antecedentem.

Maximae similitudines inter Vitruvium et Athenaeum intercedunt in eis, quae apud illum legimus p. 272, 18—279, 22, apud hunc p. 9, 4—26, 25. Postea Vitruvius iam satis de oppugnatoriis machinis se disputasse dicit, de repugnatoriis autem propterea non esse praecipiendum, quia 'hostium machinationes ex tempore sollerti consiliorum celeritate sine machinis saepius evertantur' (cf. etiam p. 284, 18 'ita ea victoria civitates non machinis sed contra machinarum rationem architectorum sollertia sunt liberatae'). Quod ut demonstret, primum quomodo Rhodii helepolim Demetrii prohibuerint, enarrat (p. 280, 17—283, 1): Fuisse Rhodi publicum architectum, Diognetum nomine, quem cives munere dimisissent, cum alius quidam architectus, nomine Callias, parvo exemplo monstrasset se carchesio helepolim trans murum in oppidum transferre posse. Paulo autem post, cum Demetrius ingentem illam machinam in murum produxisset, Calliam omnis consilii se praebuisse expertem: n a m s a e p e, q u a e p a r v i s r a t i o n i b u s c o n s t r u c t a m a g n a v i d e a n t u r e s s e u t i l i t a t e, m a g n i s r a t i o n i b u s a e d i f i c a t a i a m n i h i l e f f i c e r e. Denique multis precibus obsecratum Diognetum sua sollertia auxilium tulisse.

Cuius historiolae cum apud Athenaeum nulla fiat mentio, duo videntur digna quae considerentur: primum p. 27, 1—6 descripta est eadem helepolis Demetrii, de qua Vitruvius exponit. Ac quamvis etiam apud alios rerum scriptores de ea audiamus, tamen quis eam aedificaverit, praeter Athenaeum et Vitruvium nemo memoriae prodit. Atque etiam de mensuris machinae ambo ferme conveniunt.[1])

1) cf. Vitr. p. 269, 12 'quibus rebus Graecorum pensiones ad modulos habeant rationem (sc. praeceptores), ad eam ut etiam nostris ponderibus respondeant tradam explicata'.

p. 279, 21 ex verbis 'habentem pondus talentum quattuor milium quod fit CCCCLXXX pondo' sequitur CCCLX pondo (p. 281, 8) fieri tria talenta (Athen. p. 27, 6). Quod ad longitudinum mensuras attinet, Vitruvius videtur Athenaei cubitum aestimasse fere sesquipede, pedem vero quattuor palmis; nam componas

Athenaei p. 21	Vitruvii p. 277	
v. 5] *πηχ. 24* =	*ped. XXXVI*	[v. 23

Nulla igitur reliqua est dubitatio, quin quod in antecedentibus ambos coniungit vinculum, eodem eos hic quoque contineri. Iam cuiusmodi illud sit, inde licet cognoscere, quod bis Vitruvius Athenaeo, semel Athenaeus Vitruvio pleniorem praebet descriptionem: nam quae apud Vitruvium p. 281, 6 'eam ciliciis et coriis crudis confirmavit' et v. 8 'ipsa autem machina fuerat milia pondo CCCLX' exstant, apud Athenaeum desunt — neque ullo modo potest cogitari pondus illius machinae Vitruvium de suo addidisse, de alio fonte autem sumpsisse veri non simile est —, verba autem Athenaei 'γίνεται δὲ τῷ σχήματι πυργοειδής (p. 27, 5)' desiderantur apud Vitruvium. Sed ut Athenaeum et Vitruvium ex communi fonte hausisse arbitremur, alterum etiam gravius accedit argumentum: praeceptum enim illud, quod in narratiuncula illa Vitruvii arte cum ceteris conexum invenimus, scilicet quorum parva exempla speciem magni effectus ostentent, ea saepe revera nullius esse pretii, Athenaeus quoque habet, sed ille quidem praeter omnem fere conexum. Nam postquam narravit (p. 27, 7 sqq.) eos, qui Chium obsiderent, calamitatem passos esse, quod ἄπειροι τῶν ὀπτικῶν altiores fecissent sambucas, Callistrato ait παραπλήσιόν τι accidisse, cum ad fanum Ephesium lapides deportare vellet; neque enim eum respexisse, nonnulla parva bonam spem movere, magna usui non esse. Iam utriusque auctoris verba proponamus:

---

v. 2] *πηχ.* *42* = *ped.* *LX* (recte Marinius coniecit *LXIII*) [v. 20
v. 2] — *28* = — *XIII* (recte idem *LXII*) [v. 21
v. 6] *παλαιστ.* *5* = *palmipes I* [v. 23

Athenaei p. 27 Vitruvii p. 281
v. 3] *πηχ.* *90* = *ped.* *CXXV* (conicio *CXXXV*) [v. 6
v. 5] — $\overline{\text{H}}$ (recte Wesch. con. *M*) = — *LX*

Sic etiam aliis locis leni mutatione eadem ratio restitui potest

Athenaei p. 16 Vitruvii p. 275
v. 5] *πηχ.* *14* = *ped.* *XXV* (conicio *XXI*) [v. 24

Athenaei p. 17 Vitruvii p. 276.
v. 6] *πηχ.* *8* = *ped.* *VII* (conicio *XII*) [v. 11
v.] 23 — *30* = — *XXXV* (conicio *XXXXV*) [p. 278, 14

ἔνια ἐπὶ τῶν μικρῶν παραδειγμάτων τὴν φαντασίαν ποιοῦσιν. οὐ γὰρ γίνονται εἰς αὔξησιν τὰ τοιαῦτα· πάλιν δὲ ἐπ' ἐνίων μικρὰ παραδείγματα οὐ δύναται γενέσθαι, ἀλλὰ τὰ ἐνεργοῦντα εὐθὺς κατασκευάζονται.

nonnulla vero sunt quae in exemplaribus videntur veri similia, cum autem crescere coeperunt, dilabuntur. alia autem exemplaria non possunt habere, sed per se constituuntur.

Proxime sane ea inter se attingunt, sed putasne Vitruvium sua Athenaeo debere? minime licet! Nam apud illum iam vidimus tam bene procedere expositionem, ut vix possis quidquam tollere, quin cetera reddas inania; apud Athenaeum autem quo referas illud 'παραπλήσιόν τι', vix habes: nam Callistrati vitium plane erat aliud atque eorum qui Chium oppugnabant. Contra quam apta sint illa verba, ad Calliam relata, non necesse est indicem. Atque ego quidem in communi fonte non solum exstitisse et Calliae et Callistrati exempla, sed etiam quomodo significavi, ita fere ea coniuncta fuisse veri esse simillimum arbitror. Ac forsitan addita fuerint etiam quae apud Vitruvium p. 281, 15—20 de terebra leguntur, quamquam si quis ea ipsum de suo Vitruvium adiecisse dicat, certo argumento refutari nequit.

Iamque efficitur eis, quae modo cognovimus, de alia re si non certa sententia tamen admodum probabilis coniectura: Sequitur enim et apud Athenaeum post Epimachi machinae descriptionem et apud Vitruvium post illam narratiunculam, quacum eadem descriptio contexta est, damni quod a Chiis hostium sambucis illatum sit, memoria. Quod vix casu factum esse iudico, quamquam utriusque auctoris narratio aliud quid spectat. Ac perfacile est alteram narrationem cum altera coniungere: cogites in communi fonte ad Vitruvii verba (p. 283, 3—9) applicata fuisse quae apud Athenaeum p. 27, 11—28, 5 legimus: optimum habebis conexum; ac de incendio quidem uterque tradit, Vitruvius nimirum verbis (v. 8) 'ibi malleolis confixae incendio sunt conflagratae', Athenaeus (p. 28, 2) 'ἐποίησαν τοὺς ἀναβάντας ἐπ' αὐτὰς ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἀπολέσθαι'.

Sed haec quidem hactenus: constat Vitruvium non Athenaeo usum esse auctore, sed redire utrumque ad fontem quendam communem. Iam videamus, quid de discrepantiis inter Athenaeum et Vitruvium quibusdam censendum sit. Ac primum quidem consideres velim haec:

Vitr. p. 273, 8: Geras autem Carchedonius de materia primum basim subiectis rotis fecit	Athen. p. 9, 15 sqq.: *Γήρας δὲ μετ' αὐτὸν ὁ Καρχηδόνιος ὑπότροχον ποιήσας σχεδίαν*
supraque compegit arrectariis et iugis varas et in his suspendit arietem	*ἐπέθηκε πλάγιον τὸν κριὸν καὶ οὐκ ἐξ ἀντισπάστων εἷλκεν ἀλλ' ὑπὸ πλήθους ἀνδρῶν προωθούμενον*
coriisque bubulis texit	*ἐποίησέ τι ὑπότροχον* (?) *σκέπασμα.*
uti tutiores essent qui in ea machinatione ad pulsandum murum essent collocati.	

Athenaei ex verbis '*ἐπέθηκε . . . . προωθούμενον*' vix aliam machinae imaginem animo informare licet quam ut putemus in *ὑποτρόχῳ* illa *σχεδίᾳ* positos fuisse cylindros, quibus ipse impositus aries propelleretur; nam quo alio modo aries, postquam in illa *ὑποτρόχῳ σχεδίᾳ* situs prope ad murum advectus est, potuit in murum propelli nisi cylindris suppositis? Verbis enim '*ἐπέθηκε πλάγιον τὸν κριὸν* (sc. *ἐπὶ τῆς σχεδίας*)' idem dici atque Vitruvii verbis 'suspendit arietem' nemo sibi finget, qui non adhibuerit Vitruvium. Sed Gerae aries si fuisset talis fere, qualem solis Athenaei verbis respectis fuisse eum videri explicavimus, iam plane essent inepta, quae paulo post succedunt, verba '*μετὰ ταῦτα δὲ ἐποίησάν τινες· ἐπὶ κυλίνδρων προωθούμενον τὸν κριόν*'. Itaque hoc saltem concedendum erit Athenaei de Gerae ariete explicationem valde esse turbatam neque licebit dubitare, eiusne an Vitruvii descriptio propius ad genuinam accedat. Ac fontis, quem Vitruvius secutus est, vestigia etiam apud Athenaeum cognoscun-

tur: praecipue animadvertas illud Athenaei 'σκέπασμα', de quo apud Vitruvium accuratius expositum est. Corruptela tamen, qua laborat verbum 'ὑπότροχον', utrum Athenaeo potius an librario tribuenda sit, decernere non audeo. Ceterum etiam excidisse apparet aut ante aut post 'ἐποίησε' aliud verbum vel fortasse plura.

Difficilior est ad diiudicandum hic locus: De testudinibus 'quae ad congestionem fossarum parantur' uterque disputans basi descripta sic pergit:

Vitr. 276, 1—9	Athen. p. 16, 8—14
distent autem transversaria inter se circiter pede et S (pedes tres?) supponanturque in singulis intervallis eorum arbusculae quae graece ἁμαξόποδες dicuntur, in quibus versantur rotarum axes conclusi lamnis ferreis.	διάπηγμα ἕκαστον ἀπεχέτω δύο πήχεις καὶ παλαιστὴν ἕνα. λαμβάνει δὲ ἁμαξίποδας ἑκάστη χώρα τεσσάρων τῶν ἐν ταῖς γωνίαις, ἐν οἷς στρέφονται οἱ τῶν τροχῶν ἄξονες ἀποκλειόμενοι σπάθαις σιδηραῖς,
eaeque arbusculae ita sint temperatae ut habeant cardines et foramina quo vectes traiecti versationes earum expediant, uti ante et post et ad dextrum seu sinistrum latus sive oblique ad angulos opus fuerit, ad id per arbusculas versatas progredi possit.	ἵνα, ὅταν δέῃ παροδοποιεῖν προάγοντας (τουτέστιν εἰς τοὔμπροσθεν πλατὺν τόπον ποιεῖν ἢ καὶ ὁμαλὸν πρὸς τὸ πολεμῆσαι) ἢ καὶ παρατιθέναι τινὰ μηχανήματα, ἐξῇ ἐκσπάσαντα τοὺς τροχοὺς μετὰ τὸ ἀποκλεῖσαι τοὺς ἄξονας.

Cum initio ambo inter se concinant, quae inde a verbis 'eaeque arbusculae' apud Vitruvium sequuntur, tantopere ab Athenaeo discedunt, ut num omnino inter utrumque intercedat necessitudo liceat dubitare. Ac Rochasius quidem l. l. eam esse negavit censuitque Vitruvium suo Marte a fonte discessisse et machinationem, quae eius aetate usitata fuisset, descripsisse; cf. ipsius verba p. 789 adn. I: 'La déscription de Vitruve qui se rapporte à ce passage n'est point claire et ne concorde

ni avec le texte d' Athénée ni avec les figures du manuscrit de Mynas; je suis disposé à croire que Vitruve a eu en vue une autre disposition, en usage de son temps'. Attamen si acriter Vitruvii et Athenaei verba contemplatus eris, fore spero ut prorsus a Rochasii iudicio recedas.

Videamus primum utrumque separatim: Vitruvii descriptionem quod Rochasius non claram esse iudicavit, singula quaedam viro docto concedimus esse ambigua, in universum autem nulla est dubitatio: machina ita erat instituta, ut non solum in rectum promoveri, sed quoquoversus dirigi posset. Quod, nisi totam machinam grandi illam quidem pondere tollere et circumferre voluerunt, non aliter potuit effici quam conversis eius rotis. Iamque singula non ita videntur obscura: rotarum axes inclusi erant in arbusculis, quibus versatis — videlicet cardines (p. 276, 5) eorum in ipsius machinae basim erant immissae — ipsi axes rotaeque in aliam partem constituebantur. Apparet igitur singularum rotarum axes in singulis arbusculis inclusos fuisse: finge tibi animo truncum, cuius ex superiore parte plana emineat cardo immissus simul in machinae basim. Ex inferiore autem parte tanta est incisio, ut intra eam tamquam inter furcae duas partes moveri possit rota axe per eas traiecto. [1]) Ac tales *ἁμαξόποδες* etiam in aliis vehiculis fuisse videntur; cf. Polluc. I 253 *ἁμάξης μέρη . . . ὑπερτερία ἧς τὰ ἑκατέρωθεν πλευρὰ θαιροὶ καλοῦνται, δεξιὸς καὶ ἀριστερός. ὑποπέπηγε δ' αὐτοῖς ξύλα ἃ θαιραῖα ὀνομάζεται. οἷς ἐφαρμόζονται οἱ ἁμαξήποδες ὑφ' ὧν ὁ ἄξων ἕλκεται στρεφόμενος*; et Hesych. *ἁμαξίποδες τῆς ὑπερτερίας τὰ εἴδη τὰ τοῖς ἄξοσι προστιθέμενα στρεφομένοις περὶ αὐτά.* Sed hoc sane in eis, quos Vitruvius describit, diversum fuit a vulgaribus, quod vectibus (supra incisionem illam per lignum) traiectis eorum versationes expediebantur. Neque tamen hoc miramur; nam ut iam supra commemoravimus,

1) Marinius (ed. vol. II p. 354 adn. 5) Athenaeo qui docet p. 17 rotarum crassitudinem fuisse pedalem neglecto iniuria secundum Hegetoris machinam tribus pedibus illam aestimat: itaque fieri non potuisse ut satis crassae arbores invenirentur.

erat talis machina satis grandi pondere, rotas autem eius Athenaeus docet (p. 16/17) crassitudine pedales fuisse. Fieri igitur non potuit, ut, cum qui machinam protrudebant — nam non trahebatur machina ut alia vehicula — in aliam partem contentionem virium dirigebant, rotae tamquam per se novam directionem sequerentur. Contra necessarium erat anticas saltem rotas ad novam regionem constituere; atque etiam facilior fuit machinae versio posticis quoque rotis paulum versatis. Neque credam Vitruvii demum aetate in machinis *ἁμαξόποδας* vectibus versatiles in usu fuisse; quid quod Diod. Sic. XX 91, 3 de Demetrii illa helepoli tradit '*πρὸς δὲ τὴν ἐκ πλαγίας μετάθεσιν ἦσαν ἀ ν τ ί σ τ ρ ε π τ α πεπραγματευμένα, δι' ὧν ἡ πᾶσα μηχανὴ ῥαδίως παντοίαν ὑπελάμβανε κίνησιν*'? nonne veri simillimum est *τοῖς ἀντιστρέπτοις* vectes dici quibus *ἀντεστρέφοντο οἱ ἁμαξόποδες*?

Unum restat ut de Vitruvii descriptione addam: offendit Rochasium quod ea ne cum figuris quidem Athenaei congruat — praeclarissimis sane illis! Quas deberi librario alicui imperito, non ipsi descriptionum auctori infra (p. 297) exponendum erit; sed de una quidem (p. 19 W.) eius qui eam pinxit errorem iam hic aperiam: qui cum (p. 16, 9) legisset '*λαμβάνει δὲ ἁμαξίποδας ἑκάστη χώρα $\overline{\Delta}$ τῶν ἐν ταῖς γωνίαις*' ratus numerum $\overline{\Delta}$ cum verbo *ἁμαξίποδας* coniungendum esse quaternos in extremis baseos intervallis depinxit *ἁμαξίποδας* — et eos quam inepta manu comparatos!

Sed nunc nos conferamus ad Athenaei verba, quae sana sententia omnino carent. Primum enim desideramus ad '*ἵνα ἐξῇ*' verbi alicuius infinitivum; nam verbum *παροδοποιεῖν* ne simul audiamus, sententiarum conexa series impedit, cum pateat machinam non ornatam esse *ἁμαξίποσιν* eo consilio, ut liceret, si opus esset, viam munire. Neque magis puto premendum esse participium '*προάγοντας*' ita ut sententia evadat 'ut, si opus sit viam munire vel (*παρατιθέναι τινὰ μηχανήματα*) apportare aliquas machinas (sc. ad murum), c u m t e s t u d o p r o m o v e t u r, ea promoveri possit'; nam cum satis artificiosa videtur haec interpretatio tum ne sic quidem bene procedit

oratio: multo simplicius illud dicere licuit sic fere '*λαμβάνει δὲ ἁμαξίποδας ἐν οἷς στρέφονται τροχοί, ἵνα δύνηται προάγεσθαι τὸ κατασκεύασμα*'. Ac verba '*τουτέστιν εἰς τοὔμπροσθεν πλατὺν τόπον ποιεῖν ἢ καὶ ὁμαλὸν πρὸς τὸ πολεμῆσαι*' valde prae se ferunt speciem interpretamenti; praeterea quid sit differentiae in hoc quidem conexu inter '*πλατὺν τόπον*' et '*ὁμαλὸν τόπον*' me fugit; neque iam dubitem quin etiam verba '*ἢ καὶ παρατιθέναι τινὰ μηχανήματα*' eiusdem interpretamenti sint et arte cohaereant cum verbis '*(τόπον) ὁμαλὸν πρὸς τὸ πολεμῆσαι*' ita quidem ut '*πρὸς τὸ*' pertineat etiam ad verbum '*παρατιθέναι*'. At quo spectat illud interpretamentum? Nihil clarius! Interpres voluit explicare verba (p. 16, 1) '*πρὸς τὰς γινομένας εἰς τὴν προσαγωγὴν τῶν μηχανημάτων* (cf. *⟨πρὸς τὸ⟩ παρατιθέναι τινὰ μηχανήματα) παρόδους* [1]), librarius autem glossema — ac pravo quidem loco — in contextum recepit. Iam expuncto illo interpretamento evadunt vestigia quaedam necessitudinis inter Vitruvii et Athenaei verba intercedentis; cf. velim haec: *ἵνα ὅταν δέῃ [παροδοποιεῖν] προάγοντας ἐξῇ*' 'uti sive opus fuerit progredi possit'.

Sed restant verba '*ἐκσπάσαντα τοὺς τροχοὺς μετὰ τὸ ἀποκλεῖσαι τοὺς ἄξονας*'. Apparet ne haec quidem corruptelis vacare; supra expositum erat rotarum axes (immissos in *ἁμαξίποδας*) lamnis ferreis conclusos fuisse. Qui igitur potuit fieri, ut 'postquam axes conclusi essent, aliquis rotas extraheret'? Iam minus videbitur temerarium conari consensum efficere cum Vitruvio: proponam igitur ut pro '*μετὰ τὸ ἀποκλεῖσαι τοὺς ἄξονας*' secundum Vitruvii verba 'per versatas arbusculas' legamus '*διὰ τὸ ἀποκλῖναι τοὺς ἁμαξόποδας*'.

Quod recte si coniecerim '*ἐκσπάσαντα*' verbum corruptum esse patet; nam *διὰ τὸ ἀποκλῖναι τοὺς ἁμαξόποδας* efficiebant ut *τοὺς τροχοὺς* verterent; huius igitur notionis verbum desideramus. Quod ut ipse e verbo '*ἐκσπάσαντα*' eruerem, cum mihi non contigisset, effecit leni mutatione Wachsmuthius, qui illud in '*ἐκβιβάσαντας*' emendavit, quae coniectura etiam lec-

1) Sic recte puto explevisse Wescherum lacunam; nisi forte potius delendum erat '*καὶ τὰς*' ut '*γινομένας*' pertineret ad '*παρεκτάσεις*'.

tione codicis Vindobonensis 'ἐκβάσαντα' fulcitur. Verbum παροδοποιεῖν utrum corruptela inquinatum an ipsum quoque illius interpretamenti sit, decernere non ausim. De toto autem desperato fere hoc loco ut breviter comprehendam quid iudicem, vestigia statuo adesse eiusdem fontis, quem Vitruvius secutus est: illo, ut ex Vitruvio cognoscitur, tradita erat etiam descriptio ἁμαξοπόδων, sequebantur autem haec fere verba 'ἵνα ὅταν δέῃ ἀποστρέφειν (sive simile quid) προάγοντας ἐξῇ ἐκβιβάσαντας τοὺς τροχοὺς διὰ τὸ ἀποκλῖναι τοὺς ἁμαξόποδας'.

Satis igitur de hoc loco dixi; nunc consideremus alium locum etiam magis dubium. Uterque auctor postquam testudines complendis fossis destinatas descripsit, pauca addit de eis, quae ad fodiendum adhibeantur; incipit uterque ab eisdem verbis, discedit paulo post alter ab altero etiam de ipsa re, denique redeunt ad verborum similitudinem. Iam conferas ipsos:

Athen. p. 19, 4 sqq.	Vitr. p. 277, 12
τὸ δὲ τῆς ὀρυκτρίδος χελώνης γένος τὰ μὲν ἄλλα παραπλησίως ταῖς πρότερον ᾠκοδόμηται, τὴν δὲ ἔμπροσθεν ὀρθὴν ἔχει προσαγωγήν, ὅπως προσελθοῦσα πρὸς τὸ τεῖχος ἀπαρτίσῃ αὐτῷ καὶ μὴ παρεισπίπτῃ ἀπὸ τοῦ τείχους τὰ ἀφιέμενα βέλη, ἀλλ' ἀσφαλῶς οἱ ὑπορύττοντες ἐν αὐτῇ ὄντες ἐργάζωνται.	quae autem testudines ad fodiendum comparantur ὄρυγες graece dicuntur, cetera omnia habent uti supra scriptum est, frontes vero earum fiunt quemadmodum anguli trigoniorum, uti a muro tela cum in eas mittantur non planis frontibus excipiant plagas sed ab lateribus labentes, sine periculoque fodientes qui intus sunt tueantur.

Nisi forte statuimus in communi fonte de duabus testudinibus expositum fuisse, quarum alteram Vitruvius alteram Athenaeus describat, cum uno quidem loco apud Athenaeum magnam perturbationem modo cognoverimus, huius confusioni differentiam tribuerim. Quam sententiam etiam id confirmat, quod Philo de testudinibus craticeis docet (ed. Thévenot p. 99) 'ποιοῦνται δὲ αἱ γερροχελῶναι ἐκ τῶν πλεχθέντων γέρρων

ἄνωθεν εἰς ὀξεῖαν γωνίαν συγκλεισθέντων πρὸς ἄλληλα, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τοῦ πρόσθεν'; quamquam craticeae illae testudines num ad fodiendum adhibitae sint, Philo tacet.

Attamen est aliquid, quod quodam modo contra Vitruvii descriptionem pugnet. Nam quoniam comperimus testudines ad fodiendum destinatas ab eis, quae ad congestionem fossarum parabantur, uno diversas fuisse, hanc differentiam diverso usu opinamur procreatam esse. Sed ad fossas explendas nonne apparet saepe tam prope ad murum consistere debuisse machinam, ut facile inde tela in eam immitti potuerint? Eam igitur oportuit a fronte defendi quam maxime.[1]) Contra cum ipse oppidi murus suffodiendus erat, et licuit et opus erat proxime ad murum testudinem adiungi, ita ut a fronte laedi omnino non posset. Atque ut ad murum applicaretur machina, frons eius non debuit 'uti angulus trigoni' esse, sed recta (τὴν δὲ ἔμπροσθεν ὀρθὴν ἔχει προσαγωγὴν ὅπως ... ἀπαρτίσῃ αὐτῷ ⟨sc. τῷ τείχει⟩ Athen.). At de testudinibus ad fossas obruendas factis nusquam interdictum est, ne ipsae quoque a fronte essent rectae. Quod sane debuit, si eo maxime diversae erant a fossiciis. Nego igitur de illa inter Vitruvium et Athenaeum discrepantia certum iudicium fieri posse.

Atque etiam minus decernere mihi videor posse de hoc loco:

Diadis alteram turrim uterque tradit fuisse tabulatorum decem, sed

Vitr. 274, 3	Athen. p. 11, 8
singulis partibus in ea fenestratis.	οὔσης ἑκάστης χώρας περιπτέρου.

Athenaeus igitur praecipit, ut singula tabulata promineant; cf. Hesych.: περίπτερον· ὑψηλόν, πανταχόθεν ἐξέχον· ἢ στέγην ἔχουσαν ἐξοχήν; Anonymus autem Byz. (p. 246, 19) docet, quo consilio illae proiecturae factae sint: 'ἐπικρεμάσθωσαν δὲ καὶ

1) Revera tecto a fronte ornatam licet videre testudinem ad fossas obruendas comparatam apud Iaehnsium 'Atlas zur Geschichte des Kriegswesens' tab. 47.

δέρματα τῷ πύργῳ ἐπὶ τοῖς ῥηθεῖσιν (p. 241, 10) *ἐπὶ τῇ κατασκευῇ παραπτέροις*'. Contra Vitruvius quid iubeat, Diodori verbis illustratur his (XX 91, 5) '*θυρίδας δ' εἶχον αἱ στέγαι κατὰ πρόσωπον τοῖς μεγέθεσι .... πρὸς τὰς ἰδιότητας τῶν μελλόντων ἀφίεσθαι βελῶν ἁρμοζούσας*'. Iam utrumque fonte Vitruvii et Athenaei fueritne exhibitum an alteruter consulto recesserit a fonte, quo quaestionem solvam non habeo. Fortasse non absurdum erit arbitrari Vitruvium verbum *περίπτερον* falso intellexisse.

Sed iam videamus, quae ex eis, quibus plenior Vitruvio est Athenaeus, eius fonti tribuenda sint. Ac de plerisque vix potest dubitari, quamquam singula fieri potuit ut ipse Athenaeus adderet. Referam igitur ad fontem Athenaei haec:

		Vitr.
p. 9, 13	*ἀπόρως δὲ τῶν ἔνδον διακειμένων διὰ τὸ ξεῖνον τοῦ μηχανήματος συνέβαινεν αὐτὰ πίπτειν ταχέως.*	p. 273, 8
10, 4. 5	*μετὰ ταῦτα δὲ ἐποίησάν τινες ἐπὶ κυλίνδρων προωθούμενον τὸν κριὸν καὶ οὕτως ἐχρῶντο.*	273, 13
12, 6—10	*ἡ δὲ πρώτη στέγη ἐχέτω τὸ ὕψος πήχεις* $\overline{ZC}$ et quae sequuntur usque ad *ἐλάμβανεν.*	274, 9
13, 1	*μικρῆς τε καὶ μεγάλης*[1]	10
2	*τοῦ πλάτους — τὸ δὲ μῆκος πήχεις* $\overline{M}$	ibid.
14, 7	*ὁμοίως ἐκείνοις ἔχουσαν. ἐκ δὲ τοῦ ἄλλου μέρους αὐτῆς*	275, 5. 6
14, 11	*καὶ οὕτως βάλλει τὴν κεραίαν ἐν ᾗ κριοκοπεῖ, ἐφελκόμενος αὐτὴν ἐκ τοῦ κάτω ὀνίσκου κειμένου*	9
15, 13	*Φίλων ὁ Ἀθηναῖος*[2]	21
16, 1	*πρός τε τὰς γινομένας εἰς τὴν προσ-*	

1) His verbis praetermissis inepta evasit apud Vitruvium sententia; nam quo referatur eius 'eadem ratione' iam non adest.

2) cf. infra p. 301 adn. 1.

	αγωγὴν τῶν μηχανημάτων παρόδους καὶ τὰς παρεκτάσεις τῶν σταδίων (πεδίων coniecit Wachsmuthius, quod quodammodo fulciri puto dictione ʻπεδίων ὑποτάσεις' in Eur. Bacch. 749)	
16, 9	τεσσάρων τῶν ἐν ταῖς γωνίαις	276, 2
17, 5	ἐκ δὲ τοῦ ὀπίσω πήχεις Δ̄	11
8	ἐπὶ τὸ πλίνθιον αὐτοῦ	12/13
15	κεδρίνων	21/22
18, 4	ὁμοίως ταῖς τύλαις	277, 1
10	ἐπάνω τῶν κιόνων καὶ τῶν ἐπιστυλίων	6
ibid.	καὶ γέρρων	ibid.
18, 13—16	καὶ ἔστιν αὐτὴ χρησίμη ου μόνον εἰς χῶσιν, ἀλλὰ καὶ .... usque ad ἐφεδρεύειν.	
21, 7	τὸ σύνπαν ἔργον	24/25
24, 6—8	ὁ δὲ δεσμὸς ὁ ἐν μέσῳ τὸν κριὸν ἔχων ἐπὶ παλαιστὰς Ε̄ λαμβάνει τὸν ἑλιγμὸν ἐν τῷ κριῷ	279, 8
25, 5	ἔχον τὰς ὀπὰς παλαισταίας	13

Praeter hos locos etiam nonnulli alii apud Athenaeum occurrunt, quibus non est, quod apud Vitruvium respondeat; sed hi cum aut per se mihi visi sint minime perspicui aut propter reliquam explicationem, satis habeo eos afferre, non ausus de eis iudicare:

p. 13, 6. 7	παρακαταβαίνων τὴν ἐπιστέγην ἕως τῶν ἐπ' αὐτῷ δοκῶν ὅπως ἡ περίδρομος ἔγκυκλος	274, 14
9/10	ἐγίνοντο δὲ αὐτῇ τῇ χελώνῃ ὀρθοστάται κύκλῳ περίδρομον ἐχούσῃ	17
14, 4	λαμβάνει δὲ καὶ πᾶσαν τὴν κατασκευὴν ὁμοίως ἔχουσαν	275, 2[1]
19,8	καὶ κατακλείσεις τὰς αὐτὰς ἔχουσα[2]	5

1) Sed perversa est hoc loco enuntiati structura.

2) κατακλείσεις nusquam antea commemorantur.

22, 12	ὀπίσω τῆς κριοδόχης[1])	278, 13
23, 1	ἐν μέσῳ τῆς χελώνης	ibid.
8	καὶ τῆς κριοδόχης[2])	278, 21[3])
24, 2	τὸ δὲ σῶμα αὐλωτόν[4])	279, 3
9	ἀποτεταμένα ἐκ τῶν ὀνίσκων τῶν ἐκ τῆς κριοδόχης[5])	
25, 6	ἔχει δὲ καὶ παράδειγμα ἐξ ἑκατέρου μέρους ὁ κριός, ἐπειδὴ τὰ ταῖς κάσαις παραπλήσια	

Quaestio nunc exoritur, quisnam Vitruvii et Athenaei auctor fuerit. Sed hanc priusquam absolvere conemur, de duobus Athenaei locis disputandum est, quibus supra indicavimus (p.279) per se consideratis nos vetari de communi Vitruvii cum Athenaeo fonte cogitare, qui nunc tamen, postquam ad communem fontem illos redire convicimus, extremi ingenii Athenaeum fuisse docent.

Apud Athenaeum enim p. 11 init. de Diade, cuius antea enumerata sunt inventa, hoc indicatur 'ἐχρᾶτο δὲ καὶ τῷ ὑποτρόχῳ κριῷ· γράφει γοῦν τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ οὕτως·' Exspectamus igitur iam constructionem subrotati arietis et satis miramur, quod de hoc quidem nihil comperimus, sed statim ad turres describendas transitus fit. Iam cum persuasum tibi sit lacunam casu aliquo effectam esse in Athenaei libello, quoniam Vitruvius non ipsum Athenaeum secutus est, sed eius fontem, maximam habes fiduciam ex huius libro repetere te

1) κριοδόχη in hac quidem machina accuratius non describitur neque scio quomodo eam mihi fingam; nam viri docti Ruestow et Koechly quae in libro, cui titulus est 'Gesch. d. gr. Kriegsw.' p. 311 § 5, de ea disputant 'bisweilen wird nur der vordere Theil des Rostes der Widderschildkröte mit einem Dache versehen, welches dann den Namen (κριοδόχη) Widderdach erhält' Athenaei quidem explicatione non traduntur: cf. Ath. 13/14. Vitr. 274. 17—21.

2) cf. adn. 1.

3) Etiam Vitruvii versio valde est obscura 'supra caput eorum qui continebant arietem (ἐπὶ δὲ τοῦ ἐπικεφάλου)'.

4) glossematis speciem prae se ferunt.

5) cf. adn. 1.

posse quae apud Athenaeum desiderantur. Sed en, eadem eodem loco lacuna etiam apud Vitruvium! ac patet hunc quidem lacunam in fonte esse perspexisse; nam verba illa ‘γράφει γοῦν τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ οὕτως’ eiusmodi vertit (sc. ‘cuius rationes (Diades) scriptas reliquit’), ut si solum Vitruvium legas, sponte eum putes quam ipse legerit descriptionem praetermisisse. Ergo Athenaeus, cum iam non liceat lacunam in eius libello casui tribuere — id quod liceret, si Vitruvius hausisset ex Athenaeo — adeo dormivit, ut ne lacunam quidem tam apertam animadverteret. At iam refugium videtur patere: nam cum in Wescheri editione post verba ‘γράφει .... οὕτως’ figura sequatur, dixerit quispiam, ad hanc verba illa spectare. Neque quo hoc minus probemus ita multum prohibet, quod quo uno tradita est libro ms. figura non exstat post ipsa verba laudata, sed post verba ‘περιττέρου οὔσης ἑκάστης’ (W. p. 11, 18. cod. Vindob. ⟨F⟩ fol. 28 v. post lineam XI; deinde sequuntur in eadem pagina versus IX)[1]: hic enim etiam minus aptum obtinet locum; neque potest negari ea arietis subrotati imaginem quamvis non accuratam propemodum tamen similem depictam esse. Nam consentit in universum figura cum descriptione terebrae (Athen. p. 14), quam machinam docet Athenaeus ‘tota constructione similiter atque arietis (sc. subrotati)[2] se habente fieri’. Hanc enim solam existimo veram interpretationem verborum ‘τὸ δὲ τρύπανον (χελώνην μὲν τὴν αὐτὴν τῷ κριῷ) λαμβάνει δὲ καὶ πᾶσαν τὴν κατασκευὴν ὁμοίως ἔχουσαν’, reiciendam vero quam Rochasius praebet (p. 786) ‘le trépain comporte une tortue pareille à celle du bélier et d'une construction toute semblable’: quasi Athenaeus scripsisset ‘τὸ δὲ τρύπανον χελώνην (omissa particula μέν) τὴν αὐτὴν τῷ κριῷ λαμβάνει (omissa particula δὲ) καὶ πᾶσαν τὴν κατασκευὴν ὁμοίως ἔχουσαν’. Ac sic quoque opus esset accusativum illum verborum ‘πᾶσαν τὴν κατασκευὴν’ sumere

1) Wachsmuthii beneficio ipsi mihi facta est facultas codicis inspiciendi.

2) Etiam p. 12, 12 τὸν ὑπότροχον κριόν dici pro certo habeo: nam hic solus antea inter Diadis machinas commemoratus est; cf. etiam quae infra p. 299 disseram.

limitationis quem vocamus, quamquam magis in promptu erat scribere 'ὁμοίαν ἔχουσαν'. Sed cur Athenaeus idem bis expressit? nam 'χελώνην τὴν αὐτήν' et 'χελώνην ἔχουσαν ὁμοίως τὴν κατασκευήν' idem est. Ac particulae μὲν — δὲ satis clare significant post 'κριῷ' aut excidisse verbum notionis 'λαμβάνειν' aut saltem simul audiendum esse. Quo suppleto iam omnino non licet cogitare de tali qualem Rochasius voluit interpretatione. Terebra igitur si similis erat arieti subrotato, concedendum est quodam modo figura illa repraesentari arietis imaginem.

Accedit quod etiam antea (p. 10, 4) de tali machina traditum est 'μετὰ ταῦτα δὲ ἐποίησάν τινες ἐπὶ κυλίνδρων προωθούμενον τὸν κριὸν καὶ οὕτως ἐχρῶντο', itemque apud Anon. Byz. (W. p. 232, 8) 'καὶ ἕτεροι ἐπὶ κυλίνδρων προωθοῦνται': quamquam haec forsitan ex ipso Athenaeo hausta sint. Sed unum non intellegitur, si figura illa arietis subrotati formas circumscribi sumimus. Videmus enim a posteriore machinae parte duas suculas circum quas funes cum ariete coniuncti ita ducti sunt, ut, si illae vectibus circumagerentur, aries promoveretur, si in contrariam partem contorquerentur, trabes retraheretur. Sed apparet etiamsi suculae quam celerrime fieri potuit humanis manibus contortae sint, lentam tamen effectam esse trabis promotionem: magis igitur idonea ea machina videtur, qua in murum fiat pressio quam plaga, idonea magis quae vocetur terebra quam aries. Itaque haud scio an figura revera secundum terebrae descriptionem facta et casu aliquo in eum, ubi nunc in cod. Vind. exstat, locum translata sit.

Quod etiam alia re cogor censere: persuasum enim habeo quas Wescherus e libris mss. edidit figuras omnino nullius esse pretii neque ad auctorem libelli redire sed multo post, cum arietis subrotati descriptio iam pridem perisset (nam desideravit eam ut demonstravimus iam Vitruvius), ab aliquo factas esse ex contextu quidem, attamen nequaquam intellecto. Nam cum etiam per se Athenaei descriptiones saepe satis sint obscurae, difficiliores sane sunt intellectu respectis figuris,

quippe quae etiam ea falsa repraesentent, quae verbis satis claris sunt expressa.[1]) Ac p. 30 ad eandem rem duae plane diversae diversis libris praebentur figurae, quarum ne alterutra quidem prorsus respondet verbis. Sed, ut hanc argumentationem mittamus, num veri simile est scriptorem figuram inducere verbis ʻγράφει γοῦν τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ οὕτως᾿? Minime meo quidem iudicio, sed scripsisset fere ʻκατέλιπε δὲ σχῆμα αὐτοῦ τόδε᾿. Cum verbis autem ʻγράφει τὴν κατασκευήν᾿ componas velim quae leguntur p. 15, 10 ʻἡμεῖς δ᾿ ἐγράψαμεν χελώνης χωστρίδος κατασκευήν᾿, quibus non succedit figura sed descriptio.[2])

Plane igitur, ut tandem eo, unde degressa est disputatio, revertamur, quod figura videbatur praebitum deverticulum, interclusum esse arbitror et concedendum post verba ʻγράφει . . . οὕτως᾿ lacunam esse statuendam. Nam particulam ʻοὕτως᾿ ita interpretari, ut sententiam exhibeat hanc ʻDiades utebatur etiam ariete subrotato, utpote quem ita describat (quasi eo usus sit)᾿ artificiosius, eam mutare vel delere audacius videtur. Ac qui dignum existimavit mentione Diadem illa machina usum esse, cur non eius descriptionem tradidit?

Accedit vero aliud quid miri, quod illa lacuna agnita quodam modo tollitur. Tradit Athenaeus (p. 10, 10 sqq.) Diadem se invenisse professum esse primum τοὺς φορητοὺς πύργους, deinde τὸ τρύπανον, tum τὸν κόρακα, tum τὴν ἐπιβάθραν. Quibus de machinis inde a. p. 11, 4—15, 11 eodem ordine agitur. Sed inter primam et alteram interposita est testudinis arietariae descriptio (p. 12, 12—14, 3) ac sic quidem, ut nullo

---

1) cf. etiam quae supra p. 289 exposui.

2) Tituli singulis machinis praepositi (p. 12, 12 περὶ χελώνης. 14, 4 π. τρυπάνου. 15. 5 κόραξ. 15, 6 ἐπιβάθρα. 15, 12 χελώνης χωστρίδος κατασκευή. 19, 3 π. ὀρυκτρίδος χελώνης. 211, 1 Ἡγήτορος χελώνη. 27, 1 κατασκευὴ ἑλεπόλεως) si ipsi auctori deberentur, inde quoque liceret concludere p. 11, 2 titulum ʻκριοῦ κατασκευή᾿ inscriptum fuisse descriptioni. Sed luce clarius est eos a librariis originem duxisse et oportuisse Wescherum non solum eos uncis includere (p. 21. 27), qui solis deterioribus libris traditi sunt, sed etiam qui optimis.

verbo interpellatio excusetur; ac ne hoc quidem refertur, cuiusnam testudo describatur; quod tamen vix potest dubium esse: nam praeterquam quod ea inter Diadis machinas posita est, cum paulo ante *τοῦ ὑποτρόχου κριοῦ* mentio facta sit, hic videtur satis esse clarum verbis '*τῆς δὲ χελώνης τῆς τὸν κριὸν φερούσης*' significari Diadis testudinem arietem subrotatum ferentem. Mirum igitur esset si, cum hic arietis subrotati testudo describatur, ipsius arietis descriptio non esset praemissa.

Sed haec quidem hactenus. Alter locus, de quo nunc est disserendum, exstat p. 15, 5 '*τὸν δὲ κόρακα οὔ φημι εἶναι ἄξιον κατασκευῆς*'. Quocum compares velim Vitruvii verba (p. 275, 12) 'de corace nihil putavit scribendum, quod animadverteret eam machinam nullam habere virtutem'. Secundum Vitruvium igitur ipse Diades machinam a se inventam nullam habere virtutem confessus est, cum Athenaeus malum illud iudicium non tamquam Diadis prodat memoriae, sed ipse ferre videatur. Sed Vitruvius, ut supra comprobavimus, non ipse inspexit Diadem; quaestio igitur exsistit, quoniam non Athenaeum secutus est ille, sed uterque eundem auctorem reddit, utrum is eisdem fere verbis atque Athenaeus de illa machina ipse indicaverit an, ut Vitruvius, tradiderit ipsum sibi Diadem derogasse; sive, ut breviter dicam, quaeritur utrum in communi fonte scriptum fuerit '*φημί*' an '*ἔφη*' (vel '*φησί*'). Iam in propatulo est Diadem non ipsum suam inventionem vituperasse. Vitruvius igitur auctoris sui iudicium Diadi tribuit. Athenaeum autem ad eiusdem auctoris verba tam arte se applicavisse necesse est statuamus, ut etiam illud '*φημί*' ad litteram in suum librum transferret; iamque dubium fit, utrum quod brevi post (p. 15, 9/10) legimus '*ἡμεῖς δ' ἐγράψαμεν*' et p. 31, 8 illud '*ἔκρινον*' potius referamus ad Athenaeum an ad eius auctorem. Atque hoc '*ἔκρινον*' quidem iam nunc liceat prodere Athenaei auctori tribuendum esse, quamquam argumentationem differre praestat (cf. p. 301 sq.).

Nunc communem Athenaei et Vitruvii auctorem indagemus. Ac Wachsmuthius animum meum advertit ad Agesistratum,

quippe quem ipse Athenaeus (p. 5, 6. 7) tamquam primarium auctorem confiteretur se secutum esse. Iam ut clarius res aperiatur totum libellum summatim percurrere opus est.

Loquaciter et odiose praefatus tandem (p. 7, 6) de machinationibus, quae apud Agesistratum legerit, expositurum se esse Athenaeus indicat '*διὸ ὅσαπερ ἀνεγνώκαμεν τοῦ μηχανικοῦ Ἀγησιστράτου περὶ αὐτῶν διέξιμεν*'. At ne tunc quidem ad ipsam rem accedit, sed praedicat de Agesistrati virtutibus, quarum causa videatur dignus, cui de artis praeceptis confidatur; cf. p. 9, 1 '*διόπερ οὐκ ἀπιστητέον τῷ τοιούτῳ ἀνδρὶ κατεφαίνετο ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς τέχνης παραινουμένοις*'. Postea transitus fit ad ipsas machinas. Quae quasi diversis fontibus adhibitis deinceps describuntur et p. 31 demum penitus oratio incisa est: priores, ait Athenaeus, quae bene docuissent diligenter se considerasse; sed ipsum quoque nova invenire studuisse. Neque usquam in eis, quae sequuntur, auctor aliquis laudatur, sed ipse Athenaeus identidem se venditat; cf. p. 35, 5 '*ἀρέσκει δέ μοι*', item p. 35, 4. At nonne forsitan de illis '*νενόηταί μοι* (31, 11)', '*αὐτὸς πεφιλοτίμημαι* (31, 13)' *ἀρέσκει δέ μοι*' item iudicandum sit ac de illo '*φημί*'? Non licet! nam ut iam supra (p. 279 sq.) significavimus etiam sermone diversa sunt, quae inde a p. 31, 11 sequuntur ab eis, quae communis Athenaei et Vitruvii auctoris sunt.

Quem quamquam ipsum quoque recentiorum sermone usum esse cognoscimus (nam adhibet nonnulla verba novicia), infimae tamen aetatis nota insignia in eius verbis praeter formas quasdam ionicas (p. 9, 14. 10, 12. 13, 1. 24, 8. 28, 6) duo sola inveni '*ἐκβοήθησις*' (p. 12, 6) et '*βελοστασία*' (22, 11); neque debet negari veri esse simile nonnulla ab Athenaeo illis esse illata. Quod non solum de ionicis illis formis valet, sed si Agesistratus usus sit verbo '*βελόστασις*' (quod apud Polybium IX 41 occurrit et apud Diodorum XX 87), facile fieri potuit, ut Athenaeus mutaret in '*βελοστασία*'. Verba autem '*εἰς τὴν ἐκβοήθησιν τῶν ἐμπυρισμῶν*' apud Vitruvium non exstant (p. 274, 8). Contra reputes, quot pessima verba supra (p. 280) excerpserimus ex eis, quae ipsius Athenaei esse iudicamus.

Sed cui tribuamus ea, quae inde a p. 29, 3—31, 10 exposita sunt? Nam congruentiam cum Vitruvio apud Athenaeum adhuc non vidimus ultra p. 29, 2 pertinere. Sed cum per se ea quae eodem tenore servato traduntur etiam eidem fonti deberi videntur, tum adsunt certa indicia, quibus hoc probetur. Vitruvius enim p. 159/60 quibus usus sit fontibus referens de machinationibus enumerat hos: Diadem, Archytam, Archimedem, Ctesibium, Nymphodorum, Philonem Byzantium, Diphilum, Democlem, Chariam, Polyidum, Pyrrum, Agesistratum.

E quibus Diadis, Ctesibii, Philonis Byz., Chariae, Polyidi, Pyrri, Agesistrati nomina quo pertineant, iam haud dubium est; nam cum Diadem, Chariam, Polyidum in eis, quae nobis tractanda sunt, et a Vitruvio (p. 273, 16. 17. 19) et ab Athenaeo (p. 10, 9. 10) allatos invenerimus, etiam Ctesibium, Philonem Byz., Pyrrum, Agesistratum ab Athenaeo (p. 29, 9. 15, 13.[1]) 31, 7) laudatos, quamquam Vitruvius eos in illis capitibus, quae sunt de machinis bellicis, non commemorat, ad communem utriusque auctoris fontem referendos esse manifestum est. Pyrri autem et Ctesibii ab Athenaeo (p. 31, 7) mentio fit in ea parte (p. 29, 3—31, 10), quam ad communem fontem redire demonstrandum est. Iamque inde Vitruvium etiam Archytae nomen sumpsisse censeo, quippe quem Athenaeus in praefatione (p. 5, 3) commemoret: quamquam praefationem Athenaei totam ex communi fonte translatam esse nequaquam existimo. Sed cum Athenaeus in ea de nonnullis mathematicis verba facere vellet, cur ne hos quidem illinc repetisse eum opinemur? Ac cum per se credibile sit auctorem Athenaei et Vitruvii ipsum quoque quaedam praefatum esse (cf. etiam p. 303), forsitan nonnulla etiam ex illis Athenaeus decerpserit.[2])

Cognovimus igitur ea, quae inde a p. 9, 4—31, 10 tam-

1) Athenaeus Philonem appellat Atheniensem, non Byzantium; sed conferas Wescheri in praefat. p. XI adnotationem V.

2) Fortassse etiam Nymphodorum, Diphilum, Democlem (Deimachum? cf. Ath. p. 15, 12) Vitruvius ex eodem ac ceteros fonte exscripsit.

quam ex diversis fontibus collecta Athenaeus exponit, uni auctori eum debere; iam exsistit quaestio utrum prima verba 'κριὸν μὲν ἔφασκεν (sc. Ἀγησίστρατος) εὑρεθῆναι .... (p. 9, 4)' tribuenda sint Athenaei fonti, ut ne Agesistratum quidem ille inspexerit, an sic res se habeat, ut Athenaeus legerit ipse apud Agesistratum 'κριὸς μὲν εὑρέθη ....' et referat hoc oratione obliqua. Solvitur quaestio meo quidem iudicio eis quae inde a p. 7, 8 antecedunt. Nam quamquam per se cogitari potest ne verba quidem (7, 8) 'ἀναγκαιότατον μὲν οὖν ἀποφαίνεται (sc. Ἀγησ.) εἶναι ἐμπειρίαν γραμμῶν ἔχειν' Athenaeum primum scripsisse, sed eius auctorem, impedit tamen alia ratiocinatio: applicantur brevi post (inde a p. 8, 5) laudes Agesistrati, quibus, ut iam supra (p. 300) diximus, comprobetur dignum eum esse, cui de artis mechanicae praeceptis confidatur. Num putemus faciendum hoc visum esse ei, qui non plura quam quae p. 9, 3—10, 10 apud Athenaeum legimus ex Agesistrati libro repetiverit? Praeterea autem vix licet ea, quae p. 7, 8 —9, 3 exstant, ab antecedente praefatione Athenaei dissolvere: nam non solum sententiarum serie haec cum illis conexa sunt, sed cognoscitur etiam dictionis similitudo. Itaque ipsius Athenaei esse iudico illud 'ἀναγκαιότατον ἀποφαίνεται Ἀγησίστρατος' et illud 'κριὸν ἔφασκεν εὑρεθῆναι' et ipsum inspexisse Agesistrati librum et uno eo usum esse fonte. Sic eum oportuit Agesistratum laudibus efferre; huic sententiae alia quoque favent: consentiunt quae Athenaei auctori tribuimus verba (p. 31, 6) 'περὶ δὲ ὑπορύξεων .... γεγραφότος Πύρρου ἐν τοῖς πολιορκητικοῖς οὐκ ἔκρινον τοῖς καλῶς εἰρημένοις ὑπ' αὐτοῦ ἀντιλέγειν· ὅπερ τοὺς πλείστους ὁρῶ ποιοῦντας ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν' cum Agesistrati quod refert Athenaeus (p. 8, 1) praecepto 'τοῖς γὰρ καλῶς εὑρεθεῖσι πολλάκις χρηστέον καὶ οὐκ ἐκ παντὸς τρόπου καινοτομητέον'; Vitruvius in illa mathematicorum enumeratione Agesistratum ultimo loco affert; Rhodios quidem sex eiusdem nominis titulis (C. I. Gr. Ins. I.) cognoscimus, ad Rhodium autem auctorem commodissime referuntur quae de Rhodiis copiose Vitruvius enarrat; quid vero quod Agesistrati magistrum Athenaeus p. 8, 9—13

tradit in vallo circa portum Rhodi exstruendo occupatum fuisse! Praeterea omnino Rhodios rerum mechanicarum peritia insignes fuisse constat; cf. Strabonis locum (p. 653 C), ubi de Rhodo praedicatur '*κἀνταῦθα δὲ ὥσπερ ἐν Μασσαλίᾳ καὶ Κυζίκῳ τὰ περὶ τοὺς ἀρχιτέκτονας καὶ τὰς ὀργανοποιίας καὶ θησαυροὺς ὅπλων τε καὶ τῶν ἄλλων ἐσπούδασται διαφερόντως καὶ ἔτι γε τῶν παρ' ἄλλοις μᾶλλον*'. Satis igitur his quoque probabile fit Agesistratum communem Athenaei et Vitruvii auctorem fuisse. Cuius machinarum descriptionibus praefatio videtur praeposita fuisse, ex qua ea excerpta arbitror quae de institutione et doctrina mechanicis necessaria apud Athenaeum p. 7, 8—8, 4 exponuntur.

Apud Vitruvium num praeter ea, quae communia ei sunt cum Athenaeo, quaedam ad Agesistratum redeant, non est quo diiudicare possimus; attamen fortasse quae de ballistis et catapultis p. 266—71 Vitruvius explicat, illi debet: quem quidem de his quoque machinis scripsisse ideo coniciam, quod Athenaeus p. 8, 7. 8 de eius tripalmi catapulta et palintono praedicat.

Agesistrati aetas accuratius definiri non potest quam fuisse eum post Philonem et Ctesibium, quorum de temporibus adhuc sub iudice lis est.

Iam videamus, quid de ipso Athenaeo censendum sit. Commemoravimus supra Dielesio Athenaei dicendi genus ad sophistarum recentiorum aetatem referendum visum esse sumusque viro doctissimo adstipulati. At semel etiam in eis, quae ex Agesistrati libro Athenaeum in suum transtulisse contendimus, talium ineptiarum, qualibus prooemium supra vidimus abundare, exemplum exstat, p. 15, 2 nimirum '*τοῦ γὰρ ἔργου καλῶς διατυπουμένου τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦδ' εὑρίσκεται εὐδοξία· κατὰ δὲ λόγον ἐκτεθειμένου τὰ συντάγματα, μέγιστον ἕξει κλέος τοῖς ὑπομνήμασιν*'; sed apparet illud '*τοῦ γὰρ .... ὑπομνήμασιν*' Athenaei loquendi abundantiae imputandum esse, non Agesistrato; quod cum apud Vitruvium (p. 275, 12) non invenitur tum apud Athenaeum adeo non conexum est cum antecedentibus, ut, quin interpolatum sit, non possit dubitari.

Ac redolet interpolatio eandem ieiunitatem, qua Athenaeus introducit suas ipsius machinas (p. 31 extr.) '*οὐ γὰρ μόνον δεῖ τὰ καλῶς εὑρεθέντα ὑφ' ἑτέρων εἰδέναι, ἀλλ' ἐπείπερ ἐστὶν εὐκινησία περὶ τὴν ψυχὴν καὶ αὐτὸν εὑρίσκειν δεῖ*'.

Iamque feliciter accidit, ut cum Dielesii de Athenaei aetate iudicio conveniat coniectura, quam a Casaubono (in notis ad Trebell. Poll. Gallien.) primo prolatam Rochasius inani argumento reiecit: Cum enim in Trebellii Pollionis imperatoris Gallieni vita Athenaeus quidam Byzantius commemoretur, qui 'urbibus muniendis praeficitur (13, 6)' quo minus hunc auctorem esse libelli '*περὶ μηχανημάτων*' putet, eo impediri ille quidem sibi videtur, quod, cum Athenaeus libellum dedicaverit Marcello cuidam, nemo illius aetatis sic appellatus notus sit. Quod ego quidem non magis duco obstare quam quod tertio non ut voluit Dielesius altero p. Chr. n. saeculo Athenaeus fuisse nobis putandus est, si eum Gallieni architectum fuisse opinamur. Habet igitur coniectura illa Casauboni aliquid blandimenti, quamquam certissimis argumentis demonstrari non potest.

Liceat nunc pauca addere de Athenaei libelli contextu. Ac saepius offendi, paucis tantum locis scrupulos me posse tollere vidi, praesertim cum nonnullae corruptelae sint eiusmodi, ut ne sententia quidem, quam integra praebuerint verba, possit divinari. Proferam igitur eas solas coniecturas quas maioris probabilitatis esse arbitror.

p. 5, 12 libri mss. exhibent *Διηνέχου* (vel *Διενέχου*) *περσετικῶν* (vel *περσικῶν*); quae prius solebant corrigi in '*Δηιμάχου πολιορκητικῶν*' (cf. Droysen l. l. p. 212 n. 2). Stephano Byzantio comparato, qui s. v. '*Λακεδαίμων*' dicit '*ὥς φησι Δαΐμαχος ἐν πολορκητικοῖς ὑπομνήμασιν*'; Wescherus mavult '*Δηιμάχου περσικῶν*', nisus Strabonis loco, qui exstat p. 76 C. Sed libro, quo de machinis oppugnatoriis agitur, illud magis convenire videtur.

Paulo post verba '*τῶν δι' αὐτοῦ ἀκολουθησάντων Ἀλεξάνδρῳ*' sana sententia carent; neque potest dubitari, cum p. 10, 9 narretur Diadem et Chariam una cum Alexandro in bellum

profectos esse, quin pro 'δι' αὐτοῦ' legendum sit 'Διάδου', pro 'ἀκολουθησάντων' autem 'ἀκολουθήσαντος'.

p. 8, 14 pro certo habeo (quod Wescherus coniecit) scribendum esse 'αὐτός' pro 'αὐτοῦ'.

p. 18, 1 'πυρά' emendandum est in 'ἔκπυρα' (cf. Anon. Byz. p. 246, 18),

p. 18, 2 'ὡς ἔτι' in 'ὡς ἔνι' (προσφάτοις; Vitr. p. 276, 24 maxime recentibus),

p. 19, 5 'ᾠκονόμηται' in 'ᾠκοδόμηται',

p. 22, 7 'ἐξαιροῦντες' in 'ἐξαίροντες',

p. 23, 3 'ἐπ' αὐτό' in 'ἐπ' αὐτῶν' (quod etiam nonnullis libris exhibetur).

p. 34, 2 qui Wescherus potuerit moveri, ut 'αὐτῶν' (quod ego quidem non intellego) in contextum reciperet pro 'αὐτοῦ', non video.

Nonnulla quae apud Athenaeum omnino non possunt intellegi, clariora praebet, qui iam compluriens laudatus est, Anonymus Byzantius. Neque dubium est, quin is partim usus sit contextu minus corrupto libelli Athenaei (cf. adn. ad p. 282), sed non licet secundum illum plane immutare Athenaeum; satis igitur habeo indicasse eis verbis Athenaei, quae exstant p. 29,9—31,5, respondere apud Anon. quae legimus p. 263—64, 11, porro eis, quae Athenaeus tradit p. 32, 3—33, 3, Anonymi verba, quae exstant p. 268, 9—70, 7. Ea, quae p. 37,4—38,9 praecipiuntur, facilius pernoscuntur Anonymi verbis collatis quae legimus p. 205,8—16.

De Athenaeo nihil reliquum est quod addam; ac ne de Vitruvio quidem quidquam restat, nisi ut moneam, qualis eius sit fides, quippe qui ipsum se inspexisse simulaverit, quos ex Agesistrato cognoverat auctores et quamquam (p. 2, 4 sqq.) affirmat 'se ad apparationem ballistarum et scorpionum reliquorumque tormentorum refectionem fuisse praesto' de bellicis machinis docere nescivit nisi Graeco auctore ad verbum fere expresso.

His expositis iam expetendum videtur, ut ipsius Agesistrati opus ex Athenaei et Vitruvii compilationibus restitutum oculis subiciatur. Sed quamvis in universum arte uterque eorum illum secutus sit, interdum tamen liberius usi sunt fonte, ut eius verba genuina investigari iam nequeant. Nihilo tamen minus forsitan iuvabit, ut facilius Agesistrati operis compositio ac species perspiciatur, quae ei tribuenda iudicavimus, ea ex Athenaei et Vitruvii libris eximere et consociare. Quod ita instituam, ut, quae utriusque compilatoris sibi respondent, inter se opponam, lacunis intermissis inter alterius verba, quotiens, quae alter exhibet, desunt. Haec autem his uncis ⟨ ⟩ inclusa insigniam, addito praeterea interrogationis signo, si minus certum visum erit, utrum ea sint Agesistrati an ipsius compilatoris sive interpolatoris. Quae certa iudicavi ad Agesistrati verba additamenta, ea his uncis [ ] inclusi. Crassioribus litteris expressi ea, quibus alter ab altero adeo recessit, ut Agesistratum uter secutus sit decernere iam non liceat. Nonnullas corruptelas hoc signo † notavi, interdum correctione in uncis rotundis apposita. Certas autem emendationes non veritus sum in contextum verborum recipere.

Ath. p. 7, 8 sqq. ⟨Ἀναγκαιότατον μὲν οὖν ἀποφαίνεται (sc. Ἀγησίστρατος) εἶναι ἐμπειρίαν γραμμῶν ἔχειν· οὕτω γὰρ τὰ πρὸς πολιορκίαν συστησάμενον ὀρθῶς ἀντιμηχανᾶσθαι, πάλιν καὶ πρὸς ταῦτα ἀκολούθως τὰ πρὸς πολιορκίαν μηχανήσασθαι (an ὀρθῶς μηχανᾶσθαι, πάλιν καὶ πρὸς ταῦτα ἀκολούθως ἀντιμηχανήσασθαι?). Τοῦτο μέντοι οὐκ ἂν ῥᾳδίως ἐστὶ τὸν τυχόντα ποιῆσαι, ἀλλὰ μόνον τὸν καλῶς μαθόντα τὴν τέχνην καὶ διὰ πάντων ὄντα τῶν ἐπιβαλλόντων αὐτῇ μαθημάτων, τά τε ὑπὸ τῶν πρότερον ἀνδρῶν γεγραμμένα ἢ γεγονότα πρὸς τὴν τοιαύτην χρείαν μὴ παρέργως κατανοήσαντα. Τοῖς γὰρ καλῶς εὑρεθεῖσι πολλάκις χρηστέον καὶ οὐκ ἐκ παντὸς τρόπου καινοτομητέον, ἐὰν μή τινες βούλωνται τοὺς ἰδιώτας ἀπατᾶν, ἑλόμενοι τὸ δοκεῖν μᾶλλον τῆς ἀληθείας. [Τοῦτο δέ μοι καλῶς εἰρηκὼς φαίνεται.]

Ath. p. 9, 4 sqq. Κριὸν μὲν ἔφασκεν εὑρεθῆναι πρώτιστον ὑπὸ Καρχηδονίων ἐν τῇ περὶ Γάδειρα πολιορκίᾳ.

Χωρίδιον γάρ τι προκαταλαμβανομένων αὐτῶν καὶ καθαιρούντων εἰς ἔδαφος τὰ τείχη νεανίσκους τινὰς οὐθὲν ἔχοντας ἄρμενον εἰς τὴν καθαίρεσιν δοκὸν λαβόντας διὰ χειρῶν

ἐνσείειν εἰς τὸ τεῖχος

καὶ ῥᾳδίως ἐπὶ πολὺν τόπον καθελεῖν.

Ὅθεν συνιδὼν τὸ γενόμενον Τύριός τις ναυπηγὸς, ᾧ ὄνομα ἦν Πεφρασμένος , ἐν τῇ πολιορκίᾳ, ἣν ἐποιοῦντο μετὰ ταῦτα πρὸς τὴν τῶν Γαδειριτῶν πόλιν, ἱστὸν στήσας καὶ ἄλλον ἀπ' αὐτοῦ πλάγιον ἀρτήσας παραπλησίως ταῖς τῶν ζυγῶν φάλαγξιν ἔτυπτε τὸ τεῖχος ἕλκων ἐξ ἀντισπάστου τὸν πλάγιον. ⟨Ἀπόρως δὲ τῶν ἔνδον διακειμένων διὰ τὸ ξεῖνον τοῦ μηχανήματος⟩ συνέβαινεν αὐτὰ πίπτειν ταχέως.

Primum ad oppugnationes aries sic inventus memoratur Vitr. p. 272, 21 sqq.
esse. Carthaginienses ad Gades oppugnandas castra posuerunt.

Cum autem castellum ante cepissent, id demoliri sunt conati. Posteaquam non habuerunt ad demolitionem ferra | menta, Vitr. p. 273.
sumpserunt tignum idque manibus sustinentes ⟨capiteque eius summum⟩ murum continenter pulsantes ⟨summos lapidum ordines deiciebant, et ita gradatim ex ordine⟩ totam communitionem dissipaverunt.

Postea quidam faber Tyrius, nomine Pephrasmenos ⟨ac ratione⟩, ea inventione inductus malo statuto ex eo alterum transversum uti trutinam suspendit et ita reducendo et impellendo vementibus plagis deiecit Gaditanorum murum.

Γήρας δὲ μετ' αὐτὸν ὁ Καρχηδόνιος,

Ath. p. 10. *ὑπότροχον ποιήσας | σχεδίαν, [ἐπέθηκε πλάγιον] τὸν κριὸν [καὶ οὐκ ἐξ ἀντισπάστων εἷλκεν, ἀλλ' ὑπὸ πλήθους ἀνδρῶν προωθούμενον] ἐποίησέ τι ὑπότροχον † (an βυρσότονον?) σκέπασμα.*

Γήρας δὲ πρῶτος ὁ εὑρὼν διὰ τὴν βραδύτητα χελώνην προσηγόρευσεν.

⟨Μετὰ ταῦτα δὲ ἐποίησάν τινες ἐπὶ κυλίνδρων προωθούμενον τὸν κριὸν καὶ οὕτως ἐχρῶντο⟩.

Ἐπίδοσιν δὲ ἔλαβεν ἡ τοιαύτη μηχανοποιία πᾶσα ⟨κατὰ τὴν Διονυσίου τοῦ Σικελιώτου τυραννίδα⟩

κατά τε τὴν Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου βασιλείαν, ὅτε ἐπολιόρκει Βυζαντίους Φίλιππος. Εὐημέρει δὲ τῇ τοιαύτῃ τέχνῃ Πολύειδος ὁ Θετταλός, οὗ οἱ μαθηταὶ συνεστρατεύοντο Ἀλεξάνδρῳ, Διάδης καὶ Χαρίας.

Διάδης μὲν οὖν αὐτός φησιν ἐν τῷ μηχανικῷ συγγράμματι εὑρηκέναι τούς τε φορητοὺς πύργους

καὶ τὸ λεγόμενον τρύπανον καὶ τὸν κόρακα καὶ τὴν ἐπιβάθραν.

Ath. p. 11. *Ἐχρᾶτο | δὲ καὶ τῷ ὑποτρόχῳ κριῷ. Γράφει γοῦν τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ οὕτως·*

. . . .

Τὸν μὲν οὖν πύργον τὸν ἐλάχιστον, φησί, δεῖ γενέσθαι τὸ ὕψος πηχῶν Ξ, τὸ δὲ πλάτος ἔχοντα πήχεις ΙΖ, συναγωγὴν δὲ τοῦ πλάτους εἰς τὸ ἄνω τὸ πέμπτον μέρος· τῶν δὲ σκελῶν τοῦ πύργου τὰ πάχη ἔχειν κάτωθεν τριπάλαιστα, ἄνωθεν δὲ ἑπταδάκτυλα. Ἐγένετο δὲ αὐτῷ ὁ τηλικοῦτος δεκάστεγος, περιπτέρου οὔσης ἑκάστης χώρας.

Ὁ δὲ μέγιστος αὐτῶν πύργος τὸ μῆκος εἶχε πήχεις ΡΚ,
Ath. p. 12. *τὸ δὲ | πλάτος εἶχε πήχεις ΚΓϹ· τὴν δὲ συναγωγὴν καὶ αὐτὸς τὸ πέμπτον ἐλάμβανεν εἰς τὰ ἄνω μέρος· τῶν δὲ σκελῶν τὰ πάχη ποδιαῖα ⟨καὶ⟩ κάτωθεν ⟨τετράγωνα⟩ εἰς ἓξ δακτύλους τὸ πᾶν συναγόμενα ἐπὶ τὰ ἄνω.*

Ceras autem Carchedonius ⟨de materia primum⟩ basim subiectis rotis fecit supraque ⟨compegit arrectariis et iugis varas et in his suspendit⟩ arietem coriisque bubulis texit ⟨tutiores uti essent qui in ea machinatione ad pulsandum murum essent collocati⟩.

Ideo autem quod tardos conatus habuerat, testudinem ⟨arietariam⟩ appellare coepit.

His tunc primis gradibus positis ad id genus machinationis,

postea cum Philippus Amyntae filius, Byzantium oppugnaret, Polyidus Thettalos pluribus generibus et facilioribus explicavit. A quo receperunt doctrinam Diades et Charias, qui cum Alexandro militaverunt.

Itaque Diades scriptis suis ostendit se invenisse turres ambulatorias ⟨quas etiam dissolutas in exercitu circumferre solebat⟩,
praeterea terebram et ascendentem machinam ⟨qua ad murum plano pede transitus esse posset⟩ etiam corvum ⟨demolitorem⟩, ⟨quem nonnulli gruem appellant⟩.

Non minus utebatur ariete subrotato, cuius rationes scriptas reliquit.

. . . .

Turrim autem minimam ait opertere fieri ne minus altam cubitorum LX, latitudinem XVII, contracturam autem sum|mam imae partis quintam, arrectaria in turris imo dodran- Vitr. p. 274.
talia in summo semipedalia. Fieri autem ait eam turrim tabulatorum decem, singulis partibus in ea **fenestratis**,

Maiorem vero turrim altam cubitorum CXX, latam cubitorum XXIII, contracturam item quinta parte, arrectaria pedalia in imo, in summo semipedalia.

Ὁ δὲ τηλικοῦτος αὐτῷ πύργος ἐγένετο εἰκοσάστεγος, περιδρόμους ἐχούσης ἑκάστης στέγης κύκλῳ πλάτος Γ πηχῶν ἔχοντας ⟨εἰς τὴν ἐκβοήθησιν τῶν ἐμπυρισμῶν⟩. ⟨Ἡ δὲ πρώτη στέγη ἐχέτω τὸ ὕψος πήχεις ΖϹ· ἡ δὲ δευτέρα πέντε, καὶ ἕως πέντε στεγῶν τὸ αὐτὸ ὕψος λαμβανουσῶν· αἱ δ' ἐπίλοιποι τεσσάρων πηχῶν καὶ δύο παλαιστῶν τὸ ὕψος ἐγίνοντο. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐλάττονος πύργου ἡ διαίρεσις τῶν στεγῶν τὸν αὐτὸν λόγον ἐλάμβανεν.⟩

Ἐβύρσουν δὲ αὐτὰς ἀργαῖς βύρσαις.

Τῆς δὲ χελώνης τῆς τὸν κριὸν φερούσης ἡ ἐργασία ἦν ἡ
Ath. p. 13. αὐτὴ | ⟨μικρῆς τε καὶ μεγάλης⟩. ⟨Ἡ δὲ μεγίστη⟩ ἐλάμβανε τὸ διάστημα ⟨τοῦ πλάτους⟩ πήχεις Λ, ⟨τὸ δὲ μῆκος πήχεις Μ⟩, τὸ δὲ ὕψος χωρὶς τῆς ἀετώσεως ⟨τῆς ἐφισταμένης ὕστερον⟩ πήχεις ΙΓϹ, τῆς δὲ ἀετώσεως αὐτῆς τὸ ὕψος ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ἐπὶ ὀξύτατον πήχεις Ις.

Ὑπερέβαλλε δὲ τὴν μέσην στέγην ὁ ἀετὸς τοὐλάχιστον πήχεις δύο, ⟨παρακαταβαίνων τὴν ἐπιστέγην ἕως τῶν ἐπ' αὐτῷ δοκῶν, ὅπως ᾖ περίδρομος ἔνκυκλος?⟩. Ἐξῆρε δ' ἐκ μέσης τῆς στέγης πυργίον τρίστεγον καὶ εἰς μὲν τας ἄνω στέγας ἐτίθει καταπάλτας, εἰς δὲ τὴν κάτω ὕδατος παράθεσιν ἐποιεῖτο. ⟨Ἐγίνοντο δὲ αὐτῇ τῇ χελώνῃ ὀρθοστάται κύκλῳ περίδρομον ἐχούσῃ?⟩.

Ἵσταται δὲ καὶ κριοδόχη ἐν αὐτῇ
Ath. p. 14. | ἐφ' ᾗ τὸν κύλινδρον ἐτίθει, δι' οὗ προωθούμενος ὁ κριὸς δι' ἀντισπάστων ἐνήργει τὴν χρείαν.

Ἐβύρσουν δὲ καὶ ταύτην ὁμοίως τοῖς πύργοις.

Τὸ δὲ τρύπανον χελώνην μὲν τὴν αὐτὴν τῷ κριῷ ⟨λαμβάνει δὲ καὶ πᾶσαν τὴν κατασκευὴν ὁμοίως ἔχουσαν⟩.

Τίθησι δὲ ἐπὶ τῆς κρηπῖδος σύριγγα παραπλησίαν τῇ ἐν τοῖς εὐθυτόνοις γινομένῃ καταπάλταις

καὶ πλάγιον ὀνίσκον ⟨ὁμοίως ἐκείνοις ἔχουσαν⟩. Ἐκ δὲ τοῦ ἄλλου μέρους αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἄκρου
τροχιλέας ἐπιβάλλει δύο· δι' ὧν προωθεῖ τὴν ἐπιτιθεμένην

Hanc magnitudinem faciebat tabulatorum XX, cum haberent singula tabulata circumitionem cubitorum ternum,

tegebat autem coriis crudis, ⟨ut ab omni plaga essent tutae⟩.

Testudinis arietariae comparatio eadem ratione perficiebatur · Habuerat autem intervallum cubitorum XXX, altitudinem praeter fastigium XIV *(cf. Marini, ed. II p. 348)*, fastigii autem altitudo ab strato ad summum cubita XVI.

Exibat autem in altum [et] supra medium tectum fastigium non minus cubita duo, et supra extollebatur turricula quattuor (*an* trium?) tabulatorum in qua tabulato summo statuebatur ⟨scorpiones et⟩ catapultae, inferioribus congerebatur aquae magna multitudo ⟨ad exstinguendum si qua vis ignis immitteretur⟩.

Constituebatur autem in ea arietaria machina quae graece dicitur *κριοδόκη*, in qua collocabatur torus perfectus in torno, in quo insuper constitutus aries rudentium ductionibus efficiebat magnos operis effectus.

Tegebatur | autem is coriis crudis quemadmodum turris. Vitr. p. 275.

De terebra has explicuit scriptis rationes. Ipsam machinam uti testudinem in medio habentem conlocatum in orthostatis canalem, quemadmodum in catapultis ⟨aut ballistis⟩ fieri solet ⟨longitudine cubitorum L, altitudine cubiti⟩, in quo constituebatur transversa sucula. In capite autem ⟨dextra ac sinistra⟩ trocleae duae, per quas movebatur quod inerat in eo canali

ἐν αὐτῇ κεραίαν. Καὶ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος δὲ τοῦ ἐν τῷ συριγγίῳ πυκνοὺς τίθησι κυλίνδρους, ἵνα εὐκίνητος ὑπάρχῃ.

⟨Καὶ οὕτως βάλλει τὴν κεραίαν, ἐν ᾗ κριοκοπεῖ, ἐφελκόμενος αὐτὴν ἐκ τοῦ κάτω ὀνίσκου κειμένου⟩.

Ath. p. 15. Βυρσοῦται | κύκλῳ σὺν ταῖς ἀψῖσι τὴν σύριγγα, ἵνα σκεπάζηται εἰς αὐτὴν ἡ κεραία ἔσωθεν.

[Τοῦ γὰρ ἔργου καλῶς διατυπουμένου, τοῦ ἀρχιτέκτονος τοὔθ' εὑρίσκεται εὐδοξία· κατὰ δὲ λόγον ἐκτεθειμένου τὰ συντάγματα, μέγιστον ἕξει κλέος τοῖς ὑπομνήμασιν.]

Τὸν δὲ κόρακα οὔ φημι εἶναι ἄξιον κατασκευῆς.

Τὴν δὲ ἐπιβάθραν ὃν τρόπον δεῖ γενέσθαι προειπὼν ἐν ἀρχῇ δηλώσειν οὐδὲν διεσαφήνισεν· οὐδ' ὑπὲρ τῶν κατὰ θάλατταν δὲ αὐτῷ † (an διὰ νεῶν?) προσαγομένων ἔργων δεδήλωται· ἀλλὰ καὶ ταῦτα παρεῖται, καίτοι σφόδρα ἐπαγγελτικῶς καὶ μεγάλως ποιησαμένου τοὺς λόγους. [Ἡμεῖς δ' ἐγράψαμεν πρῶτον χελώνης χωστρίδος κατασκευήν, εἶτα τῶν ἄλλων μηχανημάτων.]

Τοῦτο τὸ σκεύασμα (sc. χελώνης χωστρίδος) ⟨φησὶ Φίλων

Ath. p. 16. ὁ Ἀθηναῖος⟩ χρήσιμον | εἶναι πρός ⟨τε τὰς γινομένας εἰς τὴν προσαγωγὴν τῶν μηχανημάτων παρόδους καὶ τὰς παρεκτάσεις τῶν πεδίων (codd. σταδίων) καὶ⟩ τὰς συγχώσεις τῶν τάφρων· ⟨καὶ ἐάν τινα ἄλλον τόπον δέῃ χῶσαι.⟩ Χρήσιμον δὲ καὶ πρὸς τὰς ἐφεδρίας τοῦτο γίνεται.

Πήγνυται δὲ αὐτὴ εἰς ἐσχάριον τετράγωνον, ἔχον τὴν πλευρὰν ἑκάστην πηχῶν $\overline{ΙΔ}$· ἔχει δὲ καὶ διαπήγματα τέσσαρα καὶ περιπήγματα δύο, τὰ μὲν πάχη ἔχοντα δέκα δάκτυλα, τὰ δὲ πλάτη τριπάλαιστα. Διάπηγμα ἕκαστον ἀπεχέτω δύο πήχεις καὶ παλαιστὴν ἕνα. Λαμβάνει δὲ ἁμαξίποδας ἑκάστη χώρα ⟨τεσσάρων τῶν ἐν ταῖς γωνίαις⟩, ἐν οἷς στρέφονται οἱ τῶν τροχῶν ἄξονες ἀποκλειόμενοι σπάθαις σιδηραῖς·

ἵνα

capite ferrato tignum. Sub eo autem in ipso canali inclusi tubi crebri celeriores et vehementiores efficiebant eius motus.

Supra autem id tignum, quod inibi erat, arcus erigebantur ad canalem crebriter, uti sustinerent corium crudum quo ea machina erat involuta.

De corace nihil **putavit** (*cf. dissert.* p. 299) scribendum, quod animadverteret eam machinam nullam habere virtutem.

De accessu quae *ἐπιβάϑρα* graece dicitur et de marinis machinationibus quae (?) per navium (?) aditus habere posse scripsit tantum pollicitum esse vehementer animadverti neque rationes earum eum explicavisse.

Testudo, quae ad congestionem fossarum paratur

eaque (?) etiam accessus ad murum potest habere,

sic erit facienda: basis compingatur, quae graece *ἐσχάρα* dicitur, quadrata, habens quoquoversus latera singula pedum XXI et transversaria IV. Haec autem contineantur ab alteris duobus |crassis Ϝϛ, latis ς÷. Distent autem transversaria inter se Vitr. p. 276.
circiter pede et ς (*an* pedes tres?) supponanturque in singulis intervallis eorum   arbusculae, quae graece *ἁμοξόποδες* dicuntur, in quibus versantur rotarum axes conclusi lamnis ferreis. ⟨Eaeque arbusculae ita sint temperatae, ut habeant cardines et foramina quo vectes traiecti versationes earum expediant⟩

uti ⟨ante et post et ad dextrum seu sinistrum latus⟩

ὅταν

δέῃ [παροδοποιεῖν † ?] προάγοντας (*progredi Vitr.*) [τουτέστιν εἰς τοὔμπροσθεν πλατὺν τόπον ποιεῖν ἢ καὶ ὁμαλὸν πρὸς τὸ πολεμῆσαι ἢ καὶ παρατιθέναι τινὰ μηχανήματα] ἐξῇ (*possit*) ⟨ἐκσπάσαντα † (*an* ἐκβιβάσαντας) τοὺς τροχοὺς⟩ μετὰ τὸ ἀποκλεῖσαι † (*an* διὰ τὸ ἀποκλῖναι) τοὺς ἄξονας † (*an*

Ath. p. 17. ἁμαξόποδας). ⟨Οἱ δὲ τροχοὶ γίνον|ται τέσσαρες τὴν μὲν διάμετρον τριπήχεις, τὸ δὲ πάχος ποδιαῖοι, δεδεμένοι σιδηραῖς λεπίσι ψυχρηλάταις.⟩

Ἐπιζεύγνυνται δὲ ἐπὶ τὸ ἐσχάριον ξύλα δύο ἑκατέρας πλευρᾶς ὑπερέχοντα καθ' ἑκάτερον μέρος τοῦ μήκους πήχεις Δ· περὶ δὲ τὰς ὑπεροχὰς αὐτῶν περιπήγνυνται ἄλλα δύο ξύλα ὑπερέχοντα, ἐκ μὲν τοῦ πρόσθεν μέρους πήχεις Η ⟨ἐκ δὲ τοῦ ὀπίσω πήχεις Δ⟩·

πάχη δὲ ἕκαστα λαμβάνει αὐτῶν καὶ πλάτη τὰ αὐτὰ τῷ ἐσχαρίῳ.

Αὐτῷ τ' ἐσπήγνυνται τῷ ἐσχαρίῳ ἐπὶ τὸ πλινθίον αὐτοῦ κίονες ἑπταπήχεις

διαλείποντες ἀπ' ἀλλήλων ἕκαστος πῆχυν ἕνα. Κατακλείει δὲ αὐτοὺς ἐπάνω κύκλῳ πάντας ἐπιστύλιον· καὶ ἀπ' αὐτοῦ συστάται ἵστανται εἰς ἀλλήλους ἐξερείδοντες τὴν ἀνάστασιν τοῦ ὕψους ποιοῦντες πήχεις Η. Ἐπὶ δὲ τῶν συστατῶν ἐπιζεύγνυται δοκός.

Οἱ δὲ συστάται ⟨ἀντηρίσι καὶ⟩ πλευρώμασι διαλαμβάνονται καὶ φράττονται αἱ στέγαι πᾶσαι σανιδώμασι μάλιστα μὲν φοινικίνοις· εἰ δὲ μή, τῶν ἄλλων ὅσα εὔτονά ἐστι ξύλα πλὴν ⟨κεδρίνων⟩

Ath. p. 18. πευκίνων καὶ κληθρίνων· ταῦτα | γὰρ καὶ ἔκπυρά (*codd.* 'πυρά') ἐστι καὶ εὔκλαστα. Καταλαμβάνεται δὲ ἄνωθεν τὸ σανίδωμα γέρροις πεπλεγμένοις λεπτοῖς καὶ πυκνοῖς ὡς ἔνι προσφάτοις.

Ἐπὶ δὲ τούτοις καταλαμβάνονται βύρσαις ῥεραμμέναις ⟨ὁμοίως ταῖς τύλαις⟩ καὶ σάττεται εἰς αὐτὰς μάλιστα μὲν ἕλεια ⟨ἢ τὸ καλούμενον θαλασσόπρασον⟩ ἢ ἄχυρα ὄξει βεβρεγμένα·

ταῦτα δέ εἰσι χρήσιμα πρός τε τὰς τῶν λιθοβόλων πληγὰς καὶ πρὸς τοὺς ἐμπυρισμούς.

Ἄλλη δέ τις ἐστὶ χωστρὶς χελώνη, τὰ μὲν ἄλλα παρα-

sive ⟨oblique ad angulos⟩
opus fuerit ad id

per arbusculas versatas progredi possit.

Conlocentur autem insuper basim tigna duo in utrumque partem proiecta pedes senos, quorum circa proiecturas figantur altera proiecta duo tigna ante frontes pedes XII

crassa et lata uti in basi sunt scripta.

Insuper hanc compactionem erigantur postes compactiles ⟨praeter cardines⟩ pedum IX ⟨crassitudine quoquo versus palmipedales⟩

intervalla habentes inter se sesquipedis. Ei concludantur superne intercardinatis trabibus. Supra trabes conlocentur capreoli cardinibus alius in alium conclusi, in altitudine excitati pedes VIIII (*an* XII ?). Supra capreolos conlocetur ⟨quadratum⟩ tignum, quo capreoli coniungantur.

Ipsi autem laterariis circa fixis contineantur teganturque tabulis maxime prininis, sinon, ex cetera materia quae maxime habere potest virtutem, praeter pinum aut alnum. Haec enim sunt fragilia et faciliter recipiunt ignem. Circum tabulata conlocentur crates ex tenuibus virgis creberrime textae maximeque recentibus,

percrudis | coriis duplicibus consutis Vitr. p. 277.
fartis alga aut paleis in aceto maceratis tegatur tota machina.

Ita ab his reicientur plagae ballistarum et impetus incendiorum.

Est autem et aliud genus testudinis, quod reliqua omnia

πλησίως ταύτῃ πεποιημένῃ ⟨καὶ καταχλείσεις τὰς αὐτὰς ἔχουσα (?)⟩ πλὴν τοὺς συγκύπτας οὐκ ἔχει· ἀλλὰ κύκλῳ ⟨ἐπάνω τῶν κιόνων καὶ τῶν ἐπιστυλίων⟩

θωράκιον καὶ ἔπαλξιν ἐκ σανίδων ⟨καὶ γέρρων⟩· καὶ ἐπὶ τῶν σελμάτων σανίσιν ἰσχυραῖς περιβέβληται·

κατείληπται δὲ καὶ πηλῷ τετριχωμένῳ πάχος ἔχοντι ὥστε τὸ πῦρ μὴ ἐνοχλεῖν. ⟨Καὶ ἔστιν αὐτὴ χρησίμη οὐ μόνον εἰς χῶσιν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐφέδρας. Οἱ γὰρ στρατιῶται ἐμβαίνοντες εἰς αὐτὴν προσάγουσι πρὸς τὸ τεῖχος ὥστε ἐντὸς βέλους γενόμενοι ἐφεδρεύειν.⟩

Ath. p. 19. *Αὕτη δὲ γένοιτ' ἂν ὀκτά|τροχος ἡ χελώνη. Ἀλλὰ τοιαῦτα μηχανήματα ἔξεστι μετασκευάζειν τῷ τεχνίτῃ ἐμβλέποντι εἰς τοὺς τόπους τῶν προσαγωγῶν.*

Τὸ δὲ τῆς ὀρυκτρίδος χελώνης γένος τὰ μὲν ἄλλα παραπλησίως ταῖς πρότερον ᾠκοδόμηται (codd. *ᾠκονόμηται*), **τὴν δὲ**
Ath. p. 20. **ἔμπροσθεν ὀρθὴν** *ἔχει* | **προσαγωγήν, ὅπως προσέλθουσα πρὸς τὸ τεῖχος ἀπαρτίσῃ αὐτῷ** *καὶ μὴ παρεισπίπτῃ ἀπὸ τοῦ τείχους τὰ ἀφιέμενα βέλη, ἀλλ' ἀσφαλῶς οἱ ὑπορύττοντες ἐν αὐτῇ ὄντες ἐργάζωνται.*

Ath. p. 21. | *Τῆς δὲ ὑπὸ Ἡγήτορος τοῦ Βυζαντίου ηἱρημένης χελώνης γίνεται τὸ μὲν μῆκος τοῦ ἐσχαρίου πηχῶν ΜΒ πλάτος δὲ ΚΗ. Τὰ δὲ σκέλη τὰ ἐπὶ τοῦ ἐσχαρίου πηγνύμενα τέσσαρά τε συντίθεται καὶ ἕκαστον ἐκ δύο ξύλων συνημμένον, τὸ μῆκος μὲν ἐχόντων πήχεις ΚΔ, τὸ δὲ πάχος Ε παλαιστάς, τὸ δὲ πλάτος πηχυαῖα.*

Τροχοὶ δὲ γίνονται ἐν αὐτῇ ὀκτώ, δι' ὧν ἀνάγεται ⟨τὸ σύνπαν ἔργον⟩.

Τὸ μὲν ὕψος αὐτῶν εἰς πήχεις ΔC, τὸ δὲ πάχος πήχεις Β.
Ath. p. 22. *Συμβάλλονται κατὰ πλά|τος καὶ πάχος ἀμφαλλὰξ καὶ δεσμεύονται λεπίσι ψυχρηλάταις· στρέφονται δὲ ἐν ἁμαξίποσιν.*

Κίονες δὲ πήγνυνται ἐπὶ τοῦ ἐσχαρίου δωδεκαπήχεις, πλάτος μὲν ἔχοντες παλαιστὰς Γ, πάχος δὲ δέκα δακτύλους.

habet quemadmodum, quae supra scripta sunt,
praeter capreolos, sed habet circa

pluteum et pinnas ex tabulis et superne subgrundas proclinatas supra, quae tabulis ⟨et coriis⟩ firmiter fixis continentur.
Insuper vero argilla cum capillo subacta ad eam crassitudinem inducatur, ut ignis omnino non possit ei machinae nocere.

Possunt autem si opus fuerit eae machinae rex VIII rotis esse si ad loci naturam ita opus fuerit temperare.

Quae autem testudines ad fodiendum comparantur — *ορυγες* graece dicuntur — cetera omnia habent uti supra scriptum est. **Frontes vero earum fiunt quemadmodum anguli trigoniorum** uti a muro tela cum in eas mittantur, **non planis frontibus excipiant plagas**, sed ab lateribus labentes, sine periculoque fodientes qui intus sunt tueantur.

Non mihi etiam videtur esse alienum de testudine, quam Hegetor Byzantius fecit, quibus rationibus sit facta, exponere. Fuerat enim eius baseos longitudo pedum LXIII, latitudo XLII. Arrectaria, quae supra compactionem erant quattuor conlocata, ex binis tignis fuerant compacta, in altitudinibus singula pedum XXXVI, crassitudine palmipedali, latitudine sesquipedali.

Basis eius habuerat rotas VIII quibus agebatur.

Fuerat autem earum altitudo pedum VIς÷, crassitudo pedum III, ita fabricata ⟨triplici materia⟩ alternis se contra | subscudibus inter se coagmentata lamnisque ferreis ex frigido ductis alligata. Eae in arbusculis, sive *ἁμαξόποδες* dicuntur, habuerant versationes. Vitr. p. 278.

Item supra transtrorum planitiem quae supra basim fuerat postes erant erecti pedes XVIII, latitudinis ς÷, crassitudinis *ΓΖ*,

Ἀπέχει δὲ ἄλλος ἀπ' ἄλλου κίων παλαιστὰς $\overline{Z}$, καὶ ἐπιζεύγνυνται ἐπ' αὐτῶν ἐπιστύλια κύκλῳ πλάτος ἔχοντα παλαιστὰς $\overline{Δ}$, πάχος δὲ $\overline{Γ}$. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐπιστυλίων πήγνυνται συγκύπται τὸ ὕψος ἐξαίροντες (*codd.* '*ἐξαιροῦντες*') *πήχεις $\overline{H}$· καὶ ἐπ' αὐτῶν δοκὸς ἐμπήγνυται πλαγία, εἰς ἣν πᾶσαι αἱ κορυφαὶ τῶν συγκυπτῶν πήγνυνται·*

καὶ γίνονται δύο πλευραὶ κεκλιμέναι· καὶ λοιπὸν τὸ πᾶν ἔργον σανιδοῦται καὶ σκεπάζεται ⟨παραπλησίως ταῖς χωστρίσι χελώναις⟩.

Ἔχει δὲ καὶ μέσην στέγην ἐπὶ τῶν στύλων ἀναπαυομένην ὅπως ἡ βελοστασία (*βελόστασις?*) *ἐπ' αὐτῆς εἴη.*

Ath. p. 23. *Ἵστανται δὲ ⟨ὀπίσω τῆς κριοδόχης?⟩ σκέλη δύο | συμβεβλημένα ὄρθια ⟨ἐν μέσῃ τῆς χελώνης?⟩ ἔχοντα κατὰ τὸ μῆκος τριάκοντα πήχεις· τὸ δὲ πάχος αὐτῶν πηχυαῖον· τὸ δὲ πλάτος τριπαλαιστιαῖον. Ἐφαρμόζεται δὲ ἐπ' αὐτῶν περικέφαλον καὶ μέσον ἄλλο διὰ τῶν σκελῶν διάπηγμα.*

Καὶ ἀναμέσον τοῦ τε περικεφάλου καὶ τοῦ διαπήγματος πήγνυται ξύλον ὄρθιον

καὶ ἐφ' ἑκατέρου μέρους τοῦ ξύλου τοῦ παγέντος καὶ τῶν σκελῶν ἐμβάλλονται ὀνίσκοι τετορνευμένοι, ἐξ ὧν τὰ ὅπλα ἐξήρτηται τὰ ἀνέχοντα τὸν κριόν.

Ἐπὶ δὲ τοῦ ἐπικεφάλου ⟨καὶ τῆς κριοδόχης?⟩ πήγνυται θωράκιον (*οἱονεὶ περίφραγμα; cf. Wesch. p. 231, 5*), *ὥστε ἐν αὐτῇ ἀσφαλέστατα δύνασθαι ἑστάναι τοὺς ἐφοπτεύοντας τὰ ἀποστελλόμενα ἐκ τῶν ἐναντίων πρὸς τὸν κριόν. Τοῦ δὲ κριοῦ τὸ σύνπαν γίνεται μῆκος πήχεις $\overline{PK}$, ἐκ δὲ πτέρνης πάχος μὲν*
Ath. p. 24. *ποδῶν $\overline{B}$, πλάτος δὲ $\overline{E}$ παλαιστῶν. Εἰς ἄκρον δὲ | συνῆκται αὐτοῦ τὸ μὲν πάχος ποδιαῖον, τὸ δὲ πλάτος τριπαλαιστιαῖον·*

ἔχει δὲ καὶ στόμα σιδηροῦν ὅμοιον ἐμβόλῳ προμήκει. ⟨Τὸ δὲ σῶμα αὐλωτὸν?⟩ καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἕλικες ἀποτείνουσι σιδηραῖ προσηλωμέναι τῷ κριῷ τέσσαρες ἐπὶ πήχεις $\overline{I}$.

Ὑποζώννυται δὲ ὅλος ὁ κριὸς ὅπλοις ὀκταδακτύλοις τρισὶ

distantes inter se *I*ς÷, supra eos trabes cîrcumclusae continebant totam compactionem latae pede *I*∻, crassae ς÷, supra eam capreoli extollebantur altitudine pedum XII, supra capreolos tignum conlocatum coniungebat capreolorum compactiones.

Item fixa habuerant lateraria in transverso quibus insuper contabulatio circumdata contegebat inferiora.

Habuerat autem mediam contabulationem supra trabeculas ubi scorpiones et catapultae conlocabantur.

Erigebantur et arrectaria duo compacta pedum XXXXV, crassitudine sesquipedali, latitudine pedum II (? *an* ς÷?), coniuncta capitibus transversario cardinato tigno et altero mediano inter ⟨duos⟩ scapos ⟨cardinato et lamnis ferreis religato⟩.

Quo insuper conlocata erat materies inter ⟨scapos et⟩ transversaria traiecta ⟨alternis cheloniis et anconibus firmiter inclusa⟩. In ea materia fuerunt ex torno facti axiculi duo e quibus funes alligati retinebant arietem.

Supra caput eorum qui continebant arietem (?) conlocatum erat pluteum turriculae similitudine ornatum, uti sine periculo ⟨duo⟩ milites tuto stantes prospicere possent **et renuntiare, quas res adversarii conarentur.** Aries autem eius habuerat longitudinem pedum CLXXX, latitudine in imo palmipedali, crassitudine pedali (? *an* pedum II?), contractu a capite in latitudine pedis, crassitudine ς÷.

Is autem aries habuerat de ferro duro rostrum, ita uti naves longae solent habere, et ex ipso rostro lamminae ferreae IIII circiter pedum XV fixae fuerant in materia.

A capite autem ad imam calcem tigni contenti fuerunt funes III crassitudine digitorum VIII ⟨ita religati quemadmodum navi a puppi ad proram continenter⟩

καὶ διαλαμβάνεται κατὰ μέσον ἐκ τριῶν διαλειμμάτων ἀλύσεσι πηχυαίαις. ⟨Ὁ δὲ δεσμός, ὁ ἐν μέσῳ τὸν κριὸν ἔχων, ἐπὶ παλαιστὰς Ε λαμβάνει τὸν ἑλιγμὸν ἐν τῷ κριῷ.⟩

Βυρσοῦται δὲ κύκλῳ ⟨ὅταν κατελιχθῇ⟩ βύρσαις ἀργαῖς. Τὰ δὲ ὅπλα ⟨ἀποτεταμένα ἐκ τῶν ὀνίσκων τῶν ἐκ τῆς κριοδόχης καὶ?⟩ ἀνέχοντα τὸν κριὸν ἔχει τὰς ἀρχὰς ἀλύσεσι σιδηραῖς
Ath. p. 25. *|τετραπλαῖς πεπλεγμένας καὶ περιβεβύρσωνται αἱ ἀλύσεις ⟨πρὸς τὸ μὴ ὁρᾶσθαι⟩.*

Γίνεται δὲ καὶ ἐπιβάθρα σανίδος ἐφηλωθείσης τῇ προσφορᾷ τοῦ κριοῦ καὶ ἐπὶ ταύτης γίνεται ἐκ τριτημορίων δίκτυον πεπλεγμένον ἔχον τὸς ἐπὶ ς παλαιστιαίας πρὸς τὸ ῥᾳδίως ἀναβαίνειν ἐπὶ τὸ τεῖχος δι' αὐτοῦ. ⟨Ἔχει δὲ καὶ παραδείγματα ἐξ ἑκατέρου μέρους ὁ κριός, ἐπειδὴ τὰ ταῖς κάσαις παραπλήσια . . .?⟩

Ath. p. 26. *Κινήσεις | δὲ τὸ ἔργον λαμβάνει ἕξ, την εἰς τὸ ἔμπροσθεν καὶ τὴν εἰς τὸ ὀπίσω καὶ τὰς εἰς τὰ πλάγια καὶ τὴν ἀνάνευσιν καὶ τὴν ἐπίνευσιν.*

Καθαιρεῖ δὲ ἀπὸ ἑβδομηκονταπήχους ὕψους καὶ εἰς τὰ πλάγια παρασύρει ἐπὶ πήχεις ἑβδομήκοντα.

Οἰακίζεται δὲ ὑπὸ ἀνδρῶν Ρ ἔχουσα τὸ σύμπαν βάρος τάλαντα τετρακισχίλια.

Ath. p. 27. *|Ἡ δὲ ὑπὸ Ἐπιμάχου τοῦ Ἀθηναίου γενομένη ἑλέπολις, ἣν Δημήτριος ὁ Ῥοδίους πολιορκῶν προσήγαγε τοῖς τείχεσιν αὐτῶν, ἐστὶ τοιάδε·*

eique funes praecinctura transversa erant ligati habente inter se palmipedalia spatia.

Insuper coriis crudis totus aries erat involutus. Ex quibus autem funibus pendebat, eorum capita fuerunt ex ferro factae quadruplices catenae et ipsae coriis crudis erant involutae.

Item habuerat proiectura eius ex tabulis arcam compactam et confixam in qua ('rete' *addit Rose*) rudentibus **maioribus** extentis **per quorum asperitates non labentibus pedibus** faciliter ad murum perveniebatur.

Atque ea machina sex modis movebatur progressu (*addas* 'et regressu'), item latere dextra ac sinistra, porretione non minus in altitudinem extollebatur et in imum inclinatione emittebatur.

Erigebatur autem machina in altitudinem ad deiciendum murum circiter pedes *C*, item a latere dextra ac sinistra procurrendo praestringebat non minus pedes *C*.

Gubernabant eam homines *C* habentem pondus talentum quattuor milium quod fit CCCCL$\overline{\text{XXX}}$ pondo.

| ⟨Diognetus fuerat Rhodius architectus et ei de publico Vitr. p. 280, 18sqq.
quotannis certa merces pro artis dignitate tribuebatur ad honorem. Eo tempore quidam architectus ab Arado, nomine Callias, Rhodum cum venisset, acroasin fecit exemplarque protulit muri et supra id machinam in carchesio versatili constituit, qua helepolim ad moenia accedentem corripuit et transtulit intra murum. Hoc exemplar Rhodii cum vidissent admirati, ademerunt Diogneto quod fuerat quotannis ei constitutum, et eum honorem ad | Calliam transtulerunt.⟩ Vitr. p. 281.

Interea rex Demetrius ⟨qui propter animi pertinaciam Poliorcetes est appellatus⟩ contra Rhodum bellum comparando Epimachum Atheniensem nobilem architectum secum adduxit. Is autem comparavit helepolim ⟨sumptibus immanibus industria laboreque summo⟩

Τὸ μὲν ὕψος λαμβάνει πήχεις ϛ̄· τὸ δὲ πλάτος πήχεις Μ̄. ⟨Γίνεται δὲ τῷ σχήματι πυργοειδής⟩· ὑπομένει δὲ πληγὴν ὡς τριαταλάντου λίθου.

Ath. p. 28, 7 *⟨Καλλιστράτῳ δὲ τῷ γράψαντι ὑπὲρ Μηχανικῶν παραπλήσιόν τι συνέβη ἐν τῇ ἀγωγῇ τῇ εἰς τὸ ἱερὸν τὸ ἐν Ἐφέσῳ ἀγομένων ὑπ' αὐτοῦ λίθων.⟩*

Οὐ γὰρ συνεῖδεν ὅτι ἔνια ἐπὶ τῶν μικρῶν παραδειγμάτων τὴν φαντασίαν ποιοῦσιν· οὐ γὰρ γίνονται εἰς αὔξησιν τὸ τοιαῦτα· πάλιν δὲ ἐπ' ἐνίων μικρὰ παραδείγματα οὐ δύναται γενέσθαι, ἀλλὰ τὰ ἐνεργοῦντα εὐθὺς κατασκευάζονται.

⟨Καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ τρίγωνον τὸ γενόμενον παράδειγμα πρὸς τὴν ἀγωγὴν τῶν λίθων ηὐδοκίμει· αὐτὰ δὲ τὰ φόρτια οὐκ ἠδυνήθη τῷ αὐτῷ τρόπῳ ἀχθῆναι.⟩

cuius altitudo fuerat pedum CXXXV, latitudo pedum LX. ⟨Eam ciliciis et coriis crudis confirmavit⟩ ut posset pati plagam lapides ballista immissi pondo CCCLX ⟨ipsa autem machina fuerat milia pondo CCCLX. Cum autem Callias rogaretur ab Rhodiis, ut contra eam helepolim machinam pararet et ut illam, uti pollicitus erat, transferret intra murum, negavit posse⟩.

Non enim omnia eisdem rationibus agi possunt, sed sunt alia, quae exemplaribus non magnis similiter magna facta habent effectus, alia autem exemplaria non possunt habere, sed per se constituuntur, nonnulla vero sunt, quae in exemplaribus videntur veri similia, cum autem crescere coeperunt dilabuntur.

⟨Ut etiam possumus hic animadvertere. Terebratur terebra foramen semidigitale digitale sesquidigitale. Si eadem ratione voluerimus palmare facere, non habet explicationem, semipedale aut maius ne cogitandum quidem videtur omnino. Sic item in nonnulis exemplaribus videtur quemadmodum | in Vitr. p. 282.
minimis fieri atque eodem modo in maioribus?⟩

⟨Ita eodem modo Rhodii eadem ratione decepti iniuriam cum contumelia Diagneto fecerunt. Itaque posteaquam viderunt hostem pertinaciter infestum, periculum servitutis machinatione ad capiendam urbem comparata, vastitatem civitatis exspectandam, procubuerunt Diogneto rogantes, ut auxiliaretur patriae. Is primo negavit se facturum. Posteaquam ingenuae virgines et ephebi cum sacerdotibus venerunt ad deprecandum, tunc est pollicitus his legibus, uti si eam machinam cepisset, sua esset. Is ita constitutis, qua machina accessura erat, ea regione murum pertudit et iussit omnes publice et privatim quod quisque habuisset aquae, stercoris, luti per eam fenestram

Athen. p. 27, 10. *Οἱ ἐν τῇ περὶ Χίον πολιορκίᾳ ἀστοχήσαντες
καὶ μείζονας τῶν πύργων τὰς σαμβύκας κατασκευά-
σαντες, ἐποίησαν τοὺς ἀναβάντας ἐπ' αὐτὰς ὑπὸ
τοῦ πυρὸς ἀπολέσθαι μὴ δυναμένους ἐπιβῆναι ἐπὶ τοὺς
πύργους, χαλάσαι τε οὐκ ἦν οὐδενὶ τρόπῳ αὐτάς· εἰ δὲ μή,
κατεστρέφετο τὰ πλοῖα ἐξ ὧν ἐμετεωρίσθησαν, ἔξω τοῦ βάρους
τοῦ φορτίου γινομένου.*

Ath. p. 29, 3. *⟨Κατεσκεύασαν δέ τινες ἐν πολιορκίᾳ κλιμάκων γένη
παραπλήσια τοῖς τιθεμένοις ἐν τοῖς θεάτροις πρὸς τὰ προ-
σκήνια τοῖς ὑποκριταῖς· ἐφάνησαν μέντοι οὐδὲν χρήσιμοι.
Ἡμεῖς δὲ κατεχωρίσαμεν αὐτάς, διὰ τὸ ἐνίους τῶν νῦν μη-
χανικῶν ποιήσαντας παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ ξένου τούτου
θεάματος ἐξαπατᾶν ἐπιχειρεῖν.*

*Κτησίβιος δὲ ὁ Ἀσκρηνὸς ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μηχανικὸς ἐν
τοῖς ὑπομνήμασι κατεχώρισεν ὥστε ἐπὶ τὸ τεῖχος ἄνευ κλί-
μακος ἀναβαίνειν διὰ μηχανήματος τοιούτου. Φησὶ δεῖν κατα-
σκευάσαι ἅμαξαν τετράκυκλον καὶ ἐπ' αὐτῆς στῆσαι ξύλον
πλάγιον τετράγωνον, ἐκκοπὰς ἔχον στρογγύλας ἐξ ἑκατέρου
μέρους, κινούμενον εἰς δύο ξύλα ὄρθια καὶ περὶ αὐτὸ σύριγγα
περιθεῖναι κηλωνευομένην τηλικαύτην τῷ μεγέθει ὥστε χωρεῖν
ὀρθὸν ἄνδρα, ῥᾳδίως εἰσελθόντα εἰς τὴν σύριγγα, ὅτε μὲν*
Ath. p. 30. *προπορεύεσθαι ἐν αὐτῇ, ὅτε δὲ | ἀναχωρεῖν· οὗ τε γενομένου
μετεωρίζεσθαι τὴν σύριγγα ἐξ οὗπερ βούλει μέρους. Πίπτον-
τος γὰρ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἑνὸς μέρους τῆς σύριγγος, διὰ τὸ
ἐπὶ τὰς ἐκκοκὰς τοῦ ξύλου καθ' ἑτέραν αὐτοῦ πλευρὰν στρέ-*

per canales progredientes effundere ante murum. Cum ibi magna vis aquae, luti, stercoris nocte profusa fuisset, postero die helepolis accedens antequam adpropinquaret ad murum, in umido voragine facta consedit nec progredi nec regredi postea potuit. Itaque Demetrius cum vidisset sapientia Diogneti se deceptum esse, cum classe sua discessit. Tunc Rhodii Diogneti sollertia liberati bello, publice gratias egerunt honoribusque omnibus eum et ornamentis exornaverunt, Diognetus eam helepolim reduxit in urbem et in publico conlocavit et inscripsit 'Diognetus e manubiis id | populo dedit munus'.⟩ Vitr. p. 283.

Non minus Chio cum supra naves sambucarum machinas hostes comparavissent, noctu Chii terram harenam lapides progesserunt in mare ante murum. Ita illi postero die cum accedere voluissent, naves supra aggerationem, quae fuerat sub aqua, sederunt nec ad murum accedere nec retrorsus se recipere potuerunt, sed ibi malleolis confixae incendio sunt conflagratae.

φεσθαι, χηλωνεύεσθαι δὲ τὴν σύριγγα, ὅταν γένοιτο τὸ στόμα
Ath. p. 31. αὐτῆς κατὰ τὸ τεῖχος, προσαχθείσης τῆς τετρακύκλου | πρὸς αὐτό, διανοίξαντα τὸν ἔνδον ὄντα τὴν θύραν αὐτῆς ἐπιβῆναι ἐπὶ τὸ τεῖχος. Μέτρα δὲ τούτων οὐ συντεταχέναι φαίνεται. Γενναῖον δὲ τοῦτο ἄξιον οὐθενός, ἀλλ' ἐκ θαυμάτων τὸ μηχάνημα συγκείμενον, καὶ μάλιστα τὸν τεχνίτην τὸ θαυμάσαι .... Καὶ τοῦτο κατετάξαμεν.

Περὶ δὲ ὑπορύξεων καὶ στωϊδίων κατασκευῆς καὶ τῆς περὶ αὐτὰ πραγματείας ὃν τρόπον δεῖ γίνεσθαι γεγραφότος Πύρρου ἐν τοῖς πολιορκητικοῖς οὐκ ἔκρινον τοῖς καλῶς εἰρημένοις ὑπ' αὐτοῦ ἀντιλέγειν· ὅπερ τοὺς πλείστους ὁρῶ ποιοῦντας ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν.⟩

TABULA ARGUMENTI.

BEITRÄGE

ZUR

WIEDERHERSTELLUNG ALTGRIECHISCHER KALENDER.

Der Kalender von Pergamon und der asiatisch-äolische Kalender.

Die von Max Fränkel herausgegebenen Inschriften von Pergamon (Altertümer von Pergamon VIII 1, Berlin 1890) bereichern unsre Kenntnis des asiatisch-äolischen Kalenders in bemerkenswerter Weise, und der Herausgeber hat die sich aus seinen Inschriften für die Monatskunde ergebenden Resultate mit Umsicht zusammengestellt (zu no. 247, S. 162ff.). Somit ist es dem Menologen leicht gemacht, das neue Material auch seinerseits zu verwerten und den Versuch zu wagen, über die bereits gewonnenen Ergebnisse hinauszukommen.

Zunächst mögen die Monatsnamen nach Städten geordnet und mit Quellenangaben versehen zusammengestellt werden.

1. Lesbos: *Δεῖος, Ἰουλαῖος, Ἀπολλώνιος, Ἡφαίστιος, Ποσίδειος* (Corp. Inscr. Gr. IV no. 6850 A, Herm. Monatsk. S. 14, Leipz. Stud. VII S. 349f.); *Δα[ίσιος]* Corp. Inscr. Gr. II p. 1038, Coll. I no. 319).

2. Mytilene: *Φράτριος* (Mitth. d. deutschen Arch. Inst. XIII S. 57).

3. Methymna: *Ἀπολλώνιος* (Bull. de corr. hell. IV [1880] S. 438).

4. Eresos: *Ὁμολόιος, Ἀγερράνιος* (Sitzungsber. d. Berl. Akad. 1889 XXIII S. 11ff.).

5. Pergamon: *Ἥραος* (Fränkels Inschr. no. 5, 17; *Φράτριος, Πάνημος, Ἀπ]ολ[λών]ιος, ... ος* (Fränkel no. 247, II 5. 10. 14. 20); *Αὐδναῖος, Δῖος* (Fränkel no. 248, 25. 44 u. 61); *Εὐμένειος* (Fränkel no. 249, 2); *Πανθεῖος* (Fränkel no. 251, also wohl erst im 2. Teile der Pergamenischen Inschriften).

6. Temnos: Ἥραος (Fränkel no. 5, 14).

7. Kyme: Φράτριος (Corp. Inscr. Gr. 3524, 55; Τερφεύς, Ἀμαλώιος (Bull. de corr. hell. XII [1888] S. 360 no. 4. u. S. 362 no. 6).

8. Für die Αἰολεῖς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ kommt noch der von Strabo XIII 64 p. 613 bezeugte Πορνοπιὼν hinzu.

Diese Zusammenstellung weicht von der Fränkels in folgenden Punkten ab: 1. Für Lesbos sind alle Monatsnamen der späten Inschrift Corp. Inscr. Gr. IV 6850, namentlich auch der Ἰουλαῖος aufgenommen; 2. für Kyme ist der von Fränkel verdächtigte Τερφεὺς und der von ihm übersehene Ἀμαλώιος nachgetragen, die jetzt niemand mehr auf Treu und Glauben hinzunehmen braucht, sondern jeder im Bull. de corresp. hell. a. a. O. veröffentlicht findet.

Demnach haben wir 17 verschiedene Monatsnamen zur Verfügung, eine Zahl, die sich auch dann nicht auf 12 abmindern ließe, wenn wir mit Fränkel für einzelne Monate lokalbeschränkte Geltung annehmen wollten. Ebenso würden wir das Ziel verfehlen und nur der Willkür Thür und Thor öffnen, wenn wir einzelne Monatsnamen (z. B. den Ἰουλαῖος, Εὐμένειος, Αὐδναῖος) ihres jüngeren Ursprungs wegen aus der Gesamtzahl ausscheiden wollten. Vielmehr müssen wir überhaupt von der Voraussetzung abgehen, einen einheitlichen Kalender vor uns zu haben und müssen auch für die asiatischen Äolier eine Verschiedenheit der Kalender annehmen, eine Annahme, die sich z. B. für die Thessaler mit Erfolg hat durchführen lassen. Trotzdem würde man zu weit gehen, wenn man mehr Kalender, als unbedingt nötig ist, konstruieren wollte. Vorläufig genügt die Verteilung des Materials auf zwei Gruppen. Drei Doppeldatierungen, in denen die Kalender der Temnier[1]),

1) Was den Temnischen Kalender betrifft, so bietet die Doppeldatierung Gleichnamigkeit der verglichenen Monate. Doch beweist diese zufällige Übereinstimmung für die Verwandtschaft der beiden Kalender ebenso wenig, wie das Vorhandensein und die Gleichzeitigkeit des Monats Θυῖος bez. Θιούιος bei den Böotiern und bei den Thessalern Gleichheit ihrer Kalender bedeuten (vgl. Leipz. Stud. VII 343 u. Jahrbb. f. class. Philol. 1892, 481). Die vergleichende Gegenüberstellung ist das bezeichnende.

Pitanäer und Mytilenäer dem Pergamenischen Kalender gegenübergestellt sind (Fränkel no. 5, 13ff.; 245 A 28 f., B 8 f.) weisen uns auf die Eigentümlichkeiten des Pergamenischen Kalenders hin; und auch ohne diesen Fingerzeig würde sich die Scheidung des Materials in das eines älteren und eines jüngeren Kalenders leicht von selbst darbieten und würden wir im Gegensatz zu dem sog. asiatisch-äolischen Kalender in dem von Pergamon der Entstehung des Reichs entsprechend das Produkt einer jüngeren Zeit und ein Glied in der langen Kette asianischer Kalender aus hellenistischer Zeit erkennen. Die Namen Heraios, Panemos, Audnaios, Dios erinnern deutlich genug an die Parapegmen der Bithynier, Syrer und Ephesier.

Hiermit soll ebenso wenig gesagt sein, daſs der Kalender von Pergamon kein altgriechisches Kalendermaterial enthielte — die asianisch-hellenistischen enthalten ja auch genug Reste davon —, als sich unter den nach Abzug der pergamenischen Monate verbleibenden Namen, die wir für den asiatisch-äolischen Kalender in Anspruch nehmen, Spuren einer späteren Zeit verkennen lassen (vgl. z. B. den *Ἰουλαῖος*).

a) Zum Kalender von P e r g a m o n gehören also die Monate *Ἥραος, Φράτριος, Πάνημος, Ἀπ]ολ[λών]ιος, Αὐδναῖος, Δῖος, Εὐμένειος* (vgl. *τὰ Εὐμένεια* Fränkel no. 18, 34) und *Πανθεῖος* (vgl. den *Πανθεών* der Neapolitaner und was ich über seine Bedeutung Leipz. Stud. XVI 154 gesagt habe). Zugleich folgt aus Inschrift no. 247 II, daſs die Monate *Φράτριος, Πάνημος* und *Ἀπολλώνιος* in dieser Ordnung einander gefolgt seien. Der Monat *Ἥραος* scheint nach Fränkels Inschr. no. 5 der erste Monat der Temnier oder wenigstens einer ihrer ersten Monate gewesen zu sein. Doch darf man dem P e r g a m e n i s c h e n *Ἥραος* nicht ohne weiteres dieselbe Eigenschaft beilegen wollen. Wir nehmen ja Verschiedenheit beider Kalender an und aus dem Inhalte der Inschrift selbst geht hervor, daſs in der Zwischenzeit zwischen der Beschluſsfassung und dem Monat *Ἥραος* zwar in Temnos ein Magistratswechsel erfolgt sei, nicht aber in Pergamon — also eine neue Verschiedenheit beider Kalender. Sehr bezeichnend für das gegenseitige Ver-

hältnis der beiden Nachbarstädte ist übrigens der Umstand, daſs Temnos den äolischen Dialekt noch zu einer Zeit bewahrte, wo ihn Pergamon schon gänzlich aufgegeben hatte (Fränkel S. 5). Wir müssen also mit dieser Anhänglichkeit der Temnier an alte Bräuche auch sonst rechnen und dürfen auch im Kalenderwesen seine Einrichtungen für andere Staaten nicht ohne weiteres für maſsgebend halten. Immerhin soll nicht verschwiegen werden, daſs der Monat Ἡραῖος im hellenistischen Kalender von Bithynien die erste Stelle aufweist und im phrygischen Zeleia der gleichnamige Monat von Lolling (Mitth. d. dtschn. Arch. Inst. VI S. 229, Leipz. Stud. VII 389) für den ersten oder für einen der ersten gehalten wird. Bei den oben schon hervorgehobenen Beziehungen des Pergamenischen Kalenders zu den Kalendern der hellenistischen Zeit, kann das angeführte Beispiel des bithynischen Kalenders für die Annahme des Ἥραος als ersten oder einen der ersten der Pergamenischen Monate allerdings eine Stütze werden, und ich trage kein Bedenken bis auf weiteres versuchsweise im Ἥραος den ersten Pergamenischen Monat zu sehen. Die auf diese Weise zwischen den Kalendern von Temnos und Pergamon hergestellte Übereinstimmung widerspricht aber durchaus nicht der sonst befürworteten Trennung beider Kalender. Denn trotz solcher teilweisen Übereinstimmungen können in anderer Beziehung wesentliche Abweichungen vorhanden sein. Es genüge in dieser Hinsicht der Hinweis auf die drei thessalischen Kalender, deren Jahresanfang trotz ihrer sonstigen Verschiedenheiten in dieselbe Jahreszeit, in die Zeit der Herbstnachtgleiche, gefallen zu sein scheint (Jahrbb. f. class. Philol. 1892 S. 484).

Noch ein paar Worte zu dem merkwürdigen Verbot der Kalenderschaltung, das in dem zwischen Eumenes I. und seinen Söldnern geschlossenen Vertrage (no. 13) enthalten ist. Fränkel bezieht mit Recht, wie mir scheint, die Worte *ὅπως ἂν δεκάμηνος ἄγηται* auf eine allgemeine und schlechthin giltige Zeitrechnung, während Usener dabei an ein neben der offiziellen Zeiteinteilung hergehendes zehnmonatliches Rechnungsjahr

denkt. Dagegen halte ich mit Usener das inschriftliche δεκάμηνος fest und ändere es nicht mit Fränkel in [δω]δεκάμηνος. Weiter nehme ich, von beiden abweichend, an, daſs die Worte des Hauptsatzes ἐμβόλιμον οὐκ ἄξει keine kalendarische Bedeutung haben, sondern ihrem Sinne nach dem Ausdruck (μῆνα) ἐμβάλλειν gleichkommen (vgl. das μῆνα ἐμβάλλειν Ἑκατονβαιῶνα des eleusinischen Steuerdekrets Ἀθην. VIII 405 ff.; Leipz. Stud. XVI S. 155). Die Bedeutung wäre dann die: Der Sold und die übrigen Vergünstigungen für die Söldner sind fürs Jahr berechnet (ὑπὲρ ἐνιαυτοῦ), mag das Jahr ein Gemein- oder ein Schaltjahr sein. Nun wird aber der besondere Fall vorgesehen, daſs ein Jahr von nur zehn Monaten eintreten könnte, und für diesen Fall bedingt man sich die unverkürzte Zahlung der zugestandenen Beträge aus. Der König soll bei einem solchen unverhältnismäſsig kurzen Jahre keinen Monat Dienstzeit zulegen — ein Zugeständnis dafür, daſs im Falle kalendarischer Schaltung keine Solderhöhung vorgesehen war.

Was es freilich mit dem Zehnmonatsjahr für eine Bewandtnis habe, vermag auch ich nicht zu sagen. Wir müssen seine Erwähnung eben ad notam nehmen und wenn wir nicht das Vorhandensein gröſserer auf diese Weise auszugleichender Kalenderwirren voraussetzen wollen, etwa an einen damals beabsichtigten Übergang von einem Mond- zu einem Sonnenkalender denken.

b) Zum a s i a t i s c h - ä o l i s c h e n Kalender vereinigen wir die Monatsnamen der übrigen oben aufgeführten Städte und die als lesbisch oder schlechthin als asiatisch-äolisch bezeichneten Namen: Φράτριος (Mytilene, Kyme), Ἀπολλώνιος (Lesbos, Methymna), Ὁμολόιος und Ἀγερράνιος (Eresos), Ἥραος (Temnos), Τερφεὺς und Ἀμαλόιος (Kyme), Πορνοπιὼν (asiatisch-äolisch) und die lesbischen Monate Δα[ίσιος], Δεῖος, Ἰουλαῖος, Ἡφαίστιος und Ποσίδειος. Die vier zuletzt als lesbisch bezeichneten Monate gehören nur unter der Voraussetzung hierher, daſs die Heimat der Inschrift, der sie entnommen sind, wie E. Curtius vermutet, wirklich Lesbos gewesen ist. Diese Vermutung ist aber immer noch in hohem Grade wahrscheinlich.

Denn während sich Curtius nur von dem auf demselben Steine stehenden Namen *Κλεαντίδης* leiten liefs, ist uns jetzt auch der Monatsname *Ἀπολλώνιος* von anderer Seite als lesbisch bekannt (Bull. de corresp. hell. IV p. 438; Leipz. Stud. VII S. 349) und können wir in dem Namen *Ἡφαίστιος* recht wohl einen Hinweis auf den Hauptsitz des Hephaistos-Kultus, eben auf Lesbos, erblicken (Roschers Lex. d. Myth. I Sp. 2071). Ich schliefse mich in letzterer Beziehung, im Gegensatz zu der früher von mir vertretenen Meinung gern der Ansicht Fränkels über das Alter des Monats *Ἡφαίστιος* an und habe, seitdem wir den *Ποσίδαιος* der Epidaurier kennen, auch wegen des *Ποσίδειος* der Lesbier kein Bedenken. Über den jüngeren Ursprung des Namens *Ἰουλαῖος* kann ja allerdings überhaupt niemand im Zweifel sein; trotzdem führe ich ihn hier der Vollständigkeit halber mit auf. Wenn es sich freilich darum handelte, die hier zu einem Kalender vereinigten Namen in eine Reihe einzuordnen, ein Versuch, der gegenwärtig wegen Mangels an Anhaltspunkten gar nicht gewagt werden kann, wenn es sich um einen solchen Versuch handelte, dann müfste man das Material älterer und jüngerer Zeit trennen und möglichst Namen aus ein und derselben Zeit zu einer Reihe vereinen. Die Namen der von mir gegebenen Materialsammlung können, da es ihrer 13 sind, und brauchen auch nicht alle gleichzeitig in Geltung gewesen zu sein, sondern es liegt die Möglichkeit, bei einzelnen, wie z. B. beim *Ἰουλαῖος*, vielleicht die Wahrscheinlichkeit vor, dafs sie nacheinander in Gebrauch gewesen sind.

Wir müssen es der Zukunft überlassen, mit neuem Inschriftenmaterial in diese Sache mehr Licht zu bringen und darauf gefafst sein, das jetzt auf den asiatisch-äolischen Kalender vereinte Material auf mehrere Sonderkalender verteilen zu müssen.

Wenn ich übrigens auf eine Ordnung der asiatisch-äolischen Monate verzichte, so verweise ich, was den *Ἥραος* betrifft, auf das oben über seine Stellung gesagte: er ist entweder der erste, oder einer der ersten Monate des Jahres gewesen.

Die Frage, ob der unvollständige Name Δα (C. J. Gr. II p. 1038) zu Δάλιος oder mit Ahrens (de dial. Dor. p. 496) zu Δαίσιος zu ergänzen sei, bin ich jetzt geneigt zu Gunsten der Form Δαίσιος zu entscheiden. Denn dieser dem makedonischen Kalender angehörige Name scheint mir besser zu dem von späteren Einflüssen nicht freien asiatisch-äolischen Kalender zu passen. Und was die Form Πορνοπιὼν betrifft, so weiſs ich recht wohl, daſs die Endung -ὼν den Monatsnamen ionischer Kalender eigen zu sein pflegt und daſs Schriftsteller attischen Dialekts von dieser Endung auch an unrechter Stelle Gebrauch gemacht haben mögen; ich weiſs aber auch, daſs sich in einzelnen Kalendern Schwankungen im Gebrauche der Endungen -ὼν und -ος finden, wie z. B. in Amphissa, Magnesia in Thessalien und Halikarnaſs. Aus diesem Grunde habe ich auch hier im asiatisch-äolischen Kalender die Form Πορνοπιὼν unangetastet gelassen.

Leipzig.

Ernst Friedrich Bischoff.

QUAESTIONES POSIDONIANAE

SCRIPSIT

EDGARUS MARTINI

CAPUT I.

De vario usu vocabulorum ΜΕΤΕΩΡΑ et ΜΕΤΑΡΣΙΑ observationes.

Fuisse qui 'Meteorologicon' librum I ab Aristotele abiudicarent auctor est Olympiodorus in comm. ad Arist. 'Meteorol.' l. I 1 (p. 131 sqq. vol. I Idel.). Quorum dubitationes non satis graves plurimas illas sollerter nec non apte diluit ipse Olympiodorus ita ut nihil esse videatur cur istum librum pro spurio habeamus.[1] At vehementer ego equidem metuo ne praefatiuncula toti operi praemissa alienae prosapiae sit. Exscribam autem eam, cum tota nostra de voce meteoron disquisitio ea quasi fundamento nitatur. Cf. p. 3 vol. I ed. Idel. p. 338a ed. Acad. Berol.: *περὶ μὲν οὖν τῶν πρώτων αἰτιῶν τῆς φύσεως καὶ περὶ πάσης κινήσεως φυσικῆς, ἔτι δὲ περὶ τῶν κατὰ τὴν ἄνω φορὰν διακεκοσμημένων ἄστρων καὶ περὶ τῶν στοιχείων τῶν σωματικῶν, πόσα τε καὶ ποῖα, καὶ τῆς εἰς ἄλληλα μεταβολῆς, καὶ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς τῆς κοινῆς εἴρηται πρότερον.* (2) *Λοιπὸν δ' ἐστὶ μέρος τῆς μεθόδου ταύτης ἔτι θεωρητέον, ὃ πάντες οἱ πρότερον μετεωρολογίαν ἐκάλουν· ταῦτα δ' ἐστὶν ὅσα συμβαίνει κατὰ φύσιν μέν, ἀτακτοτέραν μέντοι τῆς τοῦ πρώτου στοιχείου τῶν σωμάτων, περὶ τὸν γειτνιῶντα μάλιστα τόπον τῇ φορᾷ τῶν ἄστρων, οἷον περί τε γάλακτος καὶ κομητῶν καὶ τῶν ἐκπυρουμένων καὶ κινουμένων φασμάτων, ὅσα τε θείημεν ἂν ἀέρος εἶναι κοινὰ πάθη καὶ ὕδατος, ἔτι δὲ γῆς ὅσα εἴδη καὶ μέρη καὶ πάθη τῶν μερῶν, ἐξ ὧν περί τε πνευμάτων καὶ σεισμῶν θεωρήσαιμεν ἂν τὰς αἰτίας καὶ περὶ πάντων τῶν γινομένων κατὰ τὰς κινήσεις τὰς τούτων· ἐν οἷς*

1) Cf. et Zelleri 'Histor. philos. Gr.' II³ 2 p. 87 not. 2.

τὰ μὲν ἀποροῦμεν, τῶν δ' ἐφαπτόμεθά τινα τρόπον. Ἔτι δὲ περὶ κεραυνῶν πτώσεως καὶ τυφώνων καὶ πρηστήρων καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐγκυκλίων, ὅσα διὰ πῆξιν συμβαίνει πάθη τῶν αὐτῶν σωμάτων τούτων. (3) Διελθόντες δὲ περὶ τούτων θεωρήσωμεν, εἴ τι δυνάμεθα κατὰ τὸν ὑφηγημένον μέθοδον ἀποδοῦναι περὶ ζῴων καὶ φυτῶν, καθόλου τε καὶ χωρίς, σχεδὸν γὰρ τούτων ῥηθέντων τέλος ἂν εἴη γεγονὸς τῆς ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν προαιρέσεως πάσης· ὧδ' οὖν ἀρξάμενοι λέγωμεν περὶ τούτων πρῶτον. Hanc praefationem quo minus Aristotelis calamo elapsam esse arbitrer duobus maxime retineor causis. Primum minime Aristotelis consuetudo erat ut eius modi tabulas argumenti in fronte librorum suorum conlocaret nec ulla hercle potest dispici causa cur 'Meteorologica' a solita norma excepisse existimandus sit. Ceteroqui primum praefatiunculae enuntiatum dilucide ostendit unde illius origo repetenda sit. Nimirum revocanda est ad eos qui primi Aristotelis opera per certum quendam ordinem distribuerunt. Quorum vestigia cum in aliis philosophi Stagiritae libris deprehendere possis tum in 'Meteorologicis.' Luculentam admodum sagaciter indicavit nuper Berger 'Gesch. der wiss. Erdk. der Gr.' vol. I p. 54 not. 2 interpolationem alterius libri de meteoris (l. II 1, 14 sqq.). Omnino 'Meteorologica' male se habent longeque abesse videntur a pristina sinceritate. Cf. Zeller l. l. p. 87 not. 2 et Susemihl in 'Mus. Rhen.' vol. XL (1885) p. 574 not. 6.

Praeter indolem autem atque naturam praefationis maximae nobis offensioni sunt quae in ea de voce meteorologiae exponuntur. Quae adeo perversa sunt adeoque cum rerum veritate conflictantur ut ab Aristotele ea profecta esse credi vix possit. Nam falsissimum est quod dicitur 'Meteorologicon' libros in ea scientia explicanda versari quam omnes veteres μετεωρολογίαν nuncuparint, quoniam veteres tantum abest ut meteoron voce una sublimia designarint, uti facit Aristoteles, ut eam aut de rebus sublimibus caelistibusque universe aut de caelestibus solis usurpaverint.[1]) dixi meteoron vocem: quippe me-

1) Utor hic utarque in sequentibus Senecae terminis q. v. technicis. Cf. 'Nat. Quaest.' l. II. 1. 1 proxx.

teorologiae vocabulum de iis qui ante Aristotelem floruere ab uno Diogene Apolloniata, quode infra adcuratius videro, absque inrisione adhibitum scimus. Neque vero certo cognosci potest quo significatu hic illo vocabulo usus sit. Verum enim vero adparet quicumque meteorologiam doctrinam de rebus sublimibus interpretantur, meteora sublimia esse statuant necesse esse; quicumque vicissim meteora intellegunt caelestia seu caelestia et sublimia, iis esse meteorologiam doctrinam de rebus caelestibus seu de caelestibus et sublimibus. Sic Aristoteles vel potius qui libellum 'De plantis' confecit res in 'Meteorologicis' tractatas diserte adpellat meteora. Cf. 'De plantis' l. II p. 822 b, 32 sqq. ed. ac.: *ἐκτεθείκαμεν δὲ αἰτίας περὶ τῆς γενέσεως τῶν πηγῶν καὶ τῶν ποταμῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ βιβλίῳ τῷ περὶ μετεώρων* (cf. Agath. in 'Anthol. Pal.' l. XI 354, 7 sq.). Sed ne temere iecisse videar quod de veterum usu vocis meteoron adseveravi, rem paucis comprobandam mihi sentio. Percurramus si placet libros hominum Aristotele priorum excutiamusque locos ubi vocabula meteoron, meteorologon, cet. eiusd. rad. obviam fiunt. Plerumque quidem voce meteoron sublimia et caelestia comprehenduntur vel quod idem valet omnia quae supra terram fiunt atque in caelo conspiciuntur. Quae vis illi voci omnibus iis locis subest in quibus ei quae infra terram aut quae in terra sunt opponuntur. Veluti apud Hippocratem 'De vetere medicina' Cap. I, p. 2, 1 proxx. Kuehlew.: *διὸ οὐκ ἠξίουν αὐτὴν* (sc. *τὴν ἰατρικήν*) *ἔγωγε καινῆς ὑποθέσιος δεῖσθαι ὥσπερ τὰ ἀφανέα τε καὶ ἀπορεόμενα, περὶ ὧν ἀνάγκη, ἤν τις ἐπιχειρῇ τι λέγειν, ὑποθέσει χρῆσθαι, οἷον περὶ τῶν μετεώρων ἢ τῶν ὑπὸ γῆν* (malim *γῆς*); apud Platonem in 'Apologia' p. 18 B (de Socrate): *τά τε μετέωρα φροντιστὴς καὶ τὰ ὑπὸ γῆς ἅπαντα ἀνεζητηκώς*; ibid. p. 23 D: *τὰ μετέωρα καὶ τὰ ὑπὸ γῆς*. Terrestria autem meteoris opponuntur in Eupolidis fragm. 146 b. Kock (de Protagora):

ὃς ἀλαζονεύεται μὲν ἀλιτήριος
περὶ τῶν μετεώρων, τὰ δὲ χαμᾶθεν ἐσθίει.

Rarius meteoron voce denotantur corpora caelestia. Haec notio statuenda videtur apud Platonem in 'Protag.' p. 315 (de

Hippia): ἐφαίνοντο δὲ περὶ φύσεώς τε καὶ τῶν μετεώρων ἀστρονομικὰ ἄττα διερωτᾶν. Multo clarius illa notio apud Hippocratem adparet qui in egregia 'De aere, aquis, locis' scriptura cap. II p. 34, 14 sqq. Kuehlew. haec ait: τοῦ δὲ χρόνου προιόντος καὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ λέγοι ἄν, ὁκόσα τε νοσήματα μέλλει πάγκοινα τὴν πόλιν κατασχήσειν ἢ θέρεος ἢ χειμῶνος, ὁκόσα τε ἴδια ἑκάστῳ κίνδυνος γίνεσθαι ἐκ μεταβολῆς τῆς διαίτης (an ὥρης?). Εἰδὼς γὰρ τῶν ὡρέων τὰς μεταβολὰς καὶ τῶν ἄστρων ⟨τὰς⟩ ἐπιτολάς τε καὶ δύσιας, καθότι ἕκαστον τούτων γίγνεται, προειδείη ἂν τὸ ἔτος ὁκοῖόν τι μέλλει γίγνεσθαι. — Εἰ δὲ δοκέοι τις ταῦτα μετεωρολόγα εἶναι, — μάθοι [ἂν exstirpo] ὅτι οὐκ ἐλάχιστον μέρος συμβάλλεται ἀστρονομίη ἐς ἰητρικὴν ἀλλὰ πάνυ πλεῖστον. Nempe sensus extremae enuntiationis est hic: 'quodsi quis haec [sc. anni temporum vices, ortus occasusque siderum] ad meteorologiam pertinere putet, comperiat seu discat non minimam partem ad rem medicam conferre astronomiam.' Vides hoc loco ab Hippocrate meteorologiam plane parem poni siderum scrutationi eique huius munia iniungi. Similiter initio disputationis 'De carnibus' (vol. I p. 424 Kuehn.) — de qua consulendus Gomperz 'Griech. Denker' vol. I (1895) p. 236 et 454 — meteoron voce res caelestes adpellari puto.

Unus quod sciam eorum qui ante Aristotelem fuere Diogenes Apolloniates libellum scripsit cui titulus impositus erat 'Μετεωρολογία'. Quo de testatur Simplicius in comm. ad Arist. 'Phys.' p. 151, 24 D.: ἰστέον ὡς γέγραπται μὲν πλείονα τῷ Διογένει τούτῳ συγγράμματα, ὡς αὐτὸς ἐν τῷ 'Περὶ φύσεως' ἐμνήσθη καὶ πρὸς φυσιολόγους ἀντειρηκέναι λέγων, οὓς καλεῖ καὶ αὐτὸς σοφιστάς, καὶ 'Μετεωρολογίαν' γεγραφέναι, ἐν ᾗ καὶ λέγει περὶ τῆς ἀρχῆς εἰρηκέναι, καὶ μέντοι καὶ περὶ ἀνθρώπου φύσεως, ἐν δέ γε τῷ 'Περὶ φύσεως' ὃ τῶν αὐτοῦ μόνον εἰς ἐμὲ ἦλθε, προτίθεται μὲν διὰ πολλῶν δεῖξαι, ὅτι ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ τιθείσῃ ἀρχῇ ἐστι νόησις πολλή.1) Argumentum

1) Iniuria Zeller in 'Histor. phil. Graec.' vol. I⁴ p. 236 not. 1 Schleiermacherum secutus de fide testimonii Simpliciani dubitat. Cf. Gomperz s. l. p. 301 et 459.

a Diogene in 'Meteorologia' pertrectatum etsi certius definiri nequit, tamen inde quod Diogenes de principio (περὶ τῆς ἀρχῆς) disquisivit, consequens esse videtur ut latius patuisse censeamus quam libri Aristotelici qui inscribitur 'Μετεωρολογικά.'

Sed mox nomen meteorologiae in contemptionem abiit quippe quod Platonis aevo multo rarius proprio quam translato sensu usurparetur de studio rerum nimis subtilium aut prorsus inanium. Parum enim fructuosum aut utile Atheniensium multitudini visum est caelestia sublimiaque speculari, parum pium priscas de priscis dis fabulas astronomicis rationibus infensare aut adeo evertere. Quo factum est, ut qui illis studiis operam nauabant volgo male audirent atque utpote nebulones (ἀλαζόνες: sic Meton traducitur apud Aristoph. in 'Au.' u. 1016. Vide Ribbeck 'Alazon' p. 10 sqq.) aut nugantes homunculi sugillarentur. Exceptis paucis illis quos supra indicavi locis apud Platonem voces μετεωρολογία (Phaedr. p. 270 A [bis]), μετεωρολογικός (Tim. p. 91 D), μετεωρολόγοι (Pol. 299 B; Crat. p. 401 B), μετεωροσκόπος (Pol. p. 488 E; ib. p. 489 A) al. eiusd. rad. contemptim dictae sunt. Saepissime quo magis consilium deridendi vel insultandi adpareat, additum invenimus vocabulum ἀδολεσχία aut ἀδολέσχης (cf. Phaedr. p. 270 A in.; Pol. p. 488 E et 489 A; Pol. 299 B; Crat. 401 B). Quod autem Plato in 'Pol.' p. 489 C adhibet vocabulum μετεωρολέσχης comoediam sapit (cf. Aristoph. frg. 386 K.). Cum quo contendas verbum μετεωροφέναξ quod finxit Aristophanes in 'Nub.' u. 333. Omnino vox meteoron pessime sonat apud comicos Atticos et apud Lucianum qui ex ampullis comicorum libris suis colores adspergere consuevit (cf. ex. c. 'Amor.' 457 et 'Men.' 486). Etiam Euripides contemptim loquitur de meteorologis (cf. frg. 913, 2 N²). Neque vero opus est hanc notionem hic longius persequi. Ac ne postea ad eam reverti cogar, statim moneo per diuturnum tempus eam in litteris Graecis viguisse (cf. Plut. 'Per.' cap. V p. 154 C et Aristid. 'Ars rhet.' p. 343, 16 vol. IX Walz.).

Sed iam respiciamus. Expendimus omnes locos ubi quae vis vocabulo meteoron ceterisque quae ab hoc deducta sunt

verbis subsit diiudicare licet. Neque vero ullus est in quo meteora designent sublimia sola. Immo usque quaque meteora intelleguntur aut generaliter res quae supra terram fiunt aut paullo angustiore sensu caelestia. Re ita comparata plane incredibile est Aristotelem autumasse omnes veteres voce meteorologiae eam scientiam significasse quam ipse 'Meteorologicis' explanat quae videlicet ad sublimia spectant. Ex quo efficitur ut praefatiunculam alio quoque nomine suspectam ab Aristotele alienam esse ducamus. Quodsi ex subsidiis nostris licet sint exilia coniecturam facere fas est, princeps omnino Aristoteles sublimia adpellasse videtur *μετέωρα*.

Iam vero missis paulisper meteoris metarsia consideremus. Quae vox quinto ante Chr. nat. saec. ita adhibita est ut idem exprimeret atque vocabulum meteoron latiore sensu dictum. Etenim universe omnes supra terram res illo denotatas esse ostendit Sophoclis frg. 1027, 4 sqq. N[2]:

ἡ δὲ βοσκηθεῖσα φλὸξ
ἅπαντα τἀπίγεια καὶ μετάρσια
φλέξει μανεῖσα.

Idem vocabuli metarsion usus est in psephismate a Diopithe promulgato quod leviter stringit Plutarchus in vitae Periclis cap. XXXII p. 169 D: *καὶ ψήφισμα Διοπείθης ἔγραψεν Εἰσαγγέλλεσθαι τοὺς τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας ἢ λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας ἀπερειδόμενος εἰς Περικλέα δι' Ἀναξαγόρου τὴν ὑπόνοιαν.* Sponte patet hoc loco *μετάρσια* idem declarare atque *μετέωρα* quorum tractationem Atheniensium volgus philosophis exprobrare adsolebat. Atque vox metarsion quia reapse eodem sensu usurpabatur quo meteoron, eandem sortem passa est atque illa moxque in malam partem est accepta (cf. [Plat.] 'Sis. 389 A; Plut. 'Per.' Cap. V p. 154 C; schol. Arist. 'Nub.' v. 320). Sed de hac notione hactenus.

Ut quae hucusque eruimus praecise complectar, qui ante Aristotelem fuere meteora intellegebant aut caelestia aut liberiore sensu quaecumque supra terram posita sunt (h. s. caelestia et sublimia): haec et metarsia nominabant. Aristo-

teles vero veterem vocabuli meteoron intellectum commutavit ita ut illud ad sublimia sola transferret.

Iam eos qui post Aristotelis tempora fuerunt videamus. Praecipue interest scire probatane his fuerit illius definitio meteoron an eam missam fecerint. Ni egregie fallor illam nemo posteriorum amplexus est nisi Aristotelis interpretes (velut Olympiodorus p. 133, vol. I ed. Id.; et Philoponus p. 135 eod. l.). Plurimi autem philosophi cum veteribus faciebant meteoraque universe caelestia et sublimia interpretabantur. Quo in numero est Epicurus. Qui epistolam Pythocli misit in cuius praefatiuncula se ei doctrinam de meteoris explicaturum recipit (cf. La. Diog. l. X 83 sqq. [Vseneri 'Epicureorum' p. 35 proxx.]). Iam cum res tractatas perlustramus, posteaquam paucula de mundo intermundiisque quasi in transcursu disputavit, Epicurum fuse et abunde de rebus caelestibus (vide Vsenerum l. l. p. 382 et 389) et sublimibus (cf. Vsener. l. l. p. 385) disserere videmus. Vide et La. Diog. l. X 142 (Vseneri 'Epic.' p. 73, 14 et 20). Porro veteres secutus est Arrhianus, philosophus ut puto peripateticus, cuius memoriam paucis recolere haud ab re existimo.[1]) De aetate eius inde luculentissime constat quod fuit Eratosthenem inter et Agatharchidem Cnidium. Nam ab hoc laudatur in libello 'De mari rubro' (cf. Muelleri 'G. Gr. m.' I p. 194, 15 sqq. = Phot. 'Bybl.' p. 460 b, 17 sqq. Bkk.); illum vicissim laudat (cf. Philoponi comm. in Arist. 'Met.' p. 138 vol. I Idel.). Eratosthenes autem vixit intra annos 276—194 (cf. Susemihli 'Hist. litt. Alex.' vol. I p. 409 sqq.); Agatharchidis vero tempora non tam certis finibus circumscribi possunt: hoc unum tamen certum est fuisse eum sub Ptolomaeis Philometore (181—146) et Euergeta II (146—117) (cf. Leopoldii diss. 'De Agath. Cnid.' [1892] p. 8). Arrhianus igitur circa annum 175 floruisse videtur. Vitam eum Alexandreae degisse facile quis inde coniciat quod quem memorat Eratosthenem et a quo memoratur Agatharchidem paene totam aetatem suam in illa urbe commoratos esse accepimus (de

1) Nil novi attulit Wissowa s. v. 'Arrianus' in 'Pauly-Wissowa Realencycl.' p. 1247.

Agath. cf. Leopoldium l. l. p. 8). Composuit autem Arrhianus inquisitionem 'περὶ μετεώρων' ad quam provocat Priscianus Lydus in auctorum laterculo 'Solutionibus ad Chosroen' praemisso p. 42, 11 Byw.: [usi sumus] 'et Μετεώρων Arrhiani' [1]; cuius primum librum citat Philoponus in comm. ad Aristot. 'Meteor.' l. i.: unde cogitur Arrhiani scripturam ex compluribus libris constitisse. Disputavit autem teste Philopono Arrhianus in libro I de terrae circuitu. Stupes quid illa quaestio in meteoron tractatione sibi velit. Res facillime explicari potest, modo Arrhianum de caelestium doctrina similiter atque Posidonium iudicasse censeamus. Hic enim apud Senecam (cf. 'Nat. Qu.' l. II. 1. 1 sqq.)[2]) postquam omnem de universo quaestionem in caelestia, sublimia, terrena dividendam, inter sublimia autem quaedam terrena tractanda esse pronuntiavit, haec ait (§§ 4/5): 'dicam quod magis mirum videbitur: inter caelestia et de terra dicendum erit. Quare? inquis. Quia cum propria terrae ipsius excutimus suo loco, utrum lata sit et inaequalis et enormiter proiecta an tota in formam pilae spectet et in orbem partes suas cogat, adliget aquas an aquis adligetur, ipsa animal sit an corpus iners et sine sensu, plenum quidem spiritus, sed alieni, et cetera huius modi, quotiens in manus venerint, terram secuntur et in imis conlocabuntur: at ubi quaeretur quis terrae situs sit, qua parte mundi consederit, quo modo adversus sidera caelumque posita sit, haec quaestio cedet superioribus et, ut ita dicam, meliorem condicionem sequetur.' Posidonii igitur arbitratu inter caelestia ea tractanda sunt quae ad rationem quae inter terram et sidera interest pertinent. Quo cum aliae faciunt quaestiones tum ea qua quaenam ratio inter terrae magnitudinem et astro-

1) Neque vero isto libro usus esse videtur Lydus. Namque quem hic p. 69, 31 Byw. exagitat Arrhianum, is auctor est 'Circumnavigationis maris Erythraci' atque post Posidonii tempora ipse quoque in Aegypto ut videtur aetatem degit. Cf. sis cum Lydi l. l. [Arch.] 'Circumnav.' Cap. XLV et XLVI (p. 291 sqq. Muelleri 'Geogr. Gr. min.' vol. I). Ceterum perquam memorabile est quod iam Lydi temporibus ista circumnavigatio maris Erythraei nomine Arrhiani circumferebatur.

2) Hunc locum ad Posidonium reverti infra comprobabo.

rum caelique sit pervestigatur.[1]) Hanc si Arrhiani quoque sententiam fuisse arbitremur, nulla causa est quam ob rem offendamus, quod in libro 'περὶ μετεώρων' de terrae ambitu dixit. Iam Agatharchidis testimonium contemplemur. Qui l. l. haec prodit: *ὅτι Ἀρριανὸς περὶ κομητῶν φύσεώς τε καὶ συστάσεως καὶ φασμάτων βιβλιδάριον γράψας, πολλοῖς ἀγωνίσμασι πειρᾶται δεικνύναι ὅτι μηδὲν μήτε τῶν ἀγαθῶν μήτε τῶν φαύλων τὰ τοιαῦτα φάσματα ἀποσημαίνουσιν.* Cum scriptura 'περὶ μετεώρων' ex compluribus libris constiterit, nil obstat ne *βιβλιδάριον περὶ κομητῶν φύσεώς τε καὶ συστάσεως καὶ φασμάτων* quippe quod meteorologici argumenti sit ad illam pertinuisse credamus. E quo praeterea magnum nobis frustum servavit Ioannes Stobaeus in 'Ecl. phys.' p. 229, 11 sqq. W. (frg. de cometis similibusque phasmatis). Quod vero nullo loco Arrhianum id agere videmus ut cometis ceterisque phasmatis nil portendi demonstret, id facillime ex eo explicatur quod non integram Arrhiani disputatiunculam tenemus, sed excerptum tantum, quod eius definitiones et generales sententias de natura illarum rerum exhibeat. Praeterea apud Stobaeum duae longiores eius disputationes exstant quarum prior (cf. p. 235, 10 sqq. W.) de fulminibus, tonitribus, sim. rebus est, posterior (cf. p. 246, 2 sqq. W.) de nebula, pluvia, al. sim. Adparet hasce disputationes non ex eo libro desumptas esse quem memorat Agatharchides, sed ex alio vel potius aliis scripturae 'De meteoris . Quod si haec quam ego concepi imago libelli Arrhianei vera est, statuendum est Arrhianum vocem meteoron vetere sensu quo caelestia et sublimia comprehenduntur usurpasse.

Denique cum veteribus facit S t r a b o. In cuius 'Geographiae' libro I p. 13 sqq. C. haec reperimus: *ἅπαντες ὅσοι τόπων ἰδιότητας λέγειν ἐπιχειροῦσιν, οἰκείως προσάπτονται καὶ τῶν οὐρανίων*[2]) *καὶ γεωμετρίας, σχήματα καὶ μεγέθη καὶ ἀποστή-*

1) Posidonius quidem in libris 'περὶ μετεώρων' magnitudinem terrae anquisivit hacque computatione fretus terram puncti instar esse ad caelum ostendit. Cf. Cleom. 'Theor. Cycl.' l. I c. XI p. 102 sqq. Z.

2) *Οὐράνια* ei sunt omnia quae in caelo observantur: caelestia (Senecae) et sublimia. Cf. Xen. 'Mem.' I 1, 11 et Sophocl. 'Oed. R.' u. 301.

ματα καὶ κλίματα δηλοῦντες καὶ θάλπη καὶ ψύχη καὶ ἁπλῶς τὴν τοῦ περιέχοντος (= *ἀέρος*) *φύσιν*. ——— *Ἔοικεν οὖν μετεωρολογικῇ τινι πραγματείᾳ καὶ γεωμετρικῇ συνῆφθαι τὸ τῆς γεωγραφίας εἶδος, τὰ ἐπίγεια τοῖς οὐρανίοις συνάπτον εἰς ἕν*. Geographia igitur cum geometria et meteorologia coniuncta est, sed ita ut illam ad definitionem formarum, magnitudinum, intervallorum adhibeat, hanc ad indicanda climata, frigora, calores, aeris naturam. Cum autem climata nisi astronomicis rationibus constitui nequeant (cf. Strabonis 'Geogr.' I p. 12 C), contra quaestio de aeris natura deque frigore et aestu in locum de sublimibus cadat, Strabonem '*μετεωρολογικὴν πραγματείαν*' tractationem rerum caelestium et sublimium intellexisse manufestum est.

Rarissime ab iis qui post Aristotelis memoriam fuere meteoron vocabulo una caelestia corpora significantur: velut a Sosipatro comico fr. 1, 25 sqq. K.:

δεῖ τὸ μάγειρον εἰδέναι πρώτιστα μὲν
περὶ τῶν μετεώρων τάς τε τῶν ἄστρων δύσεις
καὶ τὰς ἐπιτολὰς καὶ τὸν ἥλιον πότε
ἐπὶ τὴν μακράν τε καὶ βραχεῖαν ἡμέραν
ἐπάνεισι κἀν ποίοισίν ἐστι ζῳδίοις.

Plane novam in adhibendis vocabulis meteoron et metarsion normam secutus est Theophrastus qui quamquam maxime strenuus propagator doctrinae Aristoteleae erat, tamen nequaquam temere in verba magistri iurabat (cf. Zelleri 'Hist. phil. Graec.' II^3, 2 p. 821). Namque vocabula *μετέωρα* et *μετάρσια* cum volgo scriptores promiscue usurparent, Theophrastus inter sese distinxit ita ut illo vocabulo caelestia et sublimia, hoc una sublimia innueret. In meteoron igitur voce adhibenda nil novavit, modo novum vocabuli metarsion intellectum invexit. Quae novatio plurimorum tulit plausum. Sed quaeris unde ista odorati simus. Cum Laertianam Theophrasti librorum tabulam quam quattuor partibus contineri constat (de qua re cf. Vseneri aureolam dissertationem quae 'Anal. Theophr.' [1858] inscribitur p. 13 sqq.) oculis perlustramus, § 44 librum I et II '*Μεταρσιολογικῶν*', § 47 librum I commentationis '*περὶ*

μετεώρων' citatum videmus.[1]) Haec autem scriptura iam in altera parte tabulae sedem habet, quae primam quibusdam novis libris complet (cf. Vsener. l. l. p. 14). Uti vero haec, sic illa Theophrasti scriptura a variis scriptoribus Graecis laudatur. Pro titulorum autem diversitate hasce scriptiones aliqua ratione inter se distulisse utique statuendum videtur. An quisquam prudens a Theophrasto idem argumentum tanquam animi causa modo hoc modo illo nomine adpellatum esse credet? Nunc facile quispiam fidelem discipulum magistri vestigiis ingressum meteora significasse sublimia putaverit. Quod ne arbitremur prohibet locus quidam Theophrasteae disputationis de igne ubi metarsion voce regio sublimis vel aeria denotatur. cf. frg. II 1, 3 (p. 51 vol. III Wimmer) — disseritur de potioribus ignem inter et cetera elementa discriminibus —: *μεγίστη δὲ αὕτη διαφορὰ δόξειεν ἂν εἶναι· τὰ μὲν γὰρ καθ' αὑτὰ καὶ οὐδὲν ἐν ὑποκειμένῳ, πῦρ δὲ τό γε τῇ περὶ ἡμᾶς αἰσθήσει φανερόν, εἴτ' ἀριθμητέον εἰς* [τὸ nonne delendum?] *αὐτὸ τὸ φῶς εἴτε μὴ ἀριθμητέον· εἰ μὲν γὰρ καὶ τὸ φῶς, φανερὸν ὡς ἐν ἀέρι γε τοῦτο καὶ ὕδατι, εἰ δὲ μή, τό γε πῦρ τῆς φλογὸς καὶ τοῦ ἄνθρακος ἐν ὑποκειμένῳ. ἡ μὲν γὰρ καπνὸς κᾳόμενος, ὁ δὲ γεῶδές τι καὶ στερεόν. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἐν τοῖς μεταρσίοις ἐκπυρούμενα καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ· πάντα γὰρ ἢ ἀέρος τοιοῦδε πύρωσις ἢ ἀέρος ἅμα καὶ ὑγροῦ καὶ γεώδους ἢ πάντων ἢ τοῖν δυοῖν.* Ex adcurata totius loci consideratione enascitur ut *τὰ ἐν τοῖς μεταρσίοις ἐκπυρούμενα* nihil aliud esse possint nisi 'ea quae in aere comburuntur'. Alterum indicare lubet locum, quem a Theophrasto originem accepisse admodum est veri simile, ubi perinde atque supra metarsion vox ad regionem aeriam relata est. cf. Aetii plac. III, 4, 4 p. 371 b, 11 'Dox.' Diels.: *Ξενοφάνης ἀπὸ τῆς τοῦ ἡλίου θερμότητος ὡς ἀρκτικῆς αἰτίας τἀν τοῖς μεταρσίοις συμβαίνειν.* Xenophanis sunt sententiae, non verba. Haec a Theophrasto suppeditata esse, qui Aetii placitorum originem secum volutarit putare propensus erit. Quae cum ita sint,

1) Qui apud Laertium l. V 43 laudatur Theophrasti liber '*περὶ μεταρσιολεσχίας*' ambigi nequit quin ethici argumenti fuerit.

statuendum nobis est Theophrastum 'Metarsiologicis' de iis rebus quae in aere fiunt vel quod eodem spectat de rebus sublimibus egisse. Cui coniecturae egregie favet unicum quod ex illo libro ad nostra tempora pervenit fragmentum. Cf. Plut. 'Quaest. Gr.' 7 p. 323, 3 sqq. Bern.: *τίνες αἱ πλωιάδες νεφέλαι; τὰς ὑπόμβρους μάλιστα καὶ περιφερομένας ἐκάλουν 'πλωιάδας', ὡς Θεόφραστος ἐν τετάρτῃ 'Περὶ μεταρσίων' εἴρηκεν.* Vix dubitari potest quin disquisitio '*περὶ μεταρσίων*' a Plutarcho laudata eadem sit atque illa quae a Laertio '*Μεταρσιολογικά*' adpellatur. Res autem fragmento exscripto tractata ad quaestionem de sublimibus spectat.

Quoniam de argumento 'Metarsiologicon' certissime iam constat, anquiramus quid Theophrastus libris '*περὶ μετεώρων*' tractarit. Cuius operis duo fragmenta exstant: prius apud Olympiodorum in comm. ad Arist. 'Meteor.' l. I p. 239 vol. I Idel., ubi: *τῆς δὲ λοξῆς κινήσεως τῶν ἀνέμων ἄλλην μὲν αἰτίαν ὁ Θεόφραστος ἐν τοῖς οἰκείοις μετεώροις ἀποδίδωσιν κ. τ. ἑ.*; posterius reperitur fragmentum apud Proclum in comm. ad Plat. 'Tim.' p. 176 E, p. 417 Schnd., ubi legimus: [disquisivisse Theophrastum] *πόθεν μὲν αἱ βρονταί, πόθεν δὲ ἄνεμοι, ποῖαι δὲ αἰτίαι κεραυνῶν, ἀστραπῶν πρηστήρων, ὑετῶν, χιόνος, χαλάζης, ἃ δὴ καλῶς ποιῶν ἐν τῇ τῶν μετεώρων αἰτιολογίᾳ* [corr. Schneider.: libri *ἀπολογίᾳ*] *τῆς πρεπούσης εἰκοτολογίας καὶ αὐτὸς ἠξίωσεν.* Hisce duobus locis docemur Theophrastum in libro 'De meteoris' de rebus sublimibus disputasse. Iam quaeris quae tandem ratio inter libros 'De meteoris' et 'Metarsiologica' intercedere videatur. Res dubitabilis esse non potest, dum modo id quod supra universe de his Theophrasti libris disceptantes contendimus memoria teneamus: scilicet e titulorum differentia conligendum esse argumentum 'Metarsiologicon' aliud fuisse atque librorum 'De meteoris'. Nunc ab usu Theophrasteo vocabuli metarsion profectis certissima nobis ratione comprobare licuit in 'Metarsiologicis' una sublimia exposita fuisse. Re ita comparata e duobus frustis a Proclo et Olympiodoro e libello 'De meteoris' servatis non concludendum hac scriptura sublimia, sed in ea et sublimia tractata fuisse.

Hoc igitur 'Metarsiologica' inter et libros 'De meteoris' intererat quod huius libri argumentum latius patebat quam illius, ut quod non solum ad doctrinam de rebus sublimibus sed etiam ad aliam pertineret. Quae quin fuerit doctrina de rebus caelestibus pro re nata ambigi nequit.[1]) Sed longius progredi placet. Non enim ita valde veri simile est a Theophrasto eandem rem bis tractatam esse. Quapropter procliviter quis coniecerit libellum 'Metarsiologicon' nihil aliud esse nisi eam partem libri 'De meteoris' quae in explicanda doctrina de sublimibus versabatur. Quae suspicio difficultatem illam quam modo indicavi tollit nec habet quod ei repugnet. Nam quod apud Laertium praeter libellum 'De meteoris' seorsum 'Metarsiologica' laudata reperiuntur, haec res offensioni esse non potest ei qui indolem ac naturam Theophrasti librorum indicis Laertiani perspexerit.

Verum utut haec se habent, hoc plane constat Theophrastum voce metarsion sublimia designasse; meteoron autem vocabulo eum sublimia et caelestia complexum esse veri simillimum est.

Plurimis scriptoribus Theophrasteum novatum adrisisse supra autumavimus. In quibus numerandus est stramenticius Ocellus, qui sub persona prisci illius Pythagorei doctrinam Peripateticam venditat. Nam primarii scriptionis 'De universo' fontes sunt Aristoteles et Aristoxenus. Cf. Rhode in 'Mus. Rhen.' XXVII (1872) p. 52 et Dielsii 'Doxogr.' p. 187. Hic etiam aetatem personati Ocelli rectius atque antehac factum est definivit demonstravitque cum plurima pseudepigrapha Pythagoreorum Augusti memoria confecta essent scripta, libellum 'De universo' prius ortum esse quippe qui iam a Varrone memoratus sit (cf. Dielsium l. l. p. 188). Certum terminum post quem falsarius scripserit — adcuratiorem scilicet: nam quod post Aristoxenum fuit hinc non multum lucramur — adhuc nemini contigit investigare. Namque de Andronico (cf. Diels. l. l.) res est perquam dubia. Verum iam locum illum consi-

1) Caelestia a Theophrasto non μετέωρα vocitantur, sed οὐράνια Cf. frgm. XII 28 p. 159 W. et ib. 34 p. 162 W.

deremus qui ad disquisitionem nostram pertinet. Cf. cap. III, 2 sqq.: πρῶτον μὲν γὰρ ἀεὶ ὄντος τοῦ κόσμου, ἀναγκαῖον καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ συνυπάρχειν· λέγω δὲ μέρη οὐρανόν, γῆν, τὸ μεταξὺ τούτων· ὃ δὴ μετάρσιον καὶ ἀέριον ὀνομάζεται. — Τῶν δὲ μερῶν συνυπαρχόντων ἀνάγκη καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα συνυπάρχειν αὐτοῖς, οὐρανῷ μὲν ἥλιον, σελήνην, ἀπλανεῖς τε ἀστέρας καὶ πλανήτας· τῇ δὲ γῇ ζῷα, φυτά, χρυσόν, ἄργυρον· μεταρσίῳ δὲ καὶ ἀερίῳ πνεύματα, ἄνεμον, μεταβολὴν ἐπὶ τὸ θερμότερον, μεταβολὴν ἐπὶ τὸ ψυχρότερον. Quibus nihil habeo quod adiciam, cum ipse personatus Ocellus interpretis munere functus sit, ut qui ad explicandum τὸ μετάρσιον adponeret τὸ ἀέριον. Igitur τὸ μετάρσιον ei est 'sublimis' regio, qua venti, nebulae, nubes, sim. continentur.

Hic statim adiungam Dionysium Halicarnasseum qui ipse quoque adiectivum μετάρσιος in aequo ponit ἀέριος adiectivo. Cf. Exc. l. XVI, vol. IV p. 221, 10 sqq. Kiessl.: τὸ κεραύνιον πῦρ εἴτε δὴ αἰθέριον (lb. vitiose: αἴθριον) εἴτε μετάρσιόν ἐστιν. Qui Dionysii locus ideo valde notabilis est, quod ex eo discimus Theophrasteum usum vocabuli μετάρσιος primo a. Chr. nat. saeculo iam satis pervolgatum fuisse, utpote qui non solum a philosophis verum etiam ab hominibus a studiis philosophiae plus minus alienis et probaretur et adhiberetur.

Cum Theophrasto etiam Aetius facit qui in prooemiis suis — namque prooemia placitorum syllogae ab ipso Aetio consarcinata sunt (vide Dielsii 'Doxogr.' p. 56 proxx.) — adcurate caelestia a sublimibus dispescit et ita quidem ut haec μετάρσια, illa οὐράνια adpellitet (cf. Dielsii 'Doxogr.' p. 364, 9 sqq.).

Omnium autem quicumque Theophrasti novatum amplexi sunt facile nobilissimus est Posidonius qui si rationem temporum spectas paullo ante commemorandus erat. Neque vero eum ceteris Theophrasti adseclis interponere visum est quia uti vocem metarsion sensu Theophrasteo usurpavit, ita in voce meteoron aliam potestatem inesse voluit atque philosophus Eresius. Nimirum Posidonius in adhibendo meteoron vocabulo eos secutus est qui meteora intellegerent caelestia. Verum iam ad singula probanda descendamus.

Exstat apud Achillem quem maximam partem Posidoniana exhibere constat (cf. Dielsii 'Doxogr.' p. 19 sqq. et diss. nostrae cap. II) luculenta vocabulorum *μετέωρα* et *μετάρσια* definitio haec: *διαφέρει μεταρσίων μετέωρα· ᾗ τὰ μὲν μετέωρα ἐν οὐρανῷ καὶ αἰθέρι ἐστίν· ὡς ἥλιος καὶ τὰ λοιπὰ καὶ οὐρανὸς καὶ αἰθήρ. μετάρσια δὲ τὰ μεταξὺ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς γῆς· οἷον ἄνεμοι, νεφέλαι, ὄμβροι, ἀστραπαί, βρονταί, κομῆται, δοκίδες, πωγωνίαι, λαμπάδες, ἴριδες, ἅλωες, διᾴττοντες, ῥυμοί, ῥύακες.* Quaeritur haec definitio ad Posidoniumne reverti videatur, sicuti multas alias quae apud Achillem leguntur ad eum redire constat (cf. ex. c. p. 78 'Uran.' Pet.), an aliunde sumpta sit. Quae si apud alium scriptorem recurrit quem Posidonianas rettulisse sententias exploratum est, quaestionem profligatam censeo. Ac talis adest: Seneca, quem 'Naturales Quaestiones' ex Asclepiodoto Nicaeensi Posidoniana doctrina refersisse scimus (cf. Dielsii 'Doxogr.' p. 19 et 225). Seneca igitur l. l. II 1. 1 sqq. sic disceptat: 'omnis de universo quaestio in caelestia, sublimia, terrena dividitur. ‖ Prima pars naturam siderum scrutatur et magnitudinem et formam ignium quibus mundus includitur, solidumne sit caelum ac firmae concretaeque materiae an ex subtili tenuique nexum, agatur an agat, et infra sese sidera habeat an in contextu sui fixa, quem ad modum anni vices servet, solem retro flectat, cetera deinceps similia. ‖ Secunda pars tractat inter caelum terramque versantia. Hic sunt nubila, imbres, nives, terrae motus, fulgores

'Et humanas motura tonitrua mentes',

quaecumque aer facit patiturve. Haec sublimia dicimus, quia editiora imis sunt. ‖ Tertia illa pars de aquis et q. s.' Concentus qui Achillem inter et Senecam intercedit tam manufestus est, ut quae isti scriptores exponunt ad communem fontem non possint non redire. Hic autem pro re nata nemo alius esse potest nisi Posidonius. Quod quam recte a nobis statutum sit, eis quoque quae apud Senecam definitionem supra exscriptam secuntur eique explanandae inserviunt clarissime ostenditur. Primo sane adspectu mirum videri debet, quod Seneca terrarum motus inter sublimia rettulit. Namque hi, ut nos compertum

et exploratum habemus, potius in terrena cadunt. Neque vero veteribus vera concussionum terrae natura aut indoles plane perspecta cognitaque erat, sed incerti titubabant alii aliam de illarum origine proponentes sententiam. Vide sis Ideleri conspectum opinionum veterum de terra mota in ed. Arist. 'Meteor.' vol. II p. 584 sqq. Seneca autem vel potius eius auctor cum terrae motus ad quaestionem de sublimibus pertinere pronuntiat, ab his illorum explicationem arcessendam esse duxisse putandus est. Nec nos dubios relinquit Seneca. Ait enim l. l. § 3: 'quo modo, inquis, de terrarum motu quaestionem eo posuisti loco quo de tonitribus fulgoribusque dicturus es? quia cum motus terrae spiritu fiant, spiritus autem aer sit agitatus, etiamsi subit terras, non ibi spectandus est: cogitetur in ea sede in qua illum natura disposuit.' Seneca igitur terrarum motus fieri existimat, cum spiritus seu aer agitatus terras subit. Hinc illos contemplandos eo loco quo de rebus sublimibus disputetur. Oculorum aciem velim intendas ad explicationem concussionum terrae a viro docto Romano prolatam. Quam Posidonii esse Laertius comparatus evincit. cf. l. VII 154: *τοὺς σεισμοὺς δὲ γίνεσθαι πνεύματος εἰς τὰ κοιλώματα τῆς γῆς ἐνδύοντος ἢ καθειρχθέντος, καθά φησι Ποσειδώνιος ἐν τῇ ὀγδόῃ* scil. *τοῦ 'Φυσικοῦ λόγου'*.[1]) Nulla igitur potest esse dubitatio quin quae apud Senecam et Achillem de notione vocabulorum *μετέωρα* (= caelestia) et *μετάρσια* (= sublimia) disceptantur ad Posidonium auctorem revertantur.

Iam si placet pauca de Posidonii libris meteorologicis dicamus, de quibus hominum doctorum sententias mirum quantum fluctuare video.[2])

Laertio Diogene auctore Posidonius duabus — ni fallor — scriptionibus peculiari studio res meteorologicas pertractavit: quarum scriptionum prior illa est cui titulus erat '*περὶ*

1) Differt haec Posidonii definitio a volgari Stoicorum. Cf. Dielsii Doxogr. p. 379, 11 sqq.

2) Plane perversa protulit Schmekelius in libro ceteroquin egregio 'Philos. der mittl. Stoa' (1892) p. 14 not. 5. Item scatent erroribus quae disputavit Malchinus 'De auctor. qbdm. qui Pos. adh.' (1893), p. 26 sqq.

μετεώρων' (cf. La. Diog. l. VII 135: *Ποσειδώνιος ἐν τρίτῳ* '*Περὶ μετεώρων*' et 144: *Π. ἐν τῷ ζ'* [sic optim. cod. Burbon. teste Wachsmuthio: deter. libri *ιζ'*; corruptelae origo in propatulo est] '*Περὶ μετεώρων*'); altera inscripta fuit '*Μετεωρολογικὴ στοιχείωσις*' (cf. l. VII 138: *Π. ἐν τῇ* '*Μετεωρολογικῇ στοιχειώσει*'); a qua haesito an non diversa sit quae a Laertio in l. VII 138 commemoratur '*Μετεωρολογική*'. Quod vero Bakeus (cf. 'Pos. Rhod. rell.' [1810] p. 83) apud Laertium l. VII 154 pro tradito *ἐν τῇ ὀγδόῃ* restituendum suspicatur *ἐν τῇ* '*Μετεωρολογικῇ*', mirifice labitur. Videlicet ad verba *ἐν τῇ ὀγδόῃ* subaudiendum *τοῦ* '*Φυσικοῦ λόγου*': qui liber paragrapho antecedenti diserte excitatur. Quod autem Laertius modo *Π. ἐν τῷ ὀγδόῳ τοῦ* '*Φυσικοῦ λόγου*' citat (cf. l. VII 153), modo *ἐν τῇ ὀγδόῃ* sc. *τοῦ* '*Φυσικοῦ λόγου*', haec inconstantia nil habet admirationis, cum et aliis locis eam apud illum deprehendamus. Cf. ex. gr. l. VII 157: *Χρύσιππος ἐν δευτέρῳ τῶν* '*Φυσικῶν*' cum eiusd. libr. 159: *Χρ. φησιν ἐν τῇ δευτέρα τῶν* '*Φυσικῶν*'. Iam quaenam ratio inter librum '*περὶ μετεώρων*' et '*Μετεωρολογικὴν στοιχείωσιν*' intercedat disquirendum. Sunt qui hanc pro breviario illius scripturae habeant (e. gr. Schmekel l. l.). Quorum sententia reicula videtur esse. An credi potest ab illo viro docto quem Laertius in enarrandis Stoicorum placitis secutus est — forsitan fuerit Diocles — modo integrum qui ei praesto erat librum '*περὶ μετεώρων*' laudatum esse modo eius epitomam? Qua opinatione me iudice quidquam perversius excogitari non potest. Accedit alia causa quae volgari de 'Compendio meteorologico' opinioni aperte adversatur. Demonstrare quippe licet argumentum librorum 'De meteoris' aliud fuisse atque 'Compendii meteorologici'. Etenim quoniam quem significatum voci *μετέωρα* subesse voluerit Posidonius enucleavimus, iamiam quid ille libello quem '*περὶ μετεώρων*' inscripsit tractarit definire possumus. Procul dubio hoc libro — Senecae verbis ut utar — 'naturam siderum scrutatus est et magnitudinem et formam ignium quibus mundus includitur, solidumne sit caelum ac firmae concretaeque materiae an ex subtili tenuique nexum; agatur an agat et infra se sidera

habeat an in contextu sui fixa; quem ad modum sol anni vices servet an retro flectat, cetera deinceps similia.' In has igitur res Posidonius in libro 'περὶ μετεώρων' inquisivisse existimandus est: quae suspicio egregie stabilitur et firmatur duobus quae ex illa scriptione nobis servavit Laertius Diogenes fragmentis. Quorum prius l. VII 144 exstat, ubi legimus: *εἶναι δὲ τὸν μὲν ἥλιον εἰλικρινὲς πῦρ, καθά φησι Ποσειδώνιος ἐν τῷ ζ' 'Περὶ μετεώρων'*. Quae verba nulla indigent explanatione. Paullo difficilius alterum est fragmentum quod lib. VII 135 legitur: *ἐπιφάνεια δ' ἐστὶ σώματος πέρας ἢ τὸ μῆκος καὶ πλάτος μόνον ἔχον, βάθος δ' οὔ. ταύτην δὲ Ποσειδώνιος ἐν τρίτῳ 'Περὶ μετεώρων' καὶ κατ' ἐπίνοιαν καὶ καθ' ὑπόστασιν ἀπολείπει*. Quae Posidonium cum de forma siderum (cf. supra) dissereret exposuisse puto. Cf. Bakei 'Pos. Rhod. rell.' p. 242.

Circumscripto librorum 'De meteoris' argumento iam videamus num etiam de 'Compendio meteorologico' certiora proferri possint. Quo plane easdem res tractatas fuisse atque libro 'De meteoris' quam vere negaverimus vel alterum fragmentorum a Laertio ex 'Compendio meteorologico' servatorum adfatim docet. Namque res illo tractata non ad *μετέωρα* sed ad *μετάρσια* pertinet. Cf. La. Diog. l. VII 152: *ἶριν δ' εἶναι αὐγὰς ἀφ' ὑγρῶν νεφῶν ἀνακεκλασμένας ἢ ὥς Ποσειδώνιός φησι ἐν τῇ 'Μετεωρολογικῇ' ἔμφασιν ἡλίου τμήματος ἢ σελήνης ἐν νέφει δεδροσισμένῳ κοίλῳ καὶ συνεχεῖ πρὸς φαντασίαν ὡς ἐν κατόπτρῳ φανταζομένην κατὰ κύκλου περιφέρειαν*. Disceptavit igitur Posidonius in libro qui inscriptus erat '*Μετεωρολογικὴ στοιχείωσις*' de rebus sublimibus. At cave credas de his unis eum in isto libello verba fecisse. Quod ne arbitremur enixe repugnat primum index libro praepositus. Etenim Posidonius si de rebus sublimibus solis egisset, ambigi nequit quin librum suum argumento adcommodate '*Μεταρσιολογικά*' vel '*Μεταρσιολογικὴ στοιχείωσις*' inscripturus fuerit. Aristoteles sane scripturae suae de rebus sublimibus praemittere potuit titulum '*Μετεωρολογικά*' 1), nimirum quod ei sublimia audiebant *μετέωρα*.

1) Haec melior memoria; in paucis codicibus liber inscribitur '*περὶ μετεώρων*.' Cf. et Zelleri 'Hist. philos. Gr.' II³ 2, p. 87, not. 2.

Idem facere minime licuit iis qui sublimia μετάρσια nuncupabant. Quocirca qui primus metarsion vocem ad una sublimia rettulit Theophrastus scriptionem suam de sublimibus vel potius eam libri 'De meteoris' partem qua de rebus sublimibus disseruit inscripsit 'Μεταρσιολογικά' vel 'περὶ μεταρσίων', ac non 'Μετεωρολογικά'. Sed iam clamantem te audio: "haec si tute recte disputasti, nascitur ut in Posidonii 'Compendio meteorologico' elementa rerum caelestium exposita fuerint." Ne multa: inscriptio libelli nullo pacto explicari potest, si eo aut una caelestia aut una sublimia tractata fuisse putamus. Expediuntur autem simul omnes difficultates si 'Elementa meteorologica' et ad caelestes res et ad sublimes pertinuisse existimamus. Tum vero Posidonius adiectivum μετεωρολογικός non angustiore sensu, ita ut ad μετέωρα = corpora caelestia referret, usurpasse censendus est sed volgari quo caelestia et sublimia comprehendebantur. Quod quam ob rem fecerit haud difficile est dispicere. Nempe brevitati consuluit. Quodsi argumentum libelli exacte describere voluisset, titulus ei ponendus erat hic: 'Μετεωρολογικὴ καὶ μεταρσιολογικὴ στοιχείωσις'. Qui titulus cum parum commodus esset, Posidonius simpliciter librum suum inscripsit: 'Μετεωρολογικὴ στοιχείωσις'. Accedit altera causa quare 'Elementa meteorologica' adumbrationi rerum caelestium et sublimium inservisse videantur. Achilleae 'Introductionis' primum fontem, Diodorum Alexandrinum, maximam partem Posidoniana protulisse exploratum est. Item certissimum est personatum Aristotelem profundo haustu Posidonianae eruditionis fluctus per disputationem suam 'De mundo' diffudisse (cf. Zellerum in 'Abh. der Berl. Akad.' 1885 p. 399 sqq.). Neque obscurum est quam potissimum Posidonii scriptionem illi ambo in usus suos converterint. Namque definitio vocabuli mundi quae a Laertio l. VII 138 ex 'Compendio meteorologico' conservata est, recurrit et apud Achillem et apud personatum Aristotelem. Praeterea apud hunc (cf. cap. IV 20) Posidonii explicatio iridis quam Laertii auctor ex 'Compendio meteorologico' sumpsit eisdem ferme verbis expressa legitur. Unde satis constare existimo Posidoniana quae exhibent Dio-

dorus et Pseudoaristoteles ex compendio meteorologico Apamei petita esse. Quae cum speculamur, partim ad μετέωρα partim ad μετάρσια spectare facile videmus. Ceterum personatus Stagirita pressius Posidonium secutus est quam Diodorus. Quapropter equidem eo inclino, ut eum etiam dispositionem argumenti Posidonio debere ducam. Quae coniectura si recto talo stat, Posidonius in fronte libelli sui paullo generaliorem disputatiunculam conlocavit quae exordiebatur a definitione verbi κόσμος; exin doctrinam de rebus caelestibus explanavit; denique sublimia adumbravit. Sed utut haec se habent, utique nobis statuendum est in 'Compendio meteorologico' Posidonium aeque rerum caelestium rationem habuisse ac sublimium. Quem ad modum autem doctrinam de meteoris prolixiore oratione persecutus est libro 'περὶ μετεώρων', sic de rebus sublimibus fusius egisse videtur in 'Physico sermone'. Cf. La. Diog. VII 153 et 154. Constabat vero hic non ut volgo perhibent (cf. Bakeum ll. p. 237 et Schmekelium l. l. p. 13) minimum XV libris sed XII. Nam apud La. Diog. l. VII 140 in. optimus cod. Burb., ut comiter certiorem me fecit C. Wachsmuthius, praebet numerum ε′ non ιε′. Ceterum ne numerus XII quidem (cf. La. Diog. l. VII 149) extra omnem dubitationem positus est. Fortasse ei adhaeret ι antecedentis τῶι.

Nulla autem causa est cur 'Compendium meteorologicum' ex 'Physico sermone' et ex libro 'De meteoris' excerptum putemus: immo vero fuit singularis scriptura atque haud pauca continuit quae alibi non tractavit philosophus Apameensis. Quod nisi statuas, intellegi nullo modo potest quod a Laertii auctore iuxta uberiores physici argumenti libros 'Compendium meteorologicum' aliquotiens laudatur et respicitur.

Verum haec hactenus. Quamquam non nulli loci scriptorum posteriorum (veluti Philonis Iudaei et Clementis Alexandrini) exstant ubi voces μετέωρα et μετάρσια leguntur, tamen eos adferre non decrevi, quod utilitas quae inde redundat paene nulla est.

CAPUT II.

De reparanda Posidonii de rebus caelestibus doctrina.

Posidonii Rhodii de rebus caelestibus doctrinam quicumque reparare et refingere animum induxerit praeter eos locos qui expressis verbis utpote Posidoniani a variis scriptoribus adferuntur respiciat necesse est hos potissimum quattuorviros: Plinium, Achillem, cui Suidae demum error cognomen Statio indidit (cf. Dielsii 'Doxogr.' p. 17), Geminum, Cleomedem. Quos Posidoniana doctrina libellos suos inrigasse iam pridem homines docti pervidere. Verum cum nemo illorum scriptorum unum philosophum Apameensem in usum suum advocaverit, intentius nobis anquirendum est quatenus quisque eorum Posidonii sententias repraesentare videatur. In qua disquisitione consentaneum est ut ab eo scriptore proficiscamur quem fidelissime Posidonium exscripsisse quemque plurima ab eo mutuatum esse suspicari liceat. Quis autem ille est? Hoc ut investigemus, singulos illos deinceps adcuratius considerabimus circumspiciemusque num quid quem ad modum Posidonio usi sint aut ipsi tradant aut aliunde constet.

Exordiamur si placet a **C. Plinio Secundo**, helluone illo librorum atque antiquitatum. Cuius 'Naturalis historiae' liber II ad rem nostram pertinet quippe qui in descriptione mundi versetur in cuiusque auctorum laterculo Posidonii nomen legatur. Sed obstant gravissimi scrupuli quo minus Plinii librum pro idoneo disquisitionis nostrae fundamento habeamus. Ac primum quidem parum certum est ipsumne Posidonium usurparit Plinius an notitiam eius fonti secundario debeat. Ut sane

dubitari nequit quin vir doctus Romanus multorum scriptorum volumina suis manibus tractarit atque haud pauca ipse excerpserit, ita vehementer hercle erraverit, si quis ab eo omnes lectitatos esse crediderit quorum nomina indices fontium exhibent. Quid quod sedulus compilator ipse ingenue profitetur (vide praef. 17) quartam ferme partem scriptorum laudatorum a semet ipso inspectam esse? Atque maxime dubia res est de scriptoribus Graecis. Quorum ignobiliores quod non ipse adiit neminem profecto mirum habebit: demirandum autem quod ne principes quidem illorum ex ipsorum scriptis cognosse videtur. Aristotelem quidem inter auctores suos nominat multusque est in eo citando: verum Aristotelea tantum non omnia accepta refert aut Nigidio Figulo aut Pompeio Trogo (cf. Montigni 'Quaest. in Plin. N. H. de animalibus libros' [1840]). Perinde Theophrastum ipsum a se adhibitum esse vana iactatione simulat (cf. Sprengel 'De rat. quae in hist. plant. inter Plin. et Theophr. interc.' [1890] et 'Mus. Rhen.' vol. XLVI [1891] p. 54 sqq.). Posidonium quoque eis accensendum esse qui per alios viro bono innotuere ut existimem, duabus causis perpellor. Atque primum quidem suspicionem excitat, quod quamquam plurimae Posidonii sententiae per vastam Plinii scripturam dispersae sunt, tamen rarissime illius nomen obviam fit. Augetur haec suspicio eo, quod Plinius inter auctores suos scriptorem quendam Romanum refert quem prolixe Posidonio usum esse exploratum habemus. Constat nimirum Plinium mira quadam impudentia M. Terentii Varronis scripta suppilasse; hic rursus plurima a Posidonio mutuatus est: quod nuperrime certissimis argumentis evictum est a Schmekelio (cf. 'Philos. d. mittl. Stoa' [1892] p. 132 sqq.) et a Wendlingio (cf. Hermae' vol. XXVIII [1893]). Quibus reputatis procliviter quis sibi persuaserit e Varronis libris Plinium 'Naturalem historiam' Posidoniana doctrina implevisse.

Neque vero hoc uno scrupulo nixi Plinium idoneum esse a quo disquisitio nostra proficiscatur negamus. Accedunt alii duo quorum prior ad scriptoris nostri genus dicendi pertinet. Uti quippe consuevit oratione oppido quam turgida inflataque.

Atque adeo saepissime tam obscure tamque perplexe loquitur, ut citius cortinam ex imo adyto mugientem quam hominem disserentem audire tibi videaris. Quae res quanto opere inquisitionem retardet atque impediat dici vix potest. Quid quod non numquam omnino desperandum tibi est elici posse quid scriptor dicere voluerit? Non minus gravis est alter de quo dicturus eram scrupulus. Scilicet Plinius quamvis diligens ac sedulus fuerit, intellegentia rerum aut ingenii acumine haudquaquam eminebat. Unde factum, ut non pauca minus recte adsequeretur aut adeo plane perperam intellegeret (cf. Urlichsii 'Chrest. Plin.' p. XIX). Sed ista decantata sunt. De quibus idcirco tantum commonui, ut quo iure a Plinio proficisci lubricum periculosumque esse autumaverim melius perspiciatur. Mittamus proinde hunc convertamusque nos ad alterum quattuorvirum, ad

Achillem. Cuius opusculi origo et fontes quod clare nobis patent, insigne est meritum Dielsii (cf. 'Doxogr.' p. 19 sqq.). Felici enim acrimonia perspexit Achilleam 'Introductionem' in fundamentis alicuius scriptionis Diodori Alexandrini exstructam esse qui Ciceronis fere memoria floruisse censendus est. Diodorus vero in libello suo maximam partem Posidoniana protulit. Hunc in usum suum convertit Eudorus, et ipse Alexandrinus, Augusti aequalis. Verum cum Eudorum hominem doctissimum in scriptisque veterum multum volutatum fuisse certo sciamus (cf. Zelleri 'Hist. phil. Gr.' III^3 p. 611 sqq.), vix credibile est satis eum habuisse Diodori libellum brevi manu compilasse: immo si multa eum ex largo lectionis suae thensauro deprompsisse et adiecisse autumavero, haud facile quemquam mihi oblocuturum esse confido, tametsi quae ad eum reverti videantur partes propter Achilleae 'Introductionis' condicionem ad amussim demonstrari nequit. Equidem sane eo inclino, ut quem ad modum Stoica e Diodori rivolis profluxisse (cf. Dielsium l. i. p. 21), ita quae ad ceteras philosophorum sectas praecipue Pythagoreos spectant magnam dumtaxat partem suppeditata existimaverim ab Eudoro. Huius denique liber primarius est fons Achillis quem grammatico-

rum gregi adsignandum esse suo iure pronuntiavit Maassius 'Arateorum' p. 42. Nec vero probus ille Arati interpres neminem adhibuit nisi Eudorum: quae opinatio vel inde refellitur atque redarguitur, quod in 'Introductione' hic illic scriptores laudatos reperimus quos post Eudorum fuisse constat: veluti Thrasyllum, Adrastum, Ptolomaeum (cf. 'Introd.' cap. XVI p. 80 'Uranol.' Pet. [1703] et cap. XIX p. 82). Praeterea Achilles commentarium illum Arateum descripsit quo etiam scholiorum Marcianorum auctor usus est: quod Maassius (cf. l. l. p. 21 proxx.) tam luculentis comprobavit argumentis, ut nullus dubitationi relinquatur locus. Verum ne Achillis quidem libellus integer incolumisque ad nostra tempora pervenit, siquidem excerpta nos tenere plus minus exilia cum totus 'Introductionis' habitus adfatim declarat, tum index in codicibus Vaticano et Mediceo libello praefixus: *τῶν Ἀράτου 'Φαινομένων' πρὸς εἰσαγωγὴν ἐκ τῶν Ἀχιλλέως* (cf. Maass l. l. p. 20).

Quibus perpensitatis equidem summo opere gravor Achilleae scripturae reliquias pro eo fundamento putare quo Posidonii doctrinae rudera indagaturi secure inniti possint. Ambigi enim nequit, quin Diodorei commentarii, robur illud Achillis opusculi, e quibus Posidoniana in 'Introductionem' manavere omnia, totiens expilati, in novam formam redacti, cum multis denique alienis ac disparilibus commixti a pristina sinceritate et integritate sensim longe recesserint, ita ut umbrae solum modo eorum nunc supersint.

Transeamus igitur ad Geminum, sub cuius nomine libellus circumfertur qui inscribitur '*Εἰσαγωγὴ εἰς τὰ φαινόμενα*'. Huius libelli indolem et consilium paucis adumbrare haud a re nostra esse duco. Reapse introductionem astronomicam Gemini qui temporum invidiam defugit librum esse tam argumentum tractatum quam disputandi ratio dilucide ostendit. Strictim enim vero sed luculenter de astronomiae elementis disseritur. Quaecumque autem ad interiorem huius scientiae cognitionem spectant consulto omittuntur. In primis adcuratiores computationes raro inveniuntur, quamquam non plane desunt. Cf. ex. gr.

cap. XIV 'de evolutione' (*περὶ ἐξελιγμοῦ*). Quae reputantes si Gemini 'Introductionem' in usum scholarum destinatam fuisse contenderimus, haud fallemur. Sed cave cum Blassio (vide eius prgr. 'De Gemino et Posidonio' Kiel. [1883] p. 8) Geminum ad Arati carminis interpretationem sua rettulisse statuas. Nempe noster '*Εἰσαγωγὴν εἰς τὰ φαινόμενα*' ac non '*Εἰσαγωγὴν εἰς τὰ Φαινόμενα*' perscripsit (qua de re adi Boeckhii lib. 'Ub. d. vierj. Sonnenkr. der Alten' [1863] p. 8 et Schmidt in 'Philol.' vol. XLV [1886] p. 304 sqq.). Ceterum perspecto libelli Geminiani consilio iam facile non nullae res expediri possunt in quibus explicandis homines docti merito haeserunt. Atque recte quidem animadverterunt orationem, cum in universum ad certam quandam normam conformata aequabiliter procederet, non nullis tamen locis ab ista norma longe recedere. Plerumque enim ea stricta sed luculenta est: interdum vero aut luxuriat aut usque ad obscuritatem contracta est. Porro iusto iure clamitant esse in hac 'Introductione' quae inter sese pugnent. Postremo Gemini libellum quibusdam gravioribus erroribus vel mediocri astronomo indignis deformari non sine causa conquesti sunt (cf. Schmidt l. l. p. 305 et Manitium in 'Comment. Fleckeis.' [1890] p. 109 sq.). Nil attinet omnia ea adponere quae de illis asperitatibus atque salebris viri docti argutati sunt: equidem, uti supra significavi, earum explicationem a Gemini scripturae consilio repeto. Quae cum in usum 'studiosae iuventutis' confecta esset, consequens est ut frequenter eam descriptam esse existimemus. Nunc vero ultro liquet describendo identidem veterum scriptorum libellos non meliores factos esse: immo gravissima inde contraxere volnera. Itaque si non omnes at certe plurimos errores [1]) qui volgo Gemino obtruduntur exortos putaverim. Porro notum est omnibus temporibus contextus librorum in usum scholarum compositorum parum pie tractatos esse. In quos editores summa cum licentia grassari adsolent nil veriti ex ipsorum sensu atque ingeniolo verba auctoris libelli mutare aut delere

1) Huc faciunt praecipue vitiosi numeri.

aut adeo plane nova adfingere. Talia et Geminianae 'Introductioni' evenisse ex multis rebus intellegitur. Huc videlicet faciunt manifestae quae nobis variis locis occurrunt dissensiones et repugnantiae, huc facit etiam inaequalitas illa rationis disceptandi. Interpolationibus autem multis et magnis 'Introductio' laborat: quarum maxima et ea apertissima calendarium est ultimo libelli capiti adsutum. Quod cum nullo modo cum sententiis capite XIV expositis conciliari queat, optimo iure pro spurio habuere Boeckh (cf. l. l. p. 8 proxx.); C. Wachsmuth (proll. in cal. Graec. p. XLIV); Schmidt (cf. l. l. p. 293). Verum de 'Introductionis' interpolationibus alibi adcuratius disputabimus.

Haec igitur Gemini 'Introductio' etsi nullo loco diserte ad Posidonium provocat, tamen aliquam multa doctrinae eius frustula continet: quod qui eam attente perlegerit, facili negotio cognorit. Neque hoc aciem hominum doctorum praeteriit. Longius autem progressus est Blassius qui programmate modo laudato evincere studuit Gemini 'Introductionem' ex uno Posidonio haustam esse. Nec vero multorum ille plausum tulit. Acriter enim ei oblocuti sunt validissimis argumentis freti Schmidt l. l. p. 308 sqq.; Tannery in libro 'Géom. Gr.' (1887) p. 29 sqq.; Manitius l. c. p. 101 proxx. Qui viri docti ut Blassii opinionem futtilitatis evidenter coarguisse, ita de testimoniis veterum scriptorum quae ad Geminum pertinent parum recte iudicasse mihi videntur. Quocirca equidem totam quae de Gemino est retractare decrevi quaestionem quam altioris indaginis esse sentio quam volgo putant.

Incipiamus vero a testimonio Prisciani Lydi. Qui, vel potius barbarus ille qui medio aevo eum in sermonem Latinum convertit, p. 42, 8 sqq. Byw.: 'usi quoque sumus, inquit, utilibus quae sunt ex Strabonis Geographia; Lavini (i. e. *Ἀλβίνου*) quoque ex Gaii scholis exemplaribus Platonicorum dogmatum; adhuc etiam ex commento Gemini Posidonii de *Μετεώρων*.' Pristinam Geminiani libelli inscriptionem ut recuperemus, Graeca nobis refingenda sunt. Quod facile et probabiliter fieri potest, modo quam in scriptore Graeco vertendo normam

secutus sit barbarus interpres memoria teneamus. Quem artissime versionem suam ad Prisciani exemplum adplicavisse non difficile est intellectu. Quid quod haud raro tantopere sibi indulsit ut Graecas constructiones retineret ab Latini sermonis ingenio plane alienas? Veluti p. 67, 30 Byw. legimus 'ut congelari aëra': quod nil aliud esse nisi Graecum 'ὥστε συμπήγνυσθαι τὸν ἀέρα' bene pervidit Bywaterus. Praeter hanc alia quam maxime notabilis barbari est consuetudo quippe a qua explicatio plurimorum errorum plurimarumque obscuritatum versionis Latinae arcessenda sit. Solet nimirum vir bonus in convertendo Graecos articulos plane neglegere singulaque nomina articulis nudata eodem ordine quo conlocavit Priscianus Lydus exhibere. Quae ratio licet simplex atque commoda sit, tamen usque quaque semperque salvo sensu salvaque orationis perspicuitate usurpari non potest. Ne multus sim, uno sed luculento admodum exemplo defungar. p. 42, 13 Byw. haec exstant: [usi sumus] 'Didymoque de Aristotele et ipsius scriptore dogmatum'. Sagaciter Bywaterus haec verba Graece in hunc modum sonasse divinavit: 'Διδύμῳ τε τῷ περὶ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν αὐτοῦ γράψαντι δογμάτων'. Hasce duas interpretis consuetudines utique teneat oportet quicumque cum Prisciano Latino rem habet. Iam de Geminiani libelli inscriptione videamus. Ac primum quidem quamnam Graecam vocem interpres illo 'commento' expresserit rimandum est. Cogitare quidem licet omnino de vocabulis ὑπόμνημα et ἐξήγησις. Utram vocem Priscianus dederit facili opera diudicari potest, dum modo barbari interpretis rationem vertendi reminiscamur eamque Priscianei fontium laterculi inscriptionem adsciscamus ubi vox commenti recurrit. Adserit enim Lydus p. 42, 14 Byw. sese usum esse 'et Dorothei Naturalium Aristotelis commento.' Ubi cum vocabulo commenti genetivus adiunctus sit, consequens est ut a Prisciano vox ἐξήγησις ac non ὑπόμνημα posita fuerit. Neque enim Graeci scriptores vocabulum ὑπόμνημα (= commentarius) cum genetivo libri ad quem pertinet hoc copulare solent, sed utuntur praepositione εἰς (cf. Maur. Schmidt. 'Did. Chalc. frg.' p. 12 sqq.

Θέωνος Ἀλεξανδρέως ὑπομνήματα εἰς τὴν Πτολεμαίου ʽΜαθηματικὴν σύνταξιν᾽; Εὐσταθίου ὑπομνήματα εἰς Διονύσιον innum. al.). Ergo Dorothei libri inscriptio Graeca haec fuit: *Δωροθέου τῶν ʽΦυσικῶν᾽ τῶν Ἀριστοτέλους ἐξήγησις.* Cum qua contendas indicem Hipparcheae scriptionis nuper a Manitio evolgatae: *Ἱππάρχου τῶν Ἀράτου καὶ Εὐδόξου ʽΦαινομένων᾽ ἐξήγησις.*

Quoniam quo vocabulo Graeco barbari interpretis ʽcommentum᾽ respondeat eruimus, extra dubitationis aleam positum est quem ad modum Gemini libellus Graece inscriptus fuerit. Aut fallor aut ille in fronte hunc gessit titulum: *Γεμίνου τῶν Ποσειδωνίου περὶ μετεώρων ἐξήγησις.* Vides Geminiani libelli indicem prorsus ad eandem rationem formatum esse ad quam librorum Dorothei et Hipparchi inscriptiones. Quaestio iam subnascitur ad vivumne quod aiunt resecemus Geminiani libelli quam Priscianus largitur inscriptionem necne, vel ut apertius loquar, Posidonii lucubrationem quae ʽ*περὶ μετεώρων*᾽ inscripta erat an aliam eiusdem auctoris scriptionem meteorologici argumenti a Gemino enarratam commentario atque inlustratam esse putemus. Quod si constaret titulum illum quem exhibet Lydus a Gemino libro suo impositum esse, res nulla disceptatione indigeret. Nec vero constat. Quicumque enim ceteros a Prisciano suppeditatos contemplatus erit librorum titulos, facili opera perviderit eos partim parum adcurate expressos esse: interdum enim Priscianus sat habet argumenta librorum indicasse. Cf. ex. gr. indices librorum Aristotelis hos [p. 41, 18 sqq. Byw.]: ʽactionibus Aristotelis de physica.... et *μετεώρων*᾽. Unde ambigi potest num Geminianus liber ea inscriptione ornatus fuerit quam apud Priscianum legimus. Sed nihil opus est hariolari aut suspicari, ubi certissime de controversia constituere licet.

Inspiciendum ʽSolutionum ad Chosroen᾽ cap. IV. Argumentum inibi explanatum primo enuntiato indicatur (p. 63, 24 sqq.): ʽet hoc deliberandum quare per unumquodque climatum sint IIII conversiones solaris anni, vernalis et aestiva et autumalis et hiemalis: et his in una distinctione temporis factis, diei et noctis magnitudo et brevitas et aeris perturba-

tiones et nimbus et caliditas et frigiditas per unumquemque locum et clima differt et variatur.' Quem ordinem insequens inquisitio adcurate servat utpote quae a conversionibus solis ordiatur et in quaestionem de calore et frigore decurrat. Sententiae autem tam arte inter se copulatae et conexae sunt, ut ex uno fonte cap. IV profluxisse satis constare videatur. Quod eo magis nobis statuendum est, quod ceteris quoque locis in adumbrandis singulis argumentis vel eruditionis locis Priscianus non, uti ipse vana iactatione gloriatur, complures sed fere unum auctorem in universum sequi solet. Luculentissimum exemplum circulatoriae illius Prisciani venditationis cap. X (p. 98, 24 sqq.) est. Quod excepto uno loco unius Aristotelis de ventis doctrinam expromit, licet Priscianus in calce disputationis suae admirabili cum gravitate adseveret (p. 104, 3 proxx.): 'haec enim sunt ex multis scriptoribus accepta adprobatione nobis sollicita de ventorum generatione et in quantum moventur et quo modo aera commovent proprio motu.' Cf. Rosei 'Anecd. Graecol.' (1864) vol. I p. 26.

Quem autem auctorem Priscianus in conscribendo cap. IV secutus est? Iam Blassius (l. l. p. 20) et Bywaterus (in adnot. ad cap. IV) definitiones notionum astronomicarum in cap. IV 'Solutionum' propositas summam similitudinem habere cum eis quae in Gemini 'Introductione' leguntur rectissime animadverterunt. Sed latius patet cognatio: namque etiam in aliis multis rebus sententiisque mirus inter 'Isagogen' et cap. IV Priscianei libelli intercedit concentus. Veluti quae Lydus p. 64, 25 sqq. de cingulis terrae exponit, ea eisdem ferme verbis expressa reperiuntur apud Geminum p. 29 'Uran.' Pet. Tamen toto quod aiunt caelo erraret, si quis quam nos tenemus Gemini 'Introductionem' a Prisciano ad usus suos advocatam esse putaret. Quod ne existimemus, vetat quod quamvis stricta sit atque praecisa Lydi oratio, tamen uberius ab eo Geminiana 'Isagoge' opus expilatum esse adhuc perbene cognosci potest. Atque suo iure Blassius — cui ceteroquin Priscianus diligentiore scrutatione indignus visus est — quasdam definitiones pleniorem formam ostendere commonuit (cf. eius

progr. p. 20), velut eam qua notiones vocabuli diei describuntur. Nam compara sis:

Prisc. p. 65, 22 sqq.	Gem. Isag. p. 13
dicitur enim dies tripliciter: aut secundum corpus aer a sole illuminatus;	ἡμέρα λέγεται διχῶς·
aut secundum ab ortibus in occasum tempus extentum, in quo centrum solis ab ortu in occasum pervenit, i. e. tempus a quo sol incipit superare orizontem usque dum totus occidat;	καθ᾿ ἕνα μὲν τρόπον χρόνος ὁ ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου μέχρι δύσεως·
dicitur quoque diei et noctis tempus dies.	καθ᾿ ἕτερον δὲ τρόπον ἡμέρα λέγεται χρόνος ὁ ἀφ᾿ ἡλίου ἀνατολῆς μέχρις ἡλίου αὖθις ἀνατολῆς.

Priscianum paullo locupletiorem esse agnoscis. Nam ut alia omittam, cum Geminus in 'Introductione' duas vocis diei notiones circumscribere satis habeat, apud Priscianum his tertiam adiunctam invenimus: quam cur Geminus in 'Introductione' non memorarit haud difficile est dispicere.

Porro haec considera:

Prisc. p. 65, 28 sqq.	Gemin. p. 12.
orizon autem dicitur circulus dividens manifestum mundi ab occulto et extremus visibilis hemisphaerii quod supra nos est circularis finis in campum pelagi undique nihil omnino obsistente, ita ut in circulari plano ambiat et resecet mundi manifestam sectionem, ad veritatem quidem minor hemisphaerio, ad visum vero hemisphaerium.	ὁρίζων δέ ἐστιν κύκλος ὁ διορίζων ἡμῖν τό τε φανερὸν καὶ τὸ ἀφανὲς μέρος τοῦ κόσμου καὶ διχοτομῶν τὴν ὅλην σφαῖραν τοῦ κόσμου, ὥστε ἡμισφαίριον μὲν ὑπὲρ γὴν ἀπολαμβάνεσθαι, ἡμισφαίριον δὲ ὑπὸ γῆν.

Maximi denique momenti est, quod in capite IV Prisciani sunt quae in 'Introductione' omnino frustra quaeras. Huc facit definitio p. 66, 3 sq. prolata. Quam tamen non ab ipso Lydo

adiectam esse, sed ex eadem officina prodisse e qua ceteras definitiones rerum astronomicarum cum per se admodum veri simile est, tum tota eius quasi clamat indoles. Perinde ambiguum esse nequit quin et extrema cap. IV[i] pars quae est de perturbationibus aeris et de similibus rebus ad eum revocanda sit cui cetera quae in hoc capite exponuntur debet Priscianus: quod artus quo illa cum praecedentibus continetur conexus abunde evincit. Neque vero quae ea pertrectantur res in Gemini 'Introductione' occurrunt. Unde exstare et eminere reor Priscianum ad componendum cap. IV 'Solutionum' non 'Introductionem' Gemini adhibuisse. Quo modo vero notandam illam quae inter hanc Gemini scriptionem et caput illud Prisciani intercedit sententiarum et interdum verborum convenientiam explicabimus? Nimirum statuendum est Prisciani cap. IV et Geminianam 'Introductionem' ex communi fonte manasse, e quo uterque auctor quae ei adridebant exscripsit. Hunc autem fontem indagare haud arduum est, dum modo Prisciani fontium laterculum auxilio arcessamus. In quo p. 42, 9, ut supra iam vidimus, 'Commentum Gemini Posidonii de *Μετεώρων*'' commemoratur: quod quin fundamentum sit et Prisciani cap. IV[i] et Gemini 'Introductionis' non poterit non conligere quicumque quae hucusque de ratione Priscianum inter et 'Isagogen' Geminianam intercedente disceptavimus secum reputarit.

Iam eo provecti sumus, ut diudicare possimus utrum Geminus Posidonii librum qui '*περὶ μετεώρων*' inscriptus erat interpretatus sit an res aliter se habeat. Cum Prisciani caput IV quod ex Gemini 'Commento Posidonii de *Μετεώρων*' haustum esse modo significavimus non caelestia tantum verum etiam sublimia contineat, adparet non ad librum 'De meteoris' Gemini commentarium pertinuisse Priscianumque parum adcurate libelli titulum expressisse. Ergo verba *περὶ μετεώρων* nihil indicant nisi libellum quem Geminus commentario explicavit fuisse meteorologici argumenti. Vocem autem *μετέωρα* a Prisciano non Posidoniano sensu usurpatam esse, sed volgari quo caelestia et sublimia comprehenduntur, non est quod expressis verbis

moneam. Cum igitur Geminus non librum Posidonii 'De meteoris' enarrarit, videamus num de altera scriptura cogitare liceat qua Posidonius de rebus meteorologicis egit, dico 'Elementa meteorologica'. Atque sane multa sunt quae nos ad hoc philosophi Rhodii opusculum vocent. Ac primum quidem paullo generaliorem proponere liceat deliberationem. Quodsi ambitum et indolem libri 'De meteoris' spectamus, non ita valde idoneum eum fuisse videmus qui commentariis instrueretur. Constabat enim minimum VII libris (cf. La. Diog. l. VII 144) in eoque pro eius ambitu singulae de rebus caelestibus quaestiones fuse et subtiliter expositae et excussae erant. Talis autem liber qui res ob quas disceptatur quaeque in contentione sunt diligenti et adcurata scrutatione persequatur atque adeo exhauriat, talis inquam liber multo minus ad commentandum invitat multoque omnino minorem et explicandi et disputandi materiem praebet quam compendium quo principia rudimentaque scientiae alicuius stricta oratione proponuntur. Quod quo iure adseramus perspiciet quisquis quantam nubem commentariorum breviculi Dionysii Thracis, Hermogenis, Hephaestionis, aliorum libri conflaverint recordatus erit.. Hisce autem libellis plane in aequo ponenda sunt Posidonii 'Elementa meteorologica'. Hinc etiamsi aliae rationes deessent, breve artis meteorologicae enchiridium a Gemino commentario explanatum quam diffusas disputationes 'περὶ μετεώρων' multo veri similius esse ego equidem autumare haudquaquam gravarer. Verum nil opus est in coniecturis versari, cum Geminianum 'Commentum' reapse ad Posidonii 'Compendium meteorologicum' pertinuisse certo comprobari possit.

Vidimus supra a Gemino librum aliquem philosophi Apamei explicatum esse qui et caelestia et sublimia tractaret. Quid 'Elementa meteorologica'? Nonne haec *μετέωρα* aeque ac *μετάρσια* respexerunt? Profecto hoc nobis statuendum erat. Accedit altera causa eaque gravissima quae ut Gemini commentarium ad '*Μετεωρολογικὴν στοιχείωσιν*' referamus suadet. Exstat enim in Alexandri Aphrodisiei comm. ad Aristot. 'Meteor. (cf. ed. Ideleri vol. II p. 128) disputatiuncula Gemini de arcu

caelesti. Quam cur ex huius 'Commento' depromptam esse existimandum sit infra exponemus. Quae propterea quam maxime notabilis est quod in ea Posidonii de arcu caelesti sententia quamquam suppresso auctoris nomine refertur et explanatur. Forte autem fortuna scimus quo in libro hic de iride egerit. Namque Laertius Diogenes relata eius de hac doctrina addit (cf. l. VII. 152): *ὡς Ποσειδώνιός φησιν ἐν τῇ 'Μετεωρολογικῇ'* (scil. *στοιχειώσει*).

Re ita comparata mihi quidem satis constare videtur Gemini 'Commentum' explanationi Posidonii 'Elementorum meteorologicorum' ac non libri '*περὶ μετεώρων*' inservisse Priscianumque paullo neglegentius titulum libri Geminiani expressisse.

Quoniam de Prisciano diximus, ad Simplicii de Gemino testimonium transgrediamur. De cuius interpretatione cum summa inter homines doctos controversia sit, diligentius illud considerari necessarium duco. Invenitur autem in Simplicii comment. ad Arist. 'Phys.' vol. I p. 291, 34 sqq. Diels., ubi legis haec: *ὁ δὲ Ἀλέξανδρος φιλοπόνως λέξιν τινὰ τοῦ Γεμίνου παρατίθησιν ἐκ τῆς ἐπιτομῆς τῶν Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν ἐξηγήσεως τὰς ἀφορμὰς ἀπὸ Ἀριστοτέλους λαβοῦσαν.* Sequitur a Simplicio exscriptus locus. Pergit deinde Simplicius: *οὕτως μὲν οὖν καὶ ὁ Γέμινος* (corrigas *Γεμῖνος*) *ἤτοι ὁ παρὰ τῷ Γεμίνῳ Ποσειδώνιος τὴν διαφορὰν τῆς τε φυσιολογίας καὶ τῆς ἀστρολογίας παραδίδωσιν ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τὰς ἀφορμὰς λαβών.* Cardo vertitur in explicandis verbis *λέξιν τινὰ τοῦ Γεμίνου παρατίθησιν ἐκ τῆς ἐπιτομῆς τῶν Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν ἐξηγήσεως τὰς ἀφορμὰς ἀπὸ Ἀριστοτέλους λαβοῦσαν.* Quae verba qui adcuratius perpenderit aliqua labe turpata esse non poterit non pervidere. Namque ut alia taceam, longissime absunt ab integritate grammatica. Inter paucos illos qui de eorum sinceritate non dubitant M. C. P. Schmidt est (cf. 'Philol.' vol. XXXII [1884] p. 94). Qui verba *λέξιν τινὰ τοῦ Γεμίνου ἐκ τῆς ἐπιτομῆς τῶν Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν* cohaerere censet, *ἐξηγήσεως* autem genetivum cum vocabulis subsequentibus *τὰς ἀφορμὰς*

— *λαβοῦσαν* coniungit. Neque vero hoc per artem grammaticam facere licet: quod ille vir doctus probe sensit, quamvis fortiter dissimulet (cf. 'Philol.' vol. XXXV [1886] p. 69 sqq.). Quodsi scriptor Graecus eam sententiam exprimere voluisset quae Schmidtio placet, ei dicendum erat: *τὰς τῆς ἐξηγήσεως ἀφορμὰς λαβοῦσαν*. Sed omnino vereor ut sic umquam homo Graecus locutus sit. Plane enim abundat superfluusque est genetivus *ἐξηγήσεως*, quandoquidem locutio *τὰς ἀφορμὰς λαμβάνειν ἀπό τινος* per se absoluta est atque perfecta nec ullo indiget additamento. Cf. sis extrema verba Simpliciani loci: *οὕτως — ὁ Γεμῖνος — τὴν διαφορὰν — παραδίδωσιν ἀπὸ Ἀριστοτέλους τὰς ἀφορμὰς λαβών*. Verum praeter hasce dubitationes grammaticas alius adest scrupulus haud levis. Etenim cum Priscianus Lydus a Gemino '*Ἐξήγησιν τῶν Ποσειδωνίου περὶ μετεώρων*' perscriptam esse diserte testetur, nihil mehercules perversius esse potest quam apud Simplicium ubi recte coniunctis verbis eundem fere titulum recuperamus, genetivum *ἐξηγήσεως* a verbis antecedentibus *τῶν Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν* divellere. Neque ego dubito quin M. C. P. Schmidt, vir ceteroquin iudicii sobrietate plane insignis, si Priscianum respexisset, hunc errorem devitaturus fuerit. Ergo utique inter sese copulanda sunt utpote individua verba *τῶν Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν ἐξηγήσεως*. Quod in memoria librorum nostrorum non satis adparet, tamen aliquo modo scriptori Graeco indicandum erat atque sine dubio indicavit Simplicius, adcuratae dictionis observantissimus patronus. Aut egregie equidem fallor aut ille dedit: *λέξιν τινὰ τοῦ Γεμίνου παρατίθησιν ἐκ τῆς ἐπιτομῆς ⟨τῆς⟩ τῶν Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν ἐξηγήσεως*. Iam omnia bene sese habent. Quam facile vero articulus *τῆς* post-*μῆς* extremam syllabam vocabuli *ἐπιτομῆς* evanescere potuerit, vix est quod diserte moneam. Qua leni medela totus Simplicii locus ad integritatem grammaticam revocatur nec residuum est quod displiceat.[1]) Verbo saltem Tan-

1) Hanc quam nos modo exposuimus et probavimus emendationem primus proposuit Dielsius in adnot. crit. ad Simplicii l. l. (vol. I p. 291, 25) nulla adiecta explicatione. Postea vero illam emendationem deseruit in

neryi (cf. 'Géom. Gr.' p. 32) coniecturam memorem haud male quidem illam excogitatam, sed ea quam nos commendavimus emendatione deteriorem. Auctor enim est Tannery ut pro *ἐπιτομῆς* exaretur *ἐπιτόμου*. Sed unde tandem rescivit ille Gemini 'Commentum' breve vel compendiosum fuisse? Adde quod verborum conlocatio nequaquam Tanneryi coniecturae favere videtur.

Quicumque autem nostram emendandi rationem amplectitur, Alexandro Aphrodisieo cui Simplicius ut ipse profitetur Geminianae *λέξεως* notitiam debet, non integrum Gemini 'Commentum' sed epitomam eius praesto fuisse concludat necesse est. Atque hanc epitomam ipse Geminus ne aliis segetes suas demetendas relinqueret confecisse videtur. In quo quid demirandum sit equidem non video. Namque uti supra cognovimus infraque cognoscemus Geminus duce 'Enchiridio meteorologico' totam Posidonii de rebus caelestibus et sublimibus doctrinam inlustrandam et explanandam sibi proposuerat. Quam provinciam ita administrasse videtur, ut Posidoniana simpliciter aliis verbis circumscribere haudquaquam satis esse ratus diligenter huius philosophi sententias excuteret et expenderet atque quotienscumque ab eo dissentiret, suam opinionem explicaret, quotienscumque autem haberet quae adderet, ea ne reticeret. Quid igitur mirum si hac ratione commentarius in largum volumen excrescebat? (cf. Boeckhii libr. 'Üb. d. vierj. Sonnenkr. d. Alten' [1863] p. 13). Quem si in paullo artiorem formam contraheret, spes erat fore ut multorum gratiam iniret. Neque cum commentarius insigni ac varia doctrina refertus esset, metuendum erat ne eius epitoma exilis aut exsanguis evaderet. Fortassis hic haud inepte quispiam de Hephaestione Alexandrino commonefaciat quem ipsum non semel sed bis 'Commentationem de metris' suam excerpsisse et decurtasse constat. Et tamen ultima faex nobis perquam pretiosa est.

---

addendisque ad vol. I p. XXXII articulum ⟨*τῆς*⟩ ante vocabulum *ἐξηγήσεως* inserere iussit (cf. etiam vol. II p. 1463). Huic viri summi coniecturae quam ob causam subscribere nequeam, ex eis quae supra disputavi adfatim elucet.

Verum aliquantisper in titulo Geminianae scripturae ab Alexandro Aphrodisieo suppeditato commoremur. Pertinuit igitur Gemini commentarius secundum Alexandrum ad Posidonii *Μετεωρολογικά*. At hic omnino non composuit librum qui tali inscriptione ornatus erat. Sequitur ut aut Alexandrum in adferendo titulo paullo neglegentius versatum esse ducamus aut Geminum ipsum parum adcurate significasse ad quodnam Apameensis opus commentarius referendus esset. Quippe Geminus ut quam Priscianus adfert inscriptionem libello suo praefigere non potuit — alioquin a se Posidonii scriptionem 'De meteoris' enarratam simulasset: talis autem fraudis suspicio in eum non cadit —, ita potuit libellum suum inscribere '*Ἐξήγησις τῶν Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν*'. Neque verendum erat ne quem in errorem induceret: etenim cum Posidonius librum inscriptione '*Μετεωρολογικά*' praeditum non confecisset, quivis statim intellegere debebat isto vocabulo non titulum sed argumentum explicati libri denotari. Hinc equidem veri dissimile esse non puto quem Alexander exhibuit libelli Geminiani indicem verum esse. Tamen si quis illum '*Ἐξήγησις τῆς Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῆς στοιχειώσεως*' adcurate inscriptum fuisse contendat, minime ego quidem obnitor.

Iam epitomae Geminiani 'Commenti' locum ab Alexandro exscriptum, ab Simplicio nobis servatum diligentius contemplemur, si quid inde ad adcuratiorem commentarii Geminiani cognitionem redundare videatur. Antequam vero de argumento tractato verba faciam, scrupulus quidam Blassii amovendus est. Qui vir doctissimus progr. l. p. 8 sic disputat: [Simplicius] 'apud Alexandrum Aphrodisiensem e quo totum hoc desumpsit, profecto non invenerat: *ὁ Γέμινός φησι ἐν τῇ ἐπιτομῇ τῆς τῶν Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν ἐξηγήσεως*, qua ratione Dielsius Simpliciana verba ad integritatem grammaticam expleri posse putavit: talia enim si invenisset, numquam in eam opinionem inductus esset ut Posidonium ipsum loqui crederet. An vero de Alexandro, qui in Aristotelem commentarios conscripsit, vel Simplicius vel alius quisquam hunc in modum loqui potuit, cum verba ex eis commentariis attulisset: *οὕτω*

μὲν οὖν ὁ Ἀλέξανδρος ἤτοι ὁ παρὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ Ἀριστοτέλης τὴν διαφορὰν παραδίδωσιν?' Timeo ne Blassius nodum in scirpo quaerat. Nam nihil est profecto, quod nos impediat quo minus verba *οὕτω μὲν οὖν καὶ ὁ Γεμῖνος ἤτοι ὁ παρὰ τῷ Γεμίνῳ Ποσειδώνιος τὴν διαφορὰν τῆς τε φυσιολογίας καὶ τῆς ἀστρολογίας παραδίδωσιν ἀπὸ Ἀριστοτέλους τὰς ἀφορμὰς λαβών* ipsa quoque ex Alexandro a Simplicio translata esse arbitremur. Immo hoc ut faciamus cuncta suadent. Adsolent enim fere veteres scriptores longiusculas aliorum disputationes ita ipsorum orationi inferre, ut in fronte exscripti loci auctoris nomen ponant, in calce autem huius modi notulam adiciant: 'sic Gaius disserit'. Veluti Cleomedes in 'Theor. cycl.' l. I p. 58, 4 Ziegl.: *ἀπὸ τούτων ὁ Ποσειδώνιος τὸ ἐνδόσιμον λαβὼν καὶ πᾶν τὸ ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν κλίμα εὔκρατον εἶναι ὑπέλαβεν.* Secuntur ipsa Posidonii verba. Quibus relatis Cleomedes p. 58, 25 haec adiungit: *ὁ μὲν οὖν Ποσειδώνιος οὕτω φέρεται.* Alterum apud Proclum exstat exemplum. Qui in commentario in Euclidis 'Elem.' libr. I p. 176, 25 sq. Friedl. hoc ait: *ταῦτα μὲν οὖν περὶ τούτων ὀρθῶς Γεμῖνος διεῖλεν ἐξ ἀρχῆς, ὅτι τῶν γραμμῶν αἱ μέν εἰσιν κτἑ.* Ad finem perducta Gemini de lineis disquisitione probus compilator adnotat p. 177, 24: *τοσαῦτα καὶ ἀπὸ τῆς Γεμίνου φιλοκαλίας εἰς τὴν τῶν προκειμένων ἐξήγησιν ἀνελεξάμεθα.* Denique locum adponam Olympiodori. Qui in comm. ad Arist. 'Meteorol.' cap. XIII. 1 p. 239 vol. I Idel. haec scribit: *τῆς δὲ λοξῆς κινήσεως τῶν ἀνέμων ἄλλην μὲν αἰτίαν ὁ Θεόφραστος ἐν τοῖς οἰκείοις μετεώροις ἀποδίδωσιν, ἄλλην δὲ νῦν ὁ Ἀριστοτέλης. ὁ γὰρ Θεόφραστός φησιν κτἑ.* Relatis Theophrasti verbis Olympiodorus [p. 240]: *οὕτω μὲν ὁ Θεόφραστος.* Numerus exemplorum mirum quantum adaugeri potest. In primis Strabo istam citandi rationem in deliciis habebat. Cf. locos quos congessit Berger 'Geogr. Fgm. des Hipparch' (1869) p. 13. Sed exempla tria a nobis adlata satis valent ad opinionem nostram fulciendam qua confisi verba in fine Simpliciani loci et ipsa ex Alexandro petita esse contendimus.

Iam coniungamus notulam quae Geminianae disputati-

unculae praegreditur cum ea quae illam sequitur quidque ex illis consectarium sit aperiamus. Atque hoc statim praefracte nego ipsius Posidonii verba loco a Simplicio servato exhiberi. Etenim Alexander si apud Geminum ipsa Posidonii verba adposito huius nomine descripta invenisset, *λέξιν τινὰ Γεμίνου* se adferre nullo pacto dicere potuit prorsusque absurda eius clausula erat: *οὕτω μὲν οὖν καὶ ὁ Γεμῖνος ἤτοι ὁ παρὰ τῷ Γεμίνῳ Ποσειδώνιος*: perinde quasi quispiam exscriptis carminis quod *Λεόντιον* inscribitur ab Athenaeo in libro XIII servatis versibus hanc adnotationem subfixerit: *οὕτω μὲν οὖν καὶ ὁ Ἀθηναῖος ἤτοι ὁ παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ Ἑρμησιάναξ*! At optimo iure Antonini Liberalis fab. XXXIX[ae] subscripserit quis: *οὕτω μὲν οὖν καὶ ὁ Ἀντωνῖνος ἤτοι ὁ παρὰ τῷ Ἀντωνίνῳ Ἑρμησιάναξ*. Namque Liberalis non ipsius Hermesianactis laudat verba, sed suis verbis quam apud Colophonium poetam legit fabulam enarrat. Haud aliter Geminus suis verbis Posidonii de discrimine inter astrologiam et physiologiam intercedente sententiam exposuisse censendus est. Sed unde hoc rescivit Aphrodisiensis? Non fallemur opinor, si ipsum Geminum sive initio sive in extrema parte istius disputatiunculae Posidonii sententias — non verba! — sese expromere aliquo modo significavisse autumabimus. Iam ultro patet qui Alexander dicere potuerit: *οὕτω μὲν οὖν καὶ ὁ Γεμῖνος ἤτοι ὁ παρὰ Γεμίνῳ Ποσειδώνιος κτέ.* Ceterum equidem iniudicatum relinquo utrum sententiae illae Posidonianae quas suis verbis circumscripsit Geminus sedem suam habuerint in 'Elementis meteorologicis' an ad horum explicationem ex libro 'De meteoris' aut ex 'Disputatione physica' ab interprete arcessitae sint. Hoc sane mihi veri similius videtur. Omnino dubitari nequit quin Geminus ad inlustrandum atque enarrandum enchiridium meteorologicum ampliores Apameensis de rebus physicis et meteorologicis libros adhibuerit.

Iam vero argumentum Geminiani loci consideremus.[1]) In cuius priore parte quid astrologia, physiologia quid sit prae-

1) Cf. Petersen 'Philos. Chrys. fundam.' (1827) p. 244; 251; 255.

cise exponitur. Prolixiore tum oratione munera astrologi et physici inter se comparantur. Hoc Geminiani commentarii frustulum ad quamnam Posidoniani libri partem explicandam perscriptum fuerit haud difficile est dictu: nam ad prooemium illud referendum esse argumentum tractatum satis arguit.

Alexandro Aphrodisieo ut ipse testatur Simplicius notitiam Gemini debet. Videamus nunc num ille ipse in commentariis suis Gemini mentionem iniciat. Revera semel hic ab Alexandro excitatur in commentario ad Aristot. 'Meteorol.' l. III. vol. II p. 128 Ideler. Sed integer locus exscribendus, cum totus ad Geminum revertatur. Cf. p. 127, 11 sqq.: *ὅτι δὲ ἡ ἶρις κατὰ ἀνάκλασιν γίνεται καὶ ἔστιν αὐτῆς κατοπτρικὴ ἡ φαντασία Φίλιππος μὲν ὁ ἑταῖρος Πλάτωνος δεικνύναι πειρᾶται διὰ τοῦ συμμεταχωρεῖν αὐτὴν ἐπὶ ταὐτὰ τοῖς ὁρῶσιν. Ὁπότε γὰρ ἐκεῖνος εἰς τὰ πλάγια μεθίσταιντο, ἐπὶ τὰ αὐτὰ πλάγια καὶ τὴν ἶριν φαίνεσθαι συμμεθισταμένην ὥσπερ ἑπομένην τῇ τοῦ ὁρῶντος ὄψει. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τῶν κατὰ ἔμφασιν ὁρωμένων τὸ ἅμα τοῖς ὁρῶσι μεταχωρεῖν καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἐπεὶ τά γε κατ' εὐθυωρίαν ὁρώμενα πᾶν τοὐναντίον ὁρᾶται ποιοῦντα. Εἰς μὲν γὰρ τὰ δεξιὰ τῶν ὁρώντων αὐτὰ μεθισταμένων ἐκεῖνα δοκεῖ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀποκλίνειν· εἰ δὲ οἱ ὁρῶντες αὐτὰ εἰς τὰ ἀριστερὰ μεθίσταιντο, ἐκεῖνα φαντασίαν ἐπὶ τὰ δεξιὰ ἀποκλινόντων παρέχει. Οἱ δὲ περὶ Γεμῖνον καὶ Αἴλιον εἰς δεῖξιν τοῦ ἔμφασιν τὴν ἶριν εἶναι προσχρῶνται καὶ τῷ προσιόντων τε αὐτῇ δοκεῖν καὶ αὐτὴν προσιέναι καὶ ἀποχωρούντων ἀποχωρεῖν, ὥσπερ ὁρᾶται ποιοῦντα ἐν τοῖς κατόπτροις ἐμφαινόμενα.* Geminus hoc loco coniunctim cum Aelio aliquo commemoratur. Scriptorum serioris aetatis citandi rationem qui novit, is quid de duplici auctore Alexandri statuendum sit non nescit: nempe alterutrum alterius nomen largitum esse. Atque ubi de temporibus utriusque eorum qui laudantur constat, facillime diiudicari potest uter alterius mentionem suppeditarit. Exempli gratia dubium esse nequit quin auctor scholii ad Lycophr. 'Alex.' v. 615 (p. 127, 11 sqq. Kinkel) quod hanc clausulam subiunctam habet: *ἱστορεῖ δὲ τοῦτο Τίμαιος καὶ Λύκος ἐν τῷ τρίτῳ,* Lycum apud Timaeum

laudatum reppererit (vide Susemihl 'Hist. litt. Alex.' vol. I p. 572 adn. 258 et Geffcken 'Tim. Geogr. des West.' (1892) p. 5 cum adn. 1). Aeque plana res est apud Proclum in cuius commentario ad Eucl. 'Elem.' lb. I Heronis nomen semel cum Porphyrio (cf. p. 323, 7: *οἱ περὶ Ἥρωνα καὶ Πορφύριον*), semel cum Pappo (cf. p. 429, 13: *οἱ περὶ Ἥρωνα καὶ Πάππον*) copulatum legimus. Videlicet quae Proclus istis duobus locis de Herone tradit, ex Porphyrio aut ex Pappo manavere (cf. Tannery 'Géom. Gr.' p. 24). Lubrica vero res est et perdifficilis ubi de alterius laudatorum auctorum aetate parum constat. Quid quod re ita comparata omnino tibi desperandum certi quid erui posse, nisi forte alia argumenta suppetunt? Iam cum duos illos auctores ad quos Alexander provocat consideramus, Gemini tempora probabiliter definiri possunt (cf. infra p. 387 sqq.), at Aelius quis, quando fuerit prorsus obscurum inexploratumque est. Plane enim futtilis Ideleri est coniectura (cf. l. l. p. 128**) qui Aelium Stilonem, M. Terenti Varronis praeceptorem, intellegendum esse opinatur. Namque ut multorum scriptorum testimonio constat illum artis grammaticae et antiquitatum Romanarum studiosissimum, omnino scriptorum Graecorum et Latinorum litterate peritum fuisse (cf. Teuffel 'Hist. litt. Rom.' vol. I^5 § 148, 1), ita in historia naturali operam ei sumptam esse nemo prodit. Quod vero Idelerus l. l. adseverat: "uti ex Plin. 'Nat. hist.' IX. 25 patet, etiam ad naturalem historiam pertinentia conscripsit", mirum in modum fallitur. Nam evolvas quaeso Plinii locum (l. IX. c. 35, 123). Ibi legimus — sermo est de unionibus —: 'primum autem coepisse circa Sullana tempora minutas et viles Fenestella tradit: manifesto errore cum Aelius Stilo Iugurthino bello unionum nomen impositum maxime grandibus margaritis prodat.' Quicumque ex hoc loco Stilonem historiae naturali curam impertivisse eliciat, is profecto 'scit quod Iuno fabulata est cum Iove.' Mihi Stilonis disputatio potius ad artem grammaticam spectare videtur. Sed alius est Aelius cuius peritia rerum caelestium summis laudibus effertur: Aelius Hadrianus, patruus magnus cognominis imperatoris.

Verum testimonio quod de illo exstat adcuratius perpenso videmus eum non rationali seu mathematicae rerum caelestium pervestigationi vacavisse, sed Chaldaicis rationibus indulsisse. Cf. Script. Hist. Aug. (vit. Hadr. 1) p. 4, 3 proxx. Jord. et Eyss.: [imperator Hadrianus] 'ibi a mathematico (h. e. Chaldaeo. Cf. Sext. Emp. 'Adv. math.' l. V 1 sqq.) quodam de futuro imperio id dicitur comperisse quod a patruo magno Aelio Hadriano peritiam caelestium callente praedictum esse compererat.' Igitur hic quoque dimittendus. Quode ideo dixi ut caverem ne quis postea in eum incideret. Alius autem de quo cum aliqua probabilitate cogitari queat Aelius mihi non innotuit. Sed tamen licet Aelii nostri res Cimmeriis quasi tenebris obvolutae sint, erui posse puto Alexander Gemino notitiam Aelii debeat an Aelio Gemini. Duas potissimum res attendas velim. Ac primum quidem cum Alexander Aelium, hominem ceteris omnibus (perinde atque nobis) scriptoribus veteribus ignotum, nisi uno loco non commemoret, haud temerarium sit negare Alexandrum adcuratiorem illius tenuisse notitiam. Geminum contra Aphrodisieus probe noverat epitomamque eius 'Commenti' suis ipse manibus volvit: quod Simplicianus locus ostendit. Vel hac deliberatione instituta facile quis eo inclinaverit, ut l. i. Geminum ab Alexandro exscriptum Aeliique ex eo petitam esse mentionem existimet. Cui opinationi validum adstruere possumus firmamentum. Quodsi rem ob quam Geminus citatur spectamus, ad meteorologiam pertinere videmus. Disputat enim ille de iride et ita quidem ut quae de ea profert ad Posidonii de caelesti arcu sententiae explanationem conscripta esse in aprico sit (cf. cum s. scr. loco La. Diog. l. VII 152 et Senecae 'Nat. Qu.' l. I. 5. 10. Vide et Bakei 'Pos. Rhod. rell.' p. 76 sqq.). Haec qui cum animo suo agitaverit Gemini disputatiunculam ex eius commentario ad Posidonii meteorologica aut ex epitoma huius commentarii — seu ab Aelio seu ab ipso Alexandro (nil refert inpraesentiarum) — haustam esse iudicabit. Nunc vero Alexandrum Geminiani commentarii epitomam in manibus habuisse atque usurpasse certo scimus. Consequens est ut Alexander Geminum descripserit eique Aelii notitiam acceptam referat.

Quod supra totum scholium ex Gemino fluxisse adserui, id facili negotio comprobari potest. Relata enim Philippi, Platonis familiaris, argumentatione Alexander dicere pergit haec: *οἱ δὲ περὶ Γεμῖνον καὶ Αἴλιον εἰς δεῖξιν τοῦ ἔμφασιν εἶναι τὴν ἶριν προσχρῶνται καὶ τῷ - δοκεῖν κτλ.* Aciem intendas ad verbum *προσχρῶνται*: e quo a Gemino Philippi rationem probatam et usurpatam esse elucet atque adparet.

Summa autem eorum quae hucusque de Gemino disceptavimus est haec: composuit nescio quis Geminus '*Ἐξήγησιν τῶν Ποσειδωνίου Μετεωρολογικῶν*' qua Posidonii 'Elementa meteorologica' explicaret et enarraret. Qui libellus cum maioris molis esset ab ipso auctore in breviorem formam redactus est. In explanatione autem rerum sic versatus est, ut Posidonii sententias diligenter excuteret, nec non ubicumque ab eo dissidebat quid ipse sentiret exponeret. Quod non raro factum est. Veluti, id quod Prisciani 'Solutionum' cap. IV dilucide docet, Posidonii de zonis terrestribus opinionem improbabat.

De ratione quae inter Gemini 'Commentum' et eius 'Introductionem' est pauca iam protulimus. Atque hoc nobis evicisse videmur firmissimo necessitudinis vinculo istos duos Gemini libros copulatos ligatosque fuisse. Mire enim in rebus sententiisque conspirant sed ita ut 'Commentarium' 'Introductione' multo uberiorem et locupletiorem fuisse attente considerantes haud lateat. Erraret autem vehementer si quis hanc nil aliud nisi epitomam illius esse opinaretur. Quod ne credamus totus 'Isagoges' habitus totaque eius indoles quam maxime adversantur. Neque enim illa ita comparata est, ut qui eam legunt rudera exegeseos alicuius se tenere putent. Cui sententiae in primis ratio disputandi adhibita obstrepere mihi videtur. Quippe strictim res referuntur, non explanantur aut expenduntur. Ne multa: quae commentariorum propria sunt, ea 'Introductioni' desunt omnia. Ergo aliter concentus qui inter hunc librum et 'Commentum' intercedit explicandus. Recte si video, res simplicissima est. Videlicet Geminus posteaquam grandem et amplum in Posidonii 'Elementa meteorologica' commentarium conscripsit, cum ab illo omnia recte administrata

non existimaret, consilium cepisse censendus est, quae ipse de rebus caelestibus (μετέωρα) sentiret — nam ad haec sola pertinet 'Introductio' —, paucis plagulis exponere. Hoc autem facere non potuit quin commentarium respiceret in Posidonii enchiridium compositum in quo respectu Posidonii sententiarum ab eisque semper orsus singula eorum quae ad meteorologiam spectant diligenter et fuse excusserat et scrutatus erat. Cum vero ratio et consilium 'Isagoges' prorsus alia essent atque 'Commenti', ultro patet hoc simpliciter a Gemino decurtari non potuisse, ut illa evaderet. Nihil ultra dicendum quam Geminum, cum plane novam scripturam conderet, litteratum ipsius commentarium ante perscriptum adhibuisse.

Sed iam paulisper sistamus gradum. Vides ad prorsus contrarium scopum nos pervenisse atque Blassium. Nam cum hic ingenii lusibus bellis splendidisque quidem, sed parum utilibus usus Geminianam 'Introductionem' ex uno Posidonio manasse statuisset, nos exacta testimoniorum veterum interpretatione adhibita nihil ex illis de ratione quae Posidonium inter et 'Isagogen' intercedit effici posse ostendimus.

Poteram sane multo compendiosiore via Blassii errores captionesque discutere ita ut Gemini 'Introductionem' multa continere ostenderem quae a Posidonio aliena esse quicumque non occupata opinione ad istum librum accesserit ilico pervideat. Obligatis uteretur oculis qui cap. XII et priorem cap. XIII partem ad Posidonium reverti contenderet: ubi quae de terrae cingulis nobis propinatur doctrina toto caelo a Posidoniana distat. Perinde cap. XIV quod 'περὶ σημασιῶν' inscriptum est Posidonii stilo excidisse nequit. Namque cum ab hoc astrologiam (h. e. Chaldaeorum rationes) strenue et enixe defensitatam esse compertum habeamus (cf. Schiche 'De font. lib. Cic. q. s. de div.' [1875] p. 8 sqq. et Schmekel l. l. p. 244 sqq.), ab auctore disquisitionis 'de significationibus astrorum' tamquam iusto fundamento carens acerrime illa impugnatur. Quippe principale omnium astrologiae defensorum argumentum quod absoluta quadam omnium rerum compassione (συμπάθεια τῶν ὅλων) continetur recto talo stare negat, cum dicit (p. 34, 14 sqq.

'Uran.' Pet.): 'Ησίοδός φησι [Opp. et D. u. 383/4 p. 227 G.[3]]

Πληιάδων Ἀτλαγενέων ἐπιτελλομενάων
Ἄρχεσθ' ἀμήτου, ἀρότοιο δὲ δυσομενάων.

Οὐ διὰ τὴν τοῦ ἄστρου δύναμιν· παντελῶς γάρ ἐστιν ἀπόπληκτον· εἴτε γὰρ πυρινά ἐστι τὰ ἄστρα εἴτε αἰθέρια, ὥς ἀρέσκει τισίν· πάντα τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως κεκοινώνηκε καὶ οὐδεμίαν συμπάθειαν ἔχει πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς γῆς γινόμενα. Talia qui ab Apameensi scribi potuisse credat, is vereor ne silices concoquere valeat. Possum alia adferre quae a Posidonio aliena esse certissimis potest demonstrari argumentis. Sed nil opus est lucernam in diem proferre. Etenim ex duobus modo indicatis locis satis perspicitur quo iure vel potius qua iniuria Blassius ex uno Posidonio Gemini 'Introductionem' concinnatam esse posuerit.

Quae cum ita sint, Blassianam opinionem sepeliamus unaque cum ea famosam illam commentationem quae inscriptione ornata est: 'De auctoribus quibusdam qui Posidonii libros meteorologicos adhibuerunt. Scr. Fr. Malchin.' (Rostochii 1893). De qua dissertatione equidem iudicium facere nolim. Satis habeo eas sententias adposuisse quas ille utpote fundamentum in fronte libelli sui conlocavit: 'Posidonii libros qui περὶ μετεώρων inscripti erant Prisciano Lydo auctore Geminus excerpsit(!!). Gemini epitome a compilatore quodam (?) amputata in hanc aetatem permansit, atque ex iis partibus, quae a ceteris disiunctae interierunt, Simplicius haud breve caput servavit. Ipsum Posidonii opus a Diogene Laertio duobus locis laudatur. Haec fere de libris illis meteorologicis constant(!!!).' Haec intellegentibus iudicibus sufficient.

Verum iam tempus est ad id respondere cuius causa totam de Gemino disputationem instituimus. Conducitne igitur Posidonii doctrinae meteorologicae reliquias indagaturis a Gemini 'Isagoga' proficisci? Quod duplici de causa negabimus: primum quidem quia plane non constat quatenus Geminus in componenda 'Introductione' Posidonium secutus sit; deinde quod libri manu exarati huius libelli nondum qua decet adcuratione

excussi sunt. Atque contextus Petavianus (nam Halmam nil moror) quam sublestae fidei sit quamque vehementer libri ab eo recedant paucis sed admodum luculentis exemplis ostendit M. C. P. Schmidt in 'Philol. Wochenschrift' vol. III nr. 27 p. 837. Iustam autem quaeque omnibus numeris absoluta sit atque perfecta editionem mox nos tenturos auguror: nam Manitium, virum mathematicorum Graecorum in paucis peritissimum, qui Hipparchi 'Exegesin' nuper in lucem emisit, in adornanda Geminianae 'Introductionis' editione occupatum esse audio.

Neque vero iam nobis dimittendus est meteorologus Geminus; restant enim non nullae de eo controversiae quas expedire aut indicare saltem operae pretium esse duco. Gravissima autem quaestio est quaenam ratio inter Geminum astronomum seu meteorologum et eiusdem nominis mathematicum intercedat. De qua quaestione ego principio in animo habebam decidere: cum vero Car. Tittel amicum idem moliri comperissem, consilium abieci vel potius immutavi paullulum. Missa enim adcuratiore illius quaestionis tractatione ea tantum modo proferre constitui quae rem paullo acrius intuentibus suapte sponte sese obtrudant. Ut statim dicam quae mihi ratio inter Geminum mathematicum et astronomum esse videatur, nullus dubito quin hic idem sit atque ille. Quod ut credam tribus potissimum causis adducor. Atque primum quidem utriusque Gemini disserendi ratio simillima. Maiora enim Gemini mathematici scripturae frusta conservata egregio illo exquisitaque doctrina adfluenti Procli Diadochi in Eucl. 'Elem.' librum I commentario nec non 'Variis incerti auctoris conlectionibus' ab Hultschio e tribus libris Parisinis in calce editionis Heronis Alexandrini (Berol. 1864) evolgatis qui vel cursim perlegerit singularem disputandi rationem admiratus erit. Non tam sermonem tersum et luculentum premam, quam morositatem illam molestamque paene diligentiae perversitatem qua Geminus notiones mathematicas dissecat dissectasque discerpere non desistit. Consimiliter auctorem 'Introductionis' mirum et singulare studium notionibus astronomicis dissolvendis impen-

dere videmus. Deinde magna sententiarum communitas est fragmento ex epitoma Geminiani 'Commenti' apud Simplicium servato cum mathematici Gemini disputatiuncula de discriptione artium mathematicarum (cf. Procli comm. in Eucl. 'Elem.' l. I p. 38, 1—42, 8. Vide et Tannery 'Géom. Gr.' p. 38 sqq.). Postremo uterque Geminus Stoicorum sectae addictus fuisse videtur. Quod cum ex aliis rebus concludendum est, tum inde quod ambo ad Stoicos auctores provocare singularibus in deliciis habent. Atque mathematicus Geminus apud Proclum l. l. p. 395, 14 Chrysippum laudat; aliis rursus locis paullo generalius de iis loquitur qui cum Stoicis faciunt (*οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς*) (cf. Procl. l. l. p. 77, 3; 89, 17; 194, 1; 397, 2). Plurimus vero est in adferendo Posidonio Apameo adeo ut eum huius studiosissimum fuisse dilucide adpareat.[1]) Iam Geminum meteorologum vel astronomum consideremus. Qui pro libelli sui consilio in 'Introductione' scriptorum nomina profert rarissime: tantum XVII scriptores in genuinis 'Introductionis' partibus laudantur. Quos cum acrius intuemur, invenimus quattuor eorum germanos Stoicos fuisse: Aratum (cf. Susemihl 'Hist. litt. Alex.' vol. I p. 288), Boethum, Cleanthem, Cratetem; duos autem magnam cum Stoicorum secta necessitudinem habuisse: Eratosthenem (cf. Susemihl. l. l. p. 410 sqq.) et Polybium (cf. Hirzel 'Unters. zu Cic. philos. Schr.' vol. II [1882] p. 841 proxx. et Scala 'Die Stud. des Polyb.' vol. I [1890] p. 201 sqq.). Ex iis autem qui residui sunt scriptoribus, quattuor apud Stoicos plurimum auctoritate valebant: dico Homerum, Hesiodum, Aristotelem, Hipparchum. Quorum posteriores duo praecipue a Posidonio magni aestimati sunt. De septendecim igitur scriptoribus in 'Introductione' commemoratis decem sunt aut Stoici aut Stoicis plurimi ducti. Nonne hinc iure ac merito quis Geminum astronomum a Stoicorum partibus stetisse effecerit? Quod vero supra Geminum mathematicum Posidonii studiosissimum fuisse adfirmavimus, idem de meteorologo valet. Qui etsi in 'Introductione' nullo loco

1) Stoica quaecumque in Procli commentario insunt ex Gemino fluxere (cf. Tannery 'Géom. Gr.' p. 18 sqq.).

Posidonii mentionem fecit, tamen eum non ignorabat. An non exinde quod philosophi Apamei 'Elementa meteorologica' commentario inlustravit, consequitur eum peculiare illi studium impendisse? Sed haec hactenus. Possunt multa alia adferri quibus arguatur nil esse causae quare Geminum mathematicum a meteorologo diversum esse putemus: verum mihi praecipua delibasse satis est.[1]) Tamen hoc unum addiderim quod ad nostram de Gemino sententiam conroborandam non nihil facere videatur. Constat nimirum Geminum mathematicum etiam astronomiae operam navasse. Quod ex ea re liquet quod ille in opere suo 'περὶ τῆς τῶν μαθημάτων τάξεως' singulari capite illam scientiam tractavit (cf. Procl. l. l. p. 41, 19—24).[2])

His peractis iam inquirendum est qua fere aetate Geminus fuerit. Atque terminum quem vocant 'post quem' eo nanciscimur quod Posidonius a Gemino laudatur, terminum vicissim 'ante quem' eo quod ipse Geminus ab Alexandro Aphrodisieo citatur quem sub imperio Septimii Severi floruisse scimus (cf. Philopon. ad 'Anal. pr.' fol. 33 b). Verum artioribus terminis Gemini tempora circumscribi possunt adhibito loco quodam 'Isagoges'. Famosus est ille locus de Isiis Aegyptiacis (cf. 'Intr.' cap. V p. 19 'Uran.' Pet.) cuius ope quando 'Introductio' conscripta sit sat adcurate eruere licet. Discrepant sane paullulum hominum doctorum sententiae de temporis nota ex isto loco petenda: nam cum Petavius (cf. l. i. p. 19 not.) computatione instituta invenisset annum a Chr. nat. LXXVII; Boeckhius (cf. 'Üb. d. vierj. Sonnenkr. d. Alten' [1863] p. 203) annos LXXIII—LXX; Blassius (cf. eius prg. cit. p. 5) annos LXXIII—LXVII: Tannery aliter rationes rettulit (cf. 'Géom. Gr.' p. 30 proxx.) ostenditque 'Introductionem' utique post annum a. Chr. natum LXX, fortasse vero non ante annum a. Chr. nat. XXX perscriptam esse. Quibus equidem nihil habeo

1) Fusius disputabit C. Tittel qui et scrupulum Manitii (cf. 'Comm. Fleckeis.' [1890] p. 102) evellet.

2) Ceterum haec de rebus caelestibus disputatio plane aliud consilium secuta est atque 'Introductio'; insuper ab hac argumento tractato aliquantum differebat.

quod adiciam nisi album calculum me tribuere sententiae Tanneryi cuius argumenta tam valida mihi videntur esse ut redargui nequeant.[1])

At negat Blassius l. l. p. 10 illam temporis notam ad Geminum pertinere; potiusque referendam censet ad Posidonium cum ex hoc Geminus 'Introductionem' suam consarcinaverit. Quod argumentum nihili est, siquidem Blassio minime contigit ut Geminum omnia sua a Posidonio suffuratum esse demonstraret. Iam supra nos duas maiores indicavimus 'Isagoges' partes (cap. XII. XIII prior. part. XIV) quae ex Posidonio certo non manavere. Quibus facili opera cum alia adiungere possis, tum quae agitur de Isiis Aegyptiacis disquisitionem. Nam est certa quaedam causa qua de Posidonio auctore cogitare prohibeamur. Gemini enim disputatio spectat ad refutationem eorum qui hibernas solis conversiones in festum Isidis incidere arbitrentur: in quorum numero Posidonius fuisse videtur. Hoc inde concludo quod errorem illum quem Geminus exagitat apud Achillem secure propagari video et quidem loco quodam (cap. XXIII p. 85 'Uran.' Pet.) quem ex Diodoro sumptum esse Stoicus color (cf. praesertim l. l. p. 85, 6—18) adfatim docet. Atqui Diodorus maximam partem Posidoniana protulit (cf. Dielsii 'Doxog.' p. 19 sqq.). Qui si apud Apameensem eum errorem qui a Gemino reprehenditur refutatum repperisset, vehementer procul dubio veritus esset eum recoquere. Sequitur ut disputatio de Isiis Aegyptiorum quae in 'Introductione' legitur a Posidonio abiudicanda sit temporisque indicium quod ex illo loco nascitur ad Posidonium non pertineat[2]). Re ita comparata nihil est cur illud non ad Geminum referamus. Quod facere cogemur adeo, si alia temporis

1) Voluntate in antecedentibus memorare omisi Brandesii commentationem quae 'Über das Zeitalter des Astronomen Geminos und des Geographen Eudoxos' inscribitur (cf. 'Jahrb. für Philol. u. Pädag.' suppl. XIII [1847] p. 199 sqq.), quoniam Boeckhius l. l. p. 10 sq. futtilitatem istius disputationis luculenter coarguit.

2) Quodsi constaret 'Isagogen' Geminianam non ante XXX a. Ch. nat. annum confectam esse (cf. supra p. 387), Blassii opinatio omnino non indigeret refutatione.

nota indagari poterit quae et ipsa ad primum ante Chr. nat. saeculum spectet. Talis autem exstat. Quae quamquam ex silentio arcessita est, tamen firmitate haudquaquam caret. Cum omnes qui a Gemino et in opere 'De distributione artium mathematicarum' et in scriptis meteorologici argumenti laudantur scriptores componimus, sat grandis evadit numerus. Neque vero ullus istorum scriptorum Posidonii memoriam superat. Nam ultimus ipse Posidonius est. Quibus reputatis haud temerarium sit conligere Geminum aut aequalem Posidonii fuisse aut non ita multo post eum aetatem degisse. Hoc autem illud tempus est quod computatione instituta ex loco de Isiis elabitur. Hisce duobus indiciis coniunctis satis constare existimo Geminum primo a. Chr. nat. saeculo floruisse atque 'Introductionem' utique post annum LXX, fortassis vero non ante annum XXX conscripsisse.

Sed dubitant Blassius (cf. l. c. p. 10) et Manitius (cf. l. i. p. 102) propter nominis formam Geminum primo ante Christum saeculo adsignare. Atque ille sic disputat l. l.: 'Auditorem dicunt Geminum Posidonii fuisse, Rhodique et ipsum habitavisse. Utrum igitur is Romanus natione fuit an Graecus? Si enim Graecus, velim mihi explicet aliquis, qua ratione Romano nomine vocitetur, cum nequaquam illa aetate Romana Graecis permixta fuerint, neque exstet ex ea ullum exemplum hominis Graeci sine Graeco nomine. Nam id quidem nihili est, quod quidam *Γεμῖνος* nomen (ita enim plerumque in codicibus scribitur) Graecum esse perhibent, cum nihil Graeci insit praeter accentum; eum enim Graeci ad similitudinem nominum qualia sunt *Στασῖνος, Κρατῖνος* immutaverunt. Si autem Romanus fuit Geminus, primum id ipsum magnopere mirum est, siquidem rarissime tunc temporis Romani homines ad illa studia se adplicuerunt. Tum si quis fuit sive Romanus sive Siculus tam egregie doctus qualis in hoc scripto adparet, quo modo latuit? Exspectandum enim erat, et apud Ciceronem nomen eius frequens esse et apud alios, cum eis annis scripserit, qui plurimis ingenii Romani monumentis inlustrantur.' Cuius deliberationis posteriorem partem secure silentio praeterire possumus.

Namque praeterquam quod illa in hariolationibus versatur umbris tenuioribus, extra dubitationis aleam positum est, quin Geminus homo Graecus fuerit. Hoc enim inde efficitur cogiturque quod Graeco utitur sermone sat puro nec ineleganti adeo ut patrius ei fuisse videatur atque avitus et quod nisi Graecos scriptores nullos commemorat. Litterarum autem Latinarum per totam 'Introductionem' nec vola est neque vestigium. Itaque una prior particula Blassii disputatiunculae examinanda est. Quodsi ille recte posuit formae *Γεμῖνος* a plurimis codicibus suppeditatae [1]) nihil Graeci inesse nisi accentum eamque Romano nomini 'Geminus' respondere, Geminus noster sane non ad primum ante Chr. nat. saeculum pertinet, sed potius aevo Caesariano addicendus est [2]). Verum enim vero subtimeo ne

1) Ut ipse iudicare possis, cunctos tibi effundam locos qui nominativum aut adcusativum nominis Gemini praebent, adiecta ubi est librorum varia scriptura. Incipiam ab eo scriptore, qui frequentissime Gemini mentionem inicit, a Proclo Diadocho, Euclidis commentatore. Apud hunc forma *Γεμῖνος* hisce locis reperitur: p. 38, 4; 105, 26; 111, 1; 112, 23; 117, 23; 176, 26; 183, 15; 195, 5; 202, 12; 251, 4; 251, 8; 395, 14. Adcusativum *Γεμῖνον* legis p. 185, 8; 188, 5; 188, 11. Omnibus hisce locis omnes libri antepaenultimam syllabam vocis Gemini circumflexo accentu ornatam habent [cf. Schol. in Eucl. El. (vol. V Eucl. ed. Hbg.) p. 107, 20 et 134, 12]. Consimiliter res habet in laterculo 'Interpretum Arati' vitiose inscripto, quod cod. Vat. 191 (sc. XIV) et Vat. 381 (sc. XV) servatam est. Quode adi Maassi 'Arateorum' p. 121 sqq. Nec aliter omnes Pappi (vid. '*Συναγ. μαθ.*' l. VIII 3 p. 1026, 8 Hultsch.) libri concinunt in forma *Γεμῖνος*. De scriptura librorum Alexandri Aphrodisiensis parum constat. Nondum enim qua decet adcuratione excussi sunt. Ideleri quidem contextus (cf. Aristot. 'Meteor.' vol. II p. 128, 1) exhibet formam *Γεμῖνον*. Valde autem fluctuant codices Eutocii in Apollonii *Κωνικά* commentarii. Etenim p. 168, 17 (vol. II Apoll. ed Hbg.) cod. Vat. 191 (sc. XIII) praebet *Γεμῖνος*, cod. Par. 2342 (sc. XIII) *Γεμίνος*, cod. Vat. 204 (sc. X) *Γεμινος* (sic!). P. 107, 25 cod. Vat. 191 et cod. Vat. 203 (sc. XIII) *Γεμῖνος*, cod. Par. 2342 *Γεμίνος*, cod. Vat. 204 *Γεμινος* (sic!). Contra libri ms Simpliciani comm. in Aristot. 'Phys.' quos Dielsius duces secutus est praebent p. 292, 29 formam *Γέμινος*. At in aliis istius commentarii libris exstare formam *Γεμῖνος* inde suspicari licet quod Aldina hanc largitur. Constat igitur de forma *Γεμῖνος*: quae etiam in tit. qdm. Gr. exstat. Cf. C. I. G. 4684 c (*Γεμεῖνος*).

2) Recte enim Blassius l. l. infitiatur ex primo saeculo antechristiano

vir eximius ista quae de Gemini nomine disputavit quibusque Manitio imposuit non multis persuadeat. Ac primum quidem parum veri simile est Graecos eo licentiae progressos esse ut notissimum nomen Romanum tanto opere deformarent quanto opere fit si formam *Γεμῖνος* Romanorum Gemīno respondere putaveris. At si Blassius a librariis Graecis serioris aevi (nam forsitan de his cogitaverit cum nude Graecos poneret) in libris nostris pro pristina forma *Γέμινος* clam invectam esse censet *Γεμῖνος*, nihil equidem moror; nam forma *Γεμῖνος* exstat in inscriptione quadam Graeca Caesarianae aetatis (cf. nostrae diss. p. 390 adn. 1): unde conficitur eam non fraude nescio qua librariorum creatam esse. Dein sane quam falsum est quod in forma *Γεμῖνος* nihil Graeci inesse contendit praeter accentum. Immo facile et luculenter demonstrari potest probam esse formam Graecam atque perfectam. Etenim quem ad modum a verbo *ἀλέξ-ω* formatum est nomen proprium *Ἀλεξ-ῖνος*, ab *ἔργ-ω* autem *Ἐργ-ῖνος*, item — quis non videt? — a *γέμ-ω* ductum est *Γεμ-ῖνος*. Nihil igitur impedimento est quo minus Gemini nomen Graecum esse ducamus. Iam subtracto validissimo quo nititur Blassiana coniectura fulcimento concussa corruit.

Denique mirus quidam Manitii error circa definitionem temporum Gemini commissus refutationem opperitur. Confidentius enim quam verius vir doctus ille l. l. p. 101 haec ait: 'Die bisherige Annahme, dass die Isagoge zwischen 90 und

---

ullum exemplum exstare hominis Graeci sine nomine Graeco. Quippe demum temporibus Caesarianis Romana cum Graecis ita permixta sunt ut Graeci Romana nomina sumerent. Quod volgo facere coeperunt ut videtur imperante Domitiano. Cf. C. I. A. vol. III nr. 1091 ubi Graeci nobis occurrunt hisce nominibus Romanis ornati: *Πρεῖμος* et *Πρῖμος* (utrumque bis in eodem titulo), *Βάσσος, Φαῦστος, Νίγρος*. Vide et C. I. G. ed. Dittbgr. vol. I nr. 3077 ubi nobis obviam fiunt *Πρεῖμος* et *Μαρκιανός*. Eadem ferme tempestate fuit vir Graecus litteris clarus cui Romanum nomen erat: Rufus Ephesius, medicus inlustrissimus. De cuius aetate vide ed. Darembergi et Ruelli (1879) p. 3. Ceterum altero p. Chr. saeculo Graeculi adeo insaniebant circa nomina Romana: id quod inscriptiones satis docent. Cf. C. I. A. III 1148, 1133, al. mult.

71 vor Chr. verfasst sei, wird hinfällig durch die Zitierung des Philosophen Boethus, welcher kein anderer ist, als Boethus von Sidon, der Zeit- und Studiengenosse des 66 vor Chr. (nempe 63 a. Chr. nat. cf. Niese 'Mus. Rhen.' vol. XXXVIII p. 567 sqq.) gebornen Geographen Strabo.' Quibus verbis hunc Strabonis subiunxit locum (l. XVI p. 757 C.): *καθ' ἡμᾶς δὲ ἐκ Σιδόνος μὲν ἔνδοξοι φιλόσοφοι γεγόνασι Βόηθός τε, ᾧ συνεφιλοσοφήσαμεν ἡμεῖς τὰ Ἀριστοτέλεια, καὶ Διόδοτος ἀδελφὸς αὐτοῦ.* Insigniter Manitius erravit Boethum qui in Geminiana 'Introductione' excitatur eundem esse ratus atque Strabonis aequalem. Qui peripateticus philosophus erat, uti vel ex Strabonis additamento *ᾧ συνεφιλοσοφήσαμεν τὰ Ἀριστοτέλεια ἡμεῖς* elucet (vide Susemihl 'Hist. litt. Alex.' vol. I p. 307). A quo probe secernendus est Boethus ille qui e ipse Sidone oriundus erat, sed Stoicum se profitebatur. De cuius aetate beneficio Stoicorum catalogi Herculanensis luculenter nunc constat (cf. Susemihl 'Mus. Rhen.' vol. XLVI p. 321): fuit scilicet discipulus Diogenis Babylonii quem quidem anno a. Chr. nat. 155 ab Atheniensibus una cum Carneade et Critolao Romam legatum missum esse accepimus (cf. Cic. 'Acad.' II 137; 'De orat.' II 155; al. loc.). Hunc Boethum ac non cognominem philosophum peripateticum in cap. XIV Gemini 'Isagoges' laudari comparatione duorum locorum Ciceronis libri qui est de divinatione evincitur (cf. Gem. 'Isag.' p. 35 med. 'Uran.' Pet. cum Cic. 'De diu.' l. I 13 et l. II 47). Boethi ergo mentio nostrae de Gemini temporibus sententiae minime obstrepit.

Haec fere habui quae de Gemino, 'Introductionis' auctore, exponerem. Exspectaverit fortasse quispiam ut etiam de loco quo Geminus scripsisse videatur verba facerem. Quam quaestionem propterea non attigi quod iam Schmidt in 'Philol.' vol. XLII p. 116 sqq. tam diligenter eam tamque exacte dispensavit ut novi quidquam vix possis addere.

Iam relicto Gemino ad ultimum de quo dicturus eram Posidonianae doctrinae rivolum nos convertamus, ad **Cleomedem.** Sub cuius nomine scriptio circumfertur quae inscripta est '*Κυκλικὴ θεωρία μετεώρων*'. Priusquam vero quae ratio Cleo-

medem inter et Posidonium intercedat exponam, pauca de illius aetate praefari e re esse mihi videtur. Nam quis ubi fuerit prorsus ignoramus, cum ipse de se nihil tradat neque quisquam veterum scriptorum — consulto misellum Pselli testimonium omitto (cf. eius 'Omnif. hist.' cap. 117 apud Fabric. 'Bibl. Gr.' V [1712]) — eum commemoret. Tamen hoc unum contendere fas est philosophis potius quam astronomis aut mathematicis Cleomedem accensendum esse. Nam tota eius disceptandi ratio philosophantis est, non mathematici viri exacte computantis subtiliterque rationes subducentis. Hinc iure a Psello l. c. *Κλεομήδης ὁ φιλόσοφος* nuncupatur. Neque dubium esse potest, quin Stoicorum sectae addictus fuerit, cum eius libellus Stoicorum doctrina scateat. Tempora autem Cleomedis vereor ut artis terminis circumcludi queant. Quamquam Zieglerus in dissertatione sua 'De vita et scriptis Cleomedis' (1878) ratione quadam astronomica instituta aetatem eius adcuratius definivisse sibi visus est. Sed recte contra eum disputavit Blassius l. l. p. 24 not. 1. Qui Ziegleri argumentationem propterea futtilem esse autumavit, quod quaecumque Cleomedes profert ea non ipsius sed aliorum esse constat (cf. infra), ita ut ad eius aetatem enucleandam parum valeant. Tum haud dubie suo iure idem Blassius l. l. incertissimum esse pronunciavit num omnino Cleomedis auctor stellam quae agitur adcurate observaverit, cum exceptis perpaucis hominibus doctis, veluti Hipparcho, veteres in hac re paullo neglegentiores fuisse res sit explorata. Quod quam adposite Blassius monuerit inde perspicuum est, quod observatio illa (cf. Cleom. l. I cap. 11. 59 p. 106, 28 Zgl.) cuius ope Zieglerus Cleomedis tempora describere conatus est ex quaque, si ad vivum resecatur, annus exit CC, e Posidonio desumpta est ad quem omnino totum cap. XI redit. Qua de re alibi agemus. Quodsi Ziegleró conatum frustra captum esse existimo, certissima mihi videtur ratiocinatio eorum qui dicunt Cleomedem cum nusquam Ptolomaei iniecerit mentionem, ante hunc vixisse vel saltem tempore aliquo cum clarissimi illius astronomi Alexandrini doctrina nondum tanto opere praevalebat auctoritate, ut inventa

omnium hominum priorum plane obscuraret (cf. Zelleri 'Hist. phil. Graec.' III[3] 1 p. 690 not.; Tanneryi 'Rech. sur l'hist. de l'astr. anc.' [1893] p. 85; Sauppii script. sel. [1896] pg. 1). Cui opinioni plurimum firmamenti adstrui potest. Cleomedes enim — Posidonium, ut facile demonstratu est, secutus — p. 222, 28 sqq. de luminis refractione sic disserit, ut eam existere propter varias aeris adfectiones haud incredibile esse pronuntiet. Neque vero illam utique esse contendere audet. Ptolomaeus autem refractionis luminis naturam penitus perspexerat atque in libris de 'Opticis' (de quibus vide Guentheri 'Gesch. der ant. Naturw.' [1888] p. 56 proxx.) tabulas concinnaverat quibus solaris et lunaris luminis refracti mensuras conlegit. Quodsi Cleomedes post Ptolomaeum aetatem degisset, non est dubitandum quin refractionem luminis reapse esse statuturus fuerit. Terminus igitur ante quem Cleomedes fuisse putandus est, memoria est Ptolomaei qui posteriore alterius post Chr. nat. saeculi parte floruit. Iam terminum qui vocatur post quem quaeramus. Auctorum sane quos nominatim adfert Cleomedes novissimus est Posidonius. Verum et scriptores aetate illo inferiores adhibuit, etsi illorum nomina reticet. Memorantur enim p. 60, 1 Z. homines docti qui Posidonio oblocuntur (*οἱ ἀντιλέγοντες τῇ δόξῃ ταύτῃ τοῦ Ποσειδωνίου*): quos ante alteram primi ante Christum natum saeculi partem fuisse vix est veri simile. Sequitur, ut Cleomedem qui illis Posidonii adversariis usus est, non ante primum saeculum postchristianum vixisse credamus. Quodsi solidam nos summam poposceris, inter annum 1 et 150 post Christum fuisse nostrum puta. Adcuratius Cleomedis aetatem circumscribi posse equidem despero.

Posidonium a Cleomede in componendo libello suo abunde usurpatum esse vel ex grandi numero locorum qui expressis verbis ad illum referuntur (cf. Ziegleri ind. verb. s. v. *Ποσ.*) manufestum est. Sed habemus adcuratissimum testimonium de vinculo quo Cleomedes cum Apameo continetur. Conlocatum est in fine alterius libelli p. 228, 1 sqq. ubi legimus: *εἰσὶ δ' αἱ σχολαὶ αὗται οὐ τοῦ γράψαντος αὐτοῦ δόξας περιέχουσαι, ἀλλ' ἐκ συγγραμμάτων τινῶν ἠθροισμέναι καὶ παλαιῶν*

καὶ νεωτέρων. Τὰ πολλὰ δὲ τῶν εἰρημένων ἐκ τῶν Ποσειδωνίου εἴληπται. Quod testimonium si ab ipso Cleomede perscriptum est, maximo nobis ad eius libelli fontes explorandos pretio esse debet. Verum de eius sinceritate pugna est hominum doctorum. Etenim cum Peyronius et Bakeus (cf. huius comm. p. 477) illa verba pro spuriis haberent — eorumque auctoritatem secutus est novissimus editor Cleomedis —, alii ut Blassius (cf. l. l. p. 11 not. 1) ne subdubitaverunt quidem quin ipsius Cleomedis stilo debeantur. Cum vero neque hi neque illi opinionem suam argumentis iustis fulserint, sed plus minusve adseveranter promulgare satis habuerint, utile mihi visum est rem controversam pro eius gravitate paullo intentius perpensitare si qua ratione decerni posset. Atque primum ut par est librorum memoriam speculemur. Excepto codice Taurinensi nr. 363 omnes Cleomedis libri verba supra exscripta exhibent.[1]) Quod autem in libro Taurinensi desunt, cave huic rei nimium tribuas. Nam praeterquam quod illius codicis fides dubia est, — certe praestantiam libri Medicei aut Parisini quode nuper laudabili commentatione disseruit Steinbrueck (cf. 'De Cleom. cosmogr. cod. quod. Paris.' [1894]) non aequat, — defectus ille facillime explicatur. Scilicet quae aguntur verba extrema sunt totius Cleomedeae scripturae. Nihil autem saepius evenit quam ut libri ms aut initio aut in calce aut utroque loco mutilarentur. Inde nihil refert utrum illa verba in codice Taurinensi exstent an ab eo exulent, cum optimorum librorum praesidio munita sint.

Quoniam testimonium a librorum memoria bene fundatum esse ostendimus, anquiramus num quid certi de eius origine statuere liceat. Diligentius fontium notulam contuenti tres mihi sese obtulere causae, quare ab ipso Cleomede eam libello subiunctam esse arbitrarer. Primum quidem adcuratior mihi videtur esse quam ut ab alio eam atque ab ipso libelli

---

1) Cf. Bakei comm. ad. Cleom. 'Theor. cycl.' p. 477. Falso narrat Ziegler l. l. p. 15 not. 1 a cod. Taur. tantum verba *τὰ πολλὰ — εἴληπται* exulare.

auctore profectam esse credibile sit. Atque plurima quidem quae in 'Cyclica theoria corporum caelestium' dicta sunt, e Posidonii horreis suppilata esse, contendere sane poterat qui frequentissime illum scriptorem a Cleomede laudari meminisset. Item notulam [*εἰσὶ δ' αἱ σχολαὶ*] *ἐκ συγγραμμάτων τινῶν ἠθροισμέναι καὶ παλαιῶν καὶ νεωτέρων* ex ipso Cleomedis libro utpote in quo praeter Posidonium haud pauci alii scriptores partim vetustiores (velut Berosus p. 180, 23; Pytheas p. 68, 21; Pythagoras p. 166, 14; al.) partim recentiores (velut adversarii Apameensis p. 60, 1) excitentur, repetitam esse cogitabile est. At vereor ut idem cadat in prima testimonii verba quibus Cleomedis scriptionem nullas ipsius opiniones continere edocemur. Hoc profecto nemo ex ipso libro concludere poterat. In quo 'magnae sunt partes in quibus Cleomedes ad nullum auctorem provocat sed ita disputat, ut ipsius sententias expromere videatur. Unde satis elucet illud indicium a nullo alio factum esse posse nisi ab ipso libelli auctore. Ad quem cetera quoque quae ad fontes libri indicandos spectant referamus iam necesse est. Ergo integrum testimonium fontium ad Cleomedem redit. Hoc alia quoque ratione comprobare possumus. Clamant Peyronius eiusque adseclae fontium adnotatiunculam olim in codicis margine adscriptam furtim in scriptoris contextum inrepsisse eoque retrudendam esse unde sese subduxerit. Quod quam temere iactatum sit, verba quae paullo ante illam leguntur (p. 226, 24 sq.) luculenter arguunt. Quae si Peyronius quique cum eo faciunt respexissent, particulam *δέ* in altero notulae loco positam respondere modo praegresso *μέν* facile sensissent. Iam cum vocabula notulae antecedentia certo Cleomedis sint, nascitur ut hanc quoque eius esse existimemus. Postremo testimonii origo Cleomedea loco quodam plane gemello evincitur. Prorsus enim similem atque in calce alterius libri adnotationem reperimus in extremo libro primo (cf. Ziegleri diss. p. 15 not.) p. 116, 27 sqq. Z. ubi: *καὶ ὅτι μὲν κέντρου λόγον ἐπέχει ἡ γῆ, διά τε τούτων καὶ ἑτέρων πολλῶν δείκνυται. Προειρηκότες δ' ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἐπιχειρημάτων, ὡς κατὰ πολὺ μείζων ὁ ἥλιος ὢν αὐτῆς ὅσον*

ποδιαίου ἡμῖν φαντασίαν ἀποπέμπει, ἑξῆς αὐτὸ τοῦτο ἐπιδεῖξαι ὀφείλομεν, ὅσα ἐν τοιαύτῃ εἰσαγωγῇ [1]) αὐτάρκη ἐστί, προφερόμενοι ἴδιά τινων περὶ μόνου τούτου συντάγματα πεποιηκότων· ὧν ἐστι καὶ Ποσειδώνιος. Hunc locum ad rem nostram plurimum facere opinor. Consimiliter olim iudicavit Zieglerus l. l.; postea vero sententiam suam ignoro quibus rationibus ductus immutavit.

Quae cum ita sint, nullus dubitationi relictus est locus, quin clausula alterius libri a Cleomede originem suam acceperit.

Qui autem — quaerere lubet — Peyronio eiusque adstipulatoribus succurrit illam notam a Cleomede alienam esse putare? Non enuntiant, sed divinare licet. Nempe scriptorem aliquem tale de se profiteri quale profitetur Cleomedes plane inauditum eis visum est. Consueverunt quidem plerique veterum scriptorum fontes unde hauserunt anxie callideque celare. Tamen non desunt qui probi atque honesti hominis esse existimaverint indicare per quos sua acceperint. In quo numero C. Caec. Plinius Sec. est qui 'Naturalem historiam' conscripsit. Cuius de fide litteraria disputatiuncula prooemio 'Nat. hist.' inserta digna est quae hoc loco adponatur. Cf. p. 18, 30 sqq. Detl.: 'Argumentum huius stomachi mei habebis, inquit, quod in his voluminibus auctorum nomina praetexui. Est enim benignum, ut arbitror, et plenum ingenui pudoris fateri per quos profeceris: non ut plerique ex iis quos attigi fecerunt. Scito enim conferentem auctores me deprehendisse a iuratissimis et proximis veteres transscriptos ad verbum neque nominatos.[2]) — Obnoxii profecto animi et infelicis ingenii est deprehendi in furto malle, quam mutuum reddere cum praesertim sors fiat ex usura.' Sic probus ille compilator. Cui lubenter condonamus quod gloriolae captandae causa veris auctoribus aliorum scriptorum nomina quae ex illis expisca-

---

1) Igitur Cleomedis liber eidem usui inservire volt atque Gemini εἰσαγωγὴ εἰς τὰ φαινόμενα.

2) Cf. furtorum catalogum Clementis Alex. in 'Strom.' VI 2 et Porphyrii apud Euseb. in 'Praep. Evang.' X 3.

tus est admiscuit, praesertim cum ipse hoc se fecisse haud tecte pronuntiet (cf. p. 17, 32 D.). Non absimilis Plinio Priscianus Lydus est qui 'Solutionibus' ad Chosroen missis fontium laterculum praemisit. In quo praeter veros fontes sunt quae num ab ipso Prisciano inspecta sint merito dubitaveris.[1]) Nude autem ac vere et sine ulla iactationis specie auctores suos significavere Arrhianus in praef. 'Anab. Alex.' et Antoninus Liberalis, de cuius fontium indiculis vide praef. nostr. ad Ant. Lib. p. XLIV sqq. Hisce duobus viris ob mentis simplicitatem et probitatem conspicuis tertius accedit Cleomedes.

Quae ideo potissimum disputavi quod et homines doctos novicios in universum iniquius quam par est de veterum fide litteraria iudicare video pronosque esse ad dubitandum de sinceritate eiusmodi adnotationum qualis illa est quae apud Cleomedem reperitur.

Sed iam exponamus quanto emolumento sit Cleomedis de fontibus suis testimonium ad propositam quaestionem solvendam. Cum et Plinium et Achillem et Geminum gravissimis argumentis freti idoneos esse negaverimus a quibus qui Posidonianae de rebus caelestibus doctrinae rudera indagare decreverint proficiscantur, nihil obstat ne Cleomedis scripturam pro stabili solidoque fundamento habeamus, quippe quam maximam partem Posidoniana exhibere testimonio ipsius Cleomedis liquido constet. Primum igitur perquirendum quibus locis hic Posidonii sententias repraesentare videatur: inveniemus Posidonium ad priorem librum non tam prolixe adhibitum esse quam ad alterum in quo quae disceptantur Posidoniana sunt tantum non omnia. Iam instrumento opiparo instructi transitum faciemus ad Achillem; tum Plinium considerabimus; agmen claudet Geminus. Ex hisce quattuor scriptoribus Posidonii de meteoris doctrinam magnam partem refingere licet. Tamen

1) A Plinii et Prisciani fontium laterculis procul habenda sunt latercula plane fictos ementitosque auctores continentia qualis est fontium index Avieni in 'Ora maritima' v. 37 sqq. [p. 145 Hold.]. Quo de cf. Müllenhoffii 'Deutsche Altert.' vol. I² p. 73 sqq.

non prorsus carere possumus Manilii 'Astronomicis', Suetonii libro 'De naturis rerum', personati Aristotelis disputatiuncula 'De mundo', aliisque qui suppresso auctoris nomine haud pauca Posidonii eruditionis frusta servavere quos tamen hic singulatim dinumerare nihil attinet. Hanc quamvis arduam viam si ingrediemur, multo melius opinor Posidonio consulemus, quam si fundamento arachnae filis infirmiori insistentes undelubet apta inepta desultoria levitate congeramus.

INDEX.

TABULA ARGUMENTI.

PROCHEIROTONIE UND EPICHEIROTONIE.

Sogleich nach dem Bekanntwerden von Aristoteles Politie der Athener habe ich darauf hingewiesen, daſs die Behandlung der einzelnen Organe der Staatsgewalt im systematischen Teile des Buchs keine gleichmäſsige und erschöpfende ist und gar manche Frage offen läſst, deren Beantwortung besonders willkommen gewesen wäre. Dies gilt auch von der vielerörterten Procheirotonie der Volksgemeinde, deren in dem Abschnitt vom Rate der Fünfhundert beiläufig Erwähnung geschieht. Man ist sehr im Irrtum, wenn man in Aristoteles kurzer Notiz eine runde, jeden Zweifel ausschlieſsende Aufklärung zu finden gemeint hat. Der Philosoph schreibt eben für Leser, denen die Begriffe geläufig sind, mit denen er operiert.

In dem Kapitel über den Geschäftskreis der vier regelmäſsigen Volksversammlungen jeder Prytanie lesen wir *αἱ δὲ δύο (ἐκκλησίαι) περὶ τῶν ἄλλων εἰσίν, ἐν αἷς κελεύουσιν οἱ νόμοι τρία μὲν ἱερῶν χρηματίζειν, τρία δὲ κήρυξιν καὶ πρεσβείαις, τρία δὲ ὁσίων. χρηματίζουσιν δ' ἐνίοτε καὶ ἄνευ προχειροτονίας* (43, 6). Darin liegt nur das Eine, daſs der Ordnung gemäſs der Eröffnung der Debatten eine Abstimmung vorauszugehen hat; aber über den Gegenstand dieser Vorabstimmung bleiben wir im Unsicheren. Immerhin genügt schon diese kurze Andeutung, frühere Auffassungen der Procheirotonie auszuschlieſsen, wie die von Höck [1]), nach dem sie bezweckt hätte, dringlichen Anträgen über auswärtige oder sacrale Angelegenheiten den Vorrang vor der eigentlichen Tagesordnung zu verschaffen. Aber zu klarerer Einsicht können allein die

1) N. Jahrb. f. Phil. CXXI S. 809 ff.

sonstigen Quellstellen verhelfen, die der weiteren Erörterung im Wortlaute vorauszustellen sich empfiehlt.

Demosth. g. Timokr. 11 f. *μετὰ ταῦτ' ἐμήνυσεν Εὐκτήμων ἔχειν Ἀρχέβιον καὶ Λυσιθείδην τριηραρχήσαντας χρήματα Ναυκρατιτικά, τίμημα τάλαντα ἐννέα καὶ τριάκοντα μνᾶς. προσῆλθε τῇ βουλῇ, προβούλευμ' ἐγράφη. μετὰ ταῦτα γενομένης ἐκκλησίας προυχειροτόνησεν ὁ δῆμος. ἀναστὰς Εὐκτήμων ἔλεγεν ἄλλα τε πολλὰ καὶ διεξῆλθε πρὸς ὑμᾶς ὡς ἔλαβεν ἡ τριήρης τὸ πλοῖον κτλ.*

Aischin. g. Timarch 23 *καὶ πῶς κελεύει* (*ὁ νομοθέτης*) *τοὺς προέδρους χρηματίζειν; ἐπειδὰν τὸ καθάρσιον περιενεχθῇ καὶ ὁ κῆρυξ τὰς πατρίους εὐχὰς εὔξηται, προχειροτονεῖν κελεύει τοὺς προέδρους περὶ ἱερῶν τῶν πατρίων καὶ κήρυξι καὶ πρεσβείαις καὶ ὁσίων· καὶ μετὰ ταῦτ' ἐπερωτᾷ ὁ κῆρυξ· τίς ἀγορεύειν βούλεται κτλ.*

Philoch. im Lex. Cant. u. *ὀστρακισμοῦ τρόπος· προυχειροτόνει μὲν ὁ δῆμος πρὸ τῆς ὀγδόης πρυτανείας, εἰ δοκεῖ τὸ ὄστρακον εἰσφέρειν.*

Harpokr. u. *προχειροτονία· ἔοικεν Ἀθήνησι τοιοῦτό τι γίγνεσθαι, ὁπόταν τῆς βουλῆς προβουλευσάσης εἰσφέρηται εἰς τὸν δῆμον ἡ γνώμη· πρότερον γίγνεται χειροτονία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πότερον δοκεῖ περὶ τῶν προβουλευθέντων σκέψασθαι τὸν δῆμον ἢ ἀρκεῖ τὸ προβούλευμα. ταῦτα δ' ὑποσημαίνεται ἐν τῷ Λυσίου πρὸς τὴν Μιξιδήμου γραφήν.*

Diese Erklärung des Harpokration wurde, wiewohl sie sich selbst als bloſse Vermutung giebt, von Sigonius an um so anstandsloser hingenommen, als man das Zeugnis des Philochoros noch nicht kannte; auch heute noch wird sie von Gilbert, Busolt und Kaibel festgehalten. Es ist das Verdienst von Hartel[1]), nachdrücklich die Unzulässigkeit dieser Lehre hervorgehoben zu haben, wenn auch seine eigene Auffassung der Procheirotonie, die mit seiner bekannten Theorie von der doppelten Lesung in der athenischen Volksversammlung im engsten Zusammenhange steht, heute mit dieser selbst als be-

1) Demosthenische Studien II S. 59 ff.

seitigt gelten kann. Es läſst sich doch nicht bestreiten, daſs die Frage, ob bei dem Vorbeschluſs des Rates Beruhigung zu fassen sei, in der groſsen Mehrzahl der Fälle erst auf Grund einer vorgängigen Debatte vom Volke entschieden werden konnte, und es ist eine schlechte Rechtfertigung für eine verkehrte Einrichtung, wenn Gilbert[1]) antwortet, daſs in der Praxis sich solche Bestimmungen immer milder erweisen, als sie es der Theorie nach sind. Nur bei Sachen von ganz minimaler Bedeutung wäre eine solche Vorabstimmung überhaupt denkbar und man sollte meinen, daſs ihr von Aristoteles als Ausnahme bezeichnetes Unterbleiben sich vielmehr zur Regel ausgebildet hätte. Unverständlich ist mir, wie man Aristoteles als Zeugen für die Richtigkeit von Harpokrations Erklärung anrufen kann.[2])

Mit Rücksicht auf Aristoteles Angabe ist die Höck'sche Ansicht von Thumser dahin modificiert worden, durch die Procheirotonie sei vor dem Eintritt in die Debatten die Vorfrage vom Volke entschieden worden, ob es in Verhandlung über *ἱερά* und *ὅσια* und auswärtige Angelegenheiten eintreten wolle, die nicht verfassungsmäſsig vorbereitet und auf das Programm gesetzt werden konnten. Es genügt dagegen die Bemerkung, daſs dann in dem Berichte der Timocratea die Erwähnung der Procheirotonie ganz zwecklos wäre; denn über Euktemons Denunziation lag ja ein Probuleuma vor. Und zwar ist dies nicht, wie man von Hartel bis zu Wilamowitz angenommen hat, rein formeller Art gewesen, sondern hat die Zahlungspflicht der beiden Trierarchen ausgesprochen. Es folgt dies unwidersprechlich aus den wiederholten Hinweisen auf das Verdict des Rates, § 9 *πρῶτον μὲν τῆς βουλῆς κατεγνωκυίας*, nachher *τὰ γνωσθένθ' ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου καὶ τοῦ δικαστηρίου*, wodurch auch § 196 seine Erklärung findet *ἐν τρισὶν ἐξελεγχθέντας δικαστηρίοις*. Bestimmend für die gegenteilige Auffassung ist gewesen, daſs

1) N. Jahrbücher f. Philol. CXIX S. 237.

2) Kaibel, Stil u. Text der *πολιτεία Ἀθηναίων* S. 206 mit Berufung auf Millers unten angeführte Arbeit, die eine ganz andere Ansicht vertritt.

nachher § 13 von einem Antrag des Euktemon die Rede ist (ἔδωκε γνώμην Εὐκτήμων), der zum Volksbeschlufs erhoben ward. Aber dies war offenbar nur ein Amendement zum Ratsbeschlufs, das durch das Auftreten des Androtion und seiner beiden Mitgesandten in der Volksversammlung veranlafst war. Hatte das Probuleuma auf die Zahlungspflicht der Trierarchen erkannt, so mufste dies nach der Erklärung von Androtion und Genossen, dafs die Prisengelder in ihrer Hand seien, dahin ergänzt werden, dafs den Trierarchen der Regrefs an die Gesandten anheimgegeben wurde.

Mit dieser Einsicht in den von Demosthenes berichteten Hergang fällt auch sofort eine andere Deutung der Procheirotonie, die O. Miller, der Verfasser der verdienstlichen Dissertation de decretis atticis quaestiones epigraphicae, begründet hat[1]): sie sei 'eine vorbereitende, aufklärende Erörterung, eine Debatte, die noch nicht auf einem bestimmten Vorschlage als Grundlage fufst, sondern vielmehr erst zur Formulierung eines Antrags führt.' Noch entscheidender freilich spricht hiergegen die Unmöglichkeit unter χειροτονία eine Debatte zu verstehen, wozu Miller den Weg sich durch die nicht minder gewagte Hypothese bahnt, χειροτονεῖν heifse 'sich zum Worte melden'. Auf das Irrige des Ausgangspunkts dieser Konstruktion, den Miller von Bake[2]) entlehnte, die Worte des Demosthenes von ἀναστάς an müfsten eine Schilderung der Procheirotonie enthalten, brauche ich nur hinzudeuten, nachdem Thumser darüber das Nötige gesagt, der jetzt auch das Mifsverständnis der Worte § 14 γράφονται τὸ ψήφισμα· εἰς ὑμᾶς εἰσῆλθεν selbst berichtigt hat.[3])

Zuletzt hat v. Wilamowitz-Möllendorff der Procheirotonie ein Kapitel seines Werks über Aristoteles (II 13) gewidmet. Nach ihm war sie bestimmt dem Mifsstand zu begegnen, dafs

1) Philologische Abhandlungen M. Hertz dargebracht S. 189 ff.

2) In der 'wüsten und unfruchtbaren' Arbeit quid sit προχειροτονεῖν, Scholica hypomnemata IV p. 279 ff., deren Zweifel an der Richtigkeit der hergebrachten Ansicht darum unbeachtet blieben.

3) Vgl. schon Att. Proc.² S. 168 A. 48.

bei Einhaltung der vom Rate aufgestellten Tagesordnung solche Gegenstände, die hinter den drei Nummern der drei von Aristoteles und Aischines bezeichneten Kategorien auf dem Programme standen, nie zur Erledigung kamen. Solcher Verschleppung durch den Rat habe die Einführung einer Debatte über die Geschäftsordnung vorgebeugt; durch einen Vorbeschlufs habe das Volk selbst die Nummern ausgewählt. Also behielte der alte Reiske mit seiner Erklärung der Demosthenesstelle Recht 'causam istam plebs sciuit earum primam esse, quae in ista contione agitarentur'. Die Richtigkeit des geltend gemachten Gesichtspunktes wird man nicht verkennen, aber auch bei dieser Auffassung nicht verstehen, warum Demosthenes bei der schon von Hartel betonten Knappheit seiner Darstellung dieser Geschäftsordnungsdebatte überhaupt Erwähnung thut. Darüber hilft auch die Bemerkung nicht hinweg, dafs der Redner den Eindruck peinlichster Genauigkeit zu erwecken beabsichtige und darum bei jeder Station verweile, die ein Antrag zu passieren hatte, auch wenn, wie in diesem Falle, nichts besonderes auf sie ankam. Auch die Stelle des Aischines läfst sehr wohl für eine andere Deutung Raum.

Man hätte gut gethan, von der bereits für das fünfte Jahrhundert verbürgten Anwendung der Procheirotonie auszugehen, *εἰ δοκεῖ τὸ ὄστρακον εἰσφέρειν*. Dafs der hierfür von einem Philochoros bezeugte Ausdruck der offizielle gewesen, läfst sich mit Grund nicht in Zweifel ziehen. Und damit gelangt man für die Praxis der Rednerzeit sofort zu dem Sinne einer Vorabstimmung darüber, ob in die Beratung und Beschlufsfassung über einen Gegenstand einzutreten sei. In der Bejahung dieser Frage durch das Volk lag im Falle des Euktemon ein Präjudiz für die Erheblichkeit seiner Denunziation, das er sich nicht entgehen lassen durfte. Ebenso wird hiermit die Stelle des Aischines ohne weiteres verständlich und die Mifsdeutung des Harpokration oder seiner Quelle leicht begreiflich.[1])

1) Wilamowitz leitet das Mifsverständnis daraus ab, dafs Lysias den Antrag des Mixodemides für ungesetzlich erklärte, weil ihn die Prytanen

Auffällig freilich mag erscheinen, dafs Aristoteles gerade von der Procheirotonie über die Vornahme des Ostrakismos vielmehr den Ausdruck Epicheirotonie gebraucht, kurz vor den Worten, von denen wir ausgingen, 43, 5 *ἐπὶ δὲ τῆς ἕκτης πρυτανείας πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ περὶ τῆς ὀστρακοφορίας ἐπιχειροτονίαν διδόασιν εἰ δοκεῖ ποιεῖν ἢ μή*. Sehr begreiflich darum, dafs in dem aus Aristoteles geflossenen Artikel des Lexicon Cantabrigiense *κυρία ἐκκλησία* Meiers Correctur *προχειροτονίαν* allgemeine Zustimmung fand, mit einziger Ausnahme von J. M. J. Valeton in seiner eingänglichen Abhandlung über den Ostrakismos [1]), und dafs die gleiche Änderung manchem noch heute im Texte des Aristoteles unerläfslich erscheint. Steht doch das Wort *ἐπιχειροτονία* nach seinem technischen Sinne zur *προχειροτονία* geradezu im Gegensatz; durch die *ἐπιχειροτονία τῶν ἀρχῶν* werden in erster Linie[2]) die *χειροτονητοί* und dann auch die *κληρωτοί* unter den Beamten einer Bestätigung ebenso unterzogen, wie die bestehenden Gesetze durch die *ἐπιχειροτονία τῶν νόμων.*[3]) Darum ist es aber auch unzulässig, in *ἐπιχειροτονία* nur den Sinn suffragium de aliqua re zu finden, wenn gleich in der weiteren Anwendung *ἐπιχειροτονεῖν τὰς γνώμας* von *χειροτονεῖν τὰς γνώμας* sich ebensowenig noch wesentlich unterscheidet, wie etwa *ἐπικυροῦν* und *κυροῦν.*[4])

Die abgelehnte Wortdeutung ist nun aber für Valeton der Ausgangspunkt geworden zu dem Versuche[5]), zwei Arten von

---

ohne Procheirotonie zur Abstimmung gebracht hätten. Aber die Rede des Lysias ging ja *πρὸς τὴν Μειξιδήμου γραφήν*, und dafs dies eine *γραφὴ παρανόμων* gewesen, ist nur eine unerweisbare Vermutung von Sauppe.

1) Mnemosyne N. S. XV p. 407.

2) Aristot. St. d. A. 61.

3) Bei Platon Ges. VI S. 755 E steht *ἐπιχειροτονία* von der Vorentscheidung darüber, welcher von zwei Candidaten auf die Vorschlagsliste zur Taxiarchie zu setzen sei, was kurz zuvor genauer als *διαχειροτονία* bezeichnet war.

4) Demosth. IV 30. XVIII 248. — XXIII 14. XIX 14. Arist. St. d. A. 30, 1. 32, 1. Swoboda, Griechische Volksbeschlüsse S. 18 ff.

5) a. a. O. p. 370 ff.

ἐπιχειροτονίαι zu konstruieren, die *ἐπ. περὶ γνωμῶν* und die *ἐπ.* de aliis rebus aut personis quas probare aut improbare debeat populus. Die ersteren hätten eines *προβούλευμα* bedurft, die letzteren auf einem Specialgesetze beruht; nur bei jenen sei eine Debatte möglich gewesen, die also bei den *ἐπιχειροτονίαι τῶν ἀρχῶν, τῶν νόμων* und über die Ostrakophorie nicht stattgefunden hätte. Die ganze Scheidung basiert auf einer Verkennung des Wesens des Probuleuma, das auch durch ein Gesetz, das eine Beschlufsfassung der Volksgemeinde über bestimmte Fragen zu bestimmtem Zeitpunkt vorschrieb, nicht entbehrlich gemacht wurde, natürlich aber in diesem Falle rein formeller Art war. Wissen wir doch heute durch Aristoteles, dafs selbst zur Ansetzung der Beamtenwahlen ein Probuleuma erforderlich war. Die Polemik aber gegen den schon von Schömann gebührend vertretenen Satz, dafs jene beiden *ἐπιχειροτονίαι* nicht ohne vorausgegangene Debatte denkbar sind, mufste ebenso erfolglos bleiben, als sie eifrig geführt ist. Wenn das Thesmothetencollegium des Jahres Ol. 109, 1 darum *ἐν τῷ δήμῳ ἀπεχειροτονήθη*, weil ein Mitglied desselben seinen Bruder Theokrines zum Ratgeber genommen hatte[1]), so mufs notwendig eine Beschwerde über diesen an das Volk gebracht worden sein, und ebenso fordert, um Schölls Worte zu gebrauchen, der gesunde Menschenverstand, dafs die Majorität der Ekklesie nicht blindlings für oder wider Beibehaltung ganzer Kapitel des Gesetzbuchs mit Ja und Nein zu entscheiden hatte, sondern über etwa beabsichtigte Reformen verständigt sein mufste.[2]) Also war Valeton in entschiedenem Unrecht, wenn er auf die vermeintliche Analogie jener *ἐπιχειροτονίαι* den Satz baute, dafs der Entscheidung über Vornahme der Ostrakophorie keine Debatte vorausgegangen sein könne. Bei Aristoteles aber *ἐπιχειροτονίαν* als 'debattelose Abstimmung' mit Wilamowitz zu schützen ist ebensowenig berechtigt, als es darum mit Kaibel zu verwerfen,

1) (Demosth.) g. Theokr. 27 f.

2) Schöll, Sitzungsb. d. phil.-hist. Cl. d. Bayr. Ak. d. Wiss. 1886 S. 95 f. Ebenso auch Westermann, Abhandl. d. Sächs. Ges. d. Wiss. II S. 16 ff.